

ACTA HISTRIAE
26, 2018, 1

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185 (Tiskan izd.)
ISSN 2591-1767 (Online)

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

26, 2018, 1

KOPER 2018

ISSN 1318-0185 (Tiskan izd.)
ISSN 2591-1767 (Online)

UDK/UDC 94(05)

Letnik 26, leto 2018, številka 1

Odgovorni urednik/

Direttore responsabile/
Editor in Chief:

Darko Darovec

Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

Urednika/Redattori/
Editors:

Gorazd Bajc, Urška Lampe

Gostujoči urednik/
Guest Editor:

Darko Friš

Prevodi/Traduzioni/
Translations:

Urška Lampe (slo.), Gorazd Bajc (it.)

Lektorji/Supervisione/
Language Editor:

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.)

Stavek/Composizione/
Typesetting:

Grafis trade d.o.o.

Izdajatelj/Editore/
Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale[®]

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper, Luka Koper d.d.

Slika na naslovnici/
Foto di copertina/

Picture on the cover:

Maribor v prihodnosti: letalo, balon, tramvaj ..., razglednica 1918 /
Maribor nel futuro: aereo, mongolfiera, tram ..., cartolina del 1918
/ Maribor in the future: plane, balloon, tram ..., postcard from 1918
(Zgodovinsko društvo za južno Primorsko)

Redakcija te številke je bila zaključena 10. marca 2018.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.
All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Martin Bele, Tone Ravnikar, Andrej Hozjan: Današnja slovenska Štajerska v obdobju med letoma 1246 in 1260	1
<i>L'odierna Stiria slovena nel periodo 1246–1260</i>	
<i>The today Slovenian Styria in the period 1246–1260</i>	
Martin Bele, Tone Ravnikar, Andrej Hozjan: Štajerski deželni zbori med letoma 1246 in 1311	27
<i>Le assemblee provinciali nella Stiria negli anni 1246 e 1311</i>	
<i>The Regional Assemblies in Styria between 1246 and 1311</i>	
Tone Ravnikar, Aleš Maver: Mestno plemstvo v Slovenj Gradcu med 13. in 15. stoletjem	55
<i>Nobiltà urbana a Slovenj Gradec tra il Duecento e il Quattrocento</i>	
<i>The Urban Nobility in Slovenj Gradec from the 13th till 15th centuries</i>	
Andrej Hozjan, Tone Ravnikar: Deželni knez notranje Avstrije Karel II. Habsburžan na Ptuju poleti 1578	79
<i>L'arciduca Carlo II d'Asburgo dell'Austria Interna a Ptuj nell'estate del 1578</i>	
<i>Charles II of Habsburg, Ruler of Inner Austria, in Ptuj during the Summer of 1578</i>	
Aleš Maver, Darko Friš: <i>Iudica me, Deus:</i> duhovniki v politiki na Slovenskem ter v srednji Evropi v prvi polovici 20. stoletja in Anton Korošec	109
<i>Iudica me, Deus: i sacerdoti in politica nel mondo sloveno e nell'Europa centrale nella prima metà del Novecento e Anton Korošec</i>	
<i>Iudica me, Deus: Priests in Politics in Slovenia and in Central Europe in the first half of the twentieth century and Anton Korošec</i>	
Darko Friš: Razmah in napredek Maribora v času županovanja dr. Josipa Leskovarja (1924–1927)	127
<i>Espansione e progresso di Maribor durante il mandato da sindaco del dott. Josip Leskovar (1924–1928)</i>	
<i>Expansion and Progress of Maribor during dr. Josip Leskovar's Term as Mayor (1924–1928)</i>	

- David Hazemali, Mateja Matjašič Friš, Ana Šela, Majda Schmidt Krajnc:**
 Med priložnostmi in pomanjkanjem: Maribor v času prvega županskega
 mandata dr. Alojzija Juvana, 1928–1931 159
*Tra opportunità e carenze: Maribor durante il primo mandato da sindaco
 del dott. Alojzij Juvan, 1928–1931*
*Between Opportunities and Shortage: Maribor during dr. Alojzij Juvan's
 first Term as Mayor, 1928–1931*
- Darko Friš, Nina Gostenčnik:** Dr. Alojzij Juvan – drugič na čelu
 mariborske mestne občine (1935–1941) 181
*Il dott. Alojzij Juvan – per la seconda volta a capo del Comune cittadino
 di Maribor (1935–1941)*
Dr. Alojzij Juvan – second term as Mayor of Maribor (1935–1941)
- Dragan Bakić:** Milan Stojadinović, the Croat Question and the International
 Position of Yugoslavia, 1935–1939 207
*Milan Stojadinović, la questione croata e la posizione internazionale
 della Jugoslavia, 1935–1939*
*Milan Stojadinović, hrvaško vprašanje in mednarodni položaj
 Jugoslavije, 1935–1939*
- Yizheng Zou:** English Newspaper and WWII: The War Reporting
 of the *South China Morning Post* in British Colonial Hong Kong 229
*Un giornale inglese e la Seconda guerra mondiale: le cronache
 di guerra del South China Morning Post nella Hong Kong ai tempi
 del colonialismo britannico*
*Angleški časopis in druga svetovna vojna: vojno poročanje
 časopisa South China Morning Post in britanski Hong Kong*
- Darko Friš, Gorazd Bajc:** Iz Istre v Avstrijo? Nekateri vidiki ameriških
 in britanskih obveščevalnih služb med drugo svetovno vojno 251
*Dall'Istria verso l'Austria? Alcuni aspetti riguardo l'intelligence
 statunitense e britannica durante la Seconda guerra mondiale*
*From Istria to Austria? Some aspects regarding the US and
 the British Intelligence during the Second World War*
- Tamara Griesser-Pečar:** Ciril Žebot. Prizadevanje za samostojno Slovenijo 277
Ciril Žebot. L'impegno per una Slovenia indipendente
Ciril Žebot. The Quest for Independent Slovenia

Tomaž Kladnik: Mirko Javornik, kot interes Službe državne varnosti Socialistične Republike Slovenije	305
<i>Mirko Javornik come interesse del Servizio di sicurezza di stato nella Repubblica Socialista della Slovenia</i>	
<i>Mirko Javornik, as the Interest of State Security Service of the Socialist Republic of Slovenia</i>	

Bojana Lakičević Đuranović: The interpretation of Articles 2 and 3 of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1948) in the light of the Jurisprudence of International Judicial Authorities	325
<i>L'interpretazione degli articoli 2 e 3 della Convenzione sulla Prevenzione e la Repressione del crimine di Genocidio (1948) alla luce della giurisprudenza delle autorità giudiziarie internazionali</i>	
<i>Interpretacija 2. in 3. člena Konvencije o preprečevanju in kazovanju zločina genocida (1948) v luči pristojnosti mednarodnih sodnih organov</i>	

OCENE

RECENSIONI

REVIEWS

<i>Marta Verginella (ur.):</i> Slovenka (Federico Tenca Montini)	351
<i>Dejan Jović:</i> Rat i mit. Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj (Federico Tenca Montini)	354
Navodila avtorjem	357
<i>Istruzioni per gli autori</i>	360
<i>Instructions to authors</i>	364

DANAŠNJA SLOVENSKA ŠTAJERSKA V OBDOBJU
MED LETOMA 1246 IN 1260*Martin BELE*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: martin.bele@gmail.com*Tone RAVNIKAR*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: tone.ravnikar@guest.arnes.si*Andrej HOZJAN*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: andrej.hozjan@um.si

IZVLEČEK

Članek se ukvarja s pregledom in obravnavo političnega dogajanja na področju današnje slovenske Štajerske v sredini 13. stoletja. Njegov namen je razkriti in opisati politično participacijo članov takratnih najmočnejših spodnještajerskih rodbin v času, ko je bilo stanje v vsej vojvodini precej kaotično in politično nestabilno. Do odgovorov pridemo z analizo do danes ohranjenih pisnih virov, v prvi vrsti raznovrstnih listin ter t. i. Avstrijske rimane kronike Otokarja iz Geule. Med vsemi tedaj na spodnjem Štajerskem delujočimi rodbinami moremo kot dejavno in uspešno izpostaviti predvsem rodbino Ptujskih, poleg njih pa tudi Mariborskih, Marenberških in Vuzeniških.

Ključne besede: slovenska Štajerska, sredina 13. stoletja, ministeriali, Babenberžani, Otokar II. Přemysl, Bela IV.

L'ODIERNA STIRIA SLOVENA NEL PERIODO 1246–1260

SINTESI

L'articolo rivede e tratta l'attività politica a metà del XIII secolo nella zona dell'odierna Stiria slovena. Gli autori si propongono di scoprire e descrivere l'influsso politico dei membri delle più importanti stirpi nobiliari della Stiria meridionale in un periodo nel quale la situazione nel ducato era prevalentemente caotica e politicamente instabile. Le risposte emergono dall'analisi delle fonti scritte fino ad oggi conservate, soprattutto dei documenti e della cosiddetta Cronaca austriaca in rime di Ottocar aus der Gaal. Tra tutte le stirpi della nobiltà della allora Stiria meridionale la più prosperosa era quella di Ptuj, seguita poi da quelle di Maribor, Marenberg e Vuzenica.

Parole chiave: Stiria slovena, metà del XIII secolo, ministeriali, Babenberg, Ottocaro II di Boemia, Béla IV d'Ungheria

UVOD¹

Leta 1246 je v boju padel avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik II., zadnji moški pripadnik rodbine Babenberžanov, ki je vojvodini Štajerski do tedaj vladala več kot pol stoletja, vojvodini Avstriji pa celo 270 let. Triindvajset let po Friderikovi smrti je umrl tudi Ulrik III., zadnji koroški vojvoda iz rodbine Spanheimov, ki je poleg koroškega vojvodskega naslova v svojih rokah držal tudi velike dele takratne Kranjske. Konec obeh dinastij je na širšem področju Vzhodnih Alp v hipu sprožil hud boj za njuno dediščino, ki je z daljšimi in krajšimi prekinitvami trajal vse do leta 1311 (oziroma celo 1335) (Ravnikar, 2006, 280; Mlinarič, 2006, 298). Tekmecev je bilo (predvsem za nekdanja babenberška ozemlja) več. V največ primerih so s političnega prizorišča izginjali eden za drugim in niso imeli realnih možnosti, da bi se v Avstriji ali na Štajerskem zadostno utrdili ter tam prevzeli oblast. Še najuspešnejša med vsemi sta bila ogrski kralj Bela IV. in češki kralj Otokar II. Přemysl (Bele, 2016, 13–14), ki pa jima je uspelo, da sta s svojim avtoritativnim vladanjem štajersko plemstvo popolnoma odvrnila od sebe, tako da se je to v obeh primerih obrnilo proti njima.

Vsi dinasti, ki so v času med letoma 1246 in 1260 skušali dobiti oblast nad vojvodinama Avstrijo in Štajersko, so omenjeni vojvodini vsaj deloma skušali zavojevati s svojimi lastnimi četami. Ker te v nobenem primeru niso zadostovale, so se morali znati prikupiti tudi domačemu plemstvu, kar pa jim ni zmerom uspevalo. Na drugi strani so razne lokalne avstrijske in štajerske rodbine bolj ali manj uspešno izkoriščale konstantno spreminjajočo se politično situacijo. Za rodbine na območju današnje slovenske Štajerske mnogokrat sicer ni podrobno znano, kako so v določenih trenutkih ravnale, lahko pa na daljši rok njihovo delovanje precej dobro ocenimo. Medtem, ko je v času med letoma 1246 in 1260 večina izmed njih uspela iztržiti prav malo, si je manjšemu delu uspelo spretno pridobiti mnoge koristi.

POLITIČNA PREDZGODOVINA

Po smrti prvega štajerskega vojvode Otokarja IV. (1192), je štajerski vojvodski prestol v osebi Leopolda V. prevzela rodbina Babenberžanov, ki je do tedaj že vladala vojvodini Avstriji. Sledilo je dolgo obdobje, ko je obema vojvodinama vladal Leopoldov sin in soimenjak Leopold VI. (1194/1198–1230). Slednjemu je v tem času uspelo napraviti bleščečo politično kariero. Kot vojvoda na Avstrijskem in Štajerskem je Leopolda nasledil sin Friderik, s pomenljivim pridevkom Prepirljivec. V času svoje vladavine je prihajal v spore s svojimi ministeriali, sosedama Češko in Ogrsko ter samim cesarjem Friderikom Staufovcem. Čeprav so bili mnogi mnenja, da ne bo dolgo vladal, mu je z energijo in zvižanostjo uspelo plemstvo v svojih deželah držati pod svojo oblastjo. Leta po nastopu njegove vlade so bila nemirna. Poleg zunanjih sovražnikov se je proti njemu

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

vse bolj oglašala domača opozicija v Avstriji in na Štajerskem (Komac, 2006, 85–90; Dettelbacher, 1987, 358).

Vojvoda Friderik je bil najmlajši izmed treh sinov svojega očeta Leopolda, ki pa je imel tudi štiri hčere. Prva, Margareta, je bila žena nemškega kralja Henrika, ki je bil cesarjev sin. Leopoldov prvi sin in soimenjak je umrl pred svojim očetom. Srednji sin Henrik je bil za časa življenja v sporih s svojo družino, svojega očeta pa tudi on ni preživel. Zapustil je edino hčer Gertrudo. Poleg tega, da se je vojvoda Friderik kmalu po nastopu vlade zapletel v spor s Češko, je bil v slabih odnosih tudi z bavarskim vojvodo. Slednji je veljal za cesarjevega privrženca, a je bil po drugi strani v nasprotju s njegovim sinom Henrikom (Dopsch, 1999, 189, 220–221). Cesar se je s svojim soimenjakom iz rodu Babenberžanov srečal maja 1232 v mestu Pordenone. V preteklem času je proti njemu prejel mnogo pritožb. Vojvoda Friderik je v Pordenone prišel nerad, še vedno je bilo namreč odprto vprašanje dote njegove sestre Margarete. Od nje je kralj Henrik kljub večkratnim pozivom do tedaj dobil le neznamen del. Vojvoda Friderik se je v letu 1233 vojskoval z Bavarci, Čehi in Ogrji. Mir z Ogrji je bil dokončno sklenjen konec novembra 1233. Nato se je proti vojvodi Frideriku zarotilo več njegovih ministerialov (*Continuatio Sancrucensis Prima* ad a. 1233, MGH SS 9, 628; *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses* ad a. 1233, MGH SS 9, 785; Dopsch, 1999, 189). Ko se je vojvoda ponovno začel vmešavati v ogrske spore, je leta 1235 spet izbruhnila vojna in obe vojvodini sta bili močno prizadeti (Pirchegger, 1936, 199).

Na poti proti severu, kjer je sklenil dokončno ukrotiti svojega upornega sina Henrika, je cesar spomladi 1235 potoval skozi Koroško. Tam ga je spremljal tamkajšnji vojvoda. Vojvoda Friderik je ravnal drugače in cesarja v zadnjih dneh maja pričakal v Neumarktu. (UBSt II, št. 323, 339; Dopsch, 1999, 190). Cesar je pot nadaljeval čez Avstrijo, Bavarsko in Frankovsko proti Renu. Henrika so medtem njegovi privrženec v veliki meri zapustili in se postavili na cesarjevo stran. Henrik je hotel stopiti pred očeta in ga prositi za milost. Cesar svojega sina ni hotel sprejeti, s čimer mu je javno pokazal veliko jezo in prezir (Althoff, 2004, 134). V cesarjevem spremstvu je Henrik nato moral potovati v Worms, tam mu je oče odvzel kraljevsko čast in ga dal zapreti. Avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik je medtem nadaljeval z boji proti sosedom. Zaradi tožb raznih knezov je cesar proti njemu začel sodni postopek. Friderik je, zanašajoč se na svoje privilegije in cesarjeve težave v severni Italiji, ignoriral poziva na dva državna zbora. Cesarja je potrpežljivost do brezobzirnega Babenberžana dokončno minila (Lechner, 1994, 279–280; Pirchegger, 1936, 200). Maja leta 1236 je pisal češkemu kralju o krivičnem ravnanju vojvode Friderika. Poleti 1236 je bil vojvoda v Augsburgu obsojen, doletel ga je državni prekljic, državni fevdi so mu bili odvzeti (UBSt II, št. 339; Komac, 2006, 92).

V nastali situaciji so babenberške dežele pravno gledano pripadle cesarstvu. Medtem ko je cesar začel s pohodom proti Lombardiji, so se na vojvodo iz vseh strani dvignili nasprotniki. Uspelo se mu je obdržati le v okolici Dunajskega Novega mesta. Ko nasprotniki proti njemu niso mogli zmagati, se jim je odločil priti na pomoč cesar. Decembra je dosegel Gradec. Od tam je v začetku leta 1237 nadaljeval pohod proti Dunaju. Zakaj cesar v času svojega postanka na Dunaju z vojvodo Friderikom ni dokončno obračunal, ni znano (Görich, 2006, 107–108; Koch, 2006, 341, 348). Medtem ko je po mnenju sodobnega vira zapravljal čas s popivanjem, se je vojvoda v Dunajskem

Novem mestu utrdil. Avstrijo in Štajersko je cesar skušal obdržati v svojih rokah. Verjetno je namreč že tedaj razmišljal o tem, da bi si babenberško dediščino prisvojil (Komac, 2006, 94; Appelt, 1976, 78). Poleti 1237 se je odpravil v Italijo, vojvoda pa je začel s ponovnim osvajanjem svojih dežel. Sovražnikom je, kakor izvemo iz virov, grozil, jih lovil, pobijal in podkupoval. Leta 1238 mu je uspelo doseči spravo z bavarskim vojvodo in češkim kraljem. Poleg tega je bila med babenberško in češko vladarsko hišo sklenjena zaroka. Vojvodova nečakinja Gertruda se je zaročila z Vaclavovim najstarejšim sinom, moravskim grofom Vladislavom (Gradivo V, št. 670; Dopsch, 1999, 193). Cesarjeva situacija se je v istem obdobju slabšala. Marca 1239 je bil celo ponovno izobčen. Po tem dogodku se je vojvoda Friderik še bolj zagrizeno spustil v boj za svoja nekdanja posestva. Cesar je o njem že oktobra 1239 spet govoril kot o avstrijskem vojvodi. Spor med vojvodo in cesarjem je napravilo konec pismo, ki ga je cesar poslal vojvodi sredi leta 1240 (Lechner, 1994, 285–291; Pirchegger, 1958, 234).

Ko je vojvoda Friderik ponovno imel oblast v svojih deželah, se je začel neuspešno vojskovati s Češko. Marca 1241 so na Ogrsko vdrli Mongoli. Med vsemi knezi, ki jih je na pomoč klical ogrski kralj Bela, se je odzval le vojvoda Friderik. Konec meseca se mu je pridružil z majhnim oddelkom vojakov, a se nato hitro vrnil domov. Aprila je prišlo do odločilnega boja med Mongoli in Ogri, kjer so zadnji utrpeli poraz. Bela je zbežal v Avstrijo, Frideriku pa se je uspelo polastiti dela ogrskega kronskega zaklada. Na račun Ogrske se je skušal ozemeljsko okrepiti in v ta namen začel Beli groziti. Mongole je v poletju 1242 dosegla novica o smrti njihovega velikega kana in jih pripravila k vrnitvi (Dopsch, 1999, 194–196; Lendvai, 2003, 49–55). Cesar je bil od leta 1241 vdovec in si je prizadeval za vnovično poroko. Po tej poti si je skušal zagotoviti babenberško dediščino, kar mu je spodletelo že v času Babenberžanovega izobčenja. Vojvoda Friderik je bil namreč brez otrok. Cesar je skoval načrt, po katerem naj bi se poročil z Gertrudo, vojvodi pa v zameno podelil krono ter iz njegovih vojvodin napravil kraljestvo. Do poroke ni nikoli prišlo (Komac, 2006, 97–100). Vojvoda Friderik se je po srečanju s cesarjem spet zapletel v spore s sosedi. Nevarnost je njegovim načrtom grozila s češkim kraljem, ki je na vsak način hotel doseči poroko med svojim sinom Vladislavom in Gertrudo (Lechner, 1994, 295). Po odhodu mongolske vojske iz Ogrske se je kralj Bela spet utrdil. Hkrati je mislil na to, kako bi se vojvodi Frideriku maščeval za ponižanje med mongolskim napadom. Spomladi 1246 je zbral vojsko in z njo vdrl na babenberško ozemlje. Vojvoda mu je šel s svojo vojsko naproti in odločilen spopad med babenberškimi in ogrskimi silami se je zgodil ob reki Leithi, junija 1246. Babenberški strani je sicer uspelo, da je dobila bitko, vendar je bil med mrtvimi tudi vojvoda. Njegovo truplo so pokopali v cisterci Heiligenkreuz (Lechner, 1994, 296).

ŠTAJERSKA OB IZUMRTJU BABENBERŽANOV – STANJE LETA 1246

Za t. i. babenberško dediščino, ki je poleg Avstrije kot Štajerske obsegala tudi obsežna posestva na Kranjskem, se je po smrti vojvode Friderika vnel neusmiljen boj. V omenjeni tekmi, ki je z daljšimi prekinitvami trajala skoraj štiri desetletja, je sodelovalo več pomembnih srednjeevropskih dinastov (Rexroth, 2005, 82–88). Vez, ki se je med Avstrijci in Štajerci začela spletati leta 1186, je bila, kot kaže, šestdeset let kasneje že precej trdna.

Med njunimi prebivalci, ki jih je vezal spomin na skoraj pet desetletij skupne vlade, je očitno že živela nekakšna ideja o tem, da sta obe vojvodini pravzaprav ena pokrajina. Po besedah kronista samostana v Garstnu sta za svojim vojvodo leta 1246 namreč žalovali »kakor ena dežela« (Continuatio Garstensis ad a. 1246, MGH SS 9, 598).² Na tem mestu je sicer treba poudariti, da stoji omenjeni samostan v Traungauu, katerega plemiči so se manj kot deset let po nastanku omenjenega zapisa nepreklicno odločili za priključitev k vojvodini Avstriji (leta 1254). Poleg tega je bilo že v času državnega preklica vojvode Friderika, leta 1236, jasno, da babenberški štajerski ministeriali v Traungauu zastopajo drugačne interese kot ostali Štajerci. Pregarjanemu vojvodi so namreč ostali zvesti tudi v času preklica, medtem ko so ga zapustili skoraj vsi drugi, tudi tisti na današnjem slovenskem Štajerskem. Domnevamo, da so bile zgoraj omenjene besede vsaj do neke mere napisane pod vtisom besed in dejanj traungauskih lokalnih plemičev (Dopsch, 1999, 307, 448). Ni torej nujno, da so se po smrti vojvode Friderika kot eno z Avstrijci počutili prav vsi Štajerci. Spričo drugih opisanih dogodkov lahko zaključimo le, da je to (kljub besedam kronista iz Garstna) možno z gotovostjo trditi samo za Štajerce v Traungauu, ki so bili Avstrijcem v tistem trenutku mnogo bližje kot ostali.

Babenberški predniki na štajerskem vojvodskem prestolu so bili Otokarji in meje babenberških štajerskih posesti so se leta 1246 v grobem še vedno pokrivalo z mejami nekdanjih otokarskih posesti, ki so jih Babenberžani podedovali leta 1192. Svoje izvirne posesti v Traungauu so Otokarji tekom 12. stoletja uspeli povečati na račun treh velikih dediščin (Pirchegger, 1936, 157–179). Hkrati so pritiskali na malo svobodno plemstvo, si ga podrejali kot nesvobodne ministeriale in jih uporabljali za upravo in obrambo. Vojvodina Štajerska je za razliko od kasnejše istoimenske dežele v trenutku izumrtja Babenberžanov še vedno obsegala posesti v Traungauu in Pittenski grofiji. Na jugu (z izjemo laškega gospostva) se Save ni dotikala. Tam je vojvodska posest segala le do Mure, malo čez Dravinjo in z novo pridobljenim gospostvom Vojnik skoraj do Celja (Dopsch, 1999, 287; Vilfan, 1996, 122–123).

Čeprav so veliki deli današnje slovenske Štajerske tik pred izumrtjem babenberške rodbine že sodili pod gospostvo štajerskih vojvod, tega ni moč trditi za celotno področje. To je bilo v tem času namreč še vedno v rokah več različnih teritorialnih gospodov. Štajerski vojvoda je imel pod svojo oblastjo tako posesti v Posavinju kot v Podravju, kjer jih je bilo največ. Raztezale so se vse od današnje slovenske meje na severu, do Štatenberga in Treuna na jugu. Na vzhodu so mejile na Muro ter veliko salzburško posest s središčem na Ptuju. Zahodno in jugozahodno od njih se je raztezala šentpavelska, konjiška in krška posest (Kosi, 2011, 68). Najpomembnejša vojvodova urbana naselbina na tem področju in sploh center deželnoknežje uprave v Podravju je bil Maribor (leta 1248 še omenjen kot trg, leta 1254 že kot mesto) (GZM I, št. 76, 85; Dopsch, 1999, 286). Mariborski grad je bil sedež pomembne štajerske ministerialne rodbine, ki se je po njem tudi imenovala. Svojo stransko vejo je uspela osnovati tudi na Viltušu, ki ga je dobila v fevd od samostana v Št. Pavlu (MDC III, št. 1426).

2 »Austria et Stiria quasi terra una sedet in pulvere tristis et gemebunda, suis principibus et heredibus disolata.«

Naslednji pomembnejši štajerski ministeriali v Dravski dolini zahodno od Maribora so imeli svoje sedeže na gradovih v Marenbergu, Vuzenici in Dravogradu. Vsi so bili iz močno razvejane rodbine Trušenjskih. Na območje Dravske doline so prišli iz Trušenjske doline severozahodno od Velikovca in svoje nove sedeže večinoma zgradili protipravno na šentpavelski zemlji. Četrte veje rodbine, ki je imela svoj sedež na gradu Cmurek, v trenutku izumrtja Babenberžanov ni bilo več. Njen zadnji moški pripadnik, Rajnbert II., je umrl leta 1240. Prav tako kot gospodje Trušenjski so bili štajerski ministeriali tudi plemiči s centroma na gradovih Konjice in Treun (nad Pograjeno nasproti Vidma pri Ptujju). Medtem ko je grad Konjice stal na alodialni konjiški zemlji, je bil Treun deželnoknežji (UBSt IV, št. 43; Mlinarič, 1991, 33; Kos, 2005, 298, 380).

Salzburški nadškof je imel v rokah obsežno gospodstvo s središčem na Ptujju, ki pa ga je spričo moči svojih ministerialov Ptujskih sredi 13. stoletja vedno težje obvladoval. Vsaj od konca 12. stoletja so Ptujski svoje že tako nemajhno ozemlje v porečju Drave in Pesnice širili z osvajanjem in potiskanjem meje proti vzhodu na račun Ogrske. Del osvojenega ozemlja so prepustili Nemškemu viteškemu redu, kjer je v Veliki Nedelji nastala njihova komenda. Drugi del so obdržali kot fevd salzburških nadškofov. Njegovo središče je postal Ormož (Klasinc, 1985, 10). Prav leta 1246 so Ptujski od salzburških nadškofov v fevd dobili še grad Vurberk, severozahodno od Ptujja. Sredina 13. stoletja je dejansko že bil čas, ko so se v praksi obnašali kot štajerski in ne salzburški ministeriali, nadškofje pa niso imeli moči, da bi jih ukrotili. Salzburška nadškofija je imela precejšnjo posest tudi ob spodnještajerski Savi (Gradivo VI, št. 18; Zehetmayer, 2003, 111–112), ki jo je dobila od Heme Krške. Zajemala je širok pas severno od reke, ki se je na zahodu končal ob izlivu Mirne v Savo, na vzhodu pa ob Sotli. Njeno prvotno središče je bilo v Rajhenburgu, kasneje pa v Brežicah. Brežice so bile načrtno ustanovljene kot neagrarna naselbina v času nadškofa Eberharda II. (1200–1246) (Štih, 2014, 187–191). Tam in na Ptujju sta salzburški nadškof in avstrijsko-štajerski vojvoda že v dvajsetih letih skupaj kovala breške pfenige. Konec štiridesetih let je tam že stal grad (Koropec, 1976, 95).

Najbolj posestveno razdrobljeno v vsej regiji je bilo področje nekdanje grofije Savnije severno od Save, ki je obsegalo Posavinje in Posotelje. Tu je prevladovala cerkvena posest. V Zgornji Savinjski dolini je veliko zaključeno gospodstvo imel oglejski patriarh, čigar posesti so se v Zadreci in Zgornji Savinjski dolini prepletale s posestmi benediktinskega samostana v Gornjem Gradu. Del dotičnih posesti so (kot gornjegrajski odvetniki) nadzorovali plemiči iz koroške grofovske rodbine Vovbrških. Vovbrški so poleg tega imeli v lasti Celje, ki je bilo njihovo tamkajšnje najstarejše jedro (Dopsch, 1970, 329; Ravnikar, 2010, 31–32). Posest Krške škofije, ki je izviral iz nekdanjih ogromnih posesti Heminega rodu, je bila še večja od gornjegrajske, oglejske ali salzburške. Raztezala se je v Obsotelju ter severno in vzhodno od Celja. V neposredni upravi je krški škof obdržal gospodstva in gradove Vitanje, Bizeljsko, Podčetrtek, Pilštanj in kasneje Anderburg (Kosi, 2008, 534). Veliko večino krških gospodstev je škofija že zgodaj predala v fevd. Oblast nad nekaterimi izmed njih je do srede 13. stoletja v veliki meri izgubila. Najpomembnejših so se polastili predvsem Ptujski in Svibenski (Planina, Podsreda) ter Žovneški (Lemberg pri Poljčanah) (Gradivo VI, št. 141; Kos, 2005, 310). Rogatec, prav tako eden pomembnejših krških fevdov v Posotelju, je že pred koncem 12. stoletja prišel v roke veji Konjiških.

Ti so se od tedaj po Rogatcu imenovali in ga obdržali celo 13. stoletje. Na rogaško gospodstvo so navezali še prvotno Konjiško Zbelovo in deželnoknežji fevd Štatenberg v porečju Dravinje, tako da je nastal obsežen posestni sklop (Kosi, 2008, 536).

Med rodbinami, ki so v posavinski prostor prišle od zunaj, so bili Ptujski, ki so pri Šoštanju imeli Kacenštajn. Prav tako je njihova stranska veja dobila krški Kunšperk (Freed, 1990, 93–95). To pa nista bila edina gradova v Posavinju in Posotelju, ki ju je širša ptujška rodbina imela. Sredi 13. stoletja so Kunšperški posedovali še Hekenberg pri Vranskem, Velenje in Turn, ki so bili njihovi alodi in kjer so prebivali kunšperški gradiščani. Najverjetneje sta obe veji rodbine do omenjenih posesti prišli, ker so bile te dediščina po ptujskih prednikih, gospodih Ehrneških (Ravnikar, 2007, 85–123). Med posestjo posameznih rodbin v Posavinju, je potrebno izpostaviti še alode, ki so bili last svobodne rodbine Žovneških. Ti so najbrž izvirali iz Heminega rodu. Poleg Lemberga pri Poljčanah je bil prvotni center njihovih alodialnih posesti spodnjesavinjski Žovnek. Gospodstvo s središčem v Polzeli je bilo v rokah štajerskih ministerialov Ortov. Vojnik je še velik del prve polovice 13. stoletja pripadal tamkajšnji svobodni rodbini Vojniških, ki je leta 1241 izumrla. Zatem je z njihovim obsežnim alodom razpolagal štajerski vojvoda (Pirchegger, 1962, 211–213). V rokah štajerskega vojvode je bilo tudi veliko Laško gospodstvo, ki je z Radečami in Žebnikom segalo celo na drugo stran Save. Po obsegu je bilo največje v vsem Posavinju in je obsegalo tudi velik del Posavskega hribovja. Vključevalo je pet gradov (Žebnik, Laško, Klauzenštajn, Žaženberk, Freudenek) ter na svojem skrajnem severu trg Žalec. To je bil najjužnejši sklop posesti avstrijsko-štajerskih vojvod, ki so mu zaradi strateške lege namenjali precejšnjo pozornost. Že leta 1224 so tako zgradili kamniti most čez Savo v Zidanem Mostu, ki je povezoval njihove posesti s Kranjsko (Kosi, 2008, 536).

Sredi 13. stoletja so na območju današnje slovenske Štajerske štajerskega vojvode za svojega deželnega kneza priznavali skoraj samo plemiči štajerskega ministerialnega izvora, in sicer ne glede na to, ali so svoj matični grad dobili od štajerskega vojvode ali ne. Med najpomembnejšimi so bile predvsem vse tri veje trušenjske rodbine, Mariborski, Konjiški, Rogaški, Orti in v letih po izumrtju Babenberžanov za kratek čas tudi Treunski. Edini izvorno neštajerski ministeriali, ki so se že v času izumrtja Babenberžanov prištevali k štajerski deželni zvezi, so bili Ptujski. Slednji so že vsaj od osemdesetih let 12. stoletja naprej bili pogosto navzoči na zborovanjih deželnega kneza in štajerskega plemstva po deželi. Glede na njihovo udeležbo se da sklepati, da se je rodbina že od tega časa čutila pripadajočo štajerski deželni zvezi (Zehetmayer, 2003, 100–102). Brez dvoma so se Ptujski v trenutku izumrtja Babenberžanov obnašali kot pomembni člani štajerske deželne zveze in ne kot poslušni salzburški ministeriali.

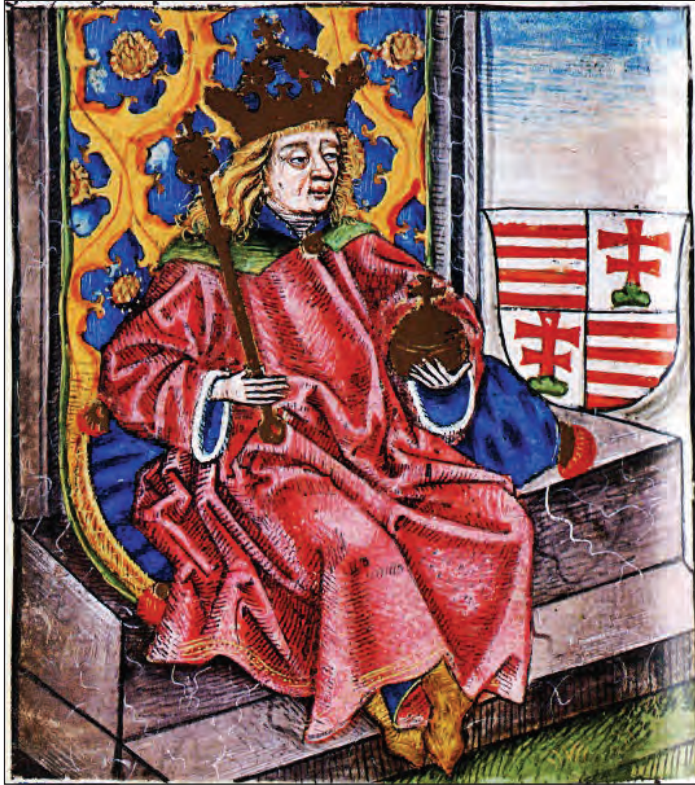
Zaradi vedno večjega ptujškega osamosvajanja je Salzburg temu skušal napraviti konec. Zadeve se je odločneje lotil stari nadškof Eberhard II. in to le nekaj mesecev po smrti vojvode Friderika. Oktobra 1246 je Hartnida I. Ptujškega primoral, da je prepustil Salzburgu svoje posesti v Lungauu. Hartnid je moral tudi obljubiti, da bo na nadškofovo željo enega od svojih dveh sinov v roku dveh mesecev poročil s salzburško ministerialko (Gradivo VI, št. 16, 18). Čas, v katerem se je nadškof odločil ukrepati, je bil taktično izbran, saj Ptujski v tistem trenutku niso imeli zaslonbe v močnem štajerskem vojvodi. Glede na okoliščine, v

katerih se je opisano dogajalo, se zdi zahteva, da se eden izmed Ptujskih poroči s salzburško ministerialko, logična, a hkrati tudi nerealna. Že v času svojega obiska na Dunaju, leta 1237, je cesar Friderik Štajercem dovolil tudi svobodno sklepanje zakonskih zvez (Gradivo V, št. 671). Eberhard je Ptujске slabo desetletje kasneje kljub temu silil k poroki po svoji izbiri, saj jim statusa članov štajerske deželne zveze ni priznaval. Še vedno je zagovarjal stališče, da jim lahko kot gospod svojim ministerialom zakonske partnerje določi sam.

Ptujski so bili v tistem trenutku že tako močni, da jim nadškofova prizadevanja niso mogla do živega. Hartnidov sin Friderik V. (ki se nikdar ni poročil s salzburško ministerialko) je bil v naslednjih desetletjih globoko vpleten v številne zadeve štajerske vojvodine, medtem ko se v spremstvu salzburškega nadškofa dolgo časa sploh ni pojavljal. Njegov brat, Hartnid II., je najverjetneje ravnal podobno. Čisto drugače kot Ptujski so se do srede 13. stoletja znašli salzburški ministeriali Rajhenburški. Za razliko od Ptujskih so bili Rajhenburški le vitezi brez velikega ogleda. V listinah so mnogokrat pričali na zadnjih mestih, nadškofje pa so jih držali trdno pod svojo oblastjo (Hajdinjak, 2013, 720–723). Rajhenburški se v drugi polovici 13. stoletja nikdar niso povzpeli med pomembnejše rodbine, temveč so, podobno kakor mnogi krški ministeriali, ostali pomembni le na lokalni ravni.

Na posestih Krške škofje na današnjem slovenskem Štajerskem je do konca 13. stoletja nastalo 28 gradov. Velika večina (vsaj 19) je stala že sredi 13. stoletja. Rekli smo že, da je dotična škofija do takrat že izgubila nadzor nad številnimi svojimi pomembnimi fevdi – Planino, Podsredo, Rogatcem in Lembergom pri Poljčanah. Poleg tega je bil v rokah deželnoknežjih Konjiških tudi manj pomembni Freudenberg na grebenu Brinjeve gore. Nad ostalimi gradovi in tamkajšnjimi ministeriali je bila krška oblast takrat, kot kaže, še povsem trdna. Vitanje, Podčetrtek, Pilštanj in Bizeljsko so bili pod gradiščansko oblastjo, Kunšperk, Prežin, Žamerk, Žusem, Dobrna, Ranšperk, Lemberg pri Dobrni, Helfenberg, Kozje in Ploštanj pa so upravljali krški ministeriali, ki tedaj niso imeli dovolj moči, da bi se zoperstavili krškemu škofu. Kot najbolj pomembnega med slednjimi gradovi je treba izpostaviti Kunšperk. Ta je bil sredi 13. stoletja med t. i. glavnimi krškimi fevdi (Planina, Podsreda, Lemberg pri Poljčanah, Kunšperk in Rogatec) še edini, ki ga je škofija v tistem času nadzorovala (Gradivo VI, št. 144). Sčasoma se je situacija zanjo poslabšala.

Pri Žovneških je bilo drugače kot pri ministerialnih rodbinah, saj so bili svobodni gospodje. V 12. stoletju in prvi polovici 13. stoletja jih najdemo v oglejskih, andeških in krških listinah (CKL, št. 1–6, 9, 12–14, 18–19, 21–24). Pojavljali so se tudi v nekaj listinah štajerskega vojvode Leopolda VI., ne pa tudi pri njegovem sinu Frideriku. Domnevamo, da je bil razlog za to Friderikova vihrava politika, zaradi katere je zadnji Babenberžan slednjič tudi izgubil življenje (BUB I, št. 169; BUB II, št. 225, 248, 260, 271; CKL, št. 20). Kaže, da Žovneški, tudi v prvih letih po vojvodovi smrti, niso bili v štajerski politiki prav nič bolj aktivni. Na ta način so se izognili dolгим bojem, ki so divjali za babenberško dediščino. Na vojvodino Štajersko gospodje Žovneški sredi 13. stoletja torej niso bili vezani na noben način, čeprav bi se, glede na svoj status (za razliko od Ptujskih), zlahka odločili za vstop v štajersko deželno zvezo. Glede na ohranjeno gradivo lahko trdimo, da so Žovneški sredi 13. stoletja (kot svobodni gospodje) v plemiški družbi Štajerske in Koroške vsekakor imeli upoštevanja vreden status in to kljub temu, da vodilnih političnih vlog takrat niso igrali (Lichtenstein, 2000, 75, 82, 84–85, kitice 191, 217, 227–228; Dopsch, 1998, 28–30).

Sl. 1: Ogrski kralj Bela IV. (Wikimedia Commons).

Kljub statusu so tako v več primerih takratnih pomembnih dogodkov očitno stali ob strani in v letih po izumrtju Babenberške dinastije ni bilo nič drugače. V tem obdobju se po političnih uspehih še zdaleč niso mogli kosati z bolj agresivnimi rodbinami, ki so v takratno politično dogajanje pogosteje in aktivneje posegale, čeprav so bile formalnopravno morda skromnejšega izvora. Na tem mestu je treba tudi poudariti, da so bili gospodje Žovneški v času izumrtja Babenberške dinastije, poleg grofov Vovbrških, še edina rodbina svobodnega izvora s posestmi na današnjem slovenskem Štajerskem. Vse ostale rodbine svobodnega izvora, ki so bile pred tem aktivne predvsem v Posavinju (Vojniški, Dravsko-Šoštanjski, Šaleški), so do tega trenutka izumrle (Ravnikar, 2007, 44–52).

Že v času babenberške dinastije so štajerski vojvode imeli v svojih rokah odvetništvo nad Krško škofijo in njenimi obširnimi posestmi (Kosi, 2008, 537). Poleg tega so bili odvetniki žiškega in jurkloštrskega samostana, odvetniške pravice pa so imeli tudi nad delom posesti samostana v Gornjem Gradu (Ravnikar, 2010, 29–33). Vse to je vsakokratnemu štajerskemu vojvodi v Posavinju in Posotelju omogočalo velik

vpliv, poleg tega pa je tam že imel tudi laško gospostvo. Dejansko je vsaj posredno nadzoroval skoraj pol Posavinja. Po smrti zadnjega Babenberžana so se razmere za Krško škofijo poslabšale, saj njenega odvetnika in zaščitnika ni več bilo. Tako Krška škofija kot samostani v Žičah, Jurkloštru in Gornjem Gradu, so v naslednjih letih trpeli pod napadi lokalnih plemičev, ki so njihovo stisko sklenili. Tako so si krške in samostanske posesti in gradove s silo prilaščali. Ko je leta 1254 Štajersko v roke dobil ogrski kralj Bela, je bilo rešenih več primerov plemiškega nasilja nad omenjenimi ustanovami, nekateri pa so se zatem vlekli še v sedemdeseta in celo osemdeseta leta (Gradivo VI, št. 244a; UBSt III, št. 147, 155; CKL, št. 28; UBSt III, št. 216; UBSt IV, št. 587; MDC V, št. 469; CKL, št. 52).

S salzburškimi posestmi je bilo drugače. Na današnjem slovenskem Štajerskem jih je bilo prvič mnogo manj kot krških. Poleg tega se je novoizvoljeni salzburški nadškof Filip Spanheimski (ki je ta položaj zasedel leta 1247) kmalu po svoji izvolitvi ognjevitost spustil v boj s svojimi političnimi nasprotniki (GZM I, št. 81; Wagner, 1983, 438–439). Tako jim je dal mnogo manj priložnosti, da bi salzburške posesti napadali brez kazni. Nazadnje so bili tukaj še Ptujski, ki so se v boje po izumrtju Babenberžanov aktivno vključevali tudi sami. Vsekakor so imeli dovolj moči za obrambo posesti, ki so jih od Salzburga imeli v fevdu. Prejemniki tamkajšnje salzburške fevdne posesti sicer niso bili samo oni, a nedvomno so je imeli daleč največ. K njihovi moči so poleg tega prispevale še njihove alodialne posesti v Posavinju. Salzburški fevdi v njihovih rokah tako vsekakor niso bili lahek plen. Poročila, ki bi govorila o raznih nasilstvih na salzburških posestvih iz tega časa, se niso ohranila. Po drugi strani je dokazov, da se je to dogajalo na krških in samostanskih posestvih, kar precej. Zaključimo torej lahko, da so salzburške posesti po letu 1246 utrpeli mnogo manjšo škodo kot krške in samostanske, ki so s smrtjo štajerskega vojvode izgubile svojega najpomembnejšega branitelja.

KRATKA POLITIČNA ZGODOVINA ŠTAJERSKE PO LETU 1246

Štajerski pesnik Ulrik Liechtensteinski je v svoji pesnitvi z naslovom Služba dami poročal, da je na Štajerskem in v Avstriji po smrti vojvode Friderika zavladaela velika stiska (Liechtenstein, 2000, 580–581, kitica 1677). Ogrski kralj Bela je kljub svojemu porazu na bojnem polju babenberške dežele imel za svoj bojni plen. Po poročanju virov je v času po smrti vojvode Friderika opustošil Avstrijo in Štajersko ter dal več tisoč ljudi odpeljati (Gradivo V, št. 884; Hermanni Althensis annales ad a. 1246–1252, MGH SS 17, 393; Continuatio Praedicatorum Vindobonensium ad a. 1246, MGH SS 9, 727; Dopsch, 1999, 203). Zdaj je vprašanje prihodnosti babenberških dežel naenkrat postalo eno najaktualnejših vprašanj v cesarstvu. Vpliv nad njimi so si skušali zagotoviti papež, ogrski kralj in stari cesar, v prepir pa sta se vmešali še Babenberžanki Margareta in Gertruda. Prva, katere mož Henrik je bil po uporu proti svojemu očetu še vedno zaprt (umrl je leta 1242), je kmalu po smrti svojega brata zapustila samostan v Würzburgu in odhitela v Avstrijo. Druga, ki je še leto prej zavrnila zakon s cesarjem, pa je za veljavno štela svojo zaroko s češkim princem Vladislavom. Češkemu kralju je uspelo doseči poroko med Vladislavom in Gertrudo neposredno po Babenberžanovi smrti. Čeprav je bila Vladislavu

situacija v Avstriji naklonjena, se mu tam ni uspelo uveljaviti. Že v začetku januarja 1247 je namreč umrl (Lechner, 1994, 299–300).

Cesar je imel babenberška ozemlja za državne fevde zapadle cesarstvu, vendar se zaradi težke situacije ni čutil dovolj močnega, da bi aspiracije do njih uresničil. Bela, ki je prav tako imel aspiracije do babenberških ozemelj, je zaveznika našel v papežu Inocencu in protikralju Henriku, vendar se prav tako ni uspel uveljaviti. Po Vladislavovi smrti se je Gertruda poleti 1248 poročila z grofom Hermanom Badenskim. Papež mu je potrdil oblast nad Avstrijo, ki naj bi skladno z dedno pravico pripadla Gertrudi. Ko je cesarjev namestnik Oton Ebersteinski spoznal, da so njegova prizadevanja v Avstriji zaman, je s spremstvom avstrijskih in štajerskih plemičev odpotoval k cesarju v Italijo in mu nameraval predlagati ustoličenje deželnega kneza za babenberške dežele. Poslanstvo je poleti leta 1248 v Veroni zaman čakalo na avdienco pri cesarju. Oton je nato odstopil od svoje funkcije cesarjevega glavarja, delegacija pa se je razočarana vrnila domov. Cesar je za novega glavarja v Avstriji imenoval bavarskega vojvodo Otona II., isti naslov je na Štajerskem dobil goriški grof Majnhard III. (Dopsch, 1999, 204–205; Hoensch, 1989, 38). Drugi Gertrudin mož, Herman Badenski, je pred koncem avgusta leta 1249 prispel v Avstrijo ter si tam in na Štajerskem skušal pridobiti vojvodsko oblast. Ni imel veliko uspeha in tudi sam je že oktobra 1250 umrl. Cesar je goriškemu grofu jeseni 1249 podelil tudi namestništvo v Avstriji. Politični izid v cesarstvu je ostal odprt, ko je tudi cesar decembra 1250 umrl (Koch, 2006, 347; Görich, 2006, 115).

Da bi v svoji vojvodini vzpostavili mir, so se avstrijski deželni stanovi po pomoč obrnili k češkemu kralju Vaclavu. Njegov drugi sin in moravski mejni grof Otokar Přemysl je bil po smrti svojega brata prestolonaslednik. Konec leta 1251 je vkorakal v Avstrijo ter zasedel vso deželo. Istočasno je začel uporabljati naslov avstrijskega vojvode (Dopsch, 1999, 206, 445; Hoensch, 1989, 10, 40–42).³ Potem ko si je Otokar Přemysl (ki od leta 1253 nosil tudi naslov češkega kralja) uspel zagotoviti Avstrijo, si je skušal svojo tamkajšnjo oblast utrditi še s poroko. Tako se je februarja 1252 poročil s 23 let starejšo Margareto in s tem legitimiral svoj vojvodski naslov. Medtem je Gertruda postala zaveznica ogrskega kralja in se poročila z njegovim sorodnikom rutenskim knezom Romanom Hališkim. A temu se tudi z ogrsko vojaško pomočjo v Avstriji ni uspelo uveljaviti, zato se je od Gertrude ločil in se odpravil nazaj v domovino (*Continuatio Claustroneoburgensis Prima ad a. 1253*, MGH SS 9, 612; *Continuatio Sancrucensis Secunda ad a. 1253*, MGH SS 9, 643; Hoensch, 1989, 44–51). Na Štajerskem so več sreče imeli Ogri, čeprav je tudi češki kralj tam imel svoje privržence. Sporazum med češko in ogrsko stranjo je bil sklenjen aprila 1254. Češki kralj je obdržal tako Avstrijo kakor tudi štajerske posesti v Traungauu. Tudi pittensko področje je bilo zdaj njegovo (Dopsch, 1999, 206–207, 307, 447–449; Lechner, 1994, 307). Po smrti salzburškega nadškofa Eberharda je bil za novega nadškofa, kot rečeno, izvoljen Filip, sin koroškega

3 Poznejši češki kralj Otokar II. Přemysl je v času, ko je bil še samo moravski mejni grof, uporabljal samo ime Přemysl. Po prevzemu oblasti v Avstriji je (po dedovem zgledu) začel uporabljati tudi ime Otokar. V šestdesetih in na začetku sedemdesetih let, ko je bil na vrhuncu svoje moči, je uporabljal le ime Otokar, proti koncu življenja pa ponovno obe imeni.

vojvode Bernharda in bratranec Otokarja Přemysla. Po očetovi smrti, leta 1256, je koroški vojvodski prestol zasedel Filipov brat Ulrik in, ker je tudi Filip upal na nasledstvo na vojvodskem prestolu, se je branil posvečenja. Posledično je bil leta 1257 odstavljen, mesto salzburškega nadškofa pa je zasedel dotedanji sekovski škof Ulrik, proti kateremu se je Filip nato dolgo bojeval. Naslovu salzburškega izvoljenega nadškofa se je moral dokončno odpovedati leta 1267 (Hoensch, 1989, 109–110; Štih, 2003, 71).

Štajerska je po miru iz leta 1254 torej pripadla ogrskemu kralju, ki je kot tamkajšnjega glavarja postavil slavonskega bana Štefana (Iohannis abbas Victorienis Liber certarum historiarum ad a. 1261, MGH SS rer. Germ. 36/1, 169; Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 6717–6720, MGH Dt. Chron. 5/1, 89; UBSt IV, št. 514). Z agitiranjem in podkupovanjem je Bela očitno že v času Otokarjeve poroke z Babenberžanko Margareto na svojo stran pridobil več pomembnejših lokalnih plemičev (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 2044–2153, MGH Dt. Chron. 5/1, 27–29, 1417–1418). Po miru s češkim kraljem Otokarjem si je prizadeval v svoji novo pridobljeni vojvodini razmere umiriti in se je v ta namen v začetku precej očitno naslonil na nekatere plemiče iz njenega juga. Ti so z Ogrri že desetletja pred tem imeli raznovrstne stike, čeprav ne vedno prijateljskih. Možno bi bilo tudi, da je Bela plemiče, ki jih je poznal iz časov preteklih bojev, na svojo stran pridobil že v času, ko se je njegov sorodnik Roman Hališki poročil z Gertrudo Babenberško (torej poleti 1252).

Glavar v času ogrske vlade na Štajerskem (1254–1260) je bil torej ban Štefan. Štefan je bil iz mogočne plemiške rodbine Gutkeled, ki je bila švabskega izvora in je na Ogrsko prišla sredi 11. stoletja. Ban vse Slavonije je bil od 1248. do 1259. leta. Njegov naziv bana vse Slavonije napeljuje na misel, da je bil v sorodu z ogrsko kraljevo hišo Arpadovcev, saj tega naziva razen njegovega neposrednega predhodnika Dionizija iz rodbine Türje ni nosil nihče razen njenih članov. Tega z gotovostjo sicer ne moremo potrditi. Štefan je imel sina Joahima Pektarja, ki je prav tako nosil naslov slavonskega bana. Kakor se zdi, se je Joahim okrog 1269 poročil z Marijo, hčerjo Romana Hališkega in Gertrude Babenberške. Prav dejstvo, da je imela Gertruda zaradi tega ponovno dobre zveze na Ogrskem, je najbrž spodbudilo Otokarja Přemysla, da jo je dokončno izgnal iz Štajerske (Karbić, 2000, 19–24; Meier, 1927, 20–21).

Štefan je bil na Štajerskem nepriljubljen. V času opravljanja funkcije deželnega glavarja se je predvsem zavzemal za pravice samostanov in drugih cerkvenih ustanov. Številni deželnoknežji ministeriali so bili zdaj prisiljeni vračati posesti ali dajati odškodnino, tako da je med njimi nejevolja proti ogrski nadoblasti vse bolj rasla (Dopsch, 1999, 453; Pferschy, 2003, 10–11). Skleпали bi lahko, da so isti ministeriali, ki so se zdaj pritoževali, v času ogrskega prevzema oblasti na Štajerskem pričakovali popustljivega gospodarja. Samo ugibamo lahko, kaj je ogrska stran štajerskim deželanom pred budimskim mirom obljubljala. Zdaj pa, ko se to očitno ni izpolnilo, so se Štajerci začeli vedno bolj deliti na podpornike salzburškega nadškofa Ulrika Sekovskega, ki so ga podpirali Ogrri, in na privrženice Ulrikovih nasprotnikov, Filipa Spanheimskega, koroškega vojvode Ulrika in kralja Otokarja Přemysla.

Upor proti Ogrom se je začel konec leta 1257 ali v začetku naslednjega leta in ban Štefan je bil pregnan. Žarišče upora je bil Marenberg v Dravski dolini na čelu s tamkaj-

šnjim plemičem Sigfridom. Temu so, kot kaže, pomagali predvsem Ptujski. Kralj Bela je na Štajersko spomladi leta 1258 poslal vojsko pod poveljstvom svojega sina Štefana, ki je deželo ponovno osvojil. Štajerske deželane je Štefanu vsaj začasno uspelo pomiriti, vendar se je zaradi slabih izkušenj s plemiči na jugu vojvodine zdaj naslonil na tiste s severa. Štajersko plemstvo se je, očitno povezano s češkim kraljem, pozno jeseni 1259 ponovno uprlo Ogrom. Med štajersko stranjo in češkim kraljem so se začela pogajanja, saj Štajerci za deželnega kneza niso hoteli še enega samovoljnega tirana (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 5581–5938, MGH Dt. Chron. 5/1, 74–78, 1418; Pirchegger, 1936, 228–229; Pferschy, 1978/79, 81; Pferschy, 1977, 373; Mlinarič, 1997, 29). V Avstrijo, ki je tedaj že bila pod oblastjo češkega kralja, so poslali nekaj svojih predstavnikov (očitno z namenom pogajanj). Imena domnevnih štajerskih odposlancev so nam znana iz listine, ki jo je kralj Otokar Přemysl marca 1260 izstavil na Dunaju in v kateri se je že imenoval štajerski vojvoda. Med njimi najdemo tudi Friderika V. Ptujškega in Gotfrida II. (III.?) Mariborskega. Bela in njegov sin Štefan se vojvodini Štajerski brez boja nista hotela odpovedati, a je Otokar Přemysl njuno vojsko julija 1260 premagal (UBSt III, št. 286; Pferschy, 1978/79, 82; Pirchegger, 1936, 230). Z ogrsko stranjo je marca naslednje leto ponovno sklenil mir, s katerim se je moral Bela oblasti na Štajerskem odpovedati. Zakon Otokarja Přemysla in Margarete Babenberške, ki je bil brez otrok, je bil nato še istega leta anuliran. Margareta je zapustila grad na Hradčanih. Teden dni po njenem odhodu se je Otokar Přemysl poročil z Belovo vnukinjo Kunigundo (UBSt III, št. 286; MDC IV/1, št. 2725; UBSt IV, št. 8–15; BUB II, št. 462, 464–465; Lechner, 1994, 307; Pferschy, 1978/79, 82; Pferschy, 2003, 10–11).

Vsaj del avstrijskega ter štajerskega plemstva in duhovščine je Margareto imel za pravo dedinjo babenberških dežel. Odslovitev Margarete Otokarja Přemysla najbrž ni stala le veliko simpatij, temveč je morala povzročiti tudi vsaj malo dvomov glede zakonitosti njegove vladavine v Avstriji in na Štajerskem. Če zaradi velike razlike v letih in trenutne politične situacije njegovi nameni niso bili bolj ali manj jasni že pri poroki z njo, pa po ločitvi od nje ni moglo biti več nobenega dvoma, da je z njegove strani šlo izključno za špekuliranje. Babenberških časov spominjajoči se avstrijski in štajerski deželani so zaradi razvoja dogodkov mogli dobiti vtis, da je Otokar Margareti, potem ko jo je izrabil kot sredstvo do cilja, zdaj ukradel njeno zakonito dediščino. Njegovo ravnanje z Gertrudo (ki jo je leta 1269 izgnal iz Štajerske) je zatem le še prililo olja na ogenj, saj Otokar Přemysl tudi v njenem primeru ni pomišljal in se je Gertrude znebil takoj, ko se mu je zaradi svojih zvez z ogrskih visokim plemstvom zazdela prenevarna.

NAJPOMEMBNEJŠE RODBINE DANAŠNJE SLOVENSKE ŠTAJERSKE V DRUGI POLOVICI 13. STOLETJA

Glede na ohranjene vire je težko reči, kako se je v času, ko se je začel boj za babenberško dediščino, odzvalo štajersko ministerialno plemstvo v juga takratne vojvodine. Tako imenovani Štajerski deželani oziroma Štajerci (Styrienses) se v raznovrstnih virih za ta čas sicer omenjajo, vendar pogosto le kot skupina, v kateri posamezniki tako rekoč nikdar niso izpostavljeni (tako je sicer tudi v številnih poznejših primerih). Tako na primer ne

vemo, koliko članov avstrijskoštajerske delegacije, ki je poleti 1248 v severni Italiji skušala doseči avdienco pri cesarju, je bilo iz območja današnje Slovenije. Edini, za katerega lahko z gotovostjo trdimo, da je bil del delegacije, je neki Oton iz Slivnice, katerega je skupaj z nekaterimi drugimi na poti zajel Filip Spanheimski, pristaš papeške stranke (*Continuatio Garstensis* ad a. 1248, MGH SS 9, 598; *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses* ad a. 1248, MGH SS 9, 790; UBSt III, št. 32). Za vso drugo polovico 13. stoletja (in še čez) velja, da se Štajerci v sklopu različnih dogodkov, pri katerih so sodelovali, v narativnih virih najpogosteje omenjajo kot celota (in večkrat skupaj z Avstrijci), tako da posebej omenjenega štajerskega ministeriala, pa naj bo s področja današnje slovenske Štajerske ali ne, srečamo izjemoma (*Continuatio Vindobonensis* ad a. 1278, 1287, MGH SS 9, 709–710, 714; *Annales Otakariani* ad a. 1254, MGH SS 9, 182; *Continuatio Mellicensis* ad a. 1292, MGH SS 9, 510; *Continuatio Garstensis* ad a. 1253, MGH SS 9, 600; *Continuatio Florianensis* ad a. 1278, MGH SS 9, 748; MDC IV/1, št. 2725; MDC V, št. 158; MDC VII, št. 250). Kakšno je bilo tamkajšnje razpoloženje do zgoraj omenjenih velikašev, ki so Avstrijo in Štajersko skušali pridobiti v letih po Babenberžanovi smrti, iz virov ni mogoče zanesljivo razbrati. V takratnih ohranjenih oziroma dostopnih listinah Hermana Badenskega ter Gertrude in Margarete Babenberške tako ne najdemo omenjenega niti enega pripadnika južnoštajerske ministerialitete. Isto velja za besedila, ki govorijo o princu Vladislavu in Romanu Hališkem. Na splošno lahko torej zaključimo, da so bile politične simpatije spodnještajerskega plemstva nekje med letoma 1246 in 1254 precej razdeljene, poleg tega pa so se vsaj do neke mere tudi spreminjale. Dogodkom po letu 1254 je mnogo lažje slediti. Po tem letu se je nekaterim rodbinam na današnjem slovenskem Štajerskem povečala politična moč, tako da so njihovi člani (vsaj nekaj časa) močno izstopali iz povprečja. Na svoj vpliv so ti plemiči opozarjali predvsem z opravljanjem deželnih služb, pojavljanjem na deželnih zborih, sodelovanjem pri političnih dogodkih, pridobivanjem gradov in ustanavljanjem samostanov.

Kot prvo močnejšo rodbino moramo izpostaviti že večkrat omenjeno ministerialno rodbino Ptujskih, ki pa se je, kot rečeno, konec 12. stoletja začela obnašati kot del štajerske deželne zveze. Že v začetku 13. stoletja so nekateri njeni pripadniki imeli stike celo s kronanimi glavami, kar je bilo za obravnavani čas in prostor redko (čeprav ne čisto edinstveno). V drugi polovici 13. stoletja je bila rodbina Ptujskih na območju današnje slovenske Štajerske nedvomno čisto brez konkurence. Takrat se je lahko primerjala z večino takratnih deželnoknežjih rodbin, prav tako pa ji še zdaleč niso bili kos tudi svobodni Žovneški. V rokah Ptujskih je bilo v teku 13. stoletja vsaj 14 gradov, poleg teh pa so v petdesetih letih (skupaj s Svibenskimi) nadzorovali še Planino in Podsredo (UBSt III, št. 189; UBSt IV, št. 581; GZM IV, št. 54; Kos, 2005, 363, 381, 393; Kosi, 2011, 68; Štih, 1996, 541–542; Hajdinjak & Vidmar, 2009, 12–13). Že Hartnid II. Ptujski je bil leta 1253 očitno eden izmed štajerskih deželnih glavarjev (*Ottokars Österreichische Reimchronik*, vrstice 2384–2445, MGH Dt. Chron. 5/1, 33). Najpomembnejši predstavnik rodbine je bil v drugi polovici 13. stoletja njegov brat Friderik V. (Zehetmayer, 2003, 103–112; Štih, 1996, 541; Hajdinjak & Vidmar, 2009, 6–7, 20).⁴ Slednji je sodeloval pri tako rekoč vseh

4 Pri Ptujskih sicer večkrat ni jasno, kje na časovnem traku je treba napraviti ločnice med njenimi člani, ki nosijo ime Friderik (ime se pojavi v vsaki generaciji). V mnogo primerih njihovega pojavljanja v listinah ni

pomembnejših štajerskih političnih zadevah nekje od začetka petdesetih pa vse do konca sedemdesetih let. Med letoma 1277 in 1279 je bil štajerski deželni sodnik, njegov sin Hartnid III. pa v istem času očitno celo štajerski deželni glavar (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 18521–98515, MGH Dt. Chron. 5/1, 245; Gradivo VI, št. 252, 259, 260. Hajdinjak & Vidmar, 2009, 20). Ptujski so bili v teku 13. stoletja vpleteni v nastanek treh samostanov. Šlo za postojanko Nemškega viteškega reda v Veliki Nedelji, ptujski dominikanski samostan ter ptujski samostan manjših bratov (UBSt II, št. 203, 271, 286; Mlinarič, 2009, 35–37; Mlinarič, 1989, 51–57).

Žovneški so bili velik del druge polovice 13. stoletja prav tako neizstopajoči kot v prvi polovici. Svojo politiko so (povsem) spremenili šele na začetku 14. stoletja. Do začetka 14. stoletja so število gradov in stolpov, ki so jih posedovali uspeli povečati na devet (CKL, št. 49, 66–67, 72; Pirchegger, 1962, 145, 233 – opomba 95; Kos, 2005, 274–275, 300–301 334–335, 366, 376, 409). Ob mislih na Žovneške imamo dandanes pred očmi pogosto uspehe njihovih potomcev v 14. in 15. stoletju. Morda bi torej pričakovali, da bo v drugi polovici 13. stoletja z njimi podobno, a ni tako. Žovneški v drugi polovici 13. stoletja niso ustanavljali samostanov ali opravljali deželnih služb. Prav tako se v 13. stoletju skoraj nikoli niso pojavljali na Štajerskih deželnih zborih, saj takrat še niso bili del štajerske deželne zveze in se tudi niso pravdali po njenem pravu. Mariborski so bili štajerski ministeriali in so poleg gradu Maribor (1164–1376), v drugi polovici 13. stoletja, v svojih rokah držali še pet gradov (Kos, 2005, 289–290, 327; Pirchegger, 1962, 215). Ustanovili niso nobenega samostana. V Mariboru je v njihovem času sicer nastal samostan manjših bratov, vendar ni dokazov, da bi bili Mariborski vpleteni v njegovo ustanavljanje (Mlinarič, 1983, 59–60).⁵ Najpomembnejši predstavnik rodbine je bil v petdesetih letih Gotfrid II., brat krškega škofa Ditrika II. (1253–1278). Gotfrid je po izumrtju babenberške dinastije, skupaj z nekaterimi drugimi, hitro stopil na stran ogrskega kralja Bele ter se v času njegove vlade na štajerskem uspel dobro uveljaviti. Od ogrskih oblasti je dobil službo štajerskega deželnega sodnika, ki jo je opravljal vsaj med letoma 1254 in 1256, morda pa še vse do leta 1259. Marca 1260 je bil (najbrž že njegov sin in soimenjak) med predstavniki štajerskega plemstva (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 2044–2123, MGH Dt. Chron. 5/1, 28–29, 1417; Gradivo VI, št. 258–260, 282; UBSt III, št. 193, 202, 203, 219, 279, 280; Obersteiner, 1969, 97–110), ko so se ti zadrževali Dunaju.⁶ Tam so se pogajali z Otokarjem Přemyslom, ki se je pripravljala na prevzem

možno z gotovostjo trditi, za katerega izmed Friderikov gre (isti problem se pojavlja tudi pri Kunšperških, kjer je pogosto ime Oton). Na tak problem naletimo ravno v petdesetih in šestdesetih letih, ko živita tako Friderik V. (1248–1288) kot njegov stric Friderik IV. (1211–1261). Več avtorjev (Zehetmayer, Štih, Hajdinjak) vidi v Frideriku, ki je v petdesetih letih nosil funkcijo maršala ter v začetku šestdesetih let stopil na stran češkega kralja, Friderika V. in ne njegovega strica. Tako stališče zavzemam tudi sam.

- 5 Čas prihoda manjših bratov v Maribor ni poznan, se je pa to zgodilo okoli leta 1250. Bratje so tja prišli na pobudo meščanov, ki se v nekem dokumentu iz leta 1470 izrecno navajajo kot ustanovitelji njihovega samostana.
- 6 Štajerski pesnik Otokar iz Geule v svojem delu z naslovom Avstrijska rimana kronika omenja plemiče, ki jih je kralj Bela leta 1253 uspel podkupiti, da so v boju za Štajersko stopili na njegovo stran. Gotfrida sicer ni med naštetimi, a kljub temu ni dvoma, da je bil med njimi tudi on. Njegov visoki položaj neposredno po ogrskem prevzemu oblasti je bil nedvomno plačilo za njegovo zaveznitvo.

oblasti v njihovi vojvodini (UBSt III, št. 286; Pferschy, 1978/79, 82 – besedilo in opomba 70; Pirchegger, 1936, 230–231).⁷

Vuzeniški so bili sorodniki Mariborskih in štajerski ministeriali. Njihov grad v Vuzenici je bil šentpavelski fevd, poleg tega pa so na Koroškem, severozahodno od Celovca, imeli še grad Seltenheim, ki je bil domnevno spanheimski fevd in od koder so v moški liniji izvirali. Najpomembnejši član rodbine je bil Kolon III. (UBSt IV, št. 11, 42, 180–181, 352; <http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1153>, 1. 3. 2015; Kohla, 1953, 286–287; Kosi, 2011, 68). Prav tako se je že zgodaj vpletal v štajersko politiko. Njegov oče (in soimenjak) je že pred mirom v Budimu (s katerim je ogrski kralj leta 1254 dobil Štajersko) skupaj z nekaterimi drugimi Štajerci stopil na ogrsko stran, za kar je dobil znatno odškodnino (*ein kreftigez guot*) (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 2044–2123, MGH Dt. Chron. 5/1, 28–29).

Štajerski ministeriali Rogaški so v drugi polovici 13. stoletja poleg krškega Rogatka posedovali še tri gradove Henrik I. se je skupaj s svojim sinom v petdesetih in šestdesetih letih udeležil petih štajerskih deželnih zborov (UBSt III, št. 151, 156; UBSt IV, št. 42, 180–181, 352; MDC V, št. 368–370; Kos, 2005, 365, 379). Njegova rodbina je premogla dovolj prestiža, da je ustanovila duhovno ustanovo. Zofija (Henrikova sestra) je namreč pred letom 1237 v Studenicah pod Bočem ustanovila špital, okrog leta 1245 pa ženski dominikanski samostan (Gradivo VI, št. 83, 98, 131; UBSt IV, št. 426, 463; Mlinarič, 2005, 7, 18–27).

Ko govorimo o marenberški veji Trušenjskih, mislimo s tem pravzaprav le na Sigfrida Marenberškega. Njegov oče Albert, ki je zgradil Marenberg, se s sinovimi kasnejšimi političnimi uspehi namreč sploh ni mogel primerjati. Sigfrid je po očetu podedoval tudi Nove Trušnje, ki so bile ravno tako kot Marenberg na šentpavelski zemlji zgrajene protipravno. Po materi je pri Šentvidu ob Glini podedoval grad Hardek (Gradivo VI, št. 136; <http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1140>, 3. 3. 2015; Mlinarič, 1997, 24). Sigfrid je bil predvsem v šestdesetih letih eden najdejavnih plemičev štajersko-koroškega prostora. Konec petdesetih let je po poročanju Avstrijske rimane kronike sodeloval v uporih proti ogrski oblasti na Štajerskem (UBSt III, št. 151, 268, 279; UBSt IV, št. 11, 42, 352; Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 5581–5613, MGH Dt. Chron. 5/1, 74, 1418), kasneje pa se ni več vojaško udeleževal ter je bil dejaven kot politik (UBSt III, št. 151, 268, 279; UBSt IV, št. 11, 42, 352). Skupaj s svojo materjo je v začetku petdesetih let ustanovil ženski dominikanski samostan v Marenbergu, vendar se s tem ni ustavil. Sredi šestdesetih let si je aktivno prizadeval ustanoviti še cisterco v Kanalski dolini, kar pa mu iz neznanih razlogov ni uspelo (Mlinarič, 1997, 28; Pirchegger, 1962, 159). Otrok najverjetneje ni imel, tako da je marenberška veja Trušenjskih po njegovi smrti izumrla. Ranšperško-Lemberški so bili krška ministerialna rodbina, katere gradovi (teh je bilo v drugi polovici 13. stoletja pet) so bili vsi krški fevdi. Najznamenitejši član rodbine v drugi polovici 13. stoletja je bil Nikolaj Lemberški, dober vojak, a obenem zaletav in vročekrven (Gradivo VI, št. 225; MDC V, št. 45, 391; Liechtenstein, 2000, 509, 536, kitice 1454, 1551; Kos, 2005, 267, 288, 309, 363; Ravnikar, 2001, 335–336).

7 Listino Zahn sicer označuje za ponaredek, vendar Pferschy kasneje dokazuje, da temu ni tako.

Ranšperško-Lemberški samostanov niso ustanavljali. Za kaj takega niso imeli politične moči, kaj šele posesti, ki bi jo svojemu samostanu zmogli podariti. Razen Nikolaja so skoraj vsi stali v ozadju dogajanja in bili pod kontrolo krških škofov.

Zadnji, ki jih moramo na tem mestu omeniti, so plemiči rodbine Svibenskih, katerih matični grad je stal zahodno od Radeč. Svibenski so bili v 12. in 13. stoletju ena najimennejših negrofovskih rodbin na Kranjskem. Svojemu matičnemu ozemlju so sicer ohranili alodialni status, čeprav se v virih nikoli niso imenovali kot svobodni in se je konec 12. stoletja njihov status vedno bolj bližal ministerialnemu. V istem času so se začeli navezovati na štajerske vojvode (čeprav so bili prav tako aktivni na Kranjskem). Kot priče jih najdemo tako v otokarskih, babenberških in spanheimskih kot v salzburških in drugih listinah. Poleg Svibnega so okrog leta 1260 obvladovali še sedem gradov. V drugi polovici 13. stoletja so bili aktivni štirje bratje Svibenski, ki pa so na politiko imeli različne poglede. Medtem ko je bil najstarejši Henrik III. pragmatičen in umirjen, so bili Ulrik, Leopold in Viljem avanturisti. Nekoč so morda sodelovali v bojih za babenberško dediščino, kasneje pa (na strani koroškega vojvode Ulrika) v raznih drugih spopadih (Kos, 2003, 182–189). Henrik se je po češkem prevzemu oblasti na Štajerskem odločil za lojalnost Otokarju Přemyslu. Svibenski v drugi polovici 13. stoletja na Štajerskem niso opravljali deželnih služb, prav tako niso ustanavljali samostanov. Premoženje za kaj takega so verjetno imeli, a so bili hkrati preveč neenotni za izpeljavo projekta takih razsežnosti.

Ptujski so v drugi polovici 12. stoletja na krškem gradu Kunšperk osnovali svojo stransko vejo. Prvi predstavnik le-te je bil Oton I. (1182–1251), sin Friderika II. Ptujskega. Otonov brat Friderik III. je medtem ostal na matičnem Ptujju. Medtem ko so Ptujski, predvsem po letu 1200, svoje vezi s salzburško nadškofijo vedno bolj trgali in se pojavljali v okolici štajerskih vojvod (UBSt I, št. 619–620; MDC III, št. 1412, 1470; UBSt II, št. 26, 42; Gradivo V, št. 12; UBSt II, št. 54; MDC IV/1, št. 1539; Gradivo V, št. 51; UBSt II, št. 65; MDC IV/1, št. 1546; Gradivo V, št. 73; UBSt II, št. 70; MDC I, št. 412; UBSt II, št. 86; Gradivo V, št. 184; UBSt II, št. 118; MDC I, št. 436; UBSt II, št. 124; MDC I, št. 461; UBSt II, št. 146; UBSt Erg., št. 36; MDC IV/1, št. 1782; UBSt II, št. 166, 188; Gradivo V, št. 402, 403; MDC IV/1, št. 1899, 1900; UBSt II, št. 245; UBSt Erg., št. 39; MDC IV/1, št. 1938; UBSt II, št. 287, 288; Gradivo V, št. 558; UBSt II, št. 291, 293; MDC IV/1, št. 2110; UBSt II, št. 337, 338, 363; MDC IV/1, št. 2137; UBSt II, št. 366; Gradivo V, št. 697; MDC IV/1, št. 2193; Gradivo V, št. 739; MDC IV/1, št. 2209, 2212, 2265; UBSt II, št. 424, 426, 450, 452, 454; MDC IV/1, št. 2333; UBSt III, št. 4, 5; Gradivo V, št. 891; UBSt III, št. 51, 59; Zehetmayer, 2003, 100–108), tega za Kunšperške ne moremo reči. Oton I. se je namreč veliko pogosteje kot v spremstvu štajerskih vojvod ali krških škofov (Gradivo IV, št. 657, 659, 705; UBSt II, št. 65, 118; Gradivo V, št. 184; MDC I, št. 412, 461; BUB II, št. 267–268, 271; SUB III, št. 962)⁸ zadrževal v spremstvu

8 Več babenberških listin, v katerih se pojavlja Oton Kunšperški, sta vojvoda Leopold VI. in njegov sin Friderik izdala za oziroma v sodelovanju s salzburškim nadškofom Eberhardom II. (5) ali krškim škofom Henrikom II. (1). Glede na vse druge listine in Otonov izvor bi tako lahko sklepali, da se Oton v dotičnih primerih v okolici avstrijsko-štajerskega vojvode ni gibal kot član njegovega spremstva, temveč kot član spremstva salzburškega nadškofa oziroma krškega škofa.

salzburških nadškofov (oziroma pričal v njihovih listinah), čeprav je bil njegov domači grad Kunšperk eden izmed petih glavnih fevdov krške škofije (MDC III, št. 1430, 1470; UBSt II, št. 26, 42; Gradivo V, št. 12; UBSt II, št. 54; MDC IV/1, št. 1539; Gradivo V, št. 51; UBSt II, št. 65; MDC IV/1, št. 1546; Gradivo V, št. 73; UBSt II, št. 70, 86, 118; MDC I, št. 436; UBSt II, št. 124, 146; UBSt Erg., št. 36; MDC IV/1, št. 1782; UBSt II, št. 166, 188; SUB III, št. 792–793; MDC IV/1, št. 1938; UBSt II, št. 288; SUB III, št. 925; UBSt II, št. 291, 293; MDC IV/1, št. 2110; UBSt II, št. 337–338, 366; SUB III, št. 938; MDC IV/1, št. 2193; SUB III, št. 962; MDC IV/1, št. 2209, 2212, 2265; UBSt II, št. 424, 426, 450, 452, 454; MDC IV/1, št. 2333; UBSt III, št. 4–5; Gradivo V, št. 891; Gradivo VI, št. 16–18). Razloga za to sta bila gotovo njegov salzburški ministerialni izvor in dejstvo, da je bila krška škofija lastniška škofija salzburške nadškofije. Oton Kunšperški se je za razliko od svojih ptujskih sorodnikov v svetu političnih intrig morda znašel slabše, čeprav bi bilo verjetno, da se je tudi on skušal navezati na Babenberžane. Nazadnje ni imel moči, da bi se iztrgal salzburškemu vplivu.

Tudi Ranšperško-Lemberški so bili v začetku petdesetih let pod oblastjo krškega škofa. Nikolaj Lemberški pa se je krški oblasti očitno vedno bolj izmikal in se zatekal pod okrilje koroškega vojvode Ulrika. Leta 1258 je skupaj z Leopoldom Svibenskim sodeloval v Ulrikovem napadu na salzburškega nadškofa Ulrika Sekovskega pri Radstadtu na Salzburškem. Ker je bil to čas, ko je mladi ogrski kralj Štefan s svojo vojsko zasedal Štajersko, je večina štajerskih deželanov v tistem trenutku podpirala njegovega zaveznika nadškofa Ulrika, čeprav se je kmalu potem ponovno uprla ogrski nadoblasti. Po besedah Otokarja iz Geule sta se Leopold in Nikolaj pri napadu še posebej izkazala, saj sta izid bitke obrnila v korist Korošcev, ko se je že zdelo, da so zmagali Štajerci (Gradivo VI, št. 141; Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 6077–6129, MGH Dt. Chron. 5/1, 80–81, 1418).

V primeru salzburških rodbin današnje slovenske Štajerske, ki so se v 13. stoletju vključile v štajersko deželno zvezo, je šlo dejansko izključno za Ptujске, saj Rajhenburški za kaj takega niso imeli moči. Takoj po letu 1246, ko je salzburška nadškofija še zadnjič skušala zaustaviti to ptujsko vključevanje, so bili Ptujski v štajerski deželni zvezi zelo dejavni in so se vključevali v tako rekoč vse pomembnejše štajerske zadeve (Zehetmayer, 2003, 100–103, 111–112). Na tem mestu je treba poudariti, da se skozi vse obravnavano obdobje tako pri salzburških kot krških ministerialih kaže splošen trend trganja vezi s svojo (nad)škofijo, kjer je to le mogoče. Rodbinam in posameznikom, ki so za kaj takega imeli dovolj moči, se je zdelo mnogo bolj privlačno vključevanje v spremstvo štajerskega ali koroškega vojvode, svoje (nad)škofe pa so zapuščali. Primera, kjer bi se ta proces odvijal (ali vsaj začel odvijati) v nasprotni smeri, ne poznam. V obravnavanem času je bil predvsem spanheimski dvor v *Šentvidu ob Glini še zadnji veliki center viteške dvorne kulture v Vzhodnih Alpah* (Kos, 2003, 189). To je najverjetneje vplivalo na posameznike, ki so iskali viteško življenje. Primarni razlog za priključitev k štajerski deželni zvezi je po mojem mnenju tičal drugje, namreč predvsem v pravicah, ki jih je Štajercem zagotavljal Georgenberški ročin (ter njegova potrditev iz leta 1237). Ravno zaradi teh pravic so se Ptujski najbrž že v babenberškem času skušali vključiti v štajersko deželno zvezo.

Hartnid I. Ptujski je neposredno po smrti vojvode Friderika nekaj časa spadal v cesarjev tabor (Gradivo VI, št. 93). Njegov sin Friderik (V.) se je kmalu zatem (kakor tudi Kolon II. Vuzeniški in Sigfrid Marenberški) pustil podkupiti s strani ogrskega kralja Bele (leta 1253) in vesel stopil na njegovo stran (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 2044–2123, MGH Dt. Chron. 5/1, 28). Oče in sin sta delovala skladno. Poleg Ulrika I. Wildonskega je bil Hartnid I. očitno eden izmed vodilnih štajerskih plemičev, ki so približno v istem času ponaredili potrditev Georgenberškega ročina s strani cesarja Friderika Georgenberški ročin (vstavljen v ponarejeno listino) je vseboval vrinek, ki je določal, da imajo Štajerci v primeru smrti vojvode brez moškega potomca sami pravico odločati o tem, kdo bo novi vojvoda (Spreitzhofer, 1986, 78–91). Omenjena potrditev je bila voda na mlin ogrskemu kralju, ki je Friderika V. po svojem prevzemu oblasti na Štajerskem tudi nagradil. Ogrska stran se je kljub vsem svojim uslugam, kot že rečeno, nazadnje zamerila tudi Ptujskim, ki so, ko se je na prelomu med letoma 1257 in 1258 začel protiogrski upor, potegnili z uporniki. Tudi v času vladavine Otokarja Přemysla (in še kasneje) se je Friderik odlično znašel (Bele, 2016, 136–142).

ZAKLJUČEK

Proces prehajanja Avstrije in Štajerske iz rok v roke različnih rodbin se je končal šele leta 1278. To je bil tudi trenutek, ko so še zadnji posamezniki na tleh današnje slovenske Štajerske nehali stopati na strani različnih tekmecev, saj so Habsburžani tedaj uspeli pridobiti zase skoraj vso Babenberško dediščino (MDC V, št. 356–357; Kusternig, 1978/79, 276–300; Darovec, 2016, 27; Štih, 2006, 244). Čeprav leta 1260 še ni bilo jasno kako bodo v prihodnosti končali mnogi izmed zgoraj opisanih plemičev, se je pot prenekaterih precej jasno kazala že tedaj. Friderik V. je letih, ki so sledila požel več političnih uspehov in uspel svojim potomcem trajno zagotoviti visoko mesto v štajerski deželni politiki. Nikolaj Lemberški je spričo svoje vihrave politike postal strupen nasprotnik češkega kralja Otokarja Přemysla, bil prisiljen pobegniti na Ogrsko ter dočakal svoj konec kmalu po letu 1274 (Muchar, 1850, 361; Kroner, 1865, 71–72). Otokar Přemysl je bil po drugi strani ravno takrat na višku svojih moči. Poleg Avstrije in Štajerske (s prevladujočim položajem v Savniji) je uspel zasesti še Koroško in Kranjsko, leta 1272 pa je bil postavljen še za furlanskega generalnega glavarja in tako za kratek čas postal *de facto* upravitelj oglejskega patriarhata (Darovec, 2016, 16).

Sigfrid Marenberški, ki je v svojih zadnjih letih mislil bolj na ustanavljanje samostanov, kot pa na politično prerivanje je bil še toliko politično aktiven, da si je s spletkarjenjem (na Koroškem) proti Otokarju Přemyslu slednjič izkopal svoj lastni grob. Prav to je bil razlog za njegovo naglo in nasilno smrt na prelomu med letoma 1271 in 1272. Potomci Otona Kunšperškega se krškim in salzburškim gospodom niso uspeli izviti iz rok, čeprav so poskušali tudi po letu 1260. Svibenski so doživeli različne rezultate svojih odločitev. Medtem ko je bil Henrik III. v dobrem položaju v času Otokarja Přemysla, je Viljem prišel na svoj račun v času upora proti češki nadoblasti leta 1276.

Zaključimo lahko, da so razni člani spodnještajerskih rodbin v obravnavanem časovnem obdobju razmeroma aktivno posegali v politiko pri čemer to še v največji meri velja za

Ptujske, v najmanjši pa za Žovneške. Temu primerno so se pojavljali tudi v virih. Čeprav nam viri v mnogih primerih (predvsem za čas med letoma 1246 in 1254) ne dovoljujejo postavljati konkretnjših trditev lahko rečemo, da so se razni plemiči v spreminjajočih se situacijah odzivali različno, nekateri impulzivno, drugi pragmatično. Temu primerni so bili tudi rezultati, ki pa se niso vedno pokazali čez noč. Celotno obravnavano območje ter predvsem tamkajšnje cerkvene institucije so bile večkrat plen raznih plemičev. Ti v danih trenutkih niso pomišljali, temveč so izkoriščali njihovo trenutno nezaščitenost. Vsi so namreč v bistvu razmišljali o krepitvi lastnega položaja. Dejstvo, da so bili pri tem mnogi pripravljani na nasilništva in izdaje je zaradi bojev za babenberško dediščino in posledičnih pogostih obdobjih brezpravnosti v regiji prišlo do izraza še bolj kot bi sicer.

THE TODAY SLOVENIAN STYRIA IN THE PERIOD 1246–1260

Martin BELE

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: martin.bele@gmail.com

Tone RAVNIKAR

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: tone.ravnikar@guest.arnes.si

Andrej HOZJAN

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: andrej.hozjan@um.si

SUMMARY

In the period between 1246 and 1260 Styrian history was unraveling turbulently and unpredictably. After the ducal dynasty of Babenberg became extinct a number of central European princes began fighting for their inheritance. Members of petty local nobility were thus forced to fend for themselves. Some managed to navigate quite skillfully and amplify their family's power in the process. The purpose of this article is to shed some light on the political developments in the region of the present-day's Slovenian Styria as well as political participation of the strongest lower-Styrian nobles. With this in mind we've analyzed written sources from the above-mentioned time period and most of all the so called Austrian Rhyme Chronicle by Ottokar aus der Gaal.

By analyzing the sources, we managed to determine, that while some of the nobles misjudged the political situation (and consequently fell into ruin) others managed to achieve considerable honors and secure important positions for their descendants in the Styrian and central European region. Those who were most ruthless and ready to bend their points of view to the current political situation were also most successful. The latter were unscrupulously ready to take advantage of any given situation. All they were basically doing was increasing their political power. During this period of fighting for the Babenberg inheritance their readiness to commit even the worst acts of violence and betrayal came to light even more clearly as it otherwise would.

Keywords: Slovenian Styria, mid-13th century, ministeriales, House of Babenberg, Ottokar II of Bohemia, Béla IV of Hungary

VIRI IN LITERATURA

- Annales Otakariani** – Ur. D. Rudolfus Köpke. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Annales Sancti Rudberti Salisburgenses** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- BUB** – Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich I, II. Fichtenau, H. & E. Zöllner (ur.). Wien, Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1950, 1955.
- CKL** – Celjska knjiga listin I: listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341. Kos, D. (ur.). Ljubljana, Celjel, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Muzej novejšje zgodovine, 1996.
- Continuatio Claustroneoburgensis Prima** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Florianensis** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Garstensis** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Mellicensis** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Praedicatorum Vindobonensium** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Sancrucensis Prima** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Sancrucensis Secunda** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Continuatio Vindobonensis** – Ur. D. Wilhelmus. Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1851.
- Gradivo** – Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV, V. Kos F. & M. Kos (ur.). Ljubljana, Leonova družba, 1915, 1928.
- Gradivo VI** – Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1. Baraga, F. na podlagi gradiva Boža Otorepca (ur.). Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2002.
- GZM** – Gradivo za zgodovino Maribora I, IV. Mlinarič, J. (ur.). Maribor, Pokrajinski Arhiv Maribor, 1975, 1978.

- Hermannii Althensis annales** – Ur. Ph. Jaffe. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus XVII. Pertz, G. H. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1861.
- <http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1153> (1. 3. 2015).
- <http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1140> (3. 3. 2015).
- Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum** – Tomus I. Libri I–III. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. Schneider, F. (ur.). Hannover und Leipzig, Hahnsche Buchhandlung, 1909.
- MDC I** – Monumenta historica ducatus Carinthiae (MDC) I. Jaksch, A. v. (ur.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1896.
- MDC III** – MDC, III. Jaksch, A. v. (ur.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1904.
- MDC IV/1** – MDC, IV/1. Jaksch, A. v. (ur.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1906.
- MDC V** – MDC, V. Wiessner H. (ur.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1956.
- MDC VII** – MDC, VII. Wiessner H. (ur.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1961.
- Ottokars Österreichische Reimchronik** – Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt. Tomi V. Pars I, II. Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Joseph Seemüller, J. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1890, 1893.
- SUB III** – Salzburger Urkundenbuch III. Hauthaler, W. & F. Martin (ur.). Salzburg, Verlag der Gesellschaft für Landeskunde, 1918.
- UBSt** – Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I, II, III. Zahn, J. v. (ur.). Graz, Verlag des Historischen Vereines, 1875, 1879, 1903.
- UBSt IV** – Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, Vierter Band: 1260–1276. Appelt, H. & G. Pferschy (ur.). Wien, Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1975.
- UBSt Erg.** – Urkundenbuch des Herzogthumes Steiermark: Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III. Pirchegger, H. & O. Dungen (ur.). Graz, Selbstverlag der Historischen Landeskommision für Steiermark, 1949.
- Althoff, G. (2004):** Family, Friends and Followers: Political and Social Bonds in Early Medieval Europe. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Singapore, São Paulo, Delhi, Cambridge University Press.
- Appelt, H. (1976):** Privilegium minus: das staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich. Wien, Köln, Graz, Hermann Böhlhaus Nachf.
- Bele, M. (2016):** Friderik V. Ptujski. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 64, 2, 135–146.
- Darovec, D. (2016):** *Turpiter interfectus*. The Seigneurs of Momiano and Pietrapelosa in the customary system of conflict resolution in thirteenth-century Istria. Acta Histriae, 24, 1, 1–42.
- Dettelbacher, W. (1987):** Österreich unter den Babenbergern. V: Pleticha, H. (ur.): Deutsche Geschichte. Bd. 3, Die Staufische Zeit 1152–1254. Gütersloh, Bertelsmann Lexikon Verlag, 347–360.
- Dopsch, H. (1970):** Die Grafen von Heunburg. Carinthia I, 160, 311–342.

- Dopsch, H. (1998):** Die Freien von Sannegg als steirische Landherren und ihr Aufsteig zu Grafen von Cilli. V: Fugger Germadnik, R. (ur.): Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja; Die Grafen von Cilli, altes Thema – neue Erkenntnisse. Celje, Pokrajinski muzej, 23–35.
- Dopsch, H. et al. (1999):** Die Länder und das Reich: der Ostalpenraum im Hochmittelalter. Wien, Ueberreuter.
- Freed, J. B. (1990):** German Source Collections: The Archdiocese of Salzburg as a Case Study. V: Rosenthal, J. T. (ur.): Medieval Women and the Sources of Medieval History. Athens and London, The University of Georgia Press, 80–121.
- Görich, K. (2006):** Die Staufer, Herrscher und Reich. München, Verlag C. H. Beck.
- Hajdinjak, B. (2013):** Rajhenburški do začetka 15. stoletja. Kronika, 61, 3, 713–750.
- Hajdinjak, B. & P. Vidmar (2009):** Gospodje Ptujski – srednjeveški vitezi, graditelji in mecenari. Ptuj, Pokrajinski muzej.
- Hoensch, J. K. (1989):** Přemysl Otakar II. von Böhmen: der goldene König. Graz, Wien, Köln, Verlag Styria.
- Karbić, M. (2000):** Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićkog roda Gut-Kelur. Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch 2000, 19–24.
- Klasinc, P. P. (1985):** Ormož v zgodovini. Arhivi, 8, 1–2, 9–12.
- Koch, W. (2006):** Kaiser Friedrich II. V: Hartmann, G. & K. Schnith (ur.): Die Kaiser; 1200 Jahre europäische Geschichte. Wiesbaden, Marix Verlag, 319–351.
- Kohla, F. X. (1953):** Kärntens Burgen, Schlösser und wehrhafte Stätten. Klagenfurt, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.
- Komac, A. (2006):** Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- Koropec, J. (1976):** Brežice v srednjem veku. Časopis za zgodovino in narodopisje, 47, 1, 93–116.
- Kos, D. (2003):** Blesk zlate krone: gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kos, D. (2005):** Vitez in grad; vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kosi, M. (2008):** Dežela, ki je ni bilo. Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. Studia Historica Slovenica, 8, 2–3, 527–564.
- Kosi, M. (2011):** Visoki in pozni srednji vek (10.–15. stoletje). V: Bajt, D. & M. Vidic (ur.): Slovenski zgodovinski atlas. Ljubljana, Nova revija, 59–103.
- Krones, F. (1865):** Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, 2, 26–113.
- Kusternig, A. (1978/79):** Probleme um die Kämpfe zwischen Rudolf und Ottokar und die Schlacht bei Dürnkrut und Jedenspeigen am 26. August 1278. V: Weltin, M. & A. Kusternig (ur.): Ottokar–Forschungen. Wien, Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien, 226–311.

- Lechner, K. (1994):** Die Babenberger; Markgrafen und Herzoge von Österreich. Wien, Köln, Weimar, Böhlau Verlag.
- Lendvai, P. (2003):** The Hungarians; a thousand years of victory in defeat. London, Hurst & Company.
- Liechtenstein, U. v. (2000):** Frauendienst (Aus dem Mittelhochdeutschen ins Neuhochdeutsche übertragen von Franz Viktor Spechtler). Klagenfurt / Celovec, Wieser Verlag.
- Meier, H. (1927):** Gertrud Herzogin von Österreich und Steiermark. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 23, 5–38.
- Mlinarič, J. (1983):** Minoritski samostan v Mariboru: 13. stoletje–1814. Časopis za zgodovino in narodopisje, 54, 1–2, 20–32.
- Mlinarič, J. (1989):** Zgodovina samostana od ustanovitve do 1800. V: Mlinarič, J. & M. Vogrin (ur.): Minoritski samostan na Ptuju 1239–1989. Ptuj, Celje, Mohorjeva družba Celje, 47–148.
- Mlinarič, J. (1991):** Kartuziji Žiče in Jurkloster. Maribor, Založba Obzorja.
- Mlinarič, J. (1997):** Marenberški dominikanski samostan, 1251–1782. Celje, Mohorjeva družba.
- Mlinarič, J. (2005):** Studeniški dominikanski samostan, ok. 1245–1782. Celje, Mohorjeva družba.
- Mlinarič, J. (2006):** Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru v srednjem veku. Studia Historica Slovenica, 6, 2–3, 297–308.
- Mlinarič, J. (2009):** Dominikanski samostan na Ptuju. Ptuj, Zgodovinski arhiv na Ptuju.
- Muchar, A. v. (1850):** Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil V. Grätz, Damian und Sorge.
- Obersteiner J. (1969):** Die Bischöfe von Gurk: 1072–1822. Klagenfurt, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.
- Pferschy, G. (1977):** Zur Beurteilung Siegfrieds von Mahrenberg. V: Ebner, H. (ur.): Festschrift Friedrich Hausmann, Akademische Druck-u. Graz, Verlaganstalt, 367–378.
- Pferschy, G. (1978/79):** Ottokar II. Přemysl, Ungarn und die Steiermark. V: Weltin, M. & A. Kusternig (ur.): Ottokar – Forschungen. Wien, Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien, 73–91.
- Pferschy, G. (2003):** König Ottokar II., Herrscher der Steiermark und Graz. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 94, 9–18.
- Pirchegger, H. (1936):** Gerschichte der Steiermark bis 1282. Graz, Wien, Leipzig, Verlag der Universitäts-Buchhandlung Leuschner & Lubensky.
- Pirchegger, H. (1958):** Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters. 3. Teil. Graz, Selbstverlag der Landeskommision.
- Pirchegger, H. (1962):** Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München, Verlag R. Oldenbourg.
- Ravnikar, T. (2001):** Prehod gradu in gosposčine Helfenberg v roke Žovneških svobodnikov. Studia Historica Slovenica, 1, 2, 327–344.
- Ravnikar, T. (2006):** Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor v srednjem veku. Studia Historica Slovenica, 6, 2–3, 279–296.

- Ravnikar, T. (2007):** Po zvezdnih poteh, Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku. Velenje, Muzej Velenje.
- Ravnikar, T. (2010):** Benediktinski samostan v Gornjem Gradu. Maribor, ZRI dr. Franca Kovačiča.
- Rexroth, F. (2005):** Deutsche Geschichte im Mittelalter. München, Verlag C. H. Beck.
- Spreitzhofer, K. (1986):** Georgenberger Handfeste; Entstehung und Folgen der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark. Graz, Wien, Köln, Verlag Styria.
- Štih, P. (1996):** Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. Zgodovinski časopis, 50, 4, 535–544.
- Štih, P. (2003):** Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice. V: Smrekar, A. (ur.): Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta. Kostanjevica na Krki, Krajevna skupnost Kostanjevica na Krki, Organizacijski odbor za praznovanje 750. obletnice prve listinske omembe mesta, 55–75.
- Štih, P. (2006):** K predzgodovini mesta Maribor. Studia Historica Slovenica, 6, 2–3, 243–260.
- Štih, P. (2014):** Salzburg na spodnještajerski Dravi in Savi v srednjem veku. V: Štih, P. (ur.): Varia, Razprave, Razred za zgodovinske in družbene vede. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 175–205.
- Vilfan, S. (1996):** Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana, Slovenska matica.
- Wagner, H. (1983):** Vom Interregnum bis Pilgrim von Puchheim (Salzburg im Spätmittelalter). V: Dopsch, H. (ur.): Geschichte Salzburgs: Stadt und Land, 1. knjiga. Salzburg, Universitätsverlag Anton Pustet, 437–486.
- Zehetmayer, R. (2003):** Zu den steirischen Landtaidungen und zur rechtlichen Stellung der Salzburger Ministerialen im Land Steiermark bis etwa 1300. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 94, 83–122.

ŠTAJERSKI DEŽELNI ZBORI MED LETOMA 1246 IN 1311

*Martin BELE*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: martin.bele@gmail.com*Tone RAVNIKAR*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: tone.ravnikar@guest.arnes.si*Andrej HOZJAN*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: andrej.hozjan@um.si*IZVLEČEK*

Tema raziskave so deželni zbori, ki so se na Štajerskem dogajali med letoma 1246 in 1311. Tam so se zbirali plemiči, ki so bili člani štajerske deželne zveze. Reševali so medsebojne spore ter razpravljali o odprtih vprašanjih. V obravnavanem času se je odvilo 39 deželnih zborov, ki jih lahko zasledimo v virih. Sodelovali so plemiči iz celotne vojvodine, pa tudi od drugod. Namen raziskave je bil predstaviti deželne zbore glede na geografski izvor udeležencev ter izpostaviti udeležence iz današnje slovenske Štajerske.

Ključne besede: deželni zbor, deželna zveza, deželni glavar, štajersko deželno pravo, vojvodina Štajerska, gospodje Ptujski, gospodje Žovneški

LE ASSEMBLEE PROVINCIALI NELLA STIRIA NEGLI ANNI 1246 E 1311

SINTESI

L'argomento della ricerca sono le assemblee provinciali che si svolsero nella Stiria tra gli anni 1246 e 1311. Vi prendevano parte nobili che erano membri della confederazione delle provincie della Stiria. Erano occasione per placare le dispute e discutere questioni aperte. Nel periodo preso in considerazione, vi furono 39 assemblee provinciali rintracciabili dalle fonti. Vi presero parte nobili di tutto il ducato e non solo. La ricerca intende presentare le origini geografiche dei partecipanti alle assemblee provinciali e mettere in rilievo quelli dell'odierna Stiria slovena.

Parole chiave: assemblea provinciale, confederazione delle provincie, governatore provinciale, diritto provinciale della Stiria, ducato della Stiria, nobili di Ptuj, nobili di Žovnek

UVOD¹

V pričujoči razpravi smo izpostavili rezultate raziskave, s katero smo želeli opraviti pregled doslej še neraziskanih štajerskih deželni zborov med letoma 1246 in 1311. Namen članka je torej predvsem ovrednotiti participacijo različnih (ne)štajerskih rodbin (oziroma njihovih članov) na dotičnih zborih, pri čemer se nato lahko sklepa glede njihovega političnega delovanja v deželni politiki nasploh.

Pri pisanju smo uporabljali avstrijsko in slovensko strokovno literaturo s področja srednjeveške zgodovine. Med uporabljenimi viri je treba izpostaviti Avstrijsko rimano kroniko Otokarja iz Geule ter zbrano listinsko gradivo za zgodovino Štajerske, ki so ga v prejšnjem stoletju zbrali in izdali Joseph von Zahn, Heinrich Appelt ter Gerhard Pferschy.

Na začetku izbranega časovnega obdobja Habsburžanov na prostoru Vzhodnih Alp še ni bilo, za štajerski vojvodski prestol pa se je srdito borilo več pretendentov iz raznih koncev Srednje Evrope. Glede na mnoge politične spremembe v tem času smo domnevali, da se je to odražalo tudi v udeležbi na deželnih zborih. Pričakovali smo sicer, da bo največ udeležencev na teh zborih geografsko gledano iz same vojvodine Štajerske, medtem ko bo večji ali manjši procent navzočih tudi iz čeških in ogrskih dežel, današnje Švice ter drugih delov Cesarstva. Glede na njen geografski obseg je prav tako bilo pričakovati, da bo udeležencev s področja današnje slovenske Štajerske manj kot tistih s področja današnje avstrijske Štjaerske; kljub temu število tistih s področja današnje slovenske Štajerske najbrž ne bo zanemarljivo, temveč bo – pač glede na njeno velikost – le razmeroma manjše. Domnevali smo tudi, da bo še najmanjše število udeležencev iz raznih oddaljenih dežel Cesarstva.

Da bi bolje razumeli dinamiko, dogajanje in razmere v katerih so se deležni zbori dogajali, smo se na začetku posvetili morda nekoliko manj znanim izrazom, s katerimi se bomo srečevali kasneje v naši razpravi. Prav tako smo nekaj čisto kratkih vrstic namenili politični zgodovini v obravnavanem časovnem obdobju, ki je, kot smo domnevali, na naše rezultate pomembno vplivala.

KAJ DEŽELNI ZBORI SO

Ozemlje današnje slovenske v drugi polovici 13. stoletja ni bilo upravno homogena in teritorialno sklenjena enota s točno določenimi mejami po današnjih merilih. Takratne dežele (tudi vojvodina Štajerska) so bile v prvi vrsti skupnosti deželnega plemstva (torej starega svobodnega in večinskega ministerialnega plemstva). To je tvorilo t. i. deželno oziroma personalno zvezo (*Personenverband*), na čelu katere je bil deželni gospod. Po svoji strukturi so bile dežele tako večkrat v veliki meri neskljenjene in na mejnih območjih nestabilne (Dopsch, 1999, 209–214; Komac, 2006, 38; Brunner, 1990, 239). Deželni gospod je v omenjeni skupnosti navzven igral vlogo vojaškega poveljnika, navznoter pa vlogo sodnika. To je pomenilo, da je poveljeval deželni plemiški vojski in predsedoval

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

plemiškemu oziroma ograjnemu sodišču. Dežela torej ni temeljila na teritorialni, ampak na personalni zvezi plemičev. Obseg dežele je bil odvisen od obsega deželne zveze, torej plemičev, ki so se šteli k njej in njenemu deželnemu pravu ter priznavali istega deželnega gospoda. Pripadnost deželi se je manifestirala predvsem z udeležbo plemičev na t. i. deželnih sodnih zborih. Na teh zborih so plemiči med seboj reševali spore po načelih tamkajšnjega deželnega prava (Komac, 2006, 16–17: Štih, Uvodna študija; Brunner, 1990, 176–182, 233–235).

Dinast ali cerkveni knez na čelu dežele je moral biti sposoben le-to zavarovati, kar je bil prvi pogoj, da se je kot deželni gospod sploh lahko uveljavil. Bil je zaščitnik deželnega plemstva oziroma deželanov, ti so mu v zameno za zaščito dolgovali zvestobo. Bil je njihov gospod (*dominus*), oni pa so sodili v njegovo gospostvo (*dominium*) (Komac, 2006, 32–33; Brunner, 1990, 374–387). Čeprav so veliki deli današnje slovenske Štajerske v 13. stoletju že sodili pod gospostvo štajerskih vojvod, tega ni moč trditi za celotno področje. To je bilo v tem času še vedno v rokah več teritorialnih gospodov. Predvsem nekdanja Savinja severno od Save (Posavinje), s samostojno pokrajinsko identiteto, je bila fevdalno zelo razdrobljena, v njej je prevladovala cerkvena posest (Kosi, 2008, 534–537; Ravnikar, 2007, 86, 92–95, 113–127; Bele, 2012, 543–553). Tudi štajerski vojvoda je tam imel močan vpliv in razpolagal z obsežno posestvijo. Tamkajšnji posestniki so se tako v šestdesetih letih 13. stoletja večkrat pravdali po štajerskem deželnem pravu, v prvi polovici sedemdesetih let (1270–1276) pa je Posavinje, kakor se zdi na prvi pogled, imelo nekakšno samostojno upravo in posebnega deželnega sodnika (UBSt IV, št. 179–181, 352, 497: »*Ego Hertnidus dictus de Guttentain iudex provincialis de Seunia*«, 587; GZM II, št. 30: »*Nos Hertnidus de Cilia iudex provincialis Saunie*«, 32: »*domini Hertnidi de Gvtenstein iudicis provincialis Savnie*«; Kosi, 2008, 540–541; Komac, 2006, 251–252; Ravnikar, 2006, 280; Ravnikar, 2008, 570).

Z izrazom »deželni zbor« (*Taiding, Landtaiding, placitum generale, placitum provinciae*) mislimo torej predvsem na sodni zbor plemstva neke dežele, na katerem je prisoten deželni knez ali njegov predstavnik (Krones, 1900, 202; Mell, 1929, 120). Tam se poleg sodnih zadev razpravlja tudi o raznih odprtih deželnih vprašanjih. Med letoma 1246 in 1311 se je na Štajerskem odvilo vsaj 39 štajerskih deželnih zborov, ki jih lahko še danes zasledimo v virih. Od primera do primera se je za vsakega izmed njih odhranila zelo različna količina sledi, v nekaj primerih skoraj nič. Lahko smo tudi prepričani, da se je v omenjenem časovnem okviru zgodil marsikateri deležni zbor, o katerem ni v virih prav nobenega sledu več. Kar se tiče deželnih zborov, ki jih poznamo, jih je bilo 20 v Gradcu, šest v Mariboru, štiri v Judenburgu, dva v Leobnu, po eden pa v Graslabu pri Neumarktu, v Feldkirchnu, Zeiringu pri Judenburgu, Kobenzu, Gössu, Dunajskem Novem mestu ter na Ptujju. Načelovalo jim je 20 različnih dostojanstvenikov, med njimi še največkrat (petkrat) škof Bruno Olomuški.

UDELEŽENCI S PODROČJA DANAŠNJE SLOVENSKE ŠTAJERSKE

Na podlagi ohranjenih virov je mogoče trditi, da so se plemiči s področja današnje slovenske Štajerske zagotovo udeležili enainvajsetih izmed omenjenih deželnih

zborov. Poleg tega lahko domnevamo, da so bili poleg tega navzoči vsaj še na sedmih. V času med letoma 1246 in 1311 ni nobenega obdobja, ko jih daljši čas ne bi bilo in to navkljub izredno nestabilni politični situaciji (za osemdeseta in devetdeseta leta večkrat ni zanesljivih podatkov). Edina posebnost (ki jo takoj opazimo) je precej pogosta navzočnost članov rodbine gospodov Ptujskih ter nenadna vključitev gospodov Žovneških ob koncu omenjenega časovnega okvira. Ostale pomembnejše rodbine današnje slovenske Štajerske, katerih pripadnike v prvih nekaj desetletjih načeloma srečujemo pogosto (Mariborski, Rogaški, Marenberški, Vuzeniški, Svibenski), se deželnih zborov kasneje iz različnih razlogov skoraj nehajo udeleževati. Na seznamu rodbin, ki so se najpogosteje udeleževale štajerskih deželnih zborov, so na prvem mestu torej gospodje Ptujski (16), tem pa po vrsti sledijo Mariborski (11), Marenberški, Svibenski in Rogaški (5), Vuzeniški (4), Žovneški (3) ter Ranšperško-Lemberški (2) (UBSt III, št. 54, 151, 155, 161–163, 178, 202–203, 279–280; UBSt IV, št. 8–15, 41–43, 86, 179–181, 303–304, 332, 352, 390, 569; RHSt I, št. 43–45, 122–124; CKL, št. 85; Krones, 1899, št. 24, 69, 73, 87–89; Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 18655–18673, 23280–23297, MGH Dt. Chron. 5/1, 247–248, 307; Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 54959–55289, 60335–60370, 74115–74189, 98390–98480, MGH Dt. Chron. 5/2, 735–738, 802–803, 978–979, 1275–1276; Krones, 1865, 68–76; Muchar, 1850, 224–434; Muchar, 1859, 10–189).

Kot rečeno je bilo obravnavano obdobje v zgodovini izredno nestabilno. To je bil čas dolgih medsebojnih bojov za oblast nad deli današnje Slovenije in Avstrije, iz njega pa je kot zmagovalec izšla grofovska rodbina Habsburžanov. S to zmago so Habsburžani prvič v svoji zgodovini stopili na najvišji oder evropske mednarodne politike, ki ga za tem niso več zapustili več stoletij (Mlinarič, 2006, 299). Leta 1246 je v boju padel avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik II., zadnji moški pripadnik rodbine Babenberžanov, ki je vojvodini Štajerski do tedaj vladala več kot pol stoletja, vojvodini Avstriji pa celo 270 let. Triindvajset let po Friderikovi smrti je umrl tudi Ulrik III., zadnji koroški vojvoda iz rodbine Spanheimov, ki je poleg koroškega vojvodskega naslova v svojih rokah držal tudi velike dele takratne Kranjske. Konec obeh dinastij je na širšem področju Vzhodnih Alp v hipu sprožil boj za njuno dediščino, ki je s prekinitvami trajal vse do leta 1311. V času pred Habsburžani sta se v tem boju še najbolj izkazala ogrski kralj Bela IV. in češki kralj Otokar II. Přemysl, ki sta Štajerski vladala vsak po nekaj let (ogrski kralj med letoma 1254 in 1260, češki kralj pa med letoma 1260 in 1276), a sta slednjič klavarno propadla. Osrednji del današnje slovenske Štajerske so od bitke pri Dürnkrutu (leta 1278) nesporno nadzirali Habsburžani (Dopsch, 1999, 444–483; Mlinarič, 2006, 299; Štih, 2006, 244–245).

VODITELJI ZBOROV

V odločilnem trenutku oblikovanja dežele Štajerske v 13. stoletju je bila v njeno upravo vpeljana tudi funkcija glavarja (*capitaneus*, *Hauptmann*), o kateri bo sicer več govora v nekem drugem članku. V splošnem ima beseda širši pomen in označuje osebo, ki ima vojaško poveljstvo in kot namestnik (vladarja ali) deželnega kneza včasih predseduje deželnim zborom. Štajerska je svojega prvega glavarja dobila v tridesetih letih 13. stoletja (Vilfan, 1961, 206). Takoj po izumrtju babenberške dinastije, leta 1246,

je cesar imenoval glavarja tako za Avstrijo kot za Štajersko. Tudi ogrski in češki kralj sta na Štajerskem imenovala svoje glavarje. Po letu 1278 so jih začeli imenovati tudi Habsburžani (Niederstätter, 2001, 97, 320).

Kot bo vidno v nadaljevanju, je imelo veliko voditeljev štajerskih deželnih zborov v obravnavanem časovnem okvirju naslov glavarja, saj so bili trenutni štajerski vojvode (kralj Bela IV., kralj Otokar II., vojvoda/kralj Albreht Habsburški) zaposleni drugje. Če ni bilo na voljo niti glavarja, je zbor vodil nek drugi dostojanstvenik, morda nosilec kake druge visoke funkcije ali pa tudi nekdo brez le-te. Zaradi izredno turbulentnih političnih razmer, se je pač bilo nekajkrat treba znajti brez glavarjev, saj mnogokrat ni bilo jasno niti, kdo je legitimni štajerski vojvoda. Nekega stalnega vzorca, glede na katerega bi lahko predvidevali kdo bo vodil deželne zборе, torej ni.

Kar se tiče naše severne meje (oz. današnje slovensko-avstrijske državne meje), ta v času 13. stoletja seveda še ni obstajala. Razne rodbine štajerskih deželanov južno od nje so bile popolnoma polnopravne članice štajerske deželne zveze, ravno tako kot tiste severno. Med njimi ni bilo nobene razlike. Ker nas v tej raziskavi še najbolj zanima današnja slovenska Štajerska, se bomo v naslednjih vrsticah posebej posvetili le udeležencem deželnih zborov s tega področja. Njihovo skupno število je bilo sicer 43, vendar se jih je večina (25) deželne zboru udeležila le enkrat (Bele, 2016, 145).

Tabela 1: Seznam štajerskih deželnih zborov med letoma 1246 in 1311.

Kdaj je zbor potekal?	Kje je zbor potekal?	Kdo je zbor vodil?
1.: avgust 1249	Graslab pri Neumarktu	cesarjev namestnik Majnhard III. Goriški
2.: september 1254	Gradec	ogrski glavar ban Štefan
3.: december 1254	Maribor	deželni sodnik Gotfrid II. Mariborski
4.: januar 1255	Gradec	deželni sodnik Gotfrid II. Mariborski
5.: julij 1255	Gradec	deželni sodnik Gotfrid II. Mariborski
6.: oktober 1256	Gradec	deželni sodnik Gotfrid II. Mariborski
7.: maj 1259	Gradec	ogrski kralj Štefan V.
8.: konec leta 1259	Ptuj	deželni sodnik Vulfing Stubenberški
9.: december 1260	Gradec	češki kralj Otokar Přemysl
10.: julij 1261	Maribor	češki glavar Vok Rosenberški
11.: 1261	Leoben	češki glavar Vok Rosenberški
12.: december 1262	Gradec	češki glavar Bruno Olomuški

13.: april 1265	Gradec	češki kralj Otokar Přemysl
14.: maj 1265	Judenburg	češki glavar Bruno Olomuški
15.: junij 1265	Maribor	češki glavar Bruno Olomuški
16.: december 1268	Gradec	češki glavar Bruno Olomuški
17.: april 1269	Leoben	deželni sodnik Herbord Füllsteinski
18.: avgust 1269	Gradec	češki glavar Bruno Olomuški
19.: oktober 1270	Maribor	češki glavar Burkhard Klingenberški
20.: julij 1274	Göss	ni jasnega voditelja
21.: oktober 1274	Kobenz	deželni sodnik Ditrik iz Fülme
22.: avgust 1275	Gradec	Ekehard Dobrenjski, notar Iring, maršal Brevik
23.: oktober 1279	Gradec	kralj Rudolf Habsburški
24.: oktober 1279	Judenburg	kralj Rudolf Habsburški
25.: začetek 1281	Gradec	kralj Rudolf Habsburški
26.: december 1281	Maribor	deželni sodnik Oton II. Liechtensteinski
27.: avgust 1283	Gradec	deželni sodnik Oton II. Liechtensteinski
28.: februar 1284	Judenburg	vojvoda Albreht Habsburški
29.: 1286	Zeiring pri Judenburgu	admontski opat, glavar in pisar Henrik
30.: jesen 1291	Gradec	vojvoda Albreht Habsburški
31.: november 1294	Feldkirchen	vojvoda Albreht Habsburški
32.: marec 1299	Dunajsko Novo mesto	kralj Albreht Habsburški
33.: september 1299	Maribor	deželni glavar Ulrik I. Walseejski
34.: april 1302	Judenburg	deželni glavar Ulrik I. Walseejski
35.: junij 1302	Gradec	vojvoda Rudolf III. Habsburški
36.: 1303	Gradec	kralj Albreht Habsburški
37.: december 1308	Gradec	vojvoda Friderik Habsburški
38.: oktober 1309	Gradec	deželni glavar Ulrik I. Walseejski
39.: maj/junij 1310	Gradec	vojvoda Friderik Habsburški

Sl. 1: Škof Bruno Olomuški (Wikimedia Commons).

Člani rodbine Ptujskih, navzoči na štajerskih deželnih zborih:

1. Hartnid I.: Graslab pri Neumarktu (1249) (UBSt III, št. 54).
2. Friderik V.: Maribor (1254), Gradec (1255), Gradec (1260), Maribor (1261), Leoben (1261), Gradec (1262), Gradec (1265), Maribor (1265), Gradec (1269), Maribor (1270), Judenburg (1279), Judenburg (1284) (UBSt III, št. 155, 161, 163; UBSt IV, št. 8, 42–43, 86, 162–163, 179, 352, 390; Muchar, 1850, 310, 422; MDC V, št. 578).
3. Friderik VI.: Judenburg (1302) (Muchar, 1859, 148–149; Krones, 1865, 75).
4. Amelrik: Gradec (1309) (RHSt I, št. 122–124; Muchar, 1859, 147).
5. Hartnid III.: Gradec (1302), Gradec (1309) (GZM II, št. 98; Muchar, 1859, 178–179; Krones, 1865, 76).

Člani rodbine Žovneških, navzoči na štajerskih deželnih zborih:

1. Ulrik I.: Maribor (1265) (UBSt IV, št. 180).
2. Leopold III.: Maribor (1265) (UBSt IV, št. 181).
3. Gebhard III.: Maribor (1265) (UBSt IV, št. 181a).
4. Ulrik II.: Gradec (1309), Gradec (1310) (RHSt I, št. 122–124; CKL, št. 85; Muchar, 1859, 178–181).

Člani rodbine Mariborskih, navzoči na štajerskih deželnih zborih:

1. Gotfrid II.: Gradec (1254), Maribor (1254), Gradec (januar 1255), Gradec (julij 1255), Gradec (1256), Ptuj (1259) (UBSt III, št. 151, 155, 161–163, 178, 202–203, 279–280).
2. Gotfrid III.: Gradec (1260), Gradec (1262).
3. Kolon: Maribor (1265), Gradec (1269) (UBSt IV, št. 180, 352).
4. Konrad IV.: Maribor (1265), Gradec (1302) (UBSt IV, št. 180; Muchar, 1859, 147).
5. Henrik I. (Viltuški): Ptuj (1259) (UBSt III, št. 280).
6. Albreht I. (Viltuški): Ptuj (1259) (UBSt III, št. 280).
7. Rudolf (Limbuški): Ptuj (1259) (UBSt III, št. 280).
8. Ulrik IV.: Gradec (1302) (Muchar, 1859, 147).

Člani rodbine Vuzeniških, navzoči na štajerskih deželnih zborih:

1. Kolon II.: Gradec (1260) (UBSt IV, št. 11).
2. Kolon III.: Gradec (1260), Maribor (1261), Gradec (1269) (UBSt IV, št. 11, 42, 352).
3. Konrad: Gradec (1260), Maribor (1265) (UBSt IV, št. 11, 180–181).

Člani rodbine Rogaških, navzoči na štajerskih deželnih zborih:

1. Henrik I.: Gradec (1254), Maribor (1254), Maribor (1261), Maribor (1265) (UBSt III, št. 151, 156; UBSt IV, št. 42, 180–181).
2. Henrik II.: Maribor (1265), Gradec (1269) (UBSt IV, št. 180–181, 352).

Člani rodbine Marenberških, navzoči na štajerskih deželnih zborih:

1. Sigfrid: Gradec (1254), Gradec (1259), Ptuj (1259), Gradec (1260), Maribor (1261), Gradec (1269) (UBSt III, št. 151, 268, 279; UBSt IV, št. 11, 42, 352).

Člani rodbine Ranšperško-Lemberskih, navzoči na štajerskih deželnih zborih:

1. Nikolaj: Maribor (1261), Göss (1274) (UBSt IV, št. 42; Muchar, 1850, 361).

Člani rodbine Svibenskih, navzoči na štajerskih deželnih zborih:

1. Henrik III.: Maribor (1254), Ptuj (1259), Maribor (1261), Maribor (1265) (UBSt III, št. 155, 280; UBSt IV, št. 41–42; 180–181).
2. Leopold I.: Maribor (1261), Maribor (1265) (UBSt IV, št. 42, 180–181).
3. Leopold II.: Maribor (1265) (UBSt IV, št. 180–181).
4. Ulrik II.: Maribor (1299) (Krones, 1899, št. 69).
5. Rudolf I.: Maribor (1299) (Krones, 1899, št. 69).

Člani drugih (skoraj vedno mnogo šibkejših) rodbin današnje slovenske Štajerske, navzoči na štajerskih deželnih zborih:

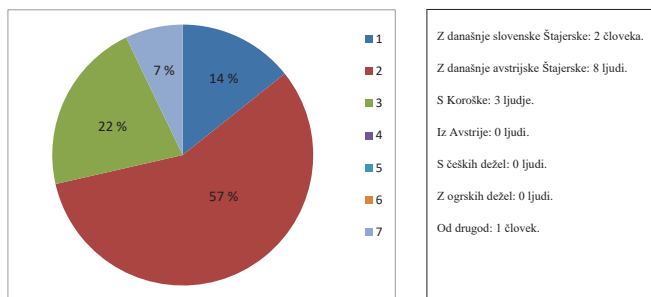
1. Henrik Dravograjski: Graslab (1249) (UBSt III, št. 54).
2. Bertold Treunski: Gradec (1254) (UBSt III, št. 150–151).
3. Leopold Treunski: Gradec (1255) (UBSt III, št. 160, 163).
4. Konrad Treunski: Maribor (1254) (UBSt III, št. 156).
5. Ekehard Dobrenjski: Gradec (1256), Göss (1274), Gradec (1275) (UBSt III, št. 202; UBSt IV, št. 306, 569; Krones, 1865, 72; Muchar, 1850, 361–362).
6. Verner Hompoški: Maribor (1254), Gradec (1255), Gradec (1268), Gradec (1269), Maribor (1270), Göss (1274) (UBSt III, št. 155, 162; UBSt IV, št. 352, 390; Muchar, 1850, 361–362.).
7. Oton II. Kunšperški: Maribor (1265) (UBSt IV, št. 180–181).
8. Friderik Kunšperški: Maribor (1299) (Krones, 1899, št. 69).
9. Riher iz Polskave: Maribor (1261), Gradec (1268) (UBSt IV, št. 41–42, 306).
10. Albert iz Ljutomera: Göss (1274) (UBSt IV, št. 518).
11. Oton iz Ljutomera: Göss (1274) (UBSt IV, št. 518).
12. Konrad I. iz Ljutomera: Graslab pri Neumarktu (1249) (UBSt III, št. 54).
13. Konrad II. iz Ljutomera: Gradec (1310) (RHSt I, št. 192).
14. Leopold iz Rogatnice: Maribor (1270) (UBSt IV, št. 390).

Preden se posvetimo vsakemu deželnemu zboru posebej, se na kratko ustavimo pri Vernerju (III. ali IV.) Hompoškem. Dejstvo, da se je sam udeležil kar šestih deželnih zborov, bode v oči (saj je s tem prehitel marsikaterega močnejšega plemiča svojega časa). Glede na to se bralcu morda zbuja misel, da je bil tudi Verner med močnejšimi štajerskimi plemiči, zato ga za trenutek vzemimo pod drobnogled. Kakor mnogi drugi se je Verner v času med izumrjem rodbine Babenberžanov (leta 1246) in ogrskim prevzemom oblasti na Štajerskem (leta 1254) očitno začel okoriščati na račun trenutno nezaščitenih cerkvenih institucij, za kar je moral kasneje plačevati. V šestdesetih in sedemdesetih letih se je kot deželnoknežji ministerial mnogokrat zadrževal v Gradcu in bil do neke mere vpleten v štajersko politično dogajanje. V sklopu tega se je na deželnih zborih tudi pojavljal. Kljub temu lahko brez vsakega dvoma trdimo, da v štajerski deželni zvezi ni imel večje politične moči (UBSt III, št. 155, 162, 284; UBSt IV, št. 306, 309, 328, 352, 390, 469, 518, 523), da v nobenem izmed prelomnih dogodkov ni igral vodilne vloge ter da se z drugimi, v tej raziskavi izpostavljenimi rodbinami, sploh ni mogel primerjati.

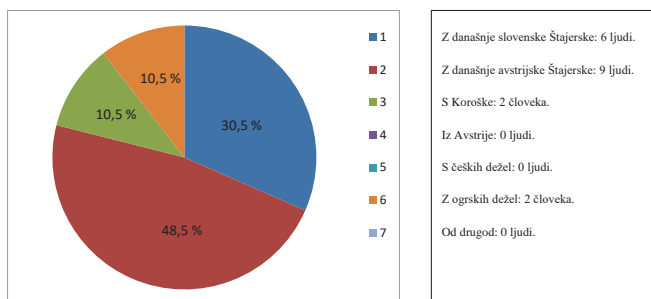
UDELEŽENCI GLEDE NA GEOGRAFSKI IZVOR

Na tem mestu je čas, da se posvetimo vsem udeležencem štajerskih deželnih zborov glede na njihov geografski izvor. Ti udeleženci niso izviralni le z današnje slovenske in avstrijske Štajerske, temveč tudi iz takratne vojvodine Avstrije, s čeških in z ogrskih dežel ter od drugod. Številčno so plemiče današnje slovenske Štajerske mnogokrat prekašali. Današnja slovensko-avstrijska državna meja v 13. stoletju seveda še ni obstajala. Razne rodbine štajerskih deželanov južno od nje so bile popolnoma polnopravne članice

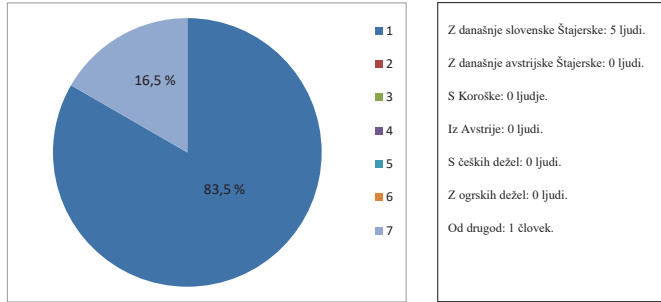
štajerske deželne zveze, ravno tako kot tiste severno. Udeleženci zborov so se v prvi vrsti razlikovali glede na svojo (ne)pripadnost štajerski deželni zvezi, ministerialni ali svoboden izvor ter posesti, gradove in vojaštvo, ki so ga v praksi kontrolirali. Na zborih so bili torej mnogokrat navzoči tudi plemiči, ki niso bili člani štajerske deželne zveze ali tujci, ki z njo pred tem sploh niso imeli nobenega opravka. Tja so prišli kot pomembni vojskovodje, vojaki ali uradniki vladarjev, ki so si v nekem trenutku lastili štajerski vojvodski prestol. Poleg vseh naštetih so se v listinah, izdanih na deželnih zborih, večkrat znašli tudi razni uradniki in meščani. Ker nas v tej raziskavi zanimajo predvsem plemiči in visoka duhovščina, uradnikov in meščanov v svoj sledeči prikaz nismo vključili. Za konec naj le še ponovno opozorimo, da so ohranjeni podatki glede udeležbe na raznih deželnih zborih večkrat zelo skopi. V teh primerih bomo navedli le znane podatke, a z opozorilom, da si bralec na njihovi podlagi ne more ustvariti natančne slike.

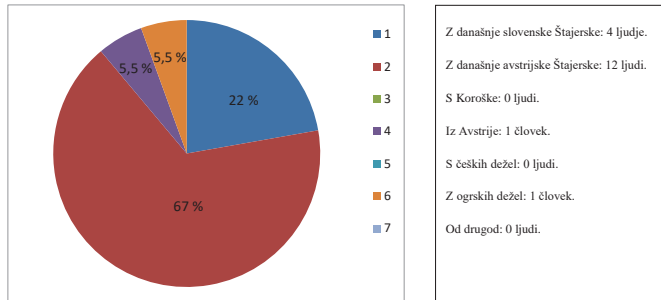
Graf 1: 1. deželni zbor avgusta 1249 v Graslabu pri Neumarktu, pod vodstvom cesarjevega namestnika grofa Majnharda III. Goriškega. 14 udeležencev (UBSt III, št. 54; Mell, 1929, 120).

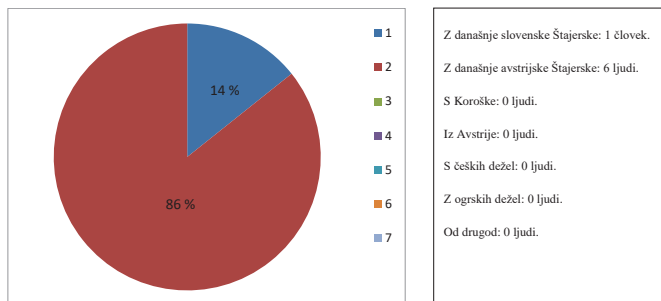
Graf 2: 2. deželni zbor septembra 1254 v Gradcu, pod vodstvom ogrskega glavarja bana Štefana. 19 udeležencev (UBSt III, št. 150–151; Mell, 1929, 120).

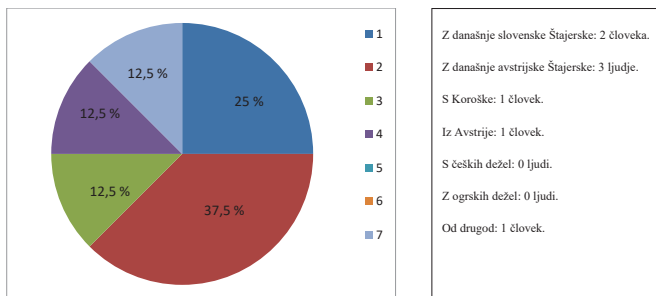
Graf 3: 3. deželni zbor decembra 1254 v Mariboru, pod vodstvom deželnega sodnika Gotfrida II. Mariborskega. 6 udeležencev (UBSt III, št. 155–156; Krones, 1865, 69).

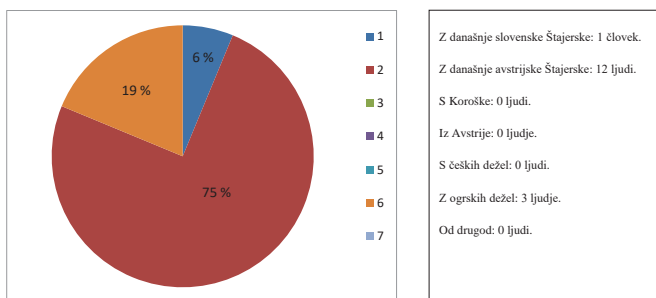
Graf 4: 4. deželni zbor januarja 1255 v Gradcu, pod vodstvom deželnega sodnika Gotfrida II. Mariborskega. 18 udeležencev (UBSt III, št. 161–163; Krones, 1865, 69).

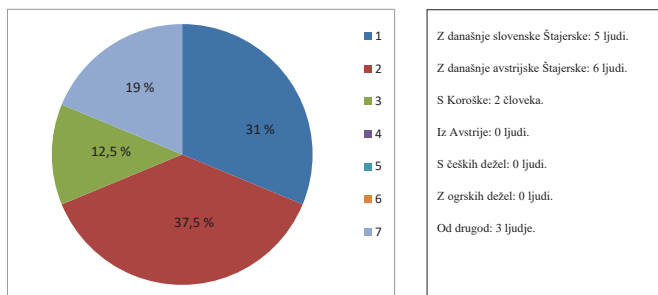
Graf 5: 5. deželni zbor julija 1255 v Gradcu, po vodstvom deželnega sodnika Gotfrida II. Mariborskega. 7 udeležencev (UBSt III, št. 178; Krones, 1865, 69).

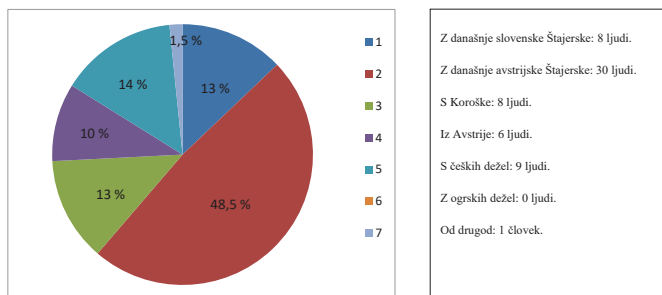
Graf 6: 6. deželni zbor oktobra 1256 v Gradcu, pod vodstvom deželnega sodnika Gotfrida II. Mariborskega. 8 udeležencev (UBSt III, št. 202–203; Krones, 1865, 69).

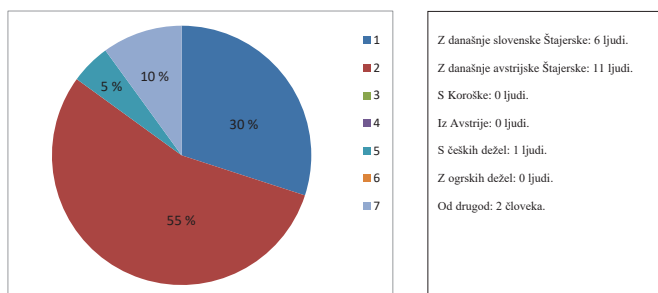
Graf 7: 7. deželni zbor maja 1259 v Gradcu, pod vodstvom mladega ogrskega kralja Štefana V. 16 udeležencev (UBSt III, št. 267–269).

Graf 8: 8. deželni zbor konec leta 1259 na Ptuj, pod vodstvom deželnega sodnika Vulfinga Stubenberškega. 16 udeležencev (UBSt III, št. 279–280).

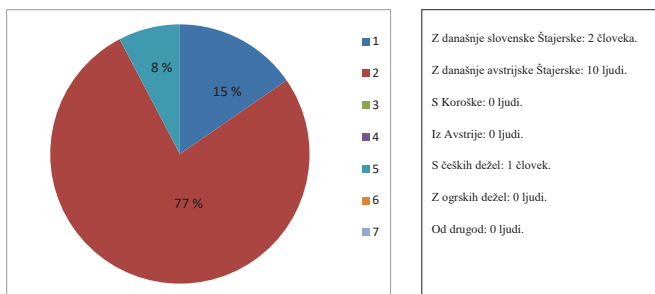

Graf 9: 9. deželni zbor decembra 1260 v Gradcu, po vodstvu češkega kralja Otokarja Přemysla. 62 udeležencev (UBSt IV, št. 8–15).

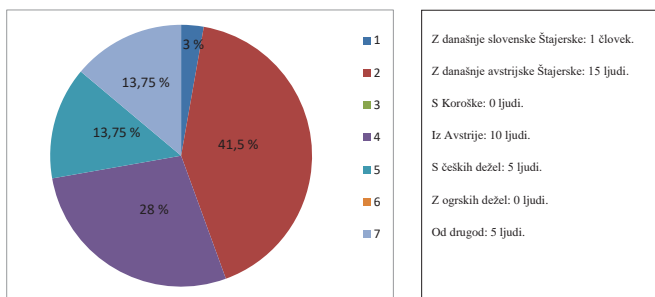

Graf 10: 10. deželni zbor julija 1261 v Mariboru, pod vodstvom češkega glavarja Voka Rosenberškega. 20 udeležencev (UBSt IV, št. 41–42).

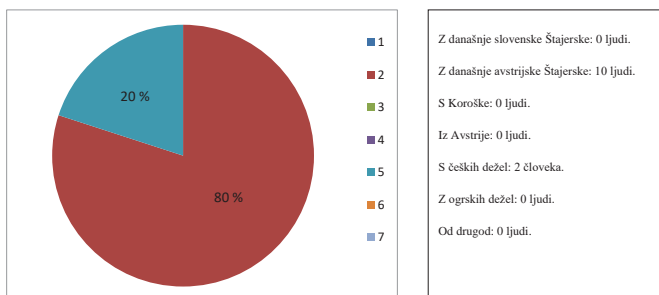
11. deželni zbor leta 1261 v Leobnu, pod vodstvom češkega glavarja Voka Rosenberškega. Poleg njega sta poznana le dva udeleženca, namreč Friderik V. Ptujski ter (Leopold ali Rudolf II.) Stadeški (UBSt IV, št. 43).

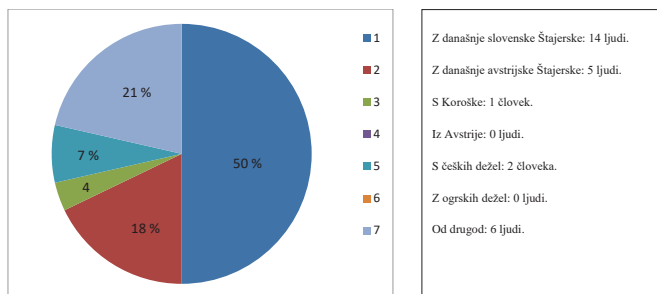
Graf 11: 12. deželni zbor decembra 1262 v Gradcu, pod vodstvom češkega glavarja škofa Bruna Olomuškega. 13 udeležencev (UBSt IV, št. 86).

Graf 12: 13. deželni zbor aprila 1265 v Gradcu, pod vodstvom češkega kralja Otokarja Přemysla. 36 udeležencev (UBSt IV, št. 162–165; Muchar, 1850, 310).

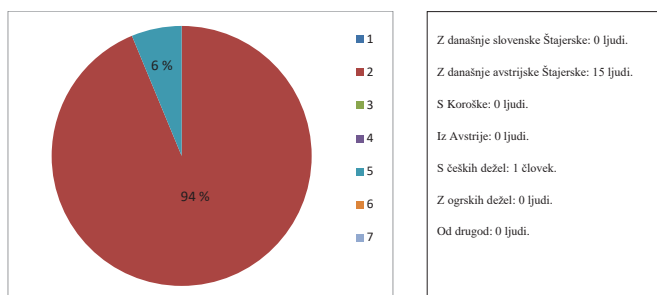

Graf 13: 14. deželni zbor maja 1265 v Judenburgu, pod vodstvom češkega glavarja škofa Bruna Olomuškega. 10 udeležencev (UBSt IV, št. 167; Muchar, 1850, 308).

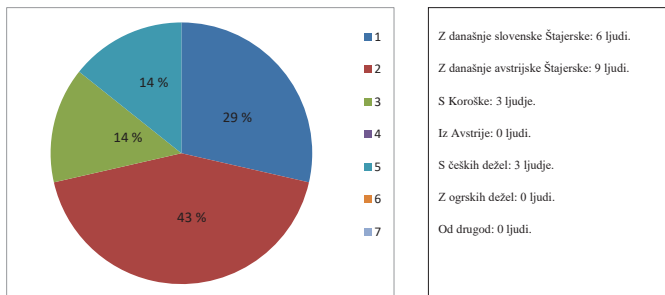

Graf 14: 15. deželni zbor junija 1265 v Mariboru, pod vodstvom češkega glavarja škofa Bruna Olomuškega. 28 udeležencev (UBSt IV, št. 179–181a).

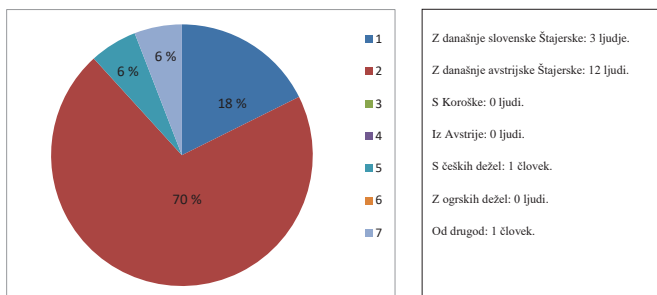
16. deželni zbor decembra 1268 v Gradcu, pod vodstvom češkega glavarja škofa Bruna Olomuškega. Poleg njega poznani le trije udeleženci, namreč Herbord Füllsteinski, sekovski škof Bernhard in Albert iz Hornegga (UBSt IV, št. 303–304; Muchar, 1850, 328).

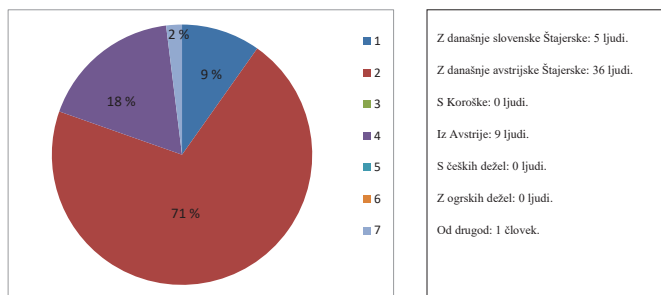
Graf 15: 17. deželni zbor aprila 1269 v Leobnu, pod vodstvom deželnega sodnika Herborda Füllsteinskega. 16 udeležencev (UBSt IV, št. 332; Krones, 1865, 71).

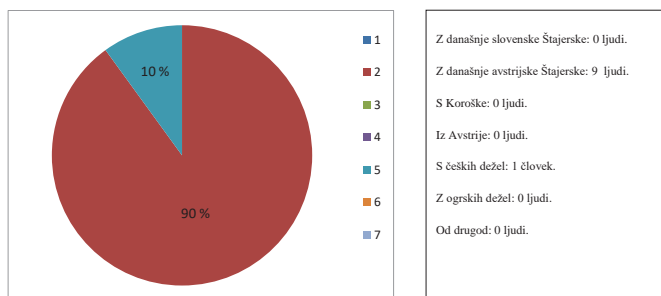
Graf 16: 18. deželni zbor avgusta 1269 v Gradcu, pod vodstvom češkega glavarja škofa Bruna Olomuškega. 21 udeležencev (UBSt IV, št. 352).

Graf 17: 19. deželni zbor oktobra 1270 v Mariboru, pod vodstvom češkega glavarja Burkharda Klingenbergškega. 17 udeležencev (UBSt IV, št. 390).

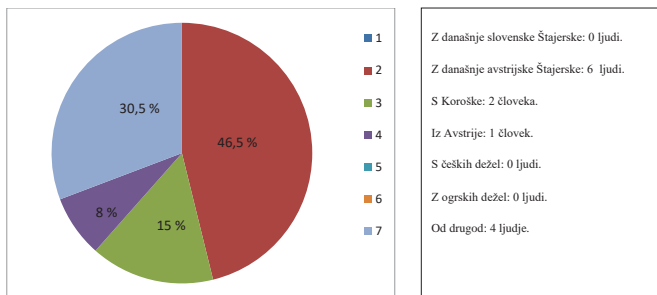
Graf 18: 20. deželni zbor julija 1274 v Gössu, brez znanega voditelja. 51 udeležencev (UBSt IV, št. 518; Muchar, 1850, 361–362; Krones, 1865, 71–72).²

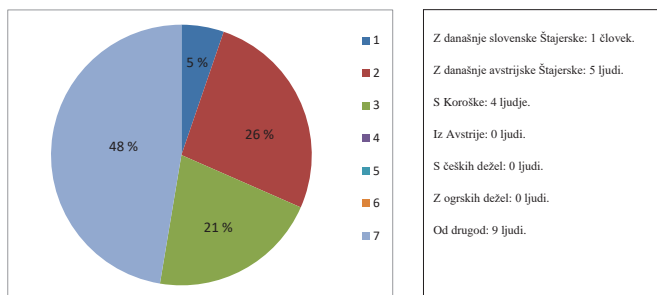
Graf 19: 21. deželni zbor oktobra 1274 v Kobenzu, pod vodstvom deželnega sodnika Ditrika iz Fülme. 10 udeležencev (UBSt IV, št. 539; Muchar, 1850, 360; Krones, 1865, 72).

22. deželni zbor avgusta 1275 v Gradcu, pod vodstvom Ekeharda Dobrenjskega, Iringa, notarja Milote z Dedic ter Brevika, maršala Milote z Dedic. Poleg teh so poznani le še trije udeleženci, namreč Henrik, Vigand in Albero iz Massenburga (UBSt IV, št. 569; Krones, 1865, 72).

² V Gössu se je poleti 1274 odvijalo veliko zborovanje štajerskega plemstva, ki so se mu pridružili tudi nekateri plemiči iz Avstrije. Tam ni bilo prisotnega nobenega češkega plemiča, prav tako tam očitno ni bilo nobene sodne obravnave. Ni torej šlo za klasičen deželni zbor, ampak za zborovanje brez deželnega kneza, kjer se je celo organiziralo proti njemu. Ker so bile teme pogovorov vseeno deželne zadeve in ker se je zboru udeležilo nadpovprečno veliko število štajerskih plemičev, smo omenjeno zborovanje vseeno uvrstili na seznam deželnih zborov.

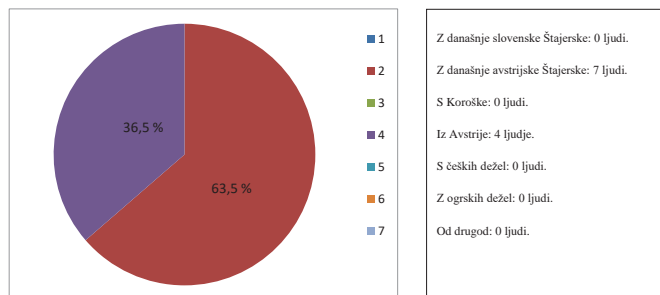

Graf 20: 23. deželni zbor oktobra 1279 v Gradcu, pod vodstvom kralja Rudolfa Habsburškega. 13 udeležencev (MDC V, št. 400–402; Muchar, 1850, 418; Krones, 1865, 73).

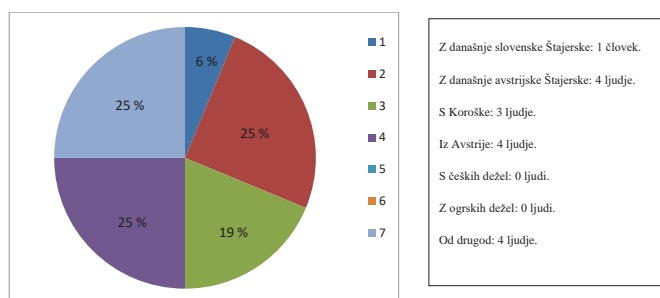
Graf 21: 24. deželni zbor oktobra 1279 v Judenburgu, pod vodstvom kralja Rudolfa Habsburškega. 19 udeležencev (MDC V, št. 405–406; Muchar, 1850, 422; Krones, 1865, 73).

25. deželni zbor na začetku leta 1281 v Gradcu, pod vodstvom kralja Rudolfa Habsburškega. Poleg njega je znan le še en udeleženeec, namreč admontski opat Henrik (Muchar, 1850, 434–435; Krones, 1865, 73).

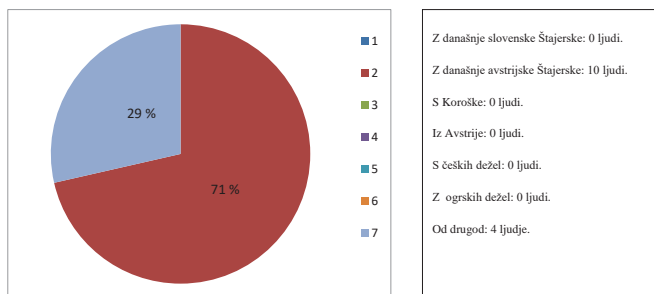

Graf 22: 26. deželni zbor decembra 1281 v Mariboru, pod vodstvom deželnega sodnika Otona II. Liechtensteinskega. 11 udeležencev (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 18655–18672, MGH Dt. Chron. 5/1, 247; GZM II, št. 51–53; Krones, 1865, 73; Muchar, 1850, 437, 440).

27. deželni zbor avgusta 1283 v Gradcu, pod vodstvom deželnega sodnika Otona II. Liechtensteinskega. Poleg njega so znani le še štirje udeleženci, admontski opat Henrik ter Henrik, Vigand in Albero iz Massenburga (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 23286–23298, MGH Dt. Chron. 5/1, 307; Krones, 1865, 73).

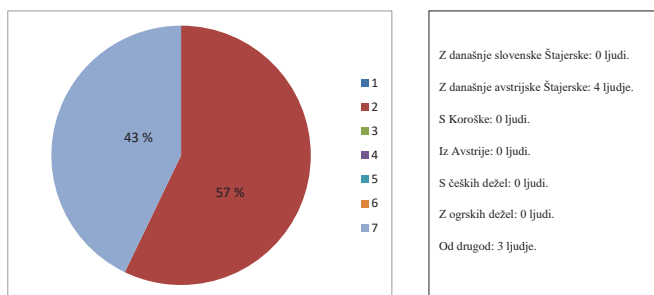

Graf 23: 28. deželni zbor februarja 1284 v Judenburgu, pod vodstvom vojvode Albrehta Habsburškega. 16 udeležencev (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 23354–23382, MGH Dt. Chron. 5/1, 308–309; MDC V, št. 578; Krones, 1899, št. 11; Muchar, 1859, 10–11).

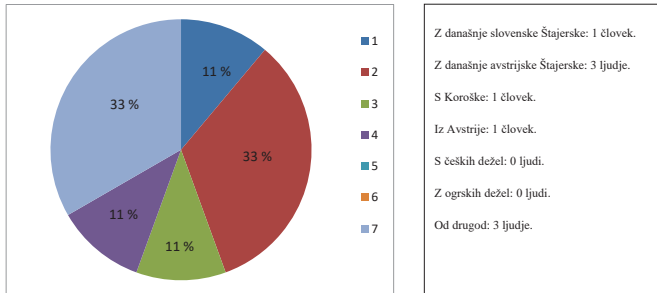
Graf 24: 29. deželni zbor leta 1286 v Zeiringu, pod vodstvom štajerskega glavarja in pisarja admontskega opata Henrika (Krones, 1899, št. 24; Muchar, 1859, 23; Krones, 1865, 74).

30. deželni zbor jeseni 1291 v Gradcu pod vodstvom vojvode Albrehta Habsburškega. Poleg njega je znanih še pet udeležencev, in sicer Eberhard IV. Walseeski, admontski opat Henrik, sekovski škof Leopold I., Friderik Stubenberški, Herman iz Landenberga v Švici, avstrijski maršal. Očitno je tam še zelo dosti drugih udeležencev, vendar jih ne poznamo poimensko (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 54959–55249, MGH Dt. Chron. 5/2, 735–738; Muchar, 1859, 76–79; Pirchegger, 1942, 8–9).

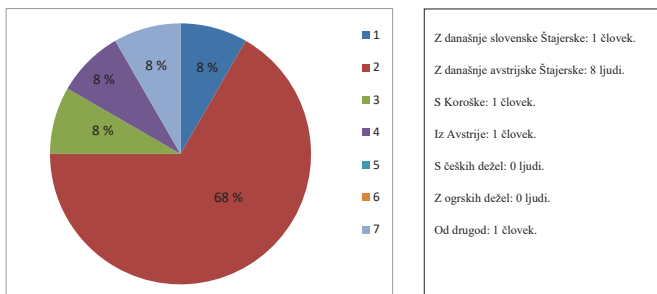

Graf 25: 31. deželni zbor novembra 1294 v Fekdkirchnu pri Gradcu, pod vodstvom vojvode Albrehta Habsburškega. 7 udeležencev (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 60315–60376, MGH Dt. Chron. 5/2, 802; Krones, 1899, št. 52–53; Krones, 1865, 75; Muchar, 1850, 98).

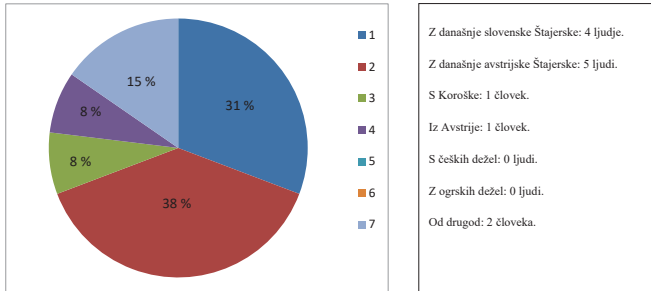
32. deželni zbor v Dunajskem Novem mestu marca 1299, pod vodstvom kralja Albrehta Habsburškega in njegovega sina Rudolfa. Očitno prisotni tako Štajerci kot Avstrijci (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 74060–74075, MGH Dt. Chron. 5/2, 977; Krones, 1865, 75; Muchar, 1859, 132–133).

Graf 26: 33. deželni zbor septembra 1299 v Mariboru, pod vodstvom deželnega glavarja Ulrika Walseejskega. 9 udeležencev (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 74115–74140, MGH Dt. Chron. 5/2, 978; Krones, 1899, št. 69; ZGM II, št. 89–90; Krones, 1865, 75).

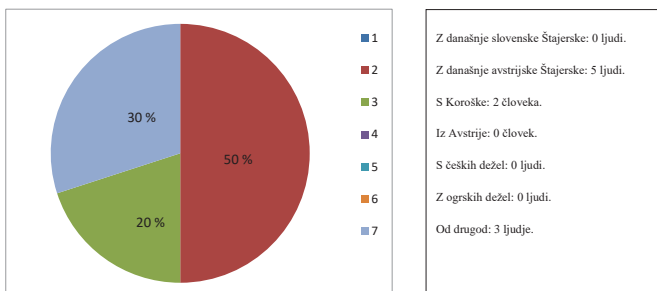

Graf 27: 34. deželni zbor aprila 1302 v Judenburgu, pod vodstvom deželnega glavarja Ulrika Walseejskega. 12 udeležencev (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 74115–74140, MGH Dt. Chron. 5/2, 978; Krones, 1899, št. 73; Muchar, 1859, 148–149; Krones, 1865, 75).

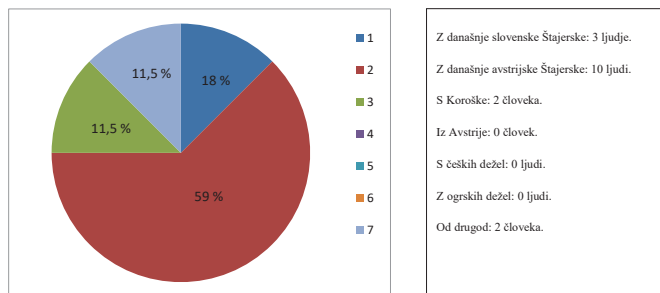

Graf 28: 35. deželni zbor junija 1302 v Gradcu, pod vodstvom vojvode Rudolfa III. Habsburškega. 13 udeležencev (GZM II, št. 98–99; Muchar, 1859, 147).

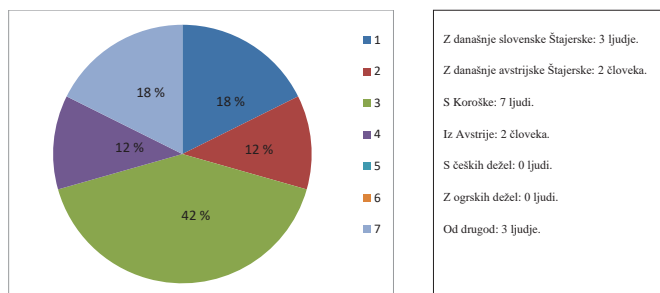
36. deželni zbor leta 1303 v Gradcu, pod vodstvom kralja Albrehta Habsburškega. Poleg njega znan le še en udeleženec, namreč Albrehtov sin Rudolf III. (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 81925–81949, MGH Dt. Chron. 5/2, 1073; Muchar, 1859, 145; Krones, 1865, 75–76).

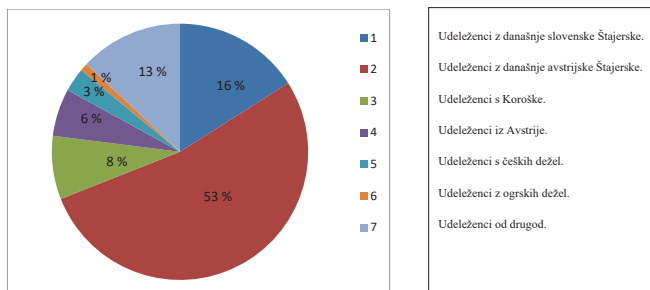
Graf 29: 37. deželni zbor decembra 1308 v Gradcu, pod vodstvom vojvode Friderika Habsburškega. 10 udeležencev (RHSI I, št. 43–45).

Graf 30: 38. deželni zbor oktobra 1309 v Gradcu, pod vodstvom deželnega glavarja Ulrika I. Walseejskega. 17 udeležencev (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 98390–98515, MGH Dt. Chron. 5/2, 1275; RHS I, št. 122–124. Muchar, 1859, 178–179; Krones, 1865, 76).

Graf 31: 39. deželni zbor maja ali junija 1310 v Gradcu, pod vodstvom vojvode Friderika Habsburškega. 17 udeležencev (CKL, št. 85; Krones, 1899, št. 87–89; MDC VII, št. 574, 576; RHS I, št. 189–192; Muchar, 1859, 180–181; Krones, 1865, 76).

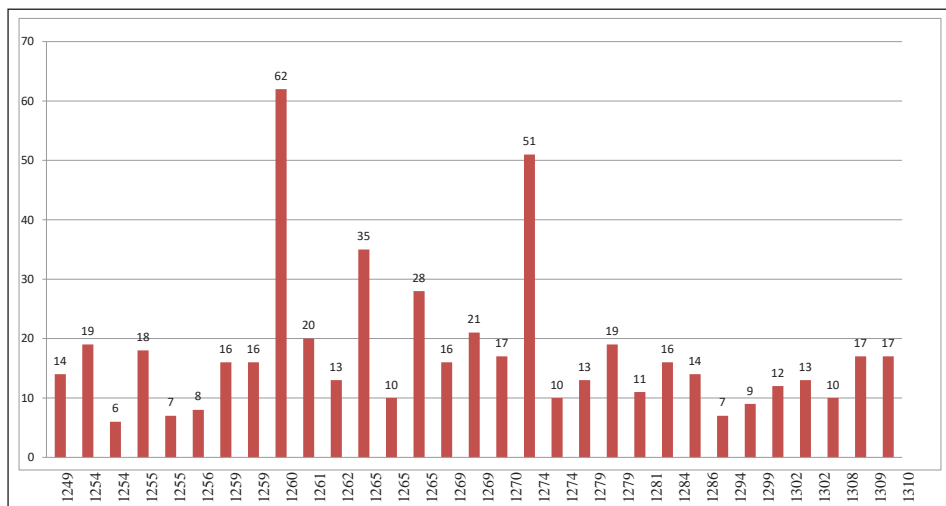

Graf 32: Povprečje vseh deželnih zborov med letoma 1246 in 1311.³

ZAKLJUČEK

Gledano v celoti, so daleč največji odstotek udeležencev štajerskih deželnih zborov predstavljali plemiči in visoka duhovščina s področja današnje avstrijske Štajerske (53 %), sledili pa so jim tisti s področja današnje slovenske Štajerske (16 %). Najmanj je bilo tistih iz ogrskih dežel (1 %). Povprečno število udeležencev na deželnem zboru je bilo 18, vendar se je le-to od zbora do zbora zelo spreminjalo. Daleč največ obiskovalcev je imel deželni zbor konec leta 1260 v Gradcu, ko je češki kralj Otokar Přemysl prišel tja kot novi deželni knez (UBSt IV, št. 8–15). Prav tako se jih je izjemno veliko število zbralo slabih 14 let kasneje, ko se je bilo treba posvetovati, kako istega vladarja pregnati iz dežele (Muchar, 1850, 361; Krones, 1865, 71–72). Rekli smo, da za osem štajerskih deželnih zborov ni zadostnih podatkov glede udeležbe (zato v sledečem grafikonu tudi niso prikazani). Nobenega dvoma ni, da so bili obiskani podobno kot vsi drugi. Morda je bilo udeležencev zbora jeseni 1291 v Gradcu (takrat se je Albreht sprl s štajerskim plemstvom, ki je zahtevalo potrditev Georgenberškega ročina) veliko višje od povprečja, a že omenjeni Otokar iz Geule jih je v svoji kroniki omenil le šest. Prav tako lahko domnevamo, da je bilo mnogo plemstva v Gradcu na začetku leta 1281 (Huldigung, Landesteiding und Gericht), ko je tja prišel kralj Rudolf Habsburški in v Dunajskem Novem mestu 18 let kasneje, ko sta tam bila njegov sin Albreht in vnuk Rudolf III. (Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 18740–18777, 74060–74075, MGH Dt. Chron. 5/1 in 5/2, 248–249, 977, 1421, 1431 (Übersicht über den Inhalt der Reimchronik); Muchar, 1850, 434–435; Krones, 1865, 73).

3 Pri izračunu povprečja smo sicer izpustili osem deželnih zborov (št. 11, 16, 22, 25, 27, 30, 32, 36), za katere imamo glede udeležbe preskope podatke.

Graf 33: Število udeležencev na posameznih deželnih zborih.

Med udeleženci štajerskih deželnih zborov poleg gospodov Ptujskih še najbolj izstopajo pripadniki rodbin grofov Pfannberških ter gospodov Stadeških, Stubenberških in Liechtensteinskih. Ogrskih in čeških udeležencev ni skupaj v nobenem primeru. To je glede na politični razvoj dogodkov razumljivo, saj sta bili ogrska in češka stran v obravnavanem obdobju tekmici za oblast na Štajerskem. Kot se zdi, je ogrski državni vrh na Štajersko poslal manj plemstva in višjih uradnikov kot kasneje češki. Ogrski kralj se je (vsaj pred prvim uporom Štajercev) očitno zanašal le na svojega glavarja bana Štefana (druge deželne službe pa prepuščal domačinom). V nasprotju s tem je Otokar Přemysl češkemu plemičem poleg glavarske podelil tudi nekaj drugih štajerskih deželnih služb. V času po letu 1278 se na štajerskih deželnih zborih pojavi tudi nekaj plemičev iz švicarskega in švabskega prostora, v dveh primerih pa so med udeleženci celo saški vojvoda Albreht II., Friderik III. (grof v Nürnbergu) ter Eberhard I. (grof iz Katzenelnbogna na današnjem Pfalškem) – vsi pomembni zavezniki Rudolfa Habsburškega, od leta 1278 nespornega gospodarja v deželi (MDC V, št. 400–402, 405–406).

THE REGIONAL ASSEMBLIES IN STYRIA BETWEEN 1246 AND 1311

Martin BELE

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: martin.bele@gmail.com

Tone RAVNIKAR

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: tone.ravnikar@guest.arnes.si

Andrej HOZJAN

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: andrej.hozjan@um.si

ABSTRACT

Topic of the research is the regional assemblies that took place in Styria between 1246 and 1311. During the considered time period 39 of these regional assemblies, which we can still trace from sources, took place. The intention of the research was to analyze these assemblies considering the geographical origin of the participants and also to expose those participants from the present-day's Slovenian Styria. In light of the fact that many sources about these regional assemblies are scant, one often cannot get a very clear picture based on those sources. While writing this research the authors used Austrian and Slovenian literature dealing with medieval history. From among the primary sources the so called Austrian Rhyme Chronicle by Ottokar aus der Gaal must be especially highlighted.

People who took part in these Styrian regional assemblies originated from all parts of the duchy of Styria but there were also newcomers from elsewhere. Political situation in Styria during this time period was changing rapidly, Styria itself was also ruled by different lords. Before the Habsburgs permanently got hold of it in 1278, the most successful Styrian rulers were Béla IV of Hungary (1254–1260) and Ottokar II of Bohemia (1260–1276). Overall the largest percentage of the assembly attendants was the one from the present-day's Austrian Styria (53 %), followed by the one from present-day's Slovenian Styria (16%). Those with the smallest percentage came from the Hungarian territories (1%). The average number of those present at an assembly was 18, although that number varied greatly from assembly to assembly. We lack sufficient sources for 8 of the known assemblies, but there is no doubt the number of their attendants was very similar to those that are sufficiently known.

Keywords: regional assembly, regional association, regional governor, styrian regional law, duchy of Styria, the noble family of Ptuj, the noble family of Žovnek

VIRI IN LITERATURA

- CKL** – Celjska knjiga listin I: listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341. Kos, D. (ur.). Ljubljana, Celje, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Muzej novejšje zgodovine, 1996.
- GZM II** – Gradivo za zgodovino Maribora II. Mlinarič, J. (ur.). Maribor, Pokrajinski Arhiv Maribor, 1980.
- MDC V** – Monumenta historica ducatus Carinthiae (MDC), V. Wiessner H. (ur.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1956.
- MDC VII** – MDC, VII. Wiessner H. (ur.). Klagenfurt, Kleinmayr, 1961.
- Ottokars Österreichische Reimchronik** – Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt. Tomi V. Pars I, II. Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Joseph Seemüller, J. (ur.). Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1890, 1893.
- RHSt I** – Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band, 1308–1319. Weisflecker, H. & A. Redik (ur.). Graz, Historische Landeskommission für Steiermark.
- UBSt III** – Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III. Zahn, J. v. (ur.). Graz, Verlag des Historischen Vereines, 1903.
- UBSt IV** – Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Vierter Band: 1260–1276. Appelt, H. & G. Pferschy (ur.). Wien, Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1975.
- Bele, M. (2012)**: Posesti Krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja – 1. del. *Studia Historica Slovenica*, 12, 2–3, 543–571.
- Bele, M. (2016)**: Friderik V. Ptujski. *Kronika*, 64, 2, 135–146.
- Brunner, O. (1990)**: Land und Herrschaft: Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Dopsch, H. et al. (1999)**: Die Länder und das Reich: der Ostalpenraum im Hochmittelalter. Wien, Ueberreuter.
- Komac, A. (2006)**: Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- Kosi, M. (2008)**: Dežela, ki je ni bilo: Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 8, 2–3, 527–564.
- Krones, F. (1865)**: Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, 2, 26–113.
- Krones, F. (1899)**: Urkunden zur Geschichte des Landesfürstenthums, der Verwaltung und des Ständewesens der Steiermark: von 1283–1411 in Regesten und Auszügen. Graz, Selbstverlag der historischen Landes-Commission.
- Krones, F. (1900)**: Landesfürst, Behörden und Stände des Herzogthums Steier: 1283–1411. Graz, Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark.

- Mell, A. (1929):** Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark. Graz, Wien, Leipzig, Historische Landeskommission für Steiermark.
- Mlinarič, J. (2006):** Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru v srednjem veku. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 297–308.
- Muchar, A. v. (1850):** Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil V. Grätz, Damian und Sorge.
- Muchar, A. v. (1859):** Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil VI. Grätz, Damian und Sorge.
- Niederstätter, A. (2001):** Österreichische Geschichte. Die Herrschaft Österreich: Fürst und Land im Spätmittelalter. Wien, Ueberreuter.
- Pirchegger, H. (1942):** Geschichte der Steiermark 1282–1740. Graz, Wien, Leipzig, Verlag der Universitäts-Buchhandlung Leuschner & Lubensky.
- Ravnikar, T. (2006):** Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor v srednjem veku. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 279–296.
- Ravnikar, T. (2007):** Po zvezdnih poteh, Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku. Velenje, Muzej Velenje.
- Ravnikar, T. (2008):** Posesti Plemiške družine iz Orta na Savinjskem. *Studia Historica Slovenica*, 8, 2–3, 565–583.
- Štih, P. (2006):** K predzgodovini mesta Maribor. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 243–260.
- Vilfan, S. (1961):** Pravna zgodovina Slovencev, od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ljubljana, Slovenska matica.

MESTNO PLEMSTVO V SLOVENJ GRADCU
MED 13. IN 15. STOLETJEM

Tone RAVNIKAR

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: tone.ravnikar@guest.arnes.si

Aleš MAVER

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: ales.maver@um.si

IZVLEČEK

Članek obravnava navzočnost plemstva v srednjeveškem Slovenj Gradcu in v tem okviru tiste plemiške družine, ki so v mestu krajši ali daljši čas bivale v 14. in 15. stoletju. Kot drugod je tudi v Slovenj Gradcu predvsem plemstvo kmalu prepoznalo dobrodošel poligon za uresničevanje svojih gospodarskih, pa tudi političnih ambicij. Njegova navzočnost se v mestu začenja očitneje kazati v prvih desetletjih 14. stoletja, čeprav prva plemiška bivališča, t. i. stolpi, gotovo nastanejo že v prejšnjem stoletju. Najizrazitejši pečat vtisnejo Slovenj Gradcu med plemiči rodbini Muttlov in Trappov ter z Gorenjskega priseljeni Janez iz Loke, ustanovitelj meščanskega špitala. Le za člane družine Muttlov je sicer izpričano, da so opravljali meščanske funkcije in bili torej slovenjgraški meščani. Čeprav bi bilo v omenjenih plemičih pretirano videti zametke mestnega patriciata, so gotovo najodločilneje oblikovali mestno zgodovino v 14. in 15. stoletju.

Ključne besede: Slovenj Gradec, plemstvo v srednjeveških mestih, plemiški stolpi, patriarh Bertold II., Janez iz Loke, rodbina Mutt, rodbina Trapp

NOBILTÀ URBANA A SLOVENJ GRADEC TRA IL DUECENTO
E IL QUATTROCENTO

SINTESI

L'articolo tratta la presenza nobiliare nella città medievale di Slovenj Gradec come pure di quelle famiglie nobiliari che qui vissero un soggiorno più o meno lungo nei secoli XIV e XV. Come altrove, anche a Slovenj Gradec la nobiltà riconobbe presto che avrebbe potuto trattarsi di una interessante possibilità per realizzare le proprie ambizioni economiche oltre che politiche. La sua presenza in città incomincia a essere più evidente nei primi decenni del Trecento sebbene i primi insediamenti nobiliari, le cosiddette torri (stolpi) erano sicuramente presenti nel secolo precedente. L'impronta maggiore a Slovenj Gradec

venne data dalle famiglie nobiliari Muttl e Trapp e dal Janez di Loka, proveniente dalla Alta Carniola (Gorenjska), il fondatore dell'ospedale cittadino. Solamente per i membri della famiglia Muttl è attestato che svolsero funzioni borghesi ed erano quindi cittadini borgesesi del Slovenj Gradec. Sebbene sarebbe esagerato vedere in questi nobili gli esordi dell'aristocrazia cittadina hanno sicuramente formato in maniera decisiva la storia della città nei secoli XIV e XV.

Parole chiave: Slovenj Gradec, nobiltà nelle città medievali, torri nobiliari, Bertoldo di Andechs-Merania, Janez di Loka, famiglia Muttl, famiglia Trapp

UVOD¹

Za srednjeveški čas upravičeno velja, da je najbolj naravna in logična, pa tudi najbolj »srednjeveška« naveza tista plemiča in njegovega gradu. To je naveza, ki je v glavah ljudi utrjena vsaj tako kot podoba viteza na konju s sulico in mečem. Vendar sta obe podobi vsaj toliko napačni kot točni. Enako, kot si ni mogel vsak, ki je veljal za plemiča, privoščiti bojnega konja in so se mnogi zato borili kot pešci, so tudi mnogi plemiči zelo hitro poiskali svoje bivališče v mestih, ki so jim ponujala ne samo več udobja, kot so ga lahko nudili kamniti, prepisni in utrdbam podobni srednjeveški gradovi, temveč so jim sočasno ponujala mnogo več možnosti za delovanje. Srednjeveška mesta se po tipajočem zgodnjem obdobju zelo hitro uveljavijo ne le kot obrtna in trgovska središča, kar je nedvomno njihova osrednja vloga, temveč tudi kot upravna in sodna središča ter mnoga še kot sedeži cerkvene uprave. Omenjeno seveda ne pomeni, da se je plemstvo v mestih pomeščanilo, prevzelo status meščanov ali kaj podobnega. Nasprotno. Praviloma so plemiči tudi v mestih obdržali poseben, iz mesta izločen položaj. Le redko jih najdemo naštetje med meščani ali kot nosilce meščanskih funkcij; njihova bivališča praviloma niso imela statusa meščanskih hiš. Kljub temu je njihova vloga v ritmu in utripu mesta velika.

Navedeno ne velja samo za večja mesta, ki jih v Sloveniji niti ni, temveč tudi za manjša, ki se zelo hitro uveljavijo kot pomembna lokalna središča (prim. denimo za Maribor Mlinarič, 2006a, 2006b in 2016 in Ravnika, 2006; za drugačno piransko okolje gl. Mihelič, 2015 in 2017). In pri tem Slovenj Gradec ne predstavlja nikakršne izjeme. Prisotnost plemstva v mestih je splošno gledano mogoče razdeliti na tri vrste: občasno prisotno plemstvo, ki ga v mestu najdemo le redko in ki ga predstavljajo pripadniki višjega plemstva (največkrat imamo opravka z mestnim gospodom) in tisto plemstvo, ki v mesto po navadi pride v spremstvu svojega plemiškega seniorja po sodnih, upravnih, vojaških in

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

drugih opravkih. Kot posebno podskupino slednje smemo obravnavati lokalno plemstvo, ki je imelo bivališče na gradovih v sorazmerni bližini in se je tudi zaradi tega v mestu znašlo večkrat, navadno vsaj še ob velikih semanjih dneh. Takšen primer so v Slovenj Gradcu npr. plemiči iz Dravograda, Guštanja itd.

Drugo vrsto v mestu prisotnega plemstva predstavljajo pripadniki tiste družine/tistih družin, ki so bivale na mestnem gradu in opravljale službe upraviteljev, gradiščanov. V virih jih najdemo omenjene kot *verweserje*, *burggrafe* ipd. Seveda se velikokrat zgodi, da te funkcije opravljajo pripadniki rodbin s sosednjih gradov in je tako v nekem trenutku prisotnost takšne rodbine ali vsaj konkretnega posameznika v mestu stalnejša.

Tretjo skupino plemstva predstavljajo sledenjič tiste rodbine, ki se preselijo v mesto, si v njem zgradijo svoje bivališče, ki pravno formalno sicer ni del naselbine in ki ga viri praviloma označujejo kot stolp ali podobno, njihova vloga v utripu mesta pa je, kljub temu, da imamo praviloma opravka z (naj)nižjim plemstvom, vendarle stalnejša in občutnejša. Ta tretja skupina je tista, ki se ji bomo najbolj posvetili. Seveda pa ni mogoče govoriti o plemstvu in njegovi vlogi v mestu, ne da bi upoštevali in obravnavali pripadnike vseh skupin.

Slovenj Gradec je eno od tistih mest, ki nosi (slovenski) kastelonim že v imenu. Že to dejstvo nam pove, da je bila prepletenost mesta in njegovega gradu tesna od samega začetka in da je mesto, vsaj do neke mere, nastalo zaradi gradu. Spričo tega bomo v tem kratkem pregledu morali na kratko obravnavati vse plemstvo, čeprav se bomo najbolj osredotočali na t. i. mestno plemstvo.

SLOVENJ GRADEC DO KONCA ANDEŠKE NADOBLASTI

Na začetku naj v kratkih črtah obnoviva dokaj dobro poznano zgodbo lastnikov Slovenj Gradca. Prvi znani lastniki ozemlja so bili iz rodu Askvinov. Med njimi je po imenu poznani Slovenjgradčan Weriant de Grez, ki se omenja v listinah s konca 11. stoletja in iz 12. stoletja ter se kot prvi imenuje po gradu nad Starim trgom (gl. Gradivo III, št. 395, l. 5. 1091 in št. 402, začetek decembra 1093; Gradivo IV, št. 20 in 373). O osebi Werianta de Grez na tem mestu ni mogoče povedati vsega, opozoriva naj le na to, da je bil očitno na čelu rodbine, ki jo je kronist tistega časa označil za najmogočnejšo na vsem Koroškem in ki »*se ji nihče od smrtnikov ne upa postaviti po robu*« (Gradivo III, št. 417). Hkrati je bil dedni odvetnik krške škofije, kar je funkcija, ki ga nedvomno povezuje s t. i. Heminim rodom. To nalogo je opravljal do okoli leta 1130, ko mu jo z razsodbo odvzame kralj in (od leta 1133) cesar Lotar II. (Gradivo IV, št. 373). Weriant nastopa v obeh listinah iz 11. stoletja skupaj s koroškim grofom Engelbertom Spanheimskim, ko najprej priča v Spanheimovi ustanovni listini za šentpavelski samostan, nato pa slednjemu podeli še nekaj svojih posesti pri Selnici pri Mariboru. Ta naveza se že v naslednji generaciji Spanheimov pretrga, saj najdemo Askvine v hudem sporu in spopadu z njimi. Posebej dejavno nastopa v tem sporu grof Bernard, ki uspe Askvine pregnati tako iz njihovih podravske kot tudi mislinjske posesti (podrobno o tem Štih, 2003, 63 s.). Bernard Spanheim je bil poročen s Kunigundo Traungavsko, hčerjo štajerskega mejnega grofa. Ko je postalo jasno, da bo njun zakon ostal brez otrok in ko se je grof skupaj s svojim kraljem Konradom leta 1147

odpravil na križarski pohod, je pred odhodom sestavil oporoko, v kateri je svoje obširno ozemlje zapustil nečaku po ženini strani, se pravi Otokarju III. Traungavcu. Na ta način preideta v traungavske, tj. štajerske roke tudi Mislinjska dolina in njen osrednji grad, Gradec. A Traungavci so imeli Slovenjgraško v posesti le kratek čas. Ni povsem jasno, kdaj in na kak način so ga izgubili v korist grofov Andeških. Verjetno se je to zgodilo okoli leta 1164 ali ob ali kmalu po smrti Otokarja III. (Kosi, 2008, 135). Čas andeških grofov v zgodovini gradu in kasneje tudi kraja predstavlja prvo dobo hitrega razvoja.

Preden se podamo v andeški čas Slovenjgraškega, moramo izpostaviti, da se v zvezi s Spanheimi pojavi tudi prvo ime ministeriala, imenovanega po Slovenj Gradcu. To je bil »*Oto de Grace*«, ki ga v listini, nastali pred 1122, najdemo v spremstvu spanheimske grofice Rikarde (Gradivo IV, št. 17).² O spanheimski posesti Mislinjske doline priča sočasno posest, ki jo imajo ob potoku Selčnica gospodje Trušenjski in ki so jo dobili od Bernarda Spanheimskega leta 1147 (Gradivo IV, št. 238 in 477).

S Traungavci kot novimi gospodarji Slovenjgraškega v dolino pridejo novi ministeriali. Poimensko nam je poznan »*Henrik de Graz*«, ki je med letoma 1143 in 1164 prodal vetrinjskemu samostanu štiri kmetije v Rožu na Koroškem. V tej listini je označil mejnega grofa Otokarja III. Traungavca kot svojega gospoda (Gradivo IV, št. 189). Glede na to, da leži posest, ki jo podeljuje, na Koroškem in da je tudi celotni kontekst listine povsem koroški, moremo domnevati, da je omenjeni Henrik spadal med nekdanjo spanheimsko ministerialiteto, ki je pripadla Traungavcem skupaj s posestmi. Za Henrika vemo, da je imel brata z imenom Markvard. Morda sta bila tudi Oton in Henrik Slovenjgraška v sorodu. Že takoj pa omenimo, da se isto ime, Henrik, med slovenjgraško ministerialiteto pojavlja nato ponovno v 13. stoletju, ko se v viru iz okoli leta 1225 pojavi andeški ministerial s tem imenom (Gradivo V, št. 432). Njegovega istoimenskega sina (vnuka?) najdemo naštetega še med pričami skupaj z (aufensteinskim?) gradiščanom Pilgrimom leta 1299, ko se nahajata v Vuzenici v spremstvu Konrada Aufensteinskega in njegove žene Aleyze (Petteneegg, 1875, Urkundenbuch, št. VII). Ali je mogoče med obema domnevati sorodstvene povezave (prim. Kosi, 2008, 137)?

Ob Henriku v času traungavskega gospodstva poznamo še enega plemiča, ki se imenuje po Slovenj Gradcu. To je »*Bernard de Grez*«, ki je prav tako spadal med slovenjgraško ministerialiteto in opravljal na Slovenjgraškem okrog leta 1170 gradiščanske naloge (Kosi, 2008, 137). Dokaj redko ime Bernard celo namiguje, da je tudi ta plemič spadal med prvotno spanheimsko ministerialiteto in na ta način po letu 1147 prešel pod Traungavce.

Že štiri leta kasneje, kot že nakazano, izvemo, da je Slovenjgraško prešlo pod nove gospodarje, Andeške. Tega leta pride do poravnave med belinjskim samostanom pri Ogleju in savinjskim arhidiakonom Bertoldom, župnikom pri sv. Martinu pri Slovenj Gradcu, v zvezi s sporom, zadevajočim cerkev sv. Pankracija. Do spora naj bi prišlo, ker je istrski mejni grof Bertold III. Andeški pritiskal na arhidiakona in mu preprečeval, da bi poravnal obveznosti pri belinjskem opatu. V spor sta nato posegla celo papeža

2 Listino August Jaksch in za njim tudi Franc Kos datirata v čas okoli 1106, vendar so najnovejše raziskave pokazale, da je lahko nastala kadarkoli pred 1122, ko so Spanhemi postali koroški vojvode (gl. Kosi, 2008, 156).

Sl. 1: Litografija mesta Slovenj Gradec iz okoli leta 1681 (Vischer, 1971).

Aleksander III. in Urban III. Prav slednji navaja, da sta »marchio Histrie et filius eius« protipravno zadrževala omenjeno cerkev (ki je ležala znotraj grajskega kompleksa!) in je nista hotela vrniti samostanu (Gradivo IV, št. 550a; prim. Kosi, 2008, 135). Andeški so Slovenjgraško že od pridobitve obravnavali kot pomembno posest, o čemer priča tudi sporazum med vojvodo Bertoldom IV. in krškim škofom Ekehardom o medsebojnih ženitvah njunih ministerialov na Koroškem, Kranjskem in Slovenjgraškem (Gradivo IV, št. 898). Listina izpričuje na eni strani pomen tega prostora v družinski politiki andeških vojvod, pa tudi poseben položaj, ki ga je imelo Slovenjgraško, saj ni bilo prištevano ne h Koroški ne h katerikoli drugi deželi. Opozarjava še na en pomemben podatek, ki ga lahko rekonstruiramo iz te listine. Ko govori Bertold o svojih ministerialih, govori o ministerialih treh skupin, kranjskih, koroških in – kot o posebni skupini – o ministerialih s Slovenjgraškega. Omenjeno torej predpostavlja obstoj neke, po številu sicer težko opredeljive skupine plemstva, ki se ni prištevata ne med koroško ne med kranjsko ministerialiteto, ki pa je v strategiji družine igrala vendarle dovolj pomembno vlogo, da jo omenjajo kot samostojno enoto.

V ta čas sodi slednjič prva listina, ki izpričuje (sicer posredno, pa vendarle) obstoj neagrarne naselbine. Ob koncu 12. stoletja namreč prvič srečamo ime Slovenj Gradec (Windisch/Windiskin Graze). O tem vprašanju je zelo natančno in z dobrimi argumenti razpravljal Miha Kosi, zato njegovih izvajanj na tem mestu ne bomo ponavljali (Kosi, 2008, 138 ss.). Povzemimo le, da Kosi domneva ustanovitev neagrarne naselbine v času

od prevzema Slovenjgraškega s strani Andeških grofov, se pravi kmalu po letu 1174. »*Theloneum*«, tj. mitnina, ki jo omenja sicer falzificirana, toda vsebinsko nesporna listina, nastala med 1188 in 1204, se tako nanaša na že organizirano trgovanje, ki se je vršilo v Slovenj Gradcu. Omenjeno seveda skoraj gotovo predpostavlja organizirano in tudi pravno urejeno naselbino, kjer prihaja do takšnega trgovanja. Povsem odprto pa ostaja, ali je bil v tem času trg (Slovenj) Gradec že preseljen na novo lokacijo ob sotočju Mislinje in Suhodolnice ali pa so takrat še trgovali na starem mestu pod gradom – v Starem trgu.

V vsakem primeru je čas Andeških obdobij, ko Slovenjgraško zaživi s polnimi pljuči. O hitri rasti naselbine in njenega pomena priča nenazadnje dejstvo, da se je tu leta 1205 zadrževal oglejski patriarh Wolfger (Gradivo V, št. 91), leta 1211 istrski mejni grof Henrik Andeški (Gradivo V, št. 177), leta 1226 pa nato v Slovenj Gradcu prvič najdemo oglejskega patriarha Bertolda V. Andeškega, ki se v naslednjih desetletjih pomembno vpiše v zgodovino mesta in pokrajine (Gradivo V, št. 435). V Bertoldovem spremstvu srečamo večje število njegovih slovenjgraških ministerialov. Kot prvi se leta 1218 omenja neki Wernhard (StUB II, št. 201; gl. Kos, 2005, 370). Leta 1225 se omenja najprej (že zgoraj omenjeni) Henrik, ki ga patriarh izrecno označi kot svojega ministeriala, nato pa se v dveh listinah skupaj omenjata (brata?) Henrik in »*Perengerus de Graeze*« (StUB II, št. 251 in 252), medtem ko je bil njun sorodnik (brat?) najbrž še Albert, morda tudi Ulrik (Kos, 2005, 370). Omenjeni pripadajo najpomembnejšemu rodu slovenjgraških ministerialov, ki so jih Andeški pripeljali s seboj z Bavarskega.

Listina iz leta 1247 nam potem omogoči, da ta seznam še izpopolnimo. Omenjenega leta se namreč v zgornji Savinjski dolini v spremstvu oglejskega patriarha Bertolda iz družine Andeških poleg oglejskega kanonika in slovenjgraškega župnika Crafta³ nahajajo Henrik, Ulrik de Vetzwein⁴ in Oton Wisent, vsi trije označeni kot *ministeriales nostri in Grece* (Gradivo 6/1, št. 38 in 65; StUB III, št. 12 in 66).

Andeško ministerialno plemstvo v Mislinjski dolini je bilo torej dokaj številčno in je bilo verjetno sestavljeno tako iz ministerialov rodbin, ki so jih Andeški podedovali ob pridobitvi Slovenjgraškega, kot iz plemstva, ki so ga pripeljali s seboj. Verjetno že v času patriarha Bertolda, se pravi v prvi polovici 13. stoletja, se je uprava gosposčine spremenila v tem smislu, da sta se ločili gospodarska in vojaška uprava. Ministerialno plemstvo je še naprej opravljalo vojaške naloge, gospodarsko upravljanje gosposčine pa je bilo prepuščeno vicedomom, ki so bili praviloma imenovani iz vrst župnikov pri sv. Pankraciju, se pravi na gradu, ki je bil ravno v tem času predelan tako, da je opravljal tako bivalne kot cerkvene naloge⁵. Prvi poznani vicedom in župnik v eni osebi je ravno Crafto, ki smo ga spoznali v zgoraj navedeni listini. Z njegovo osebo pa je povezana še ena nejasnost, ki jo želimo razrešiti. Dušan Kos v njem domneva tako župnika kot gradiščana, saj je leta 1255 neki Crafto označen kot *castellanum de Greze*, ko od oglejskega patriarha

3 Župnik Crafto se prvič pojavi v listinskem gradu leta 1243, ko je označen kot priča v listini oglejskega patriarha Bertolda za gornjegrajski samostan kot »*Crafto plebanus et vicedominus in Grez*«. (Gradivo V, št. 811).

4 Ledinsko ime v Podgorju pri Slovenj Gradcu. Iz tega je moč sklepati, da je v Podgorju obstajal neki ministerialni sedež, katerega sledovi pa so se povsem izbrisali.

5 Gradivo V, št. 436 (»*in castro Windisch Grez in domo plebani*«). Prim. tudi Stopar, 1993, 89 s.

Gregorja de Montelongo prejme določeno posest v Mislinjski dolini (StUB III, št. 171; Kos, 2005, 370). Toda leta 1284 se Diter Guštanjski poteguje za 17 hub, ki jih je njegova žena Adelajda, vdova po Craftu Slovenjgraškem, imela v pokrajini Slovenj Gradec in glede katerih je potekal spor s patriarhom (StLA AUR, št. 1259c). Ne glede na vse ni verjetno, da bi bil slovenjgraški župnik Crafto poročen. Adelajda je bila gotovo vdova po kastelanu Craftu, ki ni bil istoveten z župnikom. Navedena listina iz leta 1284 je tudi sicer izjemno pomembna za zgodovino kraja, saj najdemo v njej našeto vrsto meščanov, pri nekaterih celo njihov poklic. Tako se omenjajo izdelovalec samostrellov, izdelovalec tunik ipd. Omenjeno seveda priča, da je bila obrtniška paleta v mestu že v drugi polovici 13. stoletja sila pisana, če pa k temu dodamo podatek, da so ravno v tem času tam odprli svojo podružnico florentinski bankirji Frescobaldiji (Žontar, 1932, 21 s.), vidimo, da trditev o zlati dobi mesta v 13. stoletju nikakor ni pretirana.

Župnika Crafta nasledi župnik Bertold, ki je v popisu podelitev dominikanskemu samostanu v Ptujju leta 1272 označen kor »*vicedominus patriarche, plebanus de Windischgretz*« (po Weiss, 2002). Službo gradiščana je pred Craftom, kot kaže, opravljal »*nobilis vir dominus*« Oton iz Dravograda, ki ga vir iz leta 1255 označi kot »*capitaneum contrate de Grezek*«, se pravi, kot glavarja slovenjgraške pokrajine (StUB III, št. 171). Oton se sicer veliko zadržuje na trušenjskih podravske posestvih in tudi v Mariboru, vedno brez navzočnosti slovenjgraškega spremstva, kar govori o tem, da je nalogo glavarja opravljal pogodbeno, njegov interes pa je ostal vezan na družinsko politiko (Kos, 2005, 370). Gradiščanu so bili podrejeni ministrialni plemiči, katerih naloga je bila stražiti grad in trg/mesto.

POJAV NOVEGA PLEMSTVA

Po smrti patriarha Bertolda in s tem po koncu andeškega gospostva se je velik del andeškega plemstva (ne pa vse) odselilo v (zgornještajerski) Gradec, kjer so do začetka 14. stoletja postali meščani in se začeli ukvarjati s trgovino. Na Slovenjgraškem se po drugi strani ob še vedno navzočih članih starih rodbin pojavlja tudi novo plemstvo. Tako pride leta 1284 do obširnega sodnega zbora v Čedadu, ki rešuje vrsto pritožb zaradi razsodb oziroma odločitev oglejskega patriarha Rajmunda. Veliko slednjih se nanaša ravno na slovenjgraško ozemlje. Zakaj je bilo tako, se da seveda lahko razložiti s takratnim položajem patriarha na Slovenjgraškem, saj je bil lastnik tega ozemlja vedno bolj na papirju. V resnici je Slovenjgraško po Bertoldovi smrti prešlo v interesni prostor Ulrika Spanheimskega in po 1269 njegovega naslednika Otokarja II. Přemysla, še pozneje pa Goriško-Tirolskih. Ulrik Spanheimski je pri patriarhu Gregorju dosegel, da mu je leta 1261 podelil Slovenjgraško v fevd. Njegov naslednik Otokar Přemysl tega ni mogel, kljub temu pa se je leta 1275 štel za gospoda Kranjske, (Savinjske) Marke in Slovenjgraškega, kot dokazuje naslov, ki ga je nosil njegov točaj Ulrik Iz Hassbacha (Koropec, 1978, 19; StUB IV, 564 (»*nos Vlricus pincerna de Habspach capitaneus Carniole et Marchie et in Windischgretz*«)). To je seveda omejilo patriarhovo oblast na nekaj, kar je obstajalo le na papirju. Kakorkoli, leta 1284 se v sporu s patriarhom zaradi posameznih posestnih delov na Slovenjgraškem znajdejo poleg Ditra Guštanjskega še Reynpret »*castellanum*

de Windisgrez«, »*dominus Fridericus de Grez, Thomasinus castellanus*« (StLA AUR, št. 1259), Konrad »*de Windisgrez*« (Otošec, 1995, št. 28), »*domino Ottone de Windisgrez*« (Otošec, 1995, št. 29) in Friderik »*Leupacharius*«, ki se pravda s patriarhom tako v zvezi s hišo v Slovenj Gradcu kot zaradi gradu Vrbovec v Savinjski dolini (StLA AUR, št. 1259 in 1259e). Med njimi se najmočnejše zapiše v zgodovino Friderik, imenovan Leupacharius⁶. Ta se leta 1293 zaveže patriahu Rajmundu skupaj z Otonom Melexom (Melzom?), Gepowerjem (Rusticus; Kmet) iz Guštanja in Nikolajem, nečakom pokojnega Bernarda iz Slovenj Gradca, da mu bodo služili z določenim številom oborožencev (Otošec, 1995, št. 34). Sočasno z navedenim dogovorom je patriarh dosegel še, da mu je plemič Oton »*de Windisgretz*«, ki je bil med omenjenimi očitno vodilna oseba, obljubil, da ne bo oviral patriarha »*de castro et de burgo de Windisgretz*« (Otošec, 1995, št. 133). Navedeni dogovor med patriarhom in slovenjgraškim viteštvom je posledica upora slednjega proti patriarhu. Ta upor moremo nedvomno povezati z znamenitim uporom koroškega in štajerskega plemstva proti Habsburžanom, ki je potekal med 1291 in 1293. Negotovo stanje med uporom so hoteli slovenjgraški vitezi očitno izkoristiti in so zasedli grad in drugo patriarhovo lastnino. Zaradi tega jih je, kot kaže, doletelo izobčenje. Da bi se ga rešili, so morali prisesti patriarhu zvestobo ter obljubiti, da mu bodo služili s po šestimi oboroženci in v naslednjih desetih letih na svoje stroške branili pokrajino pred vsemi, ki bi ogrožali posesti, dobrine in pravice patriarha oziroma oglejske cerkve. Vsakemu od njih je patriarh naložil še strogo pokoro. Vsi so morali eno leto vsak dan zmoliti 40 zdravamarij in 40 rožnih vencev. Ob petkih so se morali postiti, če pa tega ne bi mogli ali hoteli, so morali ponuditi beraču enako hrano, kot so jo jedli sami, poleg tega pa so morali po povratku v Slovenj Gradec tri zaporedne nedelje stati pri cerkvenih vratih in prositi vsakogar, ki je vstopal, za odpuščanje (prim. Skuk, 1996, 22). Iz teh maloštevilnih ohranjenih listin lahko vendarle nazorno razberemo, kako so se patriarhi ob koncu 13. stoletja intenzivno potegovali za posest Slovenjgraškega. Omenjeno obnovljeno intenzivno delovanje na Slovenjgraškem jim je seveda omogočil katastrofalni poraz Otokarja Přemysla leta 1278 (o razmerah nasploh v tem času prim. med drugim Bele, 2015; drobci tudi pri Bele, 2012 in 2016).

To pa je tudi čas, ko se, kot smo že ugotavljali, stari andeški ministeriali počasi umikajo s Slovenjgraškega in se selijo v štajerski Gradec. Konrad Slovenjgraški, ki se leta 1284 še pravdal s patriarhom za posest v Mislinjski dolini, se skupaj z bratom Alhohom ter bratoma Walhunom in Hermanom (»*die Windischgraeczer*« – že z značilno končnico –er, ki običajno pomeni, da ne bivajo več na matičnem gradu), nato pojavlja v vrsti listin, vezanih na prostor današnje avstrijske Štajerske ali konkretno na Gradec in okolico (prim. GZM II, št. 86, leto 1298). Dušan Kos je postavil hipotezo (za katero sam pravi, da ni nujno točna), da so obstajale na prelomu 13. v 14. stoletje štiri med seboj neodvisne plemiške družine, ki se imenujejo po Slovenj Gradcu. Eni naj bi na čelu stal Valhun, ki se je poročil s hčerjo plemenitega mariborskega meščana Eberharda in ki ga v

6 Tradicionalno poimenovanje Leupacharius povezujejo z Limbušem pri Mariboru. Ni pa povsem jasno, kako bi lahko plemiča iz rodbine Mariborskih (ali morda Konjiških?; gl. Ravnikar, 2010, 30) povezali s slovenjgraškimi posestmi.

Slovenj Gradcu srečamo le redko. Drugi je načeloval okoli leta 1300 Henrik⁷, njegovega sina (?) Otona pa smo srečali omenjenega ob neuspelem uporu slovenjgraškega plemstva proti patriarhu. Henrika skupaj s sinom Bertoldom najdemo na slovenjgraškem gradu leta 1306, ko pričata v listini, s katero sta brata Hartnid in Konrad Lipniška prepustila Konradu Aufensteinu pravice, ki sta jih imela v Lipnici (Petteneegg, 1875, Urkundenbuch, št. XXI). Družina je preživela v drugo polovico 14. stoletja in jo v virih od srede stoletja naprej srečujemo označeno kot Flemynge. Oton Flemyng je opravljal službo gradiščana v Vuzenici (1345), Slovenj Gradcu (1346), Švarcenštajnu (1360) in Marenbergu (1363; Kos, 2005, 371). Sta pa Bertold in njegov sin Oton obdržala svojo posest v Slovenj Gradcu in okolici še vse do srede 14. stoletja⁸. Tretji rodbini načeluje Konrad iz Slovenj Gradca, ki pa je že v prvi polovici 14. stoletja živel v Gradcu, čeprav je ohranil svoje interese in posesti tudi v Mislinjski dolini in na Koroškem, kar omogoča domnevo, da je njegov rod na Slovenjgraško prišel z Spanheimi. Takoj je potrebno poudariti, da sta bila Valhun in Konrad Slovenjgraška skoraj gotovo tesna sorodnika, na kar jasno kaže zelo pogosto skupno pojavljanje v listinah, in da moremo zato obe domnevni družini združiti v eno. Zadnji rod je najbrž najpomembnejši. Gre za rod Friderika in Ortolfa iz Slovenj Gradca. Slednja se prvič omenjata že leta 1228, ko skupaj s pripadnikoma slovenjgraških ministerialov Henrikom in Perengarjem pričata v že omenjeni listini oglejskega patriarha Bertolda v korist gornjegrajskega samostana (StUb II, št. 251). Zanimivo je poudariti, da sta v listini označena kot »*Ortolfus scolaris de Graeze et frater eius Fridericus*«. Očitno gre za pripadnika tistih andeških vitezov, ki so na Slovenjgraškem ostali in si ustvarili solidno družinsko zgodbo. Družini je relativno lahko slediti, saj se v vsaki generaciji ponovita osebni imeni Ortolf in Friderik. Dušan Kos je te Slovenjgraške hkrati (verjetno pravilno) povezal s kamniškimi Stupli (Kos, 2005, 372).

Na Slovenjgraškem tako srečujemo zelo raznoliko lokalno plemstvo, o katerem je razvidno, da je ravno tako želelo izkoristiti nejasen položaj po smrti češkega kralja in izsiliti čim več ugodnosti od patriarhov, ki so bili daleč in katerih moč je že upadala. Ob že naštetih plemičih poznamo še nekega Pilgrima, ki je leta 1298 označen kot gradiščan (»*der purchgrave ze Windisgretz*«) in ki je bil najverjetneje že v spremstvu Konrada Aufensteinskega. Posredno takrat prvič srečamo tega tirolskega plemiča, ki je na Koroško prišel v spremstvu svojega gospoda in novega koroškega vojvode Majnhardarja II. oz. njegovega sina Henrika, v povezavi s Slovenj Gradcem. Koroški vojvoda je izkoristil slabost oglejskega patriarha in se je leta 1304 polastil Slovenjgraškega (Koropec, 1978, 20). Naslednje leto srečamo v listini že novega upravitelja pokrajine. To je plemič z imenom Matej, skupaj z njim pa se v listini omenjata še gradiščan Pilgrim in njegov sin Ortolf⁹. Delitev uprave na upravitelja in gradiščana, ki smo jo spoznali že v času

7 Slednji je bil vsaj leta 1305 sodnik v Slovenj Gradcu (verjetno je govora o deželjskem sodišču), ko se s tem nazivom podpiše kot prvi v listini, nastali 3. marca leta 1305 v Dravogradu (Petteneegg, 1875, Urkundenbuch, št. XVIII).

8 StLA AUR, št. 2405d in 2405h (1350, marec 25.). Gre za dve listini, s katerima je patriarh Bertold podelil Otonu in njegovemu bratu Kolonu krvno sodstvo na posestvih v okolici Slovenj Gradca.

9 StLA AUR, št. 1684a. Povsem odprto je vprašanje, ali moremo poistovetiti tega Ortolfa z Ortolfom Slovenjgraškim, ki smo ga obravnavali v prejšnjem odstavku.

andeškega gospostva, se je torej ohranila še naprej. Zanimivo pa je, da imata svojega uradnika na Slovenjgraškem tako vojvoda kot patriarh. Leta 1304 se namreč v listini, nastali v Dravogradu, med pričami pojavlja »*her Eberhart, vitztu^m ze Windischgraetz*« (MDC VII, št. 252). Isti človek je v listini z dne 5. avgusta 1304 označen kot »*plebanus sancti Egidii in provintiis de Windischgraetz*« (MDC VII, št. 251). V Mateju smemo očitno domnevati upravitelja oglejskih posesti, medtem ko je bil Eberhard vicedom koroškega vojvode. Slovenjgraško je bilo potemtakem v očeh koroških vojvod oz. tirosko-goriških grofov razumljeno kot posebna pokrajina, ki je imela svojega vicedoma in svojo od Koroške (in seveda tudi Kranjske) ločeno upravo. V zgoraj citirani listini iz leta 1305 najdemo med naštetimi tudi Friderika Hebenstreita, ki je v listini označen kot »*iz Slovenj Gradca*« in ki se prvič omenja leta 1299 (Kos, 2005, 399). Hebenstreiti so v mestu imeli svojo hišo, v začetku 14. stoletja (do 1338) pa so po nalogu koroškega vojvode Henrika Tirolskega za obrambo južnih meja posesti zgradili grad Vodriž. V mestu so svojo hišo še naprej obdržali, kot dokazuje listinsko gradivo iz 14. stoletja. Bertold Hebenstreit je še leta 1363, ko je grad Vodriž že nekaj časa stal, uporabljal osebni grb, na katerem je bil poleg škarnice, ki je simbol družine, napis Perchtoldi de Windischgraz (ARS, 1363, april 27). Tako predstavlja Hebenstreitova hiša/stolp enega od plemiških stolpov v mestu, katerega lokacije ne moremo potrditi. Poleg te plemiške hiše moremo že v 13. stoletju v mestu prepoznati vsaj še eno bivališče, ki ga lahko štejemo med plemiška – to je tako imenovana patriarhova ali, kot je bila med ljudmi v preteklosti poznana, škofova hiša. Slednjo je po pričevanju Ivana Grobelnika dal sezidati patriarh Bertold leta 1226 (o čemer naj bi pričal kamen z vklesano letnico) in naj bi nepreverjeno stala tam, kjer je danes Trg svobode 1 (Grobelnik, 1951, 15).

Gospod Slovenjgraškega je bil torej kljub silnim patriarhovim ugovorom (Skuk, 1996, 22 s.) vsaj od leta 1304 Henrik Tirolsko-Goriški, vojvoda Koroške, ki je grad in posest omenjenega leta dal v upravo svojemu zvestemu Konradu iz Aufensteina.

Konrad Aufensteinski je nato leta 1308 ponovno dobil posest Slovenj Gradca v zastavo, tokrat za 400 mark veronskih denaričev (MDC VII, št. 446), zastavo pa leta 1316 še enkrat obnovijo, tokrat za vsoto 100 mark. A tedaj se je moral Aufensteinski obvezati, da bo financiral obnovo gradu, za kar naj bi prav tako porabil 100 mark srebrnikov (MDC VIII, št. 325). Tri leta kasneje Aufensteinski prejme grad in mesto v fevd, k čemur da svoj pristanek tokrat tudi patriarh (MDC VIII, št. 490). Ko je po letu 1322 prišel Aufensteinski tudi do Guštanja, je na tleh današnje slovenske Koroške nastal pravi mali aufensteinski dinastični teritorij. Aufensteinski so na Slovenjgraško pripeljali ali na svojo stran pridobili vsaj del lokalnega plemstva. Kot njihove zveste privrženec moremo vsekakor šteti Hebenstreite iz Slovenj Gradca oz. z Vodriža, ki so ga kot, kot omenjeno, zgradili med leti 1305 in 1338. Friderik Hebenstreit se še leta 1336 v dveh listinah patriarha Bertranda imenuje kot iz Slovenj Gradca, kar bi morda lahko pomenilo, da gradu Vodriž takrat še ni bilo, čeprav je vsaj enako verjetna domneva, da je bil grad postavljen pred smrtjo vojvode Henrika Koroškega leta 1335. Vsekakor so Hebenstreiti po smrti koroškega vojvode Henrika in po prehodu Koroške v roke Habsburžanov prestopili k patriarhu, staremu/novemu gospodu pokrajine. Patriarh je svoje interese branil skozi vse obdobje Aufensteinov na Slovenjgraškem. Tako vemo, da je na gradu vzdrževal svojo

Sl. 2: Stilizirani portret patriarha Bertolda II., ki je zelo povezan s prvim razcvetom Slovenj Gradca v 13. stoletju (Wikimedia Commons).

posadko. Leta 1331 se denimo v patriarhovi listini omenjata brata Eberard in Vrizlinus, ki sta bila strelca (*sagatorius*, tj. pripadnika oboroženega viteštva), ki sta bivala na gradu (*»habitatores in castro Vindisgrez«*; StLA AUR, št. 2008d).

Svojo posest je v dolini še vedno imel samostan v Žičah, leta 1323 pa je Friderik s Kunšperka prodal desetine pri Slovenj Gradcu Frideriku iz Jablanc vzhodno od Maribora. »Nabor« plemstva, ki se je krajši ali daljši čas zadrževalo v mestu ali njegovi neposredni okolici, je tako zelo pester.

PLEMIČI V SLOVENJ GRADCU V NADALJEVANJU 14. STOLETJA

V času tirolskega gospostva nad Slovenjgraškim sta kraj in dolina doživela zelo veliko usodnih dogodkov. Slovenjgraško je zelo trpelo leta 1308, v času vojne za češko krono med Henrikom Tirolskim in Habsburžani. Po nalogu slednjih so mesto po poročilu t. i. *Avstrijske rimane kronike* med 1. in 12. julijem oblegali krški škof Henrik, grof Friderik Vovbrški in Baboniči ter ga zavzeli, vendar je Konrad Aufensteinski s pomočjo okrepitev

kmalu nato uspel grad osvojiti nazaj.¹⁰ *Rimana kronika* ni povsem natančna, saj ne vemo, ali so se oblegovalci po prihodu Aufensteina in njegovih okrepitev umaknili le z gradu ali tudi iz mesta. Vendar je, kot kaže, habsburška stran na koncu le slavila zmago.

Mesto je torej postalo žrtev bojev med družinama Tirolskih in Habsburžanov za češko krono, ki je leta 1308, po smrti zadnjega Přemyslida, postala prosta. Grad in kraj sta ostala do leta 1311 in mirovnega sporazuma med obema hišama v rokah Habsburžanov, omenjenega leta pa Slovenjgraško, ki je še vedno razumljeno kot samostojna in neodvisna pokrajina, ponovno prevzamejo Tirolski oz. njihov zaveznik Konrad Aufensteinski, ki je, verjetno ravno zato, da bi si zagotovil mesto, leta 1308 plačal 400 mark (MDC VII, št. 446; Koropec, 1978, 20). Aufensteinski so nato vse do smrti Henrika Tirolskega, koroškega vojvode, upravljali pokrajino in mesto Slovenj Gradec. 24. junija 1335, ko po smrti vojvode Henrika, na Koroškem potekajo boji za nasledstvo ter je bila v nevarnosti tudi slovenjgraška posest, patriarh Bertrand prenese varstvo, obrambo in upravljanje gradu in mesta ter dežele Slovenj Gradec na krškega škofa Lovrenca Grimminga (Otošec, 1995, št. 748). Škof je moral najprej izplačati dotedanjega zastavnika Konrada Aufensteina, spričo česar se je patriarh zavezal, da mu bo povrnil izplačanih 500 mark. Ta zastava je bila, kot kaže, izplačana v roku enega leta, saj je patriarh že leta 1336 podelil Frideriku »*Leupacherju*« posest, ležečo »*in contrata*« (se pravi ležečo na ozemlju) Slovenj Gradec ter podelil v fevd 26 hub, prav tako ležečih na Slovenjgraškem, Katarini, hčeri Viljema Galenberškega in ženi Friderika Hebenstreita, kot jutrnjo (Otošec, 1995, št. 785; prim. Skuk, 1996, 23). Friderik Leupacher je nato v dveh listinah patriarha Bertranda iz leta 1342 označen kot »*miles de terra nostra Windisgratz*« oziroma »*fidelis noster*« (StLA AUR, št. 2202a in 2202b) in je torej spadal med patriarhove ljudi. Toda patriarhova moč je bila na Slovenjgraškem šibka. Vedno teže je konkuriral Habsburžanom. Tudi zato je zastavil »*castro, ciuitate et provicia nostra de Windisgratz*« leta 1342 močnejšemu in vplivnejšemu grofu Ulriku Pfannbergu (StLA AUR, št. 2203d), od katerega je leta 1351 preko zastave posest prešla na Henrika Planinskega (StLA AUR, št. 2424b). Do tega je prišlo, ko je Ulrik Pfannberški, maršal Avstrije in glavar Koroške, zastavil svojemu svaku Henriku Planinskemu in njegovi ženi, Ulrikovi sestri Elizabeti, grad in mesto Slovenj Gradec za 2500 florentinskih goldinarjev. Planinski je nato upravljal s posestjo do leta 1363 (prim. Koropec, 1978, 21). Marca leta 1364 je nato vojvoda Rudolf (torej Habsburžan in ne več patriarh!) zastavil za 1300 funtov zlata Slovenj Gradec štajerskemu deželnemu glavarju Kolonu Vuzeniškemu (StLA AUR, št. 2899a). Od takrat naprej imenujejo glavarje Slovenjgraškega, ne glede na to, da so si patriarhi še vse do konca stoletja prizadevali za svoje pravice na tem območju, Habsburžani kot deželni gospodje. Sreda 14. stoletja je sočasno čas, ko lahko v mestu začnemo nedvomno slediti obstoju mestnih plemiških bivališč – stolpov. Omenili smo že stolp Hebenstreitov, poleg njega pa v tem času spoznamo še dva.

Svoj bivalni stolp so tako v mestu imeli še plemiči Slovenjgraški. Okrog leta 1350

10 RSt 1, št. 20, 22 in 23. *Avstrijska rimana kronika* avtorja Otokarja iz Geule je eden najpomembnejših narativnih virov za zgodovino naših dežel in prinaša vrsto dragocenih podatkov, ki jih najdemo le tu. Izšla je v kritični izdaji v seriji *Monumenta Germaniae Historica*, razdelek *Scriptores*, *Deutsche Chroniken* (MGH *Scriptores* (Dt.Chron.) 5.1. in 5.2.).

se je namreč »*Joannes de Vindisgratz*« zavezal, da bo dal podreti hodnik, ki povezuje »*turi sua sita iuxta murum ciuitatis*«, če bo omenjeno od njega zahteval patriarh. Janez Slovenjgraški je v navedeni listini hkrati jasno označen kot patriarhov fevdnik (StLA AUR, št. 2417h). Četudi se stolp prvič omenja šele v listini, nastali sredi 14. stoletja, skoraj ne more biti dvoma, da so ga Slovenjgraški dali zgraditi vsaj ob prelomu 13. v 14. stoletje, če ne že prej.

Leta 1361 viri razkrijejo obstoj še enega stolpa. 15. maja tega leta namreč aufensteinska brata Friderik in Konrad prodata patriarhu več svojih posesti, med katerimi so naštetih grad Treffen na Koroškem, grad Pukštajn (Bukovje) pri Dravogradu, stolp v Slovenj Gradcu (»*item turrin in Windischgrecz cum omnibus suis pertinentiis*«) in grad Valdek (StLA AUR, št. 2782a in 2782b). Da pri tem stolpu ne gre za stari slovenjgraški grad nad Starim trgom, povsem jasno izhaja iz uporabljene terminologije, saj listina nedvoumno loči gradove od stolpa. To posest je nato oglejski patriarh predal v fevd avstrijskim vojvodam, Rudolfu, Albertu in Leopoldu Habsburškim. Tradicionalno omembo tega stolpa postavljajo v zvezo z današnjim Rotenturnom in velja za njegovo prvo pojavitev v gradivu (prim. Pirchegger, 1962, 172; Stopar, 1993, 80 s.). Vendar z zadevo ni čisto tako. 8. februarja leta 1327 je namreč češki kralj in koroški vojvoda Henrik Tirolski zaukazal Konradu Aufensteinskemu, naj štiti posesti, ki jih je prejel za zvesto službo v fevd od oglejskega patriarha. Med temi posestmi je naštetih tudi posest, ki leži na Koroškem, in sicer grad Treffen in stolp v Slovenj Gradcu (RHSt 2, št. 1799). Če povežemo obe listini, je jasno, da obkrat govorimo o istem stolpu in da je slednji leta 1327 že stal. Stolpa torej verjetno niso zgradili šele Aufensteinski, temveč govorimo o starejši gradnji v patriarhovi lasti. Tako kot stolp Slovenjgraških, ki smo ga omenjali zgoraj, tudi zanj velja, da je bil gotovo postavljen vsaj na prelomu 13. v 14. stoletje. Seveda pa je zanimivo dejstvo, ki ga prinaša listina, tudi, da je češki kralj in koroški vojvoda Henrik Slovenj Gradec prišteval med svoje koroške posesti. Če navedeno primerjamo s prejšnjimi omembami, ko se Slovenjgraško pojavlja kot samostojna pokrajina, lahko ugotovimo, da je bil status tega prostora, ležečega med deželami, nejasen in vsaj še v 14. stoletju nedefiniran.

Še v času tirolskega gospostva nad Slovenjgraškim se v mestu pojavi še ena, sila pomembna plemiška rodbina, ki jo moramo obravnavati, to je rodbina Muttlov. Prvi predstavnik te družine je Herman, ki se v virih pojavlja med 1331 in 1338. Leta 1334 pečati v listini, izstavljeni slovenjgraškemu Judu Mušu, in je označen kot Friderikov sin (Brugger, Wiedl, 2005, št. 371; na enak način se Herman v listini podpiše še leta 1338 – StLA AUR, št. 2201a). Vendar tega Friderika ne smemo enačiti s prej obravnavanim Friderikom Slovenjgraškim/Kamniškim. V isti listini se namreč med pričami omenja tudi Fric, Friderikov sin, ki pa je iz rodbine Slovenjgraških in kamniških plemičev. Ime Friderik se sicer v širšem krogu družine Muttel pojavi le še pri Frideriku Schutzu leta 1363 (ki ga moremo postavljati v isti družinski krog zaradi uporabe enakega grba – prekrizanih bakel; prim. Kos, 2005, 372). Muttli so ena najpomembnejših slovenjgraških plemiških družin. Od šestdesetih let 14. stoletja dalje ta družina vedno bolj prevzema vodilno vlogo v mestu in okolici. Opravljali so naloge gradiščanov (Herman in njegov sin Nikolaj – PAM, 1385, julij 25. – verjetno tudi Viljem – StLA AUR, št. 3684a), poleg tega so bili še šmartinski in starotrški župniki. Tako sta bila brata Gerloch in Wisent

Muttla sočasno župnika v Šmartnem (Gerloch) in pri sv. Pankracu (Wisent). Wisent je bil v istem času še koroški arhidiakon (npr. Otorepec, 1995, št. 1357, 1364 in 1426). Herman Muttel je opravljal nalogo mestnega sodnika (Kos, 2005, 372). To je prvi primer v mestu, da je plemič opravljal meščanske naloge. V Muttlih lahko torej, seveda zelo previdno, vidimo zametke tistega, kar bi pogojno lahko označevali kot mestni patriciat. Domnevati moremo tudi, da so imeli v mestu svoje bivališče – stolp, ki pa ga ni mogoče locirati. Zgodba Muttlov kajpak ni samo zgodba o uspehih in veličini. Eden med njimi se je namreč zapletel v zgodbo, ki ni bila ravno v čast ne njemu ne družini. Bertold Muttel je postal v sedemdesetih letih 14. stoletja župnik v Beli Cerkvi severovzhodno od Novega mesta. V letih 1376 in 1377 si je nato protipravno prisvajal pravico do sevniškega vikariata. Kostanjeviški opat in samostan sta se ga dve leti zaman trudila ali odstraniti iz Sevnice ali vsaj pripraviti do tega, da bi plačeval samostanu pripadajoče dajatve. Šele poseg generalnega vikarja oglejske cerkve Jurija de Tortisa, ki je Bertoldu zagrozil celo z izobčenjem iz Cerkve, je nato pripomogla k njegovemu umiku (Mlinarič, 1987, 202; Otorepec, 1995, št. 1337 in 1340).

Župnik Bertold je bil tudi sicer sila nenavadna oseba. Preden je bil imenovan za župnika v Beli Cerkvi, je bil vikar v domačem Slovenj Gradcu, kjer je poročil Kunigundo, hčer Otona, imenovanega Scriba, iz Šentvida, s Henrikom Saverjem iz Slovenj Gradca. Imenovana sta imela tudi sina, ki ga je prav tako krstil Bertold. Nato je Bertold Muttel ugrabil Kunigundo, jo kot konkubino zadrževal pri sebi in tajil, da jo ima, ter jo nazadnje zamenjal z nekim neimenovanim zagrebškim kanonikom za njegovo konkubino. Zaradi tega se je pri Juriju, generalnem vikarju oglejske cerkve, pritožil Kunigundin oče (Otorepec, 1995, št. 1317).

Bertold se je za nameček vmešal v spor Janeza Vaista, ki je brez dovoljenja kostanjeviškega opata posedoval brežiško župnijo, in kostanjeviškega opata, ki je dosegel vrh v prav nasilnih dejanjih. Vaistovi sorodniki, »*nobiles Wlricum de Scherffenberch, Wluing dictum der Vayst, Vlricum dictum Vayst, Trestel de Rayn et Cunsonem burggrauum de Lechtenwald*«, so, s podporo Bertolda Muttla, ujeli duhovnika Otona, doma iz Sevnice, ki se je kot odposlanec oglejskega generalnega vikarja odpravil v Novo Cerkev, ga pretepli in odvlekli na brežiški grad. Podobno so ravnali z nekim drugim vikarjevim odposlancem, Tussom. Zaradi tega jih je dal generalni vikar izobčiti (Otorepec, 1995, št. 1321). Vendar kranjski arhidiakon ni razglasil izobčenja, temveč ga je, kot ugotavlja generalni vikar leta 1377, popolnoma ignoriral (Otorepec, 1995, št. 1336). Očitno se je na koncu celotna zgodba, pri kateri je ključ za razumevanje v boju za pravico do posedovanja/upravljanja prafare sv. Ruperta na Vidmu in njenih hčerinskih postojank, med katerimi je bila že zaradi dohodkov, ki jih je prinašala, najbolj zaželena ravno župnija v Sevnici, nekako zaključila, saj v arhivih ne najdemo več kakršnegakoli dokumenta, ki bi kazal, da se zadeva razvija naprej.

Ne glede na te ne ravno hvalevredne zgodbe, v katere se je zapletel ali jih celo zakuhal Bertold Muttel, moremo vseeno ugotoviti in zatrditi, da je družina Muttlov kot nobena druga zaznamovala zgodovino Slovenj Gradca in Slovenjgraškega v drugi polovici 14. stoletja.

Ponovno naj ob tem poudarimo, da je bilo število aktivnih plemiških družin, ki so tako ali drugače delovale v Slovenj Gradcu, mnogo večje, kot nam omogočajo rekonstruirati listine.

Kot podkrepitev za navedeno trditev služi dokument vojvode Rudolfa Habsburškega, ki je 16. marca leta 1364 izdal večje število listin v korist posameznih plemiških rodbin in tudi mest, vse s ciljem utrjevanja lastnega položaja. Med temi najdemo listino, naslovljeno na gradiščane in deželane iz Slovenj Gradca, v kateri je potrdil mestu njegove privilegije. V listini so kot gradiščani in deželani naštet: brata Bertold in Henrik Hebenstreita, Friderik Schütz, njegovi sorodniki Oton, Hans in Herman Müttel, Konrad Studacher, Otl in Raimprecht Slovenjgraška ter Fritz, deželski sodnik (Muchar, 1859, 368). Navedeni seznam plemičev se skoraj popolnoma prekriva s seznamom v listini, nastali eno leto pred tem, 3. maja 1363, ko so možakarji nastopali kot priče v listini Henrika Planinskega, v kateri je slednji dohodke iz Slovenj Gradca prepustil svoji ženi Elizabeti za jutrnjo (ARS, vrsta listin). V tej listini se kot priče navajajo: Pilgrim, župnik v Slovenj Gradcu, Bertold in Henrik Hebenstreita, Oton iz Slovenj Gradca, ki je bil gradiščan v Marenbergu, Fric Schucz, Oton Haucz, Herman Muttel, Nikolaj Gall (verjetni začetnik gospostva Gallenberg) in Konrad Staudacher, gradiščan v Slovenj Gradcu. Če oba seznama združimo, dobimo naštetu lokalno plemstvo, ki je dnevno delovalo na tleh Mislinjske doline v šestdesetih letih 14. stoletja. Ottlein Slovenjgraški se nato še leta 1369 poravnava s krškim škofom v zvezi s posestmi, ležečimi v okolici Vitanja (StLAAUR, št. 3058d). Pri osebi Konrada Staudacherja, slovenjgraškega gradiščana, moremo nadalje opozoriti na listino iz januarja leta 1364, s katero je Konrad izdal zadolžnico za Juda Hačima in Avidorja, kot priče pa je imel župnika v Šmartnem Markvarda, Henrika Hebenstreita in Nikolaja Pavra (iz Guštanja), sam pa je za svoja gospoda imenoval celjska grofa Ulrika I. in Hermana I. (ARS, vrsta listin). Vendar to ni prvi trenutek, v katerem se člani navedene družine v virih pojavijo v zvezi s Slovenj Gradcem oziroma njegovim prostorom. 30. januarja leta 1334 se je Herman, sin Hermana iz Staudacha, zadolžil pri Mošu, Judu iz Slovenj Gradca, za 15 in četrt marke srebra graške teže. Na to posojilo, ki se ga je zavezal vrniti do prihodnjega 25. julija, bi v primeru zamude pri vračanju prišla po unča srebra na teden zamudnih obresti. Herman Staudacher je za svoje poroke imenoval tri plemiče. Med njimi je bil tudi Fritzlein, sin Friderika iz (Slovenj) Gradca (Brugger, Wiedl, 2005, št. 371). Staudacherji¹¹ se pojavijo v več listinah krškega škofa, vezanih po večini na posesti v okolici Vitanja, in prav verjetno je, da je Konrad Staudacher oba celjska grofa priznaval za svoja gospoda zaradi tega, ker so imeli Celjani v fevdu krške posesti, in to torej nima zveze z njegovo službo gradiščana v Slovenj Gradcu.

Leta 1364 je, kot smo zapisali že prej, vojvoda Rudolf Slovenj Gradec za 1300 funtov zastavil Kolonu Vuzeniškemu. Leta 1370 se tako v Kolonovem spremstvu omenja tudi neki Orttlein iz Slovenj Gradca, v katerem moremo videti upravitelja posesti za Vuzeniškega (Petteneegg, 1875, Urkundenbuch, št. CCLXII). Zastava je bila, kot kaže, predvidena za dobo desetih let, saj je leta 1374 Albert Avstrijski Slovenj Gradec za

11 Družina sicer izhaja s Koroškega, z gradu Wilaren, imenovanega tudi Staudachhof, pri Brežah. Leta 1306 se v listinah prvič pojavi Herman Staudach, ki velja za začetnika novega rodu, živečega na tem gradu. Slednjega že v prvi listini srečamo na gradu Slovenj Gradec, kjer priča v dokumentu Konrada Aufensteina (Petteneegg, Urkundenbuch, XXI). Sicer so bili Staudachi krški ministeriali in domneva je, da naj bi v tej vlogi Herman tudi prišel v krško Vitanje. Prim. Wiessner, Seebach, 1977, 134–135. A ravno lista iz leta 1306 kaže tesno povezanost Staudachi in Aufensteini, tako da bi morda lahko tudi na tak način razložili prihod prvih v Mislinjsko dolino.

1500 funtov in 300 goldinarjev zastavil Hugu Devinskemu. Devinski so imeli mesto in gospoščino v zastavi skoraj do konca stoletja; leta 1397 jih zamenjajo Walseeji, Rudolf, Friderik in Rajnpreht. V zvezi s Hugom Devinskim je potrebno omeniti vsaj še eno stvar. Leta 1380 je od župnika Janeza, ki je bil tudi kaplan in svetovalec goriškega grofa Majnharda, kupil kamnito hišo na vogalu in domec pred cerkvijo sv. Elizabete. Ta nakup je leta 1382 potrdil vojvoda Albreht, ki hišo označi kot ležečo »*am platz*« (Weiss, 2002). Obe listini omogočata postaviti hipotezo, da je ta kamnita hiša (kot jo listina natančno označi) ista kot tista, ki smo jo omenjali že zgoraj in smo jo v 13. stoletju prepoznali kot patriarhovo hišo. Vsekakor je omenjena hiša ležala na trgu pred cerkvijo sv. Elizabete. Gotovo pa gre za isto hišo, ki jo je leta 1443 kralj Friderik IV. Habsburški podelil v fevd Rajnprehtu Walsejskemu in je ležala »*in der stat am platz*« (GZM VI, št. 93).

Začetek osemdesetih let 14. stoletja je hkrati čas, v katerem v Mislinjsko dolino pride družina Trapp. Med leti 1381 in 1384 nakupijo več posesti od Muttlov in Hebenstreitov (Maleczek, 1991, št. 18 in 21). Nato leta 1384 od Ivana (Hansa) Slovenjgraškega kupijo še stolp v mestu (Maleczek, 1991, št. 22). Stolp je ležal ob obzidju na jugovzhodni stani in naj bil še danes viden v kletnih prostorih stavbe na Vorančevem trgu 2 (Curk, 1991, 127). Na tem mestu naj poudarim, da bi bilo napačno v tem stolpu, tako kot v stolpu, ki so ga imeli Aufensteinski, videti le obrambni stolp obzidju. Pojem stolp (turn, turri ipd.) pomeni zidano hišo, v kateri je prebivalo plemstvo in ki je seveda zaradi svoje trdnosti (praviloma so bili v celoti zidani s kamnom) lahko imela tudi izpostavljeno obrambni značaj (vendar ne nujno). Trappi, ki so sicer južnotirolska družina in ne poznamo povsem njihovega motiva za prihod v Mislinjsko dolino (da je to kaj povezano s skoraj sočasnim odhodom prav tako južnotirolskih Aufensteinov, je možno, a malo verjetno), ostanejo nato v Slovenj Gradcu vse do leta 1562, ko prodajo stolp koroškemu plemiču Andreju Holleneškemu (Pirchegger, 1962, 172). Stolpa pa Trappi nimajo v lasti, saj je v lasti mestnih gospodov Habsburžanov, kar jasno izpričuje listina iz leta 1399, s katero ga je Jakob Trapp dobil od vojvode Viljema v zastavo kot vojvodski fevd, kakor ga je imel že pokojni »*Haenslein de Windischgretzer*« (Maleczek, 1991, št. 30). Ivan Slovenjgraški je umrl med 22. marcem, ko še izda listino v korist Janeza iz Loke, ki je v listini označen kot »*dem erbern chnecht*« (PAM, vrsta listin), in 28. septembrom 1399, ko je bil že pokojni.

PETNAJSTO STOLETJE

S tem podatkom nismo prišli samo do konca 14. stoletja, temveč tudi do ene najpomembnejših oseb srednjeveškega Slovenj Gradca, Janeza iz Loke. O njem in o njegovi ustanovitvi meščanskega špitala leta 1417¹² je tehtno razpravo napisal Jože

12 Ustanovna listina je nastala sicer leta 1419, vendar se špital prvič omenja že dve leti pred tem, ko 7. marca 1417 slovenjgraška meščana (purger ze Windischgrecz) in cerkvena ključarja cerkve sv. Elizabete v Slovenj Gradcu (zechlewt sand Elsspeten goczhaws daselbs ze Windischgrecz) Nikolaj Gaisler (Niclas der Gysler) in tkalec Pavel (Pawle weber) prodata s privoljenjem tamkajšnjega mestnega sodnika in zlatarja Egidija (Gilgen des goltsmid die zeit stat richter), mestnega sveta, dvanajsterice in vse občine slovenjgraškemu meščanskemu špitalu (auf das spital hie ze Windischgrecz), ki stoji poleg cerkve sv. Elizabete (bey dem sand Elsspeten goczhaws gelegen), za dvajset dunajskih mark denarja kopaljško uto v sloven-

Mlinarič (1986, 315–326). Tej razpravi bi le težko dodali kaj bistveno novega, zato bo naslednji del besedila v največji meri povzet po njej.

Janez iz Loke se v slovenjgraškem gradivu omenja med letoma 1399 in 1424. Ob svoji prvi omembi je bil že vdovec, imel pa je mladoletnega sina Bernarda, ki je kasneje očeta nasledil v službi slovenjgraške gosposčine. Praviloma se Janez vedno navaja kot »*amptman ze Windischgretz*«. Domnevamo, da je izhajal iz Škofje Loke na Kranjskem. Bil je plemenitega rodu, čeprav ne iz katere pomembnejših plemiških rodbin, kar dokazuje tudi že omenjena oznaka »*erbern chnecht*« iz leta 1399. Omenjeno je bil eden od razlogov, zakaj ne on ne njegov sin nikoli nista postala slovenjgraška meščana. Toda Janez se je v Slovenj Gradec preselil kot bogat človek, kar dokazujejo številni nakupi posesti. Mlinarič je v svoji razpravi naštel kar 25 kmetij (od katerih je 9 pustot), dva domca, mlin, več njiv, tri vrtove, gozd, hiši in pravico do 32 veder gornine, kar vse je Janez iz Loke kupil med 1399 in 1419. Navedeno zemljo je vsaj v določeni meri dajal naprej v zakup po kupnem pravu, prav tako pa je tudi sam prejemal posest pod temi pogoji. Zaradi premožnosti nas ne preseneča, da je Janez denar tudi posojal. Med vsemi pa je gojil najtesnejše stike z s pripadniki družine Muttlov in njihovimi sorodniki. Špitalu je Janez zapustil obširno posest (Mlinarič, 1986, 320 ss.), ki jo je nato še dodatno povečeval z novimi darovnicami. Ob njegovi smrti je bil slovenjgraški špital tako dobro dotirana ustanova, ki je bila sposobna sprejeti in oskrbeti večje število pomoči potrebnih. Vendar njegov sin Bernard, ki je nasledil očeta tako na posesti kot v službi oskrbnika gospostva, očetu ni bil enakovreden in je relativno hitro zapadel v krizo in si je moral denar celo sposojati (Mlinarič, 1986, 319).

A ker nas v tem prispevku zanima predvsem plemstvo v in ob Slovenj Gradcu in njegov odnos do mesta, moramo vendarle ugotoviti, da se v teh »*Janezovih listinah*« še skrivajo zanimivi podatki. 20. aprila leta 1419 je plemič Bernard Schrott prodal Janezu več posesti, med katerimi je tudi hiša, ležeča ob mestnem obzidju (»*an der ring mawr in der stat ze Windisch Grätz*«), ki je bila prej v lasti pokojnega Greifenfelškega (PAM, vrsta listin; Greifenfels je grad vzhodno od Celovca). Grad in posest Greifenfels sta bila od leta 1315 dalje v lasti Aufensteinov in na ta način je seveda lahko razložiti prisotnost njihovih vitezov v mestu, ki so ga upravljali. Kje je bila ta hiša, ki jo moramo ravno tako prištevati med plemiške stavbe – stolpe – pa ne vemo. Kot malo verjetno obravnavamo možnost, da bi tu šlo za aufensteinski stolp, predhodnik današnjega Rotenturna. Prav tako navsezadnje ne vemo, kje je bilo bivališče Muttlov. Glede na ohranjeno gradivo je kaj malo verjetno, da so bivali na gradu, kjer ob župniku in vojaški posadki tudi ni bilo več ravno veliko prostora, in je zato najverjetneje, da so imeli svojo hišo – stolp – v mestu. Slednjic leta 1408 kot oskrbnik na Slovenjgraškem deluje Ahac Trebniški z gradu Trebnik v Konjicah¹³, ki je, kot kaže, bival na gradu. Odprta, in dokaj verjetna, ostaja možnost, da so Muttli bivali v nekdanjem aufensteinskem stolpu.

jegraškem mestu (die padstuben gelegen in der stat daselbs ze Windischgretz), ki stoji med hišama »*des Zerch vnd des Hinner*« (orig. v PAM, vrsta listin).

13 PAM, vrsta listin. Ahac Trebniški je nasledil Fleminga, ki smo jih spoznali kot slovenjgraške gradiščane na nekaterih njihovih posestvih (npr. Švarcenštajn južno od Velenja) in je morda na ta način mogoče razložiti njegovo pojavljanje v Slovenj Gradcu.

Leta 1435 je prenehala zastavna pravica Walseejev na Slovenjgraškem in od tega leta dalje so Habsburžani sami nastavljali svoje oskrbnike z letno plačo petdeset funtov (Koropec, 1978, 22). Med letoma 1435 in 1449 je to službo opravljal Viljem Metz (prim. StLA AUR, št. 5540 in 5599), ki je deloval skupaj z Bernadom iz Loke, upraviteljem iz Slovenj Gradca (PAM, vrsta listin, 1438, 27. junij). Viljem Metz je v listinah označen kot »edlen vesten« ali »*edlen und vessten*«.

Leta 1466 prvič najdemo v listinah ime novega upravitelja Slovenj Gradca, to je Egidij (Gilig) Schulthauzinger (Weiss, 2002, 1466, 24. avgust), ki je nato to nalogo opravljal do leta 1483 (1484). Leta 1484 potem nastopi službo Lenart Brezinger (Koropec, 1978, 22). Čas upravitelja Schulthauzingerja je čas ene najhujših preizkušenj v zgodovini mesta in doline. V sedemdesetih in osemdesetih letih 15. stoletja so namreč dolino na svojih pohodih večkrat prešli Turki. Dokumentirano se je to zgodilo v letih 1473, 1476, 1478, 1480 in 1483. Ob njihovem prvem vdoru se jim je z veliko poguma, pa ne ravno toliko pameti poskusil postaviti po robu Egidij Schulthauzinger. S svojo vojsko, ki naj bi po poročilu koroškega kronista Jakoba Unresta štela okoli 100 mož, je prodril iz mesta in napadel Turke, katerih vojska naj bi štela 8000 mož, vendar so bili pri tem branilci hudo premagani (Unrest, 1957, 42). Sam upravitelj se je očitno uspel rešiti, saj je nato utrdil stolp, v katerem je tudi bival, in se pri naslednjih turških obiskih obnašal previdneje.

Prva dva pohoda, ki sta prinesla s seboj silno uničenje in opustošenje, sta povzročila, da so utrdili tako že omenjeni upraviteljev stolp v mestu kot tudi župnišče sv. Pankracija na gradu. Egidij Schulthauzinger niti po izgubi službe upravitelja Slovenj Gradca ni zapustil mesta in je v njem bival še naprej. Tako je leta 1486 pečatil listino Jurija Hautza, ki jo je ta izstavil v korist meščanskega špitala, in se je dal podpisati kot »*Gilig Schulthaiczinger von Schulthaiczing*«, bivajoč v Slovenj Gradcu (PAM, vrsta listin, 1486, 9. december).

Lenart Brezinger je nato svojo službo opravljal do leta 1489, ko je bilo njegovo službovanje nasilno prekinjeno, saj je mesto padlo pod oblast madžarskega kralja Matije Korvina. Četudi je krvavi in v veliki meri usodni spopad med cesarjem Friderikom III. in madžarskim kraljem, ki je potekal med letoma 1479 in 1490 (se pravi, na vrhuncu turške nevarnosti; Štih, Simoniti, 2009, 204 s.), prizadel Slovenj Gradec šele povsem na koncu obračuna, je vendar usodno odmeval tudi v Mislinjski dolini. Madžari so grad zavzeli s silo, mesto pa se je nato predalo. Utrditev gradu, izvedena le malo pred tem, torej ni dala rezultata. Po koncu vojne in umiku Madžarov je Slovenj Gradec ponovno pristal v cesarjevih rokah. Slovenjgraško je bilo najprej podeljeno koroškemu deželnemu maršalu Ladislavu Pragerju, leta 1493 pa njegovemu bratu Francu. Slednji je prejel cesarski grad in stolp, ki ga je prej imel Egidij Schulthauzinger, za vsoto sto funtov denaričev letno, zavezati pa se je hkrati moral, da bo popravil ruševine na grajskem griču in adaptiral Schulthauzingerjev stolp v mestnem obzidju ter ga predelal v novo središče mesta (Weiss, 2002, 1493, 1. julij; prim. Koropec, 1978, 23 s.).

S tem smo prišli do konca 15. stoletja, do prelomnice, ki tradicionalno velja v zgodovinopisju za mejo med srednjim in novim vekom in ki se v našem primeru dejansko pokaže kot pomembna. Nekdanji stolp v mestu, ki so ga posedovali Aufensteinski in nato mestni upravitelji, je bil predelan predelan v novoveško palačo. Slednja je odtlej služila mestu kot njegovo upravno središče in ni bila več »le« bivališče plemiške družine.

ZAKLJUČEK

Ugotovili smo, da Slovenj Gradec ni nobena izjema, kar zadeva privlačnost mesta za plemstvo in možnosti, ki mu jih je udejstvovanje v njem ponujalo. Razprava se je osredotočila predvsem na tiste družine, ki so v mestu stalno živele krajši ali daljši čas, in se časovno posvetila obdobju dvestotih let, 14. in 15. stoletju. V 13. stoletju, ki je Slovenj Gradcu sicer že prineslo prvi razcvet, o plemstvu v mestu namreč tako rekoč še ne moremo govoriti. Poleg kastelanov na gradu nad Starim trgom, ki so nedvomno sooblikovali politiko urbanega naselja pod njim, najdemo znotraj mestnih meja nastanjenih le malo družin; ravno tako malo je plemiških bivališč. V mestu je tako stala t. i. patriarhova hiša, ki jo lahko pogojno prištevamo med plemiške stavbe, prav tako pa so imeli v Slovenj Gradcu, kot kaže, že od konca 13. stoletja svoje bivališče plemiči Slovenjgraški in Hebenstreiti. Nekje na prelom med 13. in 14. stoletjem moremo datirati tudi izgradnjo bivališča, ki so ga kot svojega uporabljali zakupni upravitelji Slovenjgraškega, prvič pa se omenja šele v zvezi s Konradom Aufensteinskim leta 1327.

V 14. stoletju se nato položaj začenja vidno spreminjati. Konec dvajsetih ali v začetku tridesetih let 14. stoletja pride v mesto družina Muttlov, ki je več kot pol stoletja odločilno vplivala na zgodovino pokrajine in je sočasno edina plemiška družina med vsemi, za katero vemo, da so njeni člani opravljali meščanske naloge in da so bili torej meščani mesta Slovenj Gradec. V 14. stoletju se razen njih na Slovenjgraškem pojavlja veliko število različnih plemičev, ki so vsi očitno tesno povezani tako s pokrajino kot z mestom, vendar za večino med njimi ne moremo ugotoviti niti njihovega bivališča, kaj šele natančneje opredeliti njihove vloge in pomena.

Drugače je z družino tirolskih Trappov, ki v začetku osemdesetih let 14. stoletja pridobijo večjo posest v mestu in okolici ter bivajo v mestu v nekdanjem stolpu Slovenjgraških. Sočasno kot Trappi v mesto z Gorenjske pride še en izjemno pomemben plemič, ki močno vpliva na zgodbo mesta, to je Janez iz Loke. Janez, ki je med drugim zgradil mestni špital s pripadajočo špitalsko cerkvijo, je za seboj zapustil (skupaj s sinom Bernardom) celo vrsto listin, ki pričajo o njegovi dejavnosti.

Našteta plemiška bivališča so hkrati vsa, ki jih je bilo mogoče v Slovenj Gradcu prepoznati (in nekatera tudi lokalizirati) v srednjeveškem času. Vendar gradivo nedvomno kaže na to, da je smiselno predpostaviti še veliko večjo navzočnost plemstva v mestu, spričo česar ni dvoma, da moremo v plemstvu prepoznati tisti privilegirani del prebivalcev v mestu, elito, ki je najodločilneje poganjala kolo dogodkov v obravnavanih dvestotih letih.

THE URBAN NOBILITY IN SLOVENJ GRADEC FROM THE 13th TILL 15th CENTURIES*Tone RAVNIKAR*

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
 e-mail: tone.ravnikar@guest.arnes.si

Aleš MAVER

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
 e-mail: ales.maver@um.si

SUMMARY

The topic of a city and its nobility is naturally not new, but it wasn't discussed very often in the past. In its focal point there is the relationship between a city and the nobility inside its borders. Medieval cities were places, attracting among others the nobility, for it saw in them a polygon enabling it to realize its economic as well as political ambitions. Therefore it can be stated that the presence of the nobility in cities in general, and in cities on the territory of the present day Slovenia, remained a constant for the entire discussed period. The nobility used cities as marketplaces and there their assemblies or judicial assemblies took place. Hence, both higher and lower nobility showed their presence in cities. Particularly the second group acknowledged them as a privileged place for realization of its ambitions. So many noble families settled permanently inside their borders, especially since the 14th century. They built their own dwellings, the so called towers, usually separated from a city in terms of law.

Slovenj Gradec was no exception to the rule. The paper focused particularly on the families living in it for shorter or longer periods. In terms of timespace, it covers mainly the 14th and 15th centuries, since from the 13th century, one can barely speak of nobility in the city. Besides castellans of the castle above Stari trg, who certainly contributed to the politics of the urban settlement under the castle, there were only few noble families living in the city. Hence, dwellings of nobility were pretty rare during this period. The so called »patriarchal house«, already standing in Slovenj Gradec, can be conditionally regarded as a building of nobility. Besides that it seems that nobles of Slovenj Gradec as well as Hebenstreits already had their dwellings in the city from the end of the 13th century. The dwelling used by administrators of the Slovenj Gradec province is mentioned in 1327 for the first time as an Aquileian fief, but it was probably built a few decades earlier.

In the 14th century the situation started to change. At the end of the 1320s or at the beginning of the 1330s, the noble family of Muttl arrived to the city, in turn decisively influencing the history of the whole province, for their members served both as parish priests of the most important parishes of the valley and as administrators of lands. Members of the Muttl family are also the only nobles attested as holders of city offices and therefore as Slovenj Gradec citizens. In the Slovenj Gradec province, many more different

nobles showed their presence during the 14th century, but their dwellings, let alone their role and importance can't be determined for most of them.

The Trapp family of Tyrolean descent, gaining a larger property in the city and its surroundings in the 1380s and dwelling in the city in the former tower of the Slovenj Gradec nobles, offers a different picture. Around the same time, another important noble, greatly influencing the city history, moved to Slovenj Gradec from Upper Carniola, i. e. John (Janez) of Loka. He not only built the city hospital together with the hospital church, counting among the foremost Gothic monuments of sacral art in Slovenia, but also left (together with his son Bernard) a great amount of written documents, highlighting his activities. This material also enables us to confirm another noble dwelling in the city, i. e. the Greifenfels tower, probably built already during the first quarter of the 14th century, when the Slovenj Gradec province was administered by the Aufensteins.

Only the mentioned dwellings could be traced (and some of them also located) in Slovenj Gradec during the middle ages. But sources undoubtedly show that it's reasonable to presume much greater presence of nobility in the city. Although it would be an exaggeration to speak of a city patriciate, it can nevertheless be taken for granted that the nobility was the privileged part of the city dwellers, an elite, decisively influencing events in the city during the discussed two centuries.

Keywords: Slovenj Gradec, urban nobility, towers of nobility, Berthold II of Aquileia, John (Janez) of Loka, the Muttl family, the Trapp family

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije (ARS), vrsta srednjeveških listin.

Brugger, E., Wiedl, B. (2005): Regesten zur Geschichte der Juden in Österreich im Mittelalter. Band 1: Von den Anfängen bis 1338. Innsbruck, Wien, Bozen, StudienVerlag.

Gradivo III – Gradivo za zgodovino Slovencev, III. Kos, F. (ur.). Ljubljana, Leonova družba, 1911.

Gradivo IV – Gradivo za zgodovino Slovencev, IV. Kos, F. (ur.). Ljubljana, Leonova družba, 1915.

Gradivo V – Gradivo za zgodovino Slovencev, V. Kos, F., Kos, M. (ur.). Ljubljana, Leonova družba, 1928.

Gradivo 6/1 – Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku, 6/1. Listine 1246–1255. Baraga, F. (ur.). Ljubljana, Založba ZRC, 2002.

GZM II – Gradivo za zgodovino Maribora, II. Mlinarič, J. (ur.). Maribor, [s. n.], 1976.

GZM VI – Gradivo za zgodovino Maribora, VI, Mlinarič, J. (ur.). Maribor, [s. n.], 1980.

Maleczek, W. (1991): Urkunden des 14. und 15. Jahrhunderts für steirische Empfänger aus dem Archiv der Grafen Trapp auf der Churburg (Vinschgau, Südtirol). Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark, 82, 59–133.

MDC VII – Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogthumes Kärnten. Band 7: Die Kärntner Geschichtsquellen 1300–1310. Wiessner, H. (ur.). Klagenfurt, F. v. Kleinmayr, 1961.

MDC VIII – Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogthumes Kärnten. Band 8: Die Kärntner Geschichtsquellen 1310–1325. Wiessner, H. (ur.). Klagenfurt, F. v. Kleinmayr, 1963.

MGH Scriptorum (Dt.Chron.) – Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum, Deutsche Chroniken (MGH Scriptorum (Dt.Chron.) 5.1. in 5.2.). Seemüller, J. (ur.). Hannover, [s. n.], 1890.

Otorepec, B. (1995): Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) (1270–1405). Ljubljana, SAZU, ZRC SAZU.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, vrsta listin (po izdaji na <http://monasterium.net>).

Pettenege, E. G. (1875): Die Herren von Aufenstein. Ein Beiträge zur österreichischen Geschichte im 14. Jahrhunderte. Posebna izdaja teksta, ki je izšel primarno v: Jahrbuch der heraldischen Gesellschaft »Adler« in Wien 2. Posebni izdaji je dodan še Urkundenbuch s ediranimi aufensteinskimi listinami.

RHSt 1 – Regesten des Herzogtums Steiermark. Erster Band: 1308-1319. Wiesflecker, H. (ur.). Graz, Historische Landeskommission der Steiermark, 1976.

RHSt 2 – Regesten des Herzogtums Steiermark. Zweiter Band: 1320–1330. Redik, A. (ur.). Graz, Historische Landeskommission der Steiermark, 2008.

StLA AUR – Landesarchiv der Steiermark Graz, Allgemeine Urkundenreihe.

StUB II – Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. II. Band: 1192–1246. Zahn, J. von (ur.). Graz, Verlag des Historischen Vereines für Steiermark, 1879.

- StUB III** – Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. III. Band: 1246–1260. Zahn, J. von (ur.). Graz, Verlag des Historischen Vereines für Steiermark, 1903.
- StUB IV** – Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. IV. Band: 1260–1276. Pferschy, G. (ur.). Wien, Veröffentlichungen der Historischen Landeskommision für Steiermark/33, 1975.
- Unrest, J. (1957):** Österreichische Chronik. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum 6. Scriptorum Rerum Germanicarum. Nova series. Tomus XI. Weimar, Böhlau.
- Weiss, N. (2002):** Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Graz, Selbstverlag der Historischen Landeskommision für Steiermark. [Objavljeni regesti na CD-romu so priloga knjigi.]
- Bele, M. (2012):** Posesti krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 12, 2–3, 543–571.
- Bele, M. (2015):** Slovenian Styria in the narrative sources of 13th century. *Acta Histriae*, 23, 4, 655–674.
- Bele, M. (2016):** Posesti krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja. Del 2. *Studia Historica Slovenica*, 16, 1, 11–36.
- Curk, J. (1991):** Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja. Maribor, Obzorja.
- Grobelnik, I. (1951):** Slovenj Gradec v srednjem veku. V: Slovenj Gradec 1251–1951. Ob 700 letnici. Slovenj Gradec, [s. n.], 12–29.
- Koropec, J. (1978):** Srednjeveško gospostvo Slovenj Gradec. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 49 = 14, 16–32.
- Kos, D. (2005):** Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja. Ljubljana, Založba ZRC.
- Kosi, M. (2008):** Začetki mesta Slovenj Gradec. Prispevek k nastanku mest na jugovzhodnem Koroškem v srednjem veku. *Kronika*, 56, 131–164.
- Mihelič, D. (2015):** Apollonio: Družina notarjev, vicedominov, konzulov, sodnikov, prokuratorjev *Acta Histriae*, 23, 4, 631–654.
- Mihelič, D. (2017):** Ekonomska privlačnost srednjeveškega Pirana za tuje doseljence. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 27, 1, 31–40.
- Mlinarič, J. (1986):** Slovenjgraški meščanski špital. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 57 = 22, 315–327.
- Mlinarič, J. (1987):** Kostanjeviška opatija 1234–1786. Kostanjevica, Galerija Božidar Jakac.
- Mlinarič, J. (2006a):** Maribor od prve omembe kot mesto (1254) do leta 1500. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 261–278.
- Mlinarič, J. (2006b):** Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru v srednjem veku. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 297–308.
- Mlinarič, J. (2016):** Mariborska župnika, kasnejša sekovska škofa, Ulrik II. pl. Paldauf (1297–1308) in Wocho (1317–1334). *Studia Historica Slovenica*, 16, 1, 37–47.

- Muchar, A. von (1859):** Geschichte des Herzogthums Steiermark. Theil 6. Graetz, Damian und Sorge.
- Pirchegger, H. (1962):** Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte. München, R. Oldenbourg.
- Ravnikar, T. (2006):** Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor v srednjem veku. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 279–296.
- Ravnikar, T. (2010):** Benediktinski samostan v Gornjem Gradu. Maribor, ZRI dr. Franca Kovačiča.
- Skuk, J. (1996):** Zgodovina župnije Slovenj Gradec. V: Koroški zbornik 1. Ravne na Koroškem, Slovenj Gradec, Zgodovinsko društvo za Koroško, 7–30.
- Stopar, I. (1993):** Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. 4. knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim. Ljubljana, Viharnik.
- Štih, P. (2003):** Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice. V: Smrekar, A. (ur.): Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta. Kostanjevica na Krki, Krajevna skupnost, 55–76.
- Štih, P., Simoniti, V. (2009):** Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja. Ljubljana, Modrijan.
- Wiessner, H., Seebach G. (1977):** Burgen und Schlösser in Kärnten um Wolfsberg, Friesach, St. Veit. Wien, Birken.
- Vischer, G. M. (1971):** Topographia Ducatus Stiriae. Stopar, I. (ur.). Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Žontar, J. (1932):** Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XIII, 21–35.

DEŽELNI KNEZ NOTRANJE AVSTRIJE KAREL II. HABSBUŽAN
NA PTUJU POLETI 1578*Andrej HOZJAN*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: andrej.hozjan@um.si*Tone RAVNIKAR*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: tone.ravnikar@um.si

IZVLEČEK

Namen prispevka je opis dejavnosti vladarja Notranje Avstrije nadvojvode Karla II. Habsburžana na Ptuj v avgustu leta 1578. Kot širši okvir pa je prispevek v prvem delu namenjen njegovim potovanjem po slovenskem prostoru v 60. in 70. letih 16. stoletja. Karel je namreč v funkciji vladarja večkrat prišel in bival na Slovenskem. Avtorja sta preučila več virov, predvsem dokumentacijo, ki jo hranijo avstrijski arhivi. V zadnjem delu so tudi predstavljeni dokumenti, ki pričajo o Karlovi dejavnosti poleti 1578, ko je mesec dni bival na Ptuj.

Ključne besede: nadvojvoda Karel II. Habsburžan, Notranja Avstrija, potovanja vladarjev, potovanja Karla II., Ptuj, 1578

L'ARCIDUCA CARLO II D'ASBURGO DELL'AUSTRIA INTERNA
A PTUJ NELL'ESTATE DEL 1578

SINTESI

Lo scopo del saggio è la descrizione delle attività del sovrano dell'Austria Interna l'arciduca Carlo II d'Asburgo a Ptuj nell'agosto 1578. Nella prima parte il contributo dedica anche spazio ad un quadro più ampio dei suoi viaggi attraverso il territorio sloveno negli anni '60 e '70 del XVI secolo. Nel suo ruolo di governante difatti Carlo venne e rimase spesso nel territorio sloveno. Gli autori hanno preso in esame diverse fonti, in particolare la documentazione conservata negli archivi austriaci. Nell'ultima parte vengono anche presentati i documenti relativi alle attività di Carlo nell'estate del 1578 quando rimase a Ptuj per un mese.

Parole chiave: Arciduca Carlo II d'Asburgo, Austria Interna, viaggi dei sovrani, viaggi di Carlo II, Ptuj, 1578

UVOD: KRATEK ŽIVLJENJEPIS NADVOJVODE KARLA II.¹

O nadvojvodi Karlu II. Francu najdemo na spletu in v knjižni obliki kar nekaj biografskih zapisov (najbistvenejši so: Sutter, 1977; Stieve, 1882; Kubitschek, 2003; von Wurzbach, 1860). V pričujočem prispevku jih nameravamo nadgraditi predvsem s podatki o njegovem daljšem bivanju na Ptuju poleti leta 1578; opozorila pa bova tudi na zgodnejše knezove obiske ozemlja današnje Slovenije. Del prispevka je – z védenjem in odobritvijo diplomanta – spisana na podlagi diplomske naloge, ki jo je pod mentorstvom Andreja Hozjana (slednji mu je tudi dal informacijo o obstoju in mestu hrambe v njej obdelanih virov) na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru leta 2011 izdelal in zagovarjal Sašo Primožič (2011).

Karel II. se je rodil 3. junija leta 1540 na Dunaju kot dvanajsti od petnajstih otrok večkratnega kralja (od 1556 tudi svetorimskega cesarja) Ferdinanda I. Habsburžana in Ane Jagelonke. Pri devetih letih ga je pričel vzgajati Lenart pl. Harrach, ki je od Karlovega dopolnjenega dvanajstega leta upravljal tudi njegov lastni dvor, za njim pa Gašper pl. Herberstein. Pri dvaindvajsetih letih je bil že član očetovega tajnega sveta. S testamentom je oče pred smrtjo (1564) razdelil vse svoje habsburške dedne dežele med tri odrasle sinove. Prvorojencu in že nemškemu kralju Maksimilijanu je zagotovil cesarsko krono in dodal še nadvojvodino Avstrijo nad in pod Anizo, ter kroni Češke in Madžarske skupaj s hrvaškimi kraljevinami. Nadvojvodi Ferdinandu je predal Tirolsko in »prednje dežele«. Karel je podedoval največji del ozemlja tedanje upravne skupine dolnjeavstrijskih dežel oziroma posebej zanj novoustanovljeno Notranjo Avstrijo, torej novo državno tvorbo v okviru Svetega rimskega cesarstva. Ta je nato konkretno obstajala v sistemu habsburške uprave vse do Napoleonovega prihoda v te kraje oziroma do nastanka Ilirskih provinc, ki so jo samodejno ukinile (prim. Novotny & Sutter, 1968; Dolinar, 1994; Koropec, 1985; za posamezne vidike gl. še Oman, 2016 in 2017; Zdravec, 2011).

Gradec – tamkajšnji deželnoknežji grad na Schlossbergu – je postal Karlova rezidenca in hkrati sedež uprave notranjeavstrijskih dežel. Po naročilih dveh cesarjev, brata Maksimilijana II. in za njim še bratranca Rudolfa II., je do smrti opravil več rodbinsko – diplomatskih poti najvišje stopnje na zahodnoevropske dvore, največ v Španijo, kjer je zastopal družinske interese. Kar štirikrat mu je Maksimilijan, ko je sam za daljši čas odšel v osrednje dele cesarstva, začasno izročil opravljanje oblasti v vseh avstrijskih dednih deželah in še na Madžarskem. Eno njegovih najpomembnejših vladarskih opravil je bilo njegovo nenehno ukvarjanje z obrambo svoje deželne skupine pred osmanskimi grožnjami z juga in z vzhoda (prim. Štefanec, 2001; o odmevih osmanske nevarnosti prim. Vidmar, 2015). Vrhunec je doseglo pred koncem leta 1577, ko mu je cesar Rudolf enostavno vsilil celotno vodenje in poveljevanje obrambnega mehanizma, tako imenovane Vojne krajine na Hrvaškem, med obalo Jadrana in rekama Muro ter Dravo.

1 Prispvek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Sl. 1: Notranjeavstrijski deželni knez nadvojvoda Karel II. (1540–1590) (Wikimedia Commons).

Po več kot desetletju natezanj, neuspešnih pogajanj in njegovih osebnih travm je propadla možnost njegove poroke s kraljico Elizabeto I. Tudor. Enako neuspešno so se končala poročna pogajanja za roko škotske kraljice Marije Stuart. Tako se je princ Karel 26. avgusta 1571 poročil z Ano Marijo, hčerjo bavarskega vojvode Albrehta V. iz dinastije Wittelsbach. V zakonu se jima je rodilo, enako kot njegovemu očetu, kar petnajst otrok, med drugimi 9. julija usodepolnega leta 1578 tudi bodoči prestolonaslednik in poznejši cesar Ferdinand. Le-ta sicer ni bil njun prvi sin. Že 15. julija 1572 se jima, verjetno na očetovo veliko, a prezgodnje veselje, rodi prvorojenec, ki ga botra, namreč španski kraljevski par, krstita v čast Karlovega očeta (in preko njega tudi še njegovega dedka) na ime Ferdinand, vendar čez dobra dva tedna (31. julija 1572) umre.² Tudi zato je, po kar nekaj rojenih hčerkah, drugi sinek dobil prav to ime, ostal živ, in sčasoma, po desetletjih, ko so vsi drugi moški člani tako primogeniturne kot sekundogeniturne linije, se pravi

2 ÖStA, HHStA, HLHA: Hausarchiv, Familienakten, K.[arton] 18: poročila o rojstvih, krstih, poročnih pogajanjih/porokah, in pogrebih članov dinastije, spis 18–9: s.d., s.l., Karlov osebni zapis o rojstvih, krstih in smrtih njegovih otrok med letoma 1572 in 1586.

linij Karlovih starejših bratov, ostali brez moških potomcev oziroma jih sploh niso imeli, postal edino upanje celotne avstrijsko-habsburške hiše za njeno nadaljnje vladanje.

Nadvojvoda Karel je bil dosleden zagovornik protireformacijskih ukrepov. A družbena realnost njegove dobe je bila močnejša od njega. Naletel je na hud odpor pretežno protestantskih štajerskih, koroških in kranjskih deželnih stanov, ki jih je potreboval predvsem kot vir denarne podpore za omenjeno protiosmansko obrambo. Z graško versko pomiritvijo 24. februarja 1572 je štajerskim plemičem in nekaterim mestom z listino zagotovil relativno versko svobodo, kar je nato moral s stisnjenimi zobmi na bruškem zboru 9. februarja 1578 ustno razširiti tudi za Korošce in Kranjce. Odtlej je le še posredno deloval za rekatolizacijo svojih dežel. Leta 1572 je poklical v Gradec jezuite, ki so si tu leto zatem ustanovili kolegij. Iz kolegija je čez dobro desetletje nastala po Karlu ustanovljena jezuitska univerza. Zanimal se je za umetnost in kulturo. Umrl je 10. julija 1590 in je pokopan v posebej zanj izdelanem mavzoleju leve stranske ladje bazilike v Seckauu, ob njem tudi soproga in osem njunih otrok.

Precejkrat je šel na daljše poti. Že v mladih letih je prepotoval del Evrope, predvsem Italijo in, kot že omenjeno, nato večkrat Španijo. V prispevku bo tekla beseda le o njegovi osebni navzočnosti na prostoru današnje Slovenije v funkciji vladarja Notranje Avstrije, z vpogledom v vse njegove daljše prisotnosti v 60. in 70. letih 16. stoletja. Vsaj na nekaterih ga je zagotovo spremljala soproga nadvojvodinja Ana Marija, ki so ji bila tudi daljša potovanja kar pri srcu. Posebne razprave s prav takimi vsebinami avtorja doslej ne poznata; gotovo pa je vsaj o posamičnih Karlovih potovanjih in o konkretni vladarjevi navzočnosti večkrat govora v tekstih s povsem drugačnimi vsebinskimi poudarki, kot bo v enem primeru nakazano tudi v tej razpravi. Analitično sta se avtorja posvetila le Karlovemu daljšemu bivanju na Slovenskem v avgustu leta 1578.

DOSLEJ ZNANI IN NEZNANI KARLOVI PRIHODI IN BIVANJE NA TLEH DANAŠNJE SLOVENIJE V 60. LETIH 16. STOLETJA

Leto 1564

Znano je, da se je Karel na Slovenskem prvič pojavil malce pred smrtjo očeta, ki je umrl v drugi polovici julija 1564. V Ljubljano je prišel v poznem aprilu na obred dedne poklonitve deželnih stanov Kranjske sebi kot novemu vladarju. Za samo potovanje je na razpolago le malo ustreznih virov. Konkretno oprijemljiv pa je posebej zanj in za to enkratno priložnost izrezljan vladarski stol, na katerem je sedel novi vladar, sprejemajoč dedno poklonitev, saj se je, kot je znano, v Narodnem muzeju Slovenije ohranil do danes. Ljubljana je bila njegova postaja na poti iz Celovca s tamkajšnje dedne poklonitve Korošcev, nato se je vračal po osrednji spodnještajerski prometnici skozi Maribor. Nasprotno od v takih primerih večkrat običajne prakse, da so novi vladarji na takšnih potovanjih hkrati že izdajali tudi listine posamičnim prosilcem, v tem primeru kaj takega ni znano. Morda je bilo tako prav zavoljo še živečega očeta, ki je bil po uveljavljenih običajih habsburške dinastične hiše vse do smrti dejanski vladar vseh naših historičnih dežel v okviru cesarstva.

Pozno poletje 1566

Takoj po tej opravljeni poti je oče Ferdinand umrl, Karel pa je začel vzpostavljati temelje svoje vladarske oblasti v Gradcu. Vzpostavil si je lasten dvor in ustanovil najpomembnejše osrednje organe. Dve leti pozneje se je soočil z grozečo nevarnostjo vojnega pohoda armade osmanskega sultana Sulejmana Zakonodajalca, ki se je pomladi 1566 v dveh krakih usmeril proti Budimu in proti Szigetváru/Sigetú. Deželni knez je, zavoljo vse bolj in bolj »črnih« informacij o položaju na prostoru jugozahodne Madžarske, ki ga je povzročil ta osmanski vdor, in na pritisk najstarejšega brata cesarja in kralja Maksimilijana do poznega poletja organiziral močno bojno enoto in jo tudi osebno vodil v smeri iz Gradca po ter ob Muri proti današnji Nagykanizsi (Velika Kaniža; tedaj je ta strateška protiosmanska utrdba v virih in tudi sicer imenovana Kaniža (*Canisha*), zato bo tu navajana le kot Kaniža). V vojaškostrateškem pogledu je bil to nedvomno »pohod«, točneje operativni manever z namenom bojnega delovanja. Namen odprave torej ni bil le nujna pomoč obleganemu Szigetváru, temveč hkrati tudi preprečitev morebitnega nadaljnjega osmanskega pohoda na sever, ki bi neposredno ogrozil tudi ozemlje Notranje Avstrije. Na voljo ni nikakršnih konkretnih podatkov o dejanski moči oziroma številčnosti tega korpusa. Na temelju količin živil in vina, kar so razni »dejavniki« dostavljali v vojaški tabor, pa bi lahko njihovo število ocenili na več tisoč, morda celo na okrog 3.000–4.000 mož (več o pohodu: Roth, 1983, 295–302; Roth, 1986, 227–228; Hozjan, 2013, 26–27).

Ta vojska se je 4. septembra utaborila nekje pri Radgoni. Sam knez je tja priplul iz Gradca po Muri in bil v svojem radgonskem gradu navzoč že vsaj od 22. avgusta. Od te točke naprej je pot vojske v naslednjih dobrih treh tednih dokazljiva na Muri ali tik ob njej: pred 15. septembrom je bil tabor na levem, prekmurskem bregu ob vasi Dokležovje, 17. septembra so taborili pri brodu pod Melinci, nato pa je 20. septembra dokazljivo taborjenje na desnem, štajerskem bregu nekje v bližini Ljutomera. To je pomenilo, da so, najverjetneje z melinškim brodom, prekoračili reko pri Veržeju in ob reki po kopnem odrinili naprej proti Medmurju. Ko so dospeli do Murskega Središča, jih je dosegla vest o razpletu pred sigetsko utrdbo in o Sulejmanovi smrti. Utaborili so se in skupaj z vladarjem zapravljali čas in denar vse do konca oktobra. Tedaj jim je presedlo in odločili so se za povratek po isti poti nazaj. Odprava tako ni dosegla ničesar. Vladarju je preostalo seštevanje ogromnih denarnih in materialnih stroškov in posledična izguba avtoritete med člani plemiških slojev v lastnih deželah.

Pomlad 1567

Notranjeavstrijski vladar je prišel na Kranjsko tudi v letu 1567. Obisk je bil načrtovan in napovedovan mesece vnaprej, pravzaprav naj bi se pojavil še pred koncem februarja. V Ljubljani so za obisk vedeli že vsaj takoj po sredi novembra prejšnje leto, kar je pomenilo, da je vest o tem prišla do Ljubljane že vsaj v tistem mesecu in se bliskovito širila po mestu. Regensburškemu superintendentu Nikolaju Gallusu je Sebastijan Krelj, superintendent kranjske deželne cerkve in Trubarjev naslednik v tej funkciji, tedaj iz Ljubljane

med drugim poročal tudi o tem, da naj bi na obisk prišel deželni knez in da bo sklical deželni zbor.³ Dejansko je Karel v okviru tedanjega kar večmesečnega neprekinjenega potovanja prispel v kranjsko prestolnico najpozneje še pred sredo marca 1567, in ostal tu vse do druge polovice aprila. Avtorja sestavka lahko potek tega potovanja – kot tudi vseh naslednjih tu opisanih – dokazujeta z dvornokomornimi viri, in še posebej z njegovo izstavitvijo dokaj pomembnega ohranjenega akta, ki nosi njegov osebni podpis in je datiran v Ljubljani ter je po svoji funkcionalnosti spadal v področje dela tako notranjeavstrijske dvorne komore kot tudi vlade.⁴

Najprej opis samega potovanja: iz Gradca je Karel najpozneje v prvem tednu marca krenil proti Koroški, saj je prvi zapis v registraturni knjigi za leto 1567, lociran za razliko od dotedanjih izven Gradca, datiran s 7. marcem v Celovcu. Tu je bivanje dokazljivo z vpisi do 11. marca. Nato se je usmeril v Ljubljano, kjer je prvi izpis datiran z dne 17. marca, in je tu ostal neprekinjeno vsaj do 21. aprila, seveda glede na vpise, datirane izključno v Ljubljani, oziroma še kak dan dlje. Domov je prispel najpozneje do 1. maja. A njegovi naslednji meseci so podobni oziroma še pestrejši: v Gradcu ostane največ dva tedna, nato je v maju vsaj dva tedna na Dunaju, vmes do 1. junija nekaj dni v Gradcu, od 2. junija pa znova na Dunaju za kak dober teden. Del poletja v avgustu preživi na gornjem Štajerskem; tako je do konca avgusta v Ausseeju. Oktobra je od začetka do sredine meseca na Dunaju, nato pride malo domov, pa takoj odrine za krajši čas na Koroško v Beljak in od tam celo v Augsburg, kjer se izpopolni

- 3 Napoved knezovega prihoda na Kranjsko je moč prebrati v pismu Sebastijana Krelja Nikolaju Gallusu iz Ljubljane 23. novembra 1566 (prevod): »[...] *Naš knez bo v kratkem prišel in pravijo, da bo sklical deželni zbor.*« (Rajhman, 1997, 41–42).
- 4 Z dvornokomornimi viri je tu mišljena predvsem zbirka kronološko, po zaporednih letih ustvarjanja zapisanih aktov notranjeavstrijske (tedaj imenovane še »spodnjeavstrijske«) dvorne komore, delujoče na Dunaju že mnogo let poprej in preseljene z dunajskega dvora v Gradec takoj po Karlovem prevzemu oblasti. Z izrazom dvornokomorne registraturne knjige so torej arhivsko označeni rokopisni knjižni zvezki, polni prepisov deželnoknežjih osebnih odlokov, ukazov in odredb v zvezi z denarjem, skratka v daleč največjem delu tistega, kar je komora obdelovala: dvorne finance kot take, zadolžnice in vpisi povračil, darila, pokonjine in »miloščine«, urejanje posojil knezu in odplačevanje le-teh oziroma dvorno zadolževanje nasploh in urejanje vseh drugih obstoječih denarnih zadev na podlagi knezovih ukazov. Zapisano pomeni, da je deželnega kneza na njegovih dolgotrajnejših potovanjih nujno spremljal tudi vsaj podpredsednik sveta dvorne komore ali kak drug višji komorni uradnik z nekaj podrejenimi pisarji. Kako je nastal vsak tovrsten zapis? Na vladarjev osebni ustni ukaz oziroma vsaj z njegovim osebnim polnomočjem – prvo ali drugo pa je bilo brezpogojna osnova vsakega zapisa – o kaki denarni operaciji so pisarji še isti trenutek izgotovili konceptni na hitro izpisan zapis slednjega, z natančno lokacijo in datacijo dneva izdaje ukaza. Celoten komplet konceptov so morali med komornimi akti skrbno shraniti do trenutka začetka pisanja lepopisnega izvoda, kar je lahko bilo tudi mesece in mesece po izdaji konkretnega ukaza, oziroma, ko je prišel ukaz o izpisu lepopisa. Vsak danes razviden in z njegovim imenom začet spis: »*Mi Karel itd.*« (*Wir Carl etc.*) ali še krajše, le izpis nad začetkom teksta: »*Karel etc.*« (*Carl etc.*) – taki pa so tu skorajda vsi izpisani –, je bil torej naknadno lepopisno prepisan, medtem ko so koncepte takoj nato, vsaj še do izteka 16. stoletja, običajno zavrgli. Glede na kraj izdaje ukaza jih je največja množina vsekakor nastala v Gradcu; kateri koli drug kraj izdaje pa je nedvoumno priča Karlove osebne navzočnosti (prav tam). Celoto lepopisnih ukazov za minulo leto so zvezali v knjižni zvezek. V več primerih pa so v isti enovit knjižni zvezek povezali – in za vsako leto posebej foliirali – celote lepopisov za dve, tri in celo za štiri leta, kot se bo pokazalo v nadaljevanju. Pred začetkom vsakega leta v zvezku je kar skrbno izdelan indeks zadev in oseb, na katere se je posamičen vpis nanašal.

in dokončno podpiše pogodba o nakupu deležev idrijskega rudnika. V zgodnjem novembru je v Gradcu.⁵

V vsaj petih ljubljanskih tednih je nadvojvoda nedvomno izdal, dal odposlati s pošto in tudi prejel celo vrsto raznih dokumentov ter pisem. Namen avtorjev ni, da bi jih podrobneje predstavila, saj je sestavek osredotočen na leto 1578. V ta namen bi bilo recimo potrebno podrobneje predelati tudi vire v Arhivu Republike Slovenije. Za vzorec, kako raznovrstno je potekal vladarjev marčevsko-aprilski vsakdanjik v Ljubljani oziroma kakšne zadeve je razreševal, sedaj navajava kar zanimiv dokument. Gre za knezovo obsežno večstransko instrukcijo za komisarje Ahaca pl. Herbersteina, Janža Adama pl. Praunfalka in Bernardina pl. Rindtscheidta, vicedoma Štajerske, s katero jih je pooblastil za izvedbo »vizitacije« oziroma preveritev ustreznosti delovanja vseh pomembnejših deželno-knežjih uradov v notranjeavstrijskih deželah v naslednjih mesecih.⁶

Na tem mestu je težko, morda celo nemogoče konkretno ugotoviti, kateri so bili vsi bistveni nameni Karlovega dvomesečnega potovanja in bivanja v naših deželah. Skorajda zagotovo je osebno prisostvoval pomladanskim zasedanjem deželnih stanov tako Koroške kot tudi Kranjske, kot se je govorilo že mesece vnaprej. Povod je bil vsekakor drugačen kot leto poprej. Upoštevajoč količino le dvornokomornih virov pa je tako za to kot tudi za naslednja potovanja moč dati splošno oceno, da so vladarjevi dnevi tekli v intenzivnem tempu mnogokratnih posvetovanj s člani spremstva, s člani deželnih zborov in s posamezniki iz deželnih uprav obeh dežel ter ob vsakdanjem urejanju administrativnih in mnogovrstnih drugih zadev. Kjer koli je trenutno živel vladar, tam je bilo oblastno in upravno središče Notranje Avstrije.

Ni odveč dodati še nečesa. Vladar je Kranjsko zapustil enkrat v zadnji tretjini aprila. Stotine kilometrov severneje so se Primožu Trubarju, s Karlovim ukazom iz Notranje Avstrije izgnanemu prvemu superintendentu kranjske deželne cerkve, prav tedaj iztekali zadnji tedni bivanja v nemškem pregnanstvu pred njegovo skrivno potjo na Kranjsko. Glede na časovno zaporedje je skorajda zagotovo dobival vesti o bivanju deželnega kneza v domovini. Zato si je upal podati se na potovanje šele po nedvoumni novici o Karlovem odhodu, saj nikakor ni hotel izzivati usode in prispeti na Kranjsko še v času knezove navzočnosti v Ljubljani. Mihael Glavan je to že dolgo znano dejstvo povzel takole:

Od 1. do 16. 6. 1567 se je Trubar skrivaj zadrževal na Slovenskem s posebnim poslanstvom – zbiral je informacije o islamu in njegovi sveti knjigi, koranu. Kljub nevarnosti, da ga zapro, je vendarle na hitro sklical še sinodo protestantskih duhovnikov v Ljubljani (Glavan, 2008, 134).

5 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 3 – 1567, fol. 19, fol. 45–fol. 53* (v viru na tem mestu sledi daljši vrinek prepisov pogodb o vladarjevem nakupu nekaj odstotkov rudniških deležev Idrije) in fol. 68–72. O potovanjih v nadaljnjih mesecih povzemava iz istega vira do konca leta.

6 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, Meillerakten, IIb, spisi št. 44–65, spis št. 65 (zvezano v zvezek): Instrukcije za razne notranjeavstrijske dvorne uradnike, 1567–1593: Ljubljana, april 9, 1567: *Instruction für die comißarien Zu visitirung vnd Reformirung deren Ämbter [...]: Carl von Gottes genaden [...]*; Karlov lastno-ročni podpis.

KARLOVE ODSOTNOSTI TER PRIHODI NA SLOVENSKO V 70. LETIH 16. STOLETJA

Zima 1572/1573

Prvi nedvoumen in odlično dokumentiran prihod ter daljše bivanje deželnega kneza Karla na Ptujju se zgodi v zimi 1572–1573. Vsaj delno so razlogi zanj v tedanjih zdravstvenih razmerah na prostoru širše okolice Gradca. V letu 1572 se je na gornjem Štajerskem in konkretno tudi v Gradcu nenadoma pojavila kužna bolezen in hitro dobila epidemične razsežnosti. V strahu je vsak, ki je mogel, na vrat na nos zbežal iz mesta, kar je veljalo za najboljšo obrambo pred neozdravljivim, pred smrtjo. Nadvojvoda Karel je z družino vred iz notranjeavstrijske prestolnice odšel že pred poletjem. Izkazalo se je, da je to bila ena njegovih najdaljših neprekinjenih odsotnosti sploh. Zato sledi najprej konkretnější pregled njegovih opravljenih poti tja do sredine decembra 1572. Iz Gradca se je odpravil na sever in je v Judenburgu bival vsaj od 19. junija nepretrgano vse poletje do 31. avgusta. Vmes je, kot prej opisano, julija rojen in tudi umre njegov prvorojenec Ferdinand. Nato se Karel usmeri na cesarski dvor in je skorajda ves september na Dunaju, 1. oktobra se znajde celo v madžarski prestolnici Požunu. A od 11.–22. oktobra je znova izpričan v Judenburgu. Kuga v Gradcu in okolici ne popušča, zato se decembra odpravi na pot na Koroško: 9. decembra je zagotovo v Celovcu. Njegova naslednja postaja pa je bil Ptuj, kamor je verjetno prispel skozi Dravsko dolino: vsaj od 14. decembra 1572 je mogoče dokazati njegovo navzočnost v starodavnem mestu ob Dravi oziroma na ptujskem deželnoknežjem gradu. Vsi nadaljnji dvornokomorni vpisi so namreč datirani izključno tod. Na gradu je zanesljivo preživel novo leto, dokazov o kakem njegovem hitrem »skoku« v Gradec pa ni.⁷

Bivanje na gradu je bilo tedaj tudi za večjo skupino ljudi kar znosno in udobno, saj je dokazljivo, da je Karel kmalu po pričetku vladanja zapovedal izvesti gradbene izboljšave na njem. Sem pa ni prišel le on. Del štajerskih deželnih poverjenikov in uradništva deželne uprave se je prve dni decembra nastanil v Radgoni. Tja sta kmalu prišli tudi celotna notranjeavstrijska vlada in komora. Nato je del te ekipe takoj šel naprej na Ptuj pripraviti vse potrebno za knezov prihod. Zato so med več drugimi nujnimi ukrepi v pričakovanju intenzivnega dopisovanja vladarja oziroma njegovega urejanja upravnih in vojaških zadev na daljavo takoj izvedli spremembe na tedaj redno delujoči deželni vojnopoštni zvezi Gradec – Maribor – Ptuj – Varaždin in Zagreb: v Wildonu je poštna postaja ukinjena oziroma premeščena nekoliko nižje ob Muri v vas Landscha (Lanča); nemoteno naprej delata pošti Maribor in Ptuj, kamor so prenašali pošto iz Radgone in obratno. Ptujski poštar Andrej Moscon se sprva sploh ni zmozel najti ob nenadno povečani količini dopisov iz Radgone na Ptuj za nadaljnjo odpravo (Hozjan, 1996, 544). Ko pride nato še sam vladar z družino, najožjim spremstvom in tistim delom dvorjanov, ki jih za daljše bivanje ni mogel pogrešiti, na ptujski grad, se je šele pričela prava obilica dopisovanja.

7 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 7, 1571–1573 (Registraturbuch 7, 1571–1573), leto 1572: fol. 37–46' in fol. 54–59.

Ptujsko Karlovo bivanje se nepretrgano nadaljuje skozi celoten januar in se zaključuje v prvih dneh februarja 1573. Po datacijah dvornokomornih vpisov in drugih virov je možno skorajda do dne natanko rekonstruirati položaj, ki je pred koncem januarja postal zelo nenavaden, vse do povratka v Gradec najpozneje 5. februarja.⁸ To in še nadaljnja dejstva pa vladarja oziroma točneje konkreten dan njegovega povratka vsaj posredno povezujejo s sočasnimi dogajanjem nekaj deset kilometrov južneje, v širši okolici zagorskih vasi Gornja in Donja Stubica v hrvaškem Zagorju, kjer se pred koncem meseca sproži kmečki upor neslutnih razsežnosti. Kneza so o začetku upora lahko obvestili s pismi, ki jih je na Ptuj tekoče dobival z vojnopoštno zvezo iz Zagreba ali Varaždina, a tudi npr. iz Celja od tamkajšnjega upravnika glavarskega in vicedomskega urada Janža Soteškega. Njegov nadrejeni celjski glavar in vicedom v isti osebi je bil prav tedaj odsotni Ludvik Ungnad, sin bolj znanega Janža Ungnada, sicer hkrati tudi hrvaško-slavonski ban.

Soteški je, po prejemu prvih zanesljivih vesti o upiranju in o prihodu upornikov čez Sotlo na Štajersko dne 1. februarja odposlal iz Celja dve nujni sporočili, eno z jezdniim kurirjem na Ptuj, drugo pa le s tekačem Petrom v Gradec, kar je bilo zabeleženo v vicedomovo knjigo izdatkov za to leto. Nadvojvoda je prvo vest o upiranju najverjetneje dobil iz Zagreba še pred 31. januarjem, nato pa vsekakor tudi potrditveno celjsko vest še na dan napotitve jezdeca iz Celja. Njegova očitno takoj zatem odposlana nujna pošta v Gradec pa je, z zaukazanimi hudimi napori poštnih jezdecev na opisani poštni zvezi, prispela tja še bistveno pred celjskim tekačem Petrom. Slednji je vendarle moral najprej premagati dobrih 60 kilometrov razdalje med Celjem in Mariborom v najhujših zimskih pogojih. Tudi naslednji dan, na svečnico, se je Karel najverjetneje še zadrževal na Ptuj, a ne več dolgo. Tam se mu je zazdelo prenevarno kljub še prisotnemu strahu pred boleznijo v Gradcu. Že 3. februarja se je med vračanjem v Gradec ustavil v Mariboru in tam očitno tudi prenočil, saj je naslednji dan tam izdal ukaz deželnemu glavarju Kranjske za odposlanje 20 »dvojnih« pušk (*Topplhaggen*) s pripadajočim strelivom v grad Brežice, ki bi ga znali ogroziti uporni kmečki podložniki iz bližnjega Suseda. Kot zapisano zgoraj, je bil Karel v Gradcu navzoč najpozneje 5. februarja, saj je s tem dnem datiran njegov prvi »graški« ukaz dvorni komori.

Kot zanimivost je k temu za dodati še nekaj. Znano je poročilo Hansa Geldricha, nastalo pred 4. februarjem, da naj bi ta slišal gotovo vest, da je vodstvo upora na vsak način hotelo odposlati večji oddelek upornikov iz stubiške okolice na sever v smeri Maclja in naprej, se pravi, proti Ptuj, vendar do dejanskega pohoda ni prišlo. Vir sicer molči o tem, kaj bi se zgodilo, če bi ta oddelek dejansko nepričakovano prišel pred ptujski grad, in s kakšnim namenom naj bi bil sploh odposlan (Hozjan, 1991, 21–22).

Na Ptuj je med sredino decembra 1572 in zgodnjim februarjem 1573 nastal in bil odposlan cel kup vladarjevih dopisov, kar potrjuje velika količina vpisov v registraturni knjigi. Ptujski grad je tedaj za poldrugi mesec postal sedež Karlovega dvora.

8 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 7, 1571–1573, leto 1573: fol. 1–4, in fol. 5–5'.

DALJŠE ODSOTNOSTI V LETIH PRED 1578

Tudi v naslednjih letih je bil notranjeavstrijski deželni knez precej zdoma. Vsaj nekatere poletne odsotnosti imajo značilnosti letnega oddiha, zato je bilo bivanje na gornjem Štajerskem nedvomno ustrežnejše kot v razbeljenem Gradcu. Tak primer je tudi knezovo avgustovsko bivanje leta 1574 tik pod severozahodno mejo Štajerske v krajih Stainach, Mitterdorf in Aussee. Naslednjega leta 1575 se je sredi februarja odpravil na Dunaj k bratu na cesarski dvor, kjer je dokazljiv od 19. februarja naprej in neprekinjeno vse do konca oktobra. Morda je to bivanje prekinjal s kratkimi prihodi v Gradec in hitrimi povratki na Dunaj, kar iz registraturne knjige sicer ni razvidno.⁹

Prav tako iz nje ni razviden tudi njegov očitno zelo kratek prihod v Ljubljano na zasedanje kranjskih deželnih stanov, kot trdi spletna biografija njegove soproge, ki ga je spremljala tako na tem potovanju kot tudi nekaj mesecev pozneje.¹⁰

V slovenskem prostoru se je Karel za daljši čas znova pojavil v letu 1576. Na pot je, enako kot leta 1567, odrinil v smeri Koroške sredi marca, bival v Celovcu ter se usmeril na Kranjsko in je od 5. aprila dokazljivo v Ljubljani. Tam je vztrajal vsaj slabe tri tedne do 25. aprila, ko se napoti na Primorsko in je 27. aprila navzoč v Vipavi, nato od 1. maja v Gradiški, pa od 3. maja v Trstu. Povratek ima prek Ljubljane, kjer je eden njegovih ukazov datiran s 6. majem, pa v Celju, kjer je vsaj 10. maja izdal dva ukaza. Sledila je pot domov.¹¹

Tudi na poletni oddih tisto leto ni pozabil, le da ga ni imel na gornjem Štajerskem, temveč na Dunaju, kjer je dokazljivo neprekinjeno bival od sredine junija do konca avgusta.

Energijo za preživetje in ohranitev trezne glave v usodepolnem 1578. letu si je deželni knez nabiral leto poprej. Celoten avgust in do poznega septembra je na gornjem Štajerskem v Eisenerzu in v Judenburgu. Do začetka oktobra prispe na Dunaj, nato je od časa še pred sredino oktobra neprekinjeno v Judenburgu. V Brucku na Muri je vsaj od 9. novembra, in nato znova od 20. novembra, ves december pa vnovič v Judenburgu, od koder je najverjetneje šele na novega leta dan krenil nazaj v Bruck.¹²

POMLAD IN POLETJE DEŽELNEGA KNEZA KARLA LETA 1578

Ne gre pozabiti, da je knez med 1. januarjem in koncem februarja skorajda neprekinjeno prisoten na zborovanju generalnih stanov Notranje Avstrije v Brucku na Muri. S 1. marcem ga za nekaj dni vidijo v Gradcu, a je takoj nazaj v Brucku in vztraja tam skoraj do sredine marca, ko se vrne domov.¹³

9 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 8, 1574–1577, leti 1574 in 1575.

10 [https://de.wikipedia.org/wiki/Maria_Anna_von_Bayern_\(1551–1608\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Maria_Anna_von_Bayern_(1551–1608)): »[...] Häufiger begleitete die reiselustige Erzherzogin ihren Gatten auf dessen Touren, wohnte etwa mit ihm den Landtagen in Laibach Ende 1575 und Klagenfurt von Februar bis Mai 1576 bei [...]«.

11 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 8, 1574–1577, leto 1576: fol. 22–37.

12 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 8, 1574–1577, leto 1577, meseci avgust–december.

13 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 9, 1578–1579, leto 1578, meseci januar–marec.

Še najkonkretnije sta se avtorja na podlagi ohranjenih virov namenila opisati vladarjeve dejavnosti na Ptuju poleti 1578. Za obsežnejšo ilustracijo razlogov Karlovega prihoda je treba vsaj na kratko poseči v vsakdanjo resničnost tega tako usodnega leta.

Po sklepih omenjenega zasedanja generalnih stanov v Brucku je nadvojvoda Karel kot novi poveljnik Vojne krajine na ozemlju hrvaških kraljevin, seveda podprt z nasveti novoustanovljenega graškega (notranjeavstrijskega) dvornega vojnega sveta, pričel izpolnjevati vojaškostrateške naloge, dobljene v Brucku. Med drugim se je odločil za razbremenitev strateško pomembne krščanske trdnjave Bihać (v severozahodni Bosni) in za preprečitev morebitnih osmanskih ropanj po spodnji Štajerski ter onemogočitev osmanskega dostopa do tamkajšnjih mest Ptuj, Radgona, Ormož, Maribor in Celje. To je hotel doseči s stopnjevanjem obrambnih ukrepov na edini tedaj še zmeraj slabo branjeni, nevrvalgični točki morebitnega osmanskega dostopa na spodnještajersko ozemlje, pri stiku spodnjega toka reke Mure z Dravo na prostoru Medmurja in dolnjega Prekmurja. Zato so na prostoru pod izlivom Mure v Dravo že zgodaj poleti pričeli graditi niz manjših in večjih utrdb med osrednjo obdravsko utrdbo, že omenjeno Kanižo, ki jo je bilo nujno potrebno znova dobro utrditi, in Blatnim jezerom. Osrednja novogradnja pa je bila utrdba Bajcsavár (pri vasici Bajcsa nekaj kilometrov nad Dravo). Ta je nastala na izredno pomembni lokaciji, zapirajoči Osmanom pot ob sami rečni strugi navzgor, kajti ob njenem morebitnem padcu bi Osmani imeli odprto pot proti Radgoni, Győru in celo do samega Dunaja, kar so odgovorni na bruškem zboru že vedeli in gradnjo primerno denarno podprli (o kompleksu dogajanj na obširnem ozemlju od Mure in Drave do severozahodne Bosne prim. predvsem: Roth, 1969; Roth, 1970; razen te Rothove obsežne razprave sta bili tu uporabljeni še dve novejši razpravi dveh znanih avstrijskoštajerskih avtorjev, in sicer Pickl, 2005; Toifl, 2005; odlično analizo razmer na območju med Dravo, Muro in Kanižo v letu 1578 gl. tudi v Štefanec, 2001, 84–100).

Karel je pred sredino aprila 1578, se pravi, le poldrugi mesec po zaključku burnega zбора v Brucku, prvič tisto leto navzoč na spodnještajerskem prostoru; zagotovo se je pojavil v Mariboru. Še dan poprej je bil v Gradcu, saj je tedaj tam izdal po dvorni komori ukaz za novega vicedoma Koroške.¹⁴ Mariborsko bivanje je nedvoumno, saj je od tod 14. aprila pisal štajerskim poverjenikom,¹⁵ dan zatem pa je sledil še Karlov odgovor komisarjema Ahacu pl. Thurnu in Martinu Gallu, ki ju je nekaj prej poslal v inšpekcijo stanja na hrvaški Vojni krajini, in sta mu tekoče odgovarjala s poročili.¹⁶ Hkrati je v Maribor dobival vsakodnevne informacije poverjenikov o ustreznih ukrepih, ki jih je zahteval sam.

S kakšnim namenom je prišel na spodnjo Štajersko? Očitno je imel še v začetku aprila namen priti v Radgono, kot je to opisal štajerskim poverjenikom v pismu 11. aprila.¹⁷ A

14 IÖHK, Registraturbücher: Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec april: fol. 62–62’.

15 StLA, Laa. Archiv, Antiquum XIV; StLA, Militaria, Sch. 51 (1578/2), sign. 201514/6139, Maribor, april 14, 1578, nadvojvoda Karel deželni poverjenikom Štajerske, Karlov lastnoročni podpis.

16 ÖStA, KA, Alte Feldakten (AFA): K. 24 – 1578, mapa april, spis 26: Maribor, april 15, 1578, Karlov odgovor komisarjema na njegovi poti v Ljubljano, koncept.

17 ÖStA, KA, AFA, K. 24 – 1578, mapa april, spis 23: Gradec, april 11, 1578, Karlovo poročilo štajerskim poverjenikom: »[...] Ihre Für(stliche) Dur(chlässigkeit) ist auch ausser des g:(nedigi)st erschlossen gewest, sich auf etliche Tag langn aigner Person dahin auf Rackherspurg Zuerheben, weilln es aber umb der jetz

je na vrat na nos moral spremeniti ta načrt in se vnovič odpraviti na daljše potovanje na Kranjsko, kjer bi se dlje časa zadržal v Ljubljani. Knez je že v začetku meseca opozoril cesarja na svojo pot v Ljubljano z namenom konkretnega organiziranja vojne odprave v Hrvaško Vojno krajino. Na poti pa je obstal v Mariboru in je ni nadaljeval zavoljo hudih neurij na Kranjskem (*Verhinderung der Exped(ition)*). A je bil obisk v Mariboru kratkotrajen: doma je znova prisoten že vsaj 21. aprila, v vsem zadevnem tednu pa v dvornokomorni registraturi ni niti enega vpisa njegovih izdanih ukazov v obdavnem mestu. Njegovi aprilski spisi pričajo tudi, da je moral več osebam razložiti vzrok svojega že napovedanega, a odpadlega prihoda v Ljubljano ([...] *auch Ir rais auf Laibach, derZeit einstellen müssen* [...]), vsekakor tudi samemu cesarju, ki je njegovo pojasnilo prejel 24. aprila.¹⁸

Pot na Ptuj so na notranjeavstrijskem dvoru tudi tokrat vsestransko ustrezno pripravili. V poznem juliju je Karel opozoril cesarja Rudolfa, naj z njim v avgustu vzdržuje dobro korespondenco,¹⁹ gotovo zaradi odhoda. Nikjer v virih ni moč najti zaznamka, ki bi nam dal vsaj slutiti, da je semkaj z njim prišla tudi družina, torej soproga in otroci, kar pa je tako in tako malo verjetno glede na njeno zasedenost s pravkar – v prvi polovici julija – rojenim sinkom Ferdinandom.

Od trenutka, ko se je Karel prvi dan avgusta s svojim najožjim spremstvom pojavil na Ptuj in se znova, kot pet let poprej, nastanil na »*deželnoknežjem ptujskem gradu*« (*auf unnserrn fürstlichem Schloß Pettaw*), je tukaj opravljal vse tekoče vladarske zadeve in posle. Razlog za preselitev je najverjetneje bila dejanska bližina območja ob spodnji Muri in Dravi, od koder je lahko na Ptuj dobival in od tam oddajal nujno vojnopoštno korespondenco bistveno hitreje kot ob bivanju v Gradcu (o pomenu Ptuja v poznem srednjem in zgodnjem novem veku prim. med drugim Hernja Masten, 1997 in 2003; Ravnikar, 2006; za posamezne vidike gl. še Hozjan, 2008; Bele, 2012 in 2016; Mlinarič, 2016). Od pomembnih dvorjanov in štajerskih deželnih uradnikov so bili tu z njim ves čas oziroma večino časa: Franc pl. Poppendorf²⁰ kot prvi predsednik omenjenega dvornega vojnega sveta; Janez Franc pl. Neuhausß, tedaj vrhovni proviantni mojster Štajerske; Lenart pl. Formentini kot komtur komende nemškega viteškega reda v bližnji postojanki Velika Nedelja in hkrati komtur vseh postojank reda na Štajerskem; Viljem Gera pl. Arnfels (Arvež), ki je bil prav tedaj najvplivnejši deželni poverjenik Štajerske.

Vsi ti hkrati s samim knezom nastopajo kot izpisovalci oziroma izgotovitelji posamičnih dokumentov. Iz Gerinega pisma štajerskim poverjenikom (glej spodaj med predstavljenimi

vorhabender genöttigern Raiß auf Crain der Zeit nit beschehen khan mueß solliches aufkhünfftig angestellt werden. [...]«

- 18 ÖStA, KA, Innerösterreichischer Hofkriegsrat: Protokolle: Croatica, Buch Nr. 1, april: fol. 3: april – spis 1, fol. 4: april – spis 2, in fol. 5–5': april – spisa 5 in 6, in Wiener Hofkriegsrat: Buch Nr. 166, Protokolle 1578, korespondenca nadvojvode Karla: fol. 14, april 24.
- 19 ÖStA, KA, Wiener Hofkriegsrat, Buch Nr. 166, Protokolle 1578, cesarjeva osebna korespondenca, julij: fol. 3.
- 20 StLA, Laa. Archiv, Antiquum V, Bücher, 207, Landschaftliche Registratur und Expedit 1578–1579 (Registratur und Expedit 1578–1579): zv. Registratur, julij 1578: še vsaj 27. in 28. 7. se je Poppendorf mudil v Fürstenfeldu.

dokumenti) sledi, da so bili v tem istem mesecu na Ptujju krajši čas prisotni še drugi štajerski deželani in vojni poveljniki ter knezova posebna vojnokrajiška komisarja Servacij Teuffenbach in Adam Wucherer. Na Ptujju pa v tem letu vseskozi delujejo: tukajšnji deželni proviantnik Vencelj Schürfflinger; deželnoknežji rentnik / »rentni mojster« Andrej Khärner; ptujski vojaški kapetan, Karlov dvorni svètnik in komornik Jurij Colaus, imenovan (*genannt*) Watzler, ki je najodgovornejši za knezovo osebno varnost in dobro počutje na ptujskem gradu. Od drugih v virih omenjenih Karlovih tedanjih najpomembnejših dvorjanov je ob njem nujno deloval Joachim Turk (*Joachimem Türckhen*), dvorni zakladnik (*Hoffpfeningmeister*) oziroma Karlova desna roka v vseh finančnih, denarnih poslih.

Glede na ohranjene in obdelane vire se jih precej nanaša na upravljanje celotne operacije glede urejanja tedaj novoustanovljene tako imenovane Kaniške krajine, to je širšega prostora okrog Kaniže. Karel se v tem mesecu torej izjemno intenzivno posveča gradnji sklopa utrdb med Kanižo in Blatnim jezerom, še posebej Bajcsaváru, ter utrditvi same Kaniže. Verjetno ga je zelo zanimal tudi napredek v načrtovanju in pripravljajalnih delih za izgradnjo Karlovca.

Že takoj v začetku meseca ga je iz medmurskega središča Čakovca obiskal grof Jurij Zrinski, ki si je na svojih posestih hotel zagotoviti varnost tako, da bi skupaj z vladarjevimi vojniki napadli najbližje osmanske postojanke.

Najtežji problem je knezu predstavljal nabor zadostnega števila zastojnskih delavcev, ki jih je sklenil dobiti na podlagi zemljiškogospošćinske obveze prisilnega dela podložnikov (tlake). Potreboval jih je okroglo tisoć za načrtovana številna težaška opravila sećnje gozdov (*Verhackung der Wälder*) in izsuševanja moćvirij okrog Kaniže. Sam je uspel zagotoviti kar 536 moć, ostalo so morali prispevati dežela Štajerska in drugi plemići. Raćunali so na gospošćinski nabor tridesetega moća iz obeh obmejnih ćetrti, se pravi iz ćetrti med Muro in Dravo ter iz ćetrti Vorau, obeh ležećih v obmejnem prostoru na levem bregu Drave. Manjkajoćo pomoćno delovno silo, predvsem za vleko in prevoze z delovno živino, naj bi zagotovili na Madžarskem. A tamkajšnji madžarski gospodje, lastniki posesti na obmejnem madžarskem obmoćju med Rabo in spodnjo Muro, kljub izrecnim in većkratnim navodilom kralja Rudolfa niso hoteli sodelovati. Motilo jih je zastojnsko delo podložnikov, ne da bi jim bilo obljubljeno plaćilo zanj, in strah jih je bilo, da bi v primeru te pomoći sami izgubili prevelik del naravnih obvez svojih podložnikov, ki ob zmanjšanem obsegu dela ne bi zmogli obdelati velikih obdelovanih površin tako gospošćinske kot tudi urbarialne zemlje.

Zato so morali prav vse delavce nabrati na Štajerskem. Dežela je sicer že v poznih pomladnih mesecih razpisala v vseh petih deželnih ćetrtih – in do poznega julija tudi izvedla – popis podložnikov na većjem številu zemljiških gospošćin za nabor tridesetega in desetega moća, in tudi ćetrtno nabore (*Musterung*) vojakov najemnikov.²¹ Vsak plemić je prispeval po svojih zmoglosti: komtur postojanke nemškega viteškega reda v Veliki Nedelji jih je recimo prispeval osem in pri tem potarnal, da jim mora plaćevati iz svojega

21 Štajerski deželni arhiv hrani v seriji *Musterregister* v fondu Militaria za to leto izjemno zbirko popisanih podložnikov, npr. le v ćetrti Celje na kar 117 popisanih posestnih enotah, med njimi so popisi mećčanov vseh tukajšnjih mest in nekaterih trgov.

žepa. Konec meseca avgusta so v ta namen tudi med podložniki v obsežnem uradu Radgona izvedli nabor tridesetega moža. Za proviantno oskrbo delavcev in njihovo zaščito je poskrbel vrhovni krajiški proviantni mojster pl. Neuhausß. Potrebovali so tudi precej hrane za konje (ovsa), za katero je v enem primeru poskrbel sam nadvojvoda: naprosil je štajerske poverjenike, naj mu prodajo deželno zalogo ovsa v Brežicah v količini okrog tisoč graških četrtoev po zmerni ceni.

V nekaj primerih nadvojvoda Karel poskrbi tudi za zaščito delavcev pri sečnji. V enem dokumentu ukaže poverjenikom, naj pošljejo šest konjenikov za zaščito, v drugem pa naroči štiri topove iz graške orožarne s prevozom na splavih po Muri do Kaniže. Njegovi uslužbenci in poveljujoči pri sečnji, največkrat kar sam poveljnik Kaniže Andrej KhieImann, mu poročajo o stanju in poteku del. Zaposijo ga tudi, naj z madžarskimi plemiči vzdržuje korespondenco v latinščini, saj slednji ne znajo nemško.

V dveh primerih se sporočila dotikajo še slavonskega mesta Koprivnice. Od tam mu sporočijo, da se jim podira obzidje, da ima mesto slabo predstražo in da se je pravkar podrl edini vodnjak znotraj obzidja. Karel pošlje deset tisoč goldinarjev (gld) v pomoč ter zahteva, naj uredijo obzidje na cerkvi sv. Križa pred Koprivnico, vodnjak in spalne prostore za vojaško moštvo, saj so vojaki spali dobesedno pod milim nebom.

Če povzamemo, je Karel kot vrhovni poveljnik Vojne krajine pošiljal svojim ljudem na Madžarsko hrano, surovine in orožje, večkrat tudi dodatno vojsko za obrambo in delavce, ki jih je nabiral iz kmečkenga nabora tridesetega moža, včasih, ko je zelo primanjkovalo ljudi, celo tudi iz nabora desetega moža. Naslovnike je seznanjal s trenutnim položajem na tem delu krajine, kot so njega samega obveščali vojni poveljniki. Največ sporočil sploh je namenjenih grofu Juriju Zrinskemu, živečemu v Čakovcu, ki je kasneje prevzel poveljstvo nad zgrajenimi utrdбами.

Dne 1. septembra še pred sončnim vzhodom (*heut vor Tagssun*) se je Karel vrnil v Gradec. Morda je popoldne ali zvečer dobil kako nujno vest, na podlagi katere se je odločil za hiter odhod, ki pa ga je že pred dnevi napovedal Neuhausß. Zadnja knezova izgotovljena dokumenta sta datirana z dne 31. avgusta in 1. septembra, a je ob Poppendorfovih pripisih o njegovem nenadnem odhodu več kot očitno, da ju je vladar dal nalašč tako datirati res tik pred odhodom z gradu, torej še pred zoro 1. septembra. O tem deželno uradništvo še isti dan obvesti Franc Poppendorf.

V nadaljevanju bo temeljiteje predstavljeno gradivo, ki priča o dejavnostih nadvojvode Karla v tednih njegovega bivanja na Ptuju avgusta 1578.

KARLOVI STIKI V AVGUSTU 1578 Z DEŽELO ŠTAJERSKO, S CESARJEM V PRAGI IN Z ORGANI NA DUNAJU, TER NJEGOVE DEJAVNOSTI V SPISIH GRAŠKIH DEŽELNOKNEŽJIH ORGANOV

Na tem mestu bodo predstavljeni ohranjeni ali le registrirani dopisi z vojaškimi in drugimi vsebinami, ki so jih v največ primerih knez, nekaj pa še drugi naštetih spremljevalci, naslovili in dali odposlati s Ptuja na različne strani. Najprej bo na kratko povzeta celota stikov z najvišjim štajerskim deželnim izvršilnim organom, deželnimi poverjeniki, saj je bila ta relacija za Karla izjemno pomembna in mu je, glede na zelo

omejeno število lastnih nižjih uradnikov, predstavljala nujnost, a hkrati tudi strateško prednost, potem pa tudi z deželani ostalih dežel. Če bi hotela predstaviti ves obseg »ptujskih« stikov, bi morala avtorja navedenim dodati še vsaj natančnejše obdelane kontakte s poverjeniki Kranjske, Koroške in Goriške iz arhivov v Ljubljani, Celovcu in Gorici.

Karel in deželani Štajerske, Koroške in Kranjske

Gradivo, ki bo predstavljeno najprej – več izvirnih dopisov, ki si kronološko sledijo – hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu v dveh škatlah znamenitega »vojaškega« fonda Militaria. Glede na vsebino je največji del dokumentov v obliki knezovih mandatov – ukazov za urejanje najrazličnejših zadev v zvezi z dogajanjem na delu obrambnega območja na levem bregu Mure okrog omenjenih trdnjav Kaniže, Bajcsavára in Bobovca. To so sporočila in naročila nadvojvode Karla deželnim poverjenikom Štajerske o splošnem položaju in o problemih, nato naročila svojim uslužbencem, nastavljenim pri gradnji pri Kaniži, in tudi pisma drugih iz njegovega spremstva, namreč Viljema Gere, Lenarta Formentinija, Venclja Schürfflingerja in Franca Poppendorfa.

Številčno večinsko prednjačijo knezovi dopisi štajerskim poverjenikom. Od teh so – razen enega, ki je datiran »v našem mestu Ptuj« (*Geben in unnser Stat Pettaw*) – vsi datirani »na njegovem (deželno)knežjem gradu Ptuj« (*Geben auf unnserm fürstlichen Schloß Pettaw*). Večji del dopisov je napisan v lahko berljivi nemški kurendni pisavi izpod rok le enega profesionalnega pisarja, najverjetneje je bil to Karlov osebni sekretar Stängl, ki je tudi sopodpisan na vseh Karlovih dopisih, na drugih pa ne. Kjer je kaj dopisoval / podpisoval kdo drug – recimo osebno avtor pisma, je to opazno po povsem drugačni, okorni in težko berljivi pisavi, saj se je do dodatka najverjetneje prišlo zavoljo hitenja in nujnosti, da odpošljejo še dodatne informacije.

Posamični dokumenti izstopajo predvsem po svojem obsegu. Vsak v celoti ohranjeni dokument je v nadaljevanju predstavljen z regestom; v op. 23 sledi transkripcija nekaterih delov citiranega dokumenta, in v op. 38 in 40 transkripciji celotnih dokumentov.

- Ptuj, avgust 5, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²²

Deželni knez deželnim poverjenikom Štajerske – glede na pismo nadvojvode Ernesta – naroča potrebne ukrepe v zvezi z deli okrog utrdbe Kaniža, predvsem glede nujno potrebnega sekanja dreves za ustvarjanje zapor na še prehodnih poteh v močvirjih širše naokrog trdnjave. V njegovem imenu je ukaz izdal Franc Poppendorf. Karlov lastnoročni

22 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), sign. 201514/6328. Transkripcija intitulacije, datacije in overovitve dopisa:

»Carl von Gottes Gnaden Erzherzog zu Österreich, Herzog zu Burgundi etc. unnd Grave zu Tyroll etc.

[.....]

Geben in vnnser Stat Pettaw den funfften Tag Augusti Anno im Achtundsÿbenzigisten.

Carolus

Ad mandatum Domini

Archiducis proprium

Poppendorf Stängl.«

podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 7, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²³

Deželni knez z dolgim dopisom izčrpno poroča štajerskim poverjenikom o mnogih trenutnih razmerah na slavonski in kaniški vojni krajini, kot so mu 26. julija poročali člani tja poslani naborne komisije – naborni komisarji, ki so urejali nove nastavitve konjenikov in pešcev, kot tudi o drugih dogajanjih v zvezi z obrambo, tako v utrdbah pod reko Rabo, nadalje v utrdbah Baničev Dolnjelendavskih in Zrinskih. Na osnovi dopisa poverjenikov knezu istega dne jim knez hkrati izdaja resolucijo, s katero še enkrat potrjuje vse te nastavitve vojaških enot. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 10, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²⁴

Kot odgovor na polemični dopis/odgovor štajerskih poverjenikov z dne 8. avgusta, ki so ga knez in njegovi poslušali »z nemajhnim začudenjem«, je knez pripravil dolg odgovor na v njem navedene trditve deželanov. Opozarja jih na skupno nalogo obrambe domovine in razlaga svoje pravkar ukazane ukrepe na tamkajšnjem območju. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 15, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²⁵

Deželni knez Karel seznanja štajerske poverjenike z najnovejšimi vestmi iz obmejnega madžarskega prostora in jim hkrati naroča celo vrsto ukrepov za učinkovitejšo ureditev dela in delavcev pri Kaniži. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 16, 1578, nadvojvoda Karel neznanemu naslovníku/prejemniku.²⁶

Deželni knez obvešča neznanega naslovníku/prejemnika, da je odposlal dvornega vojnega svètnika Servacija Teuffenbacha pl. Mayrhofen in dvornokomornega svètnika Adama Wuchererja skupaj z nekaterimi štajerskimi poverjeniki na branjeno območje okrog Kaniže. Naroča mu, naj se tudi sam nemudoma poda tja na posvetovanje in tam deluje v dobro domovine. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 16, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²⁷

(Dvojnik prejšnjega dopisa) Deželni knez obvešča štajerske poverjenike, da je odposlal dvornega vojnega svètnika Servacija Teuffenbacha pl. Mayrhofen in dvornokomornega svètnika Adama Wuchererja na branjeno širše območje okrog Kaniže. Naroča jim, naj se tudi sami nemudoma podajo tja na posvetovanje s poveljnikom Kaniže Andrejem Khelmanseggom in tam delujejo v dobro domovine. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

23 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6332.

24 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6341.

25 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6350.

26 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6358 – dopis, zvezan z dvema dopisoma pod sign. št. 201514/6359.

27 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6359 – dopis z vrvico zvezan s prejšnjim.

- Ptuj, avgust 17, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²⁸

Deželni knez na podlagi obvestila proviantnega oskrbnika Hrvaške vojne krajine Žige Mospacherja, da ima dežela Štajerska v proviantnem skladišču v Brežicah pripravljenih tisoč graških četrto ovsa, naroča štajerskim poverjenikom, naj mu ta oves nemudoma prodajo za znosno ceno. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 18, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.²⁹

Deželni knez na podlagi obvestila poveljnika slavonskokrajiške trdnjave in sedeža kapetanije Koprivnica Ambroža Batnika o zamašenem in razpadlem vodnjaku in o drugem v trdnjavi in v samem mestu Koprivnica naroča štajerskim poverjenikom čimprejšnjo ureditev teh neprijetnosti, ki so za tamkajšnje ljudi nujna osnovna potreba. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 18, 1578, Viljem Gera pl. Arnfels deželnim poverjenikom Štajerske.³⁰

Deželni vojni svètnik Štajerske Viljem Gera sprašuje deželne poverjenike, zakaj je sploh moral priti na Ptuj, in opozarja na neurejenost pisnih ukazov ene in druge strani. Sporoča jim je še nekaj novejših informacij iz Hrvaške vojne krajine in jih obvešča o slabem zbiranju denarja. V dodatku sporoča še zadnje novice ter napove, da se bo deželni knez najpozneje v štirinajstih dneh vrnil v Gradec. Lastnoročni podpis izstavitelja.

- Ptuj, avgust 19, 1578, Lenart Formentini deželnemu glavarju in poverjenikom Štajerske.³¹

Komtur postojank Nemškega viteškega reda na Štajerskem Lenart Formentini sporoča deželnemu glavarju Janezu Scharffenbergu (Ostrovharju) pl. Spilberg in Rain in štajerskim poverjenikom, da je iz redovne postojanke Velike Nedelje poslal zahtevanih osem delavcev v spremstvu manjšega moštva proti Kaniži in da jih bo plačal iz svojega žepa. Lastnoročni podpis izstavitelja.

- Ptuj, avgust 20, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.³²

Deželni knez sporoča štajerskim poverjenikom novice glede urejanja okolice Kaniže, pravkar dobljene od nadvojvode Ernesta. Naroča jim, naj pozabijo trenutne medsebojne spore in se marljivo vključijo v delo za skupno dobro. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

- Ptuj, avgust 24, 1578, Vencelj Schürfflinger deželnim poverjenikom Štajerske.³³

(Napisano in oddano v naglici) Ptujski proviantni upravnik Vencelj Schürfflinger sporoča deželnim poverjenikom, kaj mu je storiti glede na prejete najnovejše ukaze o novačenju vojaštva. Lastnoročni podpis izstavitelja.

- Ptuj, avgust 25, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom in komisarjem Štajerske.³⁴

28 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6362.

29 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6365.

30 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6372.

31 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6374.

32 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6375.

33 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6403.

34 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6400.

Knez sporoča štajerskim poverjenikom novice o poteku in sklenitvi pogajanj z deželani in drugo, kar sta mu izčrpno poročala njegova k njim odposlana komisarja, dvornovojni svètnik Servacij Teuffenbach in dvornokomorni svètnik Adam Wucherer, v posebnih relacijah z dne 20. in 22. avgusta. Pohiteli so z uresničevanjem njegove resolucije. Navaja tudi druga dejstva glede dela, urejanja, oskrbe gradbišč in stikov z madžarskimi obmejnimi posestniki. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

• Ptuj, avgust 28, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.³⁵

Deželni knez naroča štajerskim poverjenikom ureditev nujne dodatne topniške oborožitve: nekaj topov s krogli vred naj na splavih, brez dodatnih stroškov, takoj pripeljejo v Kanižo in naročijo ulitje še nekaj nujno potrebnih novih topov. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

• Ptuj, avgust 29, 1578, Janez Franc Neuhauf deželnim poverjenikom Štajerske.³⁶

(V naglici) Janez Franc Neuhauf sporoča štajerskim poverjenikom, da je prejel njihova navodila glede proviantne oskrbe vojne odprave v Kanižo in glede vzdrževanja dobre korespondence. Dobil je še dodatna navodila dvornega vojnega sveta. Lastnoročni podpis izstavitelja.

• Ptuj, avgust 30, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.³⁷

Knez na osnovi pravkar prispelega pisma vodstva mesta Koprivnice štajerskim poverjenikom naroča takojšnjo ureditev dodatne topniške oborožitve in pripadajočih potrebščin, kar se denarno pokrije iz odobrene vsote za topništvo z bruškega zasedanja. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.

• Ptuj, avgust 31, 1578, nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.³⁸

• Ptuj, september 1, 1578, Poppendorfov naknadni pripis deželnim poverjenikom Štajerske.³⁹

35 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6417.

36 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6434.

37 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6433.

38 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6436. Transkripcija celotnega dokumenta:

Carl von Gottes genaden Erzherzog zu Österreich, Herzog zu Burgundi etc. unnd Grave zu Tyroll etc.

Edl vnnd lieben getreuen. Vnnß hat vnnsere obriste Profianndt Commisari der Windischen Granizen unnd getreuer Lieber Hanns Frantz von Neuhauff geharsamblich angelanngt, das man Ime gleichermassen unnd gestaldt Wie seinen vor Ime gewessenn Profiantd master Sechs Phärdt zu disen Annzug unndergeben welle, So ist vnnsere genedigere beuelich an Euch das Ir Euch mit ime hieruber vergleichen unnd Ine von Neuhauff allergestaldt unnd massen Wie es hieuer im verschinnen Sechsunndsechzigisten Jars mit dem Profiantd maister beschehen halten welle. Daran erstattet Ir vnnsere genedigen Willen unnd gefellige Mainung. Wir seindt Euch auch daneben mit gnaden gantz wolgenait. Geben auf vnnsere fürstlichen Schloß Pettau, den Letzen tag Augusti Anno etc. Im Achtundsýbenzigisten.

Ad mandatum Domini

Archiducis proprium

Stängl.

Mein genedigester Herr Ist heut in der nacht hin Wegkh das dises nit Zu der Signatur hat kumben megen die Herren wellen hierinen kain bedenk haben Prima Septembris 78.

Frantz von Poppendorf.

39 Poznejši pripis Franca Poppendorfa, datiran s 1. septembrom, je zagotovo nastal – enako kot naslednji

Knez na prošnjo vrhovnega proviantnega uradnika na Slavonski vojni krajini Janeza Franca Neuhauba naroča štajerskim poverjenikom ureditev vzdrževanja šestih konjenikov njemu, enako, kot je imel to že urejeno njegov predhodnik v službi. Brez Karlovega podpisa; naknadni podpis sekretarja Stängla in Poppendorfa ter naknadni pripis slednjega poverjenikom o razlogu, zakaj knez ni podpisal dokumenta (gl. op.).

- Ptuj, september 1, 1578 nadvojvoda Karel deželnim poverjenikom Štajerske.⁴⁰
- nedatirano, Poppendorfov naknadni pripis deželnim poverjenikom Štajerske.

Knez sporoča štajerskim poverjenikom, da bi grof Jurij Zrinski v zvezi z deli v okolici Kaniže raje vzdrževal z njimi korespondenco v latinščini kot v nemščini, saj ne on ne drugi madžarski gospodje ne znajo nemško (najverjetneje tudi niso posebej vzdrževali nemško izurjenih pisarjev, op. avtorjev). Zato jim pošilja nemški prepis svoje instrukcije za Zrinskega, da se bodo lahko oni dogovarjali z njim. Brez Karlovega podpisa; naknadni pripis ter podpis Poppendorfa in sekretarja Stängla (gl. zgoraj).

Vsaj nekateri Karlovi dopisi štajerskim poverjenikom, kakor tudi njihovi odgovori vladarju nanje, so bili zabeleženi tudi v drugih deželnih in ostalih virih.

V deželni registraturi (prejeti dopisi na deželo) za mesec avgust so zabeležili prejem zgolj petih knezovih ukazov/dopisov poverjenikom, izključno v zvezi z vojaškimi zadevami, in sicer za ureditev za nujno sekanje gozdov/prehodov, glede tisočih četrto ovsa v Brežicah, za naborne komisarje, še en knezov odgovor nabornim komisarjem in zahtevo deželi za nabavo dveh falkonetov in še dveh topov.

enak njegov pripis – tega dne zjutraj/dopoldne, vsekakor že po knezovem odhodu v Gradec. Zapis priča, da gornjega knežjega ukaza niso odposlali naprej še isti večer 31. avgusta. Očitno so bile priprave na knezov odhod intenzivne, zaradi česar zadnjih dveh njegovih sporočil niso takoj dostavili ptujskemu poštarju za prenos. Obširneje je Poppendorf to razložil poverjenikom v svojem pismu naslednji dan, še vedno spisanim in datiranim na Ptuj: StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 53 (1578/4), Nr. 201514/6447, Franc Poppendorf štajerskim poverjenikom, Ptuj, september 2, 1578). A to pismo ni vključeno med tu predstavljene dokumente.

- 40 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6446. Transkripcija celotnega dokumenta:

Carl von Gottes genaden Erzherzog zu Österreich, Herzog zu Burgundi etc. unnd Grave zu Tyroll etc.

Getrewe lieben. Wiewoll Wir vnnsere euch furgeschribne o r i g i n a l Instruction, wessen unnsere lieber getrewe Georg Graf von Serÿn, vnnd Ir bei angeunder Canisischen gmöß unnd Päß Verhakhung handeln vnnd verrichten sollet aus bedenken das gedachter Graf von Serÿn, als PrinciPall Commissari sambt den Ungerschen Herrn, vnnd Spanschafftten nicht wol Teütsch khünden, in Latein Transferieren vnnd fertigen lassen. So Vbersennden Wir Euch doch nicht weniger hiebeyligundts, In gleichem Verstandt, ain Collationierte Abschrift Inn Teütsch Zue damit Ir euch in ainen unnd dem andern desto Pösser hinnach zurichten wisset. Seindt euch beinebens mit gnaden förder wolgenaißt. Geben auf fürstlichem Schloß Pettaw den Ersten Tag September Anno etc. im Acht und sibenzigsten.

Mein genedigster Herr ist heut vor tags sun hinein veraist, hatt dises Schreiben nit Iere aigne Signatur kumben; mugen die Herrn Ver:(ordenten) kein bedenken haben das o r i g i n a l bring Ich mit mir.

Poppendorff

Ad mandatum Domini

Archiducis proprium

Stängl

Deželni ekspedit (knjiga odposlanih spisov dežele, ki vsebuje konkretne odredbe in ukaze in odgovore na prejete dopise) v avgustu – podobno kot registratura – izpričuje več odgovorov dežele neposredno knezu in še drugim posameznikom v njegovem spremstvu, npr. Poppendorfu. Dežela je hkrati izdala več ukazov in prošenj na mesta Ptuj, Radgona in Maribor za urejanje raznih drobnejših potreb vladarja, kar vse jim je bilo poslano s Ptuja. Največ deželnih dopisov tisti mesec pa je šlo na ptujskega sodnika in mestni svet.⁴¹

Bolj nenavadno je beleženje knezove prisotnosti na Ptujju v protokolih avgustovskih zasedanj štajerskih poverjenikov. Seje so bile sicer v tem mesecu pogoste, v skladu z obsegom obravnavanih zadev in sploh z vrhuncem napetosti na ogroženih območjih. Vršile so se 6., 9., 11., 12., 13., 16., 18., 23., 25., in 28. avgusta in nato 2. septembra. A v konceptnih zapisnikih teh zasedanj ne najdemo prav ničesar takega, kar bi dalo slutiti, da je knez na Ptujju (!?). Pravzaprav so oziroma naj bi poverjeniki na teh sejah konkretno razpravljali, »med drugimi pomembnimi zadevami«, o le enem samem vladarjevem dopisu, o zadevi grofice Montfort in pl. Thurna – najverjetneje je šlo za dolgove dežele obema. Omenjeno naj bi pomenilo, da je bilo to prvo in tudi edino tu zabeleženo konkretno Karlovo sporočilo poverjenikom v avgustu.⁴²

Stikov z njimi oziroma sploh s štajerskimi in drugimi deželani je bilo vsekakor še več, kakor bo razvidno iz opozoril na naslednje Karlove dopise.

- Ptuj, avgust 7, 1578, obsežna Karlova resolucija nabornim komisarjem o vojaštvu na obeh vojnih krajinah pod njegovim poveljstvom.⁴³

- Gradec, avgust 18, 1578, poverjeniki Štajerske knezu Karlu o aktualnih, pravkar prispelih vesteh o osmanskih grožnjah na vzhodni meji dežele, npr. o oropanju trga Fehringa. Na naslovnici lepo izpisano za kraj dostave *Pettau*; lep opis z dodatki, med katerimi tudi dve poročili Martina Zekoczija, upravnika grofa Ortenburškega gospostva *Dobra* (nem. Neuhaus am Klausenbach, malce nad mejnim prehodom Kuzma) Adamu Lenghaimu, prvo je z dne 13. 8. 1578.⁴⁴

- Ptuj, avgust 21, 1578, Karlov enoten dopis poverjenikom Štajerske, Kranjske in Koroške ob dodani relaciji cesarjevih odposlancev v Konstantinopol, Ungnada in Sinzen-dorfa, koncept.⁴⁵

- Ljubljana, avgust 29, 1578, zahvala kranjskih deželanov Kozme Ravbarja, Janeza Ambroža Thurna in poverjenikov Kranjske knezu Karlu za relacijo iz Konstantinopla, kar so prejeli predvčerajšnjim.⁴⁶ Knez tega zagotovo ni več dobil na Ptujju.

41 StLA, Registratur und Expedit 1578–1579: zv. Registratur, avgust 1578: fol. 34–38', in zv. Expedit, avgust 1578.

42 StLA, Laa. Archivum, Antiquum III, Gebundene Verordnenprotocolle, K. 351, H. 1100, zv. 1578–1582: fol. 36', seja 6. 8. 1578.

43 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 4.

44 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 5 + 5a + 5c.

45 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 6.

46 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, 27. 8, spis 9

KAREL IN CESAR RUDOLF TER OSTALI RODBINSKI ČLANI
IN DUNAJSKI DVORNI ORGANI

Korespondenco s cesarskim sorodnikom, nečakom Rudolfom, tedaj že stalno nastajenim v Pragi, ter z dunajskim dvorom je nadvojvoda tudi s Ptuja vzdrževal nenehno, saj je bil k temu zavezan z dolžnostjo sporočanja. Znanih oziroma zabeleženih je osem njegovih avgustovskih dopisov dunajskemu dvornemu vojnemu svetu, in en septembrski, skupno devet. Datirani (a ni razvidno, ali gre za datum zapisa ter odprave pisma ali datum prejetja le-tega na Dunaju?) so v dneh od 4. do 29. avgusta in so zagotovo vsi šli s Ptuja, kakor še prvi septembrski dopis. Vsebine so najrazličnejše v navezavi z vojaškimi zadevami, od prošnje, da se s cesarskega dvora tja (na Ptuj) odpošlje Nikolaja s Krete (*Nicolai de Candia*), do vesti o krajiških spopadih z Osmani, konkretno o porazu grofa Jurija Zrinskega, in pa dvakratnih vesti (*die Zwo Victorien*) o takoj zatem doseženih kar dveh zaporednih zmagah. Količinsko največ je vesti o hudih denarnih zagatah in vsakovrstnih drugih potrebah krajiškega vsakdanjika. Prejkone nenavadno je, da naj bi cesar – glede na registraturo dunajskega dvornega vojnega sveta – v vsem avgustu ne odposlal niti enega osebnega pisma v odgovor Karlu na njegova poročila (?).⁴⁷ Zato pa je iz drugih fondov znana vsaj ena Rudolfova obširnejša poslanica stricu:

- Praga, avgust 2, 1578, cesar in kralj Rudolf, spremno pisemce in obsežna relacija posebnih cesarjevih odposlancev v Konstantinopol Davida Ungnada in Joachima Sinzen-
dorfa. Vse je bilo v prepisih poslano tudi Karlu na Ptuj.⁴⁸

Očitno so Karlu na vsako njegovo pismo z vojnoobrambno vsebino sproti odgovarjali kar člani dunajskega sveta, ki so njegova sporočila posredovali cesarju. Tako je npr. še v začetku septembra svet preposlal cesarju Karlovo poročilo o hrvaški odpravi – gotovo dobljeno še s Ptuja.

Stiki kneza Karla s sorodnikoma, nečakom nadvojvodo Ernestom in bratom Ferdinandom, so podobno tekli neprekinjeno. Datumsko prvi znan je prepis dopisa neznanega pisca, morda celo v imenu kneza Karla, nadvojvodi Ernestu, datiran »na Ptuj« (*Geben Pettau*) z dnem 4. avgusta. V njem kot tudi v drugih dopisih Ernestu ga je knez seznanjal s položajem na tem delu krajiške obrambe.

- Ptuj, avgust 4, 1578, pismo neznanega pisca nadvojvodi Ernestu Avstrijskemu.⁴⁹

Neznani pisec seznanja nadvojvodo s prejemom njegovega dopisa, se mu zanj zahvaljuje ter sporoča tukajšnje vesti. Grof Jurij Zrinski je osebno prišel na Ptuj h knezu Karlu in mu razložil, kaj vse naj bi bilo potrebno – skupaj s kraljem – ukreniti v zvezi s pravkar začetim krščanskim vojnim pohodom v smeri utrdbe Bobovac/Babocsa. Zato je nadvojvoda Karel zaprosil nadvojvodo Ernesta za temu primerno ukrepanje v zvezi z deli na gradbišču Bajcsavára in na drugih delih obrambnega območja. Prepis.

47 ÖStA, KA, Wiener Hofkriegsrat: Buch Nr. 166, Protokolle 1578, cesarjeva osebna korespondenca: avgust, fol. 3–4, in korespondenca nadvojvode Karla: avgust, fol. 16–17.

48 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 3 z dodatki: 3 I, 3 II, 3 a, 3b, 3c.

49 StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, Sch. 52 (1578/3), Nr. 201514/6327.

- Ptuj, avgust 17, 1578, nadvojvoda Karel nadvojvodi Ernestu, koncept.⁵⁰
- Ptuj, avgust 22, 1578, Karlovo obvestilo nadvojvodi Ernestu o kar dveh zmagah nad Turki, namreč grofa Jurija Zrinskega in Hansa Globitzerja ter poveljnika Slavonske krajine Vida Hallegga, z dodatkom, lepopis.⁵¹
- Ptuj, 22. 8. 1578, nadvojvoda Karel obvešča brata nadvojvodo Ferdinanda o istem in o urejanju vojaških zadev na obeh krajinah, lepopis.⁵²
- Dunaj, avgust 23, 1578, zahvala nadvojvode Ernesta knezu Karlu za sporočene vesele novice, ki jim dodaja svoje informacije o krajiškem dogajanju; na naslovnici velik napis kraja dostave pisma: *Pettaw* (*presentata* na Ptuj: 27. 8.).⁵³
- Dunaj, avgust 29, 1578, Ernestov dopis nadvojvodi Karlu o aktualnih dogodkih na Slavonski krajini. Na naslovnici velik napis kraja dostave pisma: *Pettaw*.⁵⁴ Knez tega zagotovo ni več dobil na Ptuj.

Vso širino vladarjevega dopisovanja s Ptuja v avgustu je, ob že predstavljeni korespondenci, moč približno zaobjeti šele s pregledom njegovih stikov in dejavnosti v okviru dela njegovih notranjeavstrijskih osrednjih dvornih organov, ki so očitno ostali v Gradcu in reagirali na prav vsako pošiljko. Avtorja jo bosta skušala prikazati s predstavitvijo korespondence dveh največkrat kontaktiranih organov, graškega dvornega vojnega sveta in dvorne komore.

Iz doslej zapisanega že sledi, da je prvi predsednik pravkar ustanovljenega dvornega vojnega sveta Franc Poppendorf spremljal Karla na Ptuj, medtem ko je registraturna služba nemoteno delala v Gradcu. Na Ptuj prispelle spise so skupaj z ostalimi, seveda šele mesece po dejanskem dogajanju, registraturno zavedli v obliki kratkih registričnih vpisov. Edina registraturna knjiga tega organa v ustanovitvenem letu je, v sklopu virov o njegovem tedanjem delovanju, uvrščena v serijo *Croatica*. Zapisi za mesec avgust pričajo, da je bilo tedaj zabeleženih 42 (!) zaporednih števil vpisanih spisov, pod vsako številko sta bila zavedena vsaj dva in tja do devet ali deset dokumentov.⁵⁵

Skratka, šlo je za veliko množino dopisov, prispelih in še več odposlanih na Ptuj ter s Ptuja. Količinsko največ je bilo poročil s hrvaške vojne krajine od poveljnika tedanje posebno močne notranjeavstrijske vojaške odprave Jurija Khevenhüllerja in odgovorov nanje. Veliko je bilo dopisov na razne naslove od deželnih vodstev naprej, zadevajočih proviant – vojaško oskrbo ali prevoze. V zvezi s slednjimi je bilo tudi veliko zahtev za izboljšanje poti. Med tovrstne dopise sodijo denimo ukaz na tamkajšnje odgovorne ljudi in posestne gospodarje v širši okolici Ptuja, Baltazarja Stubenberga Vurberškega, Lamberga v Majšperku (*Zu Mosperg*), Klemna Welzerja (tedanji upravnik vladarjevega mariborskega urada), tržane Rogatca in ptujske menihe. Vsakdo naj bi na hitrico popravil

50 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 4 ½ (kot dodatek k spisu 4).

51 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 7.

52 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 8.

53 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 8 1/2.

54 ÖStA, KA, AFA, K. 24: 1578, mapa avgust, spis 10.

55 ÖStA, KA, Innerösterreichischer Hofkriegsrat, Protokolle: *Croatica*, Buch Nr. 1–1578, avgust, fol. 49 – 57'.

poti na svojem področju. Vmes je knez odposlal Poppendorfa v Slavonijo k banu Krištofu Ungnadu in k poveljniku Slavonske vojne krajine Vidu Halleggu na pogovore. Še na Ptuj je prišlo celo vsaj eno pismo stalnega cesarskega poslanika (*Orator*) na osmanskem dvoru v Istanbulu/Konstantinoplu Vida Dornberga, naslovljeno neposredno na kneza Karla.⁵⁶ Nikjer v spisih pa ni konkretno zapisano, da je bil knez avgusta na Ptujju (?!). Od vseh teh dokumentov je ohranjen le en sam izvorni Karlov dopis za omenjenega Khevenhüllerja:

• Ptuj, avgust 20, 1578, nadvojvoda Karel pošilja Juriju Khevenhüllerju pl. Aichlberg, dednemu konjušniku in deželnemu glavarju Koroške, notranjeavstrijskemu tajnemu in dvornokomornemu svètniku in dvornemu komorniku, pravkar imenovanemu vrhovnemu poveljniku vojne odprave v Hrvaško vojno krajino in Bihać, propozicije/točna navodila za ravnanje pri vodenju te odprave. Karlov lastnoročni podpis; sopodpisana Poppendorf in sekretar Stängl.⁵⁷ V spis so dodana navodila.

Tudi graška dvorna komora je na podlagi izdanih avgustovskih vladarjevih ukazov in naročil slednje pozneje izpisala. Nastalo je kar nekaj zapisov najrazličnejših vsebin, a vse so seveda povezane z denarjem.⁵⁸ Že prvi na Ptujju datirani zapis priča, da je bil Karel tu nedvomno res ves mesec, od 1. do 31. avgusta. Res pa je, da sta dva prva obsežnejša avgustovska spisa (ena zadolžnica in ukaz v zvezi z njo, oboje v latinskem izvorniku in še v nemškem prevodu) datirana še: Gradec, avgust 1., a so tudi tukajšnji datumsko zadnji spisi datirani z zadnjim avgustovskim dnevom – 31. 8. Izdajatelj je največkrat deželni knez, v dveh spisih pa je glede izdajatelja navedeno »v imenu našega milostnega kneza«, kar je vsekakor pomenilo, da je ukaz izdal neki član dvorne komore v njegovem imenu. Slednje pa ni pomenilo morebitne Karlove zelo kratke odsotnosti s Ptujja za nekaj dni, kar kaže primer spisov z dne 8. in 10. avgusta.

• Ptuj, avgust 1., (15)78 – Zadolžnica Jerneju Khevenhüllerju pl. Aichlberg, baronu na Landskronu in Wernbergu, za 5.000 gld za trenutno organizirani vojni pohod na Hrvaškem, in ustrezen tozadevni ukaz Filipu Wunzlerju, višjemu deželnoknežjemu mitničarju v Kremsu. Oboje datirano na isti dan.⁵⁹

• Ptuj, avgust 4, 1578 – Notranjeavstrijski dvorni zakladnik naj Mateju Markoviču, sekretarju notranjeavstrijske vlade, v počastitev njegove poroke, ki je pred vrati, podari pivski vrč v vrednosti 40 gld.⁶⁰

• Ptuj, avgust 8, 1578 – Upravnik vicedomskega urada v Celju naj izroči Pavlu, Jurkovemu sinu iz vasi *Supdorff* (?) (*Pauln des Jurco zu Supdorff Sun*), na njegovo prošnjo

56 ÖStA, KA, Innerösterreichischer Hofkriegsrat, Protokolle: Croatica, Buch Nr. 1–1578 september, fol. 58, spis 2.

57 ÖStA, KA, Innerösterreichischer Hofkriegsrat, Akten: Croatica, K. 1: 1566/Jan – 1579/Nov, 1578, avgust, spis 40.

58 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptujju od fol. 120' naprej.

59 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptujju, fol. 120–121'.

60 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptujju, fol. 121'–122.

– namreč kot odškodnino zavoljo hujših telesnih poškodb, ki mu jih je prizadejal Gabrijel Tahy –, posojilo 50 gld od prihodkov s Štatenberga.⁶¹

• s. l., avgust 8, 1578 – Ukaz »v imenu našega milostnega kneza«: ptujski rentnik naj pošlje/dostavi iz svojega urada frančiškanom v Varaždinu od kneza obljubljeni en štrtin pšenice ali žita.⁶²

• Ptuj, avgust 10, 1578 – Notranjeavstrijski dvorni zakladnik naj uredi, da bo Petru Rattkayu v počastitev skorajšnjega krsta njegovega otroka podarjen pivski vrč v vrednosti 50 gld.⁶³

• Ptuj, avgust 11, 1578 – Gregor Komar (*An Gregorn Comär*), zastavni imetnik urbarialnega urada Gorica, naj iz svojih prihodkov izroči Jakobu Attems, notranjeavstrijskemu svètniku in kapetanu Gradiške, 110 zlatih kron za stroške njegove pravkar opravljene poti v Firence in nazaj v knezovih zadevah.⁶⁴

• Ptuj, avgust 11, 1578 – Vicedom Kranjske naj Nikolaju Bonomu in Juriju Hallerju, ki sta bila kot komisarja poslana v Pazin, izroči plačilo za opravljen komisijski nadzor tamkaj (*ain Mitterburgerische Zerung*).⁶⁵

• Ptuj, avgust 20, 1578 – Mitničar v Rottenmannu naj izplača članu notranjeavstrijske vlade dr. Gašperju Sitniku (*Sittnikh*) petsto gld nagrade za njegovo dosedanje zaslužno delo, in sicer po možnosti kar najhitreje.⁶⁶

• Ptuj, avgust 26, 1578 – Notranjeavstrijski dvorni zakladnik naj članu notranjeavstrijske dvorne komore Hansu Saurmanu v počastitev njegove poroke, ki je pred vrati, podari pivski vrč v vrednosti med 60 in 70 gld.⁶⁷

• Ptuj, avgust 27, 1578 – Janž Khisl naj iz dohodkov ptujskega rentnega urada izroči tukajšnjemu kapetanu Juriju Colausu Watzlerju na njegovo zahtevo 150 gld. Knez je namreč ob bivanju na ptujskem gradu odkril/so mu predočili nekatere obstoječe slabosti na grajskem obzidju/utrdbah, in v izogib možnim nevarnostim je ukazal takojšnje popravilo le-teh, za kar so stroški znesli 150 gld.⁶⁸

• Ptuj, avgust 27, 1578 – Georg Frűewirth, deželnoknežji uradnik in gozdarski mojster v Innerbergu ter Eisenerzu pri Leobnu, naj izplača Leopoldu Kholerju, splavarskemu

61 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 122–122'.

62 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 122'.

63 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 122'–123'.

64 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 123'.

65 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 123–123'.

66 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 123'–124'.

67 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 116–125', spisi datirani na Ptuj, fol. 124'.

68 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 124–124'.

mojstru (*Schefmaistern*) iz mesta Steyr, 33 gld 6 š 20 d na račun stroškov splavarjenja za knezovega svaka, vojvodo Ferdinanda Bavarskega.⁶⁹

• Ptuj, avgust 28, 1578 – Ukaz »v imenu našega milostnega kneza«: ptujski rentnik naj uredi iz dohodkov njegovega rentnega urada izgradnjo/postavitve ustreznega zopora na ptujskem gradu za knezovega ujetnika, osmanskega ago iz Berzencza. Hkrati naj bo poplačano ustrezno popravilo več nerodnosti na grajskem griču, saj zemlja tamkaj drsi in je nekemu mizarju že naredila večjo škodo na hiši, torej naj bo utrjen tamkajšnji del obzidja, kot bo ukazal kapetan Colaus Watzler.⁷⁰

• Ptuj, avgust »*zadnji*« (31.), 1578 – Deželnoknežji uradnik v Innerbergu Früewirth naj izplača dr. Johannu Linßmairu, dvornokomornemu prokuratorju, 1000 gld, ki jih je ta brezobrestno posodil knezu v Linzu.⁷¹

Že prvi septembrski vpis Karlovega ukaza v dvornokomorni registraturi pa je datiran: Gradec, 1. september, kar potrjuje, da je knez z odhodom s Ptuja tistega dne še pred sončnim vzhodom mislil povsem resno, da je po celodnevni ježi prispel na dvor še pred sončnim zahodom, in zvečer že izdal nov ukaz.

ZAKLJUČEK

Osnovni namen tega prispevka je opis in analiza bivanja nadvojvode Karla II. na Ptujju avgusta leta 1578. To bivanje sva postavila v kontekst njegovih obiskov slovenskih zgodovinskih dežel v šestdesetih in sedemdesetih letih 16. stoletja. Prva zagotovo potrjena pot ga je na ozemlje današnje Slovenije pripeljala že pred smrtjo očeta Ferdinanda leta 1564, ko je v Ljubljani sprejel poklonitev deželnih stanov. Na Slovenskem je bil nato zaporedoma v letih 1566 in 1567, pa tudi v zimi kmečkega punta 1572/73. Po dveh nadaljnjih krajših bivanjih v letih 1575 in 1576 in ponovno spomladi 1578 se je slednjič poleti 1578 na gradu Gornji Ptuj ustalil za mesec dni. Kjer je trenutno bival vladar, je bil seveda tudi sedež oblasti in uprave Notranje Avstrije. Gospodarsko in prometno – komunikacijsko tedaj še zelo pomembno obdravsko mesto je zato s Karlovo navzočnostjo ves mesec avgust pridobilo izjemen pomen. Nikjer v virih ni moč najti zaznamka, ki bi nam dal vsaj slutiti, da je semkaj z njim prišla tudi družina, namreč soproga Marija Ana in otroci, kar pa je tako in tako malo verjetno glede na njeno zasedenost s pravkar – v prvi polovici julija – rojenim sinkom Ferdinandom. V stalni »ekipi« so ob Habsburžanu domala ves čas tu bili nekateri pomembni notranjeavstrijski in štajerski deželni funkcionarji, namreč Franc pl. Poppendorf, Janez Franc pl. Neuhaus ter Viljem Gera pl. Arnfels. Iz gradiva, predstavljenega v besedilu, je zelo razvidna razvejana knezova dejavnost v ptujskem mesecu.

Šla je v več smeri. V ospredju Karlove pozornosti so bili kajpak vojaški obrambni ukrepi na območju med reko Dravo in utrdbo Velika Kaniža na Madžarskem. Po vsi-

69 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 124'–125.

70 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 125–125'.

71 IÖHK, Registraturbuch 9 (1578–1579), leto 1578, mesec avgust, fol. 125.

ljenem prevzemu poveljstva nad Vojno krajino na Hrvaškem si je zato prizadeval za utrditev nevalgične točke za morebitni osmanski prodor na spodnjo Štajersko, na stiku med spodnjo Muro in Dravo v Medmurju in dolnjem Prekmurju. Zgodaj poleti leta 1578 se je tako začela gradnja vrste manjših in večjih utrdb med že omenjeno Kanižo in Blatnim jezerom, med katerimi je prednjačila utrdba Bajcsavár. Začasno bivanje na ptujskem gradu je Karlu nedvomno omogočilo boljši nadzor nad dogajanjem tam, lažje pa so ga dosegale tudi aktualne novice. Hkrati je iz na Ptuju izstavljenih vladarjevih dopisov sočasno vsaj tu in tam razvidno, da štajerski deželani in deželni organi niso kazali pretiranega navdušenja nad sodelovanjem pri gradbenih in obrambnih naporih; zato so bili potrebni pozivi k nujnemu skupnemu delu za obrambo domovine. Sklepati smemo nadalje, da je vladarjev ptujski mesec olajšal intenzivno spremljanje začetnih korakov pri gradnji novega strateškega mesta Karlovca kot središča Vojne krajine, ki je nato zaživelo prihodnje poletje.

Posebno poglavje predstavljajo pisni stiki med Karlom in njegovimi knežjimi sorodniki, z nečakoma, že v Pragi nastanjenim cesarjem Rudolfom in nadvojvodo Ernestom, ter z bratom Ferdinandom. Tako je notranjeavstrijskega vladarja na Ptuju denimo dosegla obsežna relacija posebnih odposlancev na konstantinopelski dvor, sam pa je lahko sorodnikom denimo poročal o nekaterih vojaških uspehih nad Osmani. Ni šlo kajpak niti brez obsežne korespondence z dunajskimi dvornimi organi, pri čemer je šlo velikokrat za vsakdanje drobnarije. Tako je s ptujskega gradu večkrat romalo naročilo o izročitvi dragocenega pivskega vrča kot poročnega darila. Vse povedano v prispevku se je tako zgostilo v podobo, na kateri izstopa Karlov prihod na Ptuj in njegovo bivanje tam kot izjemen organizacijski in informacijski – komunikacijski zalogaj.

CHARLES II OF HABSURG, RULER OF INNER AUSTRIA, IN PTUJ
DURING THE SUMMER OF 1578*Andrej HOZJAN*University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: andrej.hozjan@um.si*Tone RAVNIKAR*University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: tone.ravnikar@guest.arnes.si

SUMMARY

The main aim of the paper is to describe the dwelling of the archduke Charles II, ruler of Inner Austria, in Ptuj in August 1578. To put this important stay in a broader context, the paper also briefly discuss earlier Charles' travels through Slovenian historical lands during the 1560s and 1570s. After he assumed his role as ruler of Inner Austria, Charles visited the mentioned regions several times. He was certainly present in Ljubljana in 1564 for the first time, since he accepted the hereditary homage of the estates of Carniola there. His later undoubted stays include visits in 1566, 1567, in the winter of 1572/73, before the end of 1575 and finally the stay in 1576. The seat of the Inner Austrian authorities and administration was where a ruler currently dwelled. So, Charles went to Ptuj in 1578 and stayed there – at the Ptuj castle – for the entire August. What is unusual, is the fact that exactly then, in July, his second son Ferdinand, i. e. his heir apparent, was born. The first son of the same name died in 1572 soon after his birth. Charles obviously preferred to go on »official travel« rather than spend the summer with his newborn son.

The mentioned longer Charles' stay in Ptuj stands at the centre of this paper. The presented documents testify for his activities in the important Styrian town. He arrived there to arrange for more active and quicker settling of many defense measures on the territory between the Drava river and the Nagykanizsa fortress in Hungary. He also hoped for a better supervision of a military expedition to Croatia, as well as of the first steps to build the Karlovac fortress. In the paper, many of his contacts with the land of Styria, with the emperor Rudolph and with relatives, nephew Ernest as well as older brother Ferdinand, with the court of Vienna, the military council there and with the Inner Austrian court institutions, i. e. military council and court chamber, are well documented.

It's certain then that many post items, addressed to many different addresses, left Ptuj in August 1578. Also, all documents or requests, addressed to the ruler personally, meaning that all civil servants, serving the land of Styria or the ruler, of importance, as well as people of the region, needed to be informed of the ruler's presence in Ptuj in advance. So, an important aim of this paper is to give an impression, how an extraordinary task in terms of both organization and even more so of transmitting information the Charles' arrival there and his one-month stay actually was.

Keywords: archduke Charles II of Habsburg, Inner Austria, travels of rulers, travels of Charles II, Ptuj, 1578

VIRI IN LITERATURA

- Hernja Masten, M. (ur.) (1997):** Mestni statut 1376 / Stadtrecht vom 1376. Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru. Ptuj, Zgodovinski arhiv.
- Hernja Masten, M. (ur.) (2003):** Statut mesta Ptuja iz leta 1513 / Das Stadtrecht von Ptuj aus dem Jahre 1513. Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru. Ptuj, Zgodovinski arhiv.
- IÖHK** – Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Länderabteilungen, Österreichische Akten, Innerösterreichische Hofkammer-Registraturbücher 1564–1591.
- ÖStA, HHStA, HLHA** – Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Habsburgisch-Lothringische Hausarchive (HLHA).
- ÖStA, KA** – ÖStA, Kriegsarchiv (KA).
- Rajhman, J. (ur.) (1997):** Pisma slovenskih protestantov. Ljubljana, SAZU, ZRC SAZU.
- StLA, Laa. Archiv** – Steiermärkisches Landesarchiv (StLA), Landschaftliches Archiv (Laa. Archiv).
- StLA, Militaria** – StLA, Laa. Archiv, Antiquum, XIV. Kriegswesen: Militaria, zbirka vojaških dokumentov (Militaria).
- Bele, M. (2012):** Posesti krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 12, 2–3, 543–571.
- Bele, M. (2016):** Posesti krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja. Del 2. *Studia Historica Slovenica*, 16, 1, 11–36.
- Dolinar, F. M. (ur.) (1994):** Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 / Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 / Riforma cattolica e controriforma nell'Austria interna 1564–1628. Celovec / Klagenfurt, Ljubljana, Wien, Mohorjeva / Hermagoras, Graz, Wien, Köln, Styria.
- Glavan, M. (2008):** Trubarjev album. Romanje s Trubarjem. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Hozjan, A. (1991):** Pretok informacij v Celju 16. stoletja. Celjski zbornik, 13–27.
- Hozjan, A. (1996):** Ptuj – vojnoinformacijsko in vojnopoštno križišče štajerskega Podravja v 16. stoletju. Ptujski zbornik, 6, 1, 535–555.
- Hozjan, A. (2008):** O kulturi dopisovanja čez državno mejo: korespondenca o sporu med »Ptujčanom« in Krapinčanom konec 16. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 8, 2–3, 293–306.
- Hozjan, A. (2013):** Reka Mura na Slovenskem v novem veku / River Mura in Slovenia in *Modern Times*. *Ekonomski i ekohistorija*, 9, 9, 16–27.
- [https://de.wikipedia.org/wiki/Maria_Ann_von_Bayern_\(1551-1608\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Maria_Ann_von_Bayern_(1551-1608)).
- Koropec, J. (1985):** Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635. Maribor, Založba Obzorja.
- Kubitschek, R.-B. (2003):** Karl II. V: Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon. Band 22: Ergänzungen IX. Nordhausen, Verlag Traugott Bautz, 701–705.

- Mlinarič, J. (2016):** Mariborska župnika, kasnejša sekovska škofa, Ulrik II. pl. Paldauf (1297–1308) in Wocho (1317–1334). *Studia Historica Slovenica*, 16, 1, 37–47.
- Novotny, A. & B. Sutter (ur.) (1968):** Innerösterreich 1564–1619. Historische und kulturhistorische Beiträge. Graz, Steiermärkische Landesregierung.
- Oman, Ž. (2016):** Will auss der Vnordnung nit Schreiten: A case of Fehde from 17th centry Styria. *Acta Histriae*, 24, 1, 63–100.
- Oman, Ž. (2017):** Modern age, ancient customs: Settling blood in the Eastern Alps between the late Middle Ages and Early Modernity. *Acta Histriae*, 25, 1, 153–178.
- Pickl, O. (2005):** Die Nachschubwege zur Festung Kanischa und zum Kastell Weitschawar. V: Kramer, D. (ur.): Weitschawar / Bajcsa-Vár. Auf Sand gebaut. Eine steirische Festung in Ungarn. Graz, Historische Landeskommission für Steiermark, 31–39.
- Primožič, S. (2011):** Notranjeavstrijski nadvojvoda Karel na Ptujju leta 1578. Diplomsko delo. Maribor. <http://dkum.uni-mb.si/Dokument.php?id=23164>. [COBISS.SI-ID 18569480].
- Ravnikar, T. (2006):** Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor v srednjem veku. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 279–296.
- Roth, F. O. (1969):** Wihitsch und Weitschwar I. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark*, 60, 199–254.
- Roth, F. O. (1970):** Wihitsch und Weitschawar II. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark*, 61, 151–213.
- Roth, F. O. (1983):** Der flankierende Feldzug Erzherzog Karls II. von Innerösterreich an die untere Mur im Türkenkriegsjahr 1566 und die Bedeutung von Festung und Stadt Varaždin als zentraler Etappenort. V: Mohorovičić, A. (ur.): Varaždinski zbornik 1181–1981. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; Varaždin, Skupština općine Varaždin, 295–302.
- Roth, F. O. (1986):** Die habsburgische Länderteilung, verwirklicht 1564, und der steirisch-innerösterreichische Anteil am Türkenkrieg 1566–1568. V: Pferschy, G. & P. Krenn (ur.): Die Steiermark. Brücke und Bollwerk. Katalog der Landesausstellung auf Schloß Herberstein bei Stubenberg vom 3. Mai bis 26. Oktober 1986. Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, 222–228.
- Stieve, F. (1882):** Karl II. (Erzherzog von Österreich). V: Allgemeine Deutsche Biographie. Band 15. Leipzig, Duncker & Humblot, 318–322.
- Sutter, B. (1977):** Karl II. V: Neue Deutsche Biographie. Band 11. Berlin, Duncker & Humblot, 240–241.
- Štefanec, N. (2001):** Heretik njegova veličanstva. Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu. Zagreb, Barbat.
- Toifl, L. (2005):** Zur Geschichte von Weitschawar aus steirischer Sicht. V: Kramer, D. (ur.): Weitschawar / Bajcsa-Vár. Auf Sand gebaut. Eine steirische Festung in Ungarn. Graz, Historische Landeskommission für Steiermark, 40–55.
- Vidmar, P. (2015):** De virtute heroica: Ceiling paintings with Ottoman struggles in Slovenia. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 25, 4, 793–814.

Wurzbach, C. von (1860): Habsburg, Karl II. von Steiermark. Nr. 132. V: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 6. Theil. Wien, Kaiserlich-königliche Hof-und Staatsdruckerei, 358–360.

Zadavec, D. (2011): Peripeteias in the Seignury of Podčetrtek between the years 1670 and 1686. *Studia Historica Slovenica*, 11, 1, 31–51.

*IUDICA ME, DEUS: DUHOVNIKI V POLITIKI NA SLOVENSKEM
TER V SREDNJI EVROPI V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA
IN ANTON KOROŠEC*

Aleš MAVER

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: ales.maver@um.si

Darko FRISŠ

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

IZVLEČEK

Anton Korošec kot katoliški duhovnik in dolgoletni politični voditelj Slovencev v prvi polovici 20. stoletja vsaj na prvi pogled deluje kot precej anahronistična figura. A že hitra primerjava s sočasnim položajem v Evropi pokaže, da ni bil nobena izjema. V prvih desetletjih 20. stoletja so sicer katoliški politiki in s tem duhovniki med njimi delovali v štirih med seboj precej različnih tipih kulturnih okolij. Čeprav bi pričakovali, da so bili duhovniki med politiki zlasti značilnost vzhodnega dela srednje Evrope, jih najdemo v vseh okoljih. Antonu Korošču sta po politični biografiji zlasti podobna avstrijski kancler Ignaz Seipel in češkoslovaški ministrski predsednik Jan Šramek. Koroščevo duhovništvo so težko sprejemali v pravoslavnem središču nove južnoslovanske države, kjer so bili predsodki zoper katoliški kler v politiki vseskozi zelo izraziti.

Ključne besede: Anton Korošec, politični katolicizem, politika v severovzhodni Sloveniji, katoliške politične stranke, Center, Slovenska ljudska stranka, strankarski sistemi

*IUDICA ME, DEUS: I SACERDOTI IN POLITICA NEL MONDO SLOVENO E
NELL'EUROPA CENTRALE NELLA PRIMA METÀ DEL NOVECENTO
E ANTON KOROŠEC*

SINTESI

Anton Korošec, sacerdote cattolico e per un lungo periodo il leader politico degli sloveni nella prima metà del Novecento, potrebbe almeno a prima vista sembrare una figura piuttosto anacronistica. Già un rapido confronto con la concomitante situazione in Europa però ci mostra che dopotutto non era una eccezione. Nei primi decenni del Novecento i politici cattolici, e tra loro anche sacerdoti, erano attivi in quattro diversi ambienti culturali. La presenza di sacerdoti in politica potrebbe sembrare una peculiarità

della sola Europa orientale, ma non è così. Dal punto di vista della biografia politica di Anton Korošec erano particolarmente simili quelle del cancelliere austriaco Ignaz Seipel e del primo ministro cecoslovacco Jan Šramek. Il sacerdozio di Korošec era difficile da accettare nel centro ortodosso del nuovo stato jugoslavo dove i pregiudizi contro il clero cattolico in politica erano stati sempre molto pronunciati.

Parole chiave: Anton Korošec, cattolicesimo politico, politica nella Slovenia nordorientale, partiti politici cattolici, Centro, Partito popolare sloveno (SLS), sistemi di partito

UVOD¹

Ker je bil Anton Korošec najpomembnejši, zagotovo pa najbolj trdoživi in hkrati zadnji politični voditelj Slovencev iz duhovniških vrst, saj po nenadni smrti njegovega naslednika Kulovca duhovnika na takšnih položajih ne najdemo več, Koroščeva duhovniška sutana, ki jo je sicer kot politik nosil prej izjemoma (prim. Godeša & Dolenc, 1999, 118), vsekakor buri kolektivno zgodovinsko domišljijo tega prostora. Še posebej nemara v povezavi z njegovim položajem notranjega ministra (prim. recimo Zečević, 1991, zlasti 68–69, 73). Zato se velikokrat samoumevno zastavlja retorično vprašanje, ali ni bil duhovnik na Slovenskem v takšni vlogi v desetletjih med svetovnimi vojnama pravzaprav precejšen anahronizem. V tem duhu je tudi naslov najinega prispevka. Po eni strani povzema besede, ki jih je po predkoncilski različici mašnega obreda duhovnik v začetku maše izgovarjal vsak dan, po drugi strani pa lahko služi kot nekakšen odgovor na dilemo. Izkaže se namreč, da Korošec v Evropi svojega časa s svojo eminentno politično dejavnostjo ni bil nobena izjema.² Razprava skuša torej najpomembnejše značilnosti vlog tega slovenskega političnega voditelja iz duhovniških vrst ovrednotiti na podlagi primerjalnega pristopa, in sicer zlasti glede na razmere, ki so vladale v srednji Evropi.

-
- 1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138 in raziskovalnega projekta *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* št. J7-8283, ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.
 - 2 Literatura o Antonu Korošču in o političnem katolicizmu na Slovenskem je kajpak brezbrežna. Zgolj za ilustracijo navajava nekaj pomembnejših del: Zečević, 1977; Prunk, 1991; Bister, 1992; Pleterski, 1998; Pelikan, 1999; Melik, 2002c; Rahten, 2002; Gašparič, 2008; Godeša, 2011; Rahten, 2016; Rahten, 2017.

STALIŠČA CERKVENEGA VODSTVA

Tedaj veljavni Zakonik cerkvenega prava, objavljen sredi vojne vihre vélike vojne, je sicer s svojim 139. kanonom dal sprva misliti, da gre pri duhovniku politiku in funkcionarju za hud eksces, kajti: »*Senatorum aut oratorum legibus ferendis quos deputatos vocant munus ne sollicitent neve acceptent*« (CIC 1917, can. 139, § 4).³ A že tako rekoč z naslednjo besedo določilo povsem razvodeni, saj je ob predvidevanju, da bo kak krajevni škof na prvi pogled jasno besedo razumel preveč dobesedno, takoj izpostavljena možnost papeževega spregleda. Kjer tovrstnih težav z domačim škofom ni, da spregled pač on.⁴ In čeprav marsikak razlagalec rad izpostavi razliko med določili zakonika iz leta 1917 in njegovega naslednika iz leta 1983, je tisočletna izkušnja kanonske pravnike očitno naučila, da je dobro »pustiti vrata priprta«. Kanon 287 trenutno veljavnega zakonika namreč pravi: »*In factionibus politicis atque in regendis consociationibus syndicalibus activam partem ne habeant, nisi iudicio competentis auctoritatis ecclesiasticae, Ecclesiae iura tuenda aut bonum commune promovendum id requirant*« (CIC 1983, can. 287, § 2).⁵

Dolgoletni ljubljanski vladika Anton Bonaventura Jeglič, v katerega diecezi je Korošec večkrat poskusil volilno srečo (prim. Balkovec, 2011; o Jegličevem odnosu do Korošca gl. zlasti Juhant, 1991), vsekakor ni sodil med tiste nadpastirje, ki bi si belili glavo zaradi 139. kanona starejšega zakonika. Da vidi nalogo duhovnikov tudi v pospeševanju skupnega dobrega v obliki polne podpore katoliški stranki, je jasno izpričal že precej na začetku svojega škofovanja. Tako je v svoj dnevnik sredi decembra 1900 zapisal:

Volitve so v sredo sijajno izpadle. [...] Liberalcev je mnogo po mestih, pa tudi po nekaterih župnijah [...] povsod tam, kjer še ni vzbujeno katoliško življenje in kjer gospodje duhovni roke vkrižem drže. [...] Moram po glasovih strank župnije preštudirati, da vidim, kje je pogrška in kako bi se pomagalo. [...] Treba moliti in delati mirno, toda odločno. (Jeglič, 2015, 100, vpis z dne 15. 12. 1900).

Po volitvah v ustavodajno skupščino novembra 1920, ki se z njegovega vidika niso končale pretirano sijajno, je razvil jasen načrt prihodnjih dejavnosti:

Moja naloga bo: 1. dal bom nalog, naj gospodje po deželi raziskujejo vzroke, da smo mi nazadovali, da so pa komunisti in socialdemokrati tako napredovali. Potem bomo na konferenci dekanov ob veliki noči iskali zdravil zoper take rane. 2. V pastirskem listu bom o tem govoril in 3. skušal bom z organizacijami naših strank v tesni zvezi ostati. (Jeglič, 2015, 821, vpis z dne 30. 11. 1920).

3 »[Duhovniki] naj ne opravljajo ali sprejemajo nalog senatorjev ali javnih zakonodajalcev, ki se imenujejo poslanci.«

4 Prej navedeni paragraf se nadaljuje: *sine licentia Sanctae Sedis in locis ubi pontificia prohibitio intercesserit; idem ne attentent aliis in locis sine licentia tum sui Ordinarii, tum Ordinarii loci in quo electio facienda est.*

5 »[Duhovniki] naj dejavno ne sodelujejo v političnih strankah ali pri vodenju sindikalnih organizacij, razen če to po presoji pristojne cerkvene oblasti terjaja obramba pravic Cerkve ali pospeševanje skupnega dobrega.«

Značilno je tudi, da se je v začetku leta 1927 na Jegličevi tapeti znašel kranjski dekan Anton Koblar. Škofova ocena njegovega delovanja je: »*Dekan Koblar (Kranj) svojo službo slabo opravlja.*« (Jeglič, 2015, 960, vpis z dne 23. 1. 1927). A razočaran bi bil, kdor bi pričakoval, da bo sledila tožba o upadanju verske prakse v dekaniji, pa celo o prestopkih zoper šesto Božjo zapoved. Nič takega ni ujezilo Jegliča, kajti: »*Cerkvene dvorane noče dati naši stranki na razpolago, in sicer radi neke dozdevne razžalitve. [...] Nedavno sem mu zapovedal, da mora sobo našim za zborovanje prepustiti. Tega ni storil. Pač pa je pred par dnevi sklical v Naklem shod stranke Pucelj-Radič. Radiča je hvalil in branil.*« (Jeglič, 2015, 960, vpis z dne 23. 1. 1927). Pod črto torej nezadovoljni škof ni mogel ugotoviti drugega kot: »*Ker je to javno pohujšanje, sem sklenil, da mu vzamem upravo dekanata.*« (Jeglič, 2015, 960, vpis z dne 23. 1. 1927).

Za nazaj, po izbruhu druge svetovne vojne in v katastrofičnih razmerah, ki so zaradi nje zavladale na Slovenskem, Jegličeva politična strumnost kajpak ni več žela nedeljenega navdušenja. Stolni prošt Ignacij Nadrah je med vojno denimo dokaj kritično ugotavljal:

Škof Jeglič je z vsemi močmi podpiral SLS. Pritiskal je na župnike in kaplane, da so delali za dober izid raznih volitev. Če je dobil v kaki župniji kandidat SLS manj glasov kot njegov nasprotnik, je veljal pri škofu dotični župnik (in kaplan) za pastirja, ki zanemarja svoje dolžnosti. Nič več se ni upoštevalo pri vernikih to, da so bili dobri kristjanje, ampak pred vsem, v kateri stranki so bili. Da je bil kdo politično »naš«, to je nekaj veljalo. (Nadrah, 2010, 170; prim. Ambrožič, 2011, 604).

A take misli je lahko v veliki meri navdihnili šele sesutje starega reda ob okupaciji.

KALEJDOSKOP POLITIČNEGA KATOLICIZMA V EVROPI V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA

Razmere v katoliški politiki na Slovenskem, kot jih slikajo Jegličeva stališča, ki si jih je bilo vredno pobliže ogledati, so vsaj občasno že na zunanje opazovalce med sodobniki delovale kot posebnost. Tega recimo ne more skriti niti Jegličev dnevniški vpis iz julija 1900: »*Prišel je danes k meni g. Žnidaršič, profesor v Sarajevu. Namen je bil ta, mene pridobiti za to, da se med stranko konzervativno in liberalno napravi nekak modus vivendi, on misli, da jaz gibanje vodim in da sem jaz tako strog. Pojasnil sem mu, da kompromis ni mogoč, ker nas povsod načela ločijo.*« (Jeglič, 2015, 76, vpis z dne 10. 7. 1900). Vendar kalejdoskop katoliškega političnega gibanja v Evropi v prvi polovici 20. stoletja kaže, da duhovniškimi politikom vsekakor še ni odklenkalo (prim. o tem kalejdoskopu nazadnje Mithans, 2017, zlasti 17–24).

Nosilci političnega katolicizma so sicer v tem obdobju delovali v precej različnih obnebjih. Na enem robu so bila okolja, kakršni sta bili Poljska ali Irska, kjer je bila zakoličena vloga Katoliške cerkve v javnosti samoumevna in so se nanjo sklicevali tako rekoč vsi odločilni politični dejavniki, zato posebne katoliške stranke niti niso bile potrebne.

V drugi skupini so bila tradicionalno katoliška okolja, kjer je bilo katolištvo vera velike večine prebivalstva, a se je njegovo politično krilo v areni borilo z močno konkurenco

liberalne ali socialistične provenience. Sem bi lahko v tem obdobju uvrstili Avstrijo, Belgijo, pa celo Malto z liberalno agendo praktičnega katoličana lorda Stricklanda.

Zopet v drugih večinsko katoliških okoljih sta se Cerkev in z njo povezano politično gibanje soočala z izrazito antiklerikalno tradicijo, ki je na prelomu stoletij vidno prevladovala v javnem prostoru. Tukaj prednačijo romanske dežele, zlasti Francija in zaradi geneze združene apeninske države Italija. Po prvi svetovni vojni se jim pridruži Češkoslovaška, kjer v prvih letih zelo resno jemljejo Masarykovo krilatico, da mora ločitvi od Dunaja slediti še ločitev od Rima.

Končno imamo lepo število pomembnih evropskih okolij, kjer predstavljajo katoličani znatno manjšino in se morajo obenem soočiti z dolгим izročilom protikatoliških klišejev. Omeniva lahko Nemčijo, Nizozemsko ali Švico, sem pa po menjavi državnega okvira sodi tudi v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) vključena glavnina slovenskega etničnega ozemlja, saj prehod v večinsko nekatoliško tvorbo s seboj prinese celo vrsto udomačenih predsodkov pri odločevalcih v državi, o čemer bo ob koncu še govor.⁶

UMESTITEV SLOVENSKEGA KATOLIŠTVA NA EVROPSKI ZEMLJEVID

Razmislek o temeljnih zgodovinskih umestitvah in določnicah katolištva in s tem tudi političnega katolicizma na Slovenskem je najbolje začeti pri oceni njegovega sedanjega stanja. V širšem smislu je moč reči, da kaže številne značilnosti posebne srednjeevropske pojavne oblike katoliške pobožnosti in kulture (prim. zdaj na splošno Benedik, 2016; Toš, 2014, zlasti 27–175; Flere et al., 2013, zlasti 243–252; za posamezna obdobja prim. še Pelikan, 2014; Kolar, 2015; Repe, 2017, zlasti 585–587). Seveda takoj pade v oči, da se po eni strani močno loči od nekaterih prvin razvoja na Poljskem, po drugi strani pa skepsa do katolištva ali celo njegovo izrecno zavračanje nista tako izrazita kot na Češkem. Že pogled na nekatere statistične kazalce, ki so pogosto kajpak precej nezanesljiv ali pomanjkljiv vodnik, kaže očitno bližino z vlogo katoliškega miselnega blaga v sosednji Avstriji, s katero je večino slovenskega prostora družila dolga stoletja trajajoča pripadnost istemu političnemu okviru (o teh podobnostih prim. zdaj tudi Grgić Renko, 2014). Z avstrijskim katolištvom povezuje slovensko njegova usmerjenost na izročilo zahodnega krščanstva, velika vloga samostanov pri oblikovanju katoliške vernosti in kulture, pa tudi pečat, ki so ga slednjima vtisnili protestantska reformacija, katoliška obnova z značilnim izrazom v baročni kulturi in izročilo državnega cerkvenstva. Ravno tako je na samopodobo katoličanov na tem območju vplivalo dejstvo, da Katoliška cerkev večine časa ni preživela na »barikadah«, na meji katoliškega sveta, kar je zelo zaznamovalo sosednje hrvaško ali poljsko katolištvo. Za vlogo katoliške vere v slovenski kulturi je to pomenilo, da ne predstavlja bistvenega stebra slovenske nacionalne istovetnosti, saj omenjena vloga nedvomno pripada slovenskemu jeziku (prim. recimo Kerševan, 1989, predvsem 53–54). V tem smislu bi lahko rekli, da je vloga katolištva celo manj izrazita

6 Ta shema se, ker je poudarek na vlogi katoliških strank, nekoliko razlikuje od sheme švicarskega zgodovinarja Ursa Altermatta (zlasti 2007), ki ravno tako pozna štiri modele, a v odnosu med (katoliško) vero in narodom. Omenjeni zgodovinar sicer nikjer ne omenja Slovencev.

kot v avstrijskem primeru, kjer je slednje poleg dinastije najbolj ločevalo Avstrijce od večinsko protestantske glavnine nemško govorečega prostora. V slovenskem primeru je treba poudariti še, da so tradicionalno večinsko katoliški vsi slovenski sosodje in s tem tudi poglavitni »tekmeci«, četudi je med madžarskim na eni in italijanskim katolištvom na drugi strani seveda velika razlika v skoraj vseh podrobnostih.

Doslej povedano ne pomeni, da ni bila vsaj nominalna pripadnost prebivalstva slovenskega etničnega prostora z izjemo tistega dela, ki je sodil pod svetoštefansko krono, katoliški veri enako kot v avstrijskih deželah od katoliške obnove samoumevna tako rekoč do druge polovice 20. stoletja, kot je še danes samoumevna, recimo, celo v politično prevladujoče levosredinsko usmerjeni srednji Italiji. Zamenjava državnega okvira po prvi svetovni vojni je za Slovence in slovenske katoličane hkrati pomenila vsaj postopen izstop iz dotedanjega cerkvenopolitičnega modela (recimo mu avstrijski) in prestop v okolje, kjer katoliška vera ni bila ne večinska ne privilegirana (prim. Maver, 2016; Mithans, 2017, zlasti 34–44). Prvič po reformaciji se je za večino slovenskega občestva na obzorju pojavila verska alternativa (v podobi pravoslavja), čeprav to ni imelo dramatičnih posledic.

Tako bi si drznila reči, da je od vseh srednjeevropskih katolištev slovenskemu najbližje slovaško. Pomembna skupna točka je izrazito poudarjanje cirilmetodovske dediščine v katoliški preteklosti, pa tudi prevlada političnega katolicizma v obdobju med obema vojnama in razmeroma velika vloga luteranstva v verski zgodovini, čeravno na Slovenskem nimamo opraviti s pojavom, ko bi bilo slednje v družbeni eliti bistveno močnejše zastopano kot v celotnem prebivalstvu (je pa to razen za Slovaško značilno za Madžarsko, kjer je bila elita praviloma po večini kalvinska, kljub katoliški večini prebivalstva; prim. Suppan, 2004, zlasti 225–232). A ker so se morali Slovaki v 20. stoletju, potem ko so se otresli madžarskega objema, ločevati predvsem od Čehov in so bili ti sicer tradicionalno ravno tako katoličani, vendar večinoma zelo nerazpoloženi do tega dela svoje dediščine, ki so jo imeli za vsiljeno, je prav katolištvo napredovalo v vlogo nekakšne *differentia specifica*, kar mu v javnem dojemanju na Slovaškem zagotavlja uglednejše mesto kot v Sloveniji.

Ne glede na povedano je bil vpliv duhovščine na narodni in politični razvoj v preteklosti vedno velik ali celo zelo velik, a so bila zanj sočasno značilna precejšnja nihanja. Bila so tudi obdobja, ko je temu vplivu grozilo celo popolno izginotje, vendar se je znova uveljavil in bil nato presenetljivo močan še v prvi polovici 20. stoletja.

Štirideseta leta 19. stoletja so denimo prinesla nekakšen upad vloge duhovščine v slovenskem prostoru. K temu ni prispeval le pojav nekaterih izjemnih osebnosti iz vrst laične inteligence, kakršen je bil France Prešeren, temveč tudi negativen odnos velikega dela klera do želja kmetov po lajšanju hudih davčnih bremen, ki so jih v tem času pestila. V tem kontekstu je prišlo celo do znanih epizod, ko so kmetje med branjem pastirskega pisma škofa Antona Martina Slomška leta 1848 zapuščali cerkve. Nezaupanje se je pokazalo še v presenetljivem dejstvu, da na volitvah v frankfurtski parlament na celotnem slovenskem ozemlju ni bil izvoljen niti en duhovnik, kar je v kričečem nasprotju s poznejšim stanjem (prim. Melik, 2002a, 202). Podobni trendi so preživeli Bachov absolutizem, saj se je med številnimi duhovniškimi kandidati na volitvah leta 1861 v deželni zbor uspelo prebiti zgolj enemu, in sicer Filipu Jakobu Kofolu na Goriškem (Melik, 2002a, 202).

DOLOČNICE SLOVENSKEGA KULTURNEGA BOJA IN KATOLIŠKA POLITIKA NA SLOVENSKEM

Prelomnico izjemnega pomena za vlogo duhovščine v slovenskem narodnem gibanju je gotovo pomenil spor o avstrijskem konkordatu in z njim povezani »prvi slovenski kulturni boj«, v ospredju katerega je bilo šolsko vprašanje in je dosegel vrhunec med letoma 1872 in 1876 (prim. razen Melikovih prikazov še Cvirn, 2015, zlasti 188–196).

Slovenski kulturni boj je zaradi kulturno-družbenih določnic bližji latinski kot nemški varianti, čeprav je treba reči, da večino časa ni potekal tako na nož kot v italijanskem, španskem, portugalskem ali francoskem primeru. V njem je šlo preprosto za rahljanje vezi, ki jih je v obdobju svoje domala tristoletne dominacije močno zategnila Katoliška cerkev. Seveda je domnevni spomin na nasilno naravo njene vnovične utrditve na oblastnih pozicijah po reformacijskih pretresih, kakor ga je najbolj drastično ubesedil Cankar v svojem znanem pasusu iz *Hlapcev* (1910), prejkone za kulturnobojne potrebe precej poznejših časov porojeni mit in bi delali zgodovini silo, če bi skušali iskati kontinuiteto med katoliško-protestantskimi prerivanji iz 16. in med katoliško-liberalnimi kulturnobojnimi praskami iz 19. in 20. stoletja. Kljub temu ne gre zanikati, da je izkušnja reformacije in protireformacije in takratna odločilna naslonitev na posvetno habsburško oblast močno zaznamovala vzorce vedenja vrha katoliške skupnosti pri nas tako rekoč do danes, saj se je na odločilni prelomnici prav iskanje opore pri oblastnikih izkazalo za rešilno formulo. Tudi zato je dolgo obdobje katoliške dominacije ostalo nekako v znamenju uveljavljanja rešitev »od zgoraj« (prim. Dolinar, 2004).

Omeščati omenjeni paternalistični model, ki ga pogosto kot »liberalna« razumljena jožefinska verska politika v Avstriji ni razrahljala, ampak ga je na svoj način in v določeni smeri še poostrila, je bila potemtakem samoumevna naloga, ki so si jo zastavili slovenski liberalci ali še bolje protoliberalci, ko se je v revolucionarnem letu 1848 in nato dokončno ob že omenjenih razpravah o konkordatu pojavil zunanji povod za to. Poudariti je potrebno sorazmerno počasnost v liberalnem odmikanju od katoliške identitete kot take. Prehod preko zložnega bohotenja antiklerikalizma in ovinkov sanjarij o narodnem cerkvenstvu v pravoslavnih tonih – kljub vsem simpatijam do Trubarjevega gibanja protestantizem zaradi svojega prevladujoče nemškega obličja v 19. in 20. stoletju kot alternativa za Slovence ni prihajal v poštev (prim. Zajšek, 2010, pa tudi 2004) – do verske indiferentnosti in slednjič do agnosticizma in celo bojovitega ateizma, kolikor je slednjega v klasični izvedbi slovenskega kulturnega boja sploh bilo, se ni zgodil čez noč. V tem smislu so bili latinski kulturni boji bistveno temeljitejši in silovitejši.

Da se je kulturni boj lahko začel in razplamtel v zgodovinskem trenutku, ko položaj slovenske narodne skupnosti ni bil kaj posebej trden niti še na najbolj slovenskem Kranjskem, priča seveda o tem, kako zelo je del »jarega« slovenskega kulturnega občestva žulilo neravnotežje, vzpostavljeno zaradi dolgotrajne neizpodbitne prevladujoče vloge katolištva v vsem javnem prostoru. Nič čudnega ni, da pravzaprav mine kar nekaj časa, preden se ponovno pojavijo tako ostri refleksi kulturnega boja, kot jih je moč razbirati iz njegove zgodnje faze in jih recimo ponazarjata Stritarjeva jeremijada o tegobah liberalnega Slovenca v *Dunajskih sonetih* (1872) ali poziv anonimnega Slavoljuba, naj Štajerci

za Božjo voljo ne volijo »*farja kanonika Kosarja*«, ker da državni zbor ni zbor »*pridigarjev in mračnjakov*« (Cvirn, 2015, 193; že pred tem Orožen, 1971, 221). Nekakšen vrh kulturnobojne retorike na liberalni strani, Tavčarjev roman *4000* (1891), pripada potem že prelomu stoletja, njegove osrednje bodice pa veljajo z Antonom Mahničem verjetno najprepoznavnejši figuri kulturnega boja na katoliški strani.

Že zgodnje kulturnobojno ozračje je ob nekaj destruktivnih mobiliziralo predvsem ustvarjalne sile na obeh straneh. Tudi zagovornike v izhodišču dominantne katoliške usmeritve je sililo k modernizaciji in organizacijski prevetritvi, ki jim je po krajšem postu slednjic povrnila vodilno vlogo v političnem življenju. Obenem je slovenski prostor obogatilo z nujno pluralizacijo, ki v začetku devetdesetih let 19. stoletja – prosto po Vasiliju Meliku – ni bila več, kot morda še v sedemdesetih, cokla nacionalnega razvoja (Melik, 2002b, 416).

Kot rečeno, ni mogoče reči, da soočenje z izzivom odpora proti njegovi prevladi katoliškega tabora ni spremenilo. Katoliško politično gibanje je poslej vseskozi spremljala nekakšna dihotomija med katoliško-konservativnimi in krščanskosocialnimi elementi, med katerimi izrazito nasprotje seveda ni bilo nujno niti pogosto izraženo, je pa samo združevanje obojih lahko omogočilo prvotni Katoliški narodni in poznejši (Vse)slovenski stranki, da je dejansko postala prva prava ljudska stranka pri nas (gl. o tem za prva desetletja Rahten, 2001). Vseeno je iskanje ravnotežja med obema nujnima sestavinama predstavljalo predvsem ob zgodovinskih prelomnicah močno izraženi izziv za strankine prvake, ki mu spet niso bili vedno kos.

Če se je torej še v 19. stoletju začeta etapa kulturnega boja odvila na moč podobno kot na Nemškem in je kot zmagovalec tudi pod Alpami iz nje prišel organizacijsko okrepljeni katoliški pol, so se tirnic iz soseščine nekako držale še njegove nadaljnje etape v prvi polovici 20. stoletja. Bistveni zunanji pospešek sta v konkretnih slovenskih razmerah pomenili prva svetovna vojna in sprememba državnega okvira.

Na neki način je sedaj kulturni boj pridobil določene attribute Bismarckovega nemškega, ki so mu prej manjkali (prim. recimo podnaslov pri Mithans, 2017). Kot vodilnim protestantskim elitam novega Nemškega rajha iz leta 1871 se je namreč tudi prevladujočim srbskim elitam novopečene južnoslovanske države zdelo vprašanje odnosa do katolištva v svojem prostoru verjetno vsaj do neke mere civilizacijsko vprašanje. Podobno kot v nemškem primeru sicer ni moč govoriti o kakršni koli resni verski podlagi njihove protikatoliške usmerjenosti, saj so nekateri srbski premišljevalci položaja denimo zatrjevali, da v stari Srbiji vprašanje odnosa med Cerkvijo in državo sploh ni obstajalo (Banac, 2013, 55). Ampak odpor do katolištva kot v bistvu tujega fenomena je bil nedvomno močan in je narekoval nekatere skoraj laicistične ukrepe skozi večino Aleksandrovega kraljevanja, še pozneje pa preprečil ratifikacijo konkordata. V slovenski javni prostor so bile prvič vržene nekatere parole in predstave, ki so v drugačnih okoliščinah po drugi svetovni vojni lahko obrodile obilen sad.

Že prvi kulturni boj je končno kljub ravno tako obstoječim drugačnim nastavkom naplaval enačaj med slovenskim in katoliškim, na kar je odločilno vplivalo pomanjkanje fleksibilnosti avstrijskih nemških liberalcev v nacionalnih vprašanjih (prim. Cvirn, 2015, predvsem 193–196). Navedeni enačaj je slovenski politiki sicer povzročal nemalo težav,

saj je precej slovenskih intelektualcev ali njihovih potomcev raje izbralo svobodomiselnost naziranja kot konservativne, katoliško zaznamovane predstave v okviru svoje pripadnosti slovenstvu (za zglede prim. recimo Orožen, 1971).

Tudi širina katoliške ljudske stranke je bila seveda povezana s težavami. Četudi so si krščanski socialci pod Krekovim vodstvom zagotovili nekakšno prevlado, se iz tega izvirajoče napetosti v stranki in med klerom niso pomirile vse do konca strankine dominacije na Slovenskem. Po precej dolgem obdobju, ko je bilo krmilo katoliškega političnega gibanja v rokah laika, poznejšega kranjskega deželnega glavarja Ivana Šusteršiča (o njem prim. recimo Rahten, 2011 in 2012, pa tudi Grdina, 1996, in Pleterški, 1998), je ob koncu prve svetovne vojne vodstvo stranke, ki je vmes napredovala v »vseslovensko«, s Korošcem znova prevzel duhovnik. Kot že rečeno, je bil ta verjetno zadnji politik iz duhovniških vrst, ki je dosegel tako izpostavljen položaj in v slovenski politiki tempo narekoval več kot dvajset let (o delovanju njegovega naslednika Kulovca prim. recimo Ivešić, 2013).

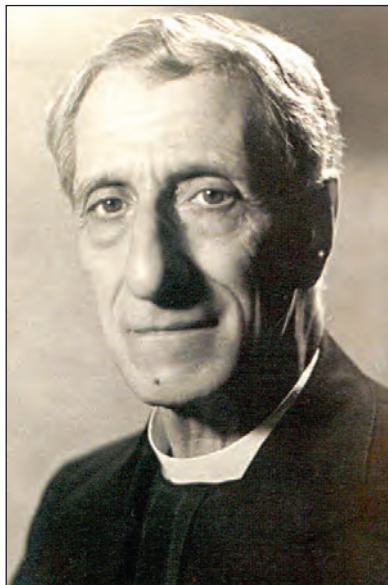
ANTON KOROŠEC MED DUHOVNIŠKIMI POLITIKI SVOJEGA ČASA

Čeprav duhovniške voditelje katoliških strank in celo držav najbolj povezujemo z vzhodnim delom srednje Evrope, jih lahko najdemo v vseh v prvem delu prispevka omenjenih okoljih. Posebej vabljiva je primerjava Antona Korošca z avstrijskim kanclerjem in vodilnim ideologom avstrijskih krščanskih socialcev medvojnega obdobja Ignazem Seiplom. Morda razlika med profanimi odločitvami političnega vsakdana in asketskim pobožnim osebnim življenjem pri Avstrijcu še nekoliko bolj bode v oči. Navsezadnje si je celo usodno tuberkulozo nakopal med romanjem v Sveto deželo. S častnim kanonikom iz Svetega Jurija in njegovo politično izkušnjo notranjega ministra ga ne povezuje samo to, da je moral prevzeti odgovornost za soočenje s požigom dunajske sodne palače, marveč tudi dejstvo, da je svojo stranko (seveda ne po svoji volji) zapustil takrat, ko bi ga pravzaprav najbolj potrebovala (zanj prim. Rhodes, 1973, zlasti 143–148; Besier & Stokłosa, 2013, 166–170). Iz izrazito antiklerikalnih okolij moramo omeniti dušo Italijanske ljudske stranke dona Luigija Sturza. Njegov padec sproža zapletena vprašanja o tem, kaj je s svojim umikom podpore duhovnikom v dnevni politiki pravzaprav želel doseči papež Pij XI. (prim. Lönne, 1986, predvsem 253–262). Podobno se lahko vprašamo ob odločitvi avstrijske škofovske konference, da samo leto dni po Seiplovi smrti pozove duhovnike k odložitvi mandatov na vseh ravneh, kar je sicer v skladu vsaj s črko citiranega 139. kanona *Zakonika cerkvenega prava*. Je bilo v ozadju res preprosto spoznanje, da duhovniško vodstvo v politiki ni več potrebno, ker ga sijajno opravlja laik Dollfuss (Rhodes, 1973, 145)?

Toda še bližji kot Sturzo je bil Korošču Čeh Jan Šramek, ki je Češkoslovaško ljudsko stranko vodil še po drugi svetovni vojni, bil kljub Masarykovemu antiklerikalizmu član skoraj vseh medvojnih češkoslovaških vlad in se nazadnje povzpел celo do mesta predsednika češkoslovaške vlade v izgnanstvu. Ob Slovakah Andreju Hlinki in Jozefu Tisu ter voditelju zakarpatskih Rusinov, grkokatoliškemu duhovniku Avhustinu Vološinu, se seveda ob vseh podobnostih s Korošcem izpostavijo določene razlike (o tem prim. kratko Suppan, 2004, 223–224; 226–228). Zanimivo je, da je velik delež, več kot osem odstot-

Sl. 1: Ignaz Seipel (Wikimedia Commons).

Sl. 2: Don Luigi Sturzo (Wikimedia Commons).

kov, duhovniškega članstva imela celo francoska Ljudska demokratska stranka (PDP), med naštetimi političnimi gibanji sicer daleč najmanj vplivna (Delbreil, 2004, 118).

Nekoliko drugačen je bil položaj v strankah, ki so katoličane predstavljale tam, kjer so bili na državni ravni v manjšini. Nemški Center ali nizozemska Rimokatoliška državna stranka sta morali upoštevati celotno paleto interesov katoličanov, od delavcev do industrialcev. Omenjeno je katoliški stranki na Nizozemskem tja v šestdeseta leta uspevalo do te mere, da je bila v večinski katoliških provincah Limburg in Severni Brabant praviloma deležna plebiscitarne podpore. Nekoliko presenetljivo pa je njo in njeno predhodnico prvih sedemindvajset let obstoja vodil duhovnik Willem Albertus Nolens, ki se sicer ni povzpел do sedeža ministrskega predsednika; slednjega je moral prepustiti laiku Charlesu Ruijsu de Beerenbroucku (Roes, 2004, 83).

V nemškem Centru duhovniško vodstvo nikakor ni bilo samoumevno. Skoraj šest desetletij so v prvih vrstah prevladovali laiki, čeprav podpora uradne Cerkve stranki ni bila vprašljiva. Toliko bolj nenavadno je, da je z msgr. Ludwigom Kaasom, po preselitvi v Rim bolj znanim iz zgodb o razkrivanju povezanosti apostola Petra z večnim mestom, duhovnik zasedel mesto njenega voditelja prav v času zenita Antona Korošca, leta 1928. Kaasovo vodenje stranke se je sicer izteklo v njen avtogol s pooblastitvenim zakonom. Po mnenju mnogih je prineslo tudi škodljiv odmik od sredinskega duha weimarskih koalicij Kaasovega predhodnika, seveda laika Wilhelma Marxa (prim. Lönne, 1986, predvsem 230–237).

Sl. 3: *Metropolit Andrej Šepticki* (Wikimedia Commons).

Sl. 4: *Anton Korošec* (Wikimedia Commons).

V okviru Kraljevine SHS je dobro opozoriti še na nekoliko drugačno naravo navzočnosti duhovnikov v strankarski politiki v hrvaških deželah (o razlikah v vlogi političnega katolicizma na hrvaškem in slovenskem političnem prizorišču ter o posledicah omenjenih razlik prim. Maver & Friš, 2013, zlasti 188–190, in Mithans, 2017, zlasti 22–23). Drugače kot v Sloveniji, kjer je tempo narekoval jekleni Jegličev politični kredo, je bila tam značilna precejšnja pluralnost njihovih glasov. Kot ugotavlja Ivo Banac, duhovnikov nikakor ne gre iskati samo na volilnih listah s Korošcem pobratene Hrvaške ljudske stranke (HPS), ki jo je vodil v Zemunu rojeni duhovnik Stjepan Barić in v kateri je res bilo največ posvečenih oseb, marveč tudi pri frankovcih in pri Radiću. V liberalni Hrvaški skupnosti je bil aktiven še po drugi svetovni vojni politično dejavni »hrvaški Kocbek« Svetozar Rittig, medtem ko je dolgoletnega deželnozborskega in državnozborskega poslanca iz avstrijskih časov Juraja Biankinija potegnilo kar k izrazito unitarističnim Davidovičevim demokratom (Banac, 2013, predvsem 58).

Glede na široko zastopanost duhovnikov v političnih vrstah, ki bi ji lahko dodali še primere škofov, ki so v svojih okoljih še v 20. stoletju praktično opravljali vlogo nekakšnih etnarhov ali narodnih voditeljev – tu je gotovo treba izpostaviti dolgoletnega grkokatoliškega Ivivskega metropolita Andreja Šepćkega (prim. pregledno o njem v Snyder, 2003, zlasti 83 ss.) – je nekako presenetljivo, da s koncem druge svetovne vojne, torej še pred reformami drugega cerkvenega vatikanskega zbora, ti iz parlamentarnih dvoran, v skladu z že dolgo veljavnim cerkvenim zakonikom, skoraj popolnoma izginejo. Nekakšna

ironija usode je, da se najdlje obdržijo kot sopotniki novih po sovjetskem vzoru oblikovanih socialističnih režimov v srednji in vzhodni Evropi. Prototip takega duhovniškega politika je v evropskem merilu dolgoletni vodja blokovske Češkoslovaške ljudske stranke in vladni minister Josef Plojhar, ki je na teh položajih do praške pomladi (gl. Reban, 1990, 150 ss.; Besier & Stokłosa, 2013, 309). V Titovi Jugoslaviji mu manj vidno družbo delata Hrvat Svetozar Rittig ali še v osemdesetih letih nekdanji mariborski pomožni škof Vekoslav Grmič, ki veliko bolj kot njegov rojak Korošec dejansko predstavlja nekakšen anahronizem (prim. Maver, 2013; Griesser Pečar, 2010; gl. še Pacek, 2017, Maver & Ravnikar, 2017, in o kritični oceni »klerikalne jugopolitike« pri nekaterih Friš & Hazemali, 2017, 811). Pa spet ne popolnega. V sedemdesetih letih namreč v amerškem kongresu sedita edina katoliška duhovnika v zgodovini, ki se nadaljnji kandidaturi odrečeta na poziv Janeza Pavla II. iz leta 1980, naj duhovniki ne prevzemajo političnih funkcij.⁷ Verjetno je pontifeksa iz države, kjer je bila na oblast abonirana vsaj nominalna politična levica, k temu pozivu nagnilo tudi dejstvo, da je bila v tem času večina politično neposredno dejavnih duhovnikov politično levo usmerjenih. Medtem ko sta ameriška kongresnika papeža poslušala, ga sandinistični minister Ernesto Cardenal v Nikaragvi recimo ni.

Korošec se je vsaj deloma zavedal težav, ki jih prinaša združevanje duhovništva z izpostavljenim političnim delovanjem. Njegov občudovalec Ivan Ahčin ga je denimo skušal »oprati« morebitnih očitkov, da se je v tem oziru pregrešil: *»Kot notranji minister je včasih rekel: Po teh sredstvih (brutalnih ali krvavih) jaz ne bom segel, saj sem vendar duhovnik. Skrbno je pazil, da ni česa storil, kar bi moglo umazati njegovo duhovniško suknjo.«* (Godeša & Dolenc, 1999, 118).

Veliko sitnosti mu je dvojna vloga prinesla tudi v času na koncu neuspelega rojevanja jugoslovanskega konkordata (prim. Zečević, 1991, zlasti 72; podrobneje o konkordatu Mithans, 2013, 2015 in 2017; Salmič, 2015). Posebej ga je bolela jedka kritika hrvaškega episkopata, češ da kot duhovnik ni dovolj storil za njegovo ratifikacijo (Godeša & Dolenc, 1999, 119; prim. Mithans, 2015).

A predvsem je bil Korošec kot duhovnik politik moteč za s protikatoliškimi predsodki obremenjeno srbsko sredico države. Njegove težave je jedrnato povzel škof Jeglič:

Kralj ima Korošca rad, spozna njegovo spretnost in odločnost, samo zoprno mu je, ker je pop. On in nasprotne stranke mislijo, da ga Vatikan informira in da tudi on v Vatikan referira. Vse to drže za gotovo in se ne dajo prepričati, da to ni res. Tudi jim je zoprno, ker mislijo, da papeža obiskuje: pa že mnogo let ni bil v Rimu; in ravno iz teh sumničenj noče iti. (Jeglič, 2015, 954, vpis z dne 1. 11. 1926).

Na dvoru so se menda celo domislili načina, kako bi Korošca naredili zase sprejmljivejšega. Ljubljanski nadpastir se je namreč takoj za navedenimi vrsticami zgrozil: *»Nedavno je dobil celo povabilo, naj prestopi k pravoslavju. Človek bi mislil, da bi bilo tako povabilo nemogoče, in vendar! [...] S tem korakom bi Korošec popolnoma vso veljavo izgubil.«* (Jeglič, 2015, 954, vpis z dne 1. 11. 1926).

7 Gl. Robert Frederick Drinan v: Biographical Directory US Congress.

ZAKLJUČEK

Tudi omenjeno kaže, da so bile poti in stranpoti prehoda iz habsburškega v naročje Karadjordjevičev, kar se tiče verskega področja, doslej še premalo preiščljene, zlasti zato, ker zareze, kakršna je katoliško občestvo v Sloveniji doletela leta 1945, sedemindvajset let prej kajpak ni bilo (o tem prehodu gl. med drugim Banac, 2013, 55–83; Košir, 2002, 260 ss.; Juhant et al., 2002; gl. še Dolinar, 2007, 242–244; Kolar, 2014, zlasti 375–376; Maver 2014, predvsem 506–508; Maver & Ravnikar, 2017, zlasti 794; Mithans, 2017, zlasti 34 ss.; za primerjavo s podobnimi prehodi gl. Rahten, 2014; Reiter, 2016). Toda ne glede na teološko in liturgično bližino obeh v državi prevladujočih cerkva so bile njune predstave o razmerju med Cerkvijo in družbo precej različne (prim. v zvezi s tem Malmenvall, 2017, zlasti 677–679, kjer je sicer govor o stanju v Rusiji). Zato takšni kulturni šoki, kot jih je ob srečanju s tedanjim premierjem Petrom Živkovičem doživel Ivan Ahčin, niso bili redki, tovrstno miselno blago pa v središču države vsesplošno razširjeno:

Smisel Živkovičevega zabavljanja je bil ta, da je Korošču očital, zakaj se kot duhovnik vtika v politiko; kakšne so sploh razmere v Sloveniji, da hočejo ‚popi‘ vse komandirati, v gospodarstvu, v zadrugetarstvu, pri vzgoji mladine, v politiki in v vsem javnem življenju. Pravil mi je, da je treba temu narediti konec in pape nagnati nazaj v Cerkev, da se bo slovenski narod, ki je marljiv in napreden, lahko osvobodil jarma, ki so mu ga popi naložili. [...] Bil je očitno močno naprskan na slovenske klerikalce in ‚popove‘, ker je svojo antiklerikalno štorijo povedal v eni sapi in nisem niti prišel do tega, da bi mu utegnil kaj ugovarjati ali pojasnjevati. (Godeša & Dolenc, 1999, 67).

Iz navedenega je navsezadnje razvidna tudi nekakšna ujetost Antona Korošca kot duhovnika iz prve politične lige med dva različna modela, v okviru katerih so v obdobju med svetovnjima vojnama delovale katoliške politične skupine. Doma v Sloveniji se je soočal z izzivi, ki so bili podobni tistim avstrijskih ali belgijskih kolegov. Katoliška stranka je bila v vsaj približno demokratičnih pogojih večinska, vendar ne brez ostre konkurence. V širšem jugoslovanskem okviru pa je bil njegov položaj bližji tistemu češkoslovaških, nizozemskih, tudi švicarskih katoliških politikov. Premoč v družbeni eliti so tam imeli nekatoliški, celo protikatoliški elementi, boj s trdovratnimi klišeji je bil na dnevnem redu tako rekoč vsak dan. Zaradi tega sva zgoraj upravičeno zapisala, da se da v evropskem merilu Korošca najlaže primerjati z Avstrijcem Ignazem Seiplom na eni in s Čehom Janom Šramkom na drugi strani.

IUDICA ME, DEUS: PRIESTS IN POLITICS IN SLOVENIA AND IN CENTRAL EUROPE IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY AND ANTON KOROŠEC

Aleš MAVER

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: ales.maver@um.si

Darko FRIŠ

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: darko.fris@um.si

SUMMARY

Since Anton Korošec was both Catholic priest and the foremost political leader in Slovenia for more than twenty years, he is often regarded as a living anachronism. But already a quick comparison with the contemporary European situation shows that his position was not that peculiar at all.

In the beginning of the twentieth century, Catholic politicians and priests among them in Europe operated in at least four fundamentally different types of cultural environments. The first type was characterized by the undisputed role of the Catholic church in the society, to the point that a separate Catholic political movement was deemed almost unnecessary. This holds true particularly for Ireland and Poland. The second type comprised countries where where Catholic majority was taken for granted, but Catholic political parties had strong rivals of liberal and socialist provenience (e. g. Belgium or Austria). The third group of environments was marked by a traditional Catholic majority, opposed by a strong anticlerical current in politics which used to dominate (Italy, Czechoslovakia, France). In the fourth group of countries, Catholics only represented a strong minority of population and were met by a strong tradition of anti-Catholic prejudices (Germany, The Netherlands, Switzerland and also Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes after 1918).

Contrary to the assumption that priests-politicians are mainly a feature of East Central Europe during the first half of the twentieth century, they were pretty common in all of the mentioned areas. The political biographies of the Austrian chancellor Ignaz Seipel and Czechoslovak prime minister Jan Šramek bore particularly striking resemblances to that of Anton Korošec.

He himself was well aware of difficulties, connected to his holy orders with regard to everyday political business and particularly to his role of minister of interior. On the other hand, Korošec's priesthood was ill received by the Orthodox-dominated centre of the new South Slavic state, where prejudices against the role of Catholic clergymen in politics, a common feature in Slovenia, remained very pronounced, allegedly leading even to proposals for conversion of Anton Korošec to Orthodoxy.

Keywords: Anton Korošec, political Catholicism, politics in NE Slovenia, Catholic political parties, Centre, Slovenian People's Party (SLS), party systems

VIRI IN LITERATURA

- CIC 1917** – Zakonik cerkvenega prava. Sestavljen po ukazu papeža Pija X. in razglašen z oblastjo papeža Benedikta XV. Odar, A. (ur.). Ljubljana, Ljudska knjigarna, 1944.
- CIC 1983** – Zakonik cerkvenega prava / Codex iuris canonici. Razglašen z oblastjo papeža Janeza Pavla II. Ljubljana, Družina, 1999.
- Godeša, B. & E. Dolenc (1999)**: Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina. Ljubljana, Nova revija.
- Jeglič, A. B. (2015)**: Jegličev dnevnik. Znanstvenokritična izdaja. Otrin, B. & in M. Čipić Rehar (ur.). Celje, Celjska Mohorjeva družba.
- Nadrah, I. (2010)**: Spomini in semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha. Ambrožič, M. (ur.). Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Altermatt, U. (2007)**: Katholizismus und Nation. Vier Modelle in europäisch-vergleichender Perspektive. V: Altermatt, U. & F. Metzger (ur.): Religion und Nation. Katholizismen in Europa des 19. und 20. Jahrhunderts. Stuttgart, W. Kohlhammer, 15–33.
- Ambrožič, M. (2011)**: Politična dejavnost knezoškofa Jegliča v očeh sodobnikov. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 581–611.
- Balkovec, B. (2011)**: »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša«. Volilna teorija in praksa v prvi Jugoslaviji. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Banac, I. (2013)**: Hrvati i Crkva. Kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti. Zagreb, Profil.
- Benedik, M. (2016)**: Krščanstvo na Slovenskem v luči virov. Celje, Celjska Mohorjeva družba.
- Besier, G. & K. Stoklosa (2013)**: European Dictatorships. A Comparative History of the Twentieth Century. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Press.
- Biographical Directory US Congress** – Biographical Directory of the United States Congress: Robert Frederick Drinan, <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=D000499> (13. 8. 2017).
- Bister, F. J. (1992)**: Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918. Ljubljana, Slovenska matica.
- Cvirn, J. (2015)**: Dunajski državni zbor in Slovenci. (1848–1918). Celje, Ljubljana, Zgodovinsko društvo, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Delbreil, J.-C. (2004)**: Christian Democracy and Centrism. The Popular Democratic Party in France. V: Kaiser, W. & H. Wohnout (ur.): Political Catholicism in Europe 1918–45. Volume 1. London, New York, Routledge, 116–135.
- Dolinar, F. M. (2004)**: Teološko ozadje Herbersteinovega časa. V: Škulj, E. (ur.): Herbersteinov simpozij v Rimu. Celje, Mohorjeva družba, 7–20.
- Dolinar, F. M. (2007)**: Die Position der katholischen Kirche unter den Slowenen 1848–1937 unter besonderer Berücksichtigung der Region Krain. V: Drobesh, W., Stauber, R. & P. G. Tropper (ur.): Mensch, Staat und Kirche zwischen Alpen und Adria 1848–1938. Einblicke in Religion, Politik, Kultur und Wirtschaft einer

- Übergangszeit. Klagenfurt / Celovec, Ljubljana / Laibach, Wien / Dunaj, Mohorjeva / Hermagoras, 239–245.
- Flere, S. et al. (2013):** Slovenian youth 2013. Living in times of disillusionment, risk and precarity. First CEPYUS Friedrich-Ebert-Stiftung Youth Survey. Maribor, Center for the Study of Post-Yugoslav Societies (CEPYUS).
- Friš, D. & D. Hazemali (2017):** *Slovenski glas* in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 27, 4, 807–822.
- Gašparič, J. (2008):** SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske v letih 1929–1935. Ljubljana, Modrijan.
- Godeša, B. (2011):** Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Grdina, I. (1996):** Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šušteršič. *Zgodovinski časopis*, 50, 3, 369–382.
- Grgić Renko, M. (2014):** Slovensko in avstrijsko narodno vprašanje v obdobju moderne. Narodna kontaminacija kulture ali kulturna kontaminacija naroda? *Acta Histriae*, 22, 4, 927–944.
- Griesser Pečar, T. (2010):** Lavantinska škofija v novi Jugoslaviji. *Studia Historica Slovenica*, 10, 2–3, 429–462.
- Ivešič, T. (2013):** Delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in ključni dogodki pred vojno. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84 = 49, 1, 83–118.
- Juhant, J. (1991):** Odnos škofa Jegliča do politika in duhovnika Korošca. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 31, 1, 75–80.
- Juhant, J., Bregant, Z. & J. Markeš (2002):** Katoliško gibanje in Slovenci kot narod. V: Benedik, M., Juhant, J. & B. Kolar (ur.): *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana, Družina, 255–270.
- Kerševan, M. (1989):** Religija in slovenska kultura. Ljudska religioznost, civilna religija in ateizem v Sloveniji. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- Kolar, B. (2014):** Cerkvno dogajanje v Ljubljani med svetovnjima vojnama. *Studia Historica Slovenica*, 14, 2–3, 357–377.
- Kolar, B. (2015):** Slovenian members of religious orders and communities in the United States as a link between the Catholic community in Slovenia and in the United States. *Studia Historica Slovenica*, 15, 1, 105–126.
- Košir, B. (2002):** Cerkev in njen odnos političnih ureditev. V: Benedik, M., Juhant, J. & B. Kolar (ur.): *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana, Družina, 255–270.
- Lönne, K.-E. (1986):** Politischer Katholizismus im 19. und 20. Jahrhundert. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Malmenvall, S. (2017):** V iskanju idejnih predpogojev za uspeh boljševiške oktobrskere revolucije. *Bogoslovni vestnik*, 77, 3–4, 671–686.
- Maver, A. (2013):** Paradoks Vekoslava Grmiča. *Studia Historica Slovenica*, 13, 2–3, 603–620.
- Maver, A. (2014):** V (ne)znanem novem svetu. Paberki iz verskega življenja v Celju med svetovnjima vojnama. *Studia Historica Slovenica*, 14, 2–3, 505–518.

- Maver, A. (2016):** Med evnuhi in junaki. V: Puhar, A. (ur.): Mojster dobro zasukanih stavkov. Življenje in delo Izidorja Cankarja 1886–1958. Ljubljana, Mladinska knjiga, 237–247.
- Maver, A. & D. Friš (2013):** Historical development of the party landscape in Slovenia and Croatia between 1990 and 2007. *Studia Historica Slovenica*, 13, 1, 185–222.
- Maver, A. & T. Ravnikar (2017):** Zastrta znamenja. Vprašanj desidentstva Katoliške cerkve v Sloveniji v obdobju "vzhodne politike" in revija Znamenje. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 27, 4, 793–806.
- Melik, V. (2002a):** Cerkev in slovenska nacionalna zavest v 19. stoletju. V: Melik, V.: Slovenci 1848–1918. Razprave in članki. Maribor, Litera, 202–207.
- Melik, V. (2002b):** Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov. V: Melik, V.: Slovenci 1848–1918. Razprave in članki. Maribor, Litera, 405–417.
- Melik, V. (2002c):** Politični profil Antona Korošca. V: Melik, V.: Slovenci 1848–1918. Razprave in članki. Maribor, Litera, 647–655.
- Mithans, G. (2013):** Vloga tajnega pogajalca pri sklepanju jugoslovanskega konkordata. *Acta Histriae*, 21, 4, 809–824.
- Mithans, G. (2015):** Anton Korošec in jugoslovanski konkordat. *Zgodovinski časopis*, 69, 3–4, 402–424.
- Mithans, G. (2017):** Jugoslovanski konkordat. Pacem in discordia ali jugoslovanski "kulturkampf". Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Orožen, J. (1971):** Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini 1848–1918. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 42 = 7, 1, 200–261.
- Pacek, D. (2017):** Okoliščine imenovanja dr. Franca Krambergerja za mariborsko-lavantinskega škofa ordinarija. *Bogoslovni vestnik*, 77, 1, 53–65.
- Pelikan, E. (1999):** Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem. Maribor, Založba Obzorja.
- Pelikan, E. (2014):** Cerkevne razmere v Trstu in okolici med obema vojnama. *Studia Historica Slovenica*, 14, 2–3, 577–592.
- Pleterski, J. (1998):** Ivan Šusteršič, 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma. Ljubljana, ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Prunk, J. (1991):** Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 31, 1, 35–54.
- Rahten, A. (2001):** Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897–1914. Celje, Cenesa, Založba Panevropa.
- Rahten, A. (2002):** Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS. Ljubljana, Založba ZRC.
- Rahten, A. (2011):** Dr. Ivan Šusteršič – vzpon in padec državnika pozne habsburške monarhije. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 277–311.
- Rahten, A. (2012):** Ivan Šusteršič. Der ungekrönte Herzog von Krain. Die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischem Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

- Rahten, A. (2014):** Kraljevi ali maršalovi diplomati? Politične dileme in opredelitve slovenskih diplomatov na prehodu iz monarhistične v komunistično Jugoslavijo. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 24, 4, 563–576.
- Rahten, A. (2016):** Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla. Celje, Celjska Mohorjeva družba.
- Rahten, A. (2017):** Slovenska politika od sarajevskega atentata do vstopa Italije v vojno. *Acta Histriae*, 25, 4, 977–992.
- Reban, M. J. (1990):** The Catholic Church in Czechoslovakia. V: Ramet, P. (ur.): *Catholicism and Politics in Communist Societies*. Durham, London, Duke University Press, 142–155.
- Reiter, S. (2016):** Delimitations Regarding Fishing in the Adriatic Sea between Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Kingdom of Italy after the First World War. The Brijuni Convention from 1921. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 26, 1, 43–52.
- Repe, B. (2017):** Modernizacije pri Slovencih. *Acta Histriae*, 25, 3, 581–596.
- Rhodes, A. (1973):** The Vatican in the Age of the Dictators (1922–1945). New York, Chicago, San Francisco, Holt, Rhinehart and Winston.
- Roes, J. (2004):** A Historical Detour. A Roman Catholic State Party in the Netherlands. V: Kaiser, W. & H. Wahnout (ur.): *Political Catholicism in Europe 1918–45*. Volume 1. London, New York, Routledge, 80–93.
- Salmič, I. (2015):** Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia e la mancata ratifica (1922–1938). Roma, Pontificio Istituto Biblico, Gregorian & Biblical Press.
- Snyder, T. D. (2003):** The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. New Haven, London, Yale University Press.
- Suppan, A. (2004):** Catholic People's Parties in East Central Europe. The Bohemian Lands and Slovakia. V: Kaiser, W. & H. Wahnout (ur.): *Political Catholicism in Europe 1918–45*. Volume 1. London, New York, Routledge, 217–234.
- Toš, N. (ur.) (2014):** Vrednote v prehodu VIII. Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah. Ljubljana, Wien, Fakulteta za družbene vede, Echoraum.
- Zajšek, B. (2004):** Die Gründung der evangelischen Gemeinde in Marburg (1862) und ihre Entwicklung bis zum Ende des ersten Weltkrieges. *Studia Historica Slovenica*, 4, 1, 89–111.
- Zajšek, B. (2010):** Biti Nemec pomeni biti luteran. Iz življenja nemških evangeličanov s posebnim poudarkom na Mariboru in okolici (1862–1945). Maribor, ZRI dr. Franca Kovačiča.
- Zečević, M. (1977):** Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave. Maribor, Založba Obzorja.
- Zečević, M. (1991):** Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošca (1918–1940). *Prispevki za novejšo zgodovino*, 31, 1, 56–74.

RAZMAH IN NAPREDEK MARIBORA V ČASU ŽUPANOVANJA
DR. JOSIPA LESKOVARJA (1924–1928)

Darko FRIŠ

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava županovanje dr. Josipa Leskovarja, ki je bil na čelu mariborske občine med letoma 1924 do 1928. S svojimi vizionarskimi idejami in umnim vodenjem mestne politike je Maribor v njegovem županskem mandatu dosegel velik napredek predvsem v oblikovanju zunanje podobe mesta, ki se je razširilo in moderniziralo ter postajalo vse bolj „velemestno“. Obenem je z Leskovarjevo večšo vodeno politiko na socialnem in stanovanjskem področju Maribor postal novi dom množici priseljencev. Pričujoča razprava na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru, ter analize relevantnih časnikov prinaša začetni prispevek o delovanju mestne politike oz. župana v obravnavanem obdobju in je zastavljena kot uvod za nadaljnjo poglobljeno raziskavo in celovito oceno političnega delovanja tega izredno umnega politika, ki je po koncu druge svetovne vojne padel v pozabo.

Ključne besede: dr. Josip Leskovar, Maribor, vodenje mesta, komunalni razvoj, urbanizem, volitve župana, gospodarstvo, Narodni blok, Slovenska ljudska stranka, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev

ESPANSIONE E PROGRESSO DI MARIBOR DURANTE IL MANDATO
DA SINDACO DEL DOTT. JOSIP LESKOVAR (1924–1928)

SINTESI

Nell'articolo viene presentato il mandato da sindaco a Maribor negli anni 1924–1928 del dott. Josip Leskovar. Con le sue idee visionarie e la gestione intelligente della politica cittadina Maribor raggiunse un notevole progresso, in particolare nella progettazione dell'immagine esterna della città la quale fu ampliata e modernizzata, diventando sempre così più "metropolitana". Allo stesso tempo grazie alle capacità di Leskovar nella politica sociale e abitativa Maribor divenne una nuova casa per parecchi immigrati. Basandosi su fonti archivistiche conservate presso l'Archivio regionale di Maribor e sull'analisi dei giornali più importanti lo studio fornisce una prima panoramica delle attività della politica cittadina e del sindaco durante il periodo preso in considerazione

ed è impostata come una introduzione a ulteriori ricerche approfondite e valutazioni globali della carriera politica di questo politico molto capace che dopo la fine della Seconda guerra mondiale cadde nel dimenticatoio.

Parole chiave: dott. Josip Leskovar; Maribor; gestione della città, sviluppo municipale, urbanistica, elezioni per il sindaco, economia, Blocco nazionale (Narodni blok), Partito popolare sloveno (SLS), Regno dei serbi, croati e sloveni

NAMESTO UVODA¹

Leta 1921 je vidovdanska ustava razdelila Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) na upravnoozemeljske enote, t. i. oblasti (okrožja), sreze (okraje) in občine. Oblasti je načeloval veliki župan, ki ga je imenoval kralj.² Z začetkom leta 1924 sta kot predstavnika beograjske osrednje oblasti začela svoja mandata velika župana mariborske in ljubljanske oblasti (Perovšek, 2014, 292–293; Granda, 2017, 457). Mariborska oblast je imela sedež v Mariboru in je obsegala jugoslovansko Štajersko, prevaljski okraj, Prekmurje in Medžimurje, s čimer je mesto ob Dravi postalo eno izmed dveh slovenskih oblastnih središč. V obeh je bila med letoma 1927 in 1929 uvedena oblastna samouprava (konča odločitev je lahko pripadla osrednji oblasti), kjer so samostojno odločali o vprašanjih oblastnega gospodarsko-socialnega in kulturno-prosvetnega razvoja. Odločitve sta sprejemali mariborska in ljubljanska oblastna skupščina (Perovšek, 2014, 292–293).

Tako kot v Ljubljani so se tudi v Mariboru med obema svetovnjima vojnama na čelu občine izmenjevali predstavniki vseh treh osrednjih političnih taborov: liberalnega, katoliškega in socialdemokratskega.

Mariborsko mestno občino so v letih med koncem ene in začetkom druge svetovne vojne zaznamovali trije vladni komisarji, trije župani in dva mestna načelnika. V času pred razpadom Avstro-Ogrske je mesto ob Dravi vodil župan dr. Johann Schmiderer (1902–1919), ki se je trudil ohraniti nemški značaj mesta in je vodil izrazito protislovensko politiko. Mandat „zadnjega župana avstrijske dobe“ se je končal z razpustom občinskega sveta v začetku januarja leta 1919, ko je upravo prevzel vladni komisar dr.

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom*, št. P6-0138, in raziskovalnega projekta *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode*, št. J7-8283. Oba financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 Zbirka zakonov: Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, čl. 95, 35.

Vilko Pfeifer (Jenuš, 2017, 901). S tem je mariborska občinska oblast prvič v svoji zgodovini prešla v slovenske roke. Liberalca Pfeiferja je na vodilno pozicijo mesta postavila Narodna vlada v Ljubljani, funkcijo vladnega komisarja za Maribor pa je opravljal do leta 1920. Ob nastopu njegovega mandata med 250-imi uradniki na mestni občini ni bilo nobenega Slovence, zato je Pfeifer odpustil vse občinske uradnike, ki niso znali slovenskega jezika (Antoličič, 2017, 940). V tem obdobju je Maribor postopoma pridobival vse bolj slovensko podobo, Pfeifer pa je s svojim delom postavil temelje za nadaljnji razvoj mesta (Antoličič, 2017, 930). Svoj mandat je končal marca leta 1920, ko ga je za leto dni, do januarja 1921, kot vladni komisar nasledil dr. Josip Leskovar, član *Slovenske ljudske stranke* (SLS). Od januarja do julija 1921, ko se je končala doba komisariatnega vodenja občinske politike, je kot vladni komisar v Mariboru deloval še Ivo Poljanec (Potočnik, 2017a, 949). Na prvih občinskih volitvah v novi državi, Kraljevini SHS, so leta 1921 zmagali socialisti, prvi demokratično izvoljen slovenski župan pa je postal Viktor Grčar. Maribor se je v tem obdobju soočal s številnimi gospodarskimi, socialnimi, kulturnimi in narodnopolitičnimi problemi, Grčar pa se je moral boriti proti vplivom mariborskih Nemcev, ki so imeli zlasti v gospodarstvu še vedno vodilno vlogo (Potočnik, 2017b, 961). Na naslednjih občinskih volitvah leta 1924 je zmagala koalicija, imenovana *Narodni blok*, mestni svetniki pa so na mesto mariborskega župana izvolili dr. Josipa Leskovarja.

Županski mandat dr. Leskovarja, ki se je na čelo mariborske občine zavihtel po preišljeni predvolilni kalkulaciji treh po političnem programu in svetovnem nazoru precej različnih strank, je med vsemi medvojnimi „prvaki“ Mestne občine Maribor najmanj raziskan. V obdobju njegovega županovanja se je mesto izredno razširilo in napredovalo na gospodarskem, urbanistično-gradbenem, komunalnem, kulturnem in socialnem področju. Utrdilo je status drugega največjega slovenskega mesta – bilo je sedež velikega župana mariborske velike županije, številnih državnih uradov in institucij, vojaških in cerkvenih oblasti. Pričujoča razprava na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru, ter analize relevantnih časnikov prinaša začetni prispevek o delovanju mestne politike oz. župana v obravnavanem obdobju in je zastavljena kot uvod za nadaljnjo poglobljeno raziskavo in celovito oceno političnega delovanja tega izredno umnega politika, ki je po koncu druge svetovne vojne padel v pozabo.

OBČINSKE VOLITVE V MARIBORU³ LETA 1924

Prve občinske volitve po nastanku Kraljevine SHS so v Sloveniji organizirali pomladi 1921, druge delne občinske volitve leta 1924 pa so potekale ob različnem času in so bile

3 Po določitvi saintgermanske mirovne pogodbe, da Maribor pripade Kraljevini SHS, se je iz mesta izselilo veliko Nemcev: bivših oficirjev, uradnikov, učiteljev in drugih. Nacionalna struktura predvojnega „nemškega“ Maribora se je torej po prevratnih dogodkih korenito spremenila in mesto je postalo večinsko slovensko. Po prvem popisu prebivalstva v novi državi leta 1921 je v Mariboru živelo 30.915 prebivalcev, od katerih je bilo 2.537 vojakov. Za Slovence se je opredelilo 20.929 meščanov, 6.512 je bilo Nemcev, 2.540 Srbov in Hrvatov, 436 drugih Slovanov, 94 Italijanov, 82 Madžarov, 38 Arnavtov (Albancev) ter 104 drugi (Definitivni rezultati popisa, 1932, 292; Slovenec, 15. 11. 1925: Jože Stabej, Avtonomno mesto Maribor, 8).

odvisne od lokalne politike (Pivec, 1928, 358). Občinske volitve 1924 so bile izvedene na podlagi *Zakona o volitvah v občinske zastope v Sloveniji*,⁴ ki je bil skrajno nedemokratičen in uperjen proti manjšim strankam, saj je po tem zakonu stranka, ki je na volitvah prejela največ glasov v občinski svet, prejela avtomatsko polovico svetniških mest, poleg tega pa še proporcionalno število mest od druge polovice (Perovšek, 2014, 307–308). Občinske volitve so leta 1924 v Sloveniji potekale v skoraj vseh občinah z izjemo Ljubljane (kjer so jih izpeljali že leta 1922) (Perovšek, 2014, 306–307; Melik, 2003, 130–131) in občin v Prekmurju (Vodopivec, 1925, 10).

V drugi polovici leta 1924 se je Viktorju Grčarju iztekal županski mandat in v Mariboru je že od pomladi vladala predvolilna mrzlica, ki jo je vzpodbujala opozicija v mestnem svetu, v časnikih in na predvolilnih shodih. V katoliškem in liberalnem taboru so Grčarjevo županovanje, razumljivo, hudo kritizirali in poskušali prepričati someščane, da socialdemokratski župan ni izpolnil predvolilnih obljub.⁵ Nasprotno so v Grčarjevi stranki poskušali izkoristiti čas pred volitvami in prepričati volivce v županov odlično izpeljan mandat.⁶

Na volitvah so kot samostojne stranke kandidirale *Socialistična stranka Jugoslavije*, *Slovenska neodvisna gospodarska stranka*, *Delavska lista* ter stranka mariborskih Nemcev *Domača gospodarska stranka*.⁷ Na drugi strani so se v začetku septembra 1924, tik pred volitvami, mariborski odbori SLS, *Jugoslovanske demokratske stranke* (JDS) in *Narodne socialistične stranke* (NSS) v strahu pred morebitno koalicijo med Nemci in socialisti združili v t. i. *Narodni blok*.⁸ Uradni seznam vseh kandidatov za občinske odbornike in

4 Sprejet 21. 9. 1921, objavljen 1. 4. 1922 (UrL.PuS, 1. 4. 1922: 4, 31, 213–217).

5 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1924, Zapisnik o izredni seji občinskega sveta mariborskega, 30. 5. 1924, 127–134; Straža, 13. 6. 1924: Razpust mariborskega občinskega sveta, 3; Tabor, 8. 7. 1924: Seja mariborskega občinskega sveta. Občinske volitve za Maribor, 1; Slovenec, 6. 4. 1924: Štajerske novice. Shod SLS v Mariboru, 3.

6 Slovenec, 6. 4. 1924: Burna seja mariborskega občinskega sveta, 3; Slovenec, 6. 4. 1924: Štajerske novice. Shod mariborskih socialistov, 3; Lavrenčič, 2012, 24.

7 Nemci na Slovenskem so leta 1922 ustanovili politično in gospodarsko društvo *Politischer und wirtschaftlicher Verein der Deutschen in Slowenien* (Politično in gospodarsko društvo Nemcev v Sloveniji) s sedežem v Mariboru. Vodil ga je notar dr. Lothar Mühleisen. Društvo je bilo ustanovljeno z namenom varovati nemške nacionalne, gospodarske in politične interese ter pomagati nemškimi kandidatom na volitvah. V društvu so tako bdeli nad izvajanjem manjšinskih varstvenih odločb iz Pariške mirovne pogodbe, sodelovali so pri kongresih evropskih narodnih manjšin in krepili nemško narodno zavest z ustanavljanjem nemških knjižnic, bralnih krožkov, organizirali so razne proslave, praznovanja, nemški tisk in spodbujali razne šporne aktivnosti. V društvu so skušali tudi aktivno politično delovati in so skrbeli za nemške politike v beograjski narodni skupščini in v oblastnih skupščinah v Mariboru in Ljubljani. Na občinskih volitvah leta 1924 so se politične razmere v državi že toliko spremenile, da so mariborski Nemci nastopili s svojo stranko. Da bi dokazali domovinsko pravico v mestu od Dravi, so svojo stranko preimenovali v *Heimische wirtschaftliche Verein* (Domača gospodarska stranka) (Marburger Zeitung, 16. 5. 1922: Marburger und Tagesnachrichten. Ein deutscher politischer Verein in Maribor, 3; Marburger Zeitung, 4. 10. 1923: Marburger und Tagesnachrichten, Politisch-wirtschaftlicher Verein der Deutschen, 2; Marburger Zeitung, 23. 9. 1924, Gemeinderatswahlen in Maribor, 1; Biber, 1966, 33; Baš, 1989, 347; Leskovec, 1991a, 281; Böhm, 2009, 78).

8 Tabor, 13. 7. 1924: Občinske volitve v Mariboru (Iz referata dr. Kukovca na seji gospodarskega in političnega društva za I. in IV. politični okraj v Mariboru dne 10. t. m), 1; Straža, 5. 9. 1924: Shod mariborskih zaupnikov SLS, 4; Tabor, 6. 9. 1924; Program Narodnega bloka v Mariboru, 1.

njihove namestnike (vsaka stranka je na dveh listah prijavila po 41 kandidatov) je bil objavljen v *Uradnem listu ljubljanske in mariborske oblasti* 13. septembra 1924.⁹

„[V]olitve [so bile] plebiscit, toda plebiscit za jugoslovanski in slovenski Maribor“¹⁰

Čeprav je mandatna doba mestnemu občinskemu svetu potekla že 25. maja 1924, je župan Grčar občinske volitve razpisal za 21. september 1924 in v razglasu določil volišča v petih okrajih.¹¹ V skladu z 21. členom mestnega statuta¹² je do izvolitve novega občinskega sveta opravljal vse posle stari občinski svet.¹³

Volitev se je udeležilo 4.592 volivcev, kar je znašalo 69,34 odstotkov volilnih upravičencev.¹⁴ Volitve so se končale po pričakovanju – s porazom župana Viktorja Grčarja in njegove stranke, saj so v *Narodni blok* združene stranke prejele absolutno večino, in sicer 2.405 glasov, s tem pa 32 mandatov. *Domača gospodarska stranka* Nemcev je prejela 994 glasov in 4 mandate, socialdemokrati so dobili 960 glasov in 4 mandate, komunistična delavska skupina 190 glasov in 1 mandat (Leskovec, 1991a, 281; Cvirn, 1998, 84; Ratej, 2006, 454; Berberih-Slana, 2006, 437).¹⁵

Narodni blok je imel tako v novem 41-članskem občinskem svetu večino, in sicer 32 mestnih svetnikov. To so bili: dr. Anton Jerovšek, dr. Vekoslav Kukovec, dr. Josip Leskovar, Ivan Roglič, Ivan Lorber, Vilko Weixl, Jožef Štabej, Franc Selinšek, Ignacij Ozvatič, Ljudevit Pucelj, dr. Alojzij Juvan, dr. Franjo Lipold, Franc France, Rupert Pivec, dr. Zmagoslav Kac, Franc Zmazek, Franjo Bureš, Rudolf Tumpej, Josip Nekrep, Jakob Majerič, Pavel Živortnik, Ivan Šošterič, Ivan Majcen, Franjo Hohnjec, Alojz Kovačič, Miha Lahovič, dr. Pavel Strmšek, Radoslav Podlesnik, Franjo Domiter, Fran Planinšek, Vid Murko in Luka Kecek. Socialdemokratski mestni svetniki so postali Ivan Favaj, Andrej Bahun, Josip Ošlak in Ivan Klančnik. Na listi *Domače gospodarske stranke* so dobili mandat dr. Lothar Mühleisen, Julij Glaser, Julij Pfrimer in Ivan Sirak, komunistično delovno skupino

9 UrL.Lmo, 13. 9. 1924: Kandidatne liste za občinske volitve dne 21. septembra 1924, 512; Tabor, 8. 7. 1924: Občinske volitve za Maribor, 1; Tabor, 9. 7. 1924, Volišča za občinske volitve, 1; UrL.Lmo, 10. 7. 1924: Viktor Grčar, Kandidatne liste za občinske volitve dne 21. septembra 1924, 512–514; Tabor, 31. 7. 1924: Priprave za občinske volitve, 1; Slovenec, 23. 9. 1924: Občinske volitve v Mariboru, 1; Leskovec, 1991a, 281.

10 Straža, 5. 11. 1924: Priziv proti izvolitvi novega mariborskega župana, 3.

11 UrL.Lmo, 10. 7. 1924: Viktor Grčar, Razglas, 388.

12 V obravnavanem obdobju ni bilo nove splošne zakonodaje, zato je bil še vedno v veljavi statut Mestne občine Maribor iz leta 1871 (Leskovec, 1991a, 282).

13 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1924, Zapisnik o III. redni seji mestnega občinskega sveta, 18. 6. 1924, 140; UrL.Lmo, 10. 7. 1924, Viktor Grčar, Razglas, 388; UrL.Lmo, 27. 8. 1924: Viktor Grčar, Razglas, 488.

14 Na prvih županskih volitvah v novi državi je bilo v Mariboru leta 1921 4.183 volilnih upravičencev, volitev pa se je udeležilo 2.939 volivcev; socialni demokrati (SDS) so prejeli 940 glasov, Narodna socialistična stranka (NSS) 679, Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) 499, SLS 496 in komunisti 190 glasov (Tabor, 23. 9. 1924: Udeležba pri volitvah v Mariboru I. 1921, 1923, 1924, 1; Marburger Zeitung, 23. 9. 1924: Gemeinderatswahlen in Maribor, 1; Potočnik, 2017b, 963–964).

15 Straža, 22. 9. 1924, Plebiscit v Mariboru končan s sijajno zmago za Slovence, 1; Slovenec, 23. 9. 1924: Občinske volitve v Mariboru, 1; Jutro, 23. 9. 1924: Sijajna zmaga v Mariboru, 2; Tabor, 23. 9. 1924: Udeležba pri volitvah v Mariboru I. 1921, 1923, 1924, 1; Tabor, 23. 9. 1924: Plebiscit za slovenski Maribor, 1.

pa je v mestnem svetu zastopal Ciril Razboršek.¹⁶ V časniku *Slovenec* so zasluge za zmago *Narodnega bloka* pripisali železničarskim delavcem, ki so, podobno kot na volitvah leta 1921, prevesili tehtnico na stran zmagovalcev.¹⁷ V katoliški *Straži* pa so posebej poudarjali izreden pomen poraza liste mariborskih Nemcev in ocenili, kot smo že poudarili, „da so bile [...] volitve plebiscit, toda plebiscit za jugoslovanski in slovenski Maribor“.¹⁸

Volitve župana, podžupana in mestnih svetovalcev

Veliki poraženci volitev – socialdemokrati – so po volitvah vložili pritožbo, ki pa je bila zavrnjena, tako da je veliki župan dr. Otmar Pirkmajer razpisal mariborske županske volitve¹⁹ za 21. oktober 1924, ko so volili tudi podžupana in štiri mestne svetovalce.²⁰

Volilno sejo mariborskega občinskega sveta je po statutu vodil najstarejši občinski odbornik, ključavničarski mojster Ivan Sirak, ki je bil izvoljen na listi nemške *Domače gospodarske stranke*.²¹

Na županskih volitvah je bilo navzočih 40 novoizvoljenih občinskih svetnikov. V prvem krogu glasovanja je dr. Josip Leskovar, ki se je na volitvah vzdržal, prejel 31 glasov, Andrej Bahun 1 glas, Alojzij Juvan 1 glas, 8 volilnih lističev pa je bilo neveljavnih. Za župana je bil torej z veliko večino izvoljen dr. Josip Leskovar, ki je soglašal z izvolitvijo. V prvem krogu volitev za podžupana je bilo navzočih 41 občinskih svetnikov, oddanih pa je bilo 32 glasov. Liberalec Franjo Lipold je prejel 31 glasov, Vilko Weixl 1 glas, 9 glasovnic pa je bilo neveljavnih. Na volitvah za občinske svetovalce je bilo navzočih 41 občinskih svetnikov, glasovalo jih je 32. Dr. Anton Jerovšek je prejel 32 glasov, dr. Alojzij Juvan 31 glasov, Ivan Roglič 31 glasov, Ivan Šošterič 31 glasov, Rupert Pivec 2 glasova

16 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1924, Zapisnik, 21. 10. 1924, 312.

17 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1924, Zapisnik o V. redni seji občinskega sveta mariborskega, 18. 9. 1924, 295; *Slovenec*, 23. 9. 1924: Občinske volitve v Mariboru, 1.

18 *Straža*, 5. 11. 1924: Priziv proti izvolitvi novega mariborskega župana, 3.

19 Volitve župana, podžupana in štirih občinskih svetovalcev so potekale po končanih občinskih volitvah na posebni volilni seji mestnega sveta v skladu z 51. členom *Zakona o volitvah v občinska zastopstva v Sloveniji*, vodil pa jih je najstarejši občinski svetovalec. Na volitve so bili povabljeni vsi novoizvoljeni občinski svetovalci in vsak je moral podpisati prejem vabila na sejo, neopravičeni izostanek ali predčasno zapustitev seje pa so strogo sankcionirali z odvzemanjem mandata, triletno prepovedjo izvolitve in denarno kaznijo. Župan, podžupan in svetovalci so bili izvoljeni iz vrst občinskih odbornikov. Najprej je potekala izvolitev župana, na volitvah pa je morala biti prisotna več kot polovica odbornikov. Zmagovalec je moral prejeti več kot polovico glasov prisotnih. V primeru, da v prvem krogu nihče izmed kandidatov ni prejel predpisane večine, so opravili drugi krog volitev. Če tudi tokrat ni nihče prejel predpisanega števila glasov, so odborniki volili izmed dveh kandidatov, ki sta na zadnjem glasovanju prejela največje število glasov. V primeru enakega števila glasov dveh kandidatov so izvedli žreb. Žreb pa je določil župana tudi v primeru enakega števila glasov v zadnjem krogu. Volili so z glasovnicami, po izvolitvi župana pa so na enak način volili tudi podžupane in občinske svetovalce (PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1924, Zapisnik, 21. 10. 1924, 311–314; Zadravec, 2010, 124–127).

20 *Tabor*, 30. 9. 1924: Mariborske vesti, Socialistična pritožba proti občinskim volitvam, 2.

21 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1924, Zapisnik, 21. 10. 1924, 311–314.

in Vilko Weixl 1 glas, 9 glasovnic je bilo oddanih praznih. Mestni svetovalci so tako postali dr. Anton Jerovšek, dr. Alojzij Juvan, Ivan Roglič in Ivan Šošterič. Do zaprisege novega župana je županske posle opravljal prejšnji župan Grčar.²²

Občinske volitve v Mariboru leta 1924 so bile izvedene po večinskem volilnem sistemu in so prinesle veliko premoč koaliciji strank iz *Narodnega bloka*. Zmagovalci so tako s svojim glasovalnim strojem, ob silnih protestih šibke opozicije in brezplodnih zavlačevanjih prenosa oblasti nekdanjega župana Grčarja (razmerje med pozicijo in opozicijo je bilo 32 : 9) brez vsakršnih težav izvolili svojega župana, podžupana in mestne svetovalce. Opozicija, v kateri so bili socialisti, Nemci in komunisti, pa je lahko volitve le nemočno obstruirala in vlagala prizive, ki so bili že vnaprej obsojeni na neuspeh.²³

DR. JOSIP LESKOVAR NASTOPI MESTO ŽUPANA

Slovesna zaprisega „prvega slovenskega župana v Mariboru“

Potem ko je županski mandat dr. Josipa Leskovarja 23. novembra 1924 potrdil kralj Aleksander I. Karađorđević,²⁴ je 10. decembra 1924 sledila slavnostna zaprisega župana in podžupana. Slavnostne seje mestnega sveta so se udeležili številni meščani in novozvoljeni občinski odborniki (z izjemo socialistov). Sejo je otvoril veliki župan mariborske oblasti dr. Otmar Pirkmajer. V svojem govoru je navedel pomembne naloge, ki jih je imel Maribor, odkar je postal sedež oblastne uprave. Novemu občinskemu svetu je zagotovil vso podporo in posebej izpostavil, „*da naj bi predstavnike mesta vodili pri njihovem delu stvarni interesi občine in države*“. Nato je veliki župan prebral kraljevi ukaz o potrditi dr. Leskovarja za mariborskega župana, ki mu je sledila njegova zaprisega:

Prisegam pred Bogom vsemogočnim ter obljubljam na svojo čast in zvestobo, da bodem Njegovemu Veličanstvu Aleksandru I., kralju Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev zvest in pokoren, da bodem skrbno čuval ustavo, vestno vršil zakone in da bodem mi kot županu avtonomnega mesta mariborskega naložene dolžnosti vestno izpolnjeval. Tako mi Bog pomagaj!

Ob tem svečanem aktu je novi župan prebral program večine v občinskem svetu:

Najdražji zaklad naj bo občinskemu svetu avtonomija. Posebno pozornost pa naj posveti občinski svet predvsem stanovanjski bedi, šolskemu in zdravstvenemu vprašanju.

22 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1924, Zapisnik, 21. 10. 1924, 314; Slovenec, 22. 10. 1924: Dr. Leskovar župan mariborski, 3; Tabor, 23. 10. 1924: Nov župan in podžupan v Mariboru, 1; Tabor, 7. 12. 1924: Zaprisega novega župana in podžupana v Mariboru, 3; Tabor, 11. 12. 1924: Zaprisega novega župana in podžupana v Mariboru, 1; Straža, 12. 12. 1924: Slovesna zaprisega prvega slovenskega župana v Mariboru, 3; Tabor, 12. 12. 1924: Slovesna zaprisega novega župana, 1; Leskovec, 1991a, 282–283; Lavrenčič, 2012, 35.

23 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1924, Zapisnik, 21. 10. 1924, 311–314.

24 UrL.Lmo, 27. 1. 1925: Iz „Službenih Novin kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“, 41.

Zvezda budnica naj bo narodnost, kar pa naj ne skrajša pravic sodržavljanov drugih narodnosti. Srbski pregovor ‚Samo sloga Srbina spasova‘ naj bo geslo novega občinskega sveta.²⁵

V očeh zmagovalcev je bil dr. Josip Leskovar prvi „pravi“ slovenski župan Maribora.²⁶ V časniku *Tabor* so tako evforično zapisali, da se je z Leskovarjevo župansko zaprisego „začela pomembna doba, ko je mariborsko mestno občino prevzela strnjena slovenska večina. Trenutek, ki bo za vedno zabeležen v zgodovini našega mesta“.²⁷

Kratka biografska zabeležka novoizvoljenega mariborskega župana dr. Josipa Leskovarja

Josip Leskovar je bil rojen 15. marca 1875 v Čadramu pri Konjicah. Ljudsko šolo je obiskoval v domačem kraju in na mariborski gimnaziji maturiral leta 1896. Pridružil se je pobudi domačih župnikov za borbo proti štajercijanstvu v rojstnem kraju. Svoje narodno-obrambno delo je nadaljeval kot visokošolec in v vrsti predavanj nastopal proti delovanju *Südmarke* in *Schulvereina* v Podravju. Vojsko je služil kot enoletni prostovoljec v Linzu, nato pa je študiral pravo v Gradcu in na Dunaju, kjer je bil leta 1902 promoviran. Poročen je bil z Anko (roj. Kovačič), v zakonu pa se jima je rodilo pet otrok: hči Berta (kasneje poročena Zeilhofer), sin Josip (Jožef) ml., Anica (poročena Voršič), sin Rudolf in najmlajša hči Ljubinica (poročena Fürst). Pripraviško prakso je opravljal v Ljubljani, leta 1910 pa se je preselil v Maribor in odprl odvetniško pisarno na Koroški cesti 1, leta 1920 pa je svojo pisarno preselil na tedanjo Sodno ulico 12 v neposredni bližini sodišča (danes Ulica Talcev) odprl odvetniško pisarno. Politično se je začel udejstvovati leta 1911, ko je v lipniškem okraju kandidiral proti nemškemu kandidatu Maliku. Bil je načelnik mariborske mestne organizacije SLS in predsednik podružnice katoliškega narodnoobrambnega društva *Slovenska straža* v Mariboru. Med prvo svetovno vojno je kot poročnik služil v Boki Kotorski, kjer se je leta 1916 odlikoval kot pravni zagovornik domačega prebivalstva, in se po prevratu vrnil v Maribor. V 26. novembra 1918 ustanovljenem *Narodnem svetu za Štajersko* je postal načelnik obrambnega odseka. Na zahtevo Rudolfa Maistra je pri vojaškem poveljstvu v Ljubljani izposloval ukinitev mariborske belo-zelene garde, ki je bila razorožena 23. novembra 1918. Josip Leskovar je v času od leta 1919 do leta 1926 opravljal naloge gerenta mariborskega okrajnega zastopa. Ko je 2. januarja 1919 Vilko

25 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1924, Zapisnik sestavljen v posvetovalnici magistrata mariborskega povodom zaprisege župana dr. Jos. Leskovar-ja in podžupana dr. Frana Lipold-a, 10. 12. 1924, 313–315; *Tabor*, 12. 12. 1924: Slovesna zaprisega novega župana, 1; *Straža*, 12. 12. 1924: Slovesna zaprisega prvega slovenskega župana v Mariboru, 3.

26 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1924, Zapisnik, 10. 12. 1924, 315; *Tabor*, 7. 12. 1924: Zaprisega novega župana in podžupana v Mariboru, 3; *Slovenec*, 10. 12. 1924: Dr. Josip Leskovar, župan v Mariboru, 2; *Tabor*, 11. 12. 1924: Zaprisega novega župana in podžupana v Mariboru, 1; *Straža*, 12. 12. 1924: Slovesna zaprisega prvega slovenskega župana v Mariboru, 3; *Tabor*, 12. 12. 1924: Slovesna zaprisega novega župana, 1. Leskovec, 1991, 282–283, Ratej, 2006, 454.

27 *Tabor*, 12. 12. 1924: Slovesna zaprisega novega župana, 1.

Sl. 1: Dr. Josip Leskovar (PAM, Zbirka fotografij in razglednic, inv. 4079).

Pfeifer od župana Ivana Schmidererja prevzel oblast v mestu, je bil Leskovar imenovan za člana mestnega sosveta, leta 1920 pa je postal drugi vladni komisar mariborske mestne občine. Na prvih občinskih volitvah leta 1921 je doživel neuspeh, na naslednjih leta 1924 je postal mariborski župan. Tri leta kasneje je bil izvoljen za predsednika oblastne skupščine in oblastnega odbora mariborske oblasti. Mariborsko oblastno samoupravo je vodil do jeseni 1929. Od leta 1935 do leta 1941 je bil predstavnik mesta Maribor v banskem svetu Dravske banovine, leta 1940 je predlagal ustanovitev banovine Slovenije. 29. avgusta 1935 je bil med podpisniki nekdanjih članov SLS, *Narodne radikalne stranke*

(NRS) in *Jugoslovanske muslimanske organizacije* (JMO) za ustanovitev *Jugoslovanske radikalne zajednice* (JRZ). Ker je bil ob začetku druge svetovne vojne star že 66 let, ga Nemci niso izselili v Srbijo, tako kot njegovega sina Josipa ml., ki je bil po izobrazbi prav tako pravnik in je še pred vojno nasledil očeta v njegovi odvetniški pisarni. Josip Leskovar st. je tako vojni čas deloma preživel v Mariboru, delno pa v Nemčiji. Še pred odhodom v Nemčijo je uspel s pomočjo nemških prijateljev, s katerimi je pred vojno poslovno in politično sodeloval, družinsko vilo na Kamniški ulici 11 prodati, po končani vojni pa jo je ponovno odkupil. Zaradi predvojnega aktivnega političnega udejstvovanja in svetovnonazorske usmeritve je po letu 1945 njega in sina Josipa ml., ki mu je bila odvzeta odvetniška licenca, nadzorovala Udba. Umrli je v 23. julija 1965 v 90. letu starosti in je pokopan na pobreškem pokopališču.²⁸

Župan Leskovar in spremembe poslovnika mestnega sveta²⁹

Novoizvoljeni župan dr. Josip Leskovar je kot preizkušeni politik že na 1. seji mestnega občinskega sveta predlagal spremembe tedaj veljavnega poslovnika, ki kažejo na njegov učinkovit pristop k reševanju občinskih zadev. Ker so po njegovem mnenju v prejšnjem sklicu mestnega sveta zasedanja zaradi neskončnih in brezplodnih razprav trajala nezaslišano dolgo, je predlagal sklep, da so redne seje mestnega sveta sklicane prvi torek ali sredo v mesecu ob 17.00 uri, trajajo pa lahko najdlje do 21.00 ure. Posebej žgočo razpravo je sprožil županov predlog sprememb 18. člena poslovnika, ki bi po novem določal, da svetniki vložijo predloge za razpravo v pisni obliki, župan ali podžupan pa jih predata v razpravo posameznim odsekom. V občinskem svetu bi takoj razpravljali le o nujnih predlogih, nujni pa bi bili tisti predlogi, ki bi jih podpisalo najmanj 6 občinskih svetnikov, obenem pa bi pisno navedli razloge za nujnost. Tudi ta sklep je bil sprejet – kljub burnim protestom s strani opozicije, ki niso skoparili s težkimi besedami, zaradi česar je bil komunistični svetnik Razboršek celo kaznovan z ukorom zaradi „*neparlamentarnega izraza*“.³⁰

V spremembah poslovnika so v 40. členu razdelili mestni svet v sledeče odseke:

I. odsek: Organizacijske, pravne in službene zadeve, sprejem v občinske zveze, podelitev meščanstva in častnega meščanstva;

28 Tabor, 12. 12. 1924: Slovesna zaprisega mariborskega župana, 1; Lukman, 1925; Baš & Gajšek, 1932, 94–96; ARS, AS 1931, Mm 84909, Mm 84911, Mm 84912; Leskovec, 1991a, 282; Godeša & Dolenc, 1999, 169; Stiplovšek, 2002, 121; Ratej, 2005, 495–496, 504, 510; Ratej, 2006, 454, 460; Zadavec, 2010, 104–105.

29 Mestno samoupravo je od julija leta 1921 vodil 40-članski občinski svet z županom na čelu. Seje mestnega sosveta so potekale v dvorani mestnega magistrata na Glavnem trgu, ki so jo obnovili poleti leta 1921. V sosvetu so delovali različni odseki, ki so se delili na stalne, po potrebi pa so ustanavljali tudi začasne. Člane odseka je predlagal župan, ti pa so med seboj izvolili načelnike in njihove namestnike. Na sejah občinskega sveta so razpravljali o mestnih zadevah in tudi drugi problematiki v državi (PAM-0005, 161, Zapisniki sej mestnega občinskega sosveta Mestne občine Maribor v letu 1921, Zapisnik o 1. seji občinskega sveta v Mariboru, 8. 8. 1921, 138–140; Berberih-Slana, 2006, 429).

30 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1924, Zapisnik o I. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 16. 12. 1924, 316–318.

II. odsek: Pouk in prosveta, zdravstvo, socialno politične zadeve, dobrodelne ustanove, policija za nrvnost in snaga;

III. odsek: Stavbna in tehnična dela, olepšava mesta in razsvetljava, požarna policija;

IV. odsek: Finančne zadeve, kontrola in premoženjska uprava in vsa podjetja;

V. odsek: Vojaške zadeve, tržna policija, aprovizacija, trgovina in obrt.

V vsak odsek je bilo izvoljenih 9 članov, izjema je bil le IV. odsek, ki ga je sestavljalo 11 članov.³¹

Leskovarjevo drugo vodenje Maribora je potekalo v drugačnih okoliščinah kot prvo, ko je med februarjem 1920 in januarjem 1921 opravljal naloge vladnega komisarja, saj je imel tokrat njegov *Narodni blok* v mestnem svetu absolutno večino. Kljub temu pa so bile seje mestnega sveta zaradi opozicije, v kateri so bili socialisti in predstavniki Nemcev v Mariboru, pogosto zelo burne.³² Mariborski Nemci so še vedno poudarjali, da je v mestu ob Dravi precejšnji del prebivalstva nemške narodnosti, zahtevali so uporabo nemškega jezika v mestnem svetu in mestnih institucijah in pozivali, da bi morala biti tudi njim dostopna delovna mesta v mestni upravi. Na sejah mestnega sveta so se pojavljale trditve, da so se Slovenci z odpuščanjem nemških uradnikov v Mariboru Nemcem želeli le maščevati. Takemu ravnanju z nemškimi uradniki pa so se seveda uprli tudi socialisti.³³ S svojimi nenehnimi zahtevami so Nemci vendarle do neke mere uspeli. V času Leskovarjevega županovanja je prišlo do spremembe glede uporabe nemškega jezika, saj je župan Leskovar nemškemu občinskemu svetniku Juliju Pfrimerju, ki naj ne bi znal slovensko, na sejah mestnega sveta dovolil govoriti v maternem jeziku.³⁴

Župan Leskovar ureja delovna razmerja zaposlenih na magistratu

Po prevratu so kot enega prvih ukrepov za slovenizacijo mesta pričeli z odpuščanjem uradnikov, ki niso znali slovenskega jezika. Nadomeščali so jih s slovenskimi, ki pa za svoje delo velikokrat niso imeli prave izobrazbe oz. niso bili usposobljeni. Tudi plače uradnikov se v povojnih letih niso zviševale in župan dr. Leskovar je na seji občinskega sveta maja 1925 napovedal sprejem „*nove pragmatike*“, s katero bi uredili delovna razmerja za zaposlene na magistratu.³⁵ S sprejetjem teh predpisov, ki so stopili v veljavo 1. junija 1925, so med drugim višjim uradnikom povečali osebni dohodek, uradne ure

31 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1924. Zapisnik o I. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 16. 12. 1924, 302–321.

32 Straža, 14. 1. 1925: Pameten predlog, 1.

33 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1925, Zapisnik o izvanredni seji mestnega občinskega sveta, 12. 5. 1924, 181.

34 Slovenec, 10. 12. 1925, Seja mariborskega obč. sveta, 4; PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o II. seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 21. 1. 1926, 55.

35 V mestni upravi je bilo leta 1925 zaposlenih 54 uradnikov in uradnic: trije pravniki, dva zdravnika, dva živinozdravnika, štirje inženirji, petnajst pisarniških uradnikov, dvanajst računskih uradnikov in uradnic, dvanajst pomožnih uradnikov in uradnic ter še okoli trideset drugih delavcev (Slovenec, 15. 11. 1925: Mariborska mestna občina, 9).

so skrajšali na 7 ur dnevno, uradnikom I. kategorije so določili 30 let delovne dobe, drugim kategorijam pa 35 let delovne dobe za izpolnitev pokojninskih pogojev.³⁶ Na seji mestnega sveta 9. junija 1925 so občinski svetniki sprejeli še sistematizacijo delovnih mest v vseh mestnih podjetjih, razen v „*električnem podjetju*“.³⁷

SPREJEMANJE MESTNIH PRORAČUNOV³⁸

Mestni proračun leta 1925

Prvi mestni proračun v času županovanja Josipa Leskovarja, ki ga je delno sestavil še mestni svet v prejšnji sestavi, so sprejemali v senci volitev v Narodno skupščino na seji januarja 1925. Čeprav je imela občina občutno višje prihodke kot pred leti, je njen finančni položaj zaradi višjih izdatkov zahteval racionalno, varčevalno poslovanje mestne uprave. V mestu je bilo še vedno čutiti posledice vojne, prevrata in prehoda v novo državo, ki so se poznale v dohodkih prebivalcev in njihovem standardu, zato nalaganje novih davčnih bremen ni prišlo v poštev.³⁹ Leta 1925 je imela mestna občina v lasti več nepremičnin, med njimi dvanajst šolskih zgradb, tri vojašnice, gledališče, študijsko knjižnico, dve sirotišnici, skladišča, štiri delavnice, sedemnajst stanovanjskih hiš in devet uradov. Upravljala je z mestno plinarno, mestno klavnico, mestnim kopaljščem, mestnim kinom *Apollo*, pogrebnim podjetjem in mestnim električnim podjetjem.⁴⁰

Za slabo finančno stanje v mestu je bilo po mnenju novega župana krivo tudi negativno poslovanje skoraj vseh mestnih podjetij, saj je njihove izgube morala kriti občina. Zato si je županstvo kot eno prioriteten nalog zadalo izboljšanje delovanja mestnih podjetij. Občinski proračun je predvideval 8.104.941,00 din stroškov in 7.915.818,50 dohodkov, torej 189.122,50 din primanjkljaja, mesto pa je imelo iz leta 1924 še 8.857.822,48 din dolga. Proračun je bil namenoma sestavljen s ciljem, da bi bilo mestno zadolževanje čim manjše, kar pa je po drugi strani zahtevalo zavestno opustitev prenekaterih investicije. V proračunu so za 10 odstotkov znižali izdatke za šolstvo in proračun prilagodili obstoječim razmeram. V proračunski debati so socialistični svetniki kritizirali socialno plat proračuna, v nemščini pa je diskutiral svetnik Julij Pfrimer, ki je sicer zagovarjal

36 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1925, Zapisnik o izvanredni seji mestnega občinskega sveta, Službena pragmatika, 12. 5. 1925, 185–231; Slovenec, 13. 5. 1925: Seja mariborskega občinskega sveta. Nova pragmatika sprejeta, 3; Tabor, 14. 5. 1925: Izredna seja mariborskega občinskega sveta, 3.

37 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1925, Zapisnik o IX. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 9. 6. 1925, 233; Slovenec, 10. 6. 1925: Iz Maribora. Seja občinskega sveta, 3; Naša straža, 10. 6. 1925, Iz Maribora, Seja občinskega sveta, 3; Tabor, 11. 6. 1925; Seja mariborskega občinskega sveta, 1.

38 O sprejemanju občinskih proračunov glej: Občinska uprava, 1922: Doba občinskih proračunov, 8, 29.

39 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1925, Zapisnik o IV. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 20. 1. 1925, 24–25; Tabor, 22. 1. 1925: Proračunska seja mariborskega občinskega sveta, 3; Straža, 21. 1. 1925: Iz Maribora, Proračunska seja mariborskega občinskega sveta, 3.

40 Slovenec, 15. 11. 1925: Mariborska mestna občina, 9.

večje varčevanje, v debati o Narodnem gledališču pa zahteval, da se na repertoar uvrstijo tudi predstave v nemškem jeziku. Županstvo je uvedlo pavšalni davek za gostilničarje v višini 0,20 din za liter, od česar so si obetali 200.000 din dohodka, ostali davki pa so ostali nespremenjeni. Na predlog finančnega odseka so povišali pristojbine v klavnici in mestnem gledališču ter povišali najemnine v mestnih poslopih. Na socialnem področju so znatno povišali rentne doklade, mestna občina je prispevala 80.000 din za nabavo učil revnim šolarjem, svetniki pa so predlagali, da bi občina najela šolskega zdravnika, ki bi otroke pregledal dvakrat na leto.⁴¹

Mestni proračun leta 1926

Tudi leta 1926 so občinski proračun sprejemali v drugi polovici januarja. V predstavitvi proračuna je predsednik finančnega odseka podžupan dr. Lipold prepričeval občinske svetnike, da bodo v tekočem letu kljub varčevanju zadostili nalogam občine na gospodarskem, kulturnem in socialnem področju. Mesto je imelo iz prejšnjega leta 63.083 din primanjkljaja, ki so ga pokrili z znižanjem posameznih postavk in zvišanjem davka na pivo in vino. Zaradi slabega finančnega stanja občine sestavljavci proračuna, podobno kot v prejšnjih letih, niso mogli predvideti kakšnih večjih investicij, pa tudi vprašanje najemnin v vojašnicah in izplačila kaldrmine⁴² ni bilo rešeno.⁴³ Občinska uprava je sprejela sklep, da bodo to vprašanje rešili med letom in s tako pridobljenimi sredstvi pričeli z razširitvijo „ubožnice“ oz. doma za osirotele otroke. Predlagatelji proračuna so v svoji predstavitvi poudarjali, da so posebno pozornost namenili podpori kulturnim institucijam v mestu: kulturnim društvom, gledališču, študijski knjižnici ... V proračunski debati sta opozicijska socialistična občinska svetnika kritizirala zapoznelost proračuna in skupaj s predstavniki mariborskih Nemcev napovedala, da bosta glasovala proti proračunu. Župan je opozicijskim občinskim svetnikom odgovarjal, da je proračun sestavljen skrajno varčevalno, obenem pa je tudi veliko bolj socialno naravnano, kot je bil v času socialističnega župana Grčarja. Posebej je poudaril, da je bila skoraj polovica proračuna namenjena za šolstvo in socialo. „Uprava hodi srednjo pot, ker drugače ni mogoče,“ je dejal. V upravi so zagotavljali, da je občina sklenila s falsko elektrarno izjemno ugodno

41 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1925, Zapisnik o IV. Redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 20. 1. 1925, 22–47; Tabor, 22. 1.1925: Proračunska seja mariborskega občinskega sveta, 3; Straža, 21. 1. 1925: Iz Maribora, Proračunska seja mariborskega občinskega sveta, 3.

42 Kaldrmina je posebna taksa, ki so jo pobirale carinarnice za uvoženo blago. Ta taksa se je stekala v „upravo fondova“ v Beogradu in se je lahko uporabljala: a) izključno za tlakovanje in vzdrževanje cest, ki so vodile k carinarnici in carinskemu skladišču; b) za urejanje pristaniščne obale pri rečnih carinarnicah; c) za ogrado okoli skladišča carinarnice (Tabor, 16. 10. 1926: Župan dr. Leskovar, Mariborske vesti. Uradna ugotovitev, 3).

43 Župan Josip Leskovar je na seji mestnega sveta 2. marca 1926 poročal, da bo mesto dobilo 4.292.000 izplačane kaldrmine. Na naslednji seji 9. marca pa je spregovoril o zapletih z vojaško upravo, ki so zahtevali, da jim mestna uprava predloži dokumentacijo o lastništvu vojašnic (Slovenec, 3. 3. 1926: Maribor. Naši kraji in ljudje. Mariborska občinska seja, 4; PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o tajni seji V. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega, 9. 4. 1926, 217).

pogodbo glede cene dobave elektrike. Ni pa bilo mogoče še bolj znižati cene električne energije za uporabnike, ker je mesto denar potrebovalo za delovanje gradbenega fonda.⁴⁴

Ob proračunskem glasovanju so predstavniki nemške manjšine glasovali proti šolskim poglavjem in pojasnili, da so se tako odločili, ker po njihovem mnenju Nemci v Mariboru nosijo največ davčnih bremen in so zato upravičeni do nemške šole. Poudarjali so, da so Nemci prav tako Mariborčani, ki imajo v mestu „domovinsko pravico“. Poleg tega so mestne svetnike spomnili, da so mariborski Nemci podprli jezikovne in politične zahteve koroških Slovencev, ki so po izgubljenem plebiscitu ostali v Republiki Avstriji, zato imajo podobne zahteve tudi sami. V mestni upravi so se branili, da za ukinitvev nemških razredov občina ne nosi nobene krivde, da pa v Mariboru število nemških otrok tako ne dosega zakonsko predpisanega števila, ki bi jim zagotavljal pouk v nemškem jeziku. Tudi ob razpravi o podpori kulturnim društvom so Nemci zahtevali denarno podporo za „Združenje nemških univerzitetnih študentov“ (*Verband der deutschen Hochschüler*). Združenje so v liberalnem časniku *Jutro* označili za društvo sinov mariborskih bogatašev, „ki vsi študirajo v inozemstvu proste poklice, da bodo lahko kasneje nadaljevali z nemško iredento v Sloveniji“ in podpore sploh ne potrebujejo. Obenem so dodali, da so Nemci na mestnih sejah, odkar je župan dopuščal nemško govorjenje svetniku Juliju Pfrimerju, vse bolj agresivni. Na končnem glasovanju je *Narodni blok* brez težav izglasoval proračun, proti pa so glasovali le štirje Nemci in dva socialisti.⁴⁵ Veliki župan dr. Otnar Pirkmajer je predlagani proračun sprejel, zavrnil pa je „izredne dodatke“, ker v občini niso navedli, kako bodo pokrili skoraj 3 milijone primanjkljaja.⁴⁶

Mestni proračun leta 1927 in razdor v koaliciji *Narodni blok*

Na sprejem mestnega proračuna za leto 1927 so v veliki meri vplivala nesoglasja med strankami *Narodne bloka* glede volitev 3 predstavnikov mestne politike v oblastno skupščino 23. januarja 1927. Sprejetje proračuna je bilo na dnevnem redu seje 20. decembra 1926, vendar je prišlo do zapleta, saj se člani *Samostojne demokratske stranke* (SDS)⁴⁷ in *Narodne socialistične stranke* (NSS) seje protestno niso udeležili, pač pa so poslali pismo, v katerem so obsodili SLS z županom Leskovarjem ospredju, da so prekršili dogovor o utrditvi jugoslovanskega značaja mesta, ki so ga sklenili pred občinskimi

44 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o II. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 21. 1. 1926, 51–68, *Jutro*, 22. 1. 1926: Proračunska seja mariborskega občinskega sveta, 2; Naša straža, 22. 1. 1926: Proračunska seja mariborskega občinskega sveta, 3; Slovenec, 22. 1. 1926: Maribor. Seja občinskega sveta, 4.

45 *Jutro*, 23. 1. 1926: Naši kraji in ljudje. Mariborski občinski svet, Nadaljevanje proračunske seje, 3.

46 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o tajni seji V. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega, 9. 4. 1926, 217; Slovenec, 10. 4. 1926: Maribor, Seja občinskega sveta, 4.

47 Svetozar Pribičević, eden od vodilnih politikov *Jugoslovanske demokratske stranke* (JDS), ki je skupaj z NSS in SLS septembra 1924 stopila v koalicijo *Narodni blok*, je marca leta 1924 zapustil stranko in ustanovil novo, *Samostojno demokratsko stranko* (SDS), h kateri so kasneje pristopili tudi vsi mariborski svetniki prejšnje JDS, med njimi tudi podžupan dr. Franjo Lipold (*Slovenski narod*, 16. 9. 1936: Svetozar Pribičević umrl, 1).

volitvami leta 1924 ob ustanovitvi *Narodnega bloka*. Na oblastnih volitvah, na katerih je tokrat SLS sodelovala z *Narodno radikalno stranko* (NRS), so namreč na kandidatno listo (kot četrtega kandidata) uvrstili predstavnika mariborskega nemštva dr. Lotharja Mühleisena. Čeprav jim je župan zagotovil, da bodo v oblastni skupščini reševali le gospodarskopolitične zadeve in ne narodnopolitičnih, so predstavniki teh strank skupaj s predstavnikom *Slovenske kmetijske stranke* (SKS) v mestnem svetu napovedali obstrukcijo in s tem ogrozili sprejetje mestnega proračuna (Berberih-Slana, 2006, 438–439). Napoved so uresničili in se naslednjih napovedanih proračunskih sej mestnega sveta (21. in 22. decembra 1926 ter 14. januarja 1927) niso udeležili, kar pa je povzročilo veliko vznemirjenja med opazovalci dogajanja v občinski politiki.

V časniku *Slovenec* so 28. decembra 1926 zapisali, da so postajale seje mariborskega občinskega sveta vse bolj zanimive za občinstvo. „*To je povsem razumljivo. Občani čutijo, da se občini bližajo kritični dnevi, če bi ostala občina brez proračuna in če bi prenehalo demokratično gospodarstvo ter bi na občini pričeli gospodariti gerenti.*“ V mestu je po poročanju časnika vladalo splošno nezadovoljstvo nad strankami, ki so ovirale delovanje demokratično izvoljenega mestnega sveta in s tem želele doseči njegovo razpustitev.⁴⁸ Centralistična državna ureditev Kraljevine SHS je namreč državnim organom omogočala izvajanje strogega nadzora nad občinsko samoupravo. V primeru razpusta mestnega sveta bi namreč namesto demokratično izvoljenega župana država oblast z dekretom imenovala gerenta oz. vladnega komisarja do razpisa novih volitev (Žontar, 1999, 604; Ratej, 2006, 455) (kot se je zgodilo v Ljubljani med letoma 1922 in 1927) (Perovšek, 2014, 307–311; Perovšek, 2017, 641–647; Prunk, 2017, 634–637). Ker bi imela mestna občina brez sprejetega proračuna težave s pobiranjem „občinskih doklad“⁴⁹ in ne bi mogla nadaljevati dela, so na seji mestnega sveta tik pred iztekom leta sprejeli dvomesečni t. i. proračunski provizorij.⁵⁰

Nesoglasja med strankami *Narodnega bloka* so se stopnjevala, časniki so poročali, da so liberalci (pripadniki SDS in NSS) v noči pred volitvami v oblastno skupščino pred škofijsko palačo na Slomškovem trgu in vilo župana Leskovarja na Kamniški ulici 19 odvrgli bombi, ki sta eksplodirali, in s tem poskušali ustrahovati volivce.⁵¹ Spor med nekdanjimi zavezniki je presegel vse meje. O koaliciji *Narodni blok* ni bilo več govora, liberalci pa so se oklicali za „Narodno fronto“ in se proglasili za edine borce za jugoslovanstvo (Stiplovšek, 2000, 92, 106–107; Ratej, 2006, 460).⁵²

48 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o XIII. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 27. 12. 1926, 621–628; Slovenec, 28. 12. 1926: Kaj se godi doma. Seja mariborskega občinskega sveta, 4.

49 Občinska uprava, 1922: Doba občinskih proračunov, 29.

50 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o XIII. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 27. 12. 1926, 621–628; Slovenec, 28. 12. 1926: Kaj se godi doma. Seja mariborskega občinskega sveta, 4.

51 Jutro, 24. 1. 1927: Volilni dan v Mariboru, 2; Slovenec, 25. 1. 1927: Demokrati skušajo z bombami terorizirati volilce, 5.

52 Na volitvah v oblastno skupščino januarja 1927 je SLS v Mariboru (in tudi v Celju) sklenila koalicijo z *Narodno radikalno stranko* (NRS) in *Političnim in gospodarskim društvom Nemcev v Sloveniji* (*Politischer und wirtschaftlicher Verein der Deutschen in Slowenien*), s čimer je bila mariborska koalicija *Narodni*

Da bi preprečil politično krizo, se je dr. Leskovar, ki je bil na oblastnih volitvah izvoljen za predsednika oblastne skupščine in oblastnega odbora mariborske oblasti, medtem pogodil z mestnimi svetniki iz vrst SDS, NSS ter SKS in jim v zameno za podporo k sprejetju proračuna zagotovil, da predstavnik nemške *Domače gospodarske stranke* Mühleisen ne bo dobil mesta v oblastni skupščini. Sprejemanje mestnega proračuna za leto 1927 je bilo ponovno na dnevnem redu I. redne seje mestnega sveta 28. januarja 1927. Ker so se bali protestov in neželenih incidentov, je policija „*krog in krog*“ zastražila magistrat, župan Leskovar pa je na seji izjavil, da ni vedel za policijsko zaščito. Kljub napovedani obstrukciji meščanskih strank so proračun sprejeli z večino, in sicer s 24 glasovi, sprejemu je nasprotovalo le 5 socialističnih svetnikov, ki so pred sprejemanjem proračuna želeli onemogočiti kvalificirano večino in povzročiti razkol v mestnem svetu. Občinski svet je sprejel proračunsko postavko v višini 10.834.696,00 din, za kar so imeli kritja 4.145.090,00 din, primanjkljaj je znašal 6.689.666,00 din.⁵³ Finančno stanje mestne blagajne sicer ni omogočalo zniževanja dajatev, kljub temu pa so mestni svetniki odpravili osovražen dinarski davek v gostilnah in kavarnah, znižali so „*gostaščino*“ in davek na „*najmarino*“.⁵⁴ Prav tako so znižali vodarino in kanalsko pristojbino, ostale davščine pa so ostale nespremenjene. Ob rednem proračunu so mestni svetniki sprejemali tudi izredni proračun, ki je predvideval 25.115.780,00 din, od česar je bilo pokritja 6.861.500,00, skupno torej 18.253.780,00 din primanjkljaja, ki so ga pokrili z najetjem kredita. V izrednem proračunu so predvideli asfaltiranje ulic, izgradnjo novih cest in kanalov, tlakovanje cest, gradnjo dveh stanovanjskih hiš in dveh javnih stranišč.⁵⁵

MARIBORSKO GOSPODARSTVO

V Mariboru⁵⁶ je po vojni gospodarska dejavnost počasi znova oživela. Zaradi bližine gozdov na Pohorju in Kozjaku so cvetela podjetja za obdelavo in prodajo lesa, mesto

blok samo še črka na papirju (PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1927, Zapisnik o izredni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 14. 1. 1927, 1–3; Slovenec, 15. 1. 1927; Maribor. Izredna seja občinskega sveta, 6; Jutro, 15. 1. 1927; Iz Maribora. V volilno kroniko, 4).

53 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1927, Zapisnik o I. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 28. 1. 1927, 1–29; Jutro, 29. 1. 1927; Naši kraji in ljudje. Proračunska seja mariborskega občinskega sveta, 3; Slovenec, 29. 1. 1927; Proračunska seja občinskega sveta, 5.

54 Gostaščina – taksa, ki jo je moral plačati lastnik stanovanja oz. najemodajalec za vsakega najemnika „gostača“ (ki je stanoval v tuji, najeti hiši). Taksa se je stekala v mestno blagajno oz. občinski stanovanjski fond. Najmarina – davek na prihodek iz najemnine.

55 PAM-0005, 164, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1927, Zapisnik o nadaljevanju I. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega dne 31. 1. 1927, 39–56; Slovenec, 2. 2. 1927; Kaj se godi doma. Seja mariborskega obč. sveta. Proračun sprejet, 4.

56 Mesto se je razprostiralo na 705 km², imelo je 161 ulic in 1.455 hiš. Razdeljeno je bilo na pet okrajev: I. okraj (staro mesto), II. graški okraj, III. oreški okraj, IV. koroški okraj in V. magdalenski okraj, ki je veljal za delavsko in industrijsko predmestje. Splošen značaj mesta je bil večinoma trgovsko-industrijski. „*Ulice v mestu so bile večji del široke, v središču tlakovane, mesto pa so krasili lepi drevoredi.*“ (Slovenec, 15. 11. 1925; Jože Stabej, Avtonomno mesto Maribor, 8; več o tem Baš, 1939).

z industrijo pa je dobivalo električno energijo iz elektrarne v Fali, ki je bila ena večjih v srednjem delu Evrope. V Mariboru so imele najdaljšo tradicijo usnjarska, mlinarska in pivovarska industrija, v času županovanja Josipa Leskovarja pa je v mestu delovalo 55 industrialcev, 813 obrtnikov, 712 trgovcev, 8 bank, 5 tiskarn, 37 obrtnih zadrug, 25 špediterjev, 146 izvoznih in 180 uvoznih podjetij. Hkrati je bilo v Mariboru še 7 hotelov, 12 restavracij, 12 kavarn in 84 gostiln. „*Tak je Maribor en miniature. Še malomeščanski, vendar že na prevalu k velikemu razmahu in napredku. Dovolj zgovorno pa je povedano, da morajo Slovenci Slovencev kakor država Srbov, Hrvatov in Slovencev to izredno oblagodarjeno mesto čuvati med prvimi narodnimi in državnimi dragulji,*“ so zapisali v časniku *Slovenec*⁵⁷ in s tem poudarili izjemen pomen priključitve Maribora in Štajerske v novonastalo jugoslovansko državo.

Med večjimi industrijskimi objekti, ki so zaposlovali največ delavcev, so bile še vedno *Jugoslovanske državne železnice*, ki so prevzele nekdanje *Delavnice južne železnice* v magdalenskem okraju. Po številu delavcev so sledili *Scherbaumov mlin* na Kopalški ulici in *Frančov parni mlin* v Melju, tovarna usnja in tovarna mila (predhodnica kasnejše tovarne *Zlatorog*, danes *Henkel*) v Melju ter tkalnica in apretura *Doktor in drug* ob Ruški cesti v bližini Koroškega kolodvora na Studencih. Leta 1926 je *Götzova pivovarna* pristopila k delniški družbi ljubljanske *Pivovarne Union* (*Götzova dvorana*) pa se je preimenovala v *Unionsko dvorano*.

V obdobju župana Leskovarja je bilo mesto zelo odprto za vse tuje industrialce in investitorje, ki so bili pripravljene v Mariboru odpreti svoje obrate. Med njimi so bili predvsem Nemci in češki državljani nemškega rodu ali Judje. Leta 1926 je bilo ustanovljeno podjetje *Jugotovarna barvarna in apretura*. V Melju je skupaj z družabnikom Rihardom Pochejem iz Linza, zastopnikom avstrijskega podjetja *Hoffellner*, ustanovil tovarno hlačevine mariborski trgovec z manufakturo Josip Hutter. Istega leta je bila na Tržaški cesti ustanovljena konfekcijska tovarna *Skušek*, leta 1927 pa je Čeh Ivan Braun adaptiral nekdanjo konjeniško vojašnico v Jezdarski ulici in v njej odprl tekstilni obrat. V dveh letih je tako Maribor postal središče tekstilne industrije in je imel leta 1938 največ tekstilnih obratov v Dravski banovini, tekstilna podjetja pa so zaposlovala največ delavcev v mestu. (Leskovec, 1991b, 363–372).

Zaradi novih investicij mestne občine pri komunalni obnovi mesta in gradnji novih, nujno potrebnih mestnih večstanovanjskih zgradb, je leta 1925 zacvetela tudi gradbena industrija.

Mestna občina je v Leskovarjevem mandatu skrbelo predvsem za reorganizacijo, modernizacijo in gospodarno poslovanje svojih mestnih podjetij, med katerimi velja omeniti mestno plinarno in mestno klavnico v Melju, mestno kopaljšče ob Dravi (na nekdanji ulici Ob bregu v bližini Studenske brvi), mestni kino *Apollo*, pogrebno podjetje na Pobrežju in mestno električno podjetje, ki je skrbelo za mestno razsvetljava in distribucijo elektrike, proizvedene v falski hidroelektrami (Leskovec, 1991b, 363–372).

57 Slovenec, 15. 11. 1925: Jože Stabej, Avtonomno mesto Maribor, 8.

SOCIALNE RAZMERE V MARIBORU OD 1924 DO 1927

Pa še socialne razmere v Mariboru: v časniku *Slovenec* so jih konec leta 1925 označili kot „črno sliko“. Po pisanju časnika naj bi v tem obdobju na območju mariborske občine bivalo okoli 1.500 družin in posameznikov, ki so spadali v kategorijo invalidov, vdov in sirot. 1.200 od teh jih je sodilo med najrevnejše družine, brez lastnega premoženja, odvisne izključno od pomoči mesta. Mariborska podružnica invalidov je imela okoli 2.000 članov (1.400 moških in 600 žensk – vdov). Večina le-teh je prejela socialno podporo, ki je znašala 60 din mesečno, težki invalidi so prejeli 100 din in družine z veliko otroki 120 din na mesec. To pa še zdaleč ni zadoščalo za normalno eksistenco. Da bi bila slika še temnejša, *Slovenec* navaja, da so pomoči potrebnim leta 1925 ukiniteli vse izredne podpore in podpore v oblačilih ter nadaljuje:

[...] barake v Dajnkovi [danes Šilihova ulica in Trg Miloša Zidanška na Taboru] so jih polne, v zakotnih hišah ob Dravi v predmestjih jih najdemo polno, povsod pa skoro od 6 do 7 oseb v eni sobi, v sili še s kakšnim podnajemnikom! Brez zadostne obleke, še manj hrane, in niti najmanj dobre vzgoje – o tem nas točno obveščajo učni uspehi in izjave učiteljev osnovnih šol!⁵⁸

Tukaj se zastavlja vprašanje, zakaj bi konservativni časnik *Slovenec* tako mračno opisoval razmere v Mariboru, ko pa je bil na čelu mestne občine „njihov“ župan, član SLS dr. Josip Leskovar. Odgovor se kaže v nadaljevanju članka – kot je splošno značilno za obravnavano obdobje, gre za metanje polen pod noge političnim nasprotnikom. Časnik s prstom pokaže na krivca za nastalo „črno“ stanje na področju sociale, saj navaja, da je bilo več kot 1.000 prošenj najrevnejših za podporo poslanih na veliko županstvo v Mariboru (veliki župan je bil v tem času liberalec dr. Otmar Pirkmajer), kjer pa jim, kot jih obtožuje *Slovenec*, za bedo v mestu ni bilo mar, saj niti ena prošnja ni bila ugodno rešena. Ob tem pa ne moremo mimo dejstva, da so bile socialne razmere v mestu izjemno pereče.

Najpomembnejša prioriteta župana dr. Leskovarja – reševanje mariborske „stanovanjske bede“

Po prvi svetovni vojni je bila ena največjih težav, ki je pestila večja slovenska mesta, veliko pomanjkanje stanovanjskih prostorov. Zaradi reševanja stanovanjskih problemov in ublažitve socialne stiske materialno najbolj ogroženih slojev je država sprejela zakonodajo o „stanovanjski zaščiti“, ki je trajala od decembra 1918 do novembra 1926. Stanovanjsko zaščito so izvajali stanovanjski uradi pri občinah, od leta 1925 pa so po sodnih okrajih delovala stanovanjska sodišča. Lastnike je zakon še naprej omejeval pri prostem razpolaganju s starimi stanovanji, nova stanovanja pa so bila iz zakona izvzeta. Prav tako je zakon prepovedoval spreminjanje stanovanj v poslovne prostore (zagrožena kazen je bila 50.000 din, kar je bila dveletna uradniška plača). Lastnik zgradbe je moral

58 *Slovenec*, 13. 12. 1925: Črna slika, 4.

stanovanjskemu sodišču v enem dnevu prijaviti tudi vsako izpraznjeno stanovanje (za neupoštevanje tega zakonskega določila je bila zagrožena kazen v višini 2.000 din). V izpraznjena stanovanja so nove stanovalce razvrščala stanovanjska sodišča na podlagi prošenj, med prosilci pa so lahko bili izključno uradniki, vojni invalidi, vojne vdove in sirote ter delavci, ki niso imeli več kot 3.000 din družinskih mesečnih dohodkov. Odpovedi najemnikom so bile mogoče samo, če je lastnik potreboval stanovanjske prostore za lastno uporabo, in so bile prepovedane v zimskem času, stanovalci (najemniki) pa niso smeli imeti podnajemnikov. 11. novembra 1926 se je stanovanjska zaščita iztekla in stanovalci so se pričeli soočiti z odpovedmi in višanjem stanarin, zato so v društvihih stanovanjskih najemnikov in v delavskih sindikatih organizirali proteste in množična zborovanja po večjih slovenskih mestih. V Narodni skupščini so zaradi protestov sprejeli zakon, s katerim so preprečili prisilna izseljevanja, dokler stanovalci niso dobili drugega ustreznega stanovanja. Zakon je veljal do 1. maja 1928, ko se je prenehalo oblastno dodeljevanje zasebnih stanovanj. Stanovanjska zaščita je tako izgubljala svoj pomen zaradi zakonodaje in tudi zaradi vedno večjega števila novogradenj, ki so bile izvzete iz zaščite. Zaradi pomanjkanja bivalnih prostorov je zasebne novogradnje z olajšavami vzpodbujala tudi država (Kresal, 1970, 105–107; Kresal, 2005, 167–169).

Zaradi zgoščene priseljavanja ljudi s podeželja v mesto, ki je ponujalo večje možnosti zaposlitve, pa tudi zaradi velikega vala slovenskih Primorcev in Korošcev, ki so se po zasedbi Italijanov in izgubljenem koroškem plebiscitu zgrnili v mesto ob Dravi, so se po prevratu v Mariboru soočali z velikim pomanjkanjem bivalnih prostorov. O stanovanjski problematiki so razpravljali na skoraj vsaki seji mariborskega mestnega sveta (sosveta). Svetniki so poskušali rešiti pereče vprašanje na najrazličnejše načine: s preureditvijo večjih stanovanj v več manjših, z uvedbo davka na večja stanovanja in seveda s stanovanjsko gradnjo. Pri tem so se zgledovali tudi po drugih slovenskih mestih, ki so se ukvarjala z enakimi težavami. Za razdeljevanje razpoložljivih stanovanj je občinski svet imenoval stanovanjsko komisijo, ki je bila deležna številnih očitkov, da je bila pri svojem delu nepravilna. Nezadovoljni pa so bili tudi premožnejši Mariborčani, ki so jim bila po dekretu odvzeta stanovanja ali sobe (Berberih-Slana, 2006, 431).

Pomanjkanje stanovanj je bilo tudi v času Leskovarjevega županovanja izjemno aktualno, še posebej zato, ker v Mariboru od začetka vojne ni bila zgrajena nobena večja stanovanjska hiša.⁵⁹ Konec leta 1924 je bilo v mestu evidentiranih 844 občanov brez stanovanja, čez leto je stanovanjska komisija prejela 357 novih prošenj za dodelitev stanovanj, razdelili pa so jih lahko samo 186.⁶⁰ Konec leta 1925 se je število stanovanjskih prosilcev povečalo na 1.290,⁶¹ časnik *Slovenec* pa je zapisal, da je velika stanovanjska kriza dosegla novo kritično mejo.⁶² saj je število razpoložljivih stanovanj stalno padalo, „kar stanovanjsko bedo le še povečuje“.⁶³

59 Jutro, 12. 11. 1925: Naši kraji in ljudje. Mariborski najemniki za gradbeni davek, 3.

60 Tabor, 15. 1. 1925: Mariborski občinski svet. Stanovanjska beda, 3.

61 Slovenec, 8. 11. 1925: Iz Štajerske. Iz Maribora. Reševanje stanovanjske krize, 4.

62 Slovenec, 13. 12. 1925, Črna slika, 4.

63 Tabor, 15. 1. 1925: Mariborski občinski svet. Stanovanjska beda, 3.

Zato ne preseneča, da je Leskovar že v svojem nastopnem govoru obljubil učinkovito reševanje stanovanjske problematike, ki je postala ena glavnih prioritet njegovega županovanja. Edina rešitev pomanjkanja stanovanjskih prostorov je bila intenzivna novogradnja občinskih stanovanj, za kar pa mesto ni imelo dovolj sredstev. Zato si je župan na različne načine prizadeval, da bi v mestu prišli do prepotrebnega denarja za stanovanjske novogradnje. Ena od idej je bila tudi ta, da bi mesto prodalo vojašnice, ki jih je imelo v lasti. Leskovar je zato odpotoval v Beograd, vendar vojaških oblasti v nakup katere od vojašnic ni uspel prepričati.⁶⁴

Konec leta 1925 je župan Leskovar po tehtnem premisleku mestnim svetnikom predlagal, da občina prične z zbiranjem zasebnega kapitala, nato pa z zbranimi sredstvi gradi stanovanjske hiše, ki bi jih lahko ponudili na trgu. Občinski svetovalec Primer (ki je na seji govoril nemško) je ideji nasprotoval in izpostavil, da bi bilo bolj gospodarno, če občina zbrani kapital ponudi za gradnjo podjetnikom. Kljub županovi večini v svetu je Primerjevo sugeriranje vzbudilo dovolj dvomov v smotrnost predlagane naložbe, zato je bil predlog vrnjen v proučitev stanovanjskemu odseku.⁶⁵ V začetku leta 1926 so v mestnem svetu sklenili, da podprejo gradnjo zasebnikov z ustanovitvijo zasebne stanovanjske zadrage.⁶⁶ V ta namen bi v občini najeli dvomilijonski kredit in vzpodbudili zidavo manjših stanovanjskih hiš. Svetniki so po daljši debati predlog sprejeli in zadolžili poseben odbor mestnega sveta za izdelavo pravilnika.⁶⁷ Zasebno gradnjo pa so pospeševali tudi z zelo ugodno prodajo gradbenih parcel, še posebej v magdalenskem okraju ob Betnavski cesti in sosednjih ulicah, namenjenih gradnji tipskih vrstnih hišic in manjših stanovanjskih hiš.⁶⁸

Župan je na seji v začetku leta 1926 predlagal povišanje „gostaščine“, ki se je stekala v podporni stanovanjski fond, toda svetniki so predlog zavrnili. Da pa bi vendarle pospešili gradbeno dejavnost v mestu, so v stanovanjskem odboru predlagali, da bi bile novogradnje prva tri leta oproščene davka na „gostaščino“, vodarino in kanalščino. Svetniki so predlog o predlagani oprostitvi davka potrdili in izvolili novi sedemčlanski stanovanjski odbor.⁶⁹

64 Slovenec, 8. 11. 1925: Iz Štajerske. Iz Maribora. Reševanje stanovanjske krize, 4.

65 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1925, Zapisnik o XV. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 9. 12. 1925, 538–539; Jutro, 10. 12. 1925: Mariborski občinski svet, 2; Slovenec, 10. 12. 1925: Seja mariborskega obč. sveta, 3.

66 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o II. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 21. 1. 1926, 51–68; Jutro, 22. 1. 1926: Proračunska seja mariborskega občinskega sveta, 2; Naša straža, 22. 1. 1926, Proračunska seja mariborskega občinskega sveta, 3; Slovenec, 22. 1. 1926: Maribor. Seja občinskega sveta, 4.

67 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o izredni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 24. 3. 1926, 177–192; Slovenec, 26. 3. 1926: Maribor. Občinska seja mariborskega sveta, 4; Naša straža, 24. 3. 1926; Iz Maribora. Izredna seja mariborskega občinskega sveta, 3.

68 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o nadaljevanju VIII. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega, 27. 7. 1926, 399–400; Jutro, 28. 7. 1926: Mariborski občinski svet, 7; Slovenec, 28. 7. 1926: Mariborski občinski svet. Nadaljevanje 8. seje, 5.

69 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o I. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 5. 1. 1926, 20–23; Jutro, 6. 1. 1926: Naši kraji in ljudje. Mariborski mestni svet, 3; Naša straža, 6. 1. 1926: 1. seja mariborskega občinskega sveta, 2.

Prva gradnja večstanovanjskih zgradb po koncu vojne

Kljub slabemu finančnemu položaju občine je Leskovar že kmalu po začetku županovanja začel izpolnjevati predvolilne obljube o reševanju stanovanjske stiske, ko so v mestu sprejeli načrt za izgradnjo nove večnadstropne hiše na Frančiškanski ulici 8 (danes Ulica Vita Kraigherja), ki so jo dokončali v začetku leta 1926. Tu se je našel prostor za mestno elektropodjetje, „fizikat“, stavbni urad in 9 občinskih stanovanj z 1, 2 in 3 sobami. Občina je zgradbo postavila iz najemnine vojašnic, „tovornine“⁷⁰ in dohodkov elektropodjetja.⁷¹ V začetku leta 1926 so pričeli z gradnjo občinske večstanovanjske hiše⁷² na vogalu Smetanove in Vrtnice ulice (današnje Prežihove ulice) in do konca leta zgradili niz štirih večnadstropnih hiš na Vrtni ulici 9 in 11 ter Smetanovi ulici 30 in 32. Prva večja gradbena akcija, ki so jo zaupali gradbenemu podjetju *Ubaldo Nasimbeni*, je z 29 novimi občinskimi najemniškimi stanovanji bistveno omilila hudo povojno stanovanjsko krizo v mestu, poleg tega pa vzpodbudila tudi zaposlovanje novih gradbenih delavcev, ki so dobili delo na gradbišču.⁷³

V županstvu so si poleg novogradnje prizadevali pridobivati nove bivalne prostore tudi z adaptacijo hiš, ki so bile v mestni lasti. Tako so spomladi 1926 hišo na Krekovi ulici, kjer je imela občina svoje urade, in nekdanjo Kiffmanovo hišo na Slomškovem trgu preuredili v stanovanjske prostore.⁷⁴ V istem času so sklenili v stanovanjske prostore preurediti tudi nekdanjo sinagogo v Židovski ulici, kjer so bile tačas delavnice. Pri tej odločitvi pa so naleteli na buren odziv socialističnega kluba, ki je zaradi tega sklepa vložil interpelacijo.⁷⁵

Leta 1927 je občina na Smetanovi ulici 34, 36, 38 in 38a zgradila še štiri večstanovanjske objekte, za katere je mestna uprava uspela pridobiti kredit na odplačilno dobo 10 let. Na tajni seji mestnega sveta 18. novembra 1927 so odločali o razdelitvi 60 novih stanovanj med 600 prosilcev in v naslednjih dneh izročili ključ domovanj novim stanovalcem.⁷⁶

70 Za reševanje pomanjkanja stanovanjskih objektov so v Mariboru leta 1925 uvedli „tovarnino“ (davek na zemljišče, kjer je stala tovarna), s katero se je v mestno blagajno na leto steklo za okoli 600.000 dinarjev (Slovenec, 8. 11. 1925: Iz Štajerske. Iz Maribora. Reševanje stanovanjske krize, 4).

71 Tabor, 6. 8. 1925: Seja mariborskega občinskega sveta, 3; Tabor, 11. 9. 1925: Nova mestna hiša, 3; Naša straža, 7. 12. 1925: Iz Maribora. Zidava nove občinske hiše, 3; Naša straža, 7. 12. 1925: Iz Maribora. Zidava nove občinske hiše, 3; Naša straža, 7. 12. 1925: Likof pri gradnji nove mestne hiše v Frančiškanski ulici, 3; Tabor, 8. 12. 1925: Likof pri gradnji nove mestne hiše v Frančiškanski ulici, 1.

72 Na seji mestnega sveta 2. marca 1926 je stanovanjski odsek sporočil odločitev, da so za izvajalca gradbenih del izbrali podjetje *Ubaldo Nasimbeni* za 1.847.000 din (PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o IV. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 2. 3. 1926, 17–18; Slovenec, 3. 3. 1926: Maribor. Naši kraji in ljudje. Mariborska občinska seja, 4).

73 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o I. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 5. 1. 1928, 16–19; Jutro, 6. 1. 1926: Naši kraji in ljudje. Mariborski mestni svet, 3; Naša straža, 6. 1. 1926, 1. seja mariborskega občinskega sveta, 2.

74 Jutro, 28. 7. 1926: Mariborski občinski svet, 7; Slovenec, 28. 7. 1926: Mariborski občinski svet. Nadaljevanje 8. seje, 5.

75 Jutro, 23. 1. 1926: Naši kraji in ljudje. Mariborski občinski svet, Nadaljevanje proračunske seje, 3.

76 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1927, Zapisnik o tajni seji X. redne seje mest. občinskega sveta mariborskega. Nadaljevanje javne seje, 18. 11. 1927, 445–458.

* * *

Župan Leskovar je v začetku leta 1926 izjemno smelo poskusil z izgradnjo novega rotovža. Ker je bil obstoječi rotovž na Glavnem trgu zgrajen že leta 1515, ko je v mestu živel okoli 1.000 prebivalcev, v času županovanja dr. Leskovarja pa je Maribor štel že nad 30.000 prebivalcev, hudo zastarelo poslopje ni več zadoščalo svojim potrebam.⁷⁷ Svojo idejo o gradnji novega rotovža je župan predstavil mestnim svetnikom in v ta namen celo sklical izredno sejo mestnega sveta. Moderno zasnovan rotovž naj bi po načrtih zgradili v Jugoslovanskem parku (danes Trg generala Maistra), med realko in velikim županstvom, pročelje bi bilo obrnjeno na Trg svobode in ga ne bi zastiral grad.⁷⁸ Narejeni so bili že preliminarni načrti in osnovna finančna konstrukcija, vendar je zaradi drugih gradbenih prioritet v mestu iniciativa za izgradnjo novega rotovža zastala.⁷⁹

Borza dela

Stanovanjska stiska ljudi v Mariboru kljub izjemnim naporom mestnega sveta in gradbenega odbora ni pojenjala vse do konca Leskovarjevega županskega mandata, saj se je število prebivalstva zaradi priseljevanja še naprej povečevalo. Za mnoge previsoke cene zemljišč, visoke najemnine in kronično pomanjkanje stanovanj – vse to je botrovalo naseljevanju prebivalstva v revnih četrtih, kjer so pogosto prebivali v nemogočih razmerah. Širila so se mariborska predmestja Studenci, Pobrežje, Krčevina, Košaki in Tabor. Mesto ni bilo pripravljeno na dotok tako velikega števila prebivalcev, zato se je moralo spopadati s katastrofalnimi življenjskimi razmerami, ki so vladale v improviziranih naseljih, kjer pogosto niso imeli niti oskrbe s pitno vodo (Godina, 1992, 36; Ferlež, 2009, 35; Ferlež, 2014, 429).

Ob tej „črni sliki“ je mestu leta 1926 celo pretela ukinitve borze dela, o čemer so razpravljali na seji občinskega sveta 24. marca 1926, ko so obravnavali predlog velikega župana dr. Otmarja Pirkmajerja, naj občina prevzame omenjeno institucijo. Mestni svetniki so sprejeli sklep, da vložijo protest proti ukinitvi, če pa bi s protestom ne uspeli, bi bili pripravljene prevzeti borzo dela pod pogojem, da bi država plačala občini prispevke, ki so jih plačevali delavski zavarovanci za brezposelne.⁸⁰ O tem vprašanju je tekla razprava tudi na prihodnjih sejah, vendar so imeli svetniki o nadaljnji usodi borze različna stališča.⁸¹ Kljub temu so se v mestnem svetu uspeli poenotiti in so sprejeli statut borze, ki je določal, da so bili v njegovem upravnem odboru trije zastopniki Delavske zbornice in trije zastopniki mestne občine.⁸² Delokrog borze je obsegal mesto Maribor in mariborsko okrožje, uradniki borze pa so s svojim delom številnim brezposelnim pomagali pri iskanju zaposlitve, čeprav so delovali le pogodbeno.⁸³

77 Slovenec, 2. 3. 1926: Mariborski novi rotovž, 4.

78 Slovenec, 24. 3. 1926: Maribor. Novi rotovž v Mariboru, 4.

79 Slovenec, 26. 3. 1926: Maribor. Občinska seja mariborskega sveta, 4; Naša straža, Iz Maribora. Izredna seja mariborskega občinskega sveta, 3.

80 Slovenec, 26. 3. 1926: Maribor. Občinska seja mariborskega sveta, 4; Naša straža, Iz Maribora. Izredna seja mariborskega občinskega sveta, 3.

81 Slovenec, 12. 5. 1926: Seja mariborskega občinskega sveta, 5; Jutro, 12. 5. 1926: Maribor, Mariborski občinski svet, 4.

82 Jutro, 16. 6. 1926: Domače vesti, Mariborski občinski svet, 4.

83 Slovenec, 28. 7. 1926: Maribor. Mariborski občinski svet, 5.

KULTURA IN ŠOLSTVO

Izjemnega pomena za Maribor je bilo šolstvo, ki je postalo slovensko šele po prevratu, ko je 27. januarja 1919 višji šolski svet v Ljubljani odpravil nemščino kot obvezen predmet na osnovnih in meščanskih šolah, nemške učitelje pa zamenjal s slovenskimi (Potočnik, 2017b, 974–975). V Mariboru so leta 1925 delovale naslednje srednješolske ustanove: teološko semenišče, državna klasična gimnazija (583 učencev), državna realka (452 učencev, 63 učenk), državno moško učiteljišče (149 učencev), državno žensko učiteljišče (148 učenk), žensko učiteljišče šolskih sester, srednja vinarska in sadjarska šola, državna trgovska šola itd. Mariborsko osnovno in meščansko šolstvo je imelo 4 otroške vrtce (464 otrok), 4 ljudske deške šole in vadbico (1.181 učencev), 5 ljudskih deklških šol (1.381 učenk), pomožno šolo za manj nadarjene otroke (38 učencev in 24 učenk), deško meščansko šolo (454 učencev) in 2 deklški meščanski šoli (437 učenk). V šolskem letu 1924/1925 se je v Mariboru skupaj šolalo 3.979 učencev (1.899 dečkov in 2.080 deklek).⁸⁴

Med kulturnozgodovinskimi znamenitostmi v mestu je potrebno posebej poudariti pomen ostankov starega mestnega zidu in drugih „starin“, med mariborskimi kulturnimi ustanovami pa je na prvem mestu *Muzej Zgodovinskega društva v Mariboru* s kulturnozgodovinsko, narodopisno in narodoslovno zbirko, katere pobudnik je bil dr. Franc Kovačič (Matjašič Friš, 2009a, 109–111; Matjašič Friš, 2009b, 616; Friš, 2013, 121). Mesto se je lahko pohvalilo tudi z *Narodnim gledališčem*, opero in dramo (Hartman, 2001, 330), več javnimi knjižnicami (Hartman, 2001, 499–794) in z „najznamenitejšo mestno študijsko knjižnico, ki šteje že nad 13.500 del z več ko 35.000 zvezkih“ (Hartman, 2001, 873–875). V mestu je v tem času delovalo tudi več kot 40 kulturnih in posvetnih društev ter 16 športnih društev, za večje prireditve in proslave pa sta bili na voljo dve večji dvorani: *Götzova koncertna dvorana* in dvorana v *Narodnem domu*.⁸⁵

ZADNJE MEDVOJNE OBČINSKE VOLITVE V MARIBORU LETA 1927

Mariborske občinske volitve konec leta 1927 so bile zadnje volitve v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Zmagovita koalicija zadnjih občinskih volitev *Narodni blok* je po volitvah v oblastno skupščino januarja tega leta razpadla⁸⁶ in na volitvah je nastopila vsaka stranka s samostojno listo.⁸⁷

84 Slovenec, 15. 11. 1925: Jože Stabej, Avtonomno mesto Maribor, 8.

85 Slovenec, 15. 11. 1925: Jože Stabej, Avtonomno mesto Maribor, 8.

86 Ko so januarja 1927 potekale volitve v oblastno skupščino, je SLS v Mariboru (in Celju) sklenila koalicijo z *Narodno radikalno stranko* (NRS) in *Političnim in gospodarskim društvom Nemcev v Sloveniji* (*Politischer und wirtschaftlicher Verein der Deutschen in Slowenien*) – s tem je *Narodni blok* obstajal le še na papirju (PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1927, Zapisnik o izredni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 14. 1. 1927, 1–3; Slovenec, 15. 1. 1927: Maribor. Izredna seja občinskega sveta, 6; Jutro, 15. 1. 1927: Iz Maribora. V volilno kroniko, 4; Stiplovšek, 2000, 92, 106–107; Ratej, 2006, 460).

87 Prim: Mariborski večernik Jutra, 16. 12. 1927: Boj za mariborsko občino, 1; Slovenec, 17. 12. 1927: Mariborčani za zmago in poštenje, 2; Mariborski večernik Jutra, 17. 12. 1927: Pred obračunom s sedanjimi magistratnimi mogotci, 2.

SLS si je po veličastni zmagi na volitvah v oblastno skupščino 27. januarja 1927 prevladujoč položaj na Slovenskem še dodatno utrdila 1. februarja, ko je vstopila v novo vlado Nikole Uzunovića.⁸⁸ SLS je tako na občinskih volitvah leta 1927 nastopila samozavestno in mariborskim volivcem glasno predstavljala uspehe stranke in župana Leskovarja v iztekajočem se mandatu,⁸⁹ njeno vodstvo pa ni več pristajalo na vlaganje skupnih kandidatnih list (Ratej, 2005, 509). Tudi njihovi politični nasprotniki niso sedeli križem rok in so na volilnih shodih ter v časnikih poskušali volivce prepričati, naj ne volijo katoliškega tabora. Pri tem so, npr. liberalci, opozarjali na to, da so se v Mariboru v času Leskovarja davščine povišale mnogo bolj kot v Ljubljani in da so za vse dosežke v „naši severni prestolnici“ zaslužne vse stranke nekdanje koalicije *Narodnega bloka*, ne samo SLS.⁹⁰

Dr. Leskovar je bil 23. februarja 1927 izvoljen za predsednika mariborske oblastne skupščine in oblastnega odbora mariborske oblasti (Stiplovšek, 2000, 126, 137), vendar je poleg teh nalog kljub razpadu *Narodnega bloka* uspešno opravljal tudi funkcijo mariborskega župana vse do izteka mandata. Občinske volitve so v Mariboru potekale 18. decembra 1927. SLS je bila zmagovalka volitev s 1.858 glasovi, SDS je prejela 885 glasov, NNS pa 172. SLS je tako pripadlo 13 mandatov (plus eden na škodo radikalov), SDS 6, Nemcem 5; komunisti, narodni socialisti, radikalni in obrtniška lista so prejeli po 1 mandat. Narodna radikalna stranka je po volitvah vložila protest, ki je bil zavrnjen.⁹¹

Dr. Leskovar na volitvah zaradi novih zadolžitev na čelu oblastne skupščine ni vložil kandidature za župana Maribora. 14. januarja 1928 je bila sklicana konstitutivna seja mestnega sveta, na kateri so na župansko mesto izvolili člana SLS dr. Alojzija Juvana, liberalec dr. Franjo Lipold pa je bil izvoljen na podžupansko mesto. Dr. Josip Leskovar, dr. Anton Jerovšek, Franjo Bureš in dr. Lothar Mühleisen so postali mestni svetovalci. Za izvolitev župana, podžupana in svetovalcev so se v katoliškem taboru dogovorili z liberalci, socialisti kot druga najmočnejša stranka v mestnem svetu pa so ostali v opoziciji, saj so odklanjali vsakršno sodelovanje z meščanskimi strankami.⁹²

NAJPOMEMBNEJŠI DOSEŽKI V LESKOVARJEVEM ŽUPANSKEM MANDATU

Leskovar se je županovanja v Mariboru in reševanja problemov, ki so ostali za županom Grčarjem, lotil z veliko vnamo. Kljub varčevalnim ukrepom zaradi skoraj 9

88 Prim: Slovenec, 4. 2. 1927: Vlada stopi pred narodno skupščino, 1; Slovenec, 4. 2. 1927: Prva seja vlade, 27; Slovenec, 4. 2. 1927: Slovenci v vladi, 2; Jutro, 2. 2. 1927: Klero-radikalna vlada imenovana, 1; Jutro, 2. 2. 1927: Nova vlada že zopet v krizi, 1; Jutro, 2. 2. 1927: G. Uzunović brani svojo vlado, 1; Stiplovšek, 2000, 115.

89 Slovenec, 17. 12. 1927: Upravo Maribora moremo zaupati samo Slovenski ljudski stranki, 3.

90 Jutro, 16. 12. 1927: Mariborčani, ne pozabite, 2.

91 Slovenec, 20. 12. 1927: Maribor je glasoval za delo in poštenje, 1; Ratej, 2005, 510; Berberih-Slana, 2006, 439.

92 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1928, Zapisnik, 14. 1. 1928, 1–6; Slovenec, 19. 12. 1927: Naš župan v našem Mariboru. Volitve župana, 12, 5; Mariborski večernik Jutra, 16. 1. 1928: Po konstituiranju mariborskega občinskega sveta, 1; Mariborski večernik Jutra, 16. 1. 1928: Bitka za Maribor končana, 2.

milijonov primanjkljaja v mestni blagajni,⁹³ je že prvo leto županskega mandata pričeli z najemom kreditov za komunalno obnovo in modernizacijo mesta. Tako so pričeli s popraviljanjem in širitvijo mestnih ulic: urejali in tlakovali so stare ulice, glavne ulice so razširili na 15 m, stranske pa na 10 m. V mestnem središču so obnovili Tattenbachovo ulico, ki je tekla mimo *Narodnega doma* (današnja Ulica kneza Koclja). V koroškem okraju so pričeli z izgradnjo sodobne mestne kanalizacije, obnovili so Vrtno ulico (danes Prežihova ulica) in podaljšali Smetanovo ulico. Obnovili so ceste med Dravo in železniško progo – Pobreško cesto, Motherjevo ulico (danes Ulica heroja Šaranoviča), pričeli pa so tudi z deli na cesti v ulici Ob brodu (danes Oreško nabrežje). V magdalenskem predmestju so obnovili Frankopansko ulico (današnja Gorkega ulica) in Tržaško cesto.⁹⁴

Poimenovali so tudi nekaj novih ulic, med njimi Turnerjevo ulico v koroškem okraju, ki je dobila ime po enem najimenitnejših meščanov, leta 1924 umrlem doktorju prava, vzgojitelju, mecenu in dobrotniku Pavlu Turnerju (Matjašič Friš, 2015, 622–623). Modernizirali in povečali so klavnico v Melju, kar je bilo zaradi obmejnega položaja mesta in železniške proge izjemno pomembno. Reorganizirali so mestni pogrebni zavod, mestnemu vodovodu so dodali novo vodno zajetje, v ožjem mestnem središču so modernizirali kanalizacijo. Mesto je dobilo tožbo na drugostopenjskem sodišču proti vojaški upravi in je povečalo najemnino za vojašnice z 31.000 din na 1.800.000. Uredili so vprašanje najemnine za realko. Po vzoru večjih, modernejših evropskih mest so poskrbeli tudi za to, da so lahko meščani kvalitetno preživljali prosti čas. V mestnem parku so postavili sodoben koncertni paviljon in odprli Kavarno Park (danes je v njej mestni akvarij). Na koncu parka pri Treh ribnikih so uredili športne objekte za letno in zimsko rekreacijo (čolnarno in drsališče), v športnem parku Ljudski vrt pa so razširili igrišča za tenis. Poleg Državnega mostu čez Dravo so zgradili javno stranišče, o drugem, nasproti glavnega kolodvora, pa so se dogovarjali z upravo železnice. Sprejeli so še sklep o gradnji deške meščanske in osnovne šole na vogalu Smoletove in Valvazorjeve ulice (danes Ulica Moše Pijada).⁹⁵

Tudi na področju sociale je bil mestni svet z dr. Leskovarjem na čelu zelo dejaven. Ustanovili so socialni urad, ki je prevzel skrb za brezposelne, starce in sirote, v nekdanji Langerjevi vili v Ljudskem vrtu ob Koroščevi ulici (danes Mladinska ulica) so zgradili večji prizidek in odprli dnevno zavetišče za otroke oz. Mladinski dom, v mestu je še naprej delovala borza dela za pomoč brezposelnim. Županstvo je reševalo silno pomanjkanje stanovanjskih prostorov: gradili so občinske večstanovanjske najemniške hiše, uredili 140 družinskih stanovanj in podpirali zasebno gradnjo.⁹⁶

93 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1925, Zapisnik o IV. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 20. 1. 1925, 24-47; Tabor, 22. 1. 1925: Proračunska seja mariborskega občinskega sveta, 3.

94 Slovenec, 12. 5. 1926: Seja mariborskega občinskega sveta, 5; Jutro, 12. 5. 1926: Maribor, Mariborski občinski svet, 4; Naša straža, 10. 6. 1925: Iz Maribora. Seja občinskega sveta, 3; Slovenec, 10. 6. 1925: Iz Maribora. Seja občinskega sveta, 3.

95 Slovenec, 12. 5. 1926: Seja mariborskega občinskega sveta, 5; Jutro, 12. 5. 1926: Maribor, Mariborski občinski svet, 4; Jutro, 28. 7. 1926: Mariborski občinski svet, 7; Slovenec, 28. 7. 1926: Mariborski občinski svet. Nadaljevanje 8. seje, 5; Slovenec, 23. 9. 1926: Seja mariborskega občinskega sveta, 5; Slovenec, 17. 12. 1927: Mariborčani za zmago in poštenje, 2.

96 Slovenec, 12. 5. 1926: Seja mariborskega občinskega sveta, 5; Jutro, 12. 5. 1926: Maribor, Mariborski

Zelo pomembna pridobitev za modernizacijo Maribora v času Leskovarjevega županovanja je bila vzpostavitev rednega avtobusnega primestnega in mestnega prometa, za kar je bilo ustanovljeno novo mestno podjetje *Avto-promet*,⁹⁷ ki je delovalo v okviru plinarne. V času, ko se je po mestnih ulicah vozilo vsega 10 avtomobilov, je bil najprej aprila 1926 vzpostavljen primestni avtobusni promet, speljane so bile redne avtobusne linije, ki so povezovale Maribor z drugimi mesti na Štajerskem,⁹⁸ do oktobra 1927 pa so uvedli tudi pet mestnih prog.⁹⁹ Mesto je z ureditvijo avtobusnega prometa (razmišljali so tudi o uvedbi tramvajev) pridobilo tudi nova delovna mesta, v mestno blagajno pa se je s prodajo vozniških kart stekalo vedno več denarja. Izboljšale so se povezave med mestom in okolico, povezava s sosednjimi mesti in povezava med posameznimi deli mesta, kar je bilo posebej pomembno za delavce in revnejše meščane.¹⁰⁰ Novo mestno podjetje *Avto-promet* je postalo v kratkem času izjemno pomembno gospodarsko podjetje, ki je veliko „pomenilo za Maribor, da je [bilo mesto] bolj velemestno“.¹⁰¹

V svojem zadnjem nagovoru ob koncu županskega mandata se je Josip Leskovar vsem občanom, še posebej pa svojim volivcem, zahvalil za zaupanje in objektivno naštel najpomembnejše pridobitve svojega županovanja. Poleg vseh zgoraj omenjenih je kot pomembne dosežke izpostavil uvedbo racionalnejšega gospodarjenja ter vzpostavitev reda in discipline v mestnih podjetjih, ki na koncu njegovega mandata niso več poslovala z izgubo, pač pa so nekatera že dosegla predvojno poslovanje in prinašala dobiček.¹⁰²

NAMESTO ZAKLJUČKA

Čeprav dosežki Maribora v Leskovarjevem mandatu niso bili samo zasluga ene stranke in župana, temveč celotne ekipe nekdanjih koalicijskih partnerjev, podžupana, mestnih svetnikov, svetovalcev idr., lahko z gotovostjo rečemo, da je bil ravno dr. Josip Leskovar s svojimi vizionarskimi idejami in umnim vodenjem mestne politike med najbolj zaslužnimi, da je Maribor v njegovem županskem mandatu dosegel velik napredek predvsem v oblikovanju zunanje podobe mesta, ki se je razširilo in moderniziralo ter postajalo vse bolj „velemestno“. Obenem je z Leskovarjevo večje vodeno politiko na socialnem in stanovanjskem področju Maribor postal novi dom množici priseljencev, ki so v letih po

občinski svet, 4; Jutro, 28. 7. 1926: Mariborski občinski svet, 7; Slovenec, 28. 7. 1926: Mariborski občinski svet. Nadaljevanje 8. seje, 5; Slovenec, 23. 9. 1926: Seja mariborskega občinskega sveta, 5; Slovenec, 17. 12. 1927: Mariborčani za zmago in poštenje, 2.

97 Podjetje *Avto-promet* je imelo konec leta 1927 13 avtobusov in 12 zaposlenih šoferjev, ki so bili večji popravil avtobusov. V upravljanju je imelo garaže z avto-delavnico in bencinsko črpalko (Slovenec, 29. 11. 1927: Moderni promet v Mariboru – delo SLS, Osebjne in avtomobili, 3).

98 PAM-0005, 162, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1926, Zapisnik o I. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 5. 1. 1926, 3; Slovenec, 10. 4. 1926: Maribor, Seja občinskega sveta. Avtopromet, 4; Jutro, 10. 4. 1926: Mariborski občinski svet, 3; Slovenec, 29. 11. 1927: Moderni promet v Mariboru – delo SLS, Razvoj avtoprometa, 3.

99 Slovenec, 29. 11. 1927: Moderni promet v Mariboru – delo SLS, Razvoj avtoprometa, 3.

100 Slovenec, 29. 11. 1927: Moderni promet v Mariboru – delo SLS, Gospodarska korist, 3.

101 Slovenec, 17. 12. 1927: Upravo Maribora moremo zaupati samo Slovenski ljudski stranki, 3.

102 Slovenec, 17. 12. 1927: Mariborčani za zmago in poštenje, 2.

prevratu prišli v mesto iskat boljšo prihodnost bodisi iz ekonomskih bodisi iz političnih razlogov.

Njegov naslednik dr. Alojzij Juvan je v svoji županski zaprisegi 6. februarja 1928 obljubil, da bo nadaljeval z izpolnjevanjem programa svojega predhodnika, kolikor bodo to dopuščale mestne finance. Leskovarju, ki je „s [...] *skrbjo in ljubeznijo vedno in povsod zasledoval interese mesta*“, se je zahvalil za njegov doprinos k razvoju in razmahu Maribora in zaprosil za njegovo sodelovanje tudi v vlogi predsednika oblastne skupščine. Vsekakor drži, da je Leskovar v svojem triletnem mandatu izvršil pomemben premik v urbanističnem, gospodarskem in komunalnem napredku mesta, čeprav je za sicer nujno potrebne investicije najemal visoke kredite in povečal dolg mestne občine Maribor iz 9 milijonov dinarjev, kot je znašal mestni dolg ob prevzemu županskega mandata, na skoraj 30 milijonov dinarjev.¹⁰³ Kljub temu se je v zgodovino mesta zapisal kot izjemno napreden, delaven in sposoben župan z izrazitim socialnim čutom in posluhom za potrebe prebivalcev Maribora vseh slojev, še posebej tistih z družbenega dna.

103 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1928, Zapisnik sestavljen na mestnem magistratu mariborskem ob priliki zaprisege župana in podžupana, 6. 2. 1928, 7–8, 10; Berberih-Slana, 2006, 440.

EXPANSION AND PROGRESS OF MARIBOR DURING DR. JOSIP
LESKOVAR'S TERM AS MAYOR (1924–1928)*Darko FRIŠ*

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: darko.fris@um.si

SUMMARY

Dr. Leskovar's (1924–1928) term as mayor is the least researched of all the terms of interwar leaders of the City Municipality of Maribor. He rose to the top of the City Municipality of Maribor with a deliberate pre-election calculation of three political parties the platforms and political spectrums of which differed greatly. During his term, Maribor expanded extensively and made progress in the economic, urban, communal, cultural, and social fields. He fortified the status of Slovenia's second largest city – it was the seat of the Great Mayor of the Great County of Maribor; numerous state offices and institutions, military and ecclesiastical authorities. Based on archival sources from the Regional archives Maribor and the analysis of relevant newspapers this study provides first insight into the activity of city politics and the mayor during the considered period, and is set as an introductory paper to further in-depth research and comprehensive assessment of the political career of this extraordinarily intelligent politician who, after the end of the Second World War, fell into oblivion.

Leskovar started his term with eagerness and immediately began solving the problems that his predecessor major Grčar had left. Already in his first year as major Leskovar took loans for utility renovation and modernization of the city despite the austerity measures due to the deficit of almost 9 million in the city treasury. Thus, they began to repair and expand the city streets. They reworked and paved the old streets. They modernized and expanded the slaughterhouse in Melje, the city-owned funeral service was reorganized, a new water catchment was added to the city water works, and the sewage system in the city center was modernized. The city won a lawsuit at Court of Appeal against the military administration, and also settled the issue of rents for the Realschule.

The city council, led by Dr. Leskovar, was very active also in the field of social life. They established a social office that took care of the unemployed, the elderly, and the orphans, built a larger extension and opened a daily shelter – Mladinski dom for children in the former Langer's villa at the Ljudski vrt near Koroška Street (now Mladinska Street), the labour market continued to operate for the unemployed. The mayor and the city council also worked on solving the burning shortage of residential areas: they built municipal multi-apartment renting houses, arranged 140 family dwellings, and supported private construction.

Following the examples of larger, more modern European cities, they also provided for the citizens to be able to spend their free time in a quality manner. A modern concert pavilion was set up in the city park and the Cafe Park had opened. At the end of the park

at the Trije ribniki, sports facilities were constructed for summer and winter recreation (boathouse and ice rink), and tennis courts were expanded at the Ljudski vrt sports park.

In addition to the state bridge over Drava, they built a public toilet, and they negotiated with the railway administration for the construction of another opposite the central station. They also adopted a decision on the construction of a boys' city and elementary school on the corner of Smoletova and Valvazorjeva Street (now Moša Pijade Street).

Among other important achievements of Dr. Leskovar's municipal administration were also the introduction of a more rational management and the establishment of order and discipline in city companies, which at the end of his mandate were no longer operating at a loss; on the contrary, some achieved pre-war business and profit.

Leskovar made significant changes in the urban, economic, and utility progress of the city during his three-year term, despite taking a total loan of almost 30 million dinars for urgently needed investments. Nevertheless, he is remembered as a progressive, hardworking, and capable mayor with a distinct social sense who listened to the needs of the inhabitants of Maribor of all social classes, especially to those from the social "bottom".

Keywords: Dr. Josip Leskovar, Maribor, city management, utility development, urbanism, mayoral elections, economy, National Block (Narodni blok), Slovenian People's Party (SLS), Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes

VIRI IN LITERATURA

- ARS, AS 1931** – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004 (AS 1931).
- Definitivni rezultati popisa (1932):** Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januarja 1921. god. Sarajevo, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika.
- Godeša, B. & E. Dolenc (1999):** Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina. Ljubljana, Nova revija.
- Jutro.** Ljubljana, 1920–1945.
- Marburger** [/Mariborer] **Zeitung.** Maribor, 1862–1945.
- Mariborski večernik Jutra.** Maribor, 1927–1941.
- Naša straža.** Maribor, 1924–1926.
- Občinska uprava** – glasilo Županske zveze za Slovenijo, 1922–1927.
- PAM-0005** – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Mestna občina Maribor 1528–1941 (fond 0005).
- Slovenec.** Ljubljana, 1873–1945.
- Straža.** Maribor, 1924–1927.
- Tabor.** Maribor, 1924–1927.
- UrL.Lmo** – Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti. Ljubljana, Delniška tiskarna, 1924–1929.
- UrL.PuS** – Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo. Ljubljana, Delniška tiskarna, 1921–1924.
- Zbirka zakonov** – I. snopič. Ljubljana, Tiskovna zadruga, 1927.
- Antoličič, G. (2017):** Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 929–947.
- Baš, F. & B. Gajšek (1932):** Vodnik po Mariboru. Kulturna, tujsko-prometna in gospodarska slika mesta in pokrajine; kulturno-gospodarski pregled Celja in Ljubljane. Ljubljana, Reform-Reklam-Bureau.
- Baš, F. (1939):** Razvoj Maribora v l. 1918–1938. *Kronika slovenskih mest*, 6, 2, 57–68.
- Baš, F. (1989):** Kulturbund v Celju med dvema vojnama. V: Baš, F.: Prispевki k zgodovini severovzhodne Slovenije: izbrani zgodovinski spisi. Maribor, Obzorja, 347–354.
- Berberih-Slana, A. (2006):** Uprava v Mariboru 1919–1929. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 421–444.
- Biber, D. (1966):** Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Cvirn, J. (1998):** Nemci na Slovenskem (1848–1941). V: Nećak, D. (ur.): »Nemci« na Slovenskem 1941–1955: izsledki projekta. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 53–98.
- Böhm J. (2009):** Deutsche Volksgruppe in Jugoslawien 1918–1941. Frankfurt am Main, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, Peter Lang, GmbH.
- Forlež, J. (2009):** Stanovati v Mariboru. Maribor, Umetniški kabinet Primož Premzl.
- Forlež, J. (2014):** Bivalni razpon Mariborčanov v obdobju med obema vojnama ali – Kje

- se umiješ, kam greš spat? *Studia Historica Slovenica*, 2–3, 435–456.
- Friš, D. (2013):** Anton Kaspret in Franc Kovačič – uredništvo Časopisa za zgodovino in narodopisje (1904–1917). *Studia Historica Slovenica*, 13, 1, 121–142.
- Godina, M. (1992):** Iz mariborskih predmestij. O življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941. Maribor, Obzorja.
- Granda, S. (2017):** Župani – simbol slovenske lokalne samouprave in demokracije. *Studia Historica Slovenica*, 17, 2, 449–461.
- Hartman, B. (2001):** Kultura v Mariboru. Maribor, Obzorja.
- Jenuš, G. (2017):** „Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!“. Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 901–927.
- Kresal, F. (1970):** Stanovanjska zaščita in gradnja stanovanj v važnejših delavskih središčih v Sloveniji od leta 1918 do 1930. *Kronika*, 18, 2, 105–112.
- Kresal, F. (2005):** Stanovanjska zaščita po prvi svetovni vojni v Sloveniji. *Arhivi*, 28, 3, 165–173.
- Leskovec, A. (1991a):** Zgodovina uprave v Mariboru 1752–1941. V: Curk, J., Hartman, B. & J. Koropec (ur.): Maribor skozi stoletja, Razprave I. Maribor, Obzorja, 229–312.
- Leskovec, A. (1991b):** Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941. V: Curk, J., Hartman, B. & J. Koropec (ur.): Maribor skozi stoletja, Razprave I. Maribor, Obzorja, 313–414.
- Melik, V. (2003):** Protoliberalno občinsko vodstvo v Ljubljani 1921–1923. *Arhivi*, 26, 1, 129–139.
- Lavrenčič, U. (2012):** Mestna občina Mariborska med leti 1922–1924. Diplomsko delo, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.
- Lukman, F. K. (1925):** Josip Leskovar. V: Cankar, I. & F. K. Lukman (ur.): Slovenski biografski leksikon, 1. Ljubljana, Zadržna gospodarska banka, 638.
- Matjašič Friš, M. (2009a):** Dr. Franc Kovačič – ustanovitelj in sodelavec revije Voditelj v bogoslovnih vedah. *Studia Historica Slovenica*, 9, 2–3, 615–632.
- Matjašič Friš, M. (2009b):** Franc Kovačič. V: Rahten, A. et al. (ur.): Nova slovenska biografija (Zbirka Življenja in dela, Biografske in bibliografske študije, 4, 3). Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 99–112.
- Matjašič Friš, M. (2015):** Izvrševanje „poslednje volje“ dr. Pavla Turnerja. *Studia Historica Slovenica*, 15, 3, 621–648.
- Perovšek, J. (2014):** Političnoupravna podoba Ljubljane. *Studia Historica Slovenica*, 14, 2–3, 291–338.
- Perovšek, J. (2017):** Predsednik gerentskega sveta, ljubljanski župan in predsednik Mestne občine Ljubljana dr. Dinko Puc (1924–1935). *Studia Historica Slovenica*, 17, 2, 641–674.
- Pivec, M. (1928):** Programi političnih strank in statistika volitev. V: Mal, J. (ur.): Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Ljubljana, Leonova družba, 357–373.
- Potočnik, D. (2017a):** Vladni komisar Ivan Poljanec (1921). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 949–959.

- Potočnik, D. (2017b):** Mariborski župan Viktor Grčar (1921–1924). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 961–987.
- Prunk, J. (2017):** Ljubljanski župan dr. Ljudevit Perič. *Studia Historica Slovenica*, 17, 2, 631–639.
- Ratej, M. (2005):** Slovenska ljudska stranka na Štajerskem med leti 1923 in 1929. *Studia Historica Slovenica* (Mlinaričev zbornik I.), 5, 1–3, 493–512.
- Ratej, M. (2006):** Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor v letih 1918–1941. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 445–466.
- Stiplovšek, M. (2000):** Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Vodopivec, F. (1925):** Zakon o volitvah v občinska zastopstva v Sloveniji v praksi. *Slovenski pravnik*, 39, 7–8, 145–153.
- Zdravec, M. (2010):** Mestna občina Mariborska 1919–1921. Diplomsko delo, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.
- Žontar, J. (1999):** Občine v Sloveniji v letih 1918–1941. V: Rajšp, V. & E. Bruckmüller (ur.): Vilfanov zbornik: pravo, zgodovina, narod. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 603–623.

MED PRILOŽNOSTMI IN POMANJKANJEM: MARIBOR
V ČASU PRVEGA ŽUPANSKEGA MANDATA
DR. ALOJZIJA JUVANA, 1928–1931

David HAZEMALI

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: david.hazemali1@um.si

Mateja Matjašič FRIS

UKC Maribor, Oddelek za znanstveno-raziskovalno delo, Ljubljanska 5, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: mateja.fris@gmail.com

Ana ŠELA

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: ana.sela3@gmail.com

Majda SCHMIDT KRAJNC

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: majda.schmidt@um.si

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek na podlagi gradiva Mestne občine Maribor, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor, najbolj relevantnih časnikov ter celovitega nabora znanstvene literature osvetljuje manj znane in še neznane vidike prvega županskega mandata dr. Alojzija Juvana (1928–1931). Juvanovo prvo županovanje je predstavljeno skozi prizmo svetovne gospodarske krize, ki je slovenski etnični prostor zajela leta 1930. Ta je postala stalnica dnevnih redov rednih in tudi izrednih sej mariborskega mestnega sveta. Prispevek ugotavlja, da je prav svetovna gospodarska kriza poleg tranzicije glavnine slovenskega etničnega ozemlja iz Avstro-Ogrske in Države SHS v novo, prvo jugoslovansko državo vplivala oziroma pogojevala glavnino sprememb v urbano-gradbeni, gospodarski, socialni in kulturni podobi Maribora.

Ključne besede: Maribor, dr. Alojzij Juvan, svetovna gospodarska kriza, mariborski mestni svet, gospodarstvo, kultura, socialne razmere, urbano-gradbeni razvoj

TRA OPPORTUNITÀ E CARENZE: MARIBOR DURANTE IL PRIMO
MANDATO DA SINDACO DEL DOTT. ALOJZIJ JUVAN, 1928–1931

SINTESI

Grazie all'analisi della documentazione del Comune cittadino di Maribor conservata presso l'Archivio regionale di Maribor, dei giornali pertinenti e della vasta bibliografia scientifica l'articolo illustra aspetti meno noti e quelli sconosciuti del primo mandato da sindaco del dott. Alojzij Juvan (1928–1931). Esso viene presentato nell'ottica della crisi economica mondiale la quale venne percepita dal mondo sloveno nel 1930. Divenne una costante negli ordini del giorno delle sedute ordinarie e quelle straordinarie del Consiglio municipale di Maribor. Il saggio chiarisce che era stata appunto la crisi economica mondiale, oltre alla transizione della maggioranza del territorio etnico sloveno dall'Austria-Ungheria e dello Stato SHS nella nuova statalità jugoslava, a determinare ovvero condizionare la maggioranza dei cambiamenti nell'immagine urbanistica, economica, sociale e culturale di Maribor.

Parole chiave: Maribor, dott. Alojzij Juvan, crisi economica mondiale, Consiglio municipale di Maribor, economia, cultura, condizioni sociali, sviluppo urbano

UVOD¹

Mesto Maribor je v obdobju med obema vojnama doživelo korenite spremembe. Te so se kazale ne samo v urbano-gradbeni podobi mesta, temveč tudi v njegovem gospodarstvu in domala vseh plasteh mestnega življenja. Skupna imenovalca glavnine sprememb v obravnavanem obdobju sta bila tranzicija velikega dela slovenskega etničnega prostora iz Avstro-Ogrske v novo, prvo jugoslovansko državo, ter svetovna gospodarska kriza. Prihod te v Maribor in druge slovenske kraje (leta 1930) skoraj sovпада s prvim mandatom mariborskega župana dr. Alojzija Juvana (1928–1931). Specifično o Juvanu in Mariboru v času obeh njegovih županovanj smo prvo znanstveno študijo dobili šele leta 2011 izpod peresa zgodovinarja Maksimiljana Frasa. To je Fras leta 2013 nadgradil z objavo monografije *Mariborski župan dr. Alojzij Juvan in njegov čas*. Frasova spoznanja nedvomno osvetljujejo Juvana in obdobje obeh njegovih županovanj, toda pri tem

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

umanjka izdaten poudarek na svetovni gospodarski krizi, ki je leta 1930 postala osrednji element politike mariborskega mestnega sveta.

Pričujoča razprava skuša zapolniti to vrzel z osvetlitvijo Juvanovega prvega županskega mandata v luči svetovne gospodarske krize. Avtorji smo v ta namen analizirali več tipologij virov. Predvsem gre izpostaviti arhivsko gradivo Mestne občine Maribor, ki ga hrani mestni Pokrajinski arhiv. Pregledani so bili tudi nekateri relevantni časniki, predvsem *Marburger Zeitung* in njegov naslednjik *Mariborer Zeitung*. Izčrpen nabor relevantne znanstvene literature dopolnjuje tudi najnovejši prispevek slovenske zgodovinarke in arhivistke Nine Gostenčnik (2016) o socialnih razmerah v Mariboru v obravnavanem obdobju. Z razpravo smo avtorji skušali torej prikazati manj znane in celo nepoznane vidike izvolitve dr. Alojzija Juvana v župana Maribora, najpomembnejše korake mariborskega mestnega sveta v času Juvanovega prvega županskega mandata ter vpliv svetovne gospodarske krize na urbano-gradbeno, gospodarsko, socialno in kulturno podobo Maribora.

BIOGRAFSKA ZABELEŽKA ALOJZIJA JUVANA

Dr. Alojzij Juvan se je rodil 13. junija 1886 na Vačah pri Litiji v revni družini gruntarja Antona Juvana in njegove žene Katarine (roj. Klinc). S pomočjo štipendije iz sklada, ki ga je ustanovil njegov rojak z Vač znani tržaško-koprski škof Matevž Ravnikar, je v Ljubljani obiskoval gimnazijo, nato pa na Dunaju in v Gradcu študiral pravo. V študentskih letih je bil aktiven član slovenskih katoliških akademskih društev Zarja v Gradcu in Danica na Dunaju. Kot zarjan se je postal tudi politično aktiven in je leta 1910 pomagal pomembnemu katoliškemu politiku Franju Žebotu pri občinskih volitvah v Šentilju, ki so potekale v znamenju glasnih slovensko-nemških napetosti. V vlogi političnega agitatorja je pripomogel k zmagi slovenske stranke, ta zmaga pa je imela kasneje pomemben vpliv pri določitvi tega dela severne državne meje po koncu prve svetovne vojne. Med opravljanjem rigorozov je Juvan deloval kot odvetniški pripravnik v Ljubljani pri znanem slovenskem odvetniku in politiku dr. Ivanu Vencajzu, po njegovi smrti avgusta 1913 pa je prišel v Maribor kot odvetniški pripravnik v pisarno kasnejšega mariborskega župana dr. Josipa Leskovarja. Promoviran je bil julija 1914 (Fras, 2013, 16–24).

Med prvo svetovno vojno je kot častnik na balkanskem bojišču padel v italijansko ujetništvo, od koder se je vrnil spomladi 1919. V Mariboru je odprl samostojno odvetniško pisarno in kmalu postal zastopnik številnih pomembnih podjetij. Bil je član številnih društev, med drugim tudi predsednik in ustanovitelj Slovenskega pevskega društva Maribor. Kmalu po unastanku Kraljevine SHS se je kot pripadnik političnega tabora dr. Antona Korošca aktivno vključil v politično življenje, najprej kot govornik na javnih političnih shodih Slovenske kmetijske zveze, leta 1920 je bil kandidat Slovenske kmetijske zveze za volitve v Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS, aprila 1921 pa je na volilni listi Slovenske ljudske stranke (SLS) prvič nastopil na mariborskih občinskih volitvah, vendar ni bil izvoljen v občinski svet. Na naslednjih občinskih volitvah septembra 1924, na katerih je bil za župana izvoljen dr. Josip Leskovar, je Juvan v vlogi predsednika mariborske mestne organizacije SLS prvič dobil mandat mestnega svetnika, ki ga je

zasedal vse do naslednjih volitev decembra 1927, ko je bil izvoljen za župana (Fras, 2013, 25–29, 32–42, 46–53).

Funkcijo mariborskega župana je opravljal dva mandata. Prvič od januarja 1928 do novembra 1931, drugič pa od septembra 1935 do aprila 1941. V času njegovega županovanja so bili realizirani številni projekti. Zgrajena je bila Vurnikova delavska kolonija, dosežena komunalna regulacija, tlakovanje cest in ulic, postavitve rejele radijske postaje na Teznu, ukinitve starega mestnega pokopališča ob Strossmayerjevi ulici, preureditev pokopališča na Pobrežju itd. V času Juvanovega drugega mandata je bil v mestnem gradu odprt Pokrajinski muzej. Z začetkom druge svetovne vojne je bil Juvan iz javnega življenja za zmeraj izrinjen. Vojno je, kot številni drugi Mariborčani, preživel v izgnanstvu v Srbiji. Zatem se je vrnil v Maribor in spet odprl advokaturu, a so mu jo kmalu odvzeli. Čez nekaj časa je našel zaposlitev na matičnem uradu mestnega ljudskega odbora v Mariboru. Umrl je v anonimnosti 19. aprila 1960 (Fras, 2011).

ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE TER NAJPOMEMBNEJŠI KORAKI MARIBORSKEGA MESTNEGA SVETA V ČASU PRVEGA ŽUPANSKEGA MANDATA DR. ALOJZIJA JUVANA

Dr. Alojzij Juvan je bil prvič izvoljen za župana Maribora 14. januarja 1928,² v nemirnem času, ki je bil za prvo jugoslovansko državo v marsičem prelomen. Desetletje trajajoč narodnopolitičen boj avtonomistično-federalističnih zahtev Slovencev in drugih nesrbskih narodov proti centralizmu in velikosrbski politiki je v času Juvanovega prvega županskega mandata dosegel vrelišče (Gostenčnik, 2017, 989–1018) Streljanju v beograjski skupščini,³ do katerega je prišlo le pol leta po Juvanovi izvolitvi, je 6. januarja 1929 sledila uvedba diktature s strani kralja Aleksandra Karađorđevića (Tomasic, 1940, 582). Ta je ne samo končala spor med razdrtima strujama v državi v prid velikosrbskega hegemonizma, ampak je v sklopu drugih pomembnih političnih sprememb tudi prekinila uspešno uveljavljanje oblastnih samouprav, ki so začele delovati šele v začetku leta 1927, kar je neposredno prizadelo tudi mariborski mestni svet⁴, ki je bil razpuščen (Stiplovšek, 2000, 9; Perovšek, 2005, 180–188).

Takratni veliki⁵ župan za mariborsko oblast dr. Franc Schaubach je na podlagi *Zakona o izpremembi zakonov o občinah in oblastnih samoupravah* (Fras, 2013, 94) 8. januarja 1929 za župana ponovno imenoval Alojzija Juvana, svoje nekdanje mesta pa so dobili nazaj tudi preostali člani prejšnjega občinskega sveta (Gostenčnik, 2017, 992–995). Imenovani so bili tudi novi člani mestnega sveta, in sicer: dr. Anton Jerovšek, dr. Josip

2 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1928, Zapisnik o izvolitvi župana, podžupana in štirih mestnih svetnikov dne 14. januar 1928, 3.

3 Nova doba, 20. 6. 1928: Streljanje v Narodni skupščini, 1.

4 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1929, Zapisnik I. redne seje dne 31. januarja 1929, 2.

5 Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je bila med letoma 1922 in 1929 upravno razdeljena na 33 oblasti, katerim so načelovali »veliki župani«.

Leskovar, Lothar Müleisen, Fran Bureš ter Alojz Koechler.⁶ Novi podžupan je postal dr. Franjo Lipold.⁷

Župan Juvan in mariborski mestni svetniki so se takoj po normalizaciji razmer in vzpostavitvi nove (stare) mestne uprave lotili pereče stanovanjske stiske, ki je v Mariboru postala še posebej izrazita konec dvajsetih let 20. stoletja.⁸ Leta 1929 nastala svetovna gospodarska kriza (Perkins, 2008) je med letoma 1930 in 1931 stanovanjsko stisko v Mariboru še poslabšala, zato je bila vselej na dnevnem redu sej mariborskega občinskega sveta.⁹ Vplivi zloma newyorške borze so se kazali tudi na mariborskem gospodarstvu, ki je, izvzemši tekstilne industrije, močno nazadovalo (Leskovec, 1991b, 363).

Med pomembnejše korake mestnega vodstva v tem obdobju štejemo urejanje zasilnih bivališč za najrevnejše meščane ter njim bolj prijaznih najemnih, velikodušno karitativno dejavnost, izgradnjo številnih objektov, med drugim t. i. delavske stanovanjske (Mestne oz. Vurnikove) kolonije v Magdalenskem predmestju, carinarnice v Einspielerjevi ulici, carinske in kolodvorske pošte na Aleksandrovi cesti, letno kopališče Mariborski otok,¹⁰ športni stadion ŠK Železničar ob Tržaški cesti, urejeno pa bilo tudi novo cerkveno pokopališče na Pobrežju. V času Juvanovega prvega županskega mandata so bili postavljeni tudi načrti za novo šolo v Magdalenskem predmestju, pohorsko vzpenjačo ter celo mariborsko letališče (Fras, 2013, 54–55, 57–59, 60–64, 107, 75–81). Spremembe v urbano-gradbeni podobi Maribora je spremljala tudi elektrifikacija mesta in okoliških občin (Leskovec, 1991a, 293).

Tudi Juvanov prvi županski mandat so zaznamovala tudi trenja s predstavniki mariborskih Nemcev v mestni upravi. V enem takšnih konfliktov je župan mariborskemu občinskemu svetniku in predstavniku nemške manjšine Juliju Pfrimerju prepovedal rabo nemškega jezika na sejah, pri čemer ga je podprlo tudi upravno sodišče v Mariboru.¹¹ Ta dogodek je podrobneje analiziran v poglavju o kulturi.

Nova jugoslovanska država je bila od jeseni leta 1929 naprej razdeljena na 9 banovin in posebno beograjsko upravno področje (Seton-Watson, 1932, 23). Dr. Alojzija Juvana je 30. novembra 1931 ban nove Dravske banovine dr. Drago Marušič razrešil s položaja

6 PAM-0005, 139, Sestava občinske sveta od 6. januarja 1929 do 27. septembra 1935, dopis 165/1, 8. januar 1929.

7 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1929, Zapisnik I. redne seje dne 31. januarja 1929, 2.

8 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1928, Zapisnik I. redne seje dne 10. februarja 1928. Podrobneje o razmerah v Mariboru v obdobju med obema vojnama glej Gostenčnik, 2016; 2017; Jenuš, 2017; Antoličič, 2017; Potočnik, 2017a; Potočnik, 2017b.

9 S stanovanjsko problematiko se je dotični mestni občinski svet ukvarjal že na samem začetku mandata. Tako je npr. na zaprti seji mestnega občinskega sveta 15. marca 1928 občinski svetnik NRS Janko Tavčar prišel do tragičnega zaključka, da bo po prvem maju tistega leta na območju Maribora najmanj 120 brezdomskih družin (PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1928, Zapisnik o tajni seji II. redne seje dne 15. marca 1928, 3).

10 Župan dr. Juvan ga je slovesno odprl *»ob sodelovanju dveh godb in športnih plavačev«* 15. junija 1930 (Jutro, 15. 6. 1930: Iz Maribora: Otvoritev kopališča, 4; Slovenec, 28. 6. 1930: Z otvoritve mariborskega kopališča, 3).

11 PAM-0005, 139, Sestava občinskega sveta od 6. januarja 1929 do 27. septembra 1935, dopis št. 395 (razsodba in priloženi dopisi).

mariborskega župana, potem ko je na državni ravni Slovenska ljudska stranka (SLS) zaradi nestrinjanja z novo ustavo prestopila v opozicijski tabor. Politični katolicizem je s tem izgubil na vplivu tudi na državni ravni (Leskovec, 1991a, 293). Ob Juvanu so bili razrešeni tudi trije mestni in enajst občinskih svetnikov. V Mariboru kot tudi na ravni Dravske banovine so se na oblast zavihтели liberalci. Novi mariborski župan je postal dotedanji podžupan dr. Franjo Lipold.¹²

VOLILNI LETI 1927 IN 1928

Mariborske občinske volitve konec leta 1927 so potekale v senci zmagoslavja Slovenske ljudske stranke¹³ nad drugimi strankami na volitvah v ljubljansko in mariborsko oblastno skupščino 23. januarja istega leta. V mariborsko oblastno skupščino so bili izvoljeni poslanci devetih različnih političnih strank,¹⁴ toda poslanci SLS so imeli s poslancema Narodno radikalne stranke (NRS) in poslancem Hrvaške pučke stranke (HPS) absolutno večino (68,75 %) (Stiplovšek, 2000, 106–107). Svoj dominanten položaj je SLS na Slovenskem še dodatno utrdila 1. februarja, ko je vstopila v šesto vlado Nikole Uzunovića (Stiplovšek, 2000, 115).

Na mariborskih občinskih volitvah, ki so bile razpisane za 18. december 1927, je bilo torej za pričakovati podoben uspeh SLS. Zgodilo se je ravno to: SLS je prejela 1.858 glasov, na drugem mestu je bila Socialistična stranka Jugoslavije (SSJ) s 1.713 glasovi, tretja Samostojna demokratska stranka (SDS) z 881 glasovi, sledile so »lista domače (nemške) stranke« s 736 glasovi, NRS z 234 glasovi, Neodvisna obrtniška lista s 190 glasovi, Narodna socialistična stranka s 172 glasovi, na zadnjem mestu pa je pristala lista Delavsko-kmečkoga republikanskega bloka – prejela je 146 glasov. Skupno se je volitev udeležilo 5930 (5931¹⁵) volilnih upravičencev.¹⁶

Preračunano na 41 prostih mandatnih mest v novem občinskem svetu je SLS prejela 14 mandatov, drugi so bili socialisti z 12 mandati, kot tretji so s 6 mandati prag sveta prestopili »demokrati«, na četrtem mestu je bila nemška manjšina s petimi mandati, preostale politične stranke in liste pa so prejele vsaka po en mandat.¹⁷ Mestni svetniki so postali: 1) SLS: Dr. Josip Leskovar, dr. Anton Jerovšek, dr. Franjo Žebot, Franjo Hohnjec, Vid Murko, dr. Alojzij Juvan, Igancij Ozvatič, Jože Stabej, Henrik Saboty, Miha Lahovič, Henrik Senekovič, Franc Hrastelj, Lambert Aljančič ter Anton Golež; 2) SSJ: Viktor Eržen, Viktor Grčar, Andrej Bahun, Josip Ošlak, Ivan Krajnik, Ivan Favaj, Ivan Majer, Josip

12 PAM-0005, 164, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1931, Zapisnik o izredni seji mestnega obč. sveta mariborskega dne 5. 12. 1931, 201–203.

13 Podrobneje o vzrokih za zmago SLS glej Vidovič Miklavčič, 1994, 36–37.

14 Slovenec, 24. 1. 1927: Triumf Slovenske ljudske stranke na celi črti. Strahovit poraz vseh nasprotnikov, 1; Slovenec, 24. 1. 1927: Izid v mariborski oblasti: SLS 42, SDS 6, NRS 2, Radić 10, Socialisti 3, SKS 1, Slovenec, 2; Jutro, 24. 1. 1927: Izidi v mariborski oblasti, 1.

15 Marburger Zeitung navaja (20. 12. 1927: Der neue Gemeinderat, 3) enega volilnega upravičenca več kot Slovenec.

16 Slovenec, 20. 12. 1927: Maribor je glasoval za delo in poštenost, 1.

17 Slovenec, 20. 12. 1927: Nov občinski svet, 1.

Petejan, Alojzij Čeh, Matija Jurak, Adolf Jelen ter Karel Jekl; 3) SDS: dr. Zmagoslav Kac, Vilko Weixl, Franjo Bureš, dr. Franjo Lipold, dr. Pavel Strmšek ter Ivan Kejžar; 4) »lista domače (nemške) stranke«: dr. Lothar Mühleisen, Julij Pfrimer, Ivan Sirak, Karl Robaus in dr. Karl Kieser; 7) 5) NRS: Janko Tavčar; 6) lista Delavsko-kmečkega republikanskega bloka: Andrej Čanžek; 7) Narodna socialistična stranka: Rudolf Tumpej; 8) Neodvisna obrtniška lista; Štefan Dolček.¹⁸

Občinskim volitvam so sledile volitve za župana mesta Maribor. Mestni magistrat jih je 11. januarja 1928 z razglasom št. 34.207/27 razpisal skupaj z volitvami za podžupana ter 4 mestne svetnike; izbran je bil 14. januar.¹⁹ Dan poprej so imeli pri SLS zbor zaupnikov; razpravljali so o njihovi izbiri za kandidata za župana. Dotedanji župan dr. Josip Leskovar, ki je leta 1927 postal tudi predsednik oblastne skupščine in oblastnega odbora mariborske oblasti, se je odpovedal ponovni kandidaturi za župana. V isti sapi je zato predlagal kot županskega kandidata svojega nekdanjega odvetniškega pripravnika dr. Alojzija Juvana. Tako Juvan sam kot preostali zaupniki so Leskovarjev predlog sprejeli (Fras, 2013, 52).

Voliti novega župana so imeli pravico vsi občinski svetniki. Na dan volitev jih je bilo navzočih 40. Za predsednika volilne komisije je bil izbran Ivan Širak, medtem ko sta Franjo Žebot in Josip Ošlak sprejela funkciji overiteljev. Za izvolitev novega župana je bil potreben le en krog: dr. Juvan je prejel 25 glasov od 40, medtem ko jih je njegov protikandidat iz vrst SSJ Viktor Eržen prejel 13 (2 glasovnici sta bili prazni). Novoizvoljeni župan dr. Juvan je takoj po razglasitvi rezultatov izjavil, da odločitev sprejme.²⁰

Izvolitvi²¹ dr. Alojzija Juvana za novega župana Maribora so sledile volitve za novega podžupana. Za mesto podžupana sta se potegovala kandidat SDS dr. Franjo Lipold in »socialist« Ivan Krajnik. Zmagal je prvi. Od skupno 40 glasov jih je prejel 23, medtem ko jih je njegov protikandidat prejel 13 (4 lističi so se izkazali za prazne).²²

Zadnje v vrsti volitev so bile na dnevnem redu volitve štirih novih mestnih svetnikov, pri katerih so bili po prvem krogu izvoljeni dr. Josip Leskovar in dr. Anton Jerovšek iz vrst SLS ter Franjo Bureš kot predstavnik SDS. Predsednik volilne komisije Širak je nato odredil drugi krog volitev, po katerem je bil za četrtega mestnega svetnika izbran predstavnik nemške manjšine dr. Lothar Mühleisen. Vsi štirje novoizvoljeni mestni svetniki so svojo funkcijo sprejeli (za Mühleisna je to storil njegov strankarski kolega dr. Karol Kieser).²³

Slavnostni zaprisegi novoizvoljenih župana in podžupana sta se zrecitali 6. februarja na mariborskem mestnem magistratu, ob navzočnosti velikega župana dr. Schaubacha. Ob tej priložnosti je Juvan – zdaj že v vlogi župana – povedal naslednje:

18 Slovenec, 20. 12. 1927: Nov občinski svet, 1.

19 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1928, Zapisnik spisan dne 14. januarja 1928 v smislu 51. zakona o volitvi v občinska zastopstva v Sloveniji v posvetovalnici mestnega magistrata povodom volitve župana, podžupana in 4 mestnih svetnikov, razpisano z razglasom mestnega magistrata z dne 11. 1. 1928 št. 34.207/27, 1.

20 Prav tam, 2–3.

21 Marburger Zeitung, 17. 1. 1928: Dr. Alois Juvan – Bürgermeister von Maribor, 3.

22 Prav tam, 3.

23 Prav tam, 4–5.

Gospod veliki župan! Prisrčna zahvala za Vaše prijazne besede, ki ste jih naslovili na mojo osebo in na občinski svet. Izjavljam, da se popolnoma zavedam prisege, ki sem jo danes položil. Zagotavljam, da bodem zastavil vse svoje moči v dobrobit mesta Maribora in da bodem prisego zvesto in pošteno držal, ne samo po besedi, ampak tudi po duhu [...].²⁴

Juvanova zaobljuba je bila spričo takratnih socialnih razmer v mestu praktično še isti dan postavljena na preizkušnjo.

MARIBORSKO GOSPODARSTVO V PRIMEŽU VELIKE GOSPODARSKE KRIZE

Gospodarski vzpon Maribora, ki ima svoje začetke v sredini 19. stoletja, je bil po koncu prve svetovne vojne s presekanjem do takrat glavne prometne žile Dunaj-Maribor-Ljubljana-Trst sicer okrnjen, toda mesto je s svojo obmejno lego v najbolj razvitem delu prve jugoslovanske države kljub temu še naprej privabljalo tuj kapital (predvsem avstrijski in češkoslovaški) (Počivavšek, 2010, 300). Mestu je služilo tudi protekcionistično okolje nove države, ki je spremenila relativne cene v korist industrije. Zaradi tega in ob velikem notranjem trgu je v Mariboru v drugi polovici 20. let prišlo do podvojitve industrijskih zmogljivosti (Lazarevič, 2009, 56–82).

V obravnavanem obdobju je Maribor s svojimi 33.149 prebivalci²⁵ veljal za izrazito industrijsko in trgovsko mesto, ki je poleg tujega kapitala privabljal tudi na stotine novih delavcev. Ti so že konec 20. let povzročili silovito stanovanjsko stisko; temu vprašanju smo namenili več prostora v nadaljevanju. Tudi ob izbruhu svetovne gospodarske krize leta 1929, ki je slovensko etnično ozemlje doletela leto kasneje, je Maribor obdržal status ob Ljubljani najpomembnejšega slovenskega industrijskega središča (Lazarevič, 1997, 62–63).

Graf zaposlitvene strukture Maribora v Juvanovem času kaže, da sta največ zaposlitvenih možnosti nudili industrija in obrt:

Mariborska industrijska dejavnost je bila zgoščena na treh področjih, v bližini treh železniških postaj: ob glavnem kolodvoru v Melju in Orešju, na Teznem ter ob koroškem kolodvoru (Pirkovič-Kocbek, 1982, 11). Prevladovali so veliki industrijski obrati z več kapitala ter večjim številom delavcev, kot jih je bilo v Ljubljani (Lazarevič, 2010, 27).

Za dobrobit mestnega proračuna, ki je bil v letih krize močno okrnjen, je mestni občinski svet 3. oktobra leta 1930 sprejel sklep o implementaciji novega davka na blagovni promet.²⁶

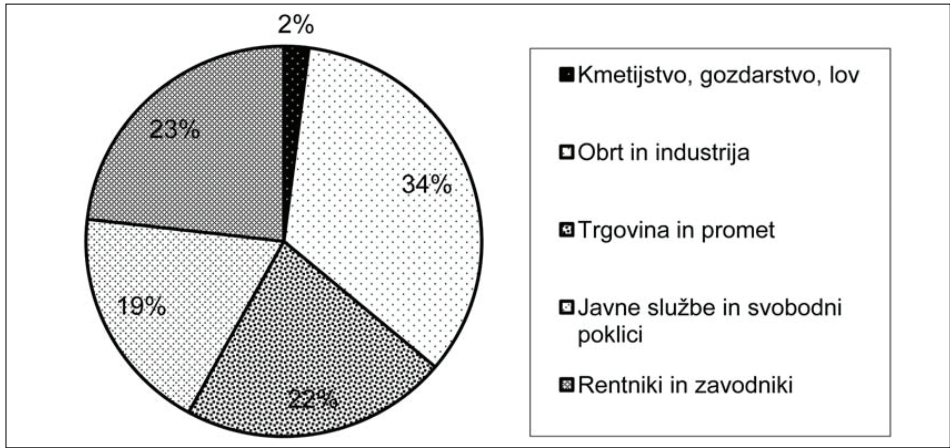
Navkljub gospodarski krizi se je v Juvanovem času tekstilna industrija še okrepila.²⁷ Zgodovinar Antoša Leskovec ugotavlja, da se je ustanavljanje novih tekstilnih tovarn v Mariboru nadaljevalo skoraj brez prestanka do konca 30. let, torej tudi v času, ko je bil

24 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1928, Zapisnik sestavljen na mestnem magistratu mariborskem ob priliki zaprisege župana in podžupana dne 6. 2. 1928, 3.

25 Podatek velja za leto 1931.

26 Mariborer Zeitung, 5. 10. 1930: Die neue Städtische Wareneinfuhrsteuer, 4.

27 Podrobneje specifično o porastu tekstilne industrije v Mariboru glej Kresal, 1976.

Graf 1: Zaposlitvena struktura mariborskega prebivalstva leta 1931 (Počivavšek, 2010, 300).

preostanek industrije skupaj z obrtjo, trgovino in drugimi panogami v krizi (1930–1934)²⁸ (Leskovec, 1991b, 364).

Med največja mariborska industrijska podjetja, ki so nastala v času Juvanovega prvega mandata, prištevamo konglomeratsko podjetje Mariborčana Josipa Hutterja, ustanovljeno leta 1926, ki je začelo obrat s tovarno hlačevine, nato pa postavilo še tkalnico klotov (1929).²⁹ Na Jezdarski ulici je leta 1927 Čeh Ivan Braun bivšo konjeniško vojašnico preobrazil v tekstilno tovarno. Leta 1931 pa je k upravi tovarne pristopil še tekstilni tovarnar Avgust Ehrlich, ki je kasneje prevzel celotno podjetje. Ivan Braun je izstopil iz družbe (Kresal, 2010, 268). V času Juvanovega mandata je delovala še tovarna za svilo in trakove, ki je začela obratovati že leta 1923, v Maribor pa se je iz Ljubljane sedež podjetja prenesel leta 1931. Veliki tovarni tekstila v tistem času sta bili še podjetji Loebel et Schonsky v Melju ter Zelenka et Co. v Linhartovi ulici. Prva se je kasneje preimenovala v Mariborsko tekstilno tvornico, kjer je bilo leta 1930 zaposlenih ok. 450 delavcev, v varaždinski tovarni, ki je bila tkalnica podjetja, pa še dodatnih 200 ljudi. Podjetje Zelenka et Co. je leta 1928 spremenilo vodstvo, saj je izstopil družabnik Ervin Zelenka, vendar jo je leta 1938 kupila švicarska družba Suitex, ki je vse stroje in predilnice prodala naprej, v Mariboru pa je ostala zgolj tkalnica. V 20. letih je Maribor na Teznu že dobil novo tekstilno tovarno, ki jo je ustanovila delniška družba Jugoslovensko Zerković. To podjetje

28 V letih krize se je v mariborskem Mestnem svetu o gospodarstvu razpravljalo praktično vsako redno sejo. O njih je redno poročal tudi Mariborer Zeitung. Ena takšnih sej je bila tudi z dne 27. novembra 1930, na kateri so po poročanju časnika razpravljali o mestnem proračunu za prihodnje leto (Mariborer Zeitung, 29. 11. 1930: Der Gemeindevoranschlag, 4.).

29 Med letoma 1933 in 1939 je Hutterjevo podjetje odprlo še predilnico, tovarno sukanca in svile (Leskovec, 1991b, 364).

se leta 1929 preimenuje v podjetje Teksta, kjer so tkali vrvice, trakove, čipke. 1939 je bilo v tem podjetju zaposleni 200 delavcev. Poleg prej omenjenega Josipa Hutterja je za veliko podjetniško osebnost veljal tudi Marko Rosner, ki je v meljski industrijski coni postavil nove tovarne, npr. tovarno, ki je izdelovala tiskano bombažno in svileno blago, podjetje Marko Rosner, tekstilna industrija Maribor, ki ga je ustanovil s sodelovanjem dunajskega trgovca Wernerja Baaderja, ki je dopolnila tekstilni program prej omenjenega podjetja. Ustanavljati pa so se začeli tudi manjši obrati v mestu in okolici, pri čemer je značilno, da gre v večini za obrate zaključnih stopenj tekstilne panoge, predvsem za konfekcijo. Največja taka konfekcija je bila v Križevem dvoru na Ruški cesti. Leta 1931 je začela delovati tudi Mehanična tkalnica in barvarna Čehoslovaka Stanka Brena na Studencih. V tovarni so izdelovali predvsem blago za ženske obleke, zaposlenih pa je imela okoli 50 delavcev. Prav tako je na območju Studencev delovala še ročna tkalnica Čeha Jana Barte, kjer je bilo manj zaposlenih, izdelovali pa so frotirno tkanino. Dejstvo je, da je bilo v Mariboru v tem času največ tekstilnih podjetij v Sloveniji znotraj takratnih jugoslovanskih meja, posledično je bilo v tej industriji zaposlenih tudi največ delavcev (Leskovec, 1991b, 364–368).

SOCIALNE RAZMERE V MARIBORU MED LETOMA 1928–1931

Stanovanjska stiska

Juvanov čas njegovega prvega mandata je veliki meri zaznamovala gradnja novih objektov zaradi stanovanjske stiske, ki se je pojavila predvsem zaradi t. i. »bega možganov« ter industrializacije mesta, ki je v center in okolico privabila res veliko novih stanovalcev. Mestno prebivalstvo se je med letoma 1880 in 1931, če v obzir vzamemo tudi dogodke prve svetovne vojne, povečalo za kar 93,3 %, prebivalstvo Teznega pa celo za 643,3 %, visok porast je bil tudi Studencev za 292 %, Pobrežja za 421 %, in Radvanja za 167 % (Melik, 1957, 76). Maribor je torej po zaključku prve svetovne vojne res doživel demografski pretres, saj se je s tem spremenila tudi nacionalna struktura in s tem tudi gospodarska moč in vpliv (Ferlež, 2014, 437). Število prebivalcev se je iz trideset tisoč prebivalcev iz leta 1921 povečalo na trintrideset tisoč v letu 1931 (Ferlež, 2002, 98). Večina je bila delavcev, ki so izvirali iz mariborske okolice, bivali pa so največkrat na Studencih, Pobrežju ter Magdalenskem predmestju. Zaradi tako velikega preseljevanja ljudi s podeželja v mesto ter mestno obrobje so na območju Studencev ter Tabora do leta 1930 nastala obsežna stanovanjska območja enodružinskih hiš, levi breg mesta pa je začel pridobivati podoba meščanske četrti (Pak & Drozg, 1994, 45–57). Pravzaprav so bili uradni prostori in stanovanja ena največjih težav v Mariboru tistega časa, saj jih je kar naprej primanjkovalo (Berberih-Slana, 2006, 431). Nižji in srednji sloji prebivalca so si začeli celo postavljati lastne hišice, kjer je bila cena zemljišč nižja, gradili pa so brez regulacijskih načrtov. Vendar pa je stanovanj v Mariboru predvsem za nižje sloje nenehno primanjkovalo. Še posebej problematičen je bil čas velike gospodarske krize, ko velikoštevilčne družine niso zmogle plačevati najemnin ali najeti stanovanja (Leskovec, 1991a, 296).

Mestna občina je temu problemu namenjala precejšnjo pozornost, saj so se dnevno ukvarjali s prošnjami socialno-politične narave. Prav v prošnjah se vidi, v kakšni bedi, ki je bila posledica katastrof prve svetovne vojne, gospodarske krize ter slabih letin, so mnogi meščani takrat živeli (Gostenčnik, 2016, 631). Dr. Alojzij Juvan je problematiko poskušal reševati takoj, ko je nastopil s prvim županskim mandatom, reševal pa jo je precej uspešno. Na prvi seji mariborskega občinskega sveta, 10. februarja 1928, je, čeprav zadeva niti ni bila na dnevnem redu, predlagal³⁰ izgradnjo delavske kolonije v Magdalenskem predmestju³¹ za delavce Okrožnega urada za zavarovanje delavcev, ki je bila prvi primer vrstne gradnje na mariborskem področju.³² Po prvih načrtih arhitekta Ivana Vurnika (1884–1971),³³ po katerem je Vurnikova delavska kolonija tudi dobila ime, naj bi obsegala 75 enodružinskih hiš, vendar je občinski svet 21. junija 1928 zaradi velikega zanimanja za načrtovane hiše sklenil, da se število hiš podvoji. V ta namen je občinski svet najel posojilo petih milijonov dinarjev, rok za dokončanje vseh hiš pa se je postavil na 15. december 1928.³⁴ Na koncu je bilo skupaj zgrajenih 147 enodružinskih hiš. Šlo je za najimenoitnejšo delavsko kolonijo, kjer so lahko živeli delavci z dolgoročnim odplačevanjem (25 let) na obroke v višini polovične najemnine za enaka stanovanja na primer v najemnih hišah. V bližini te kolonije pa je občina zgradila še stavbe s približno 130 najemnimi stanovanji ter v sklopu stanovanjske gradbene akcije še stanovanja za 121 siromašnih družin, ki so se lahko naselile po deložacijah v barakah in vagonih v takratni Danjkovi ulici (Leskovec, 1991a, 296). Te kolonije so se nahajale v kareju med Fochevo, Metelkovo, Delavsko in Koseskega ulico ter Betnavsko cesto. Naselje so leta 1929 povečali še za 4 osem-stanovanjske hiše in leta 1933 še za 4 enake hiše na Metelkovi in Delavski ulici (Curk, 1991, 549).

Med letoma 1929 do 1930 so hkrati nastale še naslednje stavbe: večstanovanjski vili v Gregorčičevi in Prežihovi ulici, sanatorij dr. Mirka Černiča na Tyrševi, štirinadstropna stanovanjska hiša na vogalu Strossmayerjeve in Gregorčičeve ulice ter poslopje okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ulici talcev.

S prvim majem 1928 je prenehala veljati tudi stanovanjska zaščita najemnikov, zato je občina želela še pospešiti gradnjo zasilnih stanovanj. Tako so le ta zgradili v nekdanjih konjušnicah bivše vojašnice v Jezdarski ulici, v nekdanji Dravski vojašnici na Vojašniškem trgu, v baraki pri Kasarni vojvode Mišiča idr. (Fras, 2013, 55–56). Občinski svet je leta 1928 sprejemal tudi sklepe o gradnji barak z zasilnimi stanovanji v Jadranski

30 Predlog je bil podan tudi s strani Juvanovega predhodnika, župana Josipa Leskovarja. Ministrstvo za socialno politiko je namreč že v času njegovega županovanja obljubilo brezobrestni kredit, če bo občina hkrati prispevala isti znesek (dva milijona dinarjev) (PAM-005, 163, Zapisnik o I. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 10. 2. 1928, št. 3260/28, 14; Fras, 2013, 54).

31 Magdalensko predmestje je danes mestna četrt Tabor.

32 PAM-0005, 163, Zapisnik o I. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 10. 2. 1928, št. 3260/28, 14.

33 Ivan Vurnik je bil prvi, ki se je pričel načrtno ukvarjati s študijem temeljnega problema pionirske dobe funkcionalizma – z vprašanjem množične stanovanjske gradnje in s tako imenovanim stanovanjskim minimumom (Pivkovič-Kocbek, 1982, 13).

34 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mariborskega občinskega sveta v letu 1928, Zapisnik o VI. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 21. 6. 1928, 3.

ulici, v ulici Kraljeviča Marka ter sklenil, da bodo najeli novo posojilo za nadaljnjo gradnjo zasilnih stanovanj.³⁵ Hkrati je mestna občina, da bi podprla zasebno stavbno gibanje, 15. marca 1928 sprejela tudi sklep, da se za vse novozgrajene stanovanjske zgradbe, ki so imele uporabno dovoljenje v letu 1927, ali 1928 oprosti plačevanje občinskih davkov gostaščine, vodarine in kanalščine.³⁶ Na tak način in s sofinanciranjem gradnje novih stavbnih zemljišč za socialno šibke in delavske razrede je mestni svet z županom dr. Alojzijem Juvanom na čelu uspešno reševal stanovanjsko stisko.

Brezposelnost in karitativna dejavnost

Velika gospodarska kriza oz. velika depresija, ki je svet udarila leta 1929, je posledice pustila tudi v Mariboru, predvsem v socialni stiski. V Mariboru je socialno-politične zadeve vodil socialno-politični urad, ki je bil organ občinskega sveta. Urad je predpisal pravilnik socialno-politične uprave, ki je bil sprejet že pod županovanjem Juvanovega predhodnika dr. Josipom Leskovarjem.³⁷ Za ubožne in brezposelne na robu preživetja se je v času Juvanovega prvega mandata županovanja razvila tudi karitativna dejavnost. Mariborska mestna občina je jeseni 1931 na sestanku zastopnikov dobrodelnih društev in mestnih ustanov ustanovila zimsko pomoč pod imenom *Pomožna akcija za siromašne sloje mesta Maribor*.³⁸ Oktobra 1932 so sprejeli svoj pravilnik in določili odbor Pomožne akcije. Glavni odbor je imel tudi v mestnih okrajih svoj pododbor, ki je na terenu ugotavljal kakšne so socialne razmere v določenem okraju ter v kakšni obliki je pomoč potrebna. Osrednji odbor je nato potrebnim dajal nakazila za živila, kurjavo itd. Pomoč je bila deljena pod strogim nadzorom. Cilj Pomožne akcije je bil pridobiti prostovoljne prispevke za blažitev socialne stiske revnih slojev. Za pomoč so se obrnili direktno na meščane, denarna sredstva so skušali pridobiti tudi z dobrodelnimi prireditvami, zbirali pa so tudi oblačila in obutev. Za pomoč so prosili tudi podjetja, ki so se obvezala k denarni pomoči.³⁹ Pomožna akcija je hkrati financirala tudi javna dela, kjer so zaposlovali brezposelne osebe. Taka dejanja je močno podpiral tudi Juvan, ki je vsakemu darovalcu, ki je akciji namenil večja sredstva, napisal zahvalno pismo ter ga pozval tudi k nadaljnjemu dobrodelstvu. S podjetji, ki so darovala pomoč, se je župan osebno dogovarjal in pogovarjal, tisti, ki so prispevali zelo veliko, pa so bili deležni tudi javne zahvale v

35 PAM-0005, 163, Zapisnik o VIII. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 20. 9. 1928, 21–25; PAM-0005, 164, Zapisnik o IV. Redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 5. avgusta 1930, 3–4 in Zapisnik o II. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 23. aprila 1931, 15.

36 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mariborskega občinskega sveta v letu 1928, Zapisnik o II. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 15. 3. 1928, 5–18 in Zapisnik o V. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 25. 5. 1928, 14–18.

37 PAM-0005, 139/16, Josip Leskovar, Pravilnik socialno-politične uprave mariborske mestne občine, 12. 5. 1925.

38 Mariborski večernik Jutra, 22. 12. 1931: Pomožna akcija za siromašne sloje mesta Maribora, 2; Mariborski večernik Jutra, 11. 1. 1932: Dva večera za Pomožno akcijo, 2; Mariborski večernik Jutra, 2. 5. 1932: Lepi uspehi Pomožne akcije, 2; Mariborski večernik Jutra, 28. 10. 1932: Obnovitev Pomožne akcije, 3.

39 PAM-0005, 139/20, Mestni občinski svet, Pravilnik Pomožne akcije za siromašne sloje mesta Maribor, 10. 11. 1932.

časopisu. Med darovalci so se takrat znašli npr. Rotary klub, elektrarna Fala, Mestna hranilnica in druge (Fras, 2013, 85–86).

Mariborska mestna občina se pomoči, ki je zadevala brezposelne, lotila tudi v okviru *Pravilnika za podpiranje brezposelnih*, ki je bil sicer sprejet že leta 1926. 11. decembra 1930 pa se je zavezala, da bo delavcem, ki bodo postali nesposobni za delo, njihovim vdovam ali sirotam, ponudila denarno podporo ter zdravniško pomoč in hrano v mestni ljudski kuhinji.⁴⁰ Pravico do podpore so imeli delavci, ki je v službi delal nepretrgoma več let in če je bila njegova nesposobnost za delo ugotovljena s strani dveh zdravnikov.⁴¹

Leta 1931 ob koncu prvega Juvanovega mandata se je zaradi gospodarske krize močno poznala stagnacija industrije, predvsem kovinsko, usnjarsko in tekstilno. S stagnacijo je tudi naraščalo število brezposelnih.⁴² Novembra 1931 je bilo v Mariboru že 1000 brezposelnih. Ker je bil skoraj vsaj trideseti prebivalec brez zaslužka, je bil njihov obstoj odvisen zgolj od pomoči, ki jo je nudila skupnost.⁴³

GRADBENI DOSEŽKI V MARIBORU V ČASU PRVEGA JUVANOVEGA MANDATA

Na splošno so v dobi med obema vojnama v Mariboru nakazane gospodarske, družbene in kulturne razmere vodile k živahni gradbeni dejavnosti. Ob že omenjeni stanovanjski gradnji, je v mesto prodrla novejša, modernejša arhitektura (Pivkovič-Kocbek, 1982, 12, 17). V času prvega Juvanovega mandata se je uresničilo veliko gradbenih načrtov, po katerih je danes Maribor tudi znan, med drugim na primer mariborsko kopališče Mariborski otok, pohorska vzpenjača in širitev pobreškega pokopališča (Fras, 2013, 60–64, 68–73, 75–81). Dr. Alojzij Juvan je v svoji zaprisegi za novega župana namreč obljubil, da bo nadaljeval z izpolnjevanjem programa prejšnjega občinskega sveta, če bo finančno stanje to le dopuščalo, saj je bilo mesto v zelo slabem stanju, občina pa je imela kar 30 milijonov dolga (Berberih-Slana, 2006, 440–441). Do leta 1931 je področje gradbeništva urejal t. i. Stavbni red za Štajersko, leta 1931 pa je prišlo do novega gradbenega zakona, ki je urejal predpise za gradnjo v mestih in trgih, na vasi, gradnjo industrijskih in rudarskih naselij, kopališč in zdravilišč ter klimatskih in turističnih krajev (Semelič Rajh, Oman & Mlinarič, 2012, 47).

Že 10. februarja 1928 je novi občinski svet na Juvanov predlog sprejel tudi sklep o gradnji nove carinarnice v Einspielerjevi ulici, ki naj bo gotova 15. decembra 1931 ter nove carinske in kolodvorske pošte na Aleksandrovi cesti, ki so jo začeli graditi v jeseni leta 1931.⁴⁴ Ob industrializaciji mesta se je močno povečal tudi promet, predvsem čez mariborski Državni most. Zato je občinski svet sklenil gradnjo novega mostu čez reko

40 Mariborski večernik Jutra, 15. 11. 1930: Socijalno skrbstvo mariborske obiline, 3.

41 PAM-0005, 139/18, Mestni občinski svet, Pravilnik o podpiranju onemoglih mestnih delavcev, njihovih vdov in sirot, 11. 12. 1930.

42 Slovenec, 15. 3. 1931: Mrtve delovne sile, 6.

43 Slovenec, 5. 11. 1931: V Mariboru 1000 brezposelnih, 3.

44 PAM-0005, 163, Zapisnik o I. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 10. 2. 1928, št. 3260/28; 7–9; Zapisniki sej mariborskega občinskega sveta v letu 1931, Zapisnik o izredni seji mariborskega občinskega sveta dne 17. septembra 1931, 2–4.

Dravo, in sicer v Meljskem predmestju,⁴⁵ vendar so se pogajanja o gradnji začela vršiti šele po letu 1937. V Kacijanarjevi ulici je mestna občina zgradila tudi večstanovanjsko hišo za šoferje podjetja Mestni avtobusni promet, s čimer je podprla javni promet.⁴⁶ V mestnem svetu so se leta 1928 začeli pogovarjati tudi o gradnji mariborskega letališča, za katerega je predlog oz. prošnjo podal mariborski Aeroklub Naša krila, ki je ponudil prispevati tudi del denarnih sredstev.⁴⁷ Vendar pa kljub resnim pogovorom o nakupu zemljišča za gradnjo letališča ter dogovorom o finančnih prispevkih v času prvega Juvanovega mandata še ni prišlo do gradnje. Modernizacija slovenskega cestnega omrežja je bila v tem času torej nuja. 7. maja 1930 se je župan Juvan udeležil tudi odmevnega posvetovanja izvedencev v zvezi s posodabljanjem slovenskih cest, med drugim tudi v Mariboru, kjer je predlagal, da je potrebno od države zahtevati del amortizacije, glavno breme financ za posodabljanje cest pa bo morala nositi Dravska banovina, saj občine tako velikih stroškov žal ne morejo kriti. Na koncu posveta so sklenili, da se mora ustanoviti poseben banovinski odbor, ki bo urejal program za izvedbo modernizacije cestnega omrežja v banovini. Alojzij Juvan je tudi postal načelnik novega cestnega odbora za Maribor.⁴⁸

Kaj hitro se je pojavila tudi potreba po novem mestnem kopališču, saj dravsko kopališče Käfer ni več dosegalo standardov. Mestna občina se je odločila kupiti Felberjev otok (imenovan po Andreju Felberju), kjer bi stalo novo dravsko kopališče, ki so ga dali v gradnjo Mestnemu gradbenemu uradu.⁴⁹ O načrtih za kopališče, ki bi ležalo na Felberjevem otoku, so v mestnem občinskem svetu diskutirali že 2. avgusta 1928,⁵⁰ medtem ko se 23. aprila 1930 v zapisnikih prvič pojavi ime Mariborski otok,⁵¹ slaba dva meseca kasneje, 15. junija pa je župan Juvan slovesno odprl novo kopališče na Mariborskem otoku, ki ga je po ocenah *Slovenskega gospodarja* Mariborska občina zgradila »z velikimi denarnimi žrtvami. To kopališče je eno najlepših in najmodernejše urejenih v državi.«⁵² V turistični sferi so se začeli tudi pogovori o gradnji pohorske vzpenjače, pri čemer je bilo govora o žični železnici, ki naj bi bila prva svoje vrste v Jugoslaviji. 28. novembra 1929 so ustanovili zadrugo Pohorska vzpenjača, predsednik katere je postal sam župan Alojzij Juvan in si je intenzivno prizadevala za izgradnjo vzpenjače in pridobitev finančnih

45 PAM-0005, 164, Zapisniki sej mariborskega občinskega sveta v letu 1931, Zapisnik IV. Redne seje mestnega občinskega sveta dne 13. avgusta 1931, 9–11.

46 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mariborskega občinskega sveta v letu 1928, Zapisnik o II. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, dne 25. 5. 1928, 9.

47 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mariborskega občinskega sveta v letu 1928, Zapisnik o VII. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 2. 8. 1928, 16–17 in Zapisnik o VIII. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 20. 9. 1928, 32–33.

48 Slovenski gospodar, 7. 1. 1931: Načelniki in podnačelniki novih cestnih odborov, 1.

49 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mariborskega občinskega sveta v letu 1928, Zapisnik o II. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 15. 3. 1928, 21–22; PAM-0005, 163, Zapisniki sej mariborskega občinskega sveta v letu 1929, Zapisnik o nadaljevanju I. redne seje dne 7. februarja 1929, 17.

50 PAM-0005, 163, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1928, Zapisnik o VII. izredni seji mest. občinskega sveta mariborskega dne 2. avgusta 1928, 30–31.

51 PAM-0005, 164, Zapisniki sej mariborskega občinskega sveta v letu 1930, Zapisnik izredne seje mestnega občinskega sveta mariborskega dne 23. 4. 1930, 6.

52 Slovenski gospodar, 1. 6. 1931: Kopališče na Mariborskem otoku, 22.

sredstev zanjo. Kot veliko drugih projektov je bila tudi gradnja tega onemogočena zaradi izbruha velike gospodarske krize (Fras, 2011, 35)

Za tuje goste je bilo v času Juvanovega prvega mandata poskrbljeno tudi z gradnjo hotela Orel in restavracije Park ter kavarne Astoria, ki še danes služi kot eden izmed glavnih postojank mariborskega kulturno-družabnega življenja (Curk, 1991, 549–550).

Zaradi vse večjega števila prebivalcev se je pojavila tudi potreba po gradnji novih šol. Občina je v času Juvanovega prvega mandata nujno potrebovala deško meščansko in dekleško osnovno šolo v Magdalenskem predmestju. Pri gradnji meščanske šole je bila občini v veliko pomoč mariborska Mestna hranilnica, katere član je bil Juvan sam, saj je na predlog dr. Antona Jerovška, upravni odbor hranilnice za gradnjo šole sklenil darovati štiri milijone dinarjev.⁵³ Projekt gradnje šole je sicer zaradi prevelikih stroškov zastal, vendar se je nadaljeval v letu 1934. Občina je že leta 1928 začela s predlogi za ureditev mladinskega doma v Ljudskem vrtu, 6. oktobra 1929 pa je Juvan že slovesno odprl nov mladinski dom (Fras, 2013, 81), ki je imel dva oddelka: internat, kjer so skrbeli za sirote in zapuščene otroke, ter dnevno zavetišče, kjer so siromašni otroci imeli dnevno oskrbo in pouk.⁵⁴

KULTURNO UDEJSTVOVANJE MED LETOMA 1928 IN 1931

Kljub začetku velike gospodarske krize ter uvedbi Aleksandrove diktature in posledično socialni stiski pa kulturno udejstvovanje v času prvega Juvanovega mandata ni zamrlo. To se vidi že s samo gradnjo turističnih objektov, npr. kopališča Mariborski otok, pohorske vzpenjače ter hotelov v tem času ter z mnogimi kulturnimi prireditvami, ki jih je podpirala mariborska občina in se jih je mestni župan kakopak udeleževal.

Ena izmed takih je bila proslava ob deseti obletnice nastanka Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. 30. novembra 1928 je t. i. Prosvetna zveza imela občni zbor, kjer je njen predsednik dr. Hohnjec pripravil govor o pomenu narodne države, narodnosti ter o nalogah ljudske prosvete napram državi.⁵⁵ Naslednji dan, 1. decembra, pa so pripravili pozdravni večer v dvorani Zadrुžne gospodarske banke, ki so se ga je udeležil tudi župan Alojzij Juvan, ki se je v svojem govoru spominjal predvsem zaslug pogumnih mož, ki so se borili za severno mejo. Pravo slavje pa se je začelo že zgodaj zjutraj naslednji dan, 2. decembra, ko so se na posameznih zbirališčih v Mariboru začeli zbirati množice, v največjem številu na Trgu svobode. V mestnem parku so odkrili tudi spomenik oz. spominski steber z velikim dvoglavim orlom, ki v krempljih drži razlomljeni meč. Od spomenika se je množični spreved, ki naj bi po ocenah *Slovenca* štel dobrih 25.000 ljudi, po mariborskih ulicah prestavil na Glavni trg. Množico je pozdravil tudi sam Rudolf Maister.⁵⁶

53 PAM-0005, 164, Zapisniki sej mariborskega občinskega sveta v letu 1931, Zapisnik izredne seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 17. 9. 1931, 4–5.

54 Slovenec, 31. 10. 1937: Mladinsko skrbstvo v Mariboru, 3.

55 Slovenski gospodar, 6. 12. 1928: Prosvetna zveza ob desetnici države, 1.

56 Slovenec, 3. 12. 1928: Proslava našega zedinjenja, 3.

Sl. 1: Spominski steber v mestnem parku (PAM, Zavod za urbanizem Maribor, Te 3-90).

Med drugimi se je župan Juvan udeležil tudi škofovskega posvečenja dr. Ivana Jožefa Tomažiča 1. avgusta 1928, odprl je proslavo ob 60-letnici slovenskega pravnika in skladatelja dr. Oskarja Deva, se udeležil zborovanja v Narodnem domu ob desetletnici slovenskega učiteljstva v Mariboru ter koncerta slovenskega pevskega zbora iz avstrijske Koroške v Unionski dvorani, kot glavni mestni funkcionar pa se je udeleževal tudi pogrebov za Maribor pomembnih osebnosti, npr. prosvetne delavke Marije Stanislav Voh, pravnika Hilarija Vodopivca, deželnosodnega svetnika Alojzija Lešnika idr., če naštejemo zgolj nekatere (Fras, 2013, 101–103).

Juvan je bil tudi častni predsednik slavnostnega zborovanja ob 25-letnici Zgodovinskega društva v Mariboru v Kazinski dvorani 3. septembra 1928. Šlo je za slavnostno proslavo, katere so se udeležili zastopniki akademij znanosti, univerz in muzejev z vse države. Juvan je v svojem pozdravnem govoru poudaril pomen Zgodovinskega društva za Maribor, slavnostni govornik in predsednik društva dr. Franc Kovačič pa je v slavnostnem govoru orisal tudi nastanek in delovanje Zgodovinskega in Muzejskega društva (Potočnik, 2003, 190).

Tudi župan Alojzij Juvan je imel, kot njegovi predhodniki na županskem mestu po prevratu težave z nemškimi mestnimi svetniki, ki so poskušali na sejah govoriti v nemškem jeziku. Na seji občinskega sveta 3. oktobra 1930 je dolgoletnemu mestnemu svetniku Julijusu Pfrimerju, ki je bil zastopnik mariborskih Nemcev, prepovedal uporabo nemškega jezika na sejah občinskega sveta. Proti tej odredbi se je Pfrimer sicer pritožil, vendar je župan Juvan na bansko upravo poslal pojasnilo, v katerem je pojasnil, da je zastopnik Pfrimer imel zgolj privilegij, da je kljub poslovnemu redu mesta, ki določa govor v slovenskem jeziku, še vedno govoril nemško ter da je temu po dvanajstih letih preprosto dovolj. Banska uprava kot tudi celjsko upravno sodišče sta Pfrimerjevo pritožbo zavrnila.⁵⁷

Družbenopolitične spremembe so namreč spremenila tudi narodnostna struktura prebivalstva. Upošteval se je kriterij materne jezika, tako, da je bilo v mestu 73 % prebivalcev Slovencev in le 22 % Nemcev. Spremenila se je tudi družbena struktura mestnega prebivalstva, saj se je predvsem nemško prebivalstvo začelo izseljevati (Potočnik, 2006, 406).

Mariborski mestni svet je bil v času svetovne gospodarske krize poslušen tudi za potrebe kulturnih ustanov. Tako je na primer 28. marca leta 1930 mariborskemu gledališču pomagal s subvencijo v višini 30.000 dinarjev.⁵⁸

Dr. Alojzij Juvan se je torej kljub vse bolj naraščajoči gospodarski krizi odlično znašel predvsem v socialni in kulturni politiki, kar je zagotovo posledica tega, da se je tudi sam kulturno udeleževal (vodil je npr. pevski zbor). S svojo načelnostjo, dobrimi predlogi za različne projekte in doslednostjo je več kot dobro nadaljeval projekte, zadane že v času župana dr. Josipa Leskovarja, ter uspešno vodil mesto, kar je zagotovo pripomoglo tudi k pridobitvi drugega županskega mandata, ki ga je začel 27. septembra 1935.

SKLEP

Dr. Alojzij Juvan je bil torej prvič izvoljen za župana Maribora v nemirnem času, ki je bil za prvo jugoslovansko državo v marsičem prelomen. Desetletje trajajoč narodnopolitičen boj avtonomistično-federalističnih zahtev Slovencev in drugih nesrbskih narodov proti centralizmu in velikosrbski politiki je v času Juvanovega prvega županskega mandata dosegel vrelišče. Temu so sledili znani posegi s strani kralja Aleksandra Karađorđevića, kar je neposredno prizadelo tudi mariborski mestni svet, ki je bil razpuščen. Župan Juvan in mariborski mestni svetniki so se takoj po normalizaciji razmer in vzpostavitvi nove (stare) mestne uprave lotili pereče stanovanjske stiske, ki je v Mariboru postala še posebej izrazita s prihodom svetovne gospodarske krize v slovenski etnični prostor leta 1930. Kriza pa ni zadela zgolj najrevnejših prebivalcev mesta, temveč je vplivala na glavnino sprememb v mestni infrastrukturi, njenem gospodarstvu ter pronicala v vse plasti mestnega življenja. Postala je stalnica dnevnih redov rednih in tudi izrednih sej mariborskega mestnega sveta in kot taka skupni faktor za glavnino korakov mestne

57 PAM-0005, 139, Sestava občinskega sveta od 6. januarja 1929 do 27. septembra 1935.

58 Marburger Zeitung, 29. 3. 1930: Aus der Gemeindestube, 4.

oblasti. Ta se je pod Juvanovim vodstvom uspešno zoperstavila novonastalim razmeram z ureditvijo zasilnih bivališč za najrevnejše meščane ter njim bolj prijaznih najemnin ter velikodušno karitativno dejavnostjo. Juvanova administracija je poskrbela tudi za izgradnjo številnih drugih objektov, med drugim t. i. delavske stanovanjske (Mestne oz. Vurnikove) kolonije v Magdalenskem predmestju, carinarnice v Einspielerjevi ulici, carinske in kolodvorske pošte na Aleksandrovi cesti, urejeno pa je bilo tudi novo cerkveno pokopališče na Pobrežju. Uspešna alokacija denarja je omogočila tudi izgradnjo letnega kopališča Mariborski otok ter športnega stadiona ŠK Železničar ob Tržaški cesti. Kljub gospodarski krizi je omenjene spremembe v urbano-gradbeni podobi Maribora spremljala tudi elektrifikacija mesta in okoliških občin. Avtorji prispevka ugotavljamo, da je ob prehodu večine slovenskega etničnega ozemlja iz Avstro-Ogrske in Države SHS v jugoslovansko državo prav svetovna gospodarska kriza vplivala na oz. pogojevala spremembe in s tem torej izboljšave v predvsem urbano-gradbeni in socialni, gospodarski ter nenazadnje kulturni podobi Maribora. Dejstvo je, da se je Juvan kot župan tudi v tako nemirnih časih, ki jih je zaznamovala gospodarska in posledično socialna kriza, z naprednimi predlogi in ustreznimi rešitvami več kot znašel na položaju ter upravičil izvolitev za županovanje v drugem mandatu.

BETWEEN OPPORTUNITIES AND SHORTAGE: MARIBOR DURING
DR. ALOJZIJ JUVAN'S FIRST TERM AS MAYOR, 1928–1931

David HAZEMALI

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: david.hazemali1@um.si

Mateja Matjašič FRIS

University Medical Centre Maribor, Science and Research Department, Ljubljanska 5, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: mateja.fris@gmail.com

Ana ŠELA

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: ana.sela3@gmail.com

Majda SCHMIDT KRAJNC

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: majda.schmidt@um.si

SUMMARY

Dr. Alojzij Juvan was elected mayor of Maribor for the first time during a turbulent period, which was a turning point in many ways for the first Yugoslav state. The decade-long national-political struggle of the autonomist-federalist demands of Slovenians and other non-Serb peoples against centralism and the Greater Serbia politics reached the boiling point during Juvan's first term as mayor. This was followed by the well-known interventions by King Alexander Karadjordjevic, which directly affected also the Maribor City Council, which was disbanded. After the normalization of the situation and the establishment of a new (old) city administration, mayor Juvan and the city councillors of Maribor began to tackle the pressing housing problem, which became particularly pronounced in Maribor with the advent of the Great Depression, which reached the Slovenian ethnic territory in 1930. The crisis did not only hit the poorest inhabitants of the city, but influenced the bulk of the changes in the city infrastructure, its economy and penetrated into all layers of urban life. It became a constant of the agenda of regular and also extraordinary meetings of the Maribor City Council and as such a common factor for the main steps of the city authorities. Under Juvan's leadership, the latter successfully confronted the newly emerged situation with the arrangement of emergency housing for the poorest citizens, more friendly rentals, and generous charitable activity. The Juvan administration also took care of the construction of a number of other buildings, including the worker (Mestne or Vurnik's) colony in the Magdalena suburb, the customs office on Einspieler Street, the customs and postal station on Aleksander road, and a new church cemetery at Pobrežje was also arranged. Successful allocation of money also enabled the construction of the Mariborski otok annual swimming pool and the ŠK Železničar sports

stadium along the Tržaška road. Despite the economic crisis, the changes in the urban image of Maribor were accompanied by the continued electrification of the city and the surrounding municipalities. The authors of the article find that when the majority of the Slovene ethnic territory from Austria-Hungary and the state of SHS was transferred to the Yugoslav state, the global economic crisis was influenced, conditioned the changes and thereby the improvements in the mainly urban-construction and social, economic and, last but not least, the cultural image of Maribor. The authors, then, conclude that the Great Depression, in addition to the transition of the major part of the Slovenian ethnic territory from Austria-Hungary and the State of Slovenes, Croats and Serbs into the new, first Yugoslav state, affected or induced the bulk of the changes in the urban, economic, social, and cultural image of Maribor. It is a fact that even in such turbulent times, characterized by the economic and, consequently, also social crisis, mayor Juvan managed the City Municipality of Maribor with great success. He proposed the appropriate solutions to the city's problems and even took risks when needed. His actions helped him to solidify his position during his first term until his premature dismissal, and also justify his re-election for a second term in 1935.

Keywords: Maribor, dr. Alojzij Juvan, Great Depression, Maribor city council, economy, culture, social conditions, urban development

VIRI IN LITERATURA

Jutro. Ljubljana, 1920–1945.

Marburger/Mariborer Zeitung. Maribor, 1862–1945.

Nova doba. Celje, 1919–1941.

PAM-0005 – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Mestna občina Maribor 1528–1941 (fond 0005).

Slovenec. Ljubljana, 1873–1945.

Slovenski gospodar. Maribor, 1867–1941.

Antoličič, G. (2017): Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 929–948.

Berberih-Slana, A. (2006): Uprava v Mariboru 1919–1929. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 421–444.

Curk, J. (1991): Urbana in gradbena zgodovina Maribora. V: Curk, J., Hartman, B. & J. Koropec (ur.): *Maribor skozi stoletja, Razprave I.* Maribor, Obzorja, 511–564.

Ferlež, J. (2002): Prebivalstvo Maribora 1848–1991. *Studia Historica Slovenica*, 2, 1, 79–125.

Ferlež, J. (2014): Bivalni razpon Mariborčanov v obdobju med obema vojnama ali – Kje se umiješ, kam greš spat? *Studia Historica Slovenica*, 14, 2–3, 435–456.

Fras, M. (2011): Po sledih mariborskega župana dr. Alojzija Juvana. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 82 (47 Nova vrsta), 4, 9–86.

Fras, M. (2013): Mariborski župan dr. Alojzij Juvan in njegov čas. Maribor, EPOS.

Gostenčnik, N. (2016): Socialne razmere v Mariboru med letoma 1929 in 1935. *Studia Historica Slovenica*, 16, 3, 629–662.

Jenuš, G. (2017): „Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!“ Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 901–928.

Kresal, F. (1976): Tekstilna industrija v Sloveniji. Ljubljana, Borec.

Kresal, F. (2010): Mariborska tekstilna industrija 1922–1992 – vzpon in zaton. V: Oset, Ž., Berberih Slana, A. & Ž. Lazarevič (ur.): *Mesto in gospodarstvo: mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju.* Maribor, Inštitut za novejšo zgodovino, Muzej narodne osvoboditve Maribor, 257–287.

Lazarevič, Ž. (1997): Slovensko gospodarstvo v prvi Jugoslaviji: korak k industrijski družbi. Ljubljana, Modrijan.

Lazarevič, Ž. (2009): Plasti prostora in časa: iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.

Lazarevič, Ž. (2010): Maribor v slovenskem prostoru (skica dolgoročnih gospodarskih razmerij). V: Oset, Ž., Berberih Slana, A. & Ž. Lazarevič (ur.): *Mesto in gospodarstvo: mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju.* Maribor, Inštitut za novejšo zgodovino, Muzej narodne osvoboditve Maribor 15–33.

Leskovec, A (1991a): Zgodovina uprave v Mariboru 1752–1941. V: Curk, J., Hartman, B. & J. Koropec (ur.): *Maribor skozi stoletja, Razprave I.* Maribor, Obzorja, 229–312.

- Leskovec, A. (1991b):** Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941. V: Curk, J., Hartman, B. & J. Koropec (ur.): Maribor skozi stoletja, Razprave I. Maribor, Obzorja, 313–414.
- Melik, A. (1957):** Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Ljubljana, Slovenska matica.
- Pak, M. & V. Drozg (1994):** Zgradba mesta Maribor. V: Leib, J. & M. Pak (ur.): Maribor-Marburg, prispevki h geografiji prijateljskih mest v Sloveniji in Nemčiji. Maribor, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru.
- Perkins, J. (2008):** The Great Depression Revisited. *Australian Quarterly*, 80, 5, 4–5.
- Perovšek, J. (2005):** Nekdanja samostojna demokratska stranka in nacionalno vprašanje v letih 1929–1931. V: Nečak, D. (ur): Stiplovškov zbornik. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 179–188.
- Pirkovič-Kocebek, J. (1982):** Izgradnja sodobnega Maribora. Mariborska arhitektura in urbanizem med 1918 in 1976. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- Počivavšek, M. (2010):** Vloga Maribora v slovenski trgovini pred drugo svetovno vojno. V: Oset, Ž., Berberih Slana, A. & Ž. Lazarevič (ur.): Mesto in gospodarstvo. Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, Muzej narodne osvoboditve Maribor, 289–325.
- Potočnik, D. (2003):** Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918–1941. Maribor, Litera.
- Potočnik, D. (2006):** Maribor med leti 1918–1941. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 403–420.
- Potočnik, D. (2017a):** Vladni komisar Ivan Poljanec (1921). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 949–960.
- Potočnik, D. (2017b):** Mariborski župan Viktor Grčar (1921–1924). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 961–988.
- Semelič Rajh, Z., Oman, Ž. & L. Mlinarič (2012):** Maribor: Mesto, hiše, ljudje; Stavbna zgodovina starega mestnega jedra med sredino 18. stoletja in letom 1941. Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor.
- Seton-Watson, R. W. (1932):** The Yugoslav Dictatorship. *International Affairs*, 11, 1, 22–39.
- Stiplovšek, M. (2000):** Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Tomasic, D. (1940):** Constitutional Changes in Yugoslavia. *Political Science Quarterly*, 55, 4, 582–593.
- Vidovič Miklavčič, A. (1994):** Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze.

DR. ALOJZIJ JUVAN – DRUGIČ NA ČELU MARIBORSKE
MESTNE OBČINE (1935–1941)*Darko FRISŠ*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si*Nina GOSTENČNIK*Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: nina.gostencnik@pokarh-mb.si*IZVLEČEK*

Članek obravnava delovanje mariborskega mestnega sveta v obdobju od leta 1935 do 1941, ko je mestu kot župan načeloval dr. Alojzij Juvan. Mesto je v tem času zaznamovala gospodarska kriza, zaradi katere je bilo mesto primorano veliko pozornosti nameniti socialnemu skrbstvu in reševanju bivanjskih težav prebivalcev mesta. Posledično je bila s tem povezana tudi gradbena dejavnost mestne občine, ki je obsegala gradnjo zasilnih stanovanj za ljudi, živeče v barakah in vagonih, ter prodajo oz. nakup zemljišč za zasebne gradnje. Razvoju mesta sta morali slediti tudi komunalna izgradnja in izgradnja novih stavb za potrebe mesta.

Ključne besede: Alojzij Juvan, mariborski župani, politika, gospodarstvo, komunalni razvoj, urbanizem, 20. stoletje, socialni problem, nekdanja Slovenska ljudska stranka, Kraljevina Jugoslavija

IL DOTT. ALOJZIJ JUVAN – PER LA SECONDA VOLTA A CAPO DEL
COMUNE CITTADINO DI MARIBOR (1935–1941)*SINTESI*

L'articolo presenta l'attività del Consiglio comunale di Maribor nel periodo dal 1935 al 1941 quando ne era a capo il dott. Alojzij Juvan. In questo periodo la città fu segnata dalla crisi economica che fece sì che si prestasse molta attenzione all'assistenza sociale e alla risoluzione della mancanza di alloggi per i cittadini. Di conseguenza, le attività edilizie del comune erano legate alla costruzione di alloggi di emergenza per le persone che erano costrette a vivere nelle baracche e nei vagoni ferroviari, inoltre, venivano acquistati terreni per le abitazioni private. Allo sviluppo della città seguirono anche le costruzioni comunali e nuovi edifici per le esigenze cittadine.

Parole chiave: Alojzij Juvan, sindaci di Maribor, politica, economia, sviluppo comunale, urbanistica, XX secolo, problema sociale, ex Partito popolare sloveno (SLS), Regno di Jugoslavia

UVOD¹

Mariborsko mestno občino so v letih med svetovnimi vojnami zaznamovali trije vladni komisarji, trije župani, mestni načelnik in predsednik mestne občine, ki so mesto vodili skozi obdobje prehoda v novo državo.² V času pred razpadom Avstro-Ogrske je mesto ob Dravi vodil župan dr. Johann Schmiderer (1902–1919), ki se je trudil v mestu ohraniti nemški značaj in je podpiral protislovensko politiko. Njegov mandat se je končal z razpustom občinskega sveta v začetku januarja leta 1919, ko je upravo v Mariboru prevzel vladni komisar dr. Vilko Pfeifer (Jenuš, 2017). S tem je mariborska občinska oblast prvič v svoji zgodovini prešla v slovenske roke. Vilka Pfeiferja je na vodilno pozicijo mesta postavila Narodna vlada v Ljubljani, funkcijo župana pa je opravljal do leta 1920. V tem obdobju je Maribor postopoma pridobival vse bolj slovensko podobo, Vilko Pfeifer pa je s svojim delom postavil temelje za nadaljnji družbeni in politični razvoj mesta (Antoličič, 2017, 930). Ob nastopu mandata je ugotovil, da med 250-imi uradniki na mestni občini ni bilo nobenega Slovenca, zato je bil prvi med ukrepi za slovenizacijo mesta odpuščanje občinskih uradnikov, ki so bili odkrito usmerjeni proti Slovencem. Čeprav se je trudil dobro delati za mesto, so ga kot liberalca precej kritizirali (Antoličič, 2017, 940). Svoj mandat je končal marca leta 1920, ko ga je za leto dni, do januarja 1921, kot vladni komisar nasledil dr. Josip Leskovar. Od januarja pa do marca leta 1921, ko se je končala doba komisariatnega vodenja občinske politike, je kot vladni komisar v Mariboru deloval še Ivo Poljanec (Potočnik, 2017b, 949). Na prvih občinskih volitvah v novi državi, Kraljevini SHS, je leta 1921 postal prvi slovenski župan mesta Maribor Viktor Grčar iz vrst socialnih demokratov, ki so zmagali na volitvah. Maribor se je v obdobju Grčarjevega županovanja še vedno boril proti nemškimi vplivom, ki so imeli zlasti v gospodarstvu vodilno vlogo. Grčar je pomembno vplival na preorientacijo mariborske industrije in na komunalni razvoj mesta (Potočnik, 2017a, 961). Volitve leta 1924 je dobil član Slovenske ljudske stranke (SLS) dr. Josip Leskovar. Na volitvah leta 1927 je zmago ponovno slavila SLS. Leskovar je bil izvoljen za predsednika oblastne skupščine in oblastnega odbora mariborske oblasti, funkcijo župana pa je prevzel dr. Alojzij Juvan, ki je na tem mestu ostal do leta 1931, ko je bil po odloku Kraljevske banske uprave za mestnega načelnika imenovan dr. Franjo Lipold (Gostenčnik, 2016, 629). Leta 1935 pa se je na župansko mesto ponovno vrnil dr. Alojzij Juvan in nato mariborsko občino vodil do začetka druge svetovne vojne.

Pričujoči članek ima namen predstaviti vlogo, ki jo je v mariborski mestni občini odigral dr. Alojzij Juvan, in sicer predvsem v obdobju 1935–1941, torej med leti njegovega drugega mandata za župana. Avtorja sta v ta namen raziskala in analizirala

-
- 1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom*, št. P6-0138, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.
 - 2 Med obema vojnami so bila v uporabi različna poimenovanja za župana občine. Naziv župan se je ohranil tudi v času, ko je bil uraden naziv drugačen. Namreč, v času kraljeve diktature je bil v uporabi naziv načelnik občine (Url.KbuDb, 28. 11. 1929; Zakon o izpremembi zakona z dne 6. januarja 1929 o izpremembi zakonov o občinah in oblastnih samoupravah), po sprejemu Zakona o občinah (Sl. KbuDb, 29. 4. 1933) in Zakona o mestnih občinah (Sl.KbuDb, 22. 8. 1934) pa je bil uraden naziv predsednik mestne občine.

vrsto primarnih virov, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor, zlasti o delovanju občine same in nekaterih njenih resorjev, ki so se ukvarjali z ekonomski in socialnimi problemi ter vprašanji urbanistike in komunalnega razvoja. Upoštevala sta tudi tedanji tisk in vrsto zgodovinskih študij, le-te pa dosedaj niso še ovrednotile pomena Juvanovih posegov za mestni razvoj.

MARIBOR V ČASU MED JUVANOVIM ŽUPANSKIM MANDATOM IN MESTNIM NAČELNIŠTVOM

Šestojanuarski režim je leta 1929 razrešil občinske organe, novi župani pa niso bili več voljeni, temveč so jih imenovali veliki župani (Granda, 2017, 2, 457). Leta 1931 je nekdanja SLS zaradi nestrinjanja z novo oktroirano ustavo izstopila iz vlade, politični katolicizem pa je s tem prestopil v opozicijo (Leskovec, 1991, 293). V Dravski banovini so oblast prevzeli liberalci. Posledica političnih sprememb je bila vidna tudi na vrhu mariborske občine, saj je dr. Alojzija Juvana 30. novembra 1931 ban Dravske banovine dr. Drago Marušič razrešil s položaja, novi mariborski mestni oče pa je postal dotedanji podžupan, liberalec dr. Franjo Lipold.³ V obdobju njegovega vodenja pa se je širša regija z Mariborom v središču soočala z resnimi težavami.

Vse od nastopa svetovne gospodarske krize je Maribor živel v njeni senci, odvisen od svojega prej cvetočega gospodarstva, ki pa je v tem obdobju doživljalo več padcev kot vzponov. Kriza gospodarstva se je kmalu odražala v vsakdanjem življenju Mariborčanov, v socialnem življenju, v kulturi in nasploh v vseh vidikih mestnega življenja (Leskovec, 1991, 293) – podobno kot drugod po Evropi, še posebej pa v njenem vzhodnem in jugovzhodnem delu (Raupach, 1969, 75–86).

Vodstvo mariborske mestne občine se je tako spopadalo s silo gospodarske krize, z doseljevanjem prebivalstva in s socialno stisko. Sprejemati je bilo treba hitre, a pametne odločitve in meščanom omogočiti dostojno življenje. In v tem pogledu je mogoče primerjati delo obeh vodij občine v dotičnem obdobju, dr. Alojzija Juvana, ki je mesto vodil v letih od 1928 do 1931, in dr. Franja Lipolda,⁴ ki je vodenje mesta nadaljeval do leta 1935. Oba sta se ubadala s podobnimi težavami, v prvi vrsti s stanovanjsko problematiko v mestu, ki se je s priseljevanjem prebivalstva iz okoliških krajev in drugod iz leta v leto poglobljala. Skupaj z udarcem svetovne gospodarske krize je tako prišlo do številnih težav pri iskanju dela, stanovanja in nasploh preživljanja delavcev in njihovih družin.

3 PAM-0005, 164, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1931, Zapisnik o izredni seji mariborskega mestnega obč. sveta dne 5. 12. 1931, 201–203.

4 Franjo Lipold, politik (1885–1970). Gimnazijo je obiskoval v Celju in Novem mestu, študij prava v Gradcu in Pragi. Bil je odvetniški pripravnik v Celju, Novem mestu in Ljubljani, po prevratu pa je v Mariboru odprl odvetniško pisarno. Bil je član Jugoslovanske demokratske in predsednik najemne oblastne organizacije ter soustanovitelj Mariborske tiskarne, d. d., Tabora in Večernika. Leta 1924 je bil izvoljen na listi Narodnega bloka za občinskega svetnika in podžupana, podžupanske naloge pa je opravljal tudi v času županovanja dr. Alojzija Juvana. Na volitvah leta 1927 je bil nosilec liste Samostojna demokratska stranka – SDS. januarja 1928 je bil ponovno izvoljen za podžupana. Po odloku Kraljevske banske uprave je bil 30. novembra 1931 imenovan za mestnega načelnika (Gostenčnik, 2017, 990, 1015).

Gospodarska kriza je v vsej silovitosti nastopila v času načelovanja Franja Lipolda, medtem ko je bilo v času prvega Juvanovega mandata še možno načrtovati izboljšave v mestu. Tedaj je bilo v Mariboru zgrajenih več stanovanjskih enot, kot je na primer Vurnikova kolonija, ki stoji še danes, pa tudi zasilnih stanovanj in zasilnih barak, ki so služile temu, da ljudje niso spali dobesedno pod mostom.⁵ V času pred nastopom gospodarske krize so zgradili celo kopališče na Mariborskem otoku, le-to pa je veljalo za enega najlepših v državi. Takšne investicije v kasnejših letih niso bile več mogoče. Zaradi gospodarske krize je bilo finančnih sredstev vedno manj, mestni proračuni so bili okleščeni in možne so bile resnično le najnujnejše investicije. S finančnimi težavami se je Juvan soočil že v svojem prvem mandatu, Lipold pa si je sicer prizadeval nadaljevati z zastavljenimi projekti, vendar so ti zaradi finančnih tegob ostali bolj ali manj le v načrtih (Gostenčnik, 2017).

Franjo Lipold je že kot podžupan aktivno sodeloval pri velikih mestnih načrtih in delih, zlasti pri gradnji hiš delavske kolonije in kopališča Mariborski otok. Posebno skrb je namenil tudi mladim – v mestni občini so organizirali počitniške kolonije, ki so jih otroci v gospodarsko oslabelem Mariboru še kako potrebovali (Gostenčnik, 2017, 1015).

Na mesto župana je Lipold stopil s prizadevanji po strogi ločitvi upravljanja z občinskim premoženjem in vodenja mestnih podjetij. V Mariboru so tako ustanovili ločeno gospodarsko enoto – Mestna podjetja Maribor, o katerih bo več besed podanih v nadaljevanju.

V duhu kriznega časa je župan Lipold osrednjo pozornost posvetil socialni politiki, še posebej *Pomožni akciji*,⁶ ki je pod njegovim vodstvom delovala odlično in vsako leto dosegala večje uspehe. V času njegovega mandata je bilo v Mariboru veliko narejenega tako na socialnem kot tudi gradbenem področju: zgrajene so bile stanovanjske hiše v Metelkovi ulici, razširjena je bila oskrbnišnica, po smrti kralja Aleksandra I. pa je župan podal iniciativo za izgradnjo novega mladinskega doma v magdalenskem okraju, s katerim bi pridobili tudi nujno potrebne prostore za II. deško meščansko in II. deklško osnovno šolo (Gostenčnik, 2017, 1016). Ta Lipoldov načrt je uresničil njegov naslednik Alojzij Juvan, ki je tudi izpeljal idejo o ustanovitvi sklada, iz katerega bi podeljevali nagrado najzaslužnejšemu občanu Maribora za »*prosvetiteljsko in kulturno delo v dobrobit mesta*«. Tako je 24. septembra 1937 mariborska občina slovesno podelila prvo Slomškovo nagrado, in sicer »*nestorju mariborskih kulturnih delavcev*« dr. Francu Kovačiču, ustanovitelju in predsedniku Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko (kasneje Zgodovinsko društvo Maribor), uredniku znanstvene revije Časopis za zgodovino in narodopisje, predsedniku Muzejskega društva in pobudniku za ustanovitev mestnega

5 Avgusta 1930 je pod oboki Državnega mostu bivalo kar nekaj družin: štiri ali pet sester z nezakonskimi otroki, en vdovec, štirje samski moški in štiri družine s Pobrežja in Studencev (PAM-0005, 164, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1930, IV. redna seja, 5. avgust 1930, 122).

6 Pomožna akcija za siromašne sloje mesta Maribora se je začela leta 1929 kot poziv mestnega župana, dr. Alojzija Juvana, meščanom mesta s prošnjo za pomoč socialno najšibkejšim v mestu. Ustanovila jo je mariborska mestna občina za obdobje izrednih gospodarskih razmer, njen namen pa je bil podpirati siromašne meščane mesta Maribor, ki so živeli v pomanjkanju (PAM-0005, 164, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1932, V. redna seja, 10. november 1932, 196).

muzeja (Matjašič Friš, 2009a, 109–111; Matjašič Friš, 2009b, 616; Friš, 2013, 121). Slomškove nagrade, ki jih je takratna mariborska občina podeljevala za življenjsko delo ali za posamične izjemne dosežke na področju kulture, lahko primerjamo z današnjimi Glazerjevimi nagradami, ki se pod tem imenom podeljujejo od leta 1987. Kljub krizi je dr. Lipoldu uspelo pridobiti tudi finančna sredstva za odkup Mariborskega gradu, ki je bil leta 1938 v mandatu dr. Juvana slovesno predan Pokrajinskemu muzeju Maribor.

Župan dr. Franjo Lipold je bil tudi predsednik Okrajnega cestnega odbora Maribor in si je vztrajno prizadeval urediti cestne povezave s Pohorjem,⁷ obenem pa je bil predsednik Olepševalnega društva za Maribor.⁸ Slednje je pod njegovim vodstvom uredilo vrtnarijo in ustanovilo drevesnico. Prav tako se je skrbno zavzemal za razvoj turizma, pri čemer je imela veliko vlogo prireditvev Mariborski teden,⁹ katere gonilna sila je bil prav Lipold.

DR. ALOJZIJ JUVAN – DRUGIČ NA ČELU MARIBORSKE OBČINE

Štiriletna vladavina Jugoslovanske nacionalne stranke, katere del so bili tudi nekdanji slovenski liberalci, se je končala leta 1935 z nastopom premierja dr. Milana Stojadinovića, ki je skupaj z Mehmedom Spaho in dr. Antonom Koroščem ustanovil novo vsedržavno stranko – Jugoslovansko radikalno zvezo (JRZ). V njej so se združili pripadniki nekdanje SLS. Dr. Anton Korošec je zavzel mesto notranjega ministra ter hkrati prevzel vodstvo JRZ v Sloveniji. Politični primat v Dravski banovini je tako prevzela nekdanja SLS, ki se je poleti 1935 formalizirala, razširila že obstoječo organizacijsko mrežo in začela sistematsko izvajati spremembe tako na banovinski ravni kot na nižjih ravneh (Šorn & Gašparič, 2017, 694).

Vrnitev nekdanje SLS na oblast je prinesla spremembe tudi na čelu Mestne občine Maribor. Z odlokom Kraljevske banske uprave Dravske banovine (Pov. II/2 No. 1036/1) z dne 27. septembra 1935 je ban Marko Natlačen razrešil predsednika mestne občine dr. Franja Lipolda ter vse člane mariborskega mestnega sveta, ki so bili imenovani ob menjavi politične moči leta 1931. Na mesto predsednika mestne občine je bil ponovno imenovan dr. Alojzij Juvan, na mesto podpredsednika pa Franjo Žebot, oba iz vrst nekdanje SLS. Imenovani so bili tudi novi mestni svetniki: Lambert Aljančič, zasebni uradnik; Anton Benedičič, krojaški mojster; Oskar Dračar, industrialec; Anton Golež, trgovec; Franjo Gnilšek, trgovec; Franc Hrastelj, ravnatelj Cirilove tiskarne; Franc Hohneč, mesarski mojster; inž. Jože Jelenc, stavbenik; Ivan Jemec, vrtnar; Ignac Jan, urar; Martin Kores, hišnik; dr. Janko Kovačec, bančni ravnatelj; Anton Kotnik, preglednik finančne kontrole

7 Mariborski večernik Jutra, 23. 3. 1935: Dr. Franjo Lipold petdesetletnik, 4.

8 Olepševalno društvo za Maribor je bilo ustanovljeno leta 1869. Večino svoje dejavnosti je posvetilo urejanju in širjenju mestnega parka, ki je tako postal ena od pglavitnih mestnih turističnih znamenitosti (Hriberšek Vuk, 2010, 71).

9 Prireditvev Mariborski teden je imela veliko vlogo pri razvoju turizma. Prvič so jo organizirali leta 1932. Prvi Mariborski teden je potekal v organizaciji Tujsko-prometne zveze in pod pokroviteljstvom Mestne občine Maribor. Prireditvev je do začetka druge svetovne vojne vsakoletno organizirala skupina ljudi, ki so se leta 1933 združili v zadrugo, imenovano Mariborski teden, in sicer z namenom organizacije prireditvev in propagiranja gospodarstva (Lešnik & Gostenčnik, 2011, 5).

Sl. 1: Dr. Alojzij Juvan (PAM, Zbirka fotografij in razglednic, sign. Bl.4.316-1, inv. št. 14529).

v pokoju; Ivan Klančnik, mizarski mojster; dr. Jože Leskovar, odvetniški koncipient; Josip Loos, ravnatelj Putnika; dr. Fero Miller, odvetnik; Ignac Ozvatič, davčni kontrolor; Bogdan Pogačnik, bančni ravnatelj; Vlado Pušenjak, višji združni revizor; dr. Janko Pihler, zdravnik; Ivan Prijatelj, profesor; Ferdo Potočnik, industrijec; Jože Stabej, ravnatelj Okrajnega cestnega odbora; Alojzij Sprager, elektrotehnik; Ivan Sluga, prevoznik; Ivan Sojč, kipar; inž. Karel Unger, industrijec; Anton Tavčar, industrijec; Ivan Velker, hišni posestnik; Franc Veronek, železniški uradnik; Ivan Wurziger, železniški uradnik; Miro Žitnik, upokojeni major; Josip Petejan, uradnik OUZD; Henrik Saboty, industrijec; Anton Feyertag, pekovski mojster; Alojzij Munda, mizarski mojster; Josip Weis, trgovec; Ivan Kovačič, trgovec; dr. Franc Sušnik, profesor; Dragotin Roglič, industrijec; Josip Ošlak,

tiskarniški ravnatelj; Otmar Meglič, hišni posestnik; Franc Remih, zasebnik; Viktor Grčar, šolski upravitelj; Josip Hutter, industrijec.¹⁰

Po Zakonu o mestnih občinah, sprejetem leta 1934, bi sicer morali biti predsednik mestne občine in dve tretjini mestnega sveta voljeni, eno tretjino pa naj bi postavil ban (Granda, 2017, 2, 457). Meščani pa svoje volje v tem obdobju, kljub določilom zakona, niso mogli izraziti. Vse člane občinskih organov je namreč imenoval ban (Leskovec, 1991, 293).¹¹

Prenos poslov med nekdanjim predsednikom, dr. Lipoldom, in novim, dr. Juvanom, je bil opravljen 28. septembra 1935, novi mestni svetniki pa so zaprisegli na seji 3. oktobra 1935.¹² Dr. Alojzij Juvan je v istem dnevu prevzel še načelnštvo okrajnega cestnega odbora.¹³ Ponovno imenovanje mestnega sveta je vzpodbudilo debate o svobodnih volitvah v mestne svete. Katoliški tisk je izpostavljal popravo krivice, ki se je zgodila z imenovanjem občinskega sveta leta 1931, ko je bil odstavljen takratni župan Alojzij Juvan. Po poročanju konservativnega časnika *Slovenec* so meščani menjavo mestne oblasti pozdravili, čeravno je bila ponovno imenovana s strani banske uprave in ni bila izvoljena. Razumljivo je, da so v časniku katoliškega tabora podpirali vrnitev Juvana na vrh, saj so zagovarjali dejstvo, da se je na mesto občinskega vodje vrnil človek, ki je bil na zadnjih demokratičnih volitvah izvoljen kot predstavnik meščanov. V svojem nagovoru¹⁴ mestnim svetnikom je dr. Juvan tudi poudaril željo po čimprejšnji izvedbi svobodnih in tajnih volitev, pri katerih bi meščani imeli možnost ponovno izvoliti svoje predstavnike v mestnem svetu. Meščani naj bi svoje odobravanje pokazali s spontanim slavljem v mestu oz. podoknico v čast županu in podžupanu, kjer so med drugim tudi izrazili svoje želje po upoštevanju volje ljudi.¹⁵ Na drugi strani pa so v opozicijskem tisku, npr. v *Delavski politiki*, Juvanovemu imenovanju nasprotovali.¹⁶ Nasprotovanja opozicije niso potihnila niti v naslednjih letih, kar je leta 1936 ob proračunski debati izpostavil eden izmed socialističnih mestnih svetnikov, Josip Petejan, ki je ocenil, da je bila pri imenovanju novih mestnih svetnikov storjena krivica, saj v novi mestni svet niso bili imenovani vsi leta 1927 izvoljeni mestni svetniki nekdanje Socialistične stranke Jugoslavije, medtem ko je bilo svetnikov nekdanje SLS v novem mestnem svetu več kot prej.¹⁷ *Mariborski večernik Jutra* je poročal, da je nekdanji župan Viktor Grčar (Potočnik, 2017b), še eden izmed socialističnih mestnih svetnikov, novemu predsedniku mestne občine izročil izjavo, v kateri so socialistični svetniki imenovanje sicer sprejeli, vendar poudarili, da je treba čim prej

10 Mariborski večernik Jutra, 28. 9 1935: Novi mestni svet mariborski, 4; PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1935, V. javna redna seja, 3. 10. 1935, 222–225.

11 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1935, V. javna redna seja, 3. 10. 1935, 222–225.

12 Slovenec, 29. 9. 1935: Maribor novemu županu in podžupanu, 2.

13 Slovenec, 5. 10. 1935: Pri okrajnem cestnem odboru, 4.

14 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1935, V. javna redna seja, 3. 10. 1935, 231–232.

15 Slovenec, 29. 9. 1935: Maribor novemu županu in podžupanu, 2.

16 Delavska politika, 4. 10. 1935: Novi mestni svet mariborske občine, 3.

17 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1936, IV. redna seja, 10. 3. 1936, 107.

izvesti nove volitve in da, v kolikor bo imel imenovani mestni svet trajni značaj, v njem ne bodo mogli sodelovati.¹⁸ Očitki glede imenovanega mestnega sveta so se nadaljevali vse do začetka druge svetovne vojne (Fras, 2013, 242). Alojzij Juvan pa je imel trdno oporo v mestnem svetu, ki ga je obvladovala njegova stranka JRZ (Šorn & Gašparič, 2017, 696). Še pred občinsko sejo, na kateri so prisegli, so se občinski svetniki, člani JRZ, sestali v mestni posvetovalnici in ustanovili klub občinskih svetnikov JRZ, ki mu je predsedoval Franjo Žebot, podpredsednik je bil Franc Hrastelj in tajnik Ivan Prijatelj. Klub je štel kar 38 od 45-ih občinskih svetnikov.¹⁹ Člani mestne organizacije JRZ so občinske zadeve usklajevali kar na svojih sejah, klub občinskih svetnikov JRZ pa je nato njihove sklepe potrjeval na sejah mestnega sveta (Fras, 2013, 200).

SOCIALNE RAZMERE V MARIBORU V ČASU DRUGEGA MANDATA DR. JUVANA

Socialno skrbstvo

Dr. Alojzij Juvan si ob nastopu svojega drugega mandata ni zatiskal oči pred dejstvom, da je vodenje občine prevzel v težkih časih gospodarske krize, ki je posegla v vse sfere življenja v mestu, in da je treba tako pri načrtovanju projektov in nalog kot pri njihovem izvajanju vzeti v obzir primanjkljaj finančnih sredstev tako na strani države kot na strani meščanov, ki so komaj še izpolnjevali aktualne davčne obremenitve. V svojem nagovoru ob imenovanju je poudaril, da bo treba varčevati pri vseh projektih in materialnih stroških ter nižati izdatke, predvsem pa ne ustvarjati novih dolgov. Svoje poslanstvo v novem mandatu je videl tudi v socialnem smislu – zneskov, namenjenih socialni pomoči meščanom, ni želel zniževati. Še več, obljubljal je izdatno podporo socialnim ustanovam in akcijam za pomoč brezposelnim in revnim občanom.²⁰ Ker se je torej zavedal hude gospodarske krize, ki se je odražala v brezposelnosti in ubožanju dela prebivalstva, obenem pa je moral upoštevati zahtevo finančnega ministra po omejitvi občinskega proračuna, je že nekaj dni po ponovnem imenovanju prebivalce mesta pozval, da s prostovoljnimi prispevki podprejo *Pomožno akcijo za siromašne sloje mesta Maribora*.²¹ Ta se je na njegovo spodbudo neuradno razvila že leta 1929, uradno pa so jo formirali leta 1931. Maribor je bil prvo mesto, v katerem je vzkliła takšna oblika pomoči, njegovemu zgledu pa so sledila še druga mesta (Šorn & Gašparič, 2017, 707). Delokrog *Pomožne akcije* je obsegal: zbiranje prostovoljnih prispevkov v gotovini in blagu; ugotovitev števila revnih družin in posameznikov; iskanje načinov za najnujnejšo pomoč; stalno nadzorstvo nad podpiranci; nakazovanje podpor predvsem v blagu, živežu in kurivu, v nujnih primerih tudi plačilo najemnine; apel na stanodajalce

18 Mariborski večernik Jutra, 4. 10. 1935: Četrta redna seja mariborskega občinskega sveta, 2.

19 Slovenec, 5. 10. 1935: Klub občinskih svetnikov JRZ, 4.

20 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1935, V. javna redna seja, 3. 10. 1935, 231–232.

21 Slovenec, 8. 10. 1935: Mariborski prebivalci, 4.

zaradi najemnine; oklic na vse prebivalstvo, da podpiše za *Pomožno akcijo*. *Akcija* je brezposelnim s pomočjo javnih del ponujala možnost zaslužka, najrevnejšim pa je nudila tudi prehrano v javni, mestni, ljudski in dijaški kuhinji ter v mestni ogrevalnici (Gostenčnik, 2016, 634).

Leta 1935 so mestni svetniki po nekaj uspešnih letih ugotovili, da prihodki od *Pomožne akcije* ne zadostujejo več za pokrivanje odhodkov, zato so predlagali kritje primanjkljaja iz mestnega proračuna in dvig postavke za socialno skrbstvo z 2.600.000 din v letu 1935 na 3.600.000 din v proračunu za leto 1936. Vendar so znesek dejansko povišali le za 300.000 din.²²

V letu 1936 se je finančni položaj *Pomožne akcije* še poslabšal in s prihodki, pridobljenimi s prostovoljnimi prispevki, ni bilo več mogoče pokriti vseh stroškov. Zato je morala občina te stroške pokriti s preusmeritvijo prihrankov iz postavke za socialno skrbstvo iz prejšnjih let ter iz sredstev, rezerviranih za druge projekte.²³ V debati ob sprejemanju proračuna za leto 1936/1937 je bilo izpostavljeno vprašanje socialne politike mesta, predlagana pa je bila tudi uvedba socialnega davka, ki bi olajšal reševanje socialne problematike v mestu in nadomestil zbiranje prispevkov za *Pomožno akcijo*. Ta je, kot omenjeno, temeljila na prostovoljnih prispevkih občanov in podjetij, zaradi splošne krize pa so bili prispevki vsako leto manjši, še posebej s strani gospodarskih družb. Uvedba socialnega davka bi k plačevanju obvezala vso industrijo in obrtnike, trgovce ter hišne posestnike. Sploh slednji so novo finančno breme prenesli na svoje najemnike. Opozicija v mestnem svetu je predlagala iskanje finančnih virov v drugih postavkah, vendar je bil novi davek kljub temu sprejet in uveden. Istočasno je mestni svet soglasno sprejel resolucijo, s katero je bansko upravo prosil, da v večji meri prispeva za podporo revežev v Mariboru.²⁴

Socialni davek je bil uveden s proračunom za leto 1938 kot davščina za zimsko pomoč, ki jo je Maribor uvedel med prvimi v državi in tako v ta namen, kot je razvidno iz razpredelnice, pridobil precejšnja sredstva. V proračun je nova davščina prinesla kar 800.000 din dodatnega denarja za socialno skrbstvo. Socialni davek je pomenil posebno socialno doklado na neposredne davke v višini 10 odstotkov na zemljarino, zgradarino, pridobnino, družbeni davek, rentnino in uslužbenski davek. Odločitev za uvedbo te davščine je imela osnovo v velikem številu brezposelnih, ki jih občina ni mogla zaposliti za denar, ki ga je imela na voljo v proračunu. Dodatnih 800.000 din je občina porabila za javna dela, torej za gradnjo cest in kanalov.²⁵

Kot je iz tabele razvidno, je proračun mestne občine pri postavki socialnega skrbstva od leta 1935 do 1940 narasel za 2 milijona din:

22 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1935, VII. redna seja, 17. 10. 1935, 252.

23 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1936, XIII. redna seja, 6. 11. 1936, 380.

24 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1936, IV. redna seja, 10. 3. 1936, 105; Mariborski večernik Jutra, 8. 2. 1938: Novi mestni proračun, 1; Mariborski večernik Jutra, 9. 2. 1938: Novi mestni proračun 1938–39 sprejet, 4.

25 PAM-0005, 167, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1938, I. redna seja, 8. 2. 1938, 4–21.

Leto	Postavka socialnega skrbstva v dinarjih
1935	2.600.000
1936	2.900.000
1937	3.000.000
1938	4.300.000
1939	4.500.000
1940	4.600.000

V času krize je banovina uvedla tudi bednostni sklad, v katerega so morala mesta vplačevati določen znesek za pomoč. Iz tega sklada je Maribor prejel manj pomoči, kot je vanj vplačal. Mestni svetniki so zahtevali, da Maribor iz bednostnega sklada prejme delež, sorazmeren dajatvam, ki jih vanj prispeva (Gostenčnik, 2016, 642).

Socialnopolitični odsek je mestnemu svetu v potrjevanje predajal predloge za priznavanje ubožnih podpor, vzgojnih prispevkov, predloge za sprejem v mestno oskrbnišnico, hiralnico ali v oskrbo drugim posameznikom, plačilo najemnine ipd. Na podlagi mnenja uradnega zdravnika je mestni svet npr. ubožne podpore potrdil ali zavrnil. V kolikor je uradni zdravnik izjavil, da je prosilec sposoben za delo oz. je imel zakonca ali otroke, ki so bili sposobni skrbeti zanj, je ubožno mestni svet podporo zavrnil.²⁶

Vedno večje število brezposelnih je v upanju na podporo oblegalo mestni socialnopolitični urad. Velika socialna stiska ljudi je bila še posebej očitna v zimskih mesecih, ko je poleg hrane običajno primanjkovalo tudi drv za kurjavo. Občina je drva prvenstveno razdeljevala tistim, ki so živeli v zasilnih barakah. Socialnopolitični urad je imel leta 1935 v evidenci kar 1300 družin, ki so bile nujno potrebne pomoči, saj so stradali in zmrzovali.²⁷

Stanovanjska stiska

Posledice velike gospodarske krize, ki je zobe pokazala že v prvem Juvanovem mandatu, niso pojenjale niti v drugi polovici 30. let 20. stoletja. Stanovanjska stiska ljudi, ki jo je povzročilo priseljevanje podeželskega prebivalstva v mesto, je vztrajno rasla. Število prebivalstva se je od leta 1921 do leta 1931 povečalo s 30.000 na dobrih 33.000 ljudi (Ferlež, 2014, 429). Visoke cene zemljišč, drage najemnine, pomanjkanje stanovanj, vse to je prispevalo k zgoščevanju prebivalstva v revnih četrtih, kjer so se ustvarila zasilna naselja. Povečan dotok prebivalcev je vplival tudi na širjenje mariborskih predmestij (Studenci, Pobrežje, Krčevina, Košaki in Tabor). Mesta niso bila pripravljena

26 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1936, I. redna seja, 8. 2. 1938, 4–21.

27 Mariborski večernik Jutra, 12. 1. 1935: 1300 mariborskih družin strada in zmrzuje, 2.

na tako visoko število prebivalcev, zato so se spopadala s katastrofalnimi življenjskimi razmerami, ki so vladale v improviziranih naseljih, kjer pogosto ni bilo niti oskrbe s pitno vodo (Godina, 1992, 36; Ferlež, 2009, 35).

Že v svojem prvem mandatu, leta 1928, je župan Juvan predstavil namen mestne občine, da zgradi kolonijo za delavce Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v magdalenskem predmestju. Zgrajenih je bilo kar 147 enodružinskih enonadstropnih vrstnih hiš, ki jih je načrtoval arhitekt univ. prof. Ivan Vurnik,²⁸ postavljene pa so bile v kareju med Fochovo, Delavsko, Betnavsko in Koseskega ulico (Fras, 2013, 54–55). Hiše so bile grajene na klasičen način, z opečnimi zidovi, dvokapnimi strehami z lesenim ostrešjem, lesenimi stropi in stopnišči. Postavljene so bile hiše tipa A – s kuhinjo in štirimi sobami, in hiše tipa B – s kuhinjo in dvema sobama (Godina, 1992, 44–45). Med obema mandatoma dr. Juvana, v času župana dr. Lipolda, se je stanovanjska kriza še poglobila, občina pa je težave reševala tudi z nakupom železniških vozov, kamor so začasno namestili brezdomce.²⁹

Še leta 1936 in 1937 je bilo pereče stanovanjsko vprašanje delavcev v Mariboru, ki so že od leta 1928 živeli v barakah ter vagonih in bili inficirani z nalezljivimi boleznimi, kot je npr. tuberkuloza. Mestni svetniki so zaznali padeč življenjskega standarda v mestu in zmanjševanje delavskih plač ter naraščanje cen življenjskih potrebščin, medtem ko so najemnine za stanovanja ostajale na enaki ravni.³⁰ Zato so najemnine stanovalcem v barakah in vagonih zmanjšali za 50 %, ³¹ stanovalcem v zasilnih stanovanjih pa za 10 %.³²

Na obširnem zemljišču med Stritarjevo in Dajnkovo ulico je v 3 objektih in v 17 vagonih prebivalo 75 družin s skupaj približno 300 člani. Takšno je bilo stanje leta 1934, do leta 1938 pa so se številke skoraj podvojile: v koloniji je živelo že 131 družin s skupaj 461 člani, mnogi so v svojih prebivališčih imeli tudi dodatne stanovalce (svoje podnajemnike). Na 16 m² je živelo tudi po 12 ljudi in več.³³ Številne lesene barake in vagoni so bili polni stenic in drugih zajedavcev. Stanovalci so bili leta 1938 preseljeni v novozgrajen kompleks z 80-imi zasilnimi stanovanji ob Pregljevi ulici. Vendar je bilo glede na veliko število ljudi tudi novih zasilnih stanovanj premalo. Občina je bila tako

28 Ivan Vurnik, slovenski arhitekt in urbanist (1884–1971). Vurnik velja ob Jožetu Plečniku in Maxu Fabianiju za enega od ustanoviteljev sodobne slovenske arhitekture. Bil je ustanovitelj arhitekturnega oddelka na Tehniški fakulteti v Ljubljani, kjer je bil njen prvi profesor, k sodelovanju pa je pritegnil tudi Jožeta Plečnika. Velja tudi za začetnika modernega urbanizma na Slovenskem (Osebnosti, 2008b, M–Ž, 846).

29 PAM-0005, 164, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1932, V. redna seja, 10. 11. 1932, 204.

30 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1936, IV. redna seja, 10. 3. 1936, 105; Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1937, V. redna seja, 11. 2. 1937, 52.

31 Najemnina za barako je znašala od 5 do 15 din, najemnina za vagon pa 25 din mesečno (PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1935, IX. redna seja, 30. 12. 1935, 384).

32 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1935, VIII. redna seja, 21. 11. 1935, 321.

33 Slovenec, 24. 6. 1934: Mariborski barakarji in vagonarji, 4; Slovenec, 12. 10. 1938: Mariborske barakarje in vagonarje 1. nov. preselijo, 5; Slovenec, 2. 2. 1935: Jetika – strašna morilka Maribora, 3.

Sl. 2: Barake v Dajnkovi ulici (PAM-1889, Album o gradbenem razvoju Maribora od leta 1930 do 1940).

primorana pripraviti prednostno listo z določenimi kriteriji za sprejem in racionalno delitev stanovanj. Vsi ostareli in za delo nesposobni ljudje, ki so bili odvisni od mestne podpore, so bili sprejeti v mestno oskrbnišnico (teh je bilo 11), samske stanovalce so namestili v skupne sobe, ločene za moške in ženske, 17 družin, ki so imele dovolj prihodkov za najem drugega stanovanja, so zavrnili. Zavrnjene so bile tudi stanovalke, ki so se kljub opozorilom ukvarjale s prostitucijo, njihove otroke pa so sprejeli v mladinski dom. Iz občine so izgnali vse stanovalce, ki niso bili prijavljeni v Mariboru, razen če so živeli v zunajzakonski skupnosti z osebo, prijavljeno v mestu.³⁴

Zanimanje za stanovanja je bilo v mestu precejšnje, po njih so povpraševali tudi številni reveži, ki so živeli v mestnih kletih, drvarnicah, dvoriščnih stanovanjih, podstrešjih ali celo pod mostom (Ferlež, 2014, 431).³⁵

Vso opremo iz barakarskega naselja so pred preselitvijo temeljito razkužili v eni izmed očiščenih barak, enako so storili z oblačili stanovalcev. Po preselitvi opreme in ljudi so barake 1. decembra 1938 zažgali.³⁶

34 PAM-1889, Album o gradbenem razvoju Maribora od leta 1930 do 1940; PAM-0005, 167, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1938, 26. 10. 1938, 242.

35 Slovenec, 12. 10. 1938: Mariborske barakarje in vagonarje 1. nov. preselijo, 5.

36 Slovenec, 26. 11. 1938: Mariborska revščina se seli, 3; Mariborski večernik Jutra, 2. 12. 1938: Mariborska socialna sramota – zgorela, 4.

Najemnina v novih stanovanjih je, vključno z električno in vodo, znašala 100 din (za delavsko stanovanje je povprečna najemnina znašala od 200 do 300 din mesečno (Godina, 1992, 58–59), stanovalci pa so bili, če niso dobili zaposlitve drugje, zaposleni pri mestni *Pomožni akciji*.³⁷

GOSPODARSKE RAZMERE V MARIBORU V ČASU DRUGEGA MANDATA DR. JUVANA

Za razvoj gospodarstva v Jugoslaviji po prvi svetovni vojni je značilna precejšnja inflacija in prilagajanje gospodarstva novim trgovim, ki so se odpirali. Slovensko gospodarstvo sta med obema vojnama zaznamovali dve obdobji: obdobje stabilnosti in napredka med letoma 1925 in 1931 ter obdobje ekonomske krize v prvi polovici 30. let, ko je mnogo podjetij propadlo. Po nastanku Jugoslavije je začelo število zaposlenih delavcev v Sloveniji hitro naraščati v vseh gospodarskih panogah. To naraščanje je bilo zelo intenzivno do leta 1923, ko se je ustavilo in dve leti stagniralo. Leta 1925 je začelo zopet naraščati, vendar nekoliko manj intenzivno kot prej, vrh pa je doseglo leta 1930. Ravno nasprotno pa so se v prvi polovici 30. let soočili z veliko gospodarsko krizo. Tedaj so propadla številna podjetja, kmetijski pridelki pa so izgubljali ceno. Število zaposlenih delavcev je začelo zaradi gospodarske krize padati in je do leta 1932 padalo z istim tempom, kakor je prej naraščalo. Od leta 1932 do 1935 je število zaposlenih delavcev v glavnem stagniralo (Nečak & Repe, 2008, 192; Kresal, 1970, 83).

Medtem ko so se številne gospodarske panoge ubadale z ekonomsko krizo, pa le-ta ni močno oslabilo tekstilne industrije, v času med obema vojnoma je mogoče govoriti celo o vzponu mariborskega tekstilstva. Prometna lega mesta, cenovno dostopna električna energija, zazidalne površine in delovna sila so botrovali nastanku mnogih tovarn, kar 15-ih večjih, ki so leta 1939 zaposlovale okoli 7000 ljudi (Kresal, 1976, 149). Med njimi velja omeniti tekstilne tovarne Doctor in drug, ki je leta 1936 zaposlovala 1600 delavcev, Josip Hutter in drug z več kot 1500 delavci ter Marko Rosner s 100 zaposlenimi leta 1939 (Grabeljšek, 2010, 529). Brezposelnost v tej panogi je bila trikrat manjša kot v ostalih, dobički pa so izrazito rasli še po letu 1933 (Filipič & Zorko, 1986, 21). Tak položaj lahko pripisujemo dejstvu, da delavci niso bili dovolj plačani oz. so jih podjetniki načrtno izkoriščali. Podjetniki so skromna plačila postopoma manjšali, ob padcu prodaje pa delavce tudi odpuščali (Grabeljšek, 2010, 536), zato je sredi 30. let 20. stoletja vzniknil stavkovni val delavcev. Splošna stavka tekstilnih delavcev se je začela avgusta 1936 v Kranju, od tam pa se je razširila še drugod po Sloveniji. Pridružili so se ji tudi delavci mariborskih tekstilnih tovarn, ki so s stavko pričeli 1. septembra 1936. Izjema so bili tekstilni delavci Hutterjeve tovarne, kjer so bile plače boljše kot v drugih tovarnah. Stavka je seveda vplivala na bivanjske pogoje stavkajočih delavcev, ki so ostali brez zaslužka in sredstev za hrano. Solidarnostno so jim na pomoč priskočili someščani, ki so zagnali akcijo zbiranja hrane, pri kateri so pomagali tudi trgovci in obrtniki, kmetje ter mladina. Akcija je bila tako obsežna, da jo so kmalu prepovedali. Stavka je uradno trajala do 23. septembra 1936,

37 Slovenec, 10. 12. 1938: Drugo leto ne bo več v Mariboru stanovanjske stiske, 6.

ko je bila podpisana kolektivna pogodba za tekstilno delavstvo v Sloveniji (Grabeljšek, 2010, 541–551).

Mestna podjetja

Gospodarstvo mestne občine je bilo v tridesetih letih 20. stoletja skoncentrirano v Mestnih podjetjih Maribor. Le-ta so bila v okviru mariborske mestne občine samostojna upravna, organizacijska, gospodarska, finančna in premoženjska enota. Ustanovljena so bila že leta 1932, ko je občinski svet na svoji IV. redni seji 1. septembra 1932 sprejel statut Mestnih podjetij Maribor,³⁸ katerega namen je bil omogočiti pravilno izvedbo priprav, potrebnih za pravočasen pričetek rednega poslovanja in pravilno delovanje v času do končne ureditve. S tem je bila mariborska mestna občina med prvimi v državi, ki je ločila gospodarsko poslovanje od upravnih poslov, še preden je leta 1934 stopil v veljavo nov Zakon o mestnih občinah. Ta je določal ustanovitev mestnih pridobitnih podjetij in nalagal, da mora biti njihovo poslovanje tržno naravnano (Gostenčnik, 2017, 992–993).

Leta 1936 je bil sprejet nov statut, saj je nova občinska uprava ugotovila, da prihaja pri Mestnih podjetjih Maribor do velikih zamud, hkrati pa je bilo treba statut iz leta 1932 prilagoditi določbam Zakona o mestnih občinah. Novi statut je zmanjšal število članov upravnega odbora z 12 na 10, ukinil štiričlansko ravnateljstvo ter določil predsednika mestne občine kot predstavnika Mestnih podjetij Maribor v vseh zadevah. Predsednik mestne občine je tako izvrševal sklepe mestnega sveta in upravnega odbora ter nadziral poslovanje podjetij. Upravnik in njegov namestnik sta izvrševala dela po navodilih predsednika mestne občine, medtem ko je lahko po statutu iz leta 1932, v mejah, ki mu jih je določilo ravnateljstvo, upravnik deloval samostojno.³⁹

Mestna plinarna

Leta 1936 je bila mestna plinarna v Mariboru izbrisana iz sodnega registra, saj je bila vključena v Mestna podjetja Maribor, ki so bila ustanovljena s sklepom mestnega občinskega sveta leta 1932, 10. decembra 1936 pa so bila vpisana v sodni register kot podjetje.

V času, ko je bila plinarna del Mestnih podjetij Maribor, je za njene delavce veljal tudi službeni red za ureditev službenih razmer med mariborsko mestno občino in delavci, ki so bili pri njej stalno zaposleni. Službeni red je urejal tudi osebne dohodke – mezde delavcev, zaposlenih v plinarni. Začetna mezda stalnega in kvalificiranega delavca je znašala 7 din na uro, mezda pomožnega delavca pa 5,50 din na uro. Za vse ostale delavce je mezda znašala 3,50 din. Vsi stalni mestni delavci so imeli pravico do

38 Mariborski večernik Jutra, 16. 1. 1935: Mariborska mestna podjetja, 3.

39 PAM-0005, 164, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1932, IV. tajna seja, 1. 9. 1932, 161–167; PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1936, VII. redna seja, 28. 5. 1936, 217.

Plin

Važno za odjemalce plina

Radi cene premoga, ki se je dvignila za približno 30%, je bila M. P. - Plinarna primorana zvišati ceno plina za 25 par pri m³ tako, da velja od 1. marca 1938 sledeči cenik za plin, in to do preklica:

Gospodinjstvo:

Mesečna poraba plina za gospodinjstvo do vključno 10 m³ se zaračunava po din 375, za odjem preko 10 m³ velja cena din 225 za m³

Popolnoma novim strankam se priznava v prvem mesecu za priučetev v kuhinji s plinom:

- a) pri uporabi kuhalnika 10 m³ brezplačnega plina
- b) pri uporabi štedilnika 20 m³ brezplačnega plina
- c) pri uporabi dveh ali več plinskih aparatov 30 m³ plina, toda le pod pogojem, da naročnik nadaljuje z uporabo do višine
 - ad a) skupno 200 m³ plina
 - b) skupno 500 m³ plina
 - c) skupno 800 m³ plina in je aparate kupil oziroma v celoti izplačal

Za ogrevanje kopalnic s plinskimi pečicami za vse one odjemalce, ki imajo kopalnico opremljeno samo s plinskimi aparati, se zaračunava za zimski čas od 1. okt. do 30. aprila 16 m³ mesečno po din 175/m³, če znaša skupna mesečna poraba najmanj 50 m³

Plin za kurjavo:

Za prostore, ki se kurijo s plinom, se zaračunava po din 175/m³. Peč mora biti priključena na poseben plinomer

Plin za obrt in industrijo:

Mesečna poraba plina do vključno 100 m³ se zaračunava vsa poraba po din 275/m³, odjem preko 100 m³ po din 225/m³

Kavarne, gostilne in brianska obrt:

Mesečna poraba plina od 0-50 m³ po din 275/m³, ves odjem preko 50 m³ po din 225/m³

Plin za razsvetljavo:

Oddaja po običajnem gospodinskem tarifu brez popusta. Državna trošarina se zaračuna posebej. Ako se uporablja plin za razsvetljavo in še v druge svrhe, merjen od skupnega plinomera, se zaračuna vsa poraba z državno trošarino

Kuhajte s plinom, ker je sodobno in ceneno kurivo

Zahtevajte proračune

M. P. - Plinarna

Zahtevajte proračune

Sl. 3: Cenik plina leta 1938 (PAM-0005, 141, Prospekt Mestnih podjetij – plinarne, 1938).

povišanja svoje začetne urne postavke, to povišanje pa se je izvršilo vsako tretje leto službe za 5 odstotkov.

Določeni delavci, ki so delo opravljali pod težjimi pogoji, so prejeli tudi dodatek. Tako so v plinarni dodatke dobili naslednji delavci:

- stalno zaposleni kurjači, če so delali v nočnem turnusu najmanj 3-krat tedensko, so dobili 20-odstotni dodatek;
- stalno zaposleni delavci zidarji s šamotom pri vročih pečeh so dobili za to delo 100-odstotni dodatek na mezdo;
- stalno zaposleni delavci za čiščenje čistilne mase so dobili 100-odstotni dodatek na začetno mezdo;
- monterji plinskih priključkov, ki so delali v vodi, so dobili na uro 1,50 din dodatka.⁴⁰

Plin se je sicer po prvi svetovni vojni umikal elektriki in leta 1928, ko je plinarna demontirala celotno ulično razsvetljavo in svojo elektrarno, je poraba plina padla na minimum ter znašala samo 448.000 m³ pri 600 odjemalcih. Mestna plinarna je tako začela široko agitacijo plina v gospodarstvu. Ta akcija je bila uspešna, saj se je leta 1933 poraba plina dvignila na 774.000 m³ pri 1.466 odjemalcih, leta 1937 pa je pri 1.704 odjemalcih znašala 995.660 m³. Plin se je od takrat uporabljal predvsem v gospodinjstvu, medtem ko je imel manjšo vlogo v industriji.⁴¹ Ker je izguba plina v 30. letih znašala še vedno preko 200.000 m³ letno, je podjetje uvedlo pregled plinomerov in zamenjalo zastarele ustroje z novimi. Hkrati je po določenem načrtu začelo obnavljati cestne plinovode. Z novimi cestnimi plinovodi v Tomšičevem drevoredu, Koroškem predmestju in v meljskem okraju za tekstilne tovarne v dolžini 7 km se je plinsko omrežje razširilo na 38 km. V plinarni sta bila leta 1934 zaposlena dva tehnična in dva administrativna uradnika ter 25 delavcev.⁴² Ker pa je bil obrat plinarne v tehničnem pogledu že zastarel, je podjetje leta 1939 zgradilo moderno vertikalno komorno peč, hkrati pa je bilo razširjeno plinovodno omrežje do periferije, tako da je dolžina plinovoda znašala že 42 km.⁴³ Vsako leto so položili približno 1 km novih plinovodov, največ na desnem bregu Drave, kjer se je mesto tedaj močno razvijalo.

V začetku leta 1936 so Mestna podjetja Maribor sprejela nov cenik za oddajo plina. Ceno plina v gospodinjstvih so znižali s 5 din/m³ za porabo do 5 m³ na 3,5 din/m³, če je bilo v gostinstvu porabljenih manj kot 10 m³ plina. Zaradi pričakovane večje porabe, znižanje cene ne bi vplivalo na prihodke. Plinarna si je zelo prizadevala za pridobitev novih strank, zato je bil vsak uslužbenec plinarne, ki je pridobil novo stranko, denarno nagrajen: za pridobitev stranke za priklop kuhalnika je prejel 15 din, 20 din pa je dobil, če se je stranka odločila za plinski štedilnik ali drugo vrsto plinske naprave.⁴⁴

Proti koncu 30. let se je cena premoga dvignila za približno 30 %. Tako je bila plinarna primorana dvigniti tudi cene plina. V letu 1938 je začel veljati cenik, ki je povišal ceno plina za 25 par/m³. Mesečna poraba plina za gospodinjstvo do vključno 10 m³ je stala 375 din, za odjem preko 10 m³ pa 225 din/m³.

40 PAM-0005, 140, Službeni red za ureditev službenih razmer med mariborsko mestno občino in delavci, ki so pri njej stalno zaposleni.

41 Kronika slovenskih mest, 1935: Mariborska mestna podjetja, 86–87.

42 Prav tam.

43 PAM-0553, 2072, Razvoj komunalne dejavnosti v Mariboru v zadnjih 100 letih.

44 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1936, I. redna seja, 24. januar 1936, 18–19.

Iz registra so bila Mestna podjetja Maribor izbrisana 14. marca 1944, ker niso bila v skladu z nemškimi občinskimi zakoni.⁴⁵ Mestna plinarna in mestno električno podjetje sta bila v času okupacije (plinarna 6. junija 1941) predana podjetju Energieversorgung Südsteiermark.⁴⁶

GRADBENA DEJAVNOST V MARIBORU V ČASU DRUGEGA MANDATA DR. JUVANA

Mestna občina je v času do druge svetovne vojne veliko pozornost posvečala gradnjam, namenjenim regulaciji, ki jih je v velikem delu opravil Jaroslav Černigoj: promenada na tedanji Aleksandrovi cesti (današnji Partizanski cesti), Trgu svobode, Glavnem trgu ter tedanjem Trgu kralja Petra (današnjem Trgu revolucije). Opravljene so bile tudi spomeniškovarstvene akcije, v okviru katerih sta bila obnovljena mariborska stolnica (1938–1940) in mestni grad (1937–1940) (Curk, 1991, 551).

Leta 1935 je mestna občina začela sprejemati nov mestni regulacijski načrt stanovanjskih poslopij in tudi zasebnih gradenj. Med obema vojnoma se je nadaljevala gradnja najemniških hiš – trinadstropnih stavb z več stanovanji. Gradili so jih tako zasebniki kot tudi podjetja in mestna občina. Ta je zgradila najemniške hiše na Smetanovi, Prežihovi in Pregljevi ulici ter še nekaj drugih, tudi individualnih hiš v mestu (Ferlež, 2014, 430). Gradbena dejavnost je po prvi svetovni vojni dosegla višek v letih 1928 in 1929, potem za nekaj let zastala zaradi gospodarske krize in si po letu 1935 ponovno opomogla. Za zasebno gradnjo so bila namenjena zemljišča v magdalenskem predmestju, kjer je občina že leta 1925 pričela s prodajo cenениh zemljišč, ki jih je pridobila s tem, da je razparcelirala svoja zemljišča ali pa odkupila zemljišča zasebnih posestnikov. Skupno je občina prodala okoli 300 parcel v velikosti od 600 do 900 m² (Curk, 1991, 548).⁴⁷

V svojem drugem mandatu je župan dr. Juvan vodil več gradbenih projektov: opravljena so bila cestna, regulacijska in kanalizacijska dela na številnih mestnih ulicah in cestah v znesku 7 milijonov din, 20 milijonov je bilo namenjenih za gradnje stavb, kupljenih je bilo za 6,5 milijona nepremičnin.⁴⁸ Na gradbenem področju se je lahko župan dr. Juvan pohvalil tudi z izgradnjo novih stanovanjskih hiš, novo carinarnico, novo carinsko pošto in Magdalensko šolo.⁴⁹

Gradnja novega šolskega poslopja v magdalenskem predmestju

Zaradi hitrega naraščanja prebivalstva, še posebej na desnem bregu Drave, je v Mariboru vedno bolj naraščala tudi prostorska stiska v osnovnih in srednjih šolah. Še posebej je to veljalo za magdalensko predmestje, kjer je bila nova zgradba osnovne šole nujno

45 PAM-0645, 1074, A, IV, 5.

46 PAM-0553, 2199, Zapisniki zasedanj Narodnoosvobodilne skupščine Maribor 1945.

47 PAM-1889, Album o gradbenem razvoju Maribora od leta 1905 do 1929.

48 PAM-0005, 594, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1940, II. redna seja, 27. februar 1940, 17.

49 Slovenec, 1. 3. 1940: Demagogija neizvoljenih marksistov, 2.

Sl. 4: Situacija novega šolskega poslopja v magdalenskem predmestju (PAM-1889, 4–39).

potrebna. Magdalenska dekliška osnovna šola je imela 12 razredov, v matični stavbi na Magdalenskem trgu (današnji Trg revolucije) pa le pet učilnic. Tako je bilo 6 razredov prerezporejenih na I. dekliško osnovno šolo na Slomškovem trgu, 1 razred pa celo v šolo na Cankarjevi ulici. Starši so se pritoževali, da so morale njihove 8–12 letne hčerke hoditi po 2 ali 3 km daleč v šolo. Večinoma je šlo za otroke zelo revnih staršev, zaradi nezadostne prehrane so bile deklice slabotne, dolga pot do šole jih je še bolj utrudila. Prav tako niso imele primerne obleke in obutve, ki bi jih zlasti pozimi ščitila pred mrazom. Hoditi so morale preko Državnega mostu, ki je bil najprometnejša točka v mestu, tako da so bile izpostavljene vsem prometnim nevarnostim. Matična stavba šole je bila med najstarejšimi stavbami v mestu, z nizkimi stropi in majhnimi okni, zaradi česar je pozimi ali v slabem vremenu pouk moral potekati ob prižganih lučeh. Starši so na enem izmed roditeljskih sestankov sestavili resolucijo, v kateri so zahtevali, da se v magdalenskem predmestju čim prej postavi novo šolsko poslopje.⁵⁰

50 Mariborski večernik Jutra, 27. 4. 1934: Magdalensko predmestje za novo šolo, 3.

Že leta 1931 je mestni svet sprejel sklep, da od prometnega ministrstva pridobi dovoljenje za zamenjavo parcel z železniško upravo, kar je utemeljil s tem, da je prišlo do pomanjkanja učnih prostorov v magdalenskem predmestju. Šlo je za parcelo, ki je bila dovolj velika in v centru okraja. Mestna občina je imela ob kadetnici neizrabljene parcele, ki so mejile na železniške parcele in bi jih lahko zamenjali za parcelo, na kateri so predvidevali gradnjo. Mestne parcele so merile 10.414 m², železniške pa 9.813 m². Cena za kvadrat občinske parcele je bila 20 din, za kvadratni meter železniške pa 30 din, tako da bi morala občina doplačati še 86.110 din. Ker pa je nastalo pomanjkanje učnih prostorov zaradi opustitve železniške šole v koloniji, bi lahko dosegli zamenjavo brez razlike. Če pa bi železniška uprava vztrajala pri doplačilu, bi ga pokrila občina, saj je bila nova šola nujno potrebna.⁵¹

Glede na finančne težave, ki jih je občina imela pri načrtovanju novega šolskega poslopja v magdalenskem predmestju, so mestni svetniki z veseljem pozdravili ponudbo Mestne hranilnice, ki je sklenila za gradnjo nove šole podariti 4 milijone din.⁵² Zaradi gospodarske krize pa se je začetek gradnje precej zamikal, še v prvem polletju leta 1934 ni bilo jasno, ali se bo gradnja sploh začela, prostorska stiska pa je postala problem tudi v drugih šolah.⁵³

Konec leta 1934 je mestni svet sklenil, da bodo v počastitev spomina na kralja Aleksandra I. Karađorđevića v magdalenskem predmestju zgrajene I. deška meščanska šola, II. dekliška osnovna šola, telovadnica in otroško zavetišče. V ta namen so namenili znesek 7 milijonov din. Sklep je bil sprejet brez debate.⁵⁴ Posojilo v tem znesku je občina šele s posredovanjem Kraljevske banske uprave dobila pri Pokojninskem zavodu za nameščence v Ljubljani⁵⁵ za dobo 25 let. Še vedno pa so čakali na donacijo Mestne hranilnice, ki pa je ni bilo.⁵⁶ Z najetim posojilom je občina lahko razpisala dela za gradnjo po projektu inž. arh. Jaroslava Černigoja.⁵⁷ Na podlagi razpisa za oddajo zidarskih, železobetonskih in tesarskih del je bila vložena samo ena ponudba. Konzorcij, ki so

51 PAM-0005, 164, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1931, V. redna seja, 19. november 1931, 169.

52 PAM-0005, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1931, izredna seja, 17. september 1931, 150.

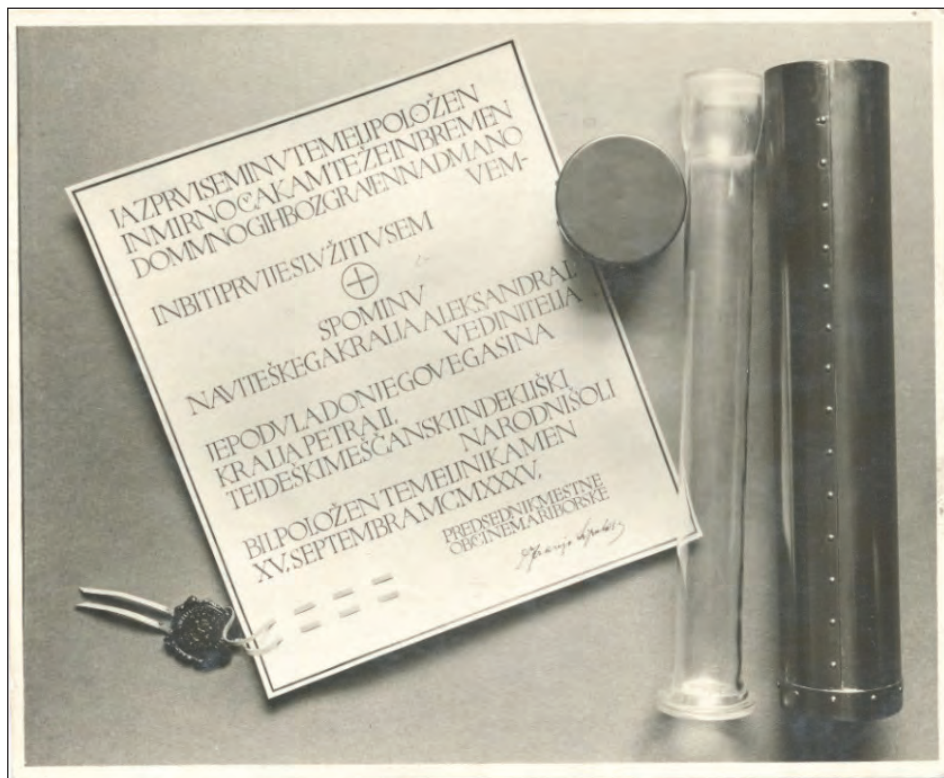
53 Mariborski večernik Jutra, 13. 6. 1934: Šolske razmere v Mariboru, 3.

54 PAM-0005, 165, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1934, III. (VII.) redna seja, 14. december 1934, 226.

55 Po propadu Avstro-Ogrske je Narodna vlada SHS v Ljubljani z naredbo z dne 13. januarja 1919 ustanovila za svoje področje Začasni občni pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani. Zavod ni imel sredstev, zato je začel poslovati s pomočjo brezobrestnega kredita Narodne vlade. Zakon o pokojninskem zavarovanju, ki ga je država prevzela od Avstrije, je izboljšala uredba z dne 27. junija 1921, ki je postala 12. maja 1922 zakon. V tej noveli je dobil nosilec zavarovanja ime Pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani. Ob svoji ustanovitvi je iz bivšega avstrijskega zavarovanja zavod prevzel okoli 2.000 zavarovancev, leta 1937 pa je imel okoli 14.000 zavarovancev. Svoje premoženje je uporabljal v korist narodnega gospodarstva (Podatkovna zbirka Arhiva Republike Slovenije (2017).

56 PAM-0005, 165, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1935, III. redna seja, 21. junij 1935, 204.

57 Jaroslav Černigoj, arhitekt (1905–1989). Leta 1929 je diplomiral na oddelku za arhitekturo ljubljanske Tehniške fakultete. Z Aleksandrom Devom je v Mariboru ustanovil projektivni biro, ki je postavil temelje sodobne mariborske arhitekture (Osebnosti, 2008a, A–L, 87).

Sl. 5: Zapis na temeljnem kamnu novega šolskega poslopja v magdalenskem predmestju (PAM-1693).

ga sestavljala mariborska podjetja Inž. Jelenec & inž. Šlajmer, Ubald Nassimbeni⁵⁸ in Rudolf Kiffmann,⁵⁹ je oddal ponudbo v znesku 3.957.138,96 din. Ta znesek je ustrezal kalkulacijam in preddelom, ki jih je napravil mestni gradbeni urad, zato je mestni svet oddajo del odobril.⁶⁰

Novi mestni svet je v začetku leta 1936 ugotovil, da najeto posojilo za izgradnjo stavbe ne bo zadostovalo, zato je sklenil najeti dodatno posojilo v znesku 1.600.000 din. Za

58 Ubald Nassimbeni, Maribor. Podjetje je bilo vpisano v register 15. oktobra 1904. Predmet je bila gradbena dejavnost. Lastnik je bil Ubald Nassimbeni, mestni stavbenik iz Maribora (Ogrizek, 2005, 319).

59 Rudolf Kiffmann, Maribor. Podjetje, ki je izvajalo stavbno dejavnost, je bilo v register vpisano 12. aprila 1901. Lastnik je bil sprva Rudolf Kiffmann, mestni stavbni mojster iz Maribora, od leta 1921 pa Rudolf Kiffmann ml., inženir iz Maribora (Ogrizek, 2005, 192).

60 PAM-0005, 165, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1935, IV. redna seja, 10. 9. 1935, 219.

Sl. 6: Novo šolsko poslopje ob Žolgerjevi ulici (PAM-1889, 4–38).

izgradnjo je bil imenovan tudi gradbeni odbor, ki so ga sestavljali Alojzij Juvan, Franjo Žebot, Jože Stabej, Franc Hrastelj, Viktor Grčar, Janko Pihlar, Drago Humek in gradbeni strokovnjaki.⁶¹

Ob oddaji del so se mestni svetniki zavzeli za to, da se dela oddajajo izključno mariborskim podjetjem, za kar je bil pooblaščen upravni odbor. Vendar je, potem ko je upravni odbor za izvajanje mizarskih del najel podjetje Remec iz Kranja, mestni svet sklenil dela oddajati sam, saj so se mestni svetniki nad ravnanjem upravnega odbora pritožili.⁶²

15. septembra 1935 je bil položen temeljni kamen za novo šolsko poslopje, že 1. decembra 1936 je bila šola odprta in označena kot najmodernejša šola v državi (PAM-1889, 4–39).⁶³ Vanjo sta se vselili II. deška meščanska in II. dekliška (magdalenska)

61 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1936, I. redna seja, 24. 1. 1936, 37.

62 PAM-0005, 166, Zapisniki sej mestnega občinskega sveta Mestne občine Maribor v letu 1936, VII. redna seja, 28. 5. 1936, 213.

63 Mariborski večernik Jutra, 2. 12 1936: Otvoritev najmodernejše šole v državi – šole Kralja Aleksandra Ujedinitelja, 1.

osnovna šola. Poslopje II. dekliške osnovne šole na Magdalenskem trgu pa je dobila v uporabo III. deška osnovna šola na Ruški cesti.⁶⁴

KONEC DRUGEGA ŽUPANSKEGA MANDATA DR. JUVANA

Aprila 1941, po okupaciji in razdelitvi Slovenije, so Nemci dr. Juvana na njegovem domu aretirali in odvedli v zbirno taborišče v meljsko kasarno. 24. junija 1941 je bil dr. Juvan z družino izgnan v Lazarevac. Tam je ostal nekaj mesecev, nato pa se je družina preselila v stanovanje v Beogradu, kjer so živeli z denarjem, ki so ga dobili s prodajo svoje hiše v Sarajevu. V Beogradu je Juvan še naprej politično deloval v slovenskem katoliškem taboru in tako vzdrževal stike z Ljubljano. S pomočjo slovenskega Rdečega križa je beograjska skupina finančno pomagala slovenskim izgnancem v Srbiji, ki niso imeli sredstev za preživljanje. Po koncu vojne, leta 1945, se je družina vrnila v Maribor. Dr. Juvan je nekaj časa še opravljal odvetniška dela, kasneje pa je dobil zaposlitev pri Mestnem ljudskem odboru Maribor (Fras, 2013, 356–366).

SKLEP

Obdobje pred izbruhom druge svetovne vojne je bilo močno zaznamovano s posledicami svetovne gospodarske krize, ki je zajela vse sfere javnega življenja. Projekti, ki so bili zastavljeni za izvedbo proti koncu 30. let 20. stoletja, so zastali v čakanju na boljše gospodarske razmere, stabilizacijo finančnega stanja in predvsem povečanje proračuna mestne občine. Hkrati je njihovo izvedbo preprečil izbruh druge svetovne vojne. Nekateri projekti so bili tako izvedeni šele po vojni, drugi so za vedno obtičali v idejni zasnovi.

Mariborska občina se je, kot druge v državi in država sama, spopadala s hudimi posledicami gospodarske krize. Nižanje osebnih dohodkov, odpušcanje delavcev, brezposelnost, socialna stiska in podobne tegobe so se zrcalile v ukrepih, s katerimi so hoteli krizo omiliti: z varčevanjem na vseh ravneh življenja, višanjem davkov, zaposlovanjem v javnih delih ter organiziranjem dobredelnih akcij, javnih kuhinj ipd.

Kljub vsesplošnemu varčevanju je bila mestna občina dokaj uspešna pri reševanju bivanjskih težav prebivalcev mesta, čeprav vseh vsekakor ni mogla rešiti v okviru sprejetih proračunov. Nujno potrebne investicije so bile izvedene s pomočjo skrbnega razporejanja proračunskih sredstev ter najemanja dodatnih kreditov in posojil. Z najetimi krediti je bila možna gradbena dejavnost v mestu in npr. stabilizacija poslovanja Mestne hranilnice. Mesto je v tem obdobju tudi uspelo stabilizirati mestno gospodarstvo, tj. mestna podjetja, ter vedno več finančnih sredstev nameniti socialnemu skrbstvu občine. Proračunsko gledano je občina vsako leto spretno uravnotežila dohodke in odhodke, ob eskalaciji druge svetovne vojne, ki je povzročila primanjkljaj živil, drv, bencina in dvig cen življenjskih potrebščin, pa je morala vedno bolj skrbeti za dobrobit meščanov.

Drugi županski mandat dr. Alojzija Juvana se je začel leta 1935. Kot njegov predhodnik, dr. Franjo Lipold, je bil na to mesto imenovan s strani bana in ne izvoljen s

64 Delavska politika, 5. 12 1936: Slovesna otvoritev nove šolske zgradbe v Mariboru, 2.

strani meščanov. Ob nastopu drugega mandata se je zavedal, da je vodenje mariborske občine prevzel v težkih časih gospodarske krize, ki se je kazala na vsakem koraku, in da je treba tako pri načrtovanju projektov kot pri njihovem izvajanju vzeti v obzir velik primanjkljaj finančnih sredstev. Zaradi krize je bilo mesto prisiljeno precejšnjo pozornost nameniti socialnemu skrbstvu in reševanju bivanjske problematike prebivalcev mesta. Posledično je bila s tem povezana tudi gradbena dejavnost mestne občine. Ta se je osredotočila na gradnjo zasilnih stanovanj za ljudi, ki so živeli v barakah in vagonih, ter prodajo oz. nakup zemljišč za zasebne gradnje. Razvoju mesta sta morali slediti tudi komunalna izgradnja in izgradnja novih stavb za potrebe mesta.

DR. ALOJZIJ JUVAN – SECOND TERM AS MAYOR
OF MARIBOR (1935–1941)

Darko FRIŠ

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: darko.fris@um.si

Nina GOSTENČNIK

Regional archives Maribor, Glavni trg 7, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: nina.gostencnik@pokarh-mb.si

SUMMARY

Alojzij Juvan's second term as mayor of Maribor began in 1935. As his predecessor, Franjo Lipold his position was appointed and not elected. By the City Municipalities Law from 1934, the mayor and two thirds of the city councilors were supposed to be elected and one third appointed by the ban. However, the citizens did not have a chance to elect their representatives.

Alojzij Juvan was aware of the difficult situation the city municipality was facing. It was a time of the Great Depression, which affected all aspects of city life. All projects and assignments were discussed in the light of lesser financial funds from the state and from the citizens, who barely managed to pay taxes.

The Great Depression greatly affected the life in the city and caused the municipality to assign more funds for the social care of its citizens and improvement of their living conditions. The city's construction activities were consequentially connected to that fact. New provisional buildings were built for the people living in shacks and wagons and land was sold at low prices for private buildings. The development of the city had to be followed by communal construction and building of new building for the city's needs.

Keywords: Alojzij Juvan, mayors of Maribor, politics, economy, communal development, urbanism, 20th century, social problem, former Slovene People's Party (SLS), Kingdom of Yugoslavia

VIRI IN LITERATURA

- Delavska politika.** Ljubljana, Maribor, 1935–1941.
- Kronika slovenskih mest.** Ljubljana, Mestna občina, 1934–1940.
- Mariborski večernik Jutra.** Maribor, 1927–1941.
- PAM-0005** – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Mestna občina Maribor 1528–1941 (fond 0005).
- PAM-0553** – PAM, Mestni ljudski odbor Maribor (fond 0553).
- PAM-0645** – PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941 (fond 0645).
- PAM-1693** – PAM, Zbirka fotografij in razglednic (fond 1693).
- PAM-1889** – PAM, Zavod za urbanizem (fond 1889).
- Sl.KbuDb** – Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine. Ljubljana, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1930–1945.
- Slovenec.** Ljubljana, 1873–1945.
- Url.KbuDb** – Uradni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine. Ljubljana, Delniška tiskarna, 1929–1930.
- Antoličič, G. (2017):** Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 929–947.
- Curk, J. (1991):** Urbana in gradbena zgodovina Maribora. V: Curk, J., Hartman, B. & J. Koropec (ur.): Maribor skozi stoletja I. Maribor, Založba Obzorja, 511–565.
- Ferlež, J. (2009):** Stanovati v Mariboru. Maribor, Umetniški kabinet Primož Premzl.
- Ferlež, J. (2014):** Bivalni razpon Mariborčanov v obdobju med obema vojnama ali – Kje se umiješ, kam greš spat? *Studia Historica Slovenica*, 14, 2–3, 435–456.
- Filipič, F. & F. Zorko (1986):** Ob 50-letnici stavkovnega gibanja v Mariboru. Maribor, Mestni svet ZSS Maribor.
- Fras, M. (2013):** Mariborski župan dr. Alojzij Juvan in njegov čas. Maribor, EPOS, Društvo Gledališče Kolenc.
- Friš, D. (2013):** Anton Kaspret in Franc Kovačič – uredništvo Časopisa za zgodovino in narodopisje (1904–1917). *Studia Historica Slovenica*, 13, 1, 121–142.
- Godina, M. (1992):** Iz mariborskih predmestij. O življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941. Maribor, Založba Obzorja.
- Gostenčnik, N. (2016):** Socialne razmere v Mariboru med letoma 1929 in 1935. *Studia Historica Slovenica*, 16, 3, 629–662.
- Gostenčnik, N. (2017):** Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih od 1931 do 1935. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 989–1017.
- Grabeljšek, N. (2010):** Socialnogospodarski okvir tekstilnih stavk v mariborskih tovarnah v tridesetih letih 20. stoletja. V: Oset, Ž., Berberih Slana, A. & Ž. Lazarevič (ur.): Mesto in gospodarstvo. Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju. Ljubljana, Maribor, Inštitut za novejšo zgodovino, Muzej narodne osvoboditve, 529–553.
- Granda, S. (2017):** Župani – simbol slovenske lokalne samouprave in demokracije. *Studia Historica Slovenica*, 17, 2, 449–461.
- Hriberšek Vuk, N. (2010):** Mariborsko olupševalno društvo in mestna turistična ponudba

v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno. Časopis za zgodovino in narodopisje, 81 = 46, 2–3, 71–94.

- Jenuš, G. (2017):** „Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!“ Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 901–927.
- Kresal, F. (1970):** Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja, 10, 1–2, 81–99.
- Kresal, F. (1976):** Tekstilna industrija v Sloveniji. Ljubljana, Borec.
- Leskovec, A. (1991):** Zgodovina uprave v Mariboru 1752–1941. V: Curk, J., Hartman, B. & J. Koropec (ur.): *Maribor skozi stoletja I.* Maribor, Založba Obzorja, 229–313.
- Lešnik, S. & N. Gostenčnik (2011):** Prireditve Mariborski teden v Mariboru: predstavitev fotografskega gradiva iz zbirke Pokrajinskega arhiva Maribor. Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor.
- Matjašič Friš, M. (2009a):** Dr. Franc Kovačič – ustanovitelj in sodelavec revije *Voditelj* v bogoslovnih vedah. *Studia Historica Slovenica*, 9, 2–3, 615–632.
- Matjašič Friš, M. (2009b):** Franc Kovačič. V: Rahten, A. et al. (ur.): *Nova slovenska biografija (Zbirka Življenja in dela, Biografske in bibliografske študije, 4, 3).* Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 99–112.
- Nečak, D. & B. Repe (2008):** Kriza. Svet in Slovenci od prve svetovne vojne do sredine tridesetih let. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Ogrizek, E. (2005):** Sodni register Okrožnega sodišča Maribor 1898–1941. Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor.
- Osebnosti (2008a):** Veliki slovenski biografski leksikon. Zv. 1: A–L. Stanonik, T. (ur.). Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Osebnosti (2008b):** Veliki slovenski biografski leksikon. Zv. 2: M–Ž. Brenk, L. (ur.). Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Perovšek, J. (2016):** Socialistični kulturni boj v letih 1918–1929. *Studia Historica Slovenica*, 16, 3, 601–627.
- Podatkovna zbirka Arhiva Republike Slovenije (2017):** <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=23887> (13. 2. 2017).
- Potočnik, D. (2017a):** Mariborski župan Viktor Grčar (1921–1924). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 961–987.
- Potočnik, D. (2017b):** Vladni komisar Ivan Poljanec (1921). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 949–959.
- Raupach, H. (1969):** The Impact of the Great Depression on Eastern Europe. *Journal of Contemporary History*, 4, 4, 75–86.
- Šorn, M. & J. Gašparič (2017):** Dr. Juro Adlešič, župan »velike Ljubljane« (1935–1942). *Studia Historica Slovenica*, 17, 2, 693–713.

MILAN STOJADINOVIĆ, THE CROAT QUESTION AND THE
INTERNATIONAL POSITION OF YUGOSLAVIA, 1935–1939*Dragan BAKIĆ*Serbian Academy for Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, Knez Mihailova 35/IV,
11000 Belgrade, Serbia

e-mail: dragan.bakic@bi.sanu.ac.rs

ABSTRACT

This paper analysis the policy of Milan Stojadinović, Prime Minister and Foreign Minister of the Kingdom of Yugoslavia (1935–1939) towards the Croat question, i.e. the passive resistance with which the Croat Peasant Party led by Vlatko Maček opposed the Belgrade government, struggling for an autonomous status of Croatia. Based on the private papers of Stojadinović and Prince Regent, Paul Karadjordjević, the reports of the well-informed and shrewd British Minister in Belgrade, Ronald Hugh Campbell, as well as the rich literature on the Serbo-Croat relations in the Kingdom, this article attempts to examine Stojadinović's approach to the Croat problem. It is argued here that Stojadinović's treatment of the Croat question was closely related to his foreign policy, especially towards Italy and Germany.

Keywords: Milan Stojadinović, Yugoslavia, Croat question, foreign policy, 1935–1939

MILAN STOJADINOVIĆ, LA QUESTIONE CROATA E LA POSIZIONE
INTERNAZIONALE DELLA JUGOSLAVIA, 1935–1939

SINTESI

L'articolo analizza la politica di Milan Stojadinović, primo ministro e ministro degli esteri del Regno di Jugoslavia (1935–1939), verso la cosiddetta questione croata; infatti, per conquistare un'ampia autonomia della Croazia il Partito contadino croato guidato da Vlatko Maček si opponeva al governo di Belgrado con una resistenza passiva. Sulla base dell'archivio privato di Stojadinović e del reggente della Jugoslavia, il principe Pavle Karadjordjević, e delle relazioni di Ronald Hugh Campbell, il ministro plenipotenziario britannico a Belgrado che era ben informato e scaltro, nonché di una ampia letteratura dedicata alle relazioni serbo-croate nel Regno, il saggio intende presentare l'approccio di Stojadinović verso il problema croato. Si intende dimostrare che il suo atteggiamento verso questa questione era strettamente legata alla sua politica estera, in particolare verso l'Italia e la Germania.

Parole chiave: Milan Stojadinović, Jugoslavia, questione croata, politica estera, 1935–1939

INTRODUCTION

There is a fair amount of literature covering the perennial Croat question in the interwar Kingdom of Yugoslavia (Čulinović, 1961; Boban, 1965a; Boban, 1974; Petranović, 1980; Dragnich, 1983; Banac, 1988; Djokić, 2007). Nevertheless, a full-blown study of the policy of Milan Stojadinović, the Prime Minister of Yugoslavia in the latter half of the 1930s, towards the Croat opposition is still lacking, despite a number of useful works (Stojkov, 1985; Trifković, 2012; Svirčević, 2012; Nadoveza, 2010). There is also a dearth of studies that attempt to assess Stojadinović's premiership in its totality, or place it in the larger framework of interwar Yugoslavia and South-Eastern Europe – and no biography of this important politician. This paper offers an analysis of his policy towards the Croat opposition with special reference to international situation and foreign policy. It will closely examine Stojadinović's twin-aims of ensuring the inviolability of Yugoslavia's borders in the increasingly perilous European situation and the maintenance of the existing constitutional order threatened by Croat federalist and separatist aspirations. It will also look at the rupture between him and Prince Paul, the Regent of Yugoslavia, which brought about Stojadinović's downfall, and discuss the extent to which it resulted from their differing concepts as to how to proceed with the solution of the Croat problem. This paper argues that Stojadinović dealt with the Croat opposition in close correlation with his foreign policy in keeping with his appreciation that, at least on the tactical level, he would maintain the upper hand as long as his handling of external affairs cut the ground from under the feet of any attempt to internationalise the Croat question.

THE CROAT QUESTION, ITS ORIGINS AND INTERNATIONAL IMPLICATIONS

To set the context for this study, one has to look back to the unsettled internal situation in Yugoslavia which was a permanent feature of that country since her creation on 1 December 1918. As has been noted, the internal bickering was essentially “*an issue of the Jacobin state versus the old Habsburg constitutional complexity of historic units.*” (Trifković, 1992, 355). The Serbs had lived in their independent national and unitary state for decades before the First World War and saw no reason to change that in a new state which was predicated on the national unity of South Slavs (Serbs, Croats and Slovenes) expressed through slogans “*one people with three names*” or “*the three tribes of the Yugoslav nation*”. For them, the complex constitutional solutions smacked too much of the hated and dismantled Austria-Hungary and were not compatible with the notion of a strong and powerful state. In contrast, the Croats had been part of the multinational Habsburg monarchy for centuries and used to having their status arranged through negotiations and contracts such as that of 1868 concluded between them and the Hungarians (*Nagodba*). When Stjepan Radić, the charismatic leader of the Croatian Peasant Party (CPP) in which the vast majority of Croats closed their ranks, reached an agreement with Belgrade in 1925 and entered the government, it appeared that Serbo-Croat differences had been resolved. His death after the attempt on his life at the National Assembly made by a fellow-MP from the Serb Radical Party in June 1928 plunged Yugoslavia into dramatic

crisis. His successor, Vladimir – Vlatko Maček, ordered the CPP's members of parliament to boycott that institution and, moreover, disputed the legitimacy of the Kingdom. Unable and not inclined to find a democratic solution to the crisis, King Aleksandar introduced his personal regime and proclaimed the ideology of integral Yugoslavism which was supposed to abolish all ethnic, religious and cultural-historical differences. It was then that Yugoslavia became the official name of the country instead of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The King also banned the activities of the existing "tribal" political parties as relics of the past.

His experiment in statecraft remained futile. The entire country opposed the loss of civil liberties and the Croats were particularly embittered by what they saw as a violent suppression of their national identity. In 1927, the CPP had made a coalition pact with the Independent Democratic Party that rallied a number of Serbs living mostly in Croatia and Bosnia known as the Peasant Democratic Coalition. On 7 November 1932, this coalition signed an agreement, along with a representative of the right-wing Croatian Party of Right (*Hrvatska Stranka Prava* or *frankovci*). Breathing fire against Serbian hegemony, the Zagreb Points (*Zagrebačke punktacije*) called for the annulment of the octroyed Constitution of September 1931 and the return to the pre-constitutional situation of 1918 from which a negotiated settlement between the Serbs, Croats and Slovenes would determine the future internal composition of the country. As for that composition, the resolution vaguely mentioned "*the association of interests*" based on the freely expressed will of the constituent units (Boban, 1971). This reflected the diversity of views between the signatories of the Zagreb Points and the consequent difficulties of formulating a more precise political programme. The author of the text, Ante Trumbić, the first Yugoslav Minister for Foreign Affairs (1919–1920) and now formally a member of the CPP, expounded that a prospective state "*would more resemble the organisation of the Little Entente* [the alliance between Yugoslavia, Czechoslovakia and Romania] *after the latest pact* [January 1933] *than a federation, even such as Switzerland*" – in fact, he conceived of a loose association of fully independent states (Boban, 1971, 180–209). On the other hand, Maček maintained an ambivalent attitude that would allow him to move in different directions depending on the given situation: he publically espoused the solution of the Croat question within the framework of Yugoslavia, but he privately assured the Italians that his true goal was an independent Croatia (Sadkovich, 1988, 59; Boban, 1965b, 50–56).

Apart from the CPP's passive resistance, the most extreme elements of the Croat political right formed the *Ustaša* revolutionary organisation under Ante Pavelić, the future infamous Führer (*Poglavnik*) of the Nazi-puppet Independent State of Croatia during World War Two. The *Ustaša* organisation was imbued with the racist anti-Serb ideology and wanted nothing short of a sovereign Greater Croatia. It was only natural that Pavelić and his most ardent followers found refuge in Italy which had been inimical to Yugoslavia since her creation. The Italians hankered after the dissolution of Yugoslavia for they had designs on the littoral province of Dalmatia and generally perceived a South Slav state as a thorn in their flesh – supported by France it thwarted Mussolini's ambitions to establish predominant Italian influence in the Danube region and in the Balkans. Propped up by

logistics from Rome, Fascist protégés, the *Ustašas*, were conducting a terrorist campaign in Yugoslavia from their bases in Italy – and also from Hungary. One of the more striking examples of their activities was the abortive attempt to instigate a rebellion in the province of Lika (Stojkov, 1970). Their greatest success was no doubt the assassination of King Aleksandar in Marseilles in October 1934. The unrest in Croatia, the *Ustaša* terrorist campaign and the connivance of the Italian and Hungarian authorities lent the Croatian question an international dimension.

It was not just the *Ustaša* movement, but also the CPP that actively sought foreign support in their struggle against the Yugoslav government. In October–December 1928, prior to the proclamation of King Aleksandar's personal regime, Ante Trumbić paid visit to Paris and London on behalf of the CPP with a view to promoting the Croat cause and sounding the French and British officials as to their attitude towards the internal conflict in Yugoslavia. His mission was a dismal failure. The Secretary-General of the Quai d'Orsay, Philip Berthelot, advised him to seek for an agreement directly with King Aleksandar, while the Foreign Office remained completely aloof (Krizman, 1962). In mid-1929, two prominent members of the CPP, Josip Krnjević and August Košutić, went abroad to mobilise public opinion and win over officials with whom they might get in touch for the Croat cause (Boban, 1965b, 69). It should be noted that the CPP closely cooperated in their activities with the pro-Habsburg ex-Austrian group of officers in Vienna led by General Stjepan Sarkotić and with the *Ustaša*. Maček's envoy Košutić and Ante Pavelić together presented the Italians with an elaborate plan for an armed rebellion in Croatia in October 1929 (Sadkovich, 1988, 57). On his return from Karlové Vary where he had received medical treatment in October 1930, Maček had a meeting in Salzburg with his emigrant party colleagues and the *Ustaša* leader. On that occasion, they assigned a country to each participant as their respective field of propaganda work: "*Pavelić conducts policy with the Italians, [August] Košutić [travels] between Italy and England, [Juraj] Krnjević sticks with the English and [Ljudevit] Kežman acts legally and is in touch with the French.*" (Boban, 1965b, 78). The co-operation between the CPP and the *Ustaša* somewhat similar to that of the *Sinn Féin* and the *Irish Republican Army* made it more difficult for the Belgrade government to deal with security challenges; both the Yugoslav and the Italian government viewed the two Croat organisations as two factions of a single movement striving for the same goal rather than two distinct groups (Sadkovich, 1988, 57–58).

PRINCE REGENT, STOJADINOVIĆ AND THEIR VIEW OF THE CROAT PROBLEM

It was in the difficult circumstances following the murder of King and the demission of the short-lived Jevtić government formed after the 5 May 1935 elections that Stojadinović became Prime Minister and Foreign Minister in June that year. He was a friend and confidant of Prince Paul, King Aleksandar's first cousin, who assumed regency until the 11-year-old King Petar II had not come of age. From the outset, the two men embarked on an all-round policy of appeasement both in domestic and foreign affairs. To form a basis for his government, Stojadinović decided to found a new party – the

Yugoslav Radical Union (*Jugoslovenska radikalna zajednica* – JRZ) (Tešić, 1997). It was a typical governmental party like that of his predecessor Jevtić, but it differed insofar as it included the Slovene People Party headed by Anton Korošec and the Yugoslav Muslim Organisation led by Mehmed Spaho which truly represented the majority of the Slovenes and Bosnian Muslims. Being a prominent member of the oldest Serbian – Radical – party, Stojadinović himself stood for the Serbs, although his legitimacy was very dubious, to say the least. Significantly, the strong representation of the Slovenes and Bosnian Muslims in the JRZ and Stojadinović's Cabinet isolated the Croats and strengthened the government in dealing with Maček's party. From Stojadinović's perspective, this could either make Maček more conciliatory and eventually bring him into the fold or keep him in an inferior position if he proved intransigent.

The Prime Minister's intention was to make a gradual shift from the late King's policy which would allow the internal situation to settle down. Stojadinović, Korošec and Spaho recognised that the 5 May elections had failed to tranquilise the country and had produced the government devoid of any real authority due to the elections methods used by Jevtić. They called for the formation of a government that would be supported in all parts of the country and invited the Croat leader to enter their Cabinet. New elections under more democratic election law were also promised. Another indication that Stojadinović was willing to compromise was his apparent abandonment of the concept of integral Yugoslavism: he spoke of the Serbs, Croats and Slovenes rather than of the Yugoslavs, albeit without qualifying them as separate nations.¹ Moreover, he hinted at broad local self-government, with a view to appeasing regional and historical particularism, but without specifying its exact nature and extent.² The Stojadinović government also allowed the outward expression of national identity such as the use of Croat flag which had been banned under King Aleksandar's personal regime. As a special sign of goodwill, Maček was released from prison in which he had been since April 1933, having been sentenced for treason. In addition, political rallies and activities of the opposition parties were revived through the more lenient application of the restrictive legislation. With all this in view, there were unmistakable signs that Stojadinović was preparing the ground for the restoration of democratic rights in the country and, along with that, an agreement with the Croats.

But there was no basis on which such an agreement could be made, as the Crown and Prime Minister did not allow for the possibility of a federal state in order to satisfy the Croats. The well-informed British Minister in Belgrade, Sir Ronald Hugh Campbell, recorded the Regent's opinion in this matter: "*Apart from his determination not to modify the constitution by unconstitutional means during the King's minority, Prince Paul remains convinced that the division of Yugoslavia, in its present state of development, into a number of autonomous federal units would lead to its early disruption.*"³ To fend off Maček's demands, Prince Paul and his government refused any constitutional change

1 AJ, 37-1-4, The Declaration of Stojadinović, Korošec and Spaho, undated but likely from June 1935, scans 16–17.

2 AJ, 37-1-4, Declaration of Stojadinović's Cabinet, 4 July 1935, scans 31–33.

3 TNA FO 371/21197 R 7514/175/92, Campbell to Eden, 8 November 1937.

under the Regency that would prejudice the rights of the underage King. But this was just a convenient excuse: Prince Paul had it on the authority of four leading law professors in the country that the Regency was not constrained in the exercise of royal powers and could even revise the constitution for the purpose of changing the state structure.⁴ Prince Paul's view chimed with that of Stojadinović, who was also reported to have said repeatedly that the Croat question “*could not be settled by a stroke of the pen and would in fact only be settled by the passage of time.*” He intended to make headway by “*the progressive grant of autonomous measures,*” but Maček was not forthcoming and he came to the conclusion that no agreement could be reached.⁵

As will be seen later, Stojadinović decided to proceed with a different approach to the Croat opposition to which his foreign policy was instrumental. But negotiations with Maček were carried on and, at least, served the useful purpose of improving the atmosphere in the country. It was Prince Paul rather than Stojadinović who cultivated initial contacts with the Croat leader. This was agreed between the two of them as they thought that Prince Paul would impress Maček with his title, appearance and demeanour. “*In fact, he [Prince Paul] was supposed to keep Maček ‘under control’ for the time being, so that he would not do anything stupid, until things in the country got a little more settled and the time came for more serious political conversations with him, which I was supposed to conduct as Prime Minister and the leader of the largest political party,*” Stojadinović explained in his memoirs (Stojadinović, 1963, 513).

NEGOTIATIONS WITH MAČEK AND STOJADINOVIĆ'S FOREIGN POLICY

Maček was granted an audience with Prince Paul on 8 November 1936 and had the opportunity to elaborate on his views. This meeting was followed up. Stojadinović made contact with Maček through the intermediary of Ljubomir Pantić, General Secretary of the JRZ and Stjepan Krasnik, the president of the Chamber for Trade and Industry in Zagreb. Another channel of communication was an exchange of views between Dragiša Cvetković, his Minister for Social Policy, and Ivo Pernar, Maček's lieutenant. To demonstrate his goodwill, Stojadinović made sure that the 1936 municipal elections in the Savska and Primorska banovina, the two (out of nine) administrative units comprised of the Croat lands, were conducted orderly. Cvetković went to Zagreb to sound out the Croat position and reported optimistically that Maček would be moderate in his demands (Boban, 1970a, 194). However, Stojadinović did not expect much from this discussion as he was not prepared to consent to either revision of the constitution or federation – he later claimed to have received such instructions from the Regent (Jovanović Stoimirović, 2000, 95–96; Stojadinović, 1963, 513–514). Finally, he met with Maček in the village of Brežice in January 1937. He made it clear that he could not contemplate a solution which would infringe on the constitution until King Petar had taken his throne. He also repeated his offer to the CPP to join his Cabinet and receive five ministerial posts, and,

4 AJ, Prince Paul Papers, reel 2, Korošec to Antić, 16 January 1937, scans 483–497.

5 TNA FO 371/21196 R 4041/125/92, Campbell to Eden, 4 June 1937.

in doing so, contribute to passing of a new electoral law and conducting parliamentary elections. Maček declined. Stojadinović then proposed – he later suggested it publically – that Maček should maintain his coalition with the Serbian United Opposition (*Ujedinjena opozicija*) and stand for their federalist program, whereas he would lead another grouping standing for a unitary state; the two large political blocs (resembling a two-party political scene in the USA and Great Britain) would face each other at the completely free elections in the fall of that year and proceed further depending on the outcome of such elections (Boban, 1970a, 195; Stojadinović, 1963, 516).⁶ This proposal appealed to Maček and Stojadinović promised to prepare the draft of a new electoral law and submit it to the Croat leader for his approval. The contact between them was maintained: Dragan Protić, head of Stojadinović's office, visited Maček twice over the next two months. The Croat leader was anxious to receive the promised draft, but he was met with excuses, since Stojadinović was still not prepared to call the elections (Boban, 1970a, 203–210).

Stojadinović's great success, however, was in the field of foreign policy. He fully realised that Nazi Germany's growing strength would lead to its predominance in Central Europe and constitute a principal factor in Belgrade's conduct of external affairs. In the wake of the Abyssinian crisis and the German remilitarisation of the Rhineland, it was clear that the Versailles settlement was crumbling down, spelling danger to all the successor states along the Danube. Yugoslavia was in an especially vulnerable position, bordering not just on her arch-enemy Italy but also on revisionist Hungary and Bulgaria, while her traditional links with France and Britain – and her membership in the Little Entente and the Balkan Entente formed in 1934 together with Greece, Romania and Turkey – did not provide sufficient guarantee for her security. With the rising Germany in sight, Yugoslavia had some room for manoeuvre, largely on account of the fact that, despite their increasingly close relations, Berlin and Rome pursued conflicting interests in the region in which Belgrade was a cornerstone. Stojadinović was quick to seize his opportunity. In December 1935, the new Yugoslav Minister in Berlin, Aleksandar Cincar Marković, assured Hitler that Yugoslavia would not enter any political arrangements directed against Germany (Krizman, 1975, 84). This was not a difficult promise to make as Yugoslavia was neither conterminous with Germany nor had any previous commitments that would pit her against that country. Appreciating Belgrade's stance, Marshal Göring sent a message that Germany was willing to guarantee Yugoslavia against both Hungary and Italy, the importance of which Stojadinović stressed to Prince Regent. "*For the sake of our tranquillity and securing the future of Yugoslavia, we must find an insurance against Italy as soon as possible,*" he pointed out.⁷ Friendly relations with Berlin were also required on account of the increasing volume of trade between the two countries, which was partly a natural state of affairs due to geographic reasons and their complementary economies and partly resulted from the comprehensive German effort to acquire political dominance in South-Eastern Europe. Finally, Yugoslavia was opposed

6 For Stojadinović's public reference to the electoral trial of strength between the unitarist and federalist party see AJ, 37-2-9, Stojadinović's speech given to the JRZ youth on 24 October 1937.

7 AJ, Prince Paul Papers, reel 4, Stojadinović to Prince Paul, 12 June 1936, scan 329.

to a possible Habsburg restoration in Austria, because she feared internal repercussions of such a development and the revival of revanchist ambitions more than she was weary of the Anschluss, which Stojadinović found inevitable in the long run (Biber, 1966a, 129–130). After the Anschluss of Austria in March 1938, the German colossus emerged on the borders of Yugoslavia, which was an unpleasant geopolitical change in the position of that country. But Stojadinović could at least point out the foresight of his policy and calm down the public opinion with the unequivocal Hitler's assurances with regard to the inviolability of Yugoslavia's borders (Biber, 1966a, 138–139; Mičić, 2010, 82–108).

Stojadinović also managed to reach an agreement with Italy. In a sweeping diplomatic move, he signed a pact of friendship with Count Galeazzo Ciano, Italian Foreign Minister, in Belgrade on 25 March 1937. The Italians were anxious that Germany might swallow Austria and then channel its growing power in the direction of the Adriatic Sea, and thus sought to strengthen their position by establishing close relations with Belgrade. Apart from providing a reinsurance against Germany, Ciano was convinced that the Pact of Belgrade offered the opportunity to achieve the long-standing Italian objective of wresting Yugoslavia away from France's sphere of influence and disrupting the Little Entente. (Knox, 1982, 35–36; Burgwyn, 1997, 155–156; Strang, 2003, 76–79; Bucarelli, 2000, 467–509; Bucarelli, 2006, 327–383). In the circumstances, Stojadinović was able to obtain considerable benefits for his country: Italy dropped its support for the Hungarian and Bulgarian revisionism, promised to improve the status of the Yugoslav (Slovene) national minority and renounced its patronage over the *Ustaša* organisation – Pavelić and his supporters were even interned on the Eolian (or Lipari) island, in Sardinia and elsewhere in southern Italy (Avramovski, 1968, 261–317; Hoptner, 1956). The main stumbling block between the two countries for the last decade at least, namely Italy's effective protectorate over Albania, a country placed at Yugoslavia's flank, lay dormant. With his skilful diplomacy, Stojadinović defused a potential threat to Yugoslavia from the Axis partners, not to speak of the minor powers such as Hungary and Bulgaria.

Although Stojadinović's foreign policy was pursued in full agreement with and subject to the approval of Prince Paul, it bore the mark of dynamism and personal charisma of the Yugoslav premier. He was a frequent visitor in the capitals of the Great Powers – for example he met face to face with Ciano four times – and made a strong impression on his interlocutors. Stojadinović's policy was much facilitated by his personal rapport with the leading figures in Germany and Italy such as Göring and Ciano. The latter praised his qualities in his famous diaries and had much personal sympathy for Stojadinović; in addition, he believed that the Yugoslav premier was inclined to fascism, which appealed to the ideological affinities of Italian foreign policy (Ciano, 1948, 98–105; Ciano, 2002, 32–33). Stojadinović's standing in Rome and the understanding he established with the Germans were seen in Hungary as a major obstacle to their own policy of breaking the Little Entente ring. After having failed to obtain Italy's military guarantee against an unprovoked Yugoslav attack, Kalman Kanya, the Hungarian Foreign Minister, bitterly complained to Ciano: "*Hungary's misfortune is that Ciano and Göring have fallen in love with Stoyadinovich.*" (Ciano, 2002, 110). This was certainly the whining bred out of disappointment, but it was not entirely amiss: Ciano – and Mussolini, to lesser extent

– put a higher premium on the friendship of Yugoslavia than that of Hungary in their long-term plans for the Balkans and Central Europe (Ciano, 2002, 138–139).

Despite Ciano's impressions, however, Stojadinović was not inspired by fascist leanings, or any other ideological sympathies. As a recent study has suggested, he was not an ideologue, but rather a shrewd practitioner of *realpolitik*; if he exhibited authoritarian tendencies while dealing with Ciano, this largely served a practical purpose to impress and cement their cordial relations (Djokić, 2011). Far from being a fortuitous improviser, Stojadinović had strong views on foreign policy and a clear strategy to steer Yugoslavia's course in a hostile international environment. Firstly, he appreciated that Germany's rise would bring about far-reaching consequences in Europe, that Austria and Czechoslovakia would fall victim to Hitler and that France and Great Britain would do nothing effective to prevent such a development. Secondly, he was convinced that his country had to stay away from the Great Powers' trial of strength and focus on the Balkans where it was something of a regional power (Ciano, 2002, 140–141). That was a difficult undertaking, but Stojadinović believed, as early as mid-1937, that "*in case of war, we have to try to remain neutral until the last moment and to preserve strength until after the war, so that we could dictate our demands to the weakened world.*" In order to do so, he found it necessary to keep in balance relations with all powers. "*Our eventual opponents in the first future war are Germany or Italy. [...] We cannot afford ourselves today the luxury of someone's enmity. We have to weigh carefully our every word. And what is cardinal and fundamental, we must not declare ourselves in a future war before Italy [has done so]*" (Jovanović Stoimirović, 2000, 132–138). It should be noted that Stojadinović did not believe in the "cordiality of Italo-German cooperation" and hence did not imagine the possibility of Yugoslavia's being forced to wage war against both Axis Powers. He was not alone in this misapprehension; in fact, many a European diplomat shared his views. But it is significant that Stojadinović continued to perceive Italy as Yugoslavia's main potential enemy even after the conclusion of the Pact of Belgrade – incidentally, this is a proof that his view of that country was not tinged with the alleged fascist propensities. Likewise, Stojadinović was alive to the danger of the growing German economic hold on Yugoslavia and he tried to counter it by intensifying trade with France and Britain, including the purchases of military equipment. His economic expert Milivoje Pilja toured Paris and London in futile efforts to arrange for the increased trade with a view to preventing a virtual economic and political monopoly of Germany over Yugoslavia (Kaiser, 1980, 178–179). It was the failure of Western democracies to meet him halfway, because of their inability and unwillingness to depart from economic orthodoxy and counter the Germans with their own methods, and provide an alternative outlet for Yugoslavia's products – and those from other countries in the region – that brought Stojadinović's attempts to nothing.

Although Stojadinović's flirtation with the Axis Powers stemmed from the requirements of Yugoslavia's delicate geopolitical position and reflected her true interests, it was rather distasteful to Belgrade's old friends. Fearful of the threat Germany posed to them, France and Czechoslovakia wanted to see the tightened Little Entente transformed from an anti-Hungarian into an anti-German alliance and Yugoslavia's policy ran contrary to their agenda. It was no surprise then that these two countries took a dim view of Stojadinović's

handling of foreign affairs and went as far as intriguing with the opposition in Belgrade to have him removed from power (Stojkov, 1979; Vinaver, 1985, 367, 369–370). The British Foreign Office also entertained some suspicions, especially after the Pact of Belgrade, that Prince Paul and Stojadinović were drifting into the Axis camp, despite the fact that the Regent was a pronounced Anglophile. Such fears especially peaked during the time of Stojadinović's visit to Rome in December 1937 which was suspected of being a further step in his sliding towards the Axis. "*We are being double crossed, & taking a long time to perceive the fact,*" Foreign Secretary, Anthony Eden, declared, despite Campbell's assurance to the contrary.⁸ Nevertheless, the British were not willing to lend their support to surreptitious French attempts to undermine the Yugoslav premier, since they saw no viable alternative to his regime.⁹ Following the Anschluss, Stojadinović underscored Yugoslavia's difficulties in the newly-created situation and assured Campbell that he would follow the policy of His Majesty's Government.¹⁰ The Foreign Office came to appreciate the adroitness with which he managed Yugoslavia's affairs and took a favourable view of the prospect of his staying in office – shortly before his downfall.¹¹ For all their doubts and diplomatic lecturing in Belgrade, the British provided a measure of support to Prince Paul and his head of government.

THE IMPACT OF STOJADINOVIĆ'S FOREIGN POLICY ON THE CROAT QUESTION

As has been seen from this brief review, the requirements of *realpolitik* were certainly sufficient to determine the course of Stojadinović's foreign policy. But the requirements of internal policy, namely the Croat question as the most pressing problem for consolidation of Yugoslavia, also considerably contributed to his conduct of foreign affairs. Once he concluded that an agreement with Maček could not be reached within the framework of a unitary state, Stojadinović decided to bring the Croat leader to heel by means of a political war of attrition. He embarked on a policy that would isolate the CPP both within and outside Yugoslavia. Internally, he had already won over the main political parties of the Slovenes and Bosnian Moslems to his JRZ and the government, depriving Maček of potentially valuable allies in his struggle for federal restructuring of Yugoslavia. In addition, Stojadinović tried to foment an opposition to the CPP among the Croats themselves with a view to splitting their monolith national movement. For that purpose, he sought to promote, albeit in a rather circumspect manner, the rise of dissidents from Maček's party, including the son of Stjepan Radić, but his efforts in this respect remained

8 TNA FO 371/21199 R 8392/224/92, Minute by Eden, 21 December 1937; Biber, 1976; Biber, 1983; Avramovski, 1986, 305–705.

9 TNA FO 371/21197 R 6319/175/92, Eden to Foreign Office, 20 September 1937; R 6432/175/92, minutes by Sargent, 29 September 19137, and Vansittart, 30 September 1937, and Sargent to Phipps, 7 October 1937; R 6519/175/92, minute by Vansittart, 9 October 1937.

10 TNA FO 371/22475 R 5481/147/92, Campbell to Foreign Office, 3 June 1938.

11 TNA FO 371/22477 R 9778/234/92, Minutes by Brown and Noble, 12 December 1938, and Nichols, 15 December 1938.

futile.¹² However, in a volatile international situation during the latter half of the 1930s, the real danger was that the CPP could find a powerful support from beyond Yugoslavia's borders. Italy's and Hungary's backing for the *Ustaša* movement had already created great difficulties and had been responsible for the assassination of King Aleksandar; but if the CPP, a political organisation in which the vast majority of Croats closed their ranks, had equally become an instrument of foreign disruption, and especially if Germany had interfered with the Serbo-Croat differences, Yugoslavia would have faced a crisis on a much larger scale. Stojadinović perfectly understood this and acted accordingly.

As he early established good relations with Berlin, building on the growing economic exchange, Stojadinović made a point of making German treatment of *Ustaša* émigrés in that country a test of its loyal cooperation. Although most of *Ustašas* were sheltered in Italy, a group of them, in which the most prominent member was Branimir Jelić, settled in Germany. Stojadinović seized on Göring's offer to act as a protector of Yugoslavia during the delicate negotiations with Rome that led to the Pact of Belgrade and tried to exploit it in the matter of Jelić. He instructed Cincar-Marković to inform Göring "*that we have reports that Pavelić has been out of Italy, that he keeps in contact with Jelić and that they are apparently preparing another attentat, perhaps on the life of His Majesty Prince [Paul] when he travels to London. The aim of your statement is: 1) to show the insincerity of the Italians at the moment when we negotiate with them, and 2) to ask for Jelić's extradition, because he is increasingly becoming a very dangerous terrorist leader.*"¹³ A month later, Cincar-Marković reported that Göring had ordered that the émigrés be moved from Munich to northern Germany and interned, although he procrastinated with the extradition of Jelić – his internment and that of his comrades had been carried out by early May 1937.¹⁴ After the Anschluss, the German Reich became a neighbour of Yugoslavia and its potential to influence internal developments in that country was considerably greater. Stojadinović formed the impression from his discussion with Maček's intermediary "*that the Croats are scared of Germany and that, in their fear, they feel that only the Serbs can save them.*"¹⁵ This was not an unreasonable assumption given that the Croat areas, along with the Slovene ones, were closer to Germany than those of the Serbs. However, Maček seems to have thought otherwise. His emissary went to Vilhelmstrasse to seek for German support for an independent Croatia, but the Germans immediately relayed the whole matter to Belgrade.¹⁶ This mistake on the part of the Croat leader clearly demonstrated that the Germans, just like the Italians, were intent on working with Belgrade and not with Zagreb, and it fully vindicated Stojadinović's foreign policy in terms of its effect on internal situation in Yugoslavia.

12 AJ Prince Paul Papers, reel 4, Stojadinović to Prince Paul, 14 July 1938, scans 478–480; Stojadinović to Prince Paul, 30 August 1938, scan 501; AJ, 37-10-59, Report by Niko Novaković, scans 263–299; AJ, 37-19-138, Report by Dr. Vorkapić, 25 November 1937, scan 136.

13 AJ, 37-30-221, Stojadinović to Cincar-Marković, 27 February 1937, scan 632.

14 AJ, 37-30-221, Cincar-Marković to Stojadinović, 25 March 1937, scans 633–638; also AJ, 37-62-378, Aćimović to Stojadinović, 4 May 1937, scans 34–37; Biber, 1962.

15 AJ, Prince Paul Papers, reel 4, Stojadinović to Prince Paul, 13 October 1938, scans 563–567.

16 TNA FO 371/22476 R 5193/234/92, Campbell to Halifax, 23 May 1938.

As has been seen, with the conclusion of the Pact of Belgrade, Italy assumed the obligation to clamp down on the terrorist and political activities of *Ustašas* in its territory. But the sudden rapprochement between the Adriatic neighbours also made a strong impression in Croatia. “*In connection with the arrival of Count Ciano and the signature of the Yugo-Italian treaty, there is a depression and confusion, to a large degree, among the ranks of Dr. Maček’s supporters. In this respect, many prominent political people sharply criticise the policy of Dr. Maček in intimate conversations, which is barren and outdated and almost always based on the erroneous calculations and assumptions*” (Boban, 1974, I, 411). The greatest confusion, however, was among the *frankovci*, who were practically a political wing of the *Ustaša* movement and who regarded Italy as having sold the Croats out to Belgrade. This appreciation was not far off the mark. While sending off Hitler from the railway station on the occasion of the latter’s visit to Rome, Mussolini told the Yugoslav Minister in Rome, Boško Hristić, that “*the Croats cannot do anything now.*”¹⁷ This equally applied to *Ustašas* and the CPP. Stojadinović must have been pleased with himself upon reading Hristić’s letter. But the Yugoslav premier went even further in order to exploit the favourable opportunity presented to him to keep under control and ultimately disintegrate Pavelić’s movement in Italy. In agreement with the Italians, he sent to Rome Vladeta Milićević of the Ministry for Internal Affairs with the special mission to oversee the interment of Pavelić and his supporters. Moreover, Stojadinović decided to capitalise on the despondence of *Ustaša* émigrés with their position in the newly-created situation and allow them to come back to Yugoslavia, save the most notorious criminals. Central to this was the return of Mile Budak, one of the most prominent leaders of the *Ustaša*, with whom Stojadinović even personally met during his visit to Italy in June 1938 – the former arrived in Zagreb next month (Boban, 1970b; Krizman, 1978, 301–313; Jonjić & Matković, 2008). As Stojadinović explained to Prince Paul, Budak’s return was designed to deal “a heavy blow” to Pavelić’s supporters.¹⁸ Indeed, a large number of Croat émigrés was allowed back to Yugoslavia and the *Ustaša* organisation was, at least during Stojadinović’s premiership, rendered rather impotent.

Since Stojadinović’s relations with the Axis Powers ensured that the CPP would not find a sympathetic ear in Berlin and Rome, Maček was forced to look for support in Britain and France, especially since he professed his democratic convictions. His main emissary to these countries was Krnjević, Secretary-General of the CPP, who had been in emigration since after the introduction of King’s personal regime in Yugoslavia, mainly staying at Geneva where he endeavoured to internationalise the Croat question through the League of Nations. However, Krnjević could not establish contact with the Foreign Office, despite the intercessions on his behalf of the prominent public figures such as the Duchess of Atholl and an English journalist Wickham Steed. Whitehall was weary of allowing him to cause difficulties in its official relations with Belgrade and deplored even the prospect of Krnjević’s making propaganda in Britain against the Yugoslav

17 AJ, 37-30-217, Hristić to Stojadinović, 29 May 1938, scans 284–285.

18 AJ, Prince Paul Papers, reel 4, Stojadinović to Prince Paul, 24 June 1938, scans 445–450.

government.¹⁹ Stojadinović was thus entirely justified when, after receiving a report to the effect that the CPP placed much confidence in the eventual British diplomatic advice to Prince Paul, he scorned the idea.²⁰ At Geneva, the Yugoslav delegate to the League of Nations, Ivan Subbotić, claimed that Krnjević was practically “*imperceptible, i.e. no activity of his is felt here nor he has special access anywhere.*”²¹ It was only in Paris that Maček’s lieutenant could find a receptive audience on account of the utter dissatisfaction there with Stojadinović’s foreign policy, but his lobbying in France was of no practical value, just as anywhere else. Nevertheless, during his conversation with the new French Foreign Minister, Georges Bonnet, an advocate of appeasement of Germany and thus sympathetic to the Yugoslav premier, Subbotić pointed out the negative attitude in France towards Stojadinović, as well as Krnjević’s contacts with French parliamentarians and the encouragement given to Maček.²² In short, Krnjević did not have much to show for all his sojourns in Western Europe.

In September 1938, the dramatic events in Czechoslovakia culminating during the Munich conference that led to Hitler’s annexation of the German areas of that country provided an apparent justification for Stojadinović’s policy. A successor state that sprang from the peace settlement in Paris, was riddled with nationalities conflict and dismembered along ethnic lines through an orchestrated combination of foreign interference and domestic subversion was a pattern to which Yugoslavia could fit all too easily. It was not without a touch of irony that Stojadinović alluded to the failure of Lord Runciman’s mediating mission between the Czechoslovak government and the Sudeten Germans when he spoke with the First Secretary of the British Legation. “*He did not wish a situation to arise in which Lord Runciman might have to visit Belgrade in circumstances similar to those in which he had gone to Prague.*”²³ The Prime Minister referred to the German minority in Yugoslavia, but it did not take much imagination to conceive of the Croat problem in similar terms. Stojadinović’s diplomacy seems to have made Yugoslavia safe from such a disruption, despite the criticism of both the Serbian and Croat opposition that he sided with the Axis against the democratic countries. In the existing international situation, the CPP was deprived of external backing with which it could bring pressure to bear on the Yugoslav government or embark on some sort of illegal and violent separatist campaign. “*Since Maček cannot count on the assistance of Italy and Germany, we do not believe in some revolutionary action. Eventual winking on the part of Pest does not seem dangerous, because the Hungarians are unpopular in Croatia,*” Stojadinović assured Prince Paul.²⁴

In fact, Stojadinović was so convinced in the salutary effect of his dexterous foreign policy on the electorate that he called for elections on 10 October 1938, something he had

19 TNA FO 371/22476 R 3657/234/92, Minutes by Ross and Ingram, 31 March 1938, and Sargent, 1 April 1937; Halifax to Duchess of Atholl, 4 April 1938.

20 AJ, 37-46-299, Stojadinović to Korošec, 17 May 1938, scan 741.

21 AJ, 37-31-233, Subbotić to Stojadinović, 7 May 1938, scans 720–721.

22 AJ, 37-31-233, Subbotić to Stojadinović, 16 May 1938, scans 724–726.

23 TNA FO 371/22378 R 7457/178/21, Shone to Foreign Office, 2 September 1938.

24 AJ, Prince Paul Papers, reel 4, Stojadinović to Prince Paul, 7 October 1938, scans 554–559.

been angling for some time. The main contenders in the elections held on 11 December were the JRZ led by Stojadinović and the coalition consisting of the CPP and the Serbian opposition parties headed by Maček, which was essentially a clash between two large blocs, the centralists and federalists, just as the premier had long advocated. In his vigorous election campaign, Stojadinović stressed, along with his considerable success in economic policy, the security he provided for Yugoslavia amidst the grave European crisis (Lažetić, 1989; Simić, 2007, 250). The results were, however, a mixed blessing for Stojadinović: his list won around 300,000 votes more than that of Maček, which translated into an overwhelming majority in the parliament due to election rules, but it fell short of his expectations (Opra, 2001; Radojević, 1994a, 183–184). Ironically, instead of verifying Stojadinović's political supremacy in Yugoslavia, the 1938 elections proved to be the beginning of his undoing.

STOJADINOVIĆ'S DOWNFALL

In view of the Yugoslav premier, the elections revealed the failure of his policy of appeasement in Croatia. In the wake of the elections, the reconstruction of Cabinet took place that saw Milan Aćimović, Stojadinović's trusted supporter, replace the Slovene leader Korošec as the Minister for Interior Affairs. Aćimović was instructed to undertake the necessary measures to re-establish the authority of state in the Croat *banovinas*, seriously undermined by terror to which Maček's supporters subjected their political opponents during the elections.²⁵ Stojadinović apprised Prince Paul of his intention to tighten the reins on the Savska and Primorska *banovina* and added: "*If an end is not put on this state of affairs quickly, I fear that we might experience unpleasant surprises.*"²⁶ But there was nothing to change in the field of foreign policy. When Stojadinović advised Prince Paul to arrange for his visits to Rome and Berlin, following those to London and Paris that had taken place in 1938, he insisted that these diplomatic sojourns "*were necessary both for our foreign and internal policy.*"²⁷ However, more pressing matter was Ciano's visit to Yugoslavia in January 1939, which he undertook in order to sound out the Belgrade government as to potential partition of Albania – no decision was made in this respect (Bakić, 2014, 602–612). During his tête-à-tête conversations with Ciano, Stojadinović did not seem to be concerned about the failure to come to terms with the Croats. Just as he had once told Campbell, he maintained the view that the Croat question could not be solved soon and invoked a historical parallel: "*Only the years and the passing of generations will be able to modify a state of affairs which calls to mind the friction which long existed between Prussia and Bavaria, between North and South Italy*" (Ciano, 1948, 267–272).

On 4 February 1939, Stojadinović was, to his great surprise, removed from office as a result of the carefully prepared plot which aligned against him the Slovene and

25 AJ, 37-46-299, Aćimović to Stojadinović, 1 January 1939, scans 893–900.

26 AJ, Prince Paul Papers, reel 4, Stojadinović to Prince Paul, 15 December 1938, scans 584–585.

27 AJ, Prince Paul Papers, reel 4, Stojadinović to Prince Paul, 21 January 1939, scans 527–530.

Bosnian Muslim members of his Cabinet together with Dragiša Cvetković, a Serb who replaced him as premier. More importantly, Prince Paul was behind this coup. The official explanation for Stojadinović's demission was that his presence in the government became an obstacle to reaching an agreement with the Croats. Nevertheless, Prince Paul's intention to conciliate the Croats could not be equated with his decision to get rid of Stojadinović. It has long been claimed that it was a complex combination of internal and external factors, which could hardly be untangled, that accounted for Prince Paul's dismissal of his premier (Biber, 1966b). To be true, Prince Paul made contact with Maček behind Stojadinović's back through the agency of his Court Minister, Milan Antić, and Cvetković, who seized on the negotiations with the Croats as a means of furthering his own career.²⁸ Maček insisted on the substance of his demands – a territorial autonomy for Croatia – but he made a concession insofar as he agreed that the procedure would respect the provisions of the existing Constitution, a move clearly designed to save face to the Prince Regent. It is difficult to believe that Prince Paul's opinion as to the merits of a federal solution for Yugoslavia had undergone a substantial change. After having granted another audience to Maček as late as July 1938, he confided to Campbell "*that there were many moments during the course of this lengthy interview when he had had difficulty in keeping his temper as he had found the Croat leader was more narrow-minded and obstinate than ever.*"²⁹

What then made Prince Regent persist in his negotiations with Maček and deprive himself of the services of his capable Prime Minister? There is considerable evidence that the Croat question was not the sole, and not even the most important, reason for the change in government. Prince Paul was rather reticent on the subject, but he did refer in retrospect to Stojadinović's fascist inclinations (Djordjević, 1991, 114). His words must be taken as a crucial evidence in this matter. Indeed, he ordered Milan Aćimović, then Chief of the Belgrade police, to enquire into the allegations that Stojadinović was moulding the ruling party and the government on the pattern of a fascist dictatorship. He was also adamant in a conversation with his Chief of the General Staff and the French Minister that he would never allow the Karadjordjević dynasty to suffer the fate of the House of Savoy (Biber, 1966b, 37–50). Clearly, Prince Regent was fearful that Stojadinović might become Yugoslavia's Mussolini. This initial impetus for Prince Paul's break with Stojadinović then gave rise to other suspicions which seem to have amplified and underpinned each other. The Regent came to believe that Stojadinović was not just bent on imposing himself as a fascist leader of the JRZ, but that he was trying to further his plans by making clandestine deals with Ciano during the latter's visit to Yugoslavia in early 1939. He even suspected Stojadinović of carrying out the most fantastic plot which involved the cession of the western non-Serb parts of Yugoslavia to Italy and the formation of Greater Serbia in which Stojadinović would be a fascist dictator and which would include the northern parts of Albania and Thessaloniki (Biber, 1966b, 16–19).

28 AJ, Prince Paul Papers, reel 14, Antić to Prince Paul, 9 January 1939, scans 841-843; reel 15, Cvetković to Prince Paul, 2 February 1939, scans 812-813.

29 TNA FO 371/22476 R 6426/234/92, Campbell to Halifax, 15 July 1938.

Ciano's visit and his conversations with Stojadinović appear to have been a catalyst for Prince Paul's decision to remove the latter from office. Antić, who was a confidant of the Regent and inimical to the Prime Minister, has asserted that the Ciano-Stojadinović talks remained secret for Prince Paul and presented "*the last drop of poison in the relations between the Prince and Stojadinović.*"³⁰ The first assertion was groundless, as Stojadinović not just asked Prince Paul for an audience on 17 January in order to discuss Ciano's impending visit, but also sent him a letter, detailing what had passed between him and the Italian.³¹ Ciano's own records confirm that Stojadinović did nothing that could be construed as disloyal to either Prince Paul or his country. But the Regent made up his mind not to trust Stojadinović, however unfounded his suspicions were. Being in such frame of mind, Prince Paul hastened to engineer Stojadinović's downfall and thus prevent both his alleged personal ambitions and the special arrangements he was suspected of having made with Italy.

EPILOGUE

With Cvetković as his new premier, Prince Paul made every effort to maintain cordial relations with Berlin and Rome which, after all, had no alternative for Yugoslavia. Internally, Prince Paul was anxious to consolidate the country so that it could face the disturbing political situation in Europe with more strength and confidence. He decided to work together with Maček to that end and pay the price by satisfying the principal Croat demands. The outcome of Prince Paul's new political course was the Cvetković-Maček agreement (*Sporazum*) concluded on 26 August 1939 that resulted in the creation of *Banovina Hrvatska*, the Croatian province with an extensive autonomy (Boban, 1965a). It should be noted, however, that Prince Paul yielded to Maček's intransigence largely for reasons of the precarious international situation on the eve of the Second World War. A full discussion of the merits and implications of such an agreement is beyond the scope of this paper, but a few observations are of interest for the assessment of Stojadinović's policy. Notwithstanding the general necessity to settle the Serbo-Croat dispute and resolve the internal Yugoslav crisis, the 1939 agreement was heavily flawed from the Serb point of view. Firstly, if Stojadinović's mandate to represent the Serbs might have been deemed contentious after the December elections, Cvetković's legitimacy was virtually non-existent; the latter merely acted as a Prince Paul's messenger and he was no match for Maček. The Crown thus assumed responsibility for the agreement on behalf of the Serbs and practically imposed it on the largest nation in Yugoslavia. Secondly, Prince Paul accepted what amounted to extortionist concessions to Maček – the territorial scope of the Croatian *Banovina* far exceeded that of the historic province of Croatia under the Habsburgs or, for that matter, today's Croatia. This resulted from inconsistent application of ethnic criterion in the districts

30 A SANU, 14387/8734, undated note; Hoptner, 1962, 126–127.

31 AJ, Prince Paul Papers, reel 4, Stojadinović to Prince Paul, 16 January 1939, scans 531–532; Stojadinović to Prince Paul, 20 January 1939 (from Belje), scans 534–541.

in which the Croats constituted the majority of population and historical principle in those in which the Serbs were the majority. Thirdly, Croatia was now something of a *corpus separatum* in Yugoslavia, whereas the Serbs and Slovenes – although the latter were autonomous for all the practical purposes in their Drava *banovina* – remained in an undefined and uncertain position. Thus, the Serb question replaced that of the Croats. The future status of Bosnia and Herzegovina was a particularly sensitive issue, since the aspirations of Serbs and Croats in respect of this province were irreconcilable (Radojević, 1994b, 30–39). This meant that the *Sporazum* effectively had an unfortunate effect of prolonging the Serbo-Croat differences instead of bringing them to an end by means of a definite compromise solution.

Finally, Stojadinović's fall undermined the confidence that Berlin and Rome, in particular, had in Yugoslavia's policy and consequently Belgrade's standing was weakened both in foreign and internal affairs. Maček was quick to exploit his opportunity and his emissaries started to pay visits to Ciano, offering him cooperation and even personal union of Croatia with Italy. They were no longer ignored; in fact, they were put in contact with Pavelić and received pecuniary subsidies for their subversive activities (Boban, 1974, II, 108–118; Trifković, 1993, 537–542). On the other hand, Mussolini hesitated to endanger the territorial integrity of Yugoslavia, because he feared that Germany might emerge as a champion of an independent Croatia and break out to the Adriatic (Ciano, 2002, 202–203, 221, 226). Despite German assurances to the effect that Italian interests in this area would be preeminent, Mussolini and Ciano sent a cable to Belgrade “to inform the Regent, Paul, that we have called a halt to German action and also to advise him to hasten negotiations with Zagreb, because any waste of time might be fatal” (Ciano, 2002, 204–205). Italian apprehensions were, in fact, groundless. Although Maček's people did go to Berlin and seek support for their separatist plans, the Germans refused to give them any encouragement in February and March 1939, as they were careful not to wound Mussolini's susceptibilities (Boban, 1974, II, 80–82, 84; Trifković, 1993, 537–538).

It was Prince Paul now who felt more anxious than Maček to conclude an agreement due to Yugoslavia's aggravated international situation – and he paid for it dearly at the expense of the Serbs. To that extent, Stojadinović had a point when he criticised Prince Paul for frittering away the achievements of his own foreign policy. “By sticking with Germany,” he told his friend Aćimović, “it was not necessary ... to make any concessions to the Croats ... The friendship with the Germans ... was sufficient to us Serbs to keep in check all our opponents in the Balkans, within and beyond the state borders” (Cvetković, 1958, 7; Jovanović Stoimirović, 2000, 259). These words aptly summed up the substance of his policy. Although there was no apparent change in Germany's attitude towards Yugoslavia, the Italians reverted to their hostility to Belgrade. There is thus no doubt that the shaken confidence of the Axis Powers in Belgrade after the ouster of Stojadinović created better international conditions for Maček's party and strengthened his hand in negotiating with Prince Paul. Out of office, Stojadinović headed a group of 20 senators and 83 members of parliament in their opposition to Cvetković's negotiations with Maček (Boban, 1965a, 180–185). After the

Sporazum, he founded a new political organisation, the Serbian Radical Party, which advocated the union of all the Serbs in a single federal unit within Yugoslavia, but he could not reverse or affect the course of internal policy. Stojadinović's political star was on the decline: he was interned and, finally, handed to the British to take him away from Yugoslavia – because he was a potential German favourite – shortly before Yugoslavia was involved in the war in April 1941.

MILAN STOJADINOVIĆ, HRVAŠKO VPRAŠANJE IN MEDNARODNI
POLOŽAJ JUGOSLAVIJE, 1935–1939*Dragan BAKIĆ*

Srbska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za balkanske študije, Knez Mihailova 35/IV,
11000 Beograd, Srbija
e-mail: dragan.bakic@bi.sanu.ac.rs

POVZETEK

V članku je prikazana politika jugoslovanskega ministrskega predsednika in zunanjega ministra Milana Stojadinovića glede hrvaškega nezadovoljstva in opozicije do srbske vlade v Beogradu, s posebnim poudarkom na mednarodnih razmerah in zunanjih političnih posledicah. V sicer bogati literaturi o srbsko-hrvaškem sporu v obdobju med obema svetovnjima vojnama je bilo o tem vprašanju posvečene bolj malo pozornosti. Za Stojadinovića sta bili zunanja in notranja politika neločljivo povezani, predvsem zaradi nevarne mednarodne situacije, ki jo je povzročila agresivnost Hitlerja in Mussolinija. Menil je, da je bilo vzdrževanje prijateljskih političnih odnosov z Nemčijo in Italijo ključnega pomena za sposobnost Jugoslavije v boju proti hrvaškemu separatizmu. V okviru take strategije ideološka vprašanja niso imela nobene teže, kljub pogosto ponavljajočim se obtožbam o Stojadinovićeveh pro-fašističnih nagnjenjih. Stojadinović je bil odločen, da bo treba Hrvaško kmečko stranko, ki jo je vodil Vlatko Maček, prikrajšati in izolirati, in sicer s partnerstvom na jugoslovanski politični sceni s političnimi predstavniki Slovencev in bosanskih muslimanov. Dosegel je določene uspehe, dokler ga na niso na začetku leta 1939 odstavili – bil je to konec njegove politike zadrževanja Hrvatov, ko so se tudi postavili temelji glede rekonstrukcije Jugoslavije na federalni podlagi.

Ključne besede: Milan Stojadinović, Jugoslavija, hrvaško vprašanje, zunanja politika, 1935–1939

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- AJ, 37** – Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ), fond 37, Zbirka Milana Stojadinovića, 1914–1944 [digitized] (37).
- AJ, Prince Paul Papers** – AJ, fond Prince Paul Papers [digitized].
- A SANU, 14387** – Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd (A SANU), Fond 14387, Ostavština Milana Antića (14387).
- Avramovski, Ž. (ed.) (1986):** Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938, knj. II (1931–1939). Beograd, Zagreb, Arhiv Jugoslavije, Globus.
- Ciano, G. (1948):** Ciano's Diplomatic Papers. Muggerridge, M. (ed.). London, Odhams Press.
- Ciano, G. (2002):** Ciano's Diary, 1937–1943. London, Phoenix Press.
- Cvetković, D. (1958):** Dokumenti o Jugoslaviji, vol. 10. Paris, [s.n.].
- Jovanović Stoimirović, M. (2000):** Dnevnik, 1936–1941. Novi Sad, Matica srpska.
- Stojadinović, M. (1963):** Ni rat ni pakt. Buenos Aires, El Economista.
- TNA FO 371** – The National Archives, former Public Record Office, Kew, London (TNA), Foreign Office: Political Departments: General Correspondence, 1906–1966 (FO 371).
- Avramovski, Ž. (1968):** Balkanske zemlje i velike sile, 1935–1937: od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
- Bakić, D. (2014):** The Italo-Yugoslav Conflict over Albania: A View from Belgrade, 1919–1939. *Diplomacy & Statecraft*, 25, 4, 592–612.
- Banac, I. (1988):** The National Question in Yugoslavia: origins, history, politics. Ithaca, Cornell University Press.
- Biber, D. (1962):** Ustaše i Treći Rajh: prilog problematici jugoslovensko-nemačkih odnosa 1933–1939. *Jugoslovenski istorijski časopis*, 2, 37–55.
- Biber, D. (1966a):** Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Biber, D. (1966b):** O padu Stojadinovićeve vlade. *Istorija 20. veka, Zbornik radova*, VII, 5–71.
- Biber, D. (1976):** Britanske ocjene Stojadinovića i njegove politike. V: *Fašizam i neofašizam*, Zagreb, Fakultet političkih nauka Sveučilišta, Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 265–277.
- Biber, D. (1983):** Britanci o Stojadinoviću in Münchnu. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 23, 1–2, 101–119.
- Boban, Lj. (1965a):** Sporazum Cvetković-Maček. Beograd, Institut društvenih nauka.
- Boban, Lj. (1965b):** Iz historije odnosa između Vl. Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima (odnosi do oktobranog ustava od 3. IX. 1931.). *Historijski zbornik*, 18, 47–88.

- Boban, Lj. (1970a):** Sastanak V. Mačeka s knezom Pavlom (u studenom 1936) i M. Stojadinovićem (u siječnju 1937). Časopis za suvremenu povijest, 2, 181–211.
- Boban, Lj. (1970b):** Nekoliko izvještaja o povratku Mile Budaka iz emigracije (1938). Zbornik Historijskog instituta Slavonije, 7–8, 507–523.
- Boban, Lj. (1971):** Geneza, značenje i odjek Zagrebačkih punktacija. Časopis za suvremenu povijest, 1, 153–209.
- Boban, Lj. (1974):** Maček i politika Hrvatske seljačke stranke, 1928–1941: iz povijesti hrvatskog pitanja, 2 vols. Zagreb, Rijeka, Liber, Otokar Keršovani.
- Bucarelli, M. (2000):** Gli accordi Ciano – Stojadinović del marzo 1937. Clio, 26, 2, 467–509.
- Bucarelli, M. (2006):** Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939). Bari, Edizioni B. A. Graphis.
- Burgwyn, J. (1997):** Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918–1940. Westport, CT.
- Čulinović, F. (1961):** Jugoslavija između dva rata, 2 vols. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Djokić, D. (2007):** Elusive Compromise: a History of Interwar Yugoslavia. London, Hurst & Co.
- Djokić, D. (2011):** “Leader” or “Devil”? Milan Stojadinović, Prime Minister of Yugoslavia (1935–1939) and His Ideology. In: Haynes, R. & M. Rady (eds.): In the Shadow of Hitler: Personalities of the Right in Central and Eastern Europe. London, I.B. Tauris, 153–168.
- Djordjević, D. (1991):** Na raskršnici '41: prilozi za srpsku istoriju Drugog svetskog rata. Gornji Milanovac, Dečje novine.
- Dragnich, A. (1983):** The First Yugoslavia: Search for a Viable Political System. Stanford, Hoover Institution Press.
- Hoptner, J. (1956):** Yugoslavia as Neutralist: 1937. Journal of Central European Affairs, 16, 2, 156–176.
- Hoptner, J. (1962):** Yugoslavia in Crisis, 1934–1941. New York, Columbia University Press.
- Jonjić, T. & S. Matković (2008):** Novi prilozi za životopis Mile Budaka uoči Drugoga svjetskog rata. Časopis za suvremenu povijest, 2, 425–453.
- Kaiser, D. (1980):** Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War: Germany, Britain, France, and Eastern Europe, 1930–1939. Princeton, Princeton University Press.
- Knox, M. (1982):** Mussolini Unleashed, 1939–1941: Politics and Strategy in Fascist Italy's Last War. Cambridge, Cambridge University Press.
- Krizman, B. (1962):** Trumbićeva misija u inozemstvu uoči proglašenja šestojanuarske diktature. Historijski pregled, 3, 176–202.
- Krizman, B. (1975):** Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941. Zagreb, Školska knjiga.
- Krizman, B. (1978):** Ante Pavelić i Ustaše. Zagreb, Globus.

- Lažetić, P. (1989):** Milan Stojadinović i predizborna propaganda 1938. Zbornik Istarskog muzeja Srbije, 25, 117–139.
- Mićić, S. (2010):** Kraljevina Jugoslavija i anšlus Austrije 1938. godine. Beograd, Službeni glasnik.
- Nadoveza, B. (2010):** Milan Stojadinović i Hrvati. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.
- Opra, J. (2001):** Izborna kampanja Milana Stojadinovića 1938. godine. Arhiv, 2, 171–183.
- Petranović, B. (1980):** Istorija Jugoslavije: 1918–1978. Beograd, Nolit.
- Radojević, M. (1994a):** Udružena opozicija 1935–1939. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
- Radojević, M. (1994b):** Bosna i Hercegovina u raspravama o državnom uređenju Kraljevine Jugoslavije 1918–1941. godine. Istorija 20. veka, 1, 7–41.
- Sadkovich, J. (1988):** Terrorism in Croatia, 1929–1934. East European Quarterly, 22, 1, 55–79.
- Simić, B. (2007):** Propaganda Milana Stojadinovića. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.
- Stojkov, T. (1970):** O takozvanom Ličkom ustanku. Časopis za savremenu povijest, 2, 167–180.
- Stojkov, T. (1979):** Čehoslovačko-francuska aktivnost protiv M. Stojadinovića. Časopis za savremenu povijest, 1, 44–66.
- Stojkov, T. (1985):** Vlada Milana Stojadinovića. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
- Strang, B. (2003):** On the Fiery March: Mussolini Prepares for War. Westport, CT.
- Svirčević, M. (2012):** Milan Stojadinović i hrvatsko pitanje u Jugoslaviji. In: Đurković, M. (ed.): Milan Stojadinović: politika u vreme globalnih lomova. Beograd, Službeni glasnik, 85–97.
- Tešić, D. (1997):** Jugoslovenska radikalna zajednica u Srbiji: 1935–1939. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
- Trifković, S. (1992):** The First Yugoslavia and Origins of Croatian Separatism. East European Quarterly, 26, 3, 345–370.
- Trifković, S. (1993):** Yugoslavia in Crisis: Europe and the Croat Question, 1939–1941. European History Quarterly, 23, 4, 529–561.
- Trifković, S. (2012):** Milan Stojadinović, Italija i hrvatsko pitanje. In: Đurković, M. (ed.): Milan Stojadinović: politika u vreme globalnih lomova. Beograd, Službeni glasnik, 75–84.
- Vinaver, V. (1985):** Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata. Beograd, Institut za savremenu istoriju.

ENGLISH NEWSPAPER AND WWII: THE WAR REPORTING
OF *THE SOUTH CHINA MORNING POST* IN BRITISH COLONIAL
HONG KONG

Yizheng ZOU

The Centre for China's Overseas Interest, Shenzhen University, China, Nanhai Ave 3688, Shenzhen, Guangdong, P.R. China, 518060
e-mail: yizhengzou@gmail.com

ABSTRACT

There are numerous studies on China's Resistance War against Japan, most of which focus on mainland China. By contrast, there is very limited knowledge on the role of Hong Kong in the Anti-Japanese War in the 1930s. My research uncovers that the contribution of a British colonial English newspaper, the South China Morning Post in the anti-Japanese war has been largely neglected. I argue that while China had been invaded by Japanese military forces, the journalists, readers and lots of advertisers of the South China Morning Post focused on the pro-China reporting and essentially supported China's Resistance. Within the article, I disclosed how the board members and editors debated about the press freedom and the business profit issues, as well as the connections of the South China Morning Post with political parties such as the China Communist Party and the China Nationalist Party. As result of unique social position of the South China Morning Post, it became a flagship newspaper of the anti-Japanese invasion. As a result, international and local newspapers quoted and reprinted the South China Morning Post's war news and editorials. In brief, the South China Morning Post has a pivotal role in the history of China's Resistance War against Japanese invasion, which had been largely neglected in previous studies.

Keywords: China, Hong Kong, press, Japan, Anti-Japanese War, WWII, South China Morning Post

UN GIORNALE INGLESE E LA SECONDA GUERRA MONDIALE: LE
CRONACHE DI GUERRA DEL *SOUTH CHINA MORNING POST* NELLA
HONG KONG AI TEMPI DEL COLONIALISMO BRITANNICO

SINTESI

Molti studi affrontano il problema della resistenza cinese all'invasione giapponese e la maggior parte di questi si concentra sull'area della Cina continentale. Ci sono poche informazioni, invece, sul ruolo di Hong Kong nella guerra contro i giapponesi negli

anni '30. La mia ricerca rivela che il contributo del giornale britannico coloniale in lingua inglese, il *South China Morning Post* nella guerra contro il Giappone era stato ampiamente trascurato. Sostengo che mentre la Cina era stata invasa dalle forze militari giapponesi, i giornalisti, i lettori e molti inserzionisti del *South China Morning Post* si sono concentrati sui rapporti filocinesi e hanno così sostanzialmente sostenuto la guerra di resistenza cinese. Nell'articolo metto in evidenza di come i membri del consiglio di amministrazione e gli editori discutevano sulla libertà di stampa e sui problemi del profitto aziendale, inoltre, descrivo i collegamenti del *South China Morning Post* con i partiti politici come per es. il Partito comunista cinese e il Partito nazionalista cinese. Grazie alla sua posizione sociale il *South China Morning Post* divenne un giornale di punta durante l'invasione anti-giapponese. Di conseguenza, i giornali internazionali e locali avevano citato e ristampato le notizie di guerra e gli editoriali del *South China Morning Post*. In breve, il *South China Morning Post* aveva svolto un ruolo chiave nella storia della Guerra di resistenza cinese contro l'invasione giapponese che però era stato largamente trascurato negli studi precedenti

Parole chiave: Cina, Hong Kong, stampa, Giappone, Guerra contro il Giappone, Seconda guerra mondiale, *South China Morning Post*

INTRODUCTION

There are numerous studies on China's Resistance War against Japan, most of which focus on mainland Chinese parties and military forces. By contrast, there is very limited knowledge on how Hong Kong people participated in the Anti-Japanese War in the 1930s (Qi, 1989; Zhang, 1995; Zeng, 1999; Rong, 2005). The existing scholarship about Hong Kong anti-Japanese mass movement mainly sheds light on patriotic Chinese bourgeoisie, Chinese communist guerrillas or Chinese language press (Chan, 2009; Chu, 2010). My research uncovers that the contribution of a British colonial English newspaper, the *South China Morning Post* (SCMP) in the anti-Japanese war has been largely neglected. Few people know that while China had been invaded by Japanese military forces, the journalists, readers and lots of advertisers of the SCMP focused on the pro-China reporting and essentially supported China's Resistance War against Japan. Particularly, I have to highlight that the SCMP made various pragmatic business decisions and were not in full control of China government or political parties; nevertheless, it still see things more or less from a Chinese patriotic perspective irrespective of who was paying the bills, which shows the notion of editorial independence in the international conflicts.

Scholars have discussed a lot about the importance of Hong Kong during the period of China's Resistance War against Japan. Li Gucheng thought that before the fall of Guangzhou, Hong Kong Chinese press were conservative, non-political or with amorous content because they were supervised and suppressed by the Hong Kong government. After the fall of Guangzhou, many anti-Japanese newspapers crowded into Hong Kong. Hong Kong became the base of the Anti-Japanese War (Li, 2000). However, Wang Xi-aolan's research on the Anti-Japanese War reporting strategy of the China Nationalist Government pointed out the anti-Japanese propaganda in Hong Kong was not satisfying, viz., there were still significant media in Hong Kong supporting Japan until May 1941; As a result, the China Nationalist Government sent a memorandum to the British Embassy in China about this matter (Wang, 1998). Both Li and Wang focused on the Chinese press studies and arrived at different conclusions. I have to highlight that their research neglected the English press studies and I argue that the SCMP gradually paid more and more attention to the anti-Japanese news reporting and finally supported the China's Resistance War against Japan until the fall of Hong Kong in 1941. The SCMP also improved the anti-Japanese reporting Hong Kong, which evidenced Li's finding. The importance of the SCMP in Hong Kong could also be proved in Wang's argument, viz., the SCMP showed its independent and pro-China stance when the British Hong Kong colonial government and some private media were of vagueness or even support to Japanese invasion in China.

In addition, the role of the SCMP in China's Resistance War against Japan is important because the international media were indifferent toward Japanese invasion in China. Scholars did some context analysis about reporting on the Sino-Japanese conflicts in the 1930s. They noticed that *The Times* was not friendly to China and Chinese people, which obviously meant the newspaper did not sympathize with China nor did it criticize the Japanese invasion in China (Zhang, 2007; Chen, 2012). As a result, in February 1939, a representative of the China Nationalist Government visited the general manager of *The Times* to remind him not to support Japan with Japanese news sources and that they should use more China government news sources. Thereafter, *The Times* expressed that it would adjust its content as required (Wang, 1998, 119).

During the 1930s, the SCMP served the British and Chinese bourgeoisie audiences and thus enjoyed the status of being one of the most influential newspapers in Hong Kong. At the very beginning, the SCMP management worried that reporting on Sino-Japanese conflicts would be offensive to British readers, some of whom did not like the Chinese to attack Japanese residents in Hong Kong. More importantly, they were concerned that Japanese advertisers might abandon the SCMP and advertise in other newspapers. However, if the SCMP did not report the Anti-Japanese War sentiment or how China bravely battled Japan, Chinese readers might abandon the SCMP, which would be a disaster for it too. Although Chinese and British readers had different interests in Hong Kong, which were reflected in the SCMP, nevertheless, the management finally realized they had to publish Anti-Japanese War reports if they wanted to make long-term profits. The SCMP Ltd. formed almost a monopoly in the Hong Kong English press. Therefore, Japanese advertisers had to place their advertisements in the SCMP if they wanted good results. Even if the Chinese readers boycotted the Japanese advertisements, there were

still British and other foreign readers. The SCMP still had a good advertising value. The editor and the board reached an agreement to report anti-Japanese War news and the strategy meeting the demand of Chinese readers' patriotic sentiment in Hong Kong prior to December 1941 became very profitable, as a result, the income and circulation showed unexpected rise.

THE SOUTH CHINA MORNING POST MANAGEMENT AND JOURNALISTS

Between 1939 and 1940, Hong Kong suffered pressure from Japan. Mentioning words like “Japanese invasion”, “War Atrocities” publicly in the Chinese language newspapers was not allowed (Sa, 1985). After Chinese newspapers were asked to delete the anti-Japanese words and reports, the SCMP still reported such news to encourage an anti-Japanese spirit. From the perspective of the editor, Henry Ching thought it was wrong for the Japanese to invade China and slaughter Chinese civilians.¹ In addition, he thought anti-Japanese reporting could better attract Chinese readers (Hutcheon, 1983). As a result, he decided that the SCMP should execute an Anti-Japanese War reporting policy. From the perspective of the SCMP management, they worried about the possible detrimental impact of anti-Japanese reporting to the SCMP, but they chose finally to acquiesce (Hutcheon, 1983).

Fortunately for the SCMP income, Japanese advertisers especially had no better options after the other morning paper, the *Hong Kong Daily Press*, became the fortune of the Chinese Nationalist Government.² This acquisition would make the *Hong Kong Daily Press* a “pro-British and pro-Chinese” newspaper; viz., a newspaper working with the Hong Kong government and the Chinese Nationalist Government.³ China Nationalist Government General Wu Teh Cheng and Madame Sun Yatsen made former United Press journalist Israel Epstein an editor of the *Hong Kong Daily Press*.⁴ As Madame Sun Yatsen's friend and partner in the Chinese Defence League, Israel Epstein later became the assistant editor at the SCMP because of the unpopularity of the *Hong Kong Daily Press* (Epstein, 2004). Israel Epstein was not Chinese, but he dared to write articles to criticize the Japanese invasion. When the Japanese occupied Hong Kong, the British were sent to an internment camp. Before the fall of Hong Kong, the CCP Hong Kong branch believed the Japanese would arrest and kill Epstein, who had a Westerner's face and wrote lots of anti-Japanese propaganda in a British newspaper (Epstein, 2005, 145). Liao Chengzhi, CCP representative in Hong Kong managed to fabricate Epstein's death and another communist journalist, Yang Gang, sent him to a safe house. Although Epstein was arrested later, he finally fled to Macau after the Japanese took over Hong Kong in 1941 (Epstein, 2005, 160). Israel Epstein's articles appeared in both the SCMP and *China*

1 I interviewed with the son of editor in chief Henry Ching, Henry Ching Jr. via e-mail communication on 4. 3. 2013.

2 SLMB, Volume K, H. Guard to G.M. of the SCMP on 10. 7. 1939.

3 SLMB, Volume K, H. Guard to G.M. of the SCMP on 10. 7. 1939.

4 SLMB, Volume K, H. Guard to G.M. of the SCMP on 10. 7. 1939.

Defence League Correspondence (Epstein, 2005, 144). His main theme was to call for help for the Chinese people to resist the Japanese invasion.

Cooperating with the SCMP met the best interests of the Hong Kong and Shanghai Bank (HSBC) during the anti-Japanese invasion period. The evidence of this assertion is seen in the paper's rejection of one director's advice. In 1933, a HSBC and SCMP director argued that anti-Japanese reporting would "do harm to the company's newspaper interests" and actions should be taken "to refrain from inserting any further" anti-Japanese reporting (Hutcheon, 1983, 76). However, the dual directors in HSBC and SCMP Ltd., R. G. Shewan and A. L. Shield, did not interfere with anti-Japanese reporting after the HSBC formed its position toward the Sino-Japanese war: to support China against the Japanese (King, 1988, 358). The SCMP attempted to retain some long-term Japanese advertisements; at the same time, the SCMP printed Anti-Japanese War reporting in a big scale.

As the Hong Kong English newspaper with the largest readership, the SCMP played the most important role in the Anti-Japanese War movement because the editor, Henry Ching, negotiated with the board chairman, John Scott Harston, on the issue of Anti-Japanese War reporting. Henry Ching shared the Chinese sense of nationalism and their indignation against Japanese aggression (Hutcheon, 1983, 77); in addition, he resisted pressure, insisted his editorial freedom and debated with the board chairman (Hutcheon, 1983, 76). In the end, Ching made Anti-Japanese War reporting the main theme of the news reporting in the 1930s.

Henry Ching was the backbone of the SCMP. In Robin Hutcheon's *SCMP: The First Eighty Years*, Ching was depicted as a man who possessed "Britishness" and Chinese nationalism. Profoundly influenced by Japanese invasion topics among his Chinese friends, Ching told the board that Chinese readers to pay extremely close attention to this momentous event (Hutcheon, 1983, 76). The board finally realized its best strategy was non-interference to the editor's decision: namely, to enjoy the increased circulation figure, and accept advertisements from pro-China or China government advertisers, as well as Japanese advertisements, which had been declined by the Hong Kong Chinese press and later by the *Hong Kong Daily Press*.⁵ As a result, for 1939, the paper's net profit increased about 300 percent over that of 1936 (Hutcheon, 1983, 78–84). The increase was high partly because the profit of 1936 was very low because of economic depreciation.

The SCMP employed what would now be called a diverse staff. When Violet Sweet Haven worked for the SCMP in 1940, there were only nineteen men for the two newspapers – the morning paper SCMP and SCMP's afternoon paper *Hong Kong Telegraph* – and she was the only female journalist in the Hong Kong newspaper industry. They were two Australians, three Australian-Chinese, six Englishmen, four English-Eurasians, one Scot, one Chinese, one Indian and one New Zealander. Half of the editors and the majority of the SCMP staff were Chinese. Some of the journalists had graduated from Yenching University (Yanjingyanjiuyuan, 2001, 87). Henry Ching, the editor of the SCMP, played cricket with other Chinese in his spare time. All the close connections with the Chinese

5 SCMP, 26. 9. 1931: Action by Chinese Newspapers: Japanese Advertisements to be refused, 13; SLMB, Volume K, H. Guard to General Manager of the SCMP on 10. 7. 1939.

made it understandable that the SCMP's reports positively portrayed Chinese nationhood. The British, Australian, and New Zealander editors disliked the Japanese invasion and also supported the Chinese people. Their feelings toward the invasion may have been different, however, from their Chinese counterparts: they might have been sympathetic toward the plight of the Chinese in the war, while the Chinese editors were angry.

Reporting the Sino-Japanese disputes was a correct ethical and financial decision for the SCMP, and this act of showing loyalty to the British Empire was not limited to publishing anti-Japanese articles. Henry Ching also wrote articles from time to time on the subjects of St George's Day, Empire Day, or Anzac Day with an easy fluency that came spontaneously from a sense of natural pride and commitment (Hutcheon, 1983, 76).

THE INVOLVEMENT OF THE POLITICAL PARTIES

The SCMP had not been strictly censored before because of the different censorship policy toward English newspapers. During the 1930s, the China Defence League and the Nationalist Party (KMT) were trying their best to get financial and international support from Westerners and overseas Chinese in Hong Kong. An English newspaper that had a powerful influence and was immune to the censorship restriction would be helpful for anti-Japanese reporting.

Both the CCP and KMT had connections with the SCMP in the 1930s and 1940s Anti-Japanese War period. Chiang Kai-shek sent his representative Chen Qiyu to Hong Kong to meet Tse Tsan Tai, the founder of the SCMP, who still participated in the business activities of it.⁶ The KMT hoped Tse would use his influence to persuade the SCMP to support the KMT's Anti-Japanese War. Tse Tsan Tai said he would help (Yang, 1955, 58). Tse Tsan Tai wrote articles for the SCMP, and called on different political powers in China to unite to fight against the Japanese (Yang 1955, 58; Wang, 2003).

The SCMP sometimes printed books compiled by the Nationalist Government. After Japan invaded China, the SCMP subscriptions in Chinese cities had fallen, though this was compensated by increasing numbers of readers in Hong Kong who escaped from the Mainland. Still, the SCMP did not print as many newspapers as before and the advertisement income dropped too. For example, in 1939, the advertisement income dropped 22 percent and the newsprint use dropped 18 percent. Unexpectedly, the SCMP income dropped only 4 percent.⁷ The explanation was that the SCMP had new printing orders from the China Defence League and the China Nationalist Government. When SCMP profits had declined due to the war, it found a way to stop the profit losses through doing business with anti-Japanese parties. Between 1938 and 1941, the SCMP printed pamphlets entitled *Japanese Trample on Foreign Rights in China*, *Sino-Japanese Hostilities in North China*, *Can China Win?* (China Information Committee, 1938a; China Information Committee, 1938b). These pamphlets were edited by the China Information Committee, which was an international department of the Nationalist government founded for the purpose of anti-Japanese propaganda. Accord-

6 SLMB, 1920s–1930s.

7 SLMB, Volume L, Report of General Manager Ben Wylie to the Board of Directors on 19. 12. 1939.

ing to Wang Xiaolan's research, the Nationalist government decided to found its own media and cooperated with international media to produce anti-Japanese propaganda beginning in 1937 (Wang, 1998, 112–122). In 1938, the SCMP started to print pamphlets by the China Information Committee (Wu, 1990, 125). Most importantly, the SCMP actively took part in cooperating with Chinese resistance against the Japanese invasion, which called on Hong Kong to support Chinese industry in the war.⁸

Furthermore, the SCMP printed the publications of the China Defence League, a powerful anti-Japanese organization in Hong Kong and mainland China chaired by Madam Soong Ching Ling. The *China Defence League Correspondence* actually became a co-publication of the SCMP; the editor Israel Epstein wrote articles for it and the SCMP printed them. The circulation increased from one thousand to two thousand copies per issue worldwide (Gan, 2004, 98–101). Reporting differences between the two publications were not obvious after 1940.

The decision to work for anti-Japanese propaganda publishers brought new business orders but endangered the lives of SCMP journalists. Epstein was one heroic example of a SCMP journalist who supported the Anti-Japanese War. These journalists worked with KMT in spreading important information to the world. For example, in a 1938 editorial, it sent a warning to the United States and Britain that Japan had finally abandoned hope of diplomatic or other assistance from Great Britain and no longer cared whether she provoked Britain by trespassing in the Hong Kong area.⁹ It had important influence in the international media when some news agencies such as the United Press International focused on Japan instead of China or Hong Kong after 1938 because the United Press International believed the Chinese war was in a “strategic stalemate” and spent more of its budget on reporting about Japan (Epstein, 2005, 118).

ANTI-JAPANESE BANKING ADVERTISERS

The SCMP had long-term banking advertisers in its finance section, including the Hong Kong and Shanghai Bank, Bank of China, the Bank of Canton, and the Bank of East Asia. All of them were assets or important partners of the Republic of China government. The HSBC had participated in the Chinese government's loans and economic development since the late nineteenth century (King, 1998, 278). The HSBC was particularly involved in national affairs: “Throughout the 1930s, in keeping with its long-standing connections with government finance in China, the bank took a leading part in efforts to stabilise the Chinese national currency” (HSBC Holdings Plc., 2009).

Frank H. H. King studied how the HSBC cooperated with and supported Chinese governments closely and vigorously. He pointed out that after 1937 the HSBC changed its policy from “active support for China” to “opposition to Japan” (King, 1998, 358), other banks' influences were slightly less direct. The Bank of Canton was owned by overseas Chinese reformer and patriot Li Yutang, who funded Sun Yatsen's revolutionary activi-

8 Mason City Globe Gazette, 21. 7. 1939: Chinese Industrial Co-op Move is Supported by British, 6.

9 The Zanesville Signal, 13. 10. 1938: Chinese Rush Troops into Danger Zone, 1.

ties, the Bank of China and the Bank of Kwangsi (Hong Kong Branch) were owned by the China Nationalist Government, and the Bank of East Asia was a Hong Kong Chinese merchant-owned bank. All of these banks targeted Chinese clients and advertised in the SCMP to attract higher class Chinese to open accounts and do business with them. The HSBC did not target common Chinese clients, thus the Bank of Canton and the Bank of East Asia covered many Chinese bank account holders in Hong Kong. The Bank of China was located in the building of the Bank of Canton after 1938 (Yao, 1968, 31), and was in close cooperation with the Bank of East Asia (Sinn, 1994, 49–50). These banks all had clear anti-Japanese attitudes (Zhongguo Yinhang Zonghang, Zhongguo Di'er Lishi Dang'an'guan, 1991, 1586–1587);¹⁰ the SCMP had to pay attention to these advertisers' reactions when it reported news.

JAPANESE ADVERTISEMENTS

Chinese newspapers had united activities against the Japanese invasion as early as 1931. That is, all the local Chinese newspapers in Hong Kong had a meeting to announce their decision to reject all Japanese advertisements and shipping news.¹¹ However, Japanese shipping firms had advertised in the SCMP since its founding. In 1907, an editor published anti-Japanese editorials in the SCMP and Japanese shipping advertisements were withdrawn by a Chinese agent. As a result, the journalist had been warned, “Care has always to be exercised so as to avoid if possible the rendering of any such boycott possible” (Hutcheon, 1983, 29). As a result, the Japanese shipping advertisements appeared in the SCMP. They were with the Anti-Japanese War reporting in the 1930s until Japan took over Hong Kong.¹² The explanation is simple: the SCMP had important advertising value and the Japanese shipping companies did not want to abandon it. There would be potential clients in the British and even some Chinese readers. Thus, the SCMP still collaborated with the Japanese merchants for profit.

Until July 1941, the sole agent of Asahi Beer, Mitsui Bussan Kaisha, Ltd., still advertised in the SCMP, although few other Japanese commercial advertisements were printed alongside the SCMP's anti-Japanese articles. The SCMP criticized the Japanese invasion but accepted advertisements from a Japanese beer company. However, the SCMP Asahi Beer advertisement changed its look; for example, the picture of the Japanese flag on the Asahi beer bottle disappeared, as did the beer bottle, and only a glass of beer with an indication of the Asahi brand showed in the SCMP.¹³ The SCMP did not like to miss any opportunities to make money, especially from a long-term client.

The SCMP editors were worried about an invasion by the Japanese. One journalist recorded, “the Japanese are on the boarder [sic] thirty miles away. If they bomb Hong Kong it would be wholesale slaughter, and we, sitting here in this newspaper office, are

10 Huazi Ribao (Chinese Mail), 3. 12. 1939.

11 SCMP, 9. 26. 1931: Action by Chinese Newspapers: Japanese Advertisements to be refused, 13.

12 SCMP Shipping Advertisements in 1930s.

13 SCMP, 1. 7. 1941: Advertisement, 15.

in the centre of the most densely populated square mile on earth. It would go up in flames like paper” (Haven, 1944, 154). Placing Japanese advertisements showed the SCMP management wanted to keep its income stable and benefit from Japanese advertising income and Chinese reader subscription. In a word, the SCMP management had a different attitude than the editor, Henry Ching. However, Ching still had a big family to feed with his salary, which meant he had to work for the SCMP; otherwise, he could not find such a good job with HK\$1400 per month, which was partly from the Japanese advertisers.¹⁴

The SCMP kept Japanese shipping and consumption advertisements while it did abundant anti-Japanese reporting. In the tough wartime economy, Japanese advertising income was important for the SCMP and the practice was accepted. For example, Japanese shipping advertisements occupied 10 percent to 20 percent of the SCMP shipping advertising columns. However, the remaining advertisers still expected Chinese readers, who were no less than 30 percent of the SCMP audiences, and who liked to read Anti-Japanese War reporting, to support them by buying their products. Furthermore, the British audience, some of whom had businesses in China, also needed to check the SCMP Anti-Japanese War news. The SCMP was the rare medium accepting Japanese advertisements in Hong Kong. Therefore, whatever Anti-Japanese War reporting the SCMP did, Japanese advertisers had no say in the cooperation with the SCMP. Thus, the SCMP had no pressure to worry about the Japanese advertisers and could appeal to Chinese readers with numerous Anti-Japanese War reporting.

READERS

From 1931 to 1941, the population in Hong Kong doubled because of war in China. The majority of the immigrants were civilian refugees who had difficulties making a living in Hong Kong. The minority of these immigrants or refugees were businesspeople and celebrities (Zhang, 1994). Those business people and celebrities were similar to the existing Chinese readers who were bourgeoisie, or the “better class”, as the SCMP called them. The new Chinese audiences could help the SCMP slightly offset the decreased circulation in China’s cities lost to the Japanese army.¹⁵ Meanwhile, the thousands of British and other European refugees could bring more potential audiences and advertisers to the SCMP.¹⁶ As a result, the “circulations generally have shown a steady increase”.¹⁷

The SCMP was not keen on an anti-Japanese reporting at the beginning of the 1930s. As the Chinese in Hong Kong became angrier about the Japanese invasion, the SCMP brought the facts of the Japanese invasion and anti-Japanese activities to the attention of Chinese and Westerners in Hong Kong. The SCMP was independent; reporting the crimes of the Japanese army was also a brave decision because Japan had a good relationship with Britain. The paper reported boycotts, attacks, and riots against Japanese in China and

14 SLMB, Volume L, 19. 12. 1939.

15 SLMB, Volume K, 15. 12. 1938, 173.

16 SCMP, 20. 8. 1937: List of Refugees, 14.

17 SLMB, Volume K, 15. 12. 1938, 173.

Hong Kong.¹⁸ The SCMP also portrayed the humiliation of the Chinese and their nationalism via many editorials on the KMT government's Anti-Japanese War activities and the local Chinese community's hatred toward the Japanese. For example, the SCMP reported the half-mast flags on Chinese Humiliation Day.¹⁹ In addition, they also reported the slogans calling for Chinese to unite to fight against Japanese on the Hong Kong streets.²⁰

The SCMP also cared about its Western readers' demands for security during the anti-Japanese riots in turbulent Hong Kong. For example, in 1931 it published a letter from a reader called "Englishman" who supported the Japanese suppression of Chinese anti-Japanese movements:

How many right-thinking Chinese must bow his head in shame after the disgusting incidents of the past week-end? A very appropriate "Humiliation Day" might be held now (they are very good at holding such days it seems). These events bring us back to the events of the past few years which have been one long string of murders and worse, i.e.,

The Nanking Outrage 1927.

The Hankow incident 1927.

The Tsman affair where again innocent Japanese were murdered.

The murder of Priests in Hupeh.

The murder of missionaries all over China on different dates.

The affair of JOHN THORBURN which every Briton must justly feel ashamed of the inability of his own Government to obtain satisfaction over. The Japanese it seems are the only nation who have the courage to try and put a stop to all this fool beastliness. I wonder what would be the reaction if Chinese were murdered by mobs in Britain?

ENGLISHMAN.²¹

The newspaper could select and publish letters from readers, but this case exhibited that the SCMP still had no exclusive policy to support the Chinese anti-Japanese sentiments at that time. In particular, this letter reflected that the British residents feared Chinese anti-foreign activities and stood with the Japanese army which invaded China. Overall, the SCMP mistakenly evaluated the potential influence of this reader's letter. The SCMP just wanted to represent the needs of British residents who advocated a safe and stable Hong Kong, and no Chinese rose up to kill British in uprisings. This tone of calmness was evident upon occasion in the SCMP. In 1931, the SCMP recriminated against the Chinese community in editorials indicating the British were intolerant of the anti-Japanese riots in Hong Kong, and Chinese nationalists were regarded as hooligans:

18 SCMP, 29. 9. 1931: Further Rioting, Boycott Leaflets, 13; SCMP, 24. 9. 1931: Wanchai Riot: Chinese Attack on Japanese Shops; Hong Kong Feeling: Flags Half-Masted on Chinese Buildings, 13.

19 SCMP, 24. 9. 1931: Hong Kong Feeling: Flags Half-Masted on Chinese Buildings, 13.

20 SCMP, 29. 9. 1931: Further Rioting, Boycott Leaflets, 13.

21 SCMP, 29. 9. 1931: Englishman, "Colony's Shame", 9.

*The air is full of recrimination and the Editor's box is choked with letters [from British], all anonymous all indignant, almost all making personal attacks on this or that official [...] Let it be stated again also that the attitude of the Chinese community and its leaders calls for condemnation. The rioting, looting and killing were, of course, the work of hooligans; but the great majority of Chinese residents regarded the excesses with complete tolerance, even amusement and gloating, entirely oblivious to the human suffering and to the moral and political considerations involved [...] A taunt in many letters directed against the Chinese members of Council is of undue timidity; but it is surely cowardly to abuse them from behind the shelter of assumed names. We agree that the Chinese members were not effective. A suggestion made in one letter is that they could easily have broadcast by radio their condemnation of the riots and their appeals for order. That would probably have been of much help to Government; and if the advice did not reach the hooligan understanding it might at least have brought about a different outlook among the better classes and saved the Chinese community generally from the heavy reproach which now lies upon it [...] Responsible comment we shall publish, but we shall not print letters which are offensively recriminatory and abusive. The crisis is too recent to permit any encouragement of verbal brickbats to add to the damage.*²²

The permanent policy of the SCMP was to make a profit from the Chinese and British audiences in a peaceful Hong Kong. From the foresaid editorial, the SCMP clearly stated its stance: it wanted to be a judge and tool to stabilize Hong Kong through “a recrimination”. It blamed the Chinese bourgeoisie readers, their leaders, and even the Chinese community, though it also took a punch at the indignant British readers for criticizing Chinese leaders.²³ The SCMP respected Chinese readers and protected them when they were attacked. This showed that the SCMP realized that it should maintain a peaceful relationship with the Chinese community, especially Chinese leaders. Irritating Chinese audiences was not in the best interest of the SCMP.

The SCMP at that time still encouraged people to respect Japanese civilians and boycott any anti-Japanese activities in Hong Kong. It also wanted to win the trust and favour of both Chinese and British audiences by its judgement; in other words, it criticized the Chinese overall, so that British audiences would be satisfied. Similarly, it reprimanded angry British audiences. Nevertheless, it was not easy to find a balance at that time between Chinese and British audiences. In particular, in a British reader letter published in the SCMP, the Japanese invasion was said to be a kind of “courage”, the Chinese rising had been considered “fool beastliness” and Chinese were expected to be “murdered”.²⁴ As a result, Chinese audiences showed their resentment about the SCMP's stance. A Chinese named P. Chan sent a protest to the SCMP the next day:

22 SCMP, 29. 9. 1931: Recrimination, 10.

23 SCMP, 29. 9. 1931: Recrimination, 10.

24 SCMP, 29. 9. 1931: Englishman, Colony's Shame, 9.

*Your leading article of this morning calls for a word of protest from the Chinese community [...] No doubt, the Chinese members of Council who you say have been attacked anonymously are equally capable of defending themselves, should they wish to do so. What seems to me to call for an answer from me is your remark [...] I say that you had absolutely no reason for it... Your sweeping statement was as unfair as it was mischievous [...] The Chinese, while being indignant over the high-handed action of the Japanese in Manchuria, are all for the preservation of good order in the Colony [...] Your remark is libellous, and I think that the least you can do is to withdraw it.*²⁵

More Chinese readers sent letters to the SCMP to require the SCMP to withdraw the previous editorials. The SCMP had to clarify that they had never suggested that the better class Chinese residents approved of the outbreaks, and they regretted if their comment could be so interpreted.²⁶ Another Chinese claimed that the Germans were badly treated by the British in the World War I, and he asked the SCMP why it did not report much on the wholesale massacre of Chinese people in Korea and in Manchuria while stating the Japanese must not be molested in Hong Kong.²⁷ The editor of the SCMP explained that local incidents concerned the SCMP more than external news in the neutral British colony.²⁸

During the anti-Japanese riot in 1931, Chinese leaders did not react, and condemned Chinese discord immediately. They did not prevent such movements in time, obviously, because they had their specific concerns, which included understanding Chinese patriotism and even indignation that they could not speak out in the public. In other words, silence was a kind of acquiescence. However, British community leaders were not happy about this and suggested they take further and effective action. Lieutenant Colonel T. A. Robertson claimed, “A punishment of HK\$5.00 or seven days to an offender seems futile”.²⁹ Members of the “Reform” Club “proposed, seconded and carried unanimously that arrangements be made to hold an emergency meeting of the Executive and Legislative Councils” immediately and to “stand in solemn silence with bowed heads and hands firmly on the Board table, for one minute” before the meeting.³⁰ On the same page, the *SCMP* also printed the declaration of the Hong Kong Government that “Sections 7-14 of the Peace Preservation Ordinance 1886 are in force”, so it was “the citizen’s duty” to “keep off the streets” because arrests were on the way.³¹

Under such a pressure, the three Chinese Legislative Council members, Robert Kotewall, Shou Son Chow and S. Y. Tso, arranged a meeting with the SCMP reporter. These three Chinese leaders hoped the SCMP would pass some messages to the Chinese community: firstly, they had already informed the Chinese press of “condemning the unfortunate incidents of the last few days and advising the Chinese to observe the law”;

25 SCMP, 30. 9. 1931: Chinese Protest, 9.

26 SCMP, 30. 9. 1931: Chinese Protest, 9.

27 SCMP, 30. 9. 1931: Chinese Protest, 9.

28 SCMP, 30. 9. 1931: Chinese Protest, 9.

29 SCMP, 28. 9. 1931: The Anti-Japanese Riots, 10.

30 SCMP, 28. 9. 1931: Hongkong’s Disgrace, 10.

31 SCMP, 28. 9. 1931: Keep off the streets, 10.

Secondly, the Chinese leaders did not berate Chinese residents but criticized “the real agitators generally go unpunished by remaining in the background”; Thirdly, instead of deploring the Japanese victims, Chinese leaders showed their concern about Chinese residents, hoping Chinese residents would not suffer from disturbances and agitation. In particular, there were “more Chinese residents in Japan than there [we]re Japanese living in Hongkong”, so it would not be wise to continue to injure and kill Japanese; Finally, Chinese leaders told the SCMP, “Love of country is a virtue we all cherish, but we serve our country best by pursuing the right course”.³²

In brief, the three Chinese leaders held the same opinion that “the Government could not have done anything to prevent people from showing their [patriotic] feelings, provided that nothing was done to disturb the peace of the Colony”.³³ Chinese leaders showed tolerance for Chinese residents and attributed the riots to unknown agitators even if the police had arrested some Chinese residents had been arrested. Chinese residents in the eyes of Chinese leaders were not mobs and the SCMP portrayed an image of responsible and patriotic Chinese leaders. Although patriotism in the eyes of Chinese leaders was obeying the law with buried feelings, nevertheless, it was more progressive than the neutral position of the Hong Kong government. As a result, their support of the SCMP protected not only Chinese national esteem but also improved Chinese social position because they tried to build a consensus that Chinese feelings should be respected though riots were not accepted.

The SCMP made periodic attempts to report anti-Japanese news. This stance formed under the pressure of the SCMP Chinese readers. The *SCMP* had to treat their Chinese readers with respect because most of them were bourgeoisie. In fact, days before the Chinese audiences’ protest, the SCMP had already pointed out that the “Chinese [man] is not so much cowardly as discreet as peace loving: he fights ferociously when he is sufficiently angered.”³⁴ However, this was still far from enough. A stance of “sympathizing with Chinese” should be changed to “anti-Japanese invasion” to meet the needs of its Chinese readers. In particular, the change of the SCMP stance rested with a series of complex and integrated factors of management, readers, editor, advertisers and political parties, which have been previously elaborated upon.

While some international newspapers were still uncertain about the nature of Sino-Japanese conflicts after the Marco Polo Bridge Incident, a Chinese reader pointed out in the SCMP that the newspaper “can be taken to represent the views [of] practically every thinking Chinese”. Obviously, the audience had such an impression because the editor of the SCMP was seriously influenced by the Chinese community in Hong Kong and the SCMP had to report Anti-Japanese War news more frequently (Hutcheon, 1983, 76). In addition, Chinese readers had been granted the power to criticize the Japanese invasion and even Western powers that did not help China during the war. In particular, the SCMP also became a place where Chinese audiences supported “Chinese people who have al-

32 SCMP, 28. 9. 1931: Sound Advice by Chinese members of Council, 14.

33 SCMP, 28. 9. 1931: Sound Advice by Chinese members of Council, 14.

34 SCMP, 24. 9. 1931: China and Japan, 10.

ready reached their last limits of endurance” and had “no alternatives except to meet force with forces in an endeavour to preserve their existence as a race on the surface of this earth which they have learnt to love and treasure for more than four thousand years”.³⁵ Although the SCMP was a British colony paper, it was bold to publish Chinese audiences’ voices such as labelling “governments of both Europe and America” as responsible for the invasion of Japan.³⁶ Not only had the SCMP achieved its goal of ingratiating itself with the Chinese audience to make a profit, the SCMP also tried to maintain Chinese “territorial integrity and national independence in the face of an alien invasion” via its pages; for example:

*Today the Chinese people are united as one man behind the Central government and are resolved to wage a war of prolonged resistance against their insatiable invaders who are by far superior to them in modern equipment of war on three fronts – physical, spiritual and intellectual, while the world Powers apparently look on and are merely concerned over the evacuation of their own nationals and the International Settlement and the Concessions [...] It is to be hoped, therefore, that all the sane peoples of the world will give China at least their moral, if not material, support for furthering her noble mission.*³⁷

Furthermore, in its editorials the SCMP showed a solid support to Chinese people and asserted that Japan would lose the war and the Chinese would win. Such a stance was much more progressive than British mainstream newspapers such as *The Times*, which did not report the Sino-Japanese War in a big scale and showed an indifferent attitude. By doing so, the SCMP differentiated itself from Western English media, which at the very beginning, did not understand the nature of the Japanese aggression and the justice of Chinese resistance, let alone the SCMP’s affinity with Chinese audiences, which the Western media did not own.

The Japanese invasion unambiguously damaged Hong Kong Chinese merchants’ normal trade and manufacture. Therefore, Hong Kong Chinese merchants had a strong anti-Japanese motive. Thus, although the management once hesitated, they finally acquiesced to the readers regarding the Anti-Japanese War reporting. Moreover, the SCMP even published a War Edition for a short time after 1937. Nevertheless, the limited Chinese readers themselves could not support the SCMP’s new venture and finally it became a failure. This case showed that the SCMP had been tempted by the profitable combined reporting strategy, viz., attracting Chinese and British readers. Without the Anti-Japanese War reporting, Chinese readers would not be happy. However, if the SCMP emphasized the same topic too much, it would not help get more sales in the British community.³⁸

35 SCMP, 18. 8. 1937: A Chinese Observer, “China at Bay”, 9.

36 SCMP, 18. 8. 1937: A Chinese Observer, “China at Bay”, 9.

37 SCMP, 18. 8. 1937: A Chinese Observer, “China at Bay”, 9.

38 SLMB, Volume K, Franklin to the Board on 12. 10. 1939.

When Hong Kong was attacked by the Japanese army, Madam Sun Yatsen published a statement in the SCMP calling on all Chinese to unite to expel the Japanese.³⁹

In the same day's SCMP, a Chinese reader named Walter Hanming Chen pointed out the hypocrisy of Japan's "sincerity" and "real desire for peace", and asserted "Japan will regret this day for the mighty forces of America, Britain and China will bring about her extermination".⁴⁰ The SCMP had no choice but to exhibit a clear anti-Japanese attitude, whether from the perspective of justice or the perspective of business.

Chen Junbao, the librarian of the Hong Kong University Library, pointed out that anti-Japanese reporting was beneficial and the Hong Kong and Guangdong students would like to use the SCMP to call for support to the mainland Chinese resistance against the Japanese; In addition, he asserted the SCMP provided detailed and accurate Anti-Japanese War news, while Chinese newspapers avoided mentioning some news (Chen & Xie, 1999, 341). In a word, the SCMP was cooperative under demands of Chinese readers and provided a platform for anti-Japanese reporting.

The present analysis of the SCMP news on Sino-Japanese conflicts in the 1930s revealed the SCMP had the following characteristics in reporting anti-Japanese news. First, the SCMP retained a freedom of the press policy and reported the truth of the Japanese invasion of China, even under pressure from the Hong Kong government and the board of the SCMP in the colony, which remained neutral. Next, although the SCMP did not like communists for a long time, it still reported the CCP's cooperation with the central government of China to fight against the Japanese. Third, the SCMP criticized the non-interference policy of Western powers from time to time. Fourth, the SCMP reported events like the boycott against Japanese and murders of Japanese in a quasi-indifferent tone; in other words, it did not criticize these kinds of terrorist behaviours, but displayed an attitude of *schadenfreude*. Finally, after 1938, the SCMP started to encourage the mainland China anti-Japanese movement, criticized the Japanese frequently, and wished for the success of the Chinese in the Anti-Japanese War, though the Chinese suffered failures most of the time. That is to say, based on the demands and requests of Chinese readers and various nationalist parties, the SCMP published anti-Japanese reporting.

THE WIDE INFLUENCE OF *THE SOUTH CHINA MORNING POST* ANTI-JAPANESE REPORTING

The SCMP was the most influential anti-Japanese reporting medium in Hong Kong though it was considered a very conservative British newspaper (Haven, 1944, 151). The unmatched position of the SCMP in Anti-Japanese War reporting not only attracted a Chinese audience, but also increased its popularity worldwide, which was potentially beneficial for its business. In other words, the SCMP built up a positive public image of supporting the Anti-Japanese War movement, which helped its branding.

39 SCMP, 9. 12. 1941: Soong Ching Ling's Letter, np.

40 SCMP, 9. 12. 1941: Japan's Sincerity, np.

The SCMP's influence was not only noticed by the China Defence League and KMT, political moderates also considered the SCMP's support in their anti-Japanese reporting. *Ta Kung Pao*, a newspaper for Chinese moderates, said in an editorial that all the Hong Kong English newspapers sympathized with China and the SCMP was the most powerful. Therefore, the SCMP's comments had an important influence in encouraging the anti-Japanese movement and Chinese nationalism in Hong Kong.⁴¹ Some of its encouraging editorials were translated elsewhere, and Chinese nationals were greatly encouraged.

Hong Kong local newspapers like *The Industrial & Commercial Daily*, *Chinese Mail* and *Ta Kung Pao* reprinted SCMP editorials from time to time. In the reporting of the Wang Jingwei incident, the American appeasement policy, and in regard to the notorious Japanese invasion of mainland China, the SCMP was the flagship firing at Japan and the puppet Wang Jingwei government.⁴² The *Chinese Mail* stated that the SCMP's editorials encouraged anti-Japanese parties and advocated Chinese nationalism.⁴³ The effect was magnified by the Hong Kong Chinese newspapers and mainland Chinese newspapers like the *New China Daily*. Therefore, in January 1939, Liao Chengzhi said that the SCMP represented powerful British persons and looked down upon the Chinese Nationalist Party traitor Wang Jingwei through its editorials (Liao, 1990, 61). As a result, the SCMP's reporting of anti-Japanese news brought it big fame and grew its circulation and advertising business.

Greedy and ugly images of the Japanese appeared in the SCMP and other Chinese newspapers after 1937. After the Marco Polo Bridge Incident, the Japanese invasion was respectively criticized by the SCMP, whose articles were reprinted in Chinese in *The Industrial & Commercial Daily*. The SCMP pointed out that it was illegal for the Japanese to blockade the China coast; it also decried the uselessness of international law and regulations. The Chinese were doing their best to cope with this difficult situation. This editorial also highlighted that Hong Kong played an important role in assisting the Anti-Japanese War effort during this period, as long as Japan did not blockade Hong Kong's sea transportation.⁴⁴ *The Industrial & Commercial Daily* considered the SCMP an impartial medium while the SCMP depicted the Japanese as clowns.⁴⁵ Furthermore, the SCMP predicted that the Japanese policy of enticing the Kuo Min Tang to capitulate was unbelievable in the views of the Chinese army and government. *The Industrial & Commercial Daily* used the translated SCMP reports more than a dozen times a year on average between 1938 and 1941. For example, it would reprint or retell the SCMP editorials that described the British public's dislike of the Japanese, the Japanese atrocities in China and the international conflicts caused by the Japanese. The newspapers told its readers that Japan would regret what they did to China.⁴⁶

41 *Ta Kung Pao*, 19. 8. 1938: Editorial: Comment on Reading the South China Morning Post, np.

42 *Ta Kung Pao*, 26. 1. 1940: Nanhua Zaobao Youmo Xiaoping, 3.

43 Huazi Ribao (Chinese Mail), 14. 1. 1937: Heping zhi Daijia, Nanhua Zaobao Shenxu Woguo Kangzhan Jingshen (The Cost of Peace, The SCMP Greatly Praised Chinese Anti-Japanese Spirit), np.

44 *The Industrial & Commercial Daily*, 28. 8. 1937: Japan Blockades China Coast, 9.

45 *The Industrial & Commercial Daily*, 28. 8. 1937: Japan Blockades China Coast, 9.

46 *The Industrial & Commercial Daily*, 29. 8. 1937: Japanese Bomber Seriously Hurt British Ambassador Outside of War Zone, 9.

One SCMP editorial could be reprinted in several Chinese newspapers at the same time, which would generate a heavy influence on the anti-Japanese movement in Hong Kong. The SCMP constantly condemned the cruelty and violence of Japanese air raids, which wounded the British Ambassador and killed Chinese soldiers and common citizens. The SCMP not only criticized the Japanese; it also criticized the Western powers that compromised with Japan on the China issue. The SCMP expressed its position that it would not compromise with Japan.⁴⁷

The SCMP portrayed a harsh image of the national traitor Wang Jingwei, the president of the puppet Nanjing Nationalist Government. These reports were reproduced on a large scale by Hong Kong Chinese newspapers, and the *SCMP* pointed out that Nationalist government leader Wang Jingwei had caused serious damage to China.⁴⁸ The SCMP commented that the Chinese Nationals could not tolerate Wang Jingwei's traitorous behaviour and he would be abandoned by his Chinese friends.⁴⁹

The SCMP praised the Chinese Anti-Japanese War spirit and encouraged China to fight Japan to the end. The SCMP claimed that China, as the sole nation to fought Japan at that moment, would never surrender.⁵⁰ The SCMP also highlighted its faith that China would defeat Japan in the end. It reported on Japan's trouble in China and the success of the Chinese army.⁵¹ Numerous such reports increased nationalism in Hong Kong and the reproduction of the *SCMP* anti-Japanese editorials in Chinese newspapers elevated the position of the *SCMP* in the Anti-Japanese War reports.

Through cooperation and compromise with social organizations, including political parties, advertisers, and the SCMP staff, the SCMP became one of the most important English media outlets that transmitted Sino-Japanese war news to the international community. At that time, the Nationalist government opened up an anti-Japanese propaganda office in Hong Kong and provided war information to English newspapers in Hong Kong (Wu, 1990, 125). The SCMP valued such a free information source and cooperated with the Nationalist government. When the *SCMP* reported Japanese atrocities in 1937, some newspapers could not believe these stories and accused the *SCMP* of fabrication.⁵² The effect of the *SCMP*'s reports on the international understanding of what was taking place in China was important because there were many "neutrality" and "isolation" voices in the United States. The *New York Times* of that era supported the Chinese Anti-Japanese War and reported Japanese atrocities to American fortunes in China.⁵³ Even though President Roosevelt proclaimed, "Isolation is not protection" to the public, the anti-war attitude in the American public did not change much.⁵⁴

47 Chinese Mail, 25. 11. 1937: South China Morning Post Criticized the Western Powers' Hesitation and Delaying, 8.

48 Ta Kung Pao, 2. 12. 1940: Comment on the Treaty between Wang Jingwei and Japan, 17.

49 Chinese Mail, 24. 1. 1940, English Newspaper Criticized Wang Jingwei, 8.

50 Chinese Mail, 14. 11. 1937, South China Morning Post Denounced the Conditions of Peace of Japanese, 8.

51 Ta Kung Pao, 3. 9. 1938: SCMP Said China Must Win, 4.

52 The Clearfield Progress, 5. 10. 1937, 4.

53 New York Times, 28. 9. 1937: Britain Reasserts Protest at Tokyo, 12; New York Times, 28. 9. 1937, American Hospital in China Destroyed by Japanese Bombs, 12.

54 Chronicle Telegram, 5. 10. 1937: Isolation Not Protection Says President, 1.

CONCLUSION

The SCMP achieved its goal of making profits through Anti-Japanese War reporting and supporting China when it met its Chinese audience's expectations. This was not the original intention of the SCMP Ltd. Nevertheless, the SCMP editorial staff, advertisers, editors and staff pushed the SCMP to stand on the side of the anti-Japanese camp. Meanwhile, the SCMP enjoyed much press freedom in Hong Kong, so it could publish sentimental comments of Chinese readers against the Japanese invasion and thus contributed to the war propaganda for China. I have to highlight that the SCMP as a British colonial newspaper contributed unexpectedly to the Chinese Resistance against Japanese Invasion in the period of WWII.

In addition, the stances of the SCMP editors in a complex wartime situation should be commended. It faced pressure from the British colonial Hong Kong government and even British readers to avoid report anti-Japanese war reporting, its board members worried too much about the potential dissatisfaction from Japanese advertisers. Particularly, the SCMP had also been approached by various political parties in China and it was indeed involved some business deals with them, which was essentially different from being fully controlled by political parties or KMT. Nevertheless, the SCMP was in an independent position and chose to do its reporting with a pro-China perspective irrespective who sponsored its business.

ANGLEŠKI ČASOPIS IN DRUGA SVETOVNA VOJNA: VOJNO POROČANJE
ČASOPISA *SOUTH CHINA MORNING POST* IN BRITANSKI HONG KONG

Yizheng ZOU

The Centre for China's Overseas Interest, Shenzhen University, China
Nanhai Ave 3688, Shenzhen, Guangdong, Ljudska republika Kitajska, 518060
e-mail: yizhengzou@gmail.com

POVZETEK

Mnogo študij obravnava vprašanje kitajskega odpora proti japonski invaziji in med temi se večina študij osredotoča na območje celinske Kitajske. Malo pa je podatkov o vlogi Hong Konga v proti-japonski vojni v tridesetih letih 20. stoletja. Pričujoča raziskava prikaže, kako so bili prispevki angleškega časopisa *South China Morning Post* v proti-japonski vojni v glavnem prezrti. Avtor je analiziral pisanje časopisa in pregledal zapisnike uredništva ter nekatere redke objave iz tridesetih let.

Ugotovil je, da so se med invazijo japonskih vojaških sil novinarji, bralci in velika večina oglaševalcev časopisa *South China Morning Post* osredotočali na prokitajsko poročanje, in tako v bistvu podpirali kitajski upor proti Japoniki. Avtor tudi razkriva, kako so člani odbora in uredniki razpravljali o težavah svobodnega novinarstva in poslovnega dobička, obenem, kakšne so bile povezave med časopisom in političnimi strankami, na primer Kitajsko komunistično partijo in Kitajsko nacionalistično stranko. Časopisu je uspelo obdržati poseben socialen status, zato je postal najpomembnejši časopis v času proti-japonske invazije. Posledično so mednarodni in lokalni časopisi večkrat citirali oziroma ponatisnili njegove vojne novice in tudi uvodnike. Skratka, list *South China Morning Post* se je postavil na odločilni položaj v zgodovini kitajskega odpora proti japonski invaziji, njegov vpliv pa je bil v dosedanjih študijah pogostokrat zanemarjen.

Ključne besede: Kitajska, Hong Kong, tisk, Japonska, proti-japonska vojna, druga svetovna vojna, *South China Morning Post*

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- Chronicle Telegram.** Ohio, Chronicle Telegram, 1937.
- Gongshang Ribao (The Industrial & Commercial Daily).** Hong Kong, The Industrial & Commercial Daily Press, Ltd, 1937.
- Huazi Ribao (Chinese Mail).** Hong Kong, Huazi Ribao Youxian Gongsi, 1937–1940.
- Mason City Globe Gazette.** Iowa, Globe-Gazette Print. Co., 1939.
- New York Times.** New York, H. J. Raymond & Co., 1937.
- SLMB – South China Morning Post Limited Minute Books.** Hong Kong, South China Morning Post Limited, 1925–1941.
- SCMP – South China Morning Post.** Hong Kong, South China Morning Post Limited, 1931–1941.
- Ta Kung Pao.** Hong Kong, Ta Kung Pao, 1938–1940.
- The Clearfield Progress.** Pennsylvania, Progressive Pub. Co., 1937.
- The Zanesville Signal.** Ohio, Signal Co., 1938.
- Chan, S. (2009):** East River Column. Hong Kong, Hong Kong University Press.
- Chen, J. & R. Xie (1999):** Chen Jun Bao Ri Ji / 陈君葆日记 (The Diary of Chen Junbao). Vol. I. Hong Kong, Shang Wu Yin Shu Guan (Xiang Gang) Gong Si.
- Chen, S. (2012):** Li Zhuping, Songhu Huizhan Qianhou de Taiwushibao / 淞沪会战前后的《泰晤士报》 (The Times Reporting on Songhu Battle). Beijing Dang'an / 北京档案 (Beijing Archives), 6, Beijing, 58–59.
- China Information Committee (1938a):** Japanese Trample on Foreign Rights in China. Hankow, China Information Committee.
- China Information Committee (1938b):** Sino-Japanese Hostilities in North China; a Survey of the First Five Months of Armed Conflict North of the Yellow River. Hankow, China Information Committee.
- Chu, Y. (2010):** Chinese communists and Hong Kong capitalists: 1937–1997. New York, Palgrave Macmillan.
- Epstein, I. (2004):** Jianzheng Zhongguo Aipositan Huiyilu / 见证中国: 爱泼斯坦回忆录 (My China Eye: Memoirs of a Jew and a Journalist). Beijing, Xinshijie Chubanshe.
- Epstein, I. (2005):** My China Eye: Memoirs of a Jew and a Journalist. San Francisco, Long River.
- Gan, X. (2004):** Zhongguo Dui Wai Xin Wen Chuan Bo Shi. Fuzhou, Fujian Ren Min Chu Ban She.
- Haven, V. (1944):** Gentlemen of Japan, a Study in Rapist Diplomacy. Chicago, New York, Ziff-Davis Pub.
- HSBC Holdings Plc. (2009):** The HSBC Group: A Brief History. London, HSBC Holdings Plc.
- Hutcheon, R. (1983):** SCMP: The First Eighty Years. Hong Kong, SCMP Ltd.
- King, H., King, S. & E. King (1988):** The Hongkong Bank in the Period of Imperialism and War, 1895–1918: Wayfoong, the Focus of Wealth. Vol. II. Cambridge, Cambridge University Press.

- Li, G. (2000):** A Comment on the Press of Hong Kong. Hong Kong, Ming Pao Publishing Ltd.
- Liao, C. (1990):** Liao Chengzhi Wen Ji / 廖承志文集 (The Collection of Liao Chengzhi). Hong Kong, San Lian Shu Dian (Xianggang) You Xian Gong Si.
- Qi, F. (1989):** Riben Xuezheng Dui Zhongguo Kangri Zhanzhengshi Yanjiu Shuping / 日本学者对中国抗日战争史研究述评”(The Review of the Anti-Japanese War History Studies in Japan). Zhonggong Dangshi Yanjiu / 中共党史研究 (Journal of CPC History Studies), 8, 2, Beijing, 94–96.
- Rong, W. (2005):** Jinshinian Lai Kangri Zhanzheng Yanjiu Shuping / 近十年来抗日战争研究述评 (The Review of Studies of China’s Resistance War against Japan in the Past Ten Years). Jiaoxue yu Yanjiu / 教学与研究 (Teaching and Research), 8, Beijing, 64–70.
- Sa, K. (1985):** Xianggang Luxian Riji / 香港沦陷日记 (The Diary for the Fall of Hong Kong). Beijing, San Lian Shu Dian.
- Sinn, E. (1994):** Yu Xianggang Bing Jian Mai Jin: Dong Ya Yin Hang, 1919–1994. Hong Kong, Dong Ya Yin Hang.
- Wang, X. (1998):** Kangri Zhanzheng Shiqi Guomindang de Guoji Xuanchuan Celue / 抗日战争时期国民党的国际宣传策略 (The International Propaganda Strategy of KMT in Anti-Japanese War Period). Kangri Zhanzheng Yanjiu / 抗日战争研究 (The Journal of Studies of China’s Resistance War against Japan), 3, Beijing, 112–126.
- Wang, P. (2003):** Chen Qiyou Yanjiu / 陈其尤研究 (Chen Qiyou Study). Minguo Dang’an / 民国档案 (Journal of Republican China Archive), 2, Beijing, 118–125.
- Wu, Y. (1990):** Kangzhan Shiqi Guomindang Zhengfu de Guoji Xuanchuanchu / 抗战时期国民党政府的国际宣传处 (The Department of International Propaganda of KMT in the Second Anti-Japanese War Period). Lishi Dangan / 历史档案 (Journal of Historical Archive), 34, 2, Beijing, 125.
- Yang, B. (1955):** Yangquyun Jiazhuan / 杨衢云家传 (The Family Memoir of Yeung Ku Wan). Manuscript, Yang Xingan’s Home.
- Yanjingyanjiuyuan (2001):** Yanjing Da Xue Ren Wu Zhi Dierji / 燕京大学人物志 第二辑 (Yenching University Biographies Volume II). Beijing, Beijing Da Xue Chu Ban She.
- Yao, S. (1969):** Zhong Hang Fu Wu Ji / 中行服务记 (The Service Record at Bank of China). Taipei, Zhuan Ji Wen Hsueh Chu Ban She.
- Zeng, J. (1999):** Zhongguo Kangri Zhanzheng Zhengmian Zhanchang Yanjiu Shuping / 中国抗日战争正面战场研究述评 (The Review of the Studies on the Frontline of the Chinese Resistance against Japanese Invasion), Kangri Zhanzheng Yanjiu / 抗日战争研究 (The Journal of Studies of China’s Resistance War against Japan), 33, 3, Beijing, 77–101.
- Zhang, L. (1994):** Kangri Zhanzheng Shiqi Xianggang de Neidi Nanmin Wenti / 抗日战争时期香港的内地难民问题” (The Refugee Issue in the Anti-Japanese War period Hong Kong). Kangri Zhanzheng Yanjiu / 抗日战争研究 (The Journal of Studies of China’s Resistance War against Japan), 4, Beijing, 132–141.
- Zhang, W. (2007):** Taiwushibao dui Zhongri Zhanzheng Taidu de Zhuanbian- 9.18 shibian he 7.7 shibian xiangguan baodao zhi bijiao / 《泰晤士报》对中日战争态度的

转变——九一八事变与七七事变相关报道之比较 (The Transition of the Times' Attitudes to Sino-Japanese War). *Lanzhou Xuekan / 兰州学刊* (Lanzhou Academic Journal), 8, Lanzhou, 174–176.

Zhang, Z. (1995): *Guowai Zhongguo Kangri Zhanzhengshi Yanjiu Shuping / 国外中国抗日战争史研究述评* (The Review of Overseas Studies of the Chinese Resistance against Japanese Invasion). *Beijing Dangshi / 北京党史* (Journal of History of CPC in Beijing), 94, 5, Beijing, 27–35.

Zhongguo Yinhang Zonghang, Zhongguo Di'er Lishi Dang'an'guan (1991): *Zhongguo Yinhang Hangshi Ziliao Huibian 1912–1949 / 中国银行行史资料汇编 1912–1949* (Records of the Central Office of the Bank of China 1912–1949). Beijing, Beijing Dang'an Chubanshe.

IZ ISTRE V AVSTRIJO? NEKATERI VIDIKI AMERIŠKIH IN BRITANSKIH OBVEŠČEVALNIH SLUŽB MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Darko FRIS

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

Gorazd BAJC

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: gorazd.bajc@um.si

IZVLEČEK

Predvsem na podlagi anglo-ameriških arhivskih virov avtorja predstavita najpomembnejše podatke o britanskih in ameriških misijah v Istri v letih druge svetovne vojne. Obenem analizirata tiste tematike, ki so bile na tem območju povezane z anglo-ameriški obveščevalnimi službami, od koder bi zavezniki lahko poskušali prodreti v Avstrijo – se pravi v sam tretji rajh, kar je bila med vojno ena izmed najpomembnejših nalog anglo-ameriških obveščevalnih služb.

Ključne besede: Istra, Avstrija, izkrcaje, druga svetovna vojna, misije, Special Operations Executive, Inter-Services Liaison Department, Office of Strategic Services

DALL'ISTRIA VERSO L'AUSTRIA? ALCUNI ASPETTI RIGUARDO L'INTELLIGENCE STATUNITENSE E BRITANNICA DURANTE LA SECONDA GUERRA MONDIALE

SINTESI

In particolare sulla base delle fonti d'archivio anglo-americane i due autori presentano i dati più rilevanti riguardo le missioni britanniche e statunitensi in Istria durante la seconda guerra mondiale. Allo stesso tempo analizzano quei temi che erano connessi ai servizi di intelligence anglo-americana in quest'area, da dove gli Alleati avrebbero potuto tentare di penetrare in Austria, cioè, nel Terzo Reich – era questo allora durante la guerra uno degli obiettivi principali dei Servizi segreti anglo-americani.

Parole chiave: Istria, Austria, sbarco, Seconda guerra mondiale, missioni, Special Operations Executive, Inter-Services Liaison Department, Office of Strategic Services

UVOD¹

Izkrcanje Anglo-Američanov v Istri med drugo svetovno vojno: da ali ne? Uspeh take operacije bi bil za zahodne zaveznike vojaško-strateško ter politično nadvse zanimiv, saj bi imel dolgoročne posledice. Predvsem bi jim odprl pot do t. i. Ljubljanskih vrat ter dalje v Srednjo Evropo, zlasti v Avstrijo, se pravi na južno območje “tretjega rajha” – v Londonu in Washingtonu so namreč računali tu prehiteti Sovjetsko zvezo, zaveznika a hkrati konkurenta v bodoči konfrontaciji. Čeprav bi bila njena izvedba težko izvedljiva, kot je bilo v zgodovini pisju že dokazano (predvsem Barker, 1992), je vplivala na njihovo politiko in okoli vprašanja o izkrcanju se zgodovinske obravnave glede Združenih držav Amerike (ZDA) ter Velike Britanije in istrskega polotoka oziroma območja zgornjega Jadrana v letih druge vojne² večinoma tudi končajo. Neuresničeni “istrski” ali “jadranski D-Day” je vzbudil marsikatero znanstveno ter neznanstveno razmišljanje povojnih preučevalcev in sodobnikov ter tako – razumljivo – v precejšnji meri zasenčil druga vprašanja: v prvi vrsti o anglo-ameriških obveščevalnih službah ter njihovih misijah v Istri in njihovi vlogi na tem območju glede ustvarjanja “mostišča” v smeri Avstrije.

Ali lahko torej zanimanje zahodnih zaveznikov glede medvojne Istre omejimo le na nikoli izvedene – zlasti Churchillove – načrte? V resnici jih moramo v prvi vrsti povezovati z naslednjim za zaveznike – predvsem Britance – pomembnim vzporednim vprašanjem: če so torej imeli v mislih izkrcanje (ali pa so vsaj želeli prikazovati, da se zanj zanimajo, ker so na tak način zavajali sovražnika), so predhodno morali prejeti preko obveščevalnih služb in misij čimveč informacij o tem, kaj se je pravzaprav dogajalo na terenu in kje bi bila najprimernejša lokacija za izkrcanje. Obenem, kot zapisano, bi delovanje v tej smeri predstavljalo eno izmed možnosti izvajanja širših načrtov glede avstrijskega območja. Pričujoča razprava ima zato namen, da na podlagi analize in interpretacije primarnih anglo-ameriških virov osvetli najbolj relevantne podatke o ameriških in britanskih obveščevalnih službah in njihovih misijah v Istri – s posebnim poudarkom na povezavi z “avstrijskim vprašanjem” – oziroma tiste tematike, ki so bile s tajnim delovanjem povezane, ter opozoriti na nekatera še vedno odprta vprašanja.

NA ZAČETKU DRUGE SVETOVNE VOJNE: SOE, PRIMORSKA ILEGALA TER TEŽAVE DELOVANJA V JUGOSLAVIJI IN AVSTRIJI

Med drugo svetovno vojno so se za istrski polotok in na splošno zgornji Jadran najprej zanimali Britanci, Američani pa nekoliko pozneje, od konca leta 1943. Na začetku moramo

-
- 1 Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138 in raziskovalnega projekta *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* J7-8283; oba financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Avtorja jo posvečata zaslužnemu profesorju na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani dr. Dušanu Nečaku ob njegovi 70-letnici.
 - 2 Med najpomembnejša dela, ki praviloma omenjajo druga najbolj relevantna, uvrščamo Deakin, 1978; Nešović, 1978, 15–69; Kljaković, 1978; Barker, 1982. O širših aspektih britanske vojaške in politične strategije Deakin, Barker & Chadwick, 1988.

seveda upoštevati, da so že junija 1940, ob vstopu Italije v vojno, v Londonu začeli razmišljati, kako bi jo odvrnili od zaveznitva z Nemci: prisilili bi jo v separaten mir in v ta namen bi na italijanskem polotoku začeli s subverzivnim delovanjem. Decembra 1940 so bili v posebni obveščevalni službi, Upravi za posebne operacije, *Special Operations Executive* (SOE), prepričani, da morajo proti Italiji začeti akcije, ki bi imele celo prednost pred aktivnostmi sna drugih območjih, in tudi britanski Vojni kabinet (*War Cabinet*) je pričakoval začetek tajnega delovanja na italijanskih tleh. Prve dni januarja naslednjega leta je bil pripravljen načrt sabotaž, ki naj bi jih izvedli v notranjosti države, a izkazalo se je, da so bila to preoptimistična pričakovanja. Na tajno delovanje v Italiji je namreč vplivalo veliko težav, pa neznanj, zavlačevanj ter dokajšnja uspešnost italijanskih (proti)obveščevalnih služb, ki so zavajale britanske. Naj sodobnejša literatura je te probleme britanske *intelligence* že nakazala (npr. Bajc, 2006, 57–65; Bailey, 2014; z določeno rezervo tudi Berettini, 2010), čeravno bi potrebovali neko podrobnejšo analizo, ki bi upoštevala komparativni pristop glede vsebin in primarnih neobjavljenih virov različnih provenienc.

Drugače je bilo v Julijski krajini (se pravi na Primorskem in v Istri), ki je tedaj pripadala Italiji. Na tem območju se je že proti koncu tridesetih let slovenska in hrvaška ilegala (bolj znana pod akronimom TIGR, se pravi Trst, Istra, Gorica, Reka) povezala z britanskimi obveščevalnimi službami, in sicer s posebno sekcijo – *Section D*, ki je bila ena izmed predhodnic omenjene SOE, in je izhajala neposredno iz tajne obveščevalne službe, *Secret Intelligence Service* (SIS), ali *Military Intelligence 6* (MI6), slednja pa je med vojno delovala pod kodnim imenom *Inter-Services Liaison Department* (ISLD). Sami Britanci so zapisali, da so imeli v Italiji na začetku vojne veliko težav, izjemo so predstavljali “*Slovenski iredentisti iz Istre*” oziroma “*skupine Slovencev v Istri*”,³ se pravi TIGR in sorodne organizacije. Sicer moramo biti pozorni na poimenovanja s strani britanske *intelligence* slovenske in hrvaške protifašistične ilegale v Julijski krajini in na splošno na Slovenskem, kakor tudi glede uporabe geografskih imen, saj v dokumentih ni vedno prave doslednosti. V tem primeru so Britanci z Istro očitno mislili tudi širše, poleg Istre tudi Primorsko.

Posebej glede želje Britancev po subverzivnem delovanju v Istri v tej prvi fazi vojne je tu zanimivo mnenje septembra 1940 enega izmed vodilnih SOE za Italijo Georgea Logiea majorju Georgeu Taylorju, in sicer, da se za italijansko ekonomijo večja pomen istrskega rudnika ARSA (se pravi v Raši), čeravno so v njem proizvajali gorivo slabše kvalitete. Sam Benito Mussolini je namreč določil podporo za njegov dodatni razvoj, zato pa je Logie Taylorja vprašal, ali “[...] *ne bi bilo mogoče motiti in ovirati proizvodnjo ARSA z eno izmed dobro poznanih metod opravljanja z rudniki.*”⁴ Logie je čez dobra dva tedna tudi menil, da

3 TNA CAB 102/649, History of the Special Operations Executive, by W. J. M. Mackenzie, vol. 1, 129; Mackenzie, 2000, 89; cfr. TNA ADM 223/480, S.O.2. Operations (BSE/XX/257), 19. 4. 1941; TNA HS 4/75, A/HN to D/HY, Memorandum No. 64: Mende, 2. 3. 1941; TNA HS 6/775, J: SOE & Italy, 28. 9. 1943, 2; TNA HS 7/3, History 3, D Section, Early history to September 1940: Contacts [nedatirano]; TNA HS 7/5, D Section, Appendix 1: Foreign Organisations with which this Section is in contact [nedatirano], 2; TNA HS 7/214, War Diaries, Survey of Global Activities: Mar[ch] 1941, 406–407; TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe, May–August 1940, Appendix 1: Foreign Organisations with which this Section is in contact [nedatirano], 2; Note to Appendix B, [2].

4 TNA HS 6/901, Mr. Logie to Major Taylor: »Arsa« Coal-mines, Istria, 18. 9. 1940.

je to pomembno, ker je ravno tržaško – reška pokrajina v severni Italiji, poleg Genove in Milana, največji center političnega upora.⁵ V pregledani dokumentaciji ni drugih podatkov o načrtih Britancev glede tega rudnika; čeprav je bil eden izmed najpomembnejših (v njem je delalo približno 9 tisoč rudarjev), so jih po vsej verjetnosti opustili, saj je bilo v njem veliko težav, potem ko se je tu konec februarja 1940 pripetila huda nesreča in je umrlo 185 rudarjev (o rudniku npr. Sala, 2002, 535, 543). Na splošno bo treba preveriti, v kolikšni meri so v tej prvi fazi vojne britanske službe predvidevale možnosti sabotaj v Istri in kako so tu ocenjevale razmere v prvem obdobju druge svetovne vojne.

Medvojne in povojne ocene Britancev o preteklem sodelovanju z organizacijo TIGR in o nekaterih vodilnih, predvsem o Ivanu Mariji Čoku in Ivanu Rudolfu, pa tudi Albertu Rejcu, so bile vedno pozitivne.⁶ Poleg zbiranja obveščevalnih podatkov ter prenašanja oziroma širjenja protifašistične in protinacistične propagande so aktivno sodelovali pri izvedbi sabotaj in subverzij: nekatere v Italiji, najpomembnejše pa so bile spomladi 1940 proti nemškim železnicam na avstrijskem Koroškem, pri katerih so pomembno vlogo odigrali tudi tigrovci, kakor tudi nekateri avstrijski sodelavci (Ferenc, 1977; Pirjevec, 2000; Pirker, 2010; Pirker, 2012a). Se pravi v obdobju, ki je bil za Jugoslavijo zelo delikaten, saj še ni bila vpletena v vojno, kar je veljalo tudi za Italijo (čeravno je že aprila 1939 zasedla Albanijo). Na tem mestu moramo seveda poudariti dejstvo, da ilegalno delovanje na območju zgornjega Jadrana ni bilo pomembno le v Julijski krajini, ampak tudi širše, v okviru južnega dela “tretjega rajha”. Že tedaj se je – seveda v drugačnih okoliščinah – pokazal pomen Primorske in Istre glede britanskih interesov škoditi Hitlerju v Avstriji.

Nemčija in Italija sta takoj reagirali in nacistične varnostne in obveščevalne službe so prišle na sled nekaterim posameznikom. Tudi italijanska tajna fašistična policija, *Organizzazione per la Vigilanza e la Repressione dell'Antifascismo* ter po vsej verjetnosti tudi vojaška obveščevalna služba, *Servizio Informazioni Militare* (to problematiko bo sicer treba podrobneje osvetliti) je kaj kmalu prišla na sled organizaciji in od marca 1940 začela aretirati številne pomembne osebe ter iz zaslisanj izvedela marsikaj. Sledil je drugi tržaški proces, od 2. do 14. decembra 1941 (predvsem Kacin Wohinz & Verginella, 2008), ki je pomenil hud udarec za primorske in istrske protifašiste, ne pa njihovega popolnega uničenja.

Sodelovanje z britanskimi službami se je namreč v spremenjenih okoliščinah z nekaterimi nadaljevalo in razvijalo tudi po napadu sil osi na Jugoslavijo, in sicer med drugim s pripadniki Jugoslovanskega odbora iz Italije. Slednji je nastal dobro leto pred zasedbo Jugoslavije, na pobudo predstavnikov nekdanjih političnih organizacij Slovencev in Hrvatov iz Italije, ki so se na začetku leta 1940 domenili z Zvezo emigrantov, da ustanovijo vzporedni komite. Ta bi, v primeru da bi se vojna razširila na Jugoslavijo, predstavljal v inozemstvu interese primorskih ter istrskih Slovencev in Hrvatov. Odbor je sestavljalo 24 članov, ki so bili razdeljeni na dve skupini: 12 znanih osebnosti je bilo iz Julijske krajine, drugih 12 je bilo emigrantov. Odbor je nameraval prevzeti vlogo Jugoslovanskega odbora, ki je podobno deloval med prvo svetovno vojno v emigraciji, da bi združil Slovence, Srbe in Hrvate v eno samo jugoslovansko državo – Jugoslovanski odbor iz

5 TNA HS 6/901, Mr. Logie, 5. 10. 1940.

6 Kot v opombi 3 in podrobneje v TNA FO 371/37629; TNA FO 371/48882.

Italije si je na predvečer okupacije zastavil cilj, da tak program izpelje do konca in združi v Jugoslavijo še Slovence in Hrvate iz Julijske krajine. Domenjeno je bilo tudi, da bi v primeru onemogočenega delovanja ene izmed skupin, druga polnopravno nadaljevala z aktivnostmi. Zaradi omenjenih aretacij je Odbor izgubil večino članov v Julijski krajini. Preostali so tako prevzeli pobudo in 8. februarja 1941 izbrali Čoka za predsednika. Dobil je pooblastilo, da vodi politično akcijo za priključitev Primorske in Istre Jugoslaviji. S tajnikom Rudolfom sta s pomočjo britanskih agentov na začetku marca 1941 zbežala iz Jugoslavije in vsa vojna leta delovala v emigraciji (Kalc, 1996; Bajc, 2002, 75–134). Tudi s pomočjo Čoka in Rudolfa so britanske obveščevalne službe skušale ponovno vzpostaviti stik s sodelavci v zasedeni Jugoslaviji ter z uporniški skupinami, in sicer preko posebnih misij.

Po zasedbi Jugoslavije je med vodilnimi SOE vladalo precej optimizma. Čeprav so se zavedali, da bodo morali s skupinami na terenu, ki so bile aktivne pred aprilom 1941, šele ponovno vzpostaviti zveze (kar naj bi veljalo tudi v Grčiji),⁷ so že konec julija 1941 ocenjevali, da se jim je predhodno delovanje obrestovalo.⁸ Na začetku naslednjega meseca so nato komentirali, da se sabotáže po Jugoslaviji nadaljujejo in postavljajo okupatorje v resno zadrego.⁹ Kazalo je torej, da bo tu možno subverzivno delovati tudi v novih razmerah okupacije, a so se vsaj začasno zmotili. Če je zgodovinopisje že večkrat opozorilo, da si na začetku Britanci niso želeli oziroma niso niti pričakovali nekega večjega upora (npr. Woodward, 1971, 280; Roberts, 1973, 27; Wheeler, 1980, 64, 165; Pirjevec, 1995, 121), nam primarni viri podrobneje obrazložijo razloge take skepse: od avgusta dalje so v okviru SOE na Bližnjem Vzhodu, nato pa v samem vodstvu te službe ter drugih tajnih služb in vojaških sil menili, da so tedanje razmere neprimerne za spodbujanje večjega ali splošnega upora, saj bi nasilne reakcije okupatorjev po vsej verjetnosti onesposobile upornike in v prihodnje preprečile organizirati katerokoli subverzivno dejavnost; raje bi spodbujali, da se postavijo na noge manjše skupine in pa dobro razpredena organizacija, ki bi jo aktivneje vključili ob pravem trenutku.¹⁰

Glede Avstrije so bili Britanci še večji pesimisti: kljub temu, da so njihove službe tudi po anšlusu 1938 upale, da bo med Avstrijci vendarle možno ustvariti protinemško oziroma protinacistično vzdušje, ki bi se lahko celo sprevrglo v upor (Pirker, 2017, 323–326), so se že januarja 1941 v okviru SOE prepričali, da so tu posamezne akcije ali partizanska gibanja nepriljubljiva (Steinacher, 2002, 212).

Če je v Jugoslaviji partizanski upor že po nekaj mesecih v bistvu presenetil in s tem na nek način “pomešal štrene” ter torej “prisilil” zaveznike v spremembo svoje strategije – upor v Jugoslaviji so takoj podprli –, so se črnogleda predvidevanja v avstrijskem primeru v bistvu uresničila. Tu je bilo delovanje nadvse oteženo. Razlogov je bilo več, vsekakor

7 TNA HS 5/148, A/D1 to CD (AD1/BL/264), 26. 4. 1941.

8 TNA HS 8/217, Progress report of SOE, for Week Ending 30. 7. 1941.

9 TNA HS 8/217, Progress report of SOE, for Week Ending 6. 8. 1941.

10 TNA HS 5/874, SO2 Mid East to D/H2 (SO2/446), 9. 8. 1941; SO2 Istanbul to London, 11. 8. 1941; Draft Telegram [general directives], 16. 8. 1941; A/D to SO (GFT/JU/427), 29. 8. 1941; D/HY Cairo to SOE (SO2/651), 29. 8. 1941; TNA HS 5/939, H. [Hugh] D. [Dalton] to Prime Minister [Churchill], 30. 8. 1941; TNA HS 5/912, to Cairo (No. 4667), 16. 10. 1941.

je treba upoštevati dejstvo, da v prvi fazi druge svetovne vojne za London Avstrija – in predvsem njena prihodnost, se pravi neodvisnost od Nemčije – ni bila še neka prioriteta. Šele pozimi 1942/1943 se je začela oblikovati politična strategija Velike Britanije do južnega dela “tretjega rajha” (Pirker, 2017, 327), ki se je naposled v sozvočju z drugimi vodilnimi protihitlerjevske koalicije (Američani in Sovjeti) konkretizirala z znano Moskovo deklaracijo konec oktobra 1943 – ko so, kot znano, Avstriji dodelili zelo ugoden status: prva žrtev nacizma (in ne prva zaveznica Hitlerja).

“Avstrijsko vprašanje” se je torej pravzaprav odprlo relativno pozno. Vsekakor je bilo tu delovanje še zmerom nadvse problematično ter v bistvu neuspešno in to kljub veliki pozornosti, ki jo je Avstriji s pošiljanjem misij oziroma agentov namenila britanska in tudi ameriška *intelligence*. V igri so bila namreč povojna razmejitev in napetosti bodoče hladne vojne, pa tudi skromna pripravljenost prebivalstva podpreti aktivni upor. Poglavitni aspekti konkretnega angažmaja britanskih služb SOE in ISLD ter ameriške posebne obveščevalne službe, *Office of Strategic Services* (OSS), so v več študijah že dobro osvetljeni (npr. Barker, 1991; Biber, 2003; Torkar, 2010a; Torkar, 2010b; Torkar, 2011; Torkar, 2012, zlasti 217–239); posebej moramo tu omeniti objave specialista za tovrstna vprašanja Petra Pirkerja, ki je opravil res zgledno in zelo dokumentirano analizo komplicirane tematike (zlasti Pirker, 2012b, 225–453). Zgodovinarji so obenem osvetlili politične implikacije delovanja Anglo-Američanov na meji med Slovenijo in avstrijsko Koroško (Biber, 1978; Biber, 1979; Deakin, 1979; Linasi, 2004, ki je polemiziral z Gorjanom, 2003). Na razpolago imamo zanimive spomine nekaterih protagonistov (predvsem Wilkinson, 1997, 139–238; Lindsay, 1998, 29–254), ki večinoma potrjujejo izsledke zgodovinopisja, kakor tudi objavljena poročila nekaterih pripadnikov misij (Lindsay, 1983; Wilkinson, 1984; McNeff, 1987; Blatnik, 1988).

OD KONCA 1941 DO JESENI 1943: PRVI POSKUSI POSLATI BRITANSKO MISIJO V ISTRO

Od konca leta 1941 dalje so britanske službe kake dve leti in pol zaman iskale način, kako bi vtihotapile agente oziroma sodelavce v Istro. Glede poskusov prodreti na to območje, ki je bilo strateško zelo zanimivo, a hkrati politično nadvse kompleksno, saj je pravno formalno pripadalo Italiji, moramo najprej omeniti misijo SOE s konspirativnim imenom *Henna*, ki jo je vodil Stanislav Rapotec. Po neuspelem prvem poskusu novembra 1941 se je v noči med 26. in 27. januarjem 1942 z narednikom in radiotelegrafistom Stjepanom Šinkom izkrcal na dalmatinski obali, pri Mljetu. Morala bi priti do Splita in med drugim stopiti v stik s predstavniki slovenskih četnikov ter obenem z vodilnimi primorske ilegale, da bi jim predala denar in to tudi v Istri. Rapotčeva misija je trajala približno pet mesecev. Vse kaže, da mu do Istre (pa niti Slovenije) ni uspelo priti, se pa je srečal s poveljnikom slovenskih četniških sil, majorjem Karlom Novakom, in drugimi, ki so mu izročili šifro in poročilo protikomunistične Slovenske zaveze. Vse podrobnosti ozadja Rapotčeve misije nam niso še znane, dosedanje raziskave pa so med drugim pokazale (Bajc, 2002, 250–271; Bajc, 2011), da je po zasedbi Jugoslavije predvojna tigrovska ilegala še zmerom računala na sodelavce v Istri. Malo verjetno pa je, da so tedaj Britanci

računali, da bi preko prvih stikov v Istri ustvarili predpogoje za kako bodoče izkrcanje, še manj pa, da bi od tu iskali pot v smeri Avstrije.

Britanci so tudi s pomočjo Rudolfa in Čoka še dalje pripravljali načrte o misiji, ki bi dospela v Slovenijo in skoraj vsakič so omenjali tudi Istro. Načrtovanje ni bilo enostavno in od vrnitve Rapotca je moralo miniti še približno osem mesecev preden je prva skupina padalcev dospela na slovensko ozemlje. Konec leta 1942 je bilo na primer jasno, da bo za misijo v Slovenijo potrebno čakati še nekaj mesecev, čeprav so – po nekaterih podatkih – Britanci že tedaj računali na neko operacijo v Istri; sicer ne vemo v kolikšnem obsegu. Nekateri namreč pišejo (Perat, 1980, 160–174; Cencič & Rosa, 1998, 40–42), da so računali na desant na Primorsko, ki bi ga verjetno lahko izvedel Jugoslovanski gardni bataljon, se pravi vojaška enota, povezana z omenjenim Jugoslovanskim odborom iz Italije. Vojaki bi se spustili z letali, pred tem pa bi na teren vsekakor poslali predhodnico, se pravi izvidniško misijo. Kot vemo, so tak načrt izvedli le deloma, saj ni prišlo do izkrcanja ali desanta, so pa naposled na severni del Primorske prišle prve misije, ki so jih sestavljali slovenski padalci, povezani z Rudolfom. Pripravile so teren za druge misije, ki so jih vodili britanski častniki.

Decembra leta 1942 je SOE od sorodne službe SIS/MI6 poskušala dobiti najnovejše informacije o Sloveniji in varne naslove v Ljubljani in Istri ter pomoč pri postavitvi skupine na istrskem polotoku, ki bi nato misijo sprejela. Obstaja sicer verjetnost, da je bila Istra v tem primeru mišljena celotna Primorska. Iz dokumenta sekcije SOE *BI*, ki je bila v Kairu odgovorna za Jugoslavijo, tudi kaže, da naj bi SIS/MI6 nameravala poslati svojo skupino že januarja 1943.¹¹ Uspelo ji je nekoliko pozneje, ko je v noči med 17. in 18. marcem 1943 na območje severne Primorske in v njeno bližino prispela misija *ISLD Equinox*. Bila je to prva britanska misija, ki ji je uspelo priti na zasedeno slovensko območje. Pravzaprav moramo govoriti o dvojni misiji, saj so trije padalci pristali med slovenskimi četnikami blizu Vrhnike, druga trojka pa med slovenskimi partizani nad Banjško planoto. Jasno je (npr. Bajc, 2002, 292–295), da kljub posredovanju londonske centrale SOE, služba SIS/MI6 ni mogla ali pa ni želela pomagati, ker je načrtovala spust svoje skupine.

Kljub uspehu “sorodne” službe, je SOE še nekaj časa zaman nadaljevala z načrtovanjem svoje misije na najbolj severne predele zasedene Jugoslavije, se pravi na slovensko območje (uspelo ji je šele z majorjem Williamom M. Jonesom, ki je bil od 27. junija 1943 do svojega odhoda 14. aprila 1944 šef britanske vojaške misije pri Glavnem štabu slovenskih partizanov). V teh načrtovanih službe SOE naj bi tudi Istra imela svojo vlogo, in sicer zlasti kot obala, kjer bi se agenti skrivoma izkrcali in nadaljevali svojo pot dalje. Marca 1943 bi tako SOE poslala s podmornico misijo *Hydock*, ki bi jo sestavljala dva Slovenca, radiotelegrafist Ivo Božič in Stanislav Simčič. Izkrcala naj bi se na obali vzhodne Istre.¹² Naslednji mesec je SOE ponovno nameravala poslati v Slovenijo misijo *Haydock* (Božiča in Simčiča), ki bi jo združili z misijo *ISLD* in naj bi dospela na Hrvaško, čeprav je marca

11 TNA HS 5/919, B1 to London (B1 3754), 5. 12. 1942; TNA WO 202/356, B1 to London (B.143754), 5. 12. 1942; cfr. Biber, 1991a, 197.

12 TNA HS 5/908, Planned Operations, March 1943; TNA HS 8/223, Progress Report of SOE, for Fortnight Ending 28. 3. 1943; TNA HS 8/224, SOE Progress Report for Period Ending 26. 4. 1943.

vodstvo SOE načrtovalo, da bi ta misija prišla v Slovenijo.¹³ Nekateri protagonisti, bivši padalci oziroma kot se je uveljavilo t. i. primorski padalci, so se spominjali (Šuligoj & Simčič, 1995, 113; Božič, 1997, 137; Simčič, 1998, 99; Simčič, 2000, 43; cfr. Earle, 2009, 100), da so tedaj Božič in Simčič ter kapetan William Deakin (ki je oba Slovence tudi izbral za operacijo) že odpotovali iz Aleksandrije na Malto, kjer so dva tedna zaman čakali na podmornico, ki bi jih odpeljala do Kvarnerskega zaliva. Od tam bi se izkrcali na istrski obali, kjer bi začeli zbirati prostovoljce za boj proti Italiji. Slovenska padalca sta podvomila v uspeh, kaže pa, da so drugi razlogi vplivali na to, da so morali operacijo odpovedati. Božič je glede tega zapisal, in sicer v okviru zanimive rubrike *Iz arhivov in predalov*, ki jo je v obdobju med 1995 in 2005 za revijo *Mladika* urejal Ivo Jevnikar, eden izmed pionirjev raziskovanja o delovanju in usodi omenjenih padalcev: “Zaradi višjih razlogov so operacijo odpovedali” (Božič, 1997, 137). Simčič se je tudi spominjal: “*Ker podmornice ni bilo, smo se vrnili v Kairo*” (Simčič, 2000, 43).

Pravi razlogi za neizvedbo misije niso bili nikoli povsem pojasnjeni. Lahko sicer dodamo, da nam sistematični pregled primarnih virov službe SOE in drugih britanskih resorjev, ki so bili neposredno ali pa vsaj posredno soudeleženi pri tajnem delovanju, pokaže, da zavlačevanja in celo črtanje misij/operacij v zasedeno Jugoslavijo niso bila nobena redkost. Obenem se je v kratkem Deakinova vloga spremenila, saj ga je SOE kot dobro znano v noči med 27. in 28. majem 1943 poslala na Durmitor, v Črno goro, kjer je z nekaterimi drugimi oficirji pristal v Titovem Vrhovnem štabu.

OB KAPITULACIJI ITALIJE: RAZMERE V ISTRI IN NJEN POMEN ZA PRODOR V AVSTRUJO

Bolj ko se je bližala kapitulacija Italije, pomembnejša je postajala strateška pozicija Slovenije in Istre. Po dolgem vztrajanju je poleti 1943 vodilnim SOE v Londonu vendarle uspelo prepričati Churchilla, naj posreduje za pomoč pri letalskem ministrstvu (*Royal Air Force*). Slednje je kljub temu ostajalo še nekaj časa premalo pozorno, da bi službi za posebne operacije nudilo dovolj letalskih prevozov.¹⁴ Na seji Vojnega kabineta z dne 17. avgusta so vsekakor razpravljali o pomembni strateški legi slovenskega prostora, zlasti Primorske, in sicer glede vzpostavljanja širšega delovanja proti nacistični Nemčiji. Vredno si je ogledati najbolj relevantni del zapisnika:

[...] *Slovenia's proximity to Trieste and the Istrian Peninsula, and its position astride the communications between Germany and the Balkans, make it a vital area to the Axis. Its importance will be further increased if the Germans take up a defensive position in Northern Italy.*¹⁵

13 TNA HS 5/919, Appreciation of Operational Prospects for April 1943, 23. 3. 1943; TNA HS 8/223, Progress Report of SOE, for Fortnicht Ending 15. 3. 1943.

14 TNA WO 193/636A, C.inC. Middle East to War Office (CIC/89), 16. 8. 1943; cfr. TNA HS 7/201, History and development of SOE in Yugoslavia (January 1944 to June 1945) by Lt. Col. W.D. Wilson, Part IV, 8.

15 TNA WO 193/636A, War Cabinet, Chiefs of Staff Committee, Note on C.O.S.(43) 466 (O): Yugoslavia – S.O.E. Activities, 17. 8. 1943.

Italija in Slovenija, zlasti Primorska, bolj vzhodno pa Štajerska in severno Koroška, so torej postajala od septembra 1943 tudi vedno bolj pomembna območja, od koder bi poskušali prodreti v Avstrijo – se pravi v sam tretji rajh, kar je tedaj postala ena izmed najpomembnejših nalog britanskih in ameriških služb. Načrti SOE (in po vsej verjetnosti tudi ISLD) glede Slovenije in Primorske so tudi istočasno predvidevali, da bi zagotovili pošiljanje pomoči po morju na istrsko obalo. Sploh je postalo območje zgornjega Jadrana vedno bolj zanimivo, saj bi od tu lahko poslali nekatere avstrijske sodelavce SOE, ki bi se nato odpravili v smeri Avstrije (ena izmed variant je sicer tudi bila, da bi take kandidate poslali preko hrvaškega območja). V Upravi za posebne operacije so za take načrte na Slovenskem računali na pomoč partizanov,¹⁶ kar je očitno veljalo tudi v ISLD. Še pred tem, na začetku julija 1943, so namreč v kairski sekciji SOE zelo ugodno ocenjevali možnosti, da bi slovenski partizani s pošiljkami pomoči, ki bi jo uredila prva misija ISLD *Equinox*, lahko učinkovito sabotirali železniške povezave med severovzhodno Italijo in Avstrijo. In sicer:

*The target they [slovenski partizani] indicate is of great importance as being one of the regular lines connecting ITALY and AUSTRIA. The lines runs through mountainous terrain and must offer many suitable targets.*¹⁷

Predvsem bi tako pomoč uporabili, da bi onesposobili najpomembnjšo progo, ki je povezovala Videm in Beljak.¹⁸

Poleti 1943 je bilo seveda v zvezi z zavezniškimi operacijami – in med temi tudi na območju zgornjega Jadrana – veliko pričakovanj ob vse bližji kapitulaciji Italije. Če se je po eni strani povečalo zanimanje Britancev do Čoka in predvojne tigrovske ilegale v Italiji,¹⁹ verjetno zaradi možnosti, ker bi bili primerni v izvedbi zavezniškega posega v Istri, se je v širšem kontekstu začelo razvijati vedno več govoric o potencialni italijanski vdaji v Sloveniji in drugod po Jugoslaviji; tudi s tem v zvezi se je Istra večkrat omenjala.

Zanimiv je tu primer dogovarjanja med poveljnikom italijanskega 11. armadnega zbora, generalom Gastonejem Gambaro, in vodjo četnikov v Sloveniji, majorjem Karlom Novakom, čeprav ostajajo okoli tega poskusa nekatere zadeve še nedorečene oziroma nepojasnjene. V pričujočem besedilu lahko navedemo, da je na primer iz dokumentov SOE razvidno, da je bil Novak v stiku s SIS/MI6 oziroma ISLD,²⁰ očitno preko brezžičnega oddajnika, ki ga je upravljal Anton-Toni Božnar *Blaž*, eden izmed trojke padalcev

16 TNA HS 5/920, D/H304 to B1: Party to Austria via Slovenia (B1/2/1/304/907), Sept. 1943 in Operation "C"; B1 to DSO(B): Plans for next Four Months (B1/2/30/526/2174), 3. 9. 1943; D/H304 to D/H526, 21. 9. 1943; D/H72 to B1, 24. 9. 1943.

17 TNA HS 5/920, B1 to DSO(B): Operations against Italian-Austrian Communications (B1/2/30/18/1001), 2. 7. 1943.

18 TNA HS 5/920, to London (B1/2245), 6. 7. 1943.

19 TNA FO 371/37638A R 5325/2191/92, War Office to D. F. Howard, FO (CA2/DO/8), 6. 7. 1943; cfr. Biber, 1991b, 116–117.

20 TNA WO 202/158, 43A, to London (B1/1674), 26. 3. 1943; TNA HS 5/944, CD to A/D3 Cairo, 5. 6. 1943; TNA HS 5/924, CD to SO, 5. 6. 1943.

omenjene misije *Equinox* pri slovenskih četnikih; se pravi od druge polovice marca 1943 dalje. Novakovo zvezo z britansko tajno službo potrjujejo tudi drugi podatki. Med najbolj zanimivimi je zemljevid z označenimi viri informacij, ki jih je maja 1943 izpostava SIS/MI6 v Švici vzdrževala po zasedeni Evropi, ter nekaterimi drugimi zvezami te službe. Njegovo preslikavo dobimo v notranjem delu platnice ene novejših študij o tej službi, za katero je avtor izjemoma dobil na razplago njene primarne vire (Jeffery, 2010). Iz Slovenije je označeno, da deluje pet takih virov informacij: trije nosijo šifre/številke (602, 603, 606),²¹ eden ima kodno ime *Pinnacle*, se pravi tajna radijska zveza s SIS/MI6 inž. Janka Mačkovščka (npr. Vodušek Starič, 2002, 343–344), ki jo je pred njim vzpostavil Vinko Vrhunec, drugi pa *Cigar*, se pravi Novakova zveza.²² Na zemljevidu je obenem označeno, da njegovo komuniciranje teče v bazo na Bližnjem Vzhodu; podatki se ujemajo z dosedanjim vedenjem. Primarni viri nam tudi pokažejo, kako je 12. junija 1943 Novak ravno preko te radijske zveze ISLD poslal iz Jugoslavije vprašanje, ali so Britanci zainteresirani, da se med italijanskimi četami v Sloveniji ustvari vzdušje potrnosti in pripravi potencialno peto kolono, še posebno proti Nemcem. Britance je zadeva zanimala in naročili so poizvedbe.²³ Nadaljnje sondiranje so vojaške komande na Bližnjem Vzhodu naročile preko SOE.²⁴

Novak je v svojih spominih, ki jih je moral takoj po vojni napisati v zavezniškem ujetništvu in jih je nato v naslednjih letih nekajkrat objavil oziroma izšli so v vsebinsko podobnih različicah, razlagal, kako je imel nalogo Gambaro prepričati, naj pretrga zveze z Nemci in preide s svojimi na zavezniško stran. Imela sta več sestankov in prišlo je do delnega dogovora o sodelovanju. Novak tudi piše, da je na Gambarovo vprašanje, kakšno pomoč lahko pričakuje za svoj nastop proti nemški vojski, Kairo odgovoril, da bi Britanci poslali pomoč z letali. To je Gambaro razočaralo, ker je upal v anglo-ameriško izkrcaje v Trstu, na Reki in v Istri, in to pod varstvom svoje vojske ter četnikov. Italijanski general ni želel pošiljati Kairu obveščevalnih podatkov o moči ter razmestitvi nemške vojske v Italiji in je Novaku bil pripravljen dati le lažne dokumente za agente, da bi se lahko gibali v bližini nemških čet.²⁵

Vsekakor se je kot najbolj realni razplet kazala vdaja italijanskih vojakov partizanom in ne četnikom. Če je na primer SOE še 15. julija menila, naj se četniki dogovorijo z

21 Ena izmed teh bi lahko bila tajna radijska zveza *Magpie*, ki naj bi jo po raziskavah Jerce Vodušek Starič (2002, 345) upravljal eden izmed najbolj zanesljivih sodelavcev britanske *intelligence* Ante Anič, ki se je jeseni 1941 premaknil iz Splita v Ljubljano in začel obnavljati stike s svojimi predvojnimi mariborskimi sodelavci (Vodušek Starič, 2002, 254).

22 TNA WO 202/158, 45C, I.S.L.D., G.H.Q. M.E. to Major B. R. Davidson, M.O.4. G.H.Q. M.E. (YO.172/GNL/M.O.4.), 30. 3. 1943; Cigar Messages, [prepošilja nekaj Novakovih brzojavk, 21., 22. in 23. 3. 1943].

23 TNA HS 6/777, G.S. Harcourt to N.E. Schooling, MI14, GHQ, MEF (B/H/7/1154): Approached by Italian garrisons, 12. 7. 1943; Mideast to Air Ministry (IZ 2453), 14. 7. 1943; cfr. Deakin, 1990, 76.

24 TNA FO 371/37321 R 6611/6611/G22, Mideast to Air Ministry repeated Freedom (CC/260), 15. 7. 1943; TNA WO 201/2861, YO.1229/OHT/4B/CIG: Italians in Slovenia, 2. 8. 1943.

25 CIA FOIA, ERR, Nazi War Crimes Declassification Act, OSS-SSU-CIG Early CIA Documents Vol. 3, doc. 0018, [cenzurirano ime], Italy to Washington: Lt. Col. Karlo Novak – Activities 1941–1946, 19. 5. 1947, 26–29; Novak, 1987, 45–48; Kranjc & Kljakić, 2006, 107–113; cfr. Ferenc, 2002, 94–95, 122–125; Borštnik, 1998, 84–87, 120; Kristen, 2006, 275, 281–283.

Gambaro, je 21. v mesecu naročila, da je treba italijanske poveljnike spodbujati, naj se predajajo četnikom, a obenem, če je mogoče, tudi partizanom v spremstvu britanskih oficirjev.²⁶ Na začetku avgusta so nato v jugoslovanski sekciji SOE razmišljali, da bi lahko italijanska vojska sodelovala s partizani proti Nemcem.²⁷

Marsikateri načrt se ob kapitulaciji 8. septembra 1943 naposled ni konkretiziral, dejstvo pa je, da so bili tedaj italijanski vojaki in njihova vodstva prepuščeni samim sebi. Italijanski Vrhovni štab ni posredoval jasnih navodil in prišlo je do pravega razsula na vseh frontah (podrobneje npr. Aga Rossi, 2003) in to tudi v Julijski krajini. V partizanske roke je med tem prišlo veliko orožja, tako da se je njihova moč povečala, istočasno pa se je drastično znižal italijanski vojaški potencial v Julijski krajini. Predvsem v Istri je tudi približno mesec dni zavladal kaos, ko so partizanske enote zavzele nekatere položaje in del prebivalstva se je znašel v težavah, saj so se ponekod partizani, skupaj s prebivalci, znašali nad nekaterimi Italijani. Nastal je t. i. pojav prvih ali istrskih “fojb”, ko so nekatere usmrtili in vrgli v naravne rove oziroma brezna, ki so jim od nekdaj pravili “fojbe”. Čepra so bile žrtve, kot je na primer prikazal Darko Dukovski (2012), večinoma člani fašistične stranke, so se začele pojavljati govornice o tem, da prihaja v Istri do načrtne etnične čistke.

O t. i. istrskih “fojbah” obveščevalne službe Anglo-Američanov niso imele možnosti, da bi informacije pridobile iz prve roke. V zameno so prejele veliko podatkov s strani proitalijanskih krogov, ki so se čutili ogroženi pred t. i. slovansko-komunistično nevarnostjo in potencialno novimi nasilji. Ne glede na dejstvo, da so se določena nasilja zgodila, pa lahko sklepamo, da je bil strah pred novimi t. i. “fojbami” tudi funkcionalen. Na italijanski strani se je namreč po 8. septembru začel širiti strah, da bodo Julijsko krajino izgubili, saj tu niso več razpolagali z nobeno vojaško formacijo, ki bi se lahko učinkovito postavila po robu slovenskim in hrvaškim partizanom. Zaradi tega so italijanski krogi začeli naslavljati na anglo-ameriška poveljstva številne pozive, naj njihove enote zasedejo celotno območje: le na tak način bi preprečili njeno priključitev k Jugoslaviji ter onemogočili maščevanja, podobna onim iz Istre (Bajc, 2012, 297–300). Novo razmerje moči so decembra 1943 posredno registrirali tudi ameriški obveščevalci. Ocenjevali so, da so partizani pridobili veliko prednost, in sicer v oborožitvi in zaradi umika italijanskih enot, pomagalo pa jim je tudi prebivalstvo, tako da so zasedli skoraj celo obalo od Reke do Dubrovnika, pa jadranske otoke idr., na severu so celo prišli v bližino Trsta. Nekaj časa jim je uspelo nadzorovati vsa pomembna obalna mesta, razen Zadra, Dubrovnika in Kotorja, medtem ko je bila Reka obkoljena, Split – najpomembnejše pristanišče – pa je bil mesec dni v njihovih rokah. Vzpostavila se je tudi povezava med zavezniki v Bariju, ki bi lahko začeli redno pošiljati pomoč po morju. Nemške povezave med Slovenijo in Istro so tudi bile stalno v nevarnosti, da jih partizani onesposobijo, ravno tako je nekaj časa grozilo železniškemu prometu med Trstom in Ljubljano. Take razmere so Nemce prisilile, da so pod vodstvom feldmaršala Erwina Rommla sprožili novo veliko ofenzivo (šesto, zlasti z italijanske strani), ki pa ni imela popolnega uspeha: zavzetju glavnih mest ni sledilo uničenje partizanov, ki so ostajali za nemške stratege nerazrešljiva uganka.

26 TNA HS 6/777, Mideast to Air Ministry repeated Freedom (CC/265), 21. 7. 1943; cfr. Biber, 1991b, 94.

27 TNA HS 5/932, B1 to DSO(b), Fortnightly Appreciation of Events in Yugoslavia, 9. in 11. 8. 1943.

Ne nazadnje, beremo v poročilu OSS, so partizanske sile pod Titovim vodstvom tedaj zaposlovale več nemških divizij kot Peta armada Marka Wayna Clarka in Osmo armada Bernarda Lawa Montgomeryja v Italiji.²⁸ To je posredno predstavljalo za italijansko stran dodatno težavo, ker je Tito s tem med Britanci in Američani pridobil še večji ugled.

Po kapitulaciji je SOE nadaljevala s svojimi načrti, da bi poslala v Slovenijo več misij; v resnici ji je le deloma uspelo (Bajc, 2002, 311–312). Sklepamo, da bi Britanci s pomočjo misij lažje izvedli izkrcanje v Istri; kot rečeno, bilo je več poskusov. Poleg omenjenih je zanimiv naslednji podatek: oktobra 1943 je vodstvo SOE računalo na to, da namerava britanski vrhovni poveljnik na Bližnjem vzhodu poslati na Balkan posebno izurjene skupine, ki bi štele od 300 do tisoč vojakov, in tem bi SOE pridružila dodatno opremo za uporniške skupine.²⁹ Niti ta zamisel se ni uresničila. Kljub temu je Uprava za posebne operacije v svojih nadaljnjih načrtih še dalje razmišljala o Istri. Od tu in na splošno preko slovenskega ozemlja bi namoč poskusila prodreti na sever v Avstrijo. Obenem je iskala možnosti, da bi po morju pošiljala na istrsko obalo pomoč za upornike.³⁰

Med načrtovanimi je bila tudi misija, ki bi jo jeseni poslali v Grčarice. Razni načrti so bili tedaj neuresničljivi bodisi zaradi slabih vremenskih razmer bodisi zaradi pomanjkanja tehnične opreme, očitno pa tudi zaradi dejstva, ker je septembra v Grčaricah centralni četniški odred doživel največji poraz na Slovenskem; s tem pa tu v bistvu ni bilo več t. i. Jugoslovanske vojske v domovini. Četniki so tedaj – kot še marsikdo drug – tudi predvidevali, da bo po italijanski kapitulaciji prišlo v Istri do anglo-ameriškega izkrcanja. Prihod misije bi tu bil zanje seveda smiseln in kaže, da je konec oktobra in naslednji mesec letalo s posadko odletelo iz Brindisija, vendar se člani misije niso mogli spustiti.³¹ Misijo je sicer 2. oktobra službi SOE res uspelo poslati, to pa k partizanom na Notranjsko, le kakih 15 kilometrov stran od Grčaric (Bajc, 2002, 312; cfr. Kristen, 2006, 280).

Posebno poglavje – ki pa ga v pričujočem zapisu ne moremo poglobiti, čeravno je imelo dolgoročne posledice na zaostrovanje internih razmer na Slovenskem – je bilo vprašanje, kako in predvsem na podlagi katerih informacij so četniki upali v poseg zahodnih zaveznikov. Istočasno je partizansko stran skrbelo, da bi prihod Anglo-Američanov destabiliziral dotedanja razmerja moči na terenu ter v samih vrstah osvobodilnega gibanja. Tudi to je vplivalo na zaostrene razmere na terenu in do samih pripadnikov misij.

Kljub vsem težavam Britanci niso odnehali z zamislijo, da bi lahko Istra postala pomembna točka za njihovo prodiranje in to predvsem v širšem smilu – v Avstrijo. V prvi vrsti moramo tu omeniti prihod 24. decembra 1943 v Glavni štab slovenskih parti-

28 NARA, RG 226, E 92, B 478, F 46, Sixth German Offensive (A-17510), 18. 12. 1943; cfr. B 460, F 16, Lipanovich to Duke: Positions and Strenght of Troops in Jugoslavia, 13. 11. 1943.

29 TNA HS 8/200, Support of Guerilla Forces in Yugoslavia, Albania and Greece, Memorandum by SOE, October 1943 (PLANS/180/1436), Annex, 3.

30 TNA HS 8/225, SOE Progress Report for Period Ending 11. 10. 1943; TNA HS 5/920, January Programme – Jugoslavia, 5. 1. 1944; Jugoslavia. Organization in the Field. Missions and Specialists, 7. 1. 1944; TNA HS 5/922, B1 Force 266, Rewiev of the Present Situation and Plans for Future Infiltration and Evacuation of Personnel, 1. 5. 1944, Appendix D; Operational Plans of the Yugoslav Section for the months of Aug., Sep. and Oct. 44, 9. 7. 1944.

31 TNA HS 5/911, Airops, Cairo to London, 7. [3 brzojavke], 23., 25., 26. in 27. 10. ter 1. 11. 1943.

zanov po vsej verjetnosti najpomembnejšega predstavnika službe SOE na Slovenskem, polkovnika Petra Wilkinsona. Bil je eden izmed najbolj izkušenih agentov še iz prve faze formiranja te posebne službe. Od konca novembra 1943 dalje (npr. Pirker, 2017, 333) je vodil posebno misijo SOE *Clowder*, ki je imela kot glavni cilj koordinirati več skupin agentov, da bi prodrli v Avstrijo, in sicer iz območja, kjer so delovali slovenski partizani, kakor tudi bolj zahodno od njih, med italijanskimi partizani v Furlaniji in Karniji.

Za območje Istre se je moral zanimati tudi Wilkinson, kajti očitno Britanci niso imeli dovolj preverjenih informacij iz tega območja. Preden so ga poslali v Jugoslavijo je namreč konec novembra 1943 tudi prisostvoval seji v Glavnem štabu *Force 133*, se pravi v bazi SOE na jugu Italije v Bariju, od koder so koordinirali delovanje v Jugoslaviji, Grčiji, Romuniji in Bolgariji. Razpravljali so o pomenu obale na vzhodni strani Jadrana. Želja je bila, da bi vzpostavili čim več aktivnosti na obali Hrvaške in v Dalmaciji, pa tudi med Slovenci in v Istri, o kateri so potrebovali podrobnejše podatke.³² Naslednje leto, v mesecu februarju, je Wilkinsonu z nekaterimi sodelavci in v spremstvu slovenskih partizanov uspelo, da si je osebno ogledal istrsko obalo. Imel je namreč nalogo poiskati primerno lokacijo, od koder bi vzpostavili ladijsko zvezo med zahodnim delom istrskega polotoka in osvobojenimi predeli na jugu Italije. Dvajsetega v mesecu je došel severno od Materije do GŠ Istrskega odreda, nato se je odpravil severno od kraja Vodice pri Čičariji oziroma v bližino vasi Golac. Tu je njegovi skupini 23. februarja uspelo vzpostaviti radijsko zvezo s komando, a tedaj so nadrejeni Wilkinsona obvestili, da so morali odpovedati prihod podmornice, s katero bi se polkovnik očitno odpravil na “testno” pot po morju. Wilkinson si je tudi ustvaril mnenje, da bi bilo težavno vzpostaviti zvezo, obenem je nemška vojska pripravljala novo ofenzivo na terenu.³³

Slovenska OZNA je tedaj imela podatke (Dornik Šubelj, 1999, 112), da Wilkinsonu in drugim ni uspelo priti do Istre, kar kaže na to, da partizanski varnostno-obveščevalni organizaciji ni vedno uspelo pravočasno prejeti zanesljive informacije. Toliko bolj kar se tiče omenjenega primera, ko bi vodilni morali biti še kako zainteresirani, ali bo zaveznikom izkrcanje uspelo in še bolj, če je bil pri tem soudeležen vodja vseh naporov za prodor v Avstrijo. Kot eno izmed možnih razlag lahko seveda spomnimo na dejstvo, da so ravno v tedanjem času VOS reorganizirali in preimenovali v OZNO in torej vsaj v tej prvi fazi “tranzicije” ni bilo najbolj učinkovite koordinacije. Vsekakor nam primer pokaže, da očitno ne moremo povsem zaupati primarnim virom partizanske *intelligence*.

Po vsej verjetnosti je neuspešen poskus vplival na to, da je marca meseca Wilkinson svojim nadrejenim odsvetoval izkrcanje v Istri (Barker, 1992, 61). Glede tega neuspešnega poskusa je zanimiva Wilkinson pripomba (1997, 174), kako je tedaj prvič izvedel, da je bilo na obali večinoma italijansko prebivalstvo. John Earle meni (2009, 88, 100), da so Britanci s tem dokazali, da je bilo njihovo poznavanje razmer v Istri skromno in

32 TNA HS 5/920, Minutes of Conference on Future S.O.E. Policy regarding N.A.L. in Jugoslavia held on 27 Nov. at H.Q. Force 133, 29. 11. [1945], 2.

33 Posamezni podatki v IWM, 03/56/1, 1/2/2: History of “Clowder” Mission, Summer 1943 – Autumn 1945, 3; TNA HS 6/17, Report on Clowder Mission (XPA/261), 13. 5. 1944, Annexe 8: War Diary; Wilkinson, 1997, 173–176; cfr. Earle, 2009, 87–88; Zadnik, 1975, 178–180; Puh, nedatirano.

bi zaradi večinske italijanske prisotnosti imeli težave, ker naj bi jim bilo prebivalstvo nasprotno. Pripomba je po svoje umestna, čeravno nam drugi podatki iz primarnih virov (ki jih bomo predstavili ob kaki drugi priliki) kažejo na to, da je bila demografska slika Istre Britancem dobro znana, možno pa je, da so s temi podatki razpolagali le v okviru Zunanjega ministrstva in z njimi v SOE niso bili (vsi) seznanjeni.

BRITANSKE MISIJE V ISTRI

Kljub Wilkinsonovem negativnemu mnenju so se poskusi Britancev nadaljevali. Konec marca 1944 je tako SOE pri načrtovanju misij vključila Istro med tista območja, kjer bi bilo potrebno “*posebno delovanje*”. V Upravi za posebne operacije so ugotavljali, da je sicer tu partizansko gibanje manj razvito, a predstavlja območje potencialno odskočno desko za prodiranjem v Avstrijo.³⁴ Pomen istrskega polotoka je bil očiten in na začetku maja 1944 je bila ponovno predvidena nova misija, ki naj bi dospela konec meseca do XI. korpusa, se pravi na hrvaški del Istre.³⁵

Iz dokumentacije³⁶ in nekaterih drugih virov (Ritchie, 2004, 127–135) je razvidno, da je tokrat službi SOE vendarle uspelo in prvi misiji so sledile nekatere druge. Vseh podatkov nimamo še na razpolago oziroma bi potrebovali podrobnejšo raziskavo, v pričujoči razpravi pa lahko navedemo vsaj najosnovnejše podatke. Kapetan Frank G. Burnett, in sicer kot oficir za zvezo pri XI. korpusu, je od konca maja oziroma začetka junija 1944 do 4. februarja 1945 (ko se je vrnil v Bari) deloval v okviru misije *Rip Van Winkle* (v nekaterih dokumentih so zapisali *Ripvanwinkle*).³⁷ Pri tej misiji so vsaj nekaj časa delovali trije radijski operaterji, desetarji Tait, Wride in G. Crane. Na začetku junija je v Istro dospela tudi misija *Agate*. Vodil jo je major Arnold Breene, ki je tu postal vodja vseh zavezniških skupin. Radijske oddajnike/sprejemnike sta upravljala stotnika Wride in Irwin ter nižji oficir (*rifleman*) McNamara. Od 19. julija do 12. oktobra 1944 je med hrvaškimi partizani na območju Operativnega štaba v Istri in nato pri 43. diviziji delovala misija *Harangue* (oziroma po nekaterih podatkih naj bi to bila podmisija).³⁸ Vodil jo je kapetan D. Prescott, njegov radijski operater je bil stotnik Crane. Prescotta je novembra 1944 zamenjal kapetan Harrison in z njim sta delovala radiooperaterja, stotnika Hall in Williams. Dne 28. februarja 1945 sta obe misiji, *Rip Van Winkle* in *Agate*, zaključili s svojim delom, tako da so se Breene, Tait, Wride in MacNamara 3. marca 1945 vrnili v Bari. Misija *Harangue* je bila vsaj še v drugi polovici aprila 1945 pri GŠ 43. divizije, ko jo je vodil kapetan Hugh Gibb (ki je pred tem je od septembra 1944 do prvih mesecev

34 TNA HS 5/922, Jugoslavia: Organization in the Field, Mission and Specialists, 31. 3. 1943.

35 TNA HS 5/922, B1 Force 266, Review of the Present Situation and Plans for Future Infiltration and Evacuation of Personnel, 1. 5. 1944, Appendix D.

36 Npr. številna poročila in sporočila/brzojavke v TNA WO 178/31; TNA WO 178/32; TNA WO 178/33; TNA WO 178/34; TNA WO 202/404; TNA WO 202/405; TNA WO 202/413; WO 202/414; TNA WO 202/521; TNA WO 202/205, Capt. Prescott: Report on Mission Harangue, November 1944.

37 Npr. TNA HS 8/1014, S.O.E. Operational Codenames.

38 Npr. TNA HS 8/1014, S.O.E. Operational Codenames.

naslednjega leta deloval pri slovenskih partizanih IX. Korpusa). Po nekaterih podatkih³⁹ bi lahko sklepali, da je bila na terenu vsaj še do 8. maja.

Nazadnje je od prvih dneh aprila 1945 na južnem delu Primorske, se pravi v Istri, delovala tudi misija SOE *Blofield*, ki jo je vodil jo je kapetan Dixon. Ob zaključni fazi vojne je bila zelo aktivna, a kljub temu je zgodovinopisje v bistvu ni nikoli obravnavalo. Zbrala in preposlala je veliko obveščevalnih informacij o razmerah, zlasti v večjih ter manjših krajih Istre in v njeni okolici (Buzet, Buje, Umag, Pazin, Labin, Rovinj, Pulj, Vodnjan, Ližnjan, Reka, Sušak, Klana, Ilirska Bistrica, Prem, Volosko, Opatija, Pivka, Postojna idr.); zadnje aprilske dni tudi o situaciji na Tržaškem, v Trziču in deloma na Goriškem, in sicer o razvrstitvi in bojni sposobnosti sovražnikovih enot (tudi o ljoticčevcih, domobranci, srbskih četnikih, ustaših), med drugim o njihovi nizki morali in številnih deserterjih, o razmerah na železnicah, uspešnih napadih zvezniških letal, pa tudi o razporeditvi partizanskih enot, ki so med drugim potrebovale dolčene pošiljke pomoči; na koncu vojne pa o poslednjih bojih; bolj kot se se bližali zadnji dnevi bolj pogosto je informirala nadrejene, tudi večkrat na dan.⁴⁰ Vse kaže, da so bili zbrani podatki pomembni, saj je na primer 22. aprila prejela pohvalo s strani komandanta Pete zavezniške armade Marka Wayne Clarka.⁴¹ Čeprav o tej misiji nimamo vseh podatkov, lahko sklepamo, da je prejela pohvalo ravno zaradi zbiranja koristnih informacij. Sklepamo tudi, da je glede na razpršeno oddaljenost posameznih krajev, od koder je prejemale informacije, v njeno korist delovala dobro razpredena mreža zaupnikov na terenu in da je očitno partizanska stran pri zbiranju in posredovanju podatkov bila tudi dovolj kooperativna.

Na območju Istre so delovali tudi nekateri agenti in sodelavci SIS/MI6 oziroma ISLD. O prvih operacijah tajne službe v Istri imamo na razpolago le skope podatke, ki jih dobimo v eni izmed uradnih britanskih zgodovin; potrebovali bi vsekakor podrobnejše raziskave. Če so 23. novembra 1943 slabe vremenske razmere preprečile izkrcanje skupine, ki jo je služba imenovala *Splendid* (plovilu, *Seastar*, je vsekakor uspelo priti do Dugega otoka na dalmatinski obali, kjer je bilo soudeleženo pri evakuaciji nekaterih partizanov – po vsej verjetnosti ranjencev), je to 21. naslednjega meseca uspelo skupino *Splendid II*. Sledile so druge, in sicer 30. decembra 1943 operacija *Renow*, 27. januarja 1944 *Engrave I*, 28. marca *Harvest* in *Turf* pri Umagu, naslednji dan *Tribute* pri Rovinju (Richards, 2004, 388–390, 392, 395). Glede operacije *Harvest* sicer lahko rečemo, da je na omenjenem zemljevidu iz maja 1943 bilo označeno (Jeffery, 2010), da je s tem imenom SIS/MI6 načrtovala tajno radijsko zvezo z Bližnjim Vzhodom, ki naj bi delovala na območju Zagreba. Če primarni viri iz Londona govorijo o tem, da je avgusta 1944 na Tržaškem delovala v okviru ISLD operacija *Strange*,⁴² je v omenjeni uradni zgodovini zabeleženo, da je bila

39 TNA WO 202/499, Rear Macmis to Blofield, Crayon, Cuckold, Flotsam, Fungus, Harangue, Portree, 3. [5.] [1945]; Rear Macmis to Portree, Harangue, Flotsam, Fungus, Cuckold, Blofield, Toptee, Icarus, 8. [5.] [1945].

40 Številna sporočila/brzozjavke v TNA WO 202/499; cfr. TNA AIR 23/8157, Blofield (No. 18), 20. 4. 1945 [dvakrat].

41 TNA WO 202/499, Clarke, Rear Macmis to Blofield (No. 14), 22. 4. 1945.

42 TNA WO 204/12838, ISLD, Air Operations Programme, od junija 1944 do aprila 1945.

operacija s prav takim imenom prisotna naslednji mesec v Istri (Richards, 2004, 408). Po vsej verjetnosti se je iz Primorske premaknila proti jugu na istrsko obalo.

Več podatkov imamo o tem, da je ISLD konec junija 1944 iz Barija poslala z ladjo preko Visa in Dugega otoka Milana Goloba in Ivana Volariča, s podmornico pa Milana Boštjančiča, ki se je izkrcal pri štabu Istrskega partizanskega odreda; prištevamo jih med t. i. padalce, ki so bili povezni z omenjenim Jugoslovanskim odborom iz Italije. Vsak je imel svoj radijski oddajnik in morali bi se podati v smeri Pule, Reke in Trsta. Njihova pot je bila očitno že vnaprej dogovorjena med Britanci in partizani, a ni nobenemu uspelo opraviti naloge. Ponekod piše, da je Golob kmalu padel kot borec Istrskega odreda, vendar kaže, da je bil najverjetneje ubit po nalogu OZNE. Volarič je izginil neznano kam in takšna usoda je doletela tudi Boštjančiča. 20. julija 1944 so ga poslali pod imenom *Mirko Debeljak* na Komando mesta Črnomelj, od tedaj pa so se za njim izgubile sledi. Najverjetneje je bil tudi on ubit po nalogu OZNE (Kobal, 1997, 57; Jevnikar, 1997a; Jevnikar, 1997b; Jevnikar, 2001a; Jevnikar, 2001b; Jevnikar, 2002a; Jevnikar, 2002b; Jevnikar, 2002c; cfr. Dornik Šubelj, 1999, 132–134).

Avgusta 1944 je imela ISLD v Istri operaciji *Tomato* in *Salad II*, aprila 1945 pa še *Abstinence*.⁴³ Po vsej verjetnosti so to bile le šifre za radijske operatore in/ali brezžične radijske oddajnike/sprejemnike in torej niso predstavljale posebej operacij ali misij.

V knjigi, ki jo je napisal Sebastian Ritchie in med drugim obravnava delovanje nekaterih britanskih obveščevalnih skupin v medvojni Sloveniji in na Hrvaškem, je kar veliko podatkov o misiji ISLD *Claret* (Ritchie, 2004, 127–135). Vodil jo je kapetan Owen Reed, ki se je 9. septembra 1944 (nadrejeni so sicer načrtovali, da bi ga poslali že mesec prej) spustil s padalom v hrvaški GŠ. Spremljal ga je radiooperater, narednik (Sergeant) A. Paddy Ryan. Od tam je šel v Istro, kjer bi se moral srečati z radiooperaterjema, ki sta imela šifrirani imeni *Tomato* in *Oil* (iz drugih virov vemo – Jevnikar, 1997a, 77; Jevnikar, 2001b, 11; Jevnikar, 2002a, 12; Earle, 2005, 16 –, da je bil *Tomato* omenjeni Boštjančič, o identiteti *Oila* pa nimamo še prave potrditve). Reed je moral z omenjenim Prescottom organizirati dostavo pomoči partizanom po morju, ki bi jo zavezniki pošiljali iz Italije. Njegovo delovanje se je torej vsaj deloma krilo z aktivnostmi službe SOE. V Istri so bili partizani zelo nezaupljivi in nekooperativni – očitno tudi zaradi problema povojnih mej – zato je ISLD Reeda in njegovega radiooperaterja odpoklicala. 13. oktobra sta iz Istre odšla v GŠ Slovenije, kamor sta prispela 16. oktobra, 18. februarja 1945 je Reed odšel iz Slovenije in se podal nazaj na Hrvaško.

Sicer je SIS/MI6 (torej ISLD) prejela tudi druge informacije iz Istre. Major Stephen Clissold (ki se je že v bazi ukvarjal s problematiko partizanov na Hrvaškem)⁴⁴ je na primer od 15. oktobra do začetka novembra 1944 obiskal Glavni štab hrvaških partizanov. Nadrejenim je med drugim razlagal, da je med partizani na Hrvaškem zelo občutena želja po priključitvi Istre in kaže, da je to tudi tisti argument, ki pravzaprav

43 TNA WO 204/12838, ISLD, Air Operations Programme, od junija 1944 do aprila 1945. O misiji *Salad* glej tudi TNA WO 202/521, F. Burnett, 11 Corps, 9. 10. 1944.

44 Npr. krajša poročila o političnih razmerah med hrvaškim partizani, od 5. do 23. 9. 1944, v TNA WO 202/185.

povezuje vse struje borcev. Po Clissoldovem mnenju je bil nacionalizem, ki se je v Istri pojavil po 8. septembru 1943, nedvomno reakcija na predhodno fašistično dvajsetletje.⁴⁵

Poleg omenjenih misij so bile od jeseni 1944 dalje v Istri aktivni tudi britanski komandosi, in sicer ena skupina posebne enote mornarice, *Special Boat Service* (SBS), in dve pehote, *Long Range Desert Group* (LRDG). V britanskih virih je nekaj več podatkov o slednjih: eno je blizu Raše vodil major Mike Reynolds, drugo major George Pitt, dospela pa je še tretja skupina LRDG, ki so jo sestavljali italijanski tolmači, ki bi morali nuditi pomoč prvima dvema.⁴⁶ V omenjeni uradni zgodovini dobimo naslednje podatke: skupina LRDG *Halter II* se je 16. oktobra 1944 izkrcala v Istri, drugi komandosi so v Istri od 21. februarja 1945 delovali pod skupnim imenom *Addict* oziroma je tu bila cela serija skupin, od št. *I* do *IXX*, in sicer večinoma v Istri, med drugim tudi pri Pulju ter južno od Trsta (Richards, 2004, 407, 409–410). Podatki se torej ne ujemajo.

Podatki, ki jih dobimo v primarnih virih iz Londona, nam pokažejo, da so od marca 1945 dalje v britanskih krogih veliko razpravljali o tem, da bi poslali dodatne skupine specialcev na istrsko obalo in konec meseca so poslali novo skupino SBS in dve patrolji LRDG. Tedaj pa so se zadeve zakomplicirale: partizani so jih namreč aretirali in prihajalo je do nesporazumov, ker je jugoslovanska stran delala težave, tudi zaradi tega, ker niso vse skupine imele potrebnih dovoljenj. Za zaveznike zadeva sploh ni bila enostavna, postajala pa je tudi vedno bolj nevšečna. Na terenu, in sicer v Opatiji, je naposled ostala le ena patrolja LRDG, drugi specialci pa so medtem prizorišče zapustili 25. aprila 1945.⁴⁷ Da so se odnosi zakomplicirali, nam priča tudi navodilo komandanta Clarka 22. aprila misiji SOE *Blofeld*, naj se absolutno drži stran od teh skupin komandosov, saj se ne sme vpletati v njihove zadeve, ker je treba na vsak način preprečiti reakcijo partizanov.⁴⁸

AMERIŠKA SLUŽBA OSS IN AMERIŠKO-ITALIJANSKE MISIJE V ISTRI

Tudi Američane in njihovo obveščevalno službo OSS je po kapitulaciji Italije vedno bolj zanimal istrski polotok. Potem, ko so svojo prvo misijo k slovenskim partizanom v osrednjo Slovenijo poslali konec novembra 1943, so pričeli pošiljati svoje agente na južni del Primorske – zlasti na Tržaško in v Istro.

Po nekaterih podatkih jeseni 1943, po drugih pa januarja 1944, je prišlo s pomočjo Američanov do izkrcanja nekaterih posameznih italijanskih agentov oziroma sodelavcev v Istri. Imeli so nalogo pripraviti teren za eventualni vojaški poseg – izkrcanje – ter

45 TNA WO 201/2720, Rear HQ 37MM (L/360), 5. 12. 1944; Clissold, November 1944, 3–4 (tudi v TNA WO 178/33).

46 Npr. številna poročila in sporočila/brzojavke v TNA WO 178/31; TNA WO 178/32; TNA WO 178/33; TNA WO 178/34.

47 TNA WO 178/35, HQ BAF, AOC (45)24, Commanders' Conference: Arrest of SBS and LRDG Units in Istria, 15. 4. 1945, Appendix A, B; AOC (45)50th Meeting, 16. 4. 1945 in brzojavke 14., 15., 16., 18. in 19. 4. 1945; TNA CAB 121/678, 482, Stevenson, Belgrade to FO (No. 498), 19. 4. 1945; TNA FO 371/48812 R 7038/6/92, Stevenson, Belgrade to FO (No. 499), 19. 4. 1945; TNA WO 204/383, SACMED to BAF (FX 65066), 24. 4. 1945; HQ BAF to MACMIS (BAF/755), 27. 4. 1945; HQ BAF to AFHQ (BAF/760), 29. 4. 1945; TNA WO 202/296; TNA WO 204/8498; TNA AIR 23/8156; cfr. Owen, 2008, 212–227.

48 TNA WO 202/499, Clarke, Rear Macmis to Blofeld (No. 14), 22. 4. 1945.

vzdrževati zveze med terenom in poveljstvom. Prispeli so do Trsta, vendar so bili skoraj vsi zajeti. Večinoma niso uspeli priti v stik z lokalnim italijanskim narodnoosvobodilnim odborom, *Comitato di Liberazione Nazionale* (ki je bil v konkurenci slovenskim partizanom), saj je takrat doživljal krizo zaradi ponovnih aretacij nekaterih vodij.⁴⁹

Na območju XI. Korpusa – torej v hrvaški Istri – je od konca avgusta 1944 delovala tudi misija ameriške OSS, ki jo je vodil poročnik Goodwyn. Z njim so bili trije jugoslovanski sodelavci. Po mnenju predstavnikov SOE je imela precej težav, ne nazadnje pri komuniciranju s partizani. Goodwyn je namreč govoril le angleško, eden izmed sodelavcev, ki je pred tem služil v jugoslovanski trgovski mornarici, je angleški jezik le malo obvladal, druga dva, ki so ju Američani pridobili med vojnimi ujetniki v Italiji, pa sploh ne. Zaradi očitnih težav je prihajalo v skupini večkrat do trenj, sami partizani pa so bili do nje precej zadržani.⁵⁰

Iz ameriške dokumentacije izvemo, da je oktobra in novembra 1944 na hrvaškem delu Istre deloval sodelavec OSS Giovanni Makaus, sicer oficir italijanske mornarice. Za nadrejene naj bi bila njegova poročanja objektivna. Ker je govoril slovenski jezik, mu verjetno informacije ni bilo težko neposredno zbirati. Njegov primer je zanimiv, saj so ga nekaj časa tudi Britanci prištevali med svoje, a v določen trenutku niso več vedeli, katere so njegove prave naloge.⁵¹ Verjetno je bil eden izmed primerov “dvojne igre” med samimi Anglo-Američani, saj je znano, da njihovi medsebojni odosi niso bili vedno najboljši.

Jeseni 1944 je Istra postajala še bolj zanimiva za OSS. Oktobra so namreč v sekciji za Bližnji vzhod načrtovali več novih misij v Jugoslavijo; nekatere bi poslali na Tržaško in v Istro.⁵² Viri nam pokažejo, da so tedaj Američani imeli več posameznikov, ki so bili posebej rekrutirani za to območje, da so bili dobro pripravljene in imeli zelo dober *background* za tako delo. Tudi logističnih težav ne bi smelo biti, pomoč naj bi namreč nudili pripadniki OSS italijanske narodnosti ali pa vsaj porekla.⁵³ Zelo verjetno je bil tu interes vezan na odločilne trenutke ob koncu vojne, ko je bilo pričakovati, da se bo na tem tako občutljivem območju odvijal pomemben boj za meje; očitno je, da bi o teh misijah ali pa vsaj skupinah OSS potrebovali podrobnejše raziskave.

49 Posamezni podatki v NARA, RG 226, E 190, B 183, F 1454, Operations: Zone “D”, [nedatirano]; B 100, F 195, Scamporino, HQ 2677th Reg. OSS (Prov) APO 534 to Glavin, Rodrigo, Huntigton: Italian SI Personnel now being held by Tito, 14. 8. 1944 (enako v E 154, B 23, F 321); TNA WO 204/11960, R.L. Broad S/Sgt.-412 FSS: G.I.S. (German Intelligence Services) in Trieste, 10. 5. 1945, 2–3; Fogar, 1997, 159–160; Spazzali, 2003, 193–197; Richards, 2004, 392; Corvo, 2005, 152, 220.

50 TNA WO 202/521, HQ ‘M’ Military Mission, XI Corps to GSO 1, HQ ‘M’ Military Mission, CMF: Anglo-American Relations at XI Corps HQ (MMM/L/56), 22. 9. 1944.

51 NARA, RG 226, E 190, B 168, F 1217, Clemente, Uberti to Chief Lt. OSS/SI: Political situation and outlook in the Venezia Giulia region, 29. 8. 1944; razna poročila, 25. 9., 16., 23., 24. in 25. 10. 1944; to Scamporino: Yugoslavia, 14. 11. 1944 (cfr. E 210, B 371, F 3); TNA WO 202/521, F. Burnett, 11 Corps, 9. 10. 1944; TNA WO 202/248, 17A.

52 NARA, RG 226, E 154, B 24, F 325, Huntington-IAMM to Marshal Tito to Robert P. Joyce: Future OSS Operations in Yugoslavia, 9. 11. 1944.

53 NARA, RG 226, E 190, B 168, F 1218, Milton Katz Comdr. USNR Acting Chief, SI, MEDTO to Scamporino: Teams for Fiume and Trieste, 13. 10. 1944 (enako: B 183, F 1442); Co.D 2677th Reg. OSS (Prov) APO 534 U.S. Army, Suhling to Scamporino: Teams for Fiume and Trieste, 20. 10. 1944; B 183, F 1442, Scamporino to Maddox: Trieste Region, 23. 10. 1944.

Glede medvojnega delovanja ameriških obveščevalcev v Istri je zanimiva tudi misija OSS *Dunklin*, ki jo je vodil oficir Timothy A. Pfeiffer. Leta 1944 in 1945 se je nahajala blizu Splita, proti koncu vojne pa v Istri. Aprila 1945 so nadarejeni spraševali vodjo misije, ali se lahko pridruži jugoslovanski vojski, ki bo morda prva dospela v Trst, in ali kateri izmed pripadnikov misije govori italijanski jezik. Kaj kmalu so Pfeifferjevi misiji naročili, naj ostane v Istri, kjer je očitno dobro opravila svoje naloge, saj je prejela pohvale iz Washingtona in Londona.⁵⁴

Nazadnje lahko omenimo šefa misije OSS *Arrow*, stotnika (nato kapetana) Johna Blatnika. Od 20. avgusta do 17. septembra 1944 in od 20. novembra 1944 do 4. januarja 1945 je deloval večinoma na Hrvaškem (pri enoti za reševanje letalcev in v GŠ za Hrvaško). Od začetka 1945 do 19. maja je bil aktiven na Slovenskem, med drugim so ga zanimali podatki o nemških načrtih v Istri in razmestitev nemških protiletalskih topov v Sloveniji ter severni Italiji, pa tudi promet med Banjaluko in Ljubljano.⁵⁵

ZAKLJUČEK

Našo pozornost smo "omejili" le na vprašanje Istre, predvsem v zvezi z razmišljanji zahodnih zaveznikov, da bi ta najbolj severni del Jadrana uporabili kot "odskočno desko" ali "mostišče" v smeri Avstrije. Lahko rečemo, da jim v bistvu najpomembnejši cilj ni uspel, saj jim je na to območje uspelo poslati svoje misije relativno pozneje kot drugod: predvsem kar se tiče misij SOE in ISLD, medtem ko dosedANJI podatki kažejo na to, da je ameriška obveščevalna služba OSS na to območje poslala predvsem nekaj posameznikov, ki so imeli nalogo vzpostaviti zveze z italijanskim odporništvom na Tržaškem, se pravi s konkurenco slovenskim partizanom glede končnega boja za meje. Britansko delovanje je torej imelo tudi širše dimenzije, ameriško pa v bistvu manj, kar pa še ne pomeni, da jih Avstrija ni zanimala. Očitno pa niso računali na to, da bi jim bila Istra pri tem pomembnejša "štartna točka". V globalni zavezniški strategiji so ZDA tako in tako vprašanje večjega izkrcanja osredotočile bolj na zahodni del Evrope.

Med drugo svetovno vojno so se za istrski polotok in na splošno zgornji Jadran najprej zanimali Britanci, Američani pa nekoliko pozneje. Kot smo prikazali je to veljalo za obveščevalne službe in konkretno delovanje na terenu, v političnem smislu ter glede vojaške strategije na sploh pa najnovjše analize o ameriških medvojnih globalnih interesih (predvsem Buchanan, 2016) prepričljivo reinterpretirajo vlogo Washingtona glede t. i. sredozemskega bazena: v ospredje postavijo vprašanje, da je bila tu Rooseveltova administracija še kako zainteresirana odigrati aktivno vlogo in ne biti le v podrejenem položaju, kot se je večkrat poenostavljeno (in torej zmotno) prikazovalo.

54 NARA, RG 226, E 190, B 89, F 26, Pfeiffer: Account of Duty in Yugoslavia, Appendix B: Chronological List of Dunklin Reports [maja/junija 1945]; E 154, B 22, F 306, Arthur Cox, Acting Chief, Y Desk, HQ 2677th Regt. OSS (Prov.) APO 512, US Army to Col. Huntington: Intelligence Cables Received from Filed Agents During the Period August 1 to December 15, 20. 12. 1944; E 136, B 37, F 417, Cox to J-3 [Pfeiffer] (No. 149), april 1945; Maddox to J-3 (No. 158, 159), 28. in 29. 4. 1945; Cox to J-3 (No. 163), 1. 5. 1945.

55 NARA, RG 226, E 154, B 25, F 348, Report of captain John A. Blatnik on his tour of duty in Yugoslavia (Croatia and Slovenia), during the period August-September 1944 and November 1944 – May 1945. Dokument je objavljen v Blatnik, 1988.

Kot vemo, so bili vsi poskusi anglo-ameriških obveščevalnih služb za posebne operacije (SOE, ISLD in OSS), da bi zanetili upor v samem osrčju nacizma, v Reichu, še posebno v Avstriji, brezuspešni. V ta namen so poslale več skupin in nekatere so poskušale prodreti čez Štajersko, druge pa bolj na zahodu preko Karnije, v bistvu pa je bil rezultat le izguba agentov. Kot pomembno v logističnem smislu (zaradi prenašanja enot in dostave materialne pomoči) bi vsekakor bilo zanje območje zgornjega Jadrana in Istra bi bila primernejša od Tržaške, saj je bila tu nemška obramba močnejša.

Z našo študijo smo želeli zapolniti določeno vrzel, kajti dosedanje raziskave so problemu anglo-ameriških obveščevalnih služb v Istri med drugo svetovno vojno posvetile premalo pozornosti, nove, podobne raziskave pa bodo morale v prihodnje vzeti v poštev tudi širše območje, torej razmere južno od istrskega polotoka, se pravi Reko, Kvarner in Dalmacijo, saj so bili zahodni zavezniki, zlasti na obali slednje, številčno in taktično bolj prisotni.

FROM ISTRIA TO AUSTRIA? SOME ASPECTS REGARDING THE US AND
THE BRITISH INTELLIGENCE DURING THE SECOND WORLD WAR

Darko FRIŠ

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: darko.fris@um.si

Gorazd BAJC

University in Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: gorazd.bajc@um.si

SUMMARY

Within the paper, the authors present the most important information on the Anglo-American missions in Istria during the Second World War and the topics related to British (Special Operations Executive and Military Intelligence 6 or Secret Intelligence Service that which operated under the cover name Inter-Services Liaison Department), and American intelligence services (Office of Strategic Services), in particular regarding the possibility to create conditions in Istria for their penetration in Austria. They firstly describe why in 1940 Istria became interesting for the British, especially in the light of cooperation with the pre-war anti-fascist underground movement of Slovenes and Croats (TIGR) and the first attempts of their intelligence services to send their agents in the occupied Yugoslavia, among others also in Istria. They continue with describing how the British, followed by the Americans, understood the situation on the Istrian peninsula at the time of the capitulation of Italy (on 8 September 1943), and the Anglo-American missions which came to Istria or through the Istrian peninsula in the interior of Yugoslavia and the Trieste region.

Keywords: Istria, Austria, landing, World War II, missions, Special Operations Executive, Inter-Services Liaison Department, Office of Strategic Services

VIRI IN LITERATURA

- Božič, I. (1997):** Padalci v sestavi SOE. Mladika, 7, 136–138.
- Blatnik, J. A. (1988):** Poročilo o službovanju v Jugoslaviji (na Hrvaškem in v Sloveniji) od avgusta do septembra 1944 in od novembra 1944 do maja 1945. Biber, D. (ur.) Borec«, 40, 2, 196–211.
- CIA FOIA, ERR** – Central Intelligence Agency, Freedom of Information Act, Electronic Reading Room.
- Corvo, M. (2005):** O.S.S. in Italy 1942–1945. A Personal Memoir. New York, Enigma Books.
- IWM, 03/56/1** – The Imperial War Museum, London (IWM), Department of Documents: Lieutenant Colonel Sir Peter Wilkinson (03/56/1).
- Kobal, C. (1997):** Primorski padalci iz skupine ISLD. Mladika, 2–3, 56–57.
- Kranjc, M. F. & S. Kljakić (ur.) (2006):** Plava garda. Zaupno poročilo četniškega vojvode in generalštabnega polkovnika Karla I. Novaka, poveljnika slovenskih četnikov. Maribor, Pro-Andy.
- Lindsay, F. (1983):** Poročilo Franklina A. Lindsaya o misiji na Štajerskem 1944. leta. Ferenc, T. & D. Biber (ur.). Borec, 35, 2, 84–114.
- Lindsay, F. (1998):** Ognji v noči. Z OSS in Titovimi partizani v medvojni Jugoslaviji. Ljubljana, Zveza združenj borcev in udeležencev NOB Slovenije, Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, Društvo Partizanska knjiga.
- McNeff, S. V. (1987):** Poročilo o delovanju jugoslovanskih partizanov na ozemlju velikega Reicha. Biber, D. (ur.). Borec, 39, 2–3, 90–107.
- NARA, RG 226** – National Archives and Records Administration, College Park, MD (NARA), Record Group 226: Office of Strategic Services (RG 226).
- Novak, K. (1987):** Moj vojno – politički rad 1941–1945 [3. del]. Sokolski vesnik, 3–4, 33–55.
- Puh, D. [nedatirano]:** Zavezniška misija pri slovenskih partizanih v Istri, <http://www.zb-koper.si/dosje/zavezniska-misija.pdf> (pridobljeno 5. 6. 2017).
- Simčič, S. (1998):** Spomini nekdanjega padalca [I. del]. Mladika, 4, 99–101.
- Simčič, S. (2000):** Kakšni domoljubi so bili ti fantje! Mladika, 2–3, str. 41–43.
- Šuligoj, C. & S. Simčič (1995):** Kdo so bili slovenski padalci iz Afrike? Mladika, 5–6, 111–114.
- TNA ADM 223** – The National Archives, nekdanji Public Record Office, London-Kew (TNA), Admiralty: Naval Intelligence Division and Operational Intelligence Centre: Intelligence Reports and Papers, 1914–1978 (ADM 223).
- TNA AIR 23** – TNA, Air Ministry and Ministry of Defence: Royal Air Force Overseas Commands: Reports and Correspondence, 1916–1984 (AIR 23).
- TNA CAB 102** – TNA, War Cabinet and Cabinet Office: Historical Section: War Histories (Second World War), Civil, 1941–1972 (CAB 102).
- TNA CAB 121** – TNA, Cabinet Office: Special Secret Information Centre: Files, 1939–1955 (CAB 121).

- TNA FO 371** – TNA, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence, 1906–1966 (FO 371).
- TNA HS 4** – TNA, Special Operations Executive: Eastern Europe: Registered Files, 1938–1949 (HS 4).
- TNA HS 5** – TNA, Special Operations Executive: Balkans: Registered Files, 1938–1972 (HS 5).
- TNA HS 6** – TNA, Special Operations Executive: Western Europe: Registered Files, 1936–1992 (HS 6).
- TNA HS 7** – TNA, Special Operations Executive: Histories and War Diaries: Registered Files, 1939–1988 (HS 7).
- TNA HS 8** – TNA, Ministry of Economic Warfare, Special Operations Executive and successors: Headquarters: Records, 1935–1973 (HS 8).
- TNA WO 178** – TNA, War Office: British Military Missions: War Diaries, Second World War, 1939–1946 (WO 178).
- TNA WO 193** – TNA, War Office: Directorate of Military Operations and Plans, later Directorate of Military Operations: Files concerning Military Planning, Intelligence and Statistics (Collation Files), 1934–1958 (WO 193).
- TNA WO 201** – TNA, War Office: Middle East Forces; Military Headquarters Papers, Second World War, 1936–1947 (WO 201).
- TNA WO 202** – TNA, War Office: British Military Missions in Liaison with Allied Forces; Military Headquarters Papers, Second World War, 1938–1952 (WO 202).
- TNA WO 204** – TNA, War Office: Allied Forces, Mediterranean Theatre: Military Headquarters Papers, Second World War, 1941–1948 (WO 204).
- Wilkinson, P. (1984):** Spomenica o slovenskih manjšinah v Južni Avstriji in Severovzhodni Italiji. Biber, D. (ur.). Borec, 36, 10, 577–583.
- Wilkinson, P. (1997):** Foreign Fields. The Story of an SOE Operative. London, New York, Tauris and Co.
- Aga Rossi, E. (2003):** Una nazione allo sbando. L'armistizio italiano del settembre 1943 e le sue conseguenze. Bologna, Il Mulino.
- Bailey, R. (2014):** Target: Italy. The Secret War against Mussolini, 1940–1943. The Official History of SOE Operations in Fascist Italy. London, Faber&Faber.
- Bajc, G. (2002):** Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji. Koper, Založba Annales.
- Bajc, G. (2006):** Operacija Julijska krajina. Severovzhodna meja Italije in zavezniške obveščevalne službe (1943–1945). Koper, Založba Annales.
- Bajc, G. (2011):** Stanislav Rapotec, prvi Slovenec, ki ga je britanska obveščevalna služba SOE vtihotapila v zasedeno Jugoslavijo. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 525–551.
- Bajc, G. (2012):** Anglo-Američani in “fojbe”. V: Pirjevec, J., Dukovski, D., Troha, N., Bajc, G. & G. Franzinetti: Fojbe. Ljubljana, Cankarjeva založba, 297–325.
- Barker, E. (1982):** L'opzione istriana: obiettivi politici e militari della Gran Bretagna in Adriatico (1943–1944). *Qualestoria*, 10, 1, 3–44.

- Barker, T. M. (1991):** Socialni revolucionarji in tajni agenti. Koroški slovenski partizani in britanska tajna služba. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Barker, T. M. (1992):** The Ljubljana Gap Strategy: Alternative to Anvil/Dragon or Fantasy? *The Journal of Military History*, 56, 1, 57–86.
- Berettini, M. (2010):** La Gran Bretagna e l'antifascismo italiano. Diplomazia clandestina, Intelligence, Operazioni speciali (1940–1943). Milano, Le Lettere.
- Biber, D. (1978):** Britansko-jugoslovanski nespোরазumi okrog Koroške 1944–1945. *Zgodovinski časopis*, 32, 4, 475–489.
- Biber, D. (1979):** Jugoslovanska in britanska politika o Koroškem vprašanju 1941–1945. *Zgodovinski časopis*, 33, 1, 127–143.
- Biber, D. (1991a):** Okupacija in razkosanje Slovenije – Londonski odmevi 1941–42. V: Gestrin, F., Grafenauer, B. & J. Pleterski (ur.): Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneih 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 189–199.
- Biber, D. (1991b):** Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB. *Borec*, 43, 1–3, 77–138.
- Biber, D. (2003):** Ameriške misije, slovenski partizani in prodor na sever. V: Luthar, O., Perovšek, J. (ur.): Zbornik Janka Pleterskega. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2003, str. 417–425.
- Borštnik, P. (1998):** Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Buchanan, A. (2016):** American Grand Strategy in the Mediterranean during World War II. Cambridge, Cambridge University Press.
- Cencič, M. & J. Rosa (1998):** Profesor Ivan Rudolf: narodni buditelj, Maistrov borec, Tigrovec, organizator prekomorcev v Afriki. Koper, Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske.
- Deakin, F. W. D. (1978):** Mit o savezničkom iskrcanju na Balkanu u drugom svjetskom ratu (s posebnim osvrtom na Jugoslaviju). V: Barker, E.: Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi u drugom svjetskom ratu. Zagreb, Globus, 349–367.
- Deakin, W. (1979):** Britanci, Jugoslovani in Avstrija (1943–maj 1945). *Zgodovinski časopis*, 33, 1, 103–126.
- Deakin, F. W. (1990):** Gli italiani come nemici visti da uno storico-testimone. L'Italia in guerra 1940–43. *Annali della Fondazione "Luigi Micheletti"-Annali*, 5, 73–80.
- Deakin, W., Barker, E. & J. Chadwick (ur.) (1988):** British political and military strategy in Central, Eastern and Southern Europe in 1944. London, Macmillan.
- Dornik Šubelj, L. (1999):** Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.
- Dukovski, D. (2012):** Istrske fojbe 1943. V: Pirjevec, J., Dukovski, D., Troha, N., Bajc, G. & G. Franzinetti: Fojbe. Ljubljana, Cankarjeva založba, 242–252.
- Earle, J. (2005):** "Naš človek v Jugoslaviji". *Mladika*, 8, 15–18.
- Earle, J. (2009):** Cena domoljubja. SOE in MI6 na stičišču Italijanov in Slovencev med drugo svetovno vojno. Trst, Mladika.

- Ferenc, T. (1977):** Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940. Ljubljana, Borec.
- Ferenc, T. (2002):** Dies irae. Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943. Ljubljana, Modrijan.
- Fogar, G. (1997):** Trieste in guerra 1940–1945. Società e Resistenza. Trieste, Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.
- Gorjan, B. (2003):** Zavezniške misije na Koroškem in Štajerskem 1944–45: operacija Avstrija. Koper, Lipa.
- Jeffery, K. (2010):** MI6. The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949. London [etc.], Bloomsbury.
- Jevnikar, I. (1997a):** Zadnja odprava – I. del. Tragična pot domoljuba Milana Boštjančiča. Mladika, 4, 74–78.
- Jevnikar, I. (1997b):** Zadnja odprava – II. del. Tragična pot domoljuba Milana Boštjančiča. Mladika, 5–6, 107–111.
- Jevnikar, I. (2001a):** "Vojne je konec!" Kako lep bo oni dan ..., I. del. Mladika, 1, 7–9.
- Jevnikar, I. (2001b):** "Vojne je konec!" Kako lep bo oni dan ..., II. del. Mladika, 2, 11–13.
- Jevnikar, I. (2002a):** "Ni mogoče pozabiti doma!" Padalec Milan Golob, I. del. Mladika, 1, 12–15.
- Jevnikar, I. (2002b):** "Ni mogoče pozabiti doma!" Padalec Milan Golob, II. del. Mladika, 2, 14–16.
- Jevnikar, I. (2002c):** "Ni mogoče pozabiti doma!" Padalec Milan Golob, III. del. Mladika, 3–4, 9–12.
- Kacin Wohinz, M. & M. Verginella (2008):** Primorski upor fašizmu 1920–1941. Ljubljana, Društvo Slovenska matica.
- Kalc, A. (1996):** L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre ed il suo ruolo politico. *Annales*, 6, 8, 23–60.
- Kljaković, V. (1978):** Pitanje savezničkog iskrcanja na Balakan (1939–1945). *Vojnoistorijski glasnik*, 29, 3, 7–25.
- Kristen, S. (2006):** Meje in misije. Dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem meteu II. svetovne vojne. Ljubljana, Društvo 2000, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Linasi, M. (2004):** Še o zavezniških misijah ali kako in zakaj je moral umreti britanski major Cahusac. *Zgodovinski časopis*, 48, 1–2, 99–116.
- Mackenzie, W. J. M. (2000):** The Secret History of SOE: The Special Operations Executive 1940–1945. London, St Ermin's Press.
- Nešović, S. (1978):** Velika zarota. Diplomatska igra okrog nove Jugoslavije. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Owen, D. L. (2008):** The Long Range Desert Group 1940–45: Providence their Guide. Barnsley South Yorkshire, Pen & Sword.
- Perat, J. (1980):** Odločitev v puščavi. Koper, Lipa.
- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

- Pirjevec, J. (2000):** Britanska tajna organizacija na Slovenskem 1940–1941. Prispjevki za novejšo zgodovino, 40, 1, 323–330.
- Pirker, P. (2010):** Gegen das »Dritte Reich«. Sabotage und transnationaler Widerstand in Österreich und Slovenien 1938–1940. Klagenfurt, Wien, Kitab.
- Pirker, P. (2012a):** Transnational resistance in the Alps-Adriatic-Area in 1939/40: on subversive border-crossers, historical interpretations, and national politics of the past. Acta Histriae, 20, 4, 765–788.
- Pirker, P. (2012b):** Subversion deutscher Herrschaft. Der britische Kriegsgeheimdienst SOE und Österreich. Vienna, Vienna University Press.
- Pirker, P. (2017):** British Subversive Politics towards Austria and Partisan Resistance in the Austrian-Slovene Borderland, 1938–45. Journal of Contemporary History, 52, 2, 319–351.
- Richards, B. (2004):** Secret Flotillas. Volume II: Clandestine Sea Operations in the Western Mediterranean, North African and the Adriatic 1940–1944. London, Portland, Whitehall History Publishing, Frank Cass.
- Ritchie, S. (2004):** Our man in Yugoslavia. The story of a Secret Service Operative. London, Frank Cass.
- Roberts, W. R. (1973):** Tito, Mihailović and the Allies, 1941–1945. New Brunswick, New Jersey, Rutgers University Press.
- Sala, T. (2002):** La seconda guerra mondiale. V: Finzi, R., Magris, C. & G. Miccoli (ur.): Storia d'Italia: le regioni dall'unità a oggi. Il Friuli-Venezia Giulia. Torino, Einaudi, 515–579.
- Spazzali, R. (2003):** L'Italia chiamò. Resistenza politica e militare a Trieste (1943–1947). Gorizia, Libreria Editrice Goriziana.
- Steinacher, G. (2002):** The Special Operations Executive (SOE) in Austria, 1940–1945. International Journal of Intelligence and CounterIntelligence, 15, 2, 211–221.
- Torkar, B. (2010a):** Prispevek k razumevanju medvojnega delovanja ameriškega častnika Johna Blatnika v Sloveniji. Acta Histriae, 18, 3, 731–746.
- Torkar, B. (2010b):** Misija Maple in stotnik Charles Fisher. Prispjevki za novejšo zgodovino, 50, 1, 115–124.
- Torkar, B. (2011):** American intelligence team 'Dania' and its activities among slovenian partisans during World War II. Studia Historica Slovenica, 11, 1, 137–146.
- Torkar, B. (2012):** Prikriti odpor. Ameriška obveščevalna služba na Slovenskem med drugo svetovno vojno. Celovec, Mohorjeva.
- Vodušek Starič, J. (2002):** Slovenski špijoni in SOE 1938–1942. Ljubljana, samozaložba.
- Wheeler, M. C. (1980):** Britain and the War for Yugoslavia, 1940–1943. Boulder, East european monographs.
- Woodward, L. (1971):** British Foreign Policy in the Second World War. Vol. III. London, Her Majesty's Stationery Office.
- Zadnik, M. (1975):** Istrski odred. Nova Gorica, Partizanska knjiga.

CIRIL ŽEBOT. PRIZADEVANJE ZA SAMOSTOJNO SLOVENIJO

Tamara GRIESSER-PEČAR

Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: tamara.griesser@gmx.at

IZVLEČEK

Ciril Žebot je bil član Akademskega kluba Straža in tesen sodelavec prof. Lamberta Ehrlicha. Zavzemal se je za zedinjeno in suvereno Slovenijo. VOS je pripravljajal njegovo »likvidacijo«, medtem ko ga je Gestapo zasledoval že od leta 1941, zato se je po italijanski kapitulaciji 1943 pred Nemci umaknil v Rim. Bil je tajnik Intermaria in ustanovil je Akcijski odbor za zedinjeno Slovenijo. Bil je profesor primerjalnih gospodarskih sistemov na univerzah v Pittsburgu in Washingtonu. Veljal je za voditelja gibanja za osamosvojitve Slovenije. V Kanadi in ZDA je organiziral »Gibanje za samostojno slovensko državo« in pomagal ustanoviti list Slovenska država. Ciril Žebot je imel prijateljske odnose s senatorjem Lauschetom, ki je bil slovenskega porekla. Posredoval je številne spomenice v Belo hišo, na zunanje ministrstvo in v kongres. Leta 1968 je bil na povabilo Staneta Kavčiča prvič v Sloveniji. Po cestni aferi je bil deležen hudega napada s strani Edvarda Kardelja. Žebot je Kardeljeve napade prepričljivo zavrnil v brošuri Odgovor Edvardu Kardelju. Udba je vse do padca komunističnega režima budno spremljala politične emigrante, prav posebno pa Cirila Žebota, ki je veljav za enega največjih nasprotnikov režima. Zapustil je precej obsežno publicistično delo, številne strokovne knjige ter politične in gospodarske prispevke. Izdal je dve knjigi z naslovom Slovenija včeraj, danes in jutri 1967 in 1969 in leta 1988 monografijo Neminljiva Slovenija. Žebotove knjige so bile v Sloveniji prepovedane.

Ključne besede: Ciril Žebot, Lambert Ehrlich, zedinjena Slovenija, Akcijski odbor za zedinjeno Slovenijo, Miha Krek, Intermarium, Stane Kavčič, Edvard Kardelj, cestna aferi

CIRIL ŽEBOT. L'IMPEGNO PER UNA SLOVENIA INDIPENDENTE

SINTESI

Tra le due guerre Ciril Žebot fu membro del club cattolico degli universitari di Lubiana denominato Straža (Sentinella) ed inoltre stretto collaboratore del prof. Lambert Ehrlich. Si impegnò per una Slovenia indipendente e sovrana. Allora, il servizio d'informazione comunista, il VOS, stava preparando la sua «liquidazione». La Gestapo aveva incominciato a braccarlo fin dal 1941, perciò, dopo la capitolazione dell'Italia nel 1943, e prima dell'arrivo dei tedeschi, riparò a Roma. Qui fu segretario dell'Intermarium

ed inoltre fondò il Comitato d'azione per la Slovenia unita. Insegnava sistemi economici comparati presso le università di Pittsburgh e Washington. Era considerato il leader del movimento per l'indipendenza della Slovenia. In Canada e negli Stati Uniti organizzò il «Movimento per uno Stato sloveno indipendente» e contribuì a creare il giornale Slovenska država (Stato sloveno). Ciril Žebot aveva coltivato rapporti di amicizia con il senatore di origine slovene Lauschet. Mandò numerosi memorandum alla Casa Bianca, al Dipartimento di Stato e al Congresso. Nel 1968 fu, per la prima volta, ospite in Slovenia su invito di Stane Kavčič. In seguito al cosiddetto affare dell'autostrada fu oggetto di pesanti attacchi da parte di Edvard Kardelj, che Žebot respinse con forza nel libretto Odgovor Edvardu Kardelju (Risposta a Edvard Kardelj). L'UDBA (la polizia segreta jugoslava) aveva seguito con molta attenzione fino all'indipendenza della Slovenia tutti i rifugiati politici e tra questi soprattutto Ciril Žebot che era considerato uno degli avversari più pericolosi del regime. Žebot ci ha lasciato un ampio lavoro pubblicistico, numerosi saggi scientifici e vari contributi di politica ed economia. Dobbiamo ricordare soprattutto due libri intitolati Slovenija včeraj, danes in jutri (Slovenia ieri, oggi e domani) uscito nel 1967 e 1969 e la monografia dal titolo Neminljiva Slovenija (L'inevitabile Slovenia). I libri di Žebot erano in Slovenia vietati.

Parole chiave: Ciril Žebot, Lambert Ehrlich, Slovenia unita, Miha Krek, Comitato d'azione per la Slovenia unita, Intermarium, Stane Kavčič, Edvard Kardelj, affare dell'autostrada

UVOD¹

Prispevek obravnava življenjsko pot enega najbolj vidnih predstavnikov Akademskega kluba Straža (AK Straža) in ožjega sodelavca profesorja teologije Lamberta Ehrlicha, namreč Cirila Žebota.

Marca 1931 je ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman Ehrlicha imenoval za dušnega pastirja študentov in že takoj v prvih letih so se okrog njega začeli zbirali katoliški študenti, med njimi je bil tudi od leta 1932 Žebot. Sprva je ta krog študentov okoli Ehrlicha na Univerzi nastopal kot posebna skupina Katoliške akcije (KA), namreč kot »Mihaelova skupina«, jeseni 1937 pa so s podporo škofa Rožmana ustanovili širše društvo z imenom Akademski klub Straža. Na srednjih šolah pa so predstavljali KA »Mladci Kristusa

¹ Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Kralja« in vodil jih je prof. Ernest Tomc. Ko pa so maturanti iz vrst leta 1933 osnovanih dijaških KA vedno številneje prihajali na Univerzo (jeseni 1935), so se začela trenja med KA pod vodstvom Tomca ter pripadniki Ehrlicha. Na škofijski sinodi v Št. Vidu leta 1940 je potem škof Rožman odločil, da velja organizacija pod vodstvom Tomca za edino predstavnico KA.

Obe katoliški organizaciji, KA in AK Straža se v svojih ciljih nista bistveno razlikovali, obe sta si prizadevali za obnovitev življenja v smislu evangelija, odklanjali sta tudi komunizem, razlikovali pa sta se v uporabi sredstev. KA je pozivala svoje člane, da intenzivirajo svoje versko življenje, da so zvesti krščanskim načelom, da vestno opravljajo svoje poklicno dejavnost ter da se odrekajo tudi dovoljenemu. Vse do kapitulacije Italije pa jim je bilo prepovedano politično in vojaško udejstvovanje. KA Straža pa je bil močno politično orientiran.

Stražarji so bili najbolj odločni nasprotniki komunizma in to že pred vojno, v boljševidizmu so videli največjo nevarnost tako za slovenski narod kot za krščansko kulturo. Bili so najmanj pripravljeni do kompromisov in bili so tudi prvi, ki so se opredelili proti Osvobodilni fronti (OF). Usposobiti so hoteli mladino, da se zoperstavi protikrščanskim idejam, tako komunizmu kot tudi nacionalsocializmu (Vidovič-Miklavčič, 2002, 203; Griesser-Pečar & Dolinar, 1996, 94). V pravilih AK Straže je zapisano, da je namen organizacije združiti slovenske katoliške akademike (študente) in jih vzgajati v dobre katoličane. Posebej je poudarjeno tudi, da naj študenti gojijo slovensko narodno misel s študijem zgodovine in slovstva in se posvetijo vprašanjem narodnih manjšin, izseljenišva, pa tudi slovenskim socialnim in gospodarskim ter drugim aktualnim slovenskim problemom (Žebot, 1988, 91–92). Do leta 1941 je bilo glasilo KA Straže *Straža v viharju*. Ta tednik je začela izdajati »Mihaelova skupina« že leta 1934. Opredeljevalo se je tako proti zablodam rasizma in kot tudi nacionalsocializma, kritiziralo je predvsem tudi odnos nacionalsocializma do katolicizma, tako npr. takoj po anšlusu marca in aprila 1938 (Straža v viharju, 20 in 23).

AK Straža je bil formalno del Slovenske ljudske stranke (SLS), ubral pa je svojo lastno pot, ki ni bila vedno pot uradne SLS. Do smrti dr. Antona Korošca so bili stražarji z njim tesno povezani, predvsem tudi Ciril Žebot. Stražarji so v stranki povzročali velika nasprotja, tudi pozneje v emigraciji, ki so pripomogla k temu, da je bil včasih vtis, da je SLS notranje sprta stranka (Rahten, 2012, 293 ss.).

Ehrlich in njegov krog ter pripadnost AK Straži in njegovim programskim načelom je Žebota zaznamovala za vse življenje, pri čemer lahko iščemo vzporednice z v Münchnu živečim slovenskim političnim emigrantom in Žebotovim znancem Branimirjem Pistivškom (Friš & Hazemali, 2017). Podobno kot slednji je bil tudi Žebot odločen antikomunist in vse do konca se je zavzemal za samostojno Slovenijo. Prispevek temelji na arhivskem, spominskem in časopisnem gradivu.

ŽEBOTOVA ŽIVLJENSKA POT

Ciril Žebot se je rodil nekaj mesecev pred začetkom prve svetovne vojne, 8. aprila 1914, ki je bila za narode Avstro-Ogrske, kot tudi za Slovence, zgodovinska prelomnica.

Njegov oče je bil Franjo Žebot, zadnji izvrševalec poslov mariborskega župana pred okupacijo v Mariboru.² Mama je bila Marija Žebot, rojena Kren. Imel je dva brata, Frančka in Jožeta, in tri sestre, Maro, Anko in Doro (Žebot, 1988, 166–173).

V osnovno šolo in na klasično gimnazijo je hodil v Mariboru, kjer je leta 1932 maturiral, nato je študiral na pravni fakulteti v Ljubljani. Že kot srednješolec se je pridružil Slovenski dijaški zvezi, bil pa je tudi član dijaškega Orla. Kot študent v Ljubljani se je pridružil krogu prof. dr. Lamberta Ehrlicha, ki je bil duhovni vodja Dijaške zveze in tudi novo ustanovljenega akademskega kluba »Straža«. Žebot je sodeloval v uredništvu glasila *Straža v viharju*, ki je izhajalo od leta 1934. Hkrati je bil član akcijskega odbora, ki se je zavzemal za izpopolnitev ljubljanske univerze.

Stražarji so imeli dobre odnose z dr. Antonom Korošcem. Ciril Žebot in Franc Casar sta v času, ko je bil Korošec v internaciji, organizirala tajno združenje študentov, ki je imelo svoje sestanke v sejni sobi Zadružne zveze. Junija 1934 sta Korošca obiskala na Hvaru in od njega dobila smernice za njihovo delo, med katerimi je bilo tudi prizadevanje za ohranitev slovenstva ob mejah, utrjevanje narodne zavesti in kulture in, da se odklanja »totalitetno ureditev države, izoblikovano v komunizmu in fašizmu, ki odvzema ostalim družabnim edinicam in poedincem vsako avtonomijo in svobodo.« (Straža v viharju, 17. 12. 1940, 1).

Žebot je diplomiral leta 1936, naslednje leto pa je opravil doktorat. AK Straža je poudarjal potrebo strokovne izobrazbe in je zato pošiljal razne strokovnjake na izobrazbo v tujino. Žebot je šel v Milan in Pariz, da bi tam študiral korporativizem s katoliškega vidika (Straža v viharju, 10. 10. 1940, 14). Jeseni 1939 je nastopil službo na Delavski zbornici v Ljubljani, leto pozneje pa je postal uradnik Narodne banke v Ljubljani. Od decembra 1940 pa do 6. aprila 1941 je bil sourednik mesečne gospodarske revije pri Narodni banki v Beogradu. Že marca 1941 je bil izvoljen za privatnega docenta gospodarskih ved na Pravni fakulteti s habilitacijo *Korporativno narodno gospodarstvo*.

Ko je Nemčija 6. aprila 1941 napadla Jugoslavijo, je bil Žebot v Beogradu. Dr. Franc Kulovec, minister v jugoslovanski vladi, ga je za primer, da bo vlada morala v tujino, izbral za svojega osebnega tajnika. Spremljal naj bi jih tudi prof. Ehrlich, ki je bil na mirovni konferenci v Parizu po prvi svetovni vojni izvedenec za manjšinska vprašanja v jugoslovanski delegaciji (Ivešić, 2013, 109–111). Vendar je bil Kulovec med prvimi žrtvami bombardiranja Beograda, zato sta se morala Žebot in Miha Krek³ z večino članov vlade umikati iz Beograda preko Srbije v Bosno, kjer sta se v Palah srečala s prof. Ehrlichom, ki je tja prispel na uradno vabilo že pokojnega Kulovca, opremljen z vrsto

-
- 2 Franjo Žebot (Selnica ob Muri, 1881–1945, Dachau) je bil od leta 1910 urednik v Cirilovi tiskarni v Mariboru, v obdobju 1923–1929 je bil narodni poslanec v beograjskem parlamentu, med letoma 1929–1935 je vodil mariborsko zastopstvo Vzajemne zavarovalnice, leta 1936 je bil na občinskih volitvah izvoljen za mariborskega podžupana. Leta 1938 je bil ponovno izvoljen za poslanca v Beogradu, vendar je bil parlament leta 1939 razpuščen.
 - 3 Miha Krek (Leskoviča, Gorenja vas – Poljane, 1897–1969, Cleveland) je po Kulevčevi smrti prevzel vodstvo Slovenske ljudske stranke (SLS), bil je minister v emigrantskih vladah in podpredsednik vlade do avgusta 1943, nato do Tito-Šubašičevega sporazuma junija 1944 poslanik pri medzavezniškem posvetovalnem odboru za Italijo, po vojni predsednik Narodnega odbora, leta 1947 se je preselil v Združene države Amerike (ZDA) (Osebnosti, 2008a, 563–564).

dokumentov in knjig. Od tam so potovali v Črno goro, kjer je iz Nikšića vlada z letalom zapustila Jugoslavijo. Prostora za celotno spremstvo ni bilo, v Boki Kotorski so se zato vkrcali na trabakulo, ki naj bi jih peljala do podmornice, vendar te ni bilo, ker je bilo prenevarno, zato sta se Ehrlich in Žebot vrnila 4. maja v Ljubljano.

V študijskem letu 1941–1942 je Žebot na Pravni fakulteti imel predavanja o gospodarskih sistemih. Intenzivno je sodeloval s prof. Ehrlichom in mu pomagal sestavljati poročila o razmerah v zasedeni Sloveniji in načrte za njeno povojno zedinjenje in gospodarsko obnovo. Med okupacijo je v ilegali napisal knjigo *Narod sredi Evrope* (obj. 1942), bil pa je med letoma 1941–1942 tudi urednik podtalnega glasila *Slovenija in Evropa*, v katerem so objavljali protikomunistične prispevke, prispevke o nacističnem nasilju, predvsem pa o slovenskem narodnem vprašanju. Ko je bil že v Rimu, je leta 1944 izšla njegova knjiga *Sovjetsko narodno gospodarstvo*, ki jo je napisal že pred vojno, pa se je izdaja zaradi vojnih razmer zavlekla (Žebot, 1988, 218).

Potem ko je Varnostno-obveščevalna služba (VOS) umorila prof. Ehrlicha, je od jezuitskega provinciala za duhovnega vodjo Straže bil imenovan Florijan Ramšak, neformalno pa je Stražarje najprej vodil Franc Casar, po njegovi smrti pa do odhoda v Rim, Ciril Žebot. Sledil mu je Pavle Verbic. Formalno je bil predsednik kluba inž. Leo Čop (Jenuš & Friš, 2017, 779).

Gestapo je Žebota iskal že aprila 1941, ko je takoj po zasedbi Maribora aretiral njegovega očeta in ga poslal v Dachau. Prav takrat je bil z umikajočo vlado v Črni gori. Očeta so zaradi hude bolezni marca 1944 izpustili, že avgusta pa ponovno aretirali in poslali nazaj v taborišče Dachau, ker so mu očitali, da vzdržuje tajne stike s sinom v osvobojenem Rimu. Franjo Žebot je v taborišču 24. aprila 1945 umrl. Po očetovi aretaciji se je mati s tremi otroci naskrivaj preselila v Ljubljano, sestra Ana pa je bila izseljena v Srbijo. Žebotova domačija je bila zaplenjena, pozneje pa med bombardiranjem mesta leta 1945 porušena.⁴

Po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 se je Žebot umaknil v Rim. S seboj je vzel osnutke in študije, ki jih je pripravljala Ehrlich. Kmalu po odhodu ga je Gestapo iskal in naredil v njegovem stanovanju v Ljubljani hišno preiskavo. Tudi v Rimu mu je Gestapo sledil, zato se je zatekel pod okrilje Vatikana. Pomagal mu je predvsem p. Anton Prešeren SJ, ki je bil generalni asistent jezuitskega reda za slovanske države v Rimu. Stražarjem je popolnoma zaupal in z Žebotom sta imela stike do patrove smrti leta 1965.

Žebot je bil poročen z Ivico, roj. Korun, ki mu je s sinom Frančkom malo pred kapitulacijo Nemčije skrivaj sledila v Italijo. Zanimivo je kratko sporočilo, ki ga je poslal svoji ženi »Iči« 6. februarja 1944. Računal je, da se bo moral iz Rima umakniti. Napovedal je, da ji bo pod psevdonimom »Ilče Dravski« sporočil, ali bo šel v Kairo (geslo: »*Popotnik pride v Afrike puščavo*«), v Ameriko (»*Odmev rdeče zemlje*«) ali v London (»*Otok bleški – kič nebeški*«). Če pa bo ostal v Rimu, ji bo sporočil: »*Tri dni še ne gremo domov.*« (AS,⁵ 16. 3. 1944).

Leta 1947 se je preselil v ZDA. S pomočjo p. Kazimirja Zakrajška je Žebot dobil službo na Duquesne univerzi v Pittsburghu, pa tudi vizum za ZDA in posojilo za potne

4 Prim. s podatki v Perenič, 2013.

5 Arhiv Straže je še povsem neurejen.

stroške (Novak, 1995, 300; Friš, 2005). V Pittsburghu je kot izredni profesor dve leti predaval gospodarske vede, nato je postal redni profesor in predstojnik gospodarskega oddelka. Leta 1958 je kot profesor primerjalnih gospodarskih sistemov šel na Georgetown University v Washington, D.C. Upokojil se je leta 1979, vendar je predaval še do leta 1985. Politično in publicistično se je udeleževal tudi v emigraciji. Posebno se je posvetil raziskovanju gospodarskih, političnih in narodnostnih razmer v Jugoslaviji oz. Sloveniji. Njegovi članki so izšli v številnih evropskih in ameriških strokovnih revijah, v slovenskih emigrantskih listih, imel je stalno rubriko v *Slovenski državi*, njegovi komentarji so izšli pa tudi v prestižnih časopisih kot *New York Times*, *Washington Post* in *Wall Street Journal*.

Zavzemal se je za zedinjeno Slovenijo. Ustanovil je »Akcijski odbor za zedinjeno in suvereno slovensko državo«. Veljal je za voditelja gibanja za osamosvojitve Slovenije. Pomagal je ustanoviti časnik *Slovenska država*, izdal je dve knjigi z naslovom *Slovenija včeraj, danes in jutri*, in sicer 1967 in 1969. Pomembna je bila predvsem njegova monografija *Neminljiva Slovenija*, ki je izšla leta 1988 malo pred njegovo smrtjo (in v ponatisu v Ljubljani dve leti pozneje), v kateri se je posvečal obdobju slovenske zgodovine od leta 1918 do konca osemdesetih. Posvečena je očetu Franju Žebotu, dr. Antonu Korošču in dr. Lambertu Ehrlichu, torej tistim trem osebam, ki so v njegovem javnem življenju na njega imele največji vpliv. Knjige so izšle v samozaložbi, tiskala pa jih je Mohorjeva družba v Celovcu, ki je bila osrednja založba emigrantskega tiska vse do osamosvojitve. Umrl je zaradi raka 9. januarja 1989 v Washingtonu. Zapustil je precej obsežno publicistično delo: razprave, knjige, politične in gospodarske komentarje za emigrantske in ameriške časopise.⁶

OD OKUPACIJE DO KAPITULACIJE ITALIJE

Lambert Ehrlich se je vse od pariške mirovne konference intenzivno posvetil slovenskemu narodnemu programu, jeseni 1941 pa je pripravil dokument z naslovom *Slovenski problem*, ki je bil poslan slovenskim zastopnikom v Londonu in Ameriki. Žebot ga je objavil v internem ciklostiranem glasilu stražarjev *Nasa vez* leta 1950 v Torontu in potem v *Neminljivi Sloveniji* (Žebot, 1988, 273–275) – vendar ne v celoti in delno spremenjeno. V neokrnjeni obliki ga je predstavil zgodovinar Bojan Godeša v zborniku *Ehrlichov simpozij v Rimu* (Godeša, 2002, 285–286). Žebotova že omenjena knjiga *Narod sredi Evrope*, ki je izšla po Ehrlichovi smrti, pod psevdonimom »Borut Bober«, sloni na Ehrlichovem programu.

Ko sta se Ehrlich in Žebot vrnila iz Nikšića, so Italijani Narodni svet (NS), ki ga je ustanovil ban Marko Natlačén, že ukinili. Ehrlich je Natlačénu predlagal ustanovitev ilegalne slovenske vlade s ciljem ustanovitve Združene Slovenije v svobodni Evropi. Bodoče odnose z drugimi narodi Jugoslavije pa bi se naj uredilo po načelu samoodločbe, seveda na osnovi enakosti. Vzglede naj bi bil sporazum s Hrvati avgusta 1939. Žebot navaja, da je

6 Biografski podatki so iz naslednjih del: Žebot, 1988; Žebot, 1967, 12–13, 171–172; Žebot, 1969b, 9; Roesmann, 1989, 5; Osebnosti, 2008b, 1353–1354; Kosmatin Fras, 2011, 1845; Enciklopedija Slovenije, 2011, 292–293; Mlakar, 2013.

bil ta razgovor že takoj po vrnitvi iz Črne gore (Žebot, 1988, 206–215), piše pa tudi, da je zaradi težavnega odhoda iz Ljubljane moral pustiti svoj in Ehrlichov arhiv v Ljubljani, zato zmote v datumih in besedilih niso izključene (Žebot, 1988, 272). Godeša pa v svojem prispevku zagovarja hipotezo, da je Ehrlich vlado predlagal šele septembra, potem ko so liberalci avgusta predlagali, naj se NS obnovi. Opira se na pričevanje Rudolfa Smersuja, da o Ehrlichovem predlogu ni sklepal noben organ stranke SLS, in na izpis iz dnevnika stražarja Franca Casarja, ki ga citira Saje,⁷ v katerem ta navaja, da sta Žebot in Casar 29. septembra 1941 izročila program Natlačenu s prošnjo, da ga pošlje v London. Mlakar sodi, da gre tukaj za napačno datiranje. Po vsej verjetnosti gre za dokument z naslovom »Slovenski problem«, ki ga je Ehrlich datiral s 24. novembrom 1941 (Mlakar, 2002, 260). Žebot in Erlich naj bi Natlačenu tudi očitala, da »daje koncesije liberalcem« (Godeša, 2002, 284–286; Saje, 1952, 131–132). Natlačen poleti še ni imel izdelanega stališča do slovenskega vprašanja in je kolebal. Godeša ugotavlja, »da so bili Ehrlichovi pogledi v tistem času precej bolj odmevni, kot bi lahko sklepali po kasnejših stališčih SLS, ko je bilo vprašanje državnopravnega položaja Slovenije odpravljeno z dnevnega reda.« (Godeša, 2002, 287). P. Kazimirju Zakrajšku je Natlačen celo pred njegovim odhodom v Ameriko preko Trsta, Rima in Lizbone junija 1941 naročil, da propagira idejo Združene Slovenije (Godeša, 1999, 108, 110, 115, 117–118; prim. tudi Klemenčič, 2013). Zakrajšek je iz Ljubljane odnesel spomenico »Tragedija slovenskega naroda«, avtorji katere so bili člani sosveta. Spomenico je oddal 5. junija v Rimu Mussoliniju in papežu, prepis pa je poslal v London podpredsedniku jugoslovanske vlade dr. Mihi Kreku. Poskrbel pa je tudi za to, da je bila objavljena v reviji *Amerika*, ki so jo izdajali jezuiti v New Yorku (Friš 1995, 14).⁸

Natlačen je Ehrlichov predlog končno zavrnil, ker je kazal neloyalnost do jugoslovanske vlade v begunstvu in zanimal kontinuiteto Jugoslavije, pa tudi ker je po nepotrebnem izzival okupatorje. Stranka SLS je 13. septembra sprejela svoj program in ga poslala v tujino (ARS, AS 1660, 7), oktobra pa je prišlo do soglasja o skupnem narodnem programu med SLS z Natlačenom na čelu in Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS). Ta narodni program, t. i. »Londonske točke«, ki je bil poslan jugoslovanski vladi v begunstvu, je duhovnik Alojzij Kuhar 23. novembra po londonski BBC sporočil Slovencem v domovino. Cilj programa je bila obnovitev kraljevine Jugoslavije s federativno ureditvijo, tvorila pa bi naj enotno gospodarsko področje. Slovenija naj bi bila vključena v njo z vsem ozemljem, na katerem so Slovenci živeli (Stare, 1954, 6; Vodušek Starič, 1994, 140), kot je Miha Krek povedal na radiu London 4. aprila 1943: »Zedinjena Slovenija v federativni Jugoslaviji! To je naš narodni in državni ideal.« (ARS, AS 1660, 8, 398/V). SLS in Stražarji so se razhajali prav zaradi slovenskega vprašanja – in to med in po vojni. Tukaj je potrebno poudariti, da gre pri Stražarjih sicer, kot je poudaril Boris Mlakar, za »maloštevilno, vendar idejno in tudi akcijsko izredno profilirano skupino znotraj slovenskega

7 Casar je pisal dnevnik, Franček Saje ga je uporabljal v svoji knjigi *Belogardizem* (1951, dopolnjena izdaja 1952, ponatis 2008), potem pa se je sled za njim izgubila.

8 Urednika *Amerike* je spomenica inspirala, da je izdal celo posebno brošuro »Martyrdom of Slovenia«, Škofijska konferenca ameriškega episkopata pa je razposlala spomenico vsem katoliškim časnikom v Severni in Južni Ameriki.

katoliškega tabora» (Mlakar, 2002, 257). Od zloma Jugoslavije so Stražarji zagovarjali samostojno in neodvisno Slovenijo. Leta 1943 so sestavili Žebot, prvi predvojni glavni urednik *Slovenskega doma* Mirko Javornik in glavni urednik *Slovenca* med okupacijo Rudolf Jurčec slovensko izjavo »Mladih intelektualcev SLS« (ARS, AS 1931, 1097, 19). Cilj SLS je bil zedinjena Slovenija kot del Jugoslavije, medtem ko je bila ideja o neodvisni, suvereni Sloveniji glavna programatska točka Stražarjev med vojno in po njej. Začrtana pota k uresničitvi te ideje pa so bila vezana na trenutno situacijo in taktično realizacijo. Druga pomembna programatska točka Stražarjev je bil protikomunizem.⁹ Ehrlich je vztrajno opozarjal »pred zablodo in zlobo marksizma-leninizma-stalinizma« (Žebot, 1988, 69). V vojnem obdobju so Stražarji vedno znova opozarjali na to, da se komunistična nevarnost stopnjuje in so pri tem navajali delovanje OF, na Komunistično partijo in na atentate, ki so jih izvajali pripadniki VOS, na deželi pa partizanske enote (Mlakar, 2002, 261).

Ehrlich seveda nikakor ni sodeloval z okupatorji, kot so mu komunisti očitali. Zbiral je poročila o nemškem nasilju na Gorenjskem in Štajerskem in je pred njegovim odhodom Zakrajšku predal dokumentacijo o nemškem nasilju z namenom, da jo posreduje jezuitu Johnu LaFargeu, glavnemu uredniku tednika *Amerika* (Žebot, 1988, 216). Tega poročila pa si očitno ni upal sam nesti, predal ga je ameriškemu poslaniku v Rimu.¹⁰ 1. aprila 1942 je Ehrlich Italijanom poslal spomenico, v kateri je ostro kritiziral samovoljne ukrepe okupacijskih oblasti v Ljubljanski pokrajini in opozarjal na težek položaj prebivalstva, ki ga je na eni strani stiskalo nasilje OF, na drugi pa je bilo izpostavljeno italijanskim represalijam (Mlakar, 2002, 268–278). Spomenico s podobno vsebino je poslal tudi papežu (Vrečar, 2002). Ehrlicha so komunisti »likvidirali«, ker je odločno nasprotoval njihovi ideologiji in s tem oviral uresničitev revolucije, predvsem pa, ker je imel v katoliškem taboru velik vpliv (Griesser-Pečar, 2002; Griesser-Pečar, 2015b).

O Ehrlichovi »likvidaciji« so razpravljali v širšem krogu OF vse od novembra 1941, ker so komunisti zaradi daljnosežnih posledic iskali širši konsens. Josip Rus je v svojih spomilih zabeležil, da so imeli dolge večmesečne razprave o Ehrlichovi vlogi in, da razen Kocbeka člani Izvršnega odbora OF njegovi »likvidaciji« niso nasprotovali (Rus, 1992, 158–159). Ehrlich in njegovi Stražarji naj bi bili nevarni »zaradi njihovih strahotnih političnih ambicij« (ARS, AS 1931, 2340, Nagodetov dnevnik, 45). Po »likvidaciji« Ehrlicha 26. maja 1942 na Streliški cesti pa v Kocbekovem dnevniku ni sledu o kakšnem zadržku, v njem argumentira, da ima nekdo, ki je »odgovoren za kolektivno usodo, [...] pravico biti neusmiljen, sme vzeti življenje posamezniku in odkloniti ozire na osebne kvalitete in namene« (Kocbek, 1972, 41–42).

Po Ehrlichovem umoru komunisti niso prenehali napadati Stražarjev. Najmanj 43 od njih je izgubilo življenje zaradi komunističnega nasilja.¹¹ Tudi Cirila Žebota so nameravali

9 Več o programskih točkah Stražarjev Mlakar, 2002 in Mlakar, 2007.

10 Prvo tako poročilo naj bi Ehrlich poslal v Ameriko že maja 1941, kot je objavil Žebot v *Ameriški Domo-vini*, 17. 4. 1945. V tem navaja, da je Ehrlich poudarjal protipravnost aneksije Ljubljanske pokrajine in mednarodno-pravno kontinuiteto Jugoslavije (Armež, 2006, 135–136).

11 Seznam hrani avtorica.

»likvidirati«, najprej hkrati s prof. Ehrlichom, ker ga je redno spremljal k maši v Cirilov dom in potem na Teološko fakulteto. 26. maja je Ehrlicha slučajno spremljal študent Viktor Rojic. Žebota tisto jutro Ehrlich, kljub dogovoru, ni zbudil. Žebot je namreč zaradi skupnega dela stanoval pri njem. Komunisti so bili najprej prepričani, da je VOS »likvidiral« tudi Žebota, zato je *Slovenski poročevalec* še isti dan v posebni, podtalni šapirografirani izdaji to sporočil (Žebot, 1988, 23). Čez nekaj ur pa so brez komentarja objavili, da je bil »likvidiran« Rojic in celo utemljevali neki izmišljen razlog. 4. julija 1942 je Edvard Kardelj zopet spodbujal Zdenko Kidrič, naj ga VOS ubije: »*Kakor hitro dobite kake nove podatke o Cas./Casar/. Žeb. /Žebot Ciril/ itd.– streljajte. Če se bo mržnja mas proti njim povečala v bližnjih dneh – streljajte brez podatkov. Rupnika, čim ga dobite na muho. Denunciante in izdajalce pa streljajte brez vsakih ozirov.*« (ARS, AS 1931, 709, VOS II-1, 21)

AKCIJSKI ODBOR ZA ZEDINJENO IN SLOVENSKO DRŽAVO

Poljaki so v Rimu leta 1944 obnovili idejo federacije »Intermarium-a« [Medmorje], zamisel Poljaka Jozefa Piłsudskega po prvi svetovni vojni, in ustanovili »Srednjeevropski zvezni klub«, ki se je zavzemal za povezavo vseh narodov na prostoru med Sovjetsko zvezo in Nemčijo od Baltika do Jadrana, Egeja in Črnega morja. Program navaja, da »*od bodočnosti Medmurja zavisi usoda 160 milijonov Evropejcev*«, ki živijo »*pod neposrednim ali posrednim sovjetskim gospostvom*« (Intermarium, avgust 1945, 1–2). Predsednik je bil najprej Poljak Julius Poniatowski, potem pa, ko je Šubašićeva vlada odstavila Kreka kot predstavnika Jugoslavije v zavezniškem sosvetu v Italiji, dr. Miha Krek. Žebot je bil glavni tajnik do odhoda v ZDA leta 1947. Izdajali so bilten *Intermarium* (Žebot, 1969a, 333–334; Levy, 2007, 256; Debeljak, 1968, 186). Žebot je pripravil s pomočjo zgodovinarja Franca Erjavca in predvojnega kulturnega urednika *Slovenca* Tineta Debeljaka za *Intermarium* brošuro o Sloveniji, ki je izšla v poljskem prevodu (Debeljak 1975, 389).

Žebot se je v Rimu trudil, da bi zavezniki razumeli nezno stanje v zasedeni Sloveniji. Pisal je številne članke in spomenice in jih razpošiljal na vse mogoče strani. Bil je izredno razočaran, ker tudi v katoliških ustanovah ni našel razumevanja. V pismu Alojziju Kuharju je marca 1945 potožil:

Ob koncu naj samo povem, kako neizmerno sem razočaran nad nepričakovanim popolnim pomanjkanjem solidarnosti svetovnega krščanstva, protinemškega demokratičnega sveta in vse zapadne civilizacije z nadčloveškim trpljenjem in mukami tako eminentno, da, takorekoč, per definitionem 'antinemškega naroda kot je naš. Globoko sem razočaran nad angleškimi in ameriškimi katoliki, ki so do našega trpljenja in preteče nam smrtne nevarnosti pokazali tako malo zanimanja, sočustvovanja in pomoči. Bog naj jim odpusti, mi jim težko (Arnež, 2002, 371).

Žebot in Krek sta v Rimu od julija 1944 do marca 1945 sodelovala in si skupno prizadevala, da bi zavezniki zasedli Slovenijo. Krek je vodil slovenski dobrodelni odbor in organiziral tudi emigracijo v Argentino. Razšla sta se, ker je Žebot mimo

Kreka ustanovil »Akcijски odbor za zedinjeno in suvereno slovensko državo« (AO) 19. marca 1946 (AS 1931, 1097, 18). Žebot sicer ni načrtoval politične stranke, prišel pa je z ustanovitvijo AO v spor s SLS, v prvi vrsti seveda s Krekom, ker je predlagal ukinitve Narodnega odbora (NO). Nadomestiti ga je hotel z AO, vse stranke v NO naj bi sprejele program AO. SLS je to odločno odklonila. AO je imel naslednje cilje: zedinjenje vseh Slovencev s celotnega slovenskega narodnega ozemlja, ki so ga na mirovnih konferencah v Saint-Germain-en-Laye (10. septembra 1919) in Trianonu (4. junija 1920) razdelili med Jugoslavijo, Italijo, Avstrijo in Madžarsko, oz. je bila dokončno določena po koroškem plebiscitu 10. oktobra 1920 in Rapalski pogodbi 12. novembra 1920, ustanovitev suverene slovenske države na osnovi narodnega, gospodarskega, prometnega in reparacijskega načela, vključno z narodnostno mešanimi obrobni predeli in mesti (zahodna obala Istre, Trst, Gorica, Trbiž, Šmohor, Beljak, Celovec, Lipnica, Radgona in Monošter), ki so skupaj tvorili gospodarsko-prometno zaledje tržaške luke, osvoboditev slovenskega ljudstva in enakopravnost manjšin (italijanske, avstrijsko-nemške, madžarske) v Slovenski državi. O tem, ali se Slovenska država vključi v kakšno širšo zvezo, naj bi odločalo suvereno ljudstvo (Slovenska država, 1. 5. 1946, 1; ARS, AS 1931, 1097, 115–116).

Prva redna seja AO je potekala 23. marca 1946 v Žebotovi sobi. Navzoči so bili še dr. Lujo Leskovar, Jože Špindler in Fran Erjavec (Arnež, 2006, 141).¹² Ustanovljen je bil »v zvezi z namervanim uresničenjem Svobodnega tržaškega ozemlja« (Žebot, 1988, 402–403). Predsednik je postal prejšnji narodni poslanec Jože Špindler, tajnik pa dr. Ciril Žebot. AO je imel tudi svoje glasilo, namreč *Slovensko državo*. Prva številka je izšla 1. maja 1946. V njej so objavili, da je bil AO ustanovljen »z namenom, da sproži in začasno vodi vseslovensko gibanje za uresničenje temeljnih slovenskih narodno-političnih točk, ki so skupne vsem Slovincem (razen komunistične manjšine) brez ozira na drugovrstne nazorne in strankarske razlike med njimi.« (Slovenska država, 1. 5. 1946, 1).

Tisti, ki se z uradno SLS niso strinjali, ki so Kreku očitali preveliko pasivnost, Stražarjem pa da so predolgo sklepali kompromise, kot je napisal Javornik, »zaradi neke imaginarne ‚katoliške skupnosti‘«, so bili zadovoljni, da se končno nekaj premika. Po pogovoru z Žebotom je bil Javornik prepričan, da bo mogoče

*spet dihati zrak, ki ga je bil človek včasih vaje: borba, tveganje, svet in morda celo uspeh. Kakšen bo efekt, ne vem: važno je eno: naše maksimalne zahteve so bile vendar enkrat postavljene pred mednarodnim forumom, ki jih je moral vsaj registrirati, če drugega ne. To je po mojem največje in edino politično dejanje v emigraciji.*¹³

Uradna SLS je AO in njegovemu programu nasprotovala, češ da AO ruši edinost med emigrantskimi skupinami, neti prepir in škoduje njihovem ugledu (Novak, 1995, 299).

AO je 19. marca 1946 predložil članom zavezniške preučevalne misije, ki jo je konferenca namestnikov zunanjih ministrov štirih veselih poslala na Primorsko, posebno

12 Sejni zapisniki, ki so ohranjeni, so bili objavljeni: Arnež, 2004.

13 Pismo Javornika, Riccione, 29. 3. 1946, v: Kozlevčar, 2007, 92.

spomenico. Poslali so jo pa tudi na vodilne ameriške in britanske politične, pa tudi cerkvene osebnosti in v Trst. V njej so opozorili na pomembnost Primorske in Trsta za slovenski narod in da bi izguba Primorske pomenila 25 % slovenskega ozemlja in Slovencev. Italija pa bi v primeru priključitve Primorske Sloveniji izgubila zgolj 5 % Italijanov, ki žive na robu strnjenege slovenskega ozemlja, namreč v Istri, Trstu in Gorici. Trst gospodarsko za Italijo ni pomenil veliko, za Slovenijo pa bi imel velik pomen, podobno kot Antwerpen za Belgijo, Amsterdam za Holandijo ali Gdansk za Poljsko. Napovedali so, da pripravljajo gibanje za zedinjeno Slovenijo med vsemi Slovenci in da za to idejo želijo pridobiti tudi svetovno javnost. Potrebovali so namreč moralno, publicistično in gmotno podporo oz. posredovanje začetnih kreditov. To pomoč so pričakovali predvsem od Amerike, tudi od rojakov tam. Upali so tudi, da dobijo del inventarja, ki ga je ameriška vojska pustila v Evropi (ARS, AS 1931, 1097, 116).

Po mirovni konferenci 1947 je začela aktivnost AO propadati in je zamrla, ko se je Žebot preselil v ZDA.

V AMERIKI

V Kanadi in ZDA je Žebot organiziral »Gibanje za samostojno slovensko državo« (ARS, AS 1931, 1097, 10–11). Žebot je bil publicistično zelo aktiven v ZDA in budno spremljal dogajanje v Jugoslaviji. Imel je vplivne znance v ZDA, predvsem v senatu, podpiral je različne restriktivne ukrepe ZDA zoper SFRJ. Ko je bil napovedan obisk Tita v ZDA, je poslal časniku *Washington Post* prispevek, ki pa je bil objavljen v pismih bralcev šele po Titovem odhodu. Kritiziral je namreč pozitivno stališče časopisa do obiska in poudaril, da ima Jugoslavija totalitaren režim, da razen izpovedovanja vere v cerkvi sami ne obstaja nobena organizacija ali inštitucija, ki ne bi bila pod kontrolo komunistične partije (Juhant, 2001; Griesser-Pečar, 2013 in 2015a; Maver & Ravnikar, 2017, zlasti 794–796; Maver, 2013). Svoboda v Jugoslaviji pa da bi pomenila hkrati konec Titovega režima. Indirektno je kritiziral tudi Kennedyjevo vlado, ker je povabila Tita in ker je na eni strani obsojala totalitarne režime (npr. Vietnam, države v Južni Ameriki in Afriki), na drugi pa podpirala Titovo Jugoslavijo (ARS, AS 1931, 1097, 249).

V imenu »Gibanja za svobodno Slovenijo« je poslal tudi protestno pismo direktno predsedniku John F. Kennedyju. Objavljeno je bilo v prvi številki *Samostojne Slovenije* za leto 1963. V njem je zahteval tudi samostojno državo Slovenijo in navedel, da je Slovenija gospodarsko najnaprednejša enota Jugoslavije, ki jo vsi izkoriščajo. To pismo je bilo poslano nekaterim članom kongresa in senatorjem. Senator Frank J. Lausche¹⁴ ga je uvrstil med »Congressional Records« 15. 11. 1963 (ARS, AS 1931, 1097, 22).

Žebot je pošiljal svoje članke tudi na uradne naslove v Sloveniji. Tako je aprila 1972 poslal predsedniku Izvršnega sveta (IS) Stanetu Kavčiču, predsedniku skupščine Sergeju

14 Senator Frank Lausche je bil eden najbolj znanih Slovencev v Združenih državah. Večkrat je bil župan mesta Cleveland, bil je guverner države Ohio in večkrat izvoljen za senatorja. Pomagal je številnim Slovincem, ki so emigrirali v ZDA (Klemenčič, 2011). Umrli je 22. 4. 1990, star 90 let (Tabor, 7–8, julij–avgust 1990, 191: Senator Frank Lausche – umrl).

Sl. 1: Podpis pogodbe o izgradnji kapele v ameriškem nacionalnem svetišču v Washingtonu, 19. januar 1968. Od leve proti desni, in sicer kot je zapisano v originalu: Bogumil Chokel, Vladimir Pregelj, Joseph Nemanich, Iča Žebot, Cyril Žebot, Frank Turek, Antonia Turek, Francis Blatnik (Nadškofijski arhiv Ljubljana 107, fotografska zbirka, šk. 48, Slovenka kapela v Washingtonu).

Kraigherju in predsedniku ustavnega sodišča Vladimirju Krivicu ter uredništvom *Dela in Teorija in praksa* izrezke svojih člankov iz ameriških časopisov *New York Times* in *Washington Post*, tudi iz *Slovenske države*, v katerih je pisal o stalinističnem terorju v Jugoslaviji (ARS, AS 1931, 1097, 49). Junija 1987 se je udeležil srečanja mednarodne organizacije »Freedom House« v New Yorku in na njem utemeljeval potrebo po neodvisni Sloveniji, v katero naj bi bili vključeni tudi zamejski Slovenci (ARS, AS 1931, 1097, 14–15).

Ciril Žebot je imel prijateljske odnose s senatorjem Lauschetom, ki je bil slovenskega porekla. Posredoval je številne spomenice v Belo hišo, na zunanje ministrstvo (State Department) in v kongres. Imel je slavnostni nagovor na rojstnem dnevu senatorja Franka Lauscheta leta 1985,¹⁵ v katerem je napadel tudi nasilni režim v Sloveniji (ARS, AS 1931,

¹⁵ V poročilu UDV 22.11.1985 piše, da je Žebot imel nagovor ob 90. obletnici rojstva, kar ne drži.

1097, 14), Lausche pa je imel nagovor ob Žebotovi krsti (ARS, AS 1931, 1097, 22). Poleg Lauscheta je Žebot imel še druge znance med vplivnimi ameriškimi politikami. Seznam UDV navaja 1988 med drugim zunanjega ministra ZDA Georga Schulza, predsednikovega svetovalca za nacionalno varnost Franka Carluccija, predsednika odbora za tujino v Senatu Cleiburba Pella, predsednika odbora za zunanje zadeve v Predstavnem domu Danteja Fascellija (ARS, AS 1931, 2340, 28–29).

REAKCIJE NA DELOVANJE CIRILA ŽEBOTA V JUGOSLAVIJI

Služba državne varnosti (SDV, Udba) je vse do prevrata budno spremljala politične emigrante, prav posebno pa Cirila Žebota oz. »Petra«, kot je bil njegov psevdonim za interno uporabo v letih 1968–1989 (prej pa »Ilče Dravski«). Zbirali so njegova pisma, informacije vseh vrst, pričevanja, njegove in ženine zveze doma in v tujini z naslovi in kratkimi karakteristikami itn. (Friš & Hazemali, 2017, 808). Na teh seznamih so bili vidni predstavniki slovenske emigracije in duhovščine. Sorazmerno veliko gradiva je iz štiridesetih let, veliko manj iz petdesetih v ZDA, največ gradiva (članki, korespondenca, kontakti, poročila sodelavcev SDV) pa je iz zadnjih treh desetletij pred njegovo smrtjo 1989 (ARS, AS 1931, 1097). V letih 1980–1989 mu je sledilo 15 sodelavcev Udbe, registrirana vira sta bila »Klerik« in »Ignac«. Opravili so »informativne pogovore« z ljudmi, ki so imeli stike z njim, nekatere so uradni »povabili« na pogovor, z drugimi pa so imeli neformalne pogovore. Kako dobro so potem počistili za seboj, kaže dolg seznam uničenega gradiva (ARS, AS 1931, 1097, 47–58).

Slovenija včeraj, danes in jutri

Marca 1967 je bila knjiga *Slovenija včeraj, danes in jutri*, posvečena Ehrlichu ob petindvajsetletnici njegove smrti, v tisku pri Mohorjevi v Celovcu. Delno je zanjo uporabil članke, ki jih je že objavil v *Slovenski Državi* (1966–1967). V knjigi izhaja iz dveh predpostavk, namreč, da »partijske oblasti nad Slovenijo ne bo končal kak zunanji poseg in tudi ne kak domači oborožen odpor – razen, če bi se režimu uspešno uprlo njegovo lastno vojaško vodstvo.« Trdi pa tudi, da se je partijski režim v Sloveniji in Jugoslaviji spremenil in da ni več takšen, kot je bil v začetnem stalinističnem obdobju, čeprav so »osnovne politične kategorije«, namreč »uradna marksistična ideologija, ekskluzivna komunistična partija, na splošno podružabljena lastnina«, ostale nespremenjene. Dejansko pa, je zatrdil, se razvija »novi družbeni pluralizem. Kot ni povratka v nekomunistično predvojnost, prav tako ni poti nazaj v stalinistično povojnost, marksistične pravljice o neki bodoči brezrazredni, breznarodni in brezdržavni družbi bodočnosti pa že davno nihče ne jemlje resno. Rastoča miselna različnost, mnogoličnost ustanov, vedno večja gospodarska razčlenjenost so nova dejstva slovenske sedanosti pod rahljajočo se partijsko oblastjo.« Tudi v političnih osnovah je videl napredek, Milovana Djilasa so spustili in Aleksandra Rankovića odstavili (gl. za primerjavo med padcema slednjih Ivešić, 2015). Navaja, da sicer ni jasno, kdaj bo razvoj prerasel »reakcijo partijske izključnosti«, vendar da so pojavi novih sil vidni kot »nadaljni gospodarski razmah in razčlenjevanje, rastoči

odpor proti centralističnemu izkoriščanju slovenskega gospodarstva, proti srbizaciji poslovanja, učnih knjig in TV, odločnejše izvajanje gospodarske reforme in začetki zvezne reorganizacije«. Ker so slovenske meje »široko odprte, onstran njih pa raste nova gospodarska skupnost zapadne Evrope«, je mogoče, »da bo razvijajoča se mnogoličnost v Sloveniji hitreje in močnejše sproščujoča kot v drugih deželah in narodih pod partijsko oblastjo.« (Žebot, 1967, 12–13).

Poleg uvoda vsebuje knjiga dvanajst poglavij in dodatek z avtorjevimi komentarji v ameriškem tisku. Poglavja obravnavajo prelom in evolucijo, OF, padec Aleksandra Rankovića, zaton Josipa Vidmarja, samoupravljanje, reforme, vero in Cerkev v Sloveniji, partijo, odstop slovenske vlade, odločitev za slovensko državo in osnove trajnega miru. Žebot je bil očitno prepričan, da bo gospodarstvo pripeljalo do sprememb režima. Če Jugoslavija ne bo postala konfederacija suverenih republik, ne bo mogla konkurirati s tujino. Kljub odprtim mejam, tako Žebot, Slovenija ni suverena in ne more »enakopravno tekmovati z vsemi možnostmi. Zamujena povojna leta more Slovenija nadomestiti le z izredno iznajdljivostjo, strokovnostjo, skrbnostjo in prilagodljivostjo. [...] Da bo Slovenija mogla zanesljivo premeriti ta svoj potencial in nujnost njegovega uresničenja z merili odprte Evrope, mora predvsem biti samostojna v namembnem razdeljevanju svojega narodnega dohodka in v določanju svoje osnovne narodne politike.« Njegov recept je bil seveda neizvedljiv: »Konfrontacija slovenskega gospodarstva z odprto zahodno Evropo je za Slovenijo tako izredno važna stvar, da bi bilo zelo koristno, če ne naravnost nujno, da bi Slovenija najela kako vodilno ameriško podjetje za analizo organizacij in njih storilnosti z namenom, da preišče pomembnejša slovenska podjetja in ustanove in svetuje, kako jih radikalno izboljšati.« (Žebot, 1967, 70–71).

Žebot si je izposodil od prijateljev denar za tisk (ARS, AS 1931, 1097, 383), po informacijah Udbe 18.000 šilingov od inž. Lamberta Murija, dr. Antona Lipovška in Franca Jeze. Ta podatek potrjuje domnevo Friša in Hazemalija, da je bil Franc Jeza zagotovo eden od največjih mecenov slovenske politične emigracije. Kot sta namreč sklepala iz poročil SDV, sta bila Pistivšek in Jeza ne zgolj sodelavca, temveč je Jeza zelo verjetno tudi finančno podpiral ciklostiranje Pistivškovega mesečnika *Slovenski glas*. V istem poročilu pa so agenti SDV prišli tudi do sklepa, da obstajajo prav tako »medsebojne zveze« med Jezo in Žebotom (Friš & Hazemali, 2017, 813). Za Žebotovo knjigo je bilo dogovorjeno, da se pošiljajo izvodi na različne naslove v Sloveniji. Nekdo v založbi ali (in) v tiskarni je posredoval prepis Žebotove knjige SDV že med tiskom, tako da je že aprila pomočnik republiškega sekretarja Silvo Gorenc poslal javnemu tožilstvu »predlog za zasežbo«: »Ker je v knjigi netočno in sovražno prikazan razvoj in sedanje stanje naše družbene stvarnosti in ker se v njej poziva k protiustavni spremembi družbene ureditve SFRJ, predlagamo, da se po čl. 118 KZ uvede postopek za zaplenbo izvodov, ki bodo poslani na naslove naših državljanov.« (ARS, AS 1931, 1097, 260–262). Navaja, da je knjiga namenjena intelektualcem, da bo imela preko sto strani, da obravnava gospodarske in politične probleme in da se zavzema za ustanovitev »druge stranke«, ki bo neodvisna od ZKJ in samostojno kandidirala na volitvah. Gorenc je motila tudi obravnava OF, predvsem, da je avtor napisal, da je nastala šele po

napadu Nemčije na SZ in da so nekomunistične skupine, vključene v OF, pripomogle k stalinizaciji in s tem povzročile smrt desetisočih, ker niso vztrajale na enakopravnosti udeleženih skupin. Žebot je tudi zapisal, da so vodilni v partiji tolerirali Rankovića vse, dokler ni bila v nevarnosti gospodarska reforma in vključitev v mednarodno gospodarstvo, potem pa da so ga bili prisiljeni odstaviti.

»M« je v *Delu* napadel knjigo 16. junija 1967 v članku »Belogardistični pamflet«, 21. junija je v *Uradnem listu* bila objavljena prepoved vnašanja in razširjanja knjige (Službeni list SFRJ, 21. 6. 1967, 815; Žebot, 1988, 419). 22. junija je *Delo* objavilo še pojasnilo Izvršnega sveta (IS) za prepoved: »*Omenjeni pamflet je očitno sovražne propagandne vsebine in naperjen zoper našo ustavno družbeno in državno ureditev. Zaradi tega so pristojni zvezni organi izdali prepoved vnašanja v našo državo in razširjanja tega pamfleta v njej in sicer na osnovi čl. 53 in 72. Zakona o tisku in drugih oblikah informacij. Vnašanje ali razširjanje tega prepovedanega pamfleta je kaznivo po samem zakonu o tisku in o drugih oblikah informacij kot tudi po kazenskem zakoniku.*« (Slovenska država, 1. 7.–1. 8. 1967, 3–4). Sledili so še drugi napadi, tako npr. v *Komunistu*, *Naših razgledih*. *Ekonomska politika* v Beogradu pa je objavila, »*da se preko knjig, časopisov in zborovanj vsiljujejo v državi in tujini ‚objektivne ideološke analize‘ našega sedanjega trenutka. Tako je na letošnjem zborovanju slavistov v Ljubljani nekaj udeležencev vsililo razpravljanje o ‚kršenju demokracije‘, s prepovedjo razširjanja knjige emigranta dr. Cirila Žebota Slovenija včeraj, danes in jutri, ki – sestavljena iz odlomkov kritičnih zapisov iz našega in tujega tiska ter pisem bralcev [...] slika državo, ki je tik pred razpadom.*« (Žebot, 1988, 423). Član CK Mitja Ribičič je v reviji *Teorija in praksa* avgusta 1967 kritiziral knjigo »*enega vodilnih belogardističnih organizatorjev in ameriškega agenta dr. Cirila Žebota [...]. V tej knjigi trdi Žebot, da je partija improvizirala OF, ker je hotela izkoristiti svetovno vojno in sovražno okupacijo za povojno stalinizacijo Slovenije, ter da je partijska politika ‚zadnje etape‘ kriva, da ni prišlo do zedinjenja Slovenije.*« (Ribičič, 1967, 1259).

Take objave so bile seveda najboljša reklama za prodajo knjige. Ko se je pojavila v slovenskih knjigarnah v Celovcu, Gorici in Trstu, so Slovenci pokupili okoli dva tisoč izvodov. Po pošti SDV ni uspela presteči vseh izvodov, ki so bili poslani v Slovenijo (Rot, 2009, 153). Zanimivo, za razliko od Žebotove knjige je bila SDV pri Pistivškovem mesečniku precej uspešnejša – pravzaprav so glede na donedavno Pistivškovo nepoznanost uspeli zajezi dotok Slovenskega glasu skoraj v celoti (Friš & Hazemali, 2017, 813). V emigraciji učinek ni bil isti, ker so Žebotova stališča poznali že iz člankov v *Slovenski državi*. Vsekakor je Žebot po odmevih v zamejstvu in v slovenskih listih v Ameriki upal, »*da se ob tej knjigi naenkrat spontano poraja neko novo zблиževanje velike večine Slovencev doma in po svetu, ne iz vidikov peteklosti, ki niso več aktualni, temveč za nastajajočo novo Slovenijo, ki nujno potrebuje široko in vsenarodno soglasje.*« (Arnež, 2006, 347). Žebot je 30. julija napisal komentar k prepovedi z naslovom »*Knjiga, ki je izobčena*«, ki je izšel v vseh emigrantskih listih, po zaslugi senatorja Lauscheta pa tudi v biltenu Senata v ZDA (ARS, AS 1931, 1097, 24).

Druga knjiga z istim naslovom je izšla leta 1969, dopolnjuje prvo in jo časovno pre-sega. Avtor navaja v priloženem listu, da »*analizira slovenski razvoj z vidika njegovega*

približevanja dvojnemu cilju: državni enakopravnosti slovenske republike in enakopravni svobodi v slovenski družbi«. Žebot je bil spomladi 1967 v Evropi in iz Udbinega poročila zvemo, da je zadnje korekture delal, ko je bila knjiga že v tiskarni. Udba je pripravila recenzijo knjige, še predno je bila tiskana. Ocenila je, da je knjiga »v politično življenje slovenske emigracije vnesla nov element. Začela je obdobje teženj naše emigracije k dialogu s komunisti, narodni spravi in uvedbi pluralističnega političnega sistema v SFRJ. V tej smeri so šle vse naslednje politične akcije dr. Cirila Žebota in tudi predstavnikov nekaterih drugih političnih grupacij slovenske emigracije (Stara pravda, London, itd.)«. (ARS, AS 1931, 1097, 23–24).

Odločba o prepovedi knjige, ki je bila izdana za prvo izdajo knjige *Včeraj, danes in jutri*, je veljala tudi za drugo (ARS, AS 1931, 1097, 413). Še v osemdesetih letih je oblast preganjala ljudi, pri katerih so našli Žebotove knjige (ARS, AS 1931, 1097, 964–766).

Obisk v Ljubljani

Avgusta 1968 je Žebot prvič po vojni prišel v Slovenijo. O tem obisku obstajata dva zapisa: poročilo Žebota in Udbe. Takrat je pripravljaj primerjavo razvoja Jugoslavije in drugih držav srednjevzhodne Evrope. In čeprav je imel veliko zunanjih in notranjih virov in je dobro poznal jugoslovanski režim, so v Ameriki pričakovali, da avtorji obiščejo dežele, ki jih opisujejo (Žebot, 1988, 412).

Žebot je junija 1968 najprej potoval v Prago. Bil je to čas »praške pomladi«, ko je Komunistična partija Čehoslovaške z generalnim sekretarjem Aleksandrom Dubčkom na čelu skušala doseči liberalizacijo in demokratizacijo. Seveda ni načrtovala prevrata ali obnove kapitalizma, v mislih je imela »socializem s človeškim obrazom«. Najvažnejša pridobitev je bila odprava cenzure. V tem je, kot ugotavlja Žebot, »pojanuarska Čehoslovaška močno prednjačila pred Jugoslavijo« (Žebot, 1969b, 206). Žebot je želel primerjati »nova pota« na Češkoslovaškem s tistimi v Jugoslaviji: »Bil sem presenečen, ko sem spoznal, da so tam v nekaj mesecih Dubčkove vlade politično bolj sprostili svoj komunistični režim nego komunisti v Jugoslaviji svojega v dvajsetih letih, odkar je Stalin izobčil KPJ.« (Žebot, 1988, 412).

Po dobrem mesecu v Pragi je iz sorodstvenih in strokovnih razlogov nameraval potovati v Ljubljano. Kljub temu, da je bilo mednarodno leto turizma in da Jugoslavija ni zahtevala vizuma, se je Žebot seveda zavedal, da velja za enega največjih nasprotnikov. Še v »Priročniku milice za 1985« je bil namreč na seznamu »najekstremnejših emigrantov (Šturm, Dornik Šubelj & Čelik, 2003, 192–193). Ker se je moral zavarovati, se ni obrnil na jugoslovanski konzulat v Celovcu, temveč neposredno na slovenskega predsednika IS Staneta Kavčiča:

S povratka s študijskega potovanja na Češkoslovaškem bi se rad za par dni ustavil v Ljubljani, da bi mogel obiskati bolnega očeta svoje žene, g. Ivana Koruna na Večni poti 26. Ako bi mi v času tega obiska bila dana tudi priložnost strokovnega pogovora z nekaterimi gospodarskimi strokovnjaki, akademskimi in praktičnimi, bi to cenil. (Žebot, 1988, 413; ARS, AS 1931, 1097, 283).

Prosil je, da mu odgovorijo na naslov gostilne Pristovnik v Kortah [Tögern] nad Železno Kaplo [Eisenkappel], ker je na Koroškem nameraval obiskati predvojnega prijatelja inž. Lamberta Murija. Ob prihodu ga je že čakal pozitiven odgovor IS, da bo dobil prilžnost za strokovne pogovore in da naj konkretno sporoči datum prihoda. Sporočil je, da bo potoval v Ljubljano 9. avgusta, in sicer verjetno preko Jezerskega ali pa z vlakom iz Celovca. Sporočil je, da bo v soboto in nedeljo obiskal tasta, potem pa bi se rad srečal z nekaterimi gospodarskimi izvedenci, a tudi z gospodarskim urednikom *Dela* Francetom Seunikom in članom IS Rinom Simonetijem. Že 6. avgusta je prejel odgovor, da bodo razgovori v torek, 13. avgusta, ob devetih zjutraj na Institutu za ekonomska raziskovanja v Ljubljani, da pa se urednik Seunig vrne z dopusta šele 12. avgusta, medtem ko Simonetija ni, ker je na dopustu. Rezervirali so mu sobo s kopalnico v hotelu Lev. Zadeve v zvezi z Žebotom je urejal Drago Čop na Sekretariatu za informacije IS (ARS, AS 1931, 1097, 286; Žebot, 1988, 414).

Pred odhodom se je Žebot s prijateljem Murijem dogovoril, da obvesti ameriško ambasado v Jugoslaviji in Avstriji, če se v določenem času ne oglasi. To je bila še druga varovalka. Dejansko se je Muriju javil 12. avgusta. V Ljubljano ni potoval po napovedani poti, temveč je v Celovcu najel avto in se peljal čez Ljubelj. Na tej meji ga niso pričakovali, vendar so bili vsi mejni prihodi obveščeni. Takoj po prihodu so navezali stik s centralo Udbe v Ljubljani, iz dokumentacije je tako razviden točen vstop Žebota v Jugoslavijo, namreč ob 17.10h, tablica njegovega avtomobila pa je bila »K-587« (ARS, AS 1931, 1097, 290).

Cvetko Marinčič iz kabineta IS se je zaradi Žebotovega prihoda šele 6. avgusta povezal z namestnikom sekretarja za notranje zadeve Alojzom Briškim. Ta je takoj svaril pred Žebotom in njegovimi političnimi koncepti, vendar mu je Marinčič pojasnil, da so to upoštevali in da so izbrali primerne sogovornike med gospodarstveniki (ARS, AS 1931, 1097, 29–32). Iz zabeležke Janeza Vipotnika, sekretarja okrajnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (ZKS), je razvidno, kako nevaren je bil ta obisk dejansko za Žebota. Vipotnik je takoj, ko je izvedel za obisk, poklical Edvarda Kardelja v Beogradu. Kardelj pa je bil takrat na nekem posvetu na Bledu. Ko ga je končno dobil na telefon, je Kardelj očitno presenečen, ker o obisku ni bil obveščen, zapovedal, naj Žebota takoj zaprejo. Ko mu je Vipotnik razložil, da to ne gre, ker ga je Kavčič povabil v Ljubljano, je bil Kardeljev odgovor: »Potem pa ga takoj ekspeditirajte na mejo.« (Dežman & Filipič, 2013, 123). Kardelj je bil, kot piše Zdenko Roter, »do skrajnosti nejevoljen in vznemirjen« (Roter, 2013, 263).

Že na poti proti Ljubelju je Žebot po radiu slišal, da je predsednik Tito v spremstvu Staneta Kavčiča odletel na obisk v Prago in jasno mu je postalo, da s Kavčičem ne bo mogel govoriti. Z Murijem je na Koroškem namreč pripravil nekaj vprašanj za pogovor s Kavčičem, ki jih je med tajno preiskavo hotelske sobe Udba tudi preslikala. Zanimivo je, da Kavčič Žebota v spominih (Kavčič, 1988) ne omenja, čeprav je dal dovoljenje za njegov vstop in je zaradi tega imel velikanske težave. Ko je Žebotova žena obiskala svojega očeta ob njegovi osemdesetletnici aprila 1969, je preko prijatelja Murija sporočila možu: »K[avčič] bi skoraj izgubil službo, ali položaj zaradi tebe lansko leto – to je nekdo vedel povedati; če pa to drži seveda ne vem. Neverjetno veliko ljudi pa ve, da si bil tu in tudi, da si hitro odšel.« (Arnež, 2006, 383).

»*Permanentna*« sledilna služba je bila organizirana od Žebotovega prihoda v Ljubljano do trenutka ko je zapustil Trst. Enake metode permanentnega nadzora je bil deležen tudi v Münchnu živeči slovenski politični emigrant Branimir Pistivšek (Friš & Hazemali, 2017). Predvideno je bilo, da se vse njegove zveze takoj javijo in preverijo. Sobo so izbrali tako, da so lahko nemoteno organizirali nadzor. Predhodno so ugotovili, da »*pri preverjanju ŽEBOTOVIH zvez, katere se nahajajo v materialu, nismo ugotovili primernih za koriščenje, oz. takšnih, ki so že bile izkoriščene, zato bi v smeri pridobivanja sodelavcev delali naprej.*« Na njega so direktno usmerili sodelavca »Pogljajen Marka« in »Rada«, predvidena pa je bila tudi kontrola preko sodelavcev na univerzi in v univerzitetni knjižnici (ARS, AS 1931, 1097, 288–289).

Še na večer prihoda je Žebot obiskal tasta, drug dan dopoldne pa se je v spremstvu neke ameriške državljanke peljal na božjo pot na Brezje, potem pa na Bled in v Bohinj. Medtem je Udba naredila preiskavo njegove hotelske sobe. V zaklenjenem kovčku je našla zapiske in čekovne knjižice s čeki za 960 dolarjev. Našla je osnutke razgovorov, ki jih je Žebot načrtoval s Kavčičem in drugimi gospodarstveniki. S Kavčičem je želel govoriti o gospodarskem in socialnem napredku v Sloveniji, pomanjkanju davčne samostojnosti, pomanjkanju sredstev za investicije, o potrebi tujih investicij in tehnične pomoči, o turistični nerazvitosti in vprašanju cest, o klirinški poravnavi medsebojnih dolgov, zaposlovanju mladih strokovnjakov, delitvi dohodka po delu, sprostivni cen in o dogodkih na Češkoslovaškem. Udba je tudi v poročilu zabeležila, da je Žebot nameraval svetovati Kavčiču, »*da naj se smatra za slovenskega Dubček-a, in si zastavi cilj, pridobiti široko zaupanje ljudstva, za močno slovensko narodno politiko; dopustiti večjo svobodo tiska, radia in TV; da društva slovenskih pisateljev in drugih intelektualnih poklicev prevzemajo iniciativno vlogo mobilizacije slovenskega ljudstva in napredno slovensko politiko; na kritično vzpodbujanje in vplivanje na politično vodstvo za dosledno izvajanje take politike*« (ARS, AS 1931, 1097, 310). Tajno preiskavo so ponovili 13. avgusta, ko so našli dva nova zapiska, časopisa *Dnevnik* in *Delo* in okoli 100 slik iz predvojnih časov, ki jih je od nekod prinesel.

Srečal se je še s Tonetom Berkopcem, ki je bil zaposlen v komunalni banki in ki je bil med vojno član Straže. Njegova žena je bila sestrična Žebotove žene. Z njim je šel na Navje, na grob dr. Antona Korošca in dr. Franca Kulovca. Drugih privatnih stikov ni iskal, samo Andreja Gosarja je slučajno srečal pri frančiškanski cerkvi. Ko se je 12. avgusta oglasil pri Dragu Čopu na Sekretariatu za informacije IS, je izrazil bojazen, da se mu lahko kaj zgodi. Čop je to zanikal, češ da imajo zagotovilo sekretarja za notranje zadeve Briškega, da se mu ne bo nič zgodilo, če se drži dogovora, da bo obiskal samo sorodnike. Urednik *Dela* France Seunig je razgovor z Žebotom odklonil, češ da ga pozna že izpred vojne in da je »*pokvarjen človek*« (ARS, AS 1931, 1097, 30–31).

Naslednji dan je potem imel triurni razgovor na Inštitutu za ekonomska raziskovanja z Vladom Frankovičem in Stanetom Švigljem. Zanimal ga je kreditni sistem v Jugoslaviji, politika investiranja, davčni sistem in delo Inštituta. Previdno se je zanimal za nasprotja med ekonomisti oz. med Slovenijo in centralno vlado. Sogovornika sta bila mnenja, da ekonomsko situacijo pozna zelo slabo in da si skuša ustvariti »*nove pozicije*« (ARS, AS 1931, 1097, 30–31). To seveda ne drži, Žebot je bil profesor primerjalnih

gospodarskih ved. Svoje informacije je črpal iz različnih virov. Budno je spremljal politično in ekonomsko stanje v Jugoslaviji in drugih komunističnih državah, rezultate svojih raziskovanj pa je publiciral.

Po kosilu je v hotel prišel Drago Čop. V gradivu Udbe je zabeleženo, da mu je Čop praktično odpovedal gostoljubje. Ljudje, predvsem udeleženci NOB, ki so ga videli na cesti, naj bi se nad njegovim obiskom zgražali in so zato protestirali. Čop naj bi zahteval, naj čim bolj skrajša svoj obisk. Žebot pa je navedel, da mu je sicer Čop zatrdil, da mu zaradi protestov ni potrebno skrajšati bivanja, ker uživa zaščito slovenskih oblasti, da pa je sam želel takoj odpotovati. Mejo je prestopil pri Fernetičih ob 17.55 (ARS, AS 1931, 1097, 33; Žebot, 1988, 417).

Ko so sovjetski tanki ustavili Dubčkovovo liberalizacijo sistema, je bil Žebot v Münchnu na obisku pri založniku dr. Rudolfu Trofeniku in je na televizijskem ekranu to spremljal. Leto dni pozneje je bil Žebot ponovno v Pragi. Vse se je spremenilo in prijatelji, ki so še bili v Pragi, se z njim niso upali srečati. Opustil je potem svoj namen, da bi primerjal režima v Čehoslovaški in Jugoslaviji, objavil je samo nekaj člankov o čehoslovaškem reformnem poskusu (Žebot, 1988, 417–418).

Ko se je vrnil nazaj na Koroško, se je Kavčiču pisno zahvalil in mu dal tudi nekaj nasvetov glede reform v Sloveniji. Slovenija, ki je najrazvitejši del Jugoslavije, se po njegovem ni mogla razvijati v centralistični državi:

Jugoslaviji nevarnost Sovjetske zasedbe ne preti. Zato je ona zopet edina socialistična država, ki ima zajamčeno možnost, da svetu pokaže, ali je socialistična družbena ureditev združljiva s svobodo javne besede in s politično demokracijo. Na Češko-Slovaškem so v nekaj mesecih po januarski spremembi političnega in državnega vodstva vpostavili dejansko in zakonito svobodo javnega izražanja ter ustvarili zametke za postopno demokratizacijo socialistične družbe in oblasti, vključivši resnično zvezno preureditev mednarodnih odnosov. Sedaj je na Jugoslaviji, da nadaljuje poteptano razvojno vlogo Češko-Slovaške. (Arnež, 2006, 382–383).

Leta 1969 je nameraval ponovno potovati v Slovenijo, obrnil se je na konzulata v Celovcu in Trstu, pa je bil zavržen (ARS, AS 1931, 1097, 553). Zanj je bila izdana prepoved vstopa v Jugoslavijo (ARS, AS 1931, 1097, 404).

Cestna afera in Odgovor Edvardu Kardelju

Poleti 1969 je izbruhnila slovenska cestna afera. Zvezni Izvršni svet je 17. julija za celotno Slovenijo, tudi za slovensko vlado, popolnoma nepričakovano izpustila cestna odseka Hoče-Levec in Postojna-Razdrto iz seznama prednostnih načrtov. Četrto tranša posojila Mednarodne banke za obnovo in razvoj je bila po predhodnem dogovoru namenjena prav avtocesti, ki naj bi povezovala Slovenijo z zahodnim svetom. Slovenci so bili ogorčeni in so protestirali, tako slovenski IS kot tudi celotna javnost. Vodstvo Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) s Titom na čelu se je zato 8. avgusta zbralo na Brionih in obsodilo slovenske proteste. In zvezni IS je 13. avgusta potrdil sklep, našel pa

je inovativno razlago, namreč, da omenjena odseka avtoceste ostaneta na programu, ki je bil predložen Mednarodni banki, da pa upajo, da bosta »na podlagi predhodno izdelanih konceptov prišli na prioriteto mesto« naslednjič (Žebot, 1969a, 14).

Žebot se je sam zavzemal za ta kredit pri Mednarodni banki in ko je potem zvedel, da se v nasprotju z dogovorom namensko posojilo črpa za druge stvari, je o tem 20. avgusta pisno obvestil predsednika Mednarodne banke Roberta S. McNamaro. Hotel je, da se »popravi beograjska krivica slovenskemu narodu« (Žebot, 1969a, 14). Izrazil je pričakovanje, da bo Mednarodna banka, »ki ima pravico odločati o ekonomskih zaslugah in finančnih sposobnostih individualnih projektov, ki jih pomaga financirati, vključila oba odseka [...] v originalni prioritetni status.« (ARS, AS 1931, 1097, 416–419). Iz odgovora direktorja oddelka Mednarodne banke za Evropo Michela Leujeuna 27. avgusta je razvidno, da banka ne bo ukrepala, je pa napovedala sledeče: »V luči informacij, ki ste nam jih dali glede slovenskih cest, ki naj bi zaslužile prioriteto, bomo pri nadaljnjem proučevanju programa razvoja cest posvetili posebno pozornost problemu ev. neobjektivnosti.« (ARS, AS 1931, 1097, 425–428).

S tem afero ni bila končana. 26. avgusta je bila razširjena seja sekretariata ZKS, na kateri je imel glavno vlogo Edvard Kardelj. Ostro je napadel tudi Žebota, dejansko pa je bil to napad predvsem na Kavčiča, ki ga je iz osebnih razlogov rušil, ker je bil, kot navaja Božo Repe, najbolj priljubljeni slovenski politik (Repe, 2011, 395). »Če v razmerju do Žebota nekateri komunisti izgubljajo ‚mero‘, kako naj jo imajo potem do drugih, manj javnih in izrazitih protisocialističnih in protisamoupravnih teženj in pritiskov?« (Žebot, 1969a, 22). 6. septembra je potem IS Slovenije popustil in umakni svoj protest. V sejah 9., 13. in 20. oktobra 1969 je Centralni komite ZKS ponovno pogreval cestno afero in napadal Žebota. Kritika je bila seveda predvsem namenjena Kavčiču, tudi zato, ker je sploh omogočil obisk »sovražnika« avgusta 1968. Mitja Ribičič, ki je bil takrat predsednik beograjske vlade in hkrati tisti, ki je dal iniciativo za javno prepoved Žebotove knjige 1967, je obisk v Ljubljani označil kot »poraz Zveze komunistov« in kritiziral, da se v času, ko so opozarjali na klerikalizem in emigracijo, dopusti, da je vpliv le-teh »vdrl v slovenski politični prostor in povečal svoj vpliv« (Žebot, 1969a, 22–23).

Kardelj je svoj nagovor na seji sekretariata ZKS objavil v štirih posebnih prilogah *Dela* in v *Komunistu*. Žebot je Kardeljeve napade prepričljivo zavrnil v brošuri *Odgovor Edvardu Kardelju*, ki ga je natisnila Mohorjeva tiskarna v Celovcu v 2050 izvodih decembra 1969. Hkrati pa je ponovil kritiko enopartijskega sistema. Udba je skušala celotno naklado odkupiti, v celovški knjigarni Mohorjeve ji je uspelo od 1050 izvodov odkupiti kar 1004, v knjigarnah v Trstu in Gorici pa od 400 dostavljenih 87. Pojavili so se tudi izvodi, zataknjeni na brisalcih avtomobilov z jugoslovansko registracijo, kar je Udba pripisala emigrantu Francu Jezi, ki je bil na samem vrhu Udbinega seznama ekstremne politične emigracije v Evropi (Friš in Hazemali, 2017, 813). Zasegla je tudi nekaj izvodov, ki so prišli po pošti iz Gorice. Tri je poslal duhovnik Franc Jurman, ki je bil zaposlen pri katoliški tiskarni v Gorici. Nadaljnjih šest izvodov pa je bilo poslanih iz Ljubljane. »Akcija za neznanim pošiljateljem je v teku«, je pisala Udba na centralo v Beograd. Izvodi so bili poslani Zdenku Roterju, Jerneju Piklju na RTV Ljubljana, na Rep. konferenco ZMS in IS SRS in župnijskemu uradu

šentpeterske župnije (ARS, AS 1931, 1097, 455–459). UDV je zbirala podatke tudi o tistih, ki so brošuro širili (ARS, AS 1931, 1098, 494–495).

Ko je Stane Kavčič marca 1987 nenadoma umrl, je Žebot napisal eno od redkih osmrtnic. Objavljena je bila v clevelandski *Ameriški domovini*, v torontski *Slovenski državi*, v tržaški *Mladiki*, v *Celovškem zvonu* v švedski *Svobodni misli*. Ko je *Mladina* pod odgovornim urednikom Francem Zavrlom pripravljala številko 26–27, ki naj bi izšla 31. julija 1987, je v njej nameravala osvetliti ozadje politične usode Staneta Kavčiča, vendar je bila ta številka 29. julija 1987 prepovedana z odločbo, ki jo je izdala pomočnica javnega tožilca Ema Blažič, na podlagi Zakona o preprečevanju zlorabe svobode tiska in drugih oblik informiranja. Čeprav številka še ni bila gotova in tudi ne vezana, jo je tožilec že imel na mizi. Med članki, ki so oblast zmotili, je bilo v rubriki PP 007 tudi pismo Cirila Žebota, v katerem je napisal, »da je komunistično vodstvo načrtno začelo bratomorijo«. Prav objava teh besed je bila prepovedana. (Mičić, 2004, 49–52). Cenzurirana številka je potem izšla (kot št. 28) 14. avgusta, izpustiti pa so morali celoten Žebotov prispevek in ne samo prepovedanih šest besed. Kot je pojasnil Franci Zavrl v *Delu*, je bil pritisk tako velik, da so bili prisiljeni popustiti. Grozili so celo s ponovno zaplembo, česar časopis ne bi preživel (Žebot, 1988, 442–446; Šela & Friš, 2017).

Neminljiva Slovenija

Po upokojitvi je Žebot začel pripravljati knjigo spominov in analiz časa, ki je izšla leta 1988 pod naslovom *Neminljiva Slovenija*. Tiskala jo je, kot že prejšnje slovenske publikacije, Mohorjeva založba v Celovcu. Pred tem je že v *Ameriški domovini* od 24. maja 1982 do 7. januarja 1983 objavil 29 člankov, ki so bili neke vrste osnutek knjige. 1984 se je prvič pojavil tudi na BBC in napovedal, da pripravlja spomine. Njegova sestra je bila poročena z urednikom slovenske oddaje Dragom Lavrenčičem, ki je oddajo posnel (ARS, AS 1931, 1097, 780).

Po poročilu Udbe je imel pri izdaji knjige precejšnje finančne probleme, pomagal naj bi mu emigrant Mate Roessmann in iz ZDA. S taistim bi naj želel preko dr. Rudolfa Čuješa stike navezati tudi Branko Pistivšek, a mu to nikoli ni uspelo. Pri tem se poraja vprašanje, ali lahko tudi Roessmanna ob Jezi prištevamo med mecene slovenske politične emigracije (Friš & Hazemali, 2017, 819).

Žebot je 11. februarja 1988 naslovil na generalnega direktorja Mladinske knjige, Slavka Pregla, vprašanje ali bi bila Mladinska knjiga pripravljena izdati njegovo knjigo. Pobudo za to naj bi dal Fred Parkins, predstavnik znane založbe strokovnih knjig Mc Graw Hill Book, ki je sodelovala z Mladinsko knjigo (ARS, AS 1931, 2340, 12).

Kot že omenjeno, je Udbe imela na mizi Žebotove knjige, še predno so izšle. Eden od vzrokov, da so leta 1986 in 1988 načrtovali tajno hišno preiskavo v Mohorjevi založbi, so bili tudi kontakti z emigracijo, v prvi vrsti pa priprave za tisk zadnje Žebotove knjige (Filipič, 2013).

V *Neminljivi Sloveniji*, ki je Žebotovo življensko delo, avtor obravnava slovensko zgodovino od Majniške deklaracije pa vse do leta 1988. Prepletajo se njegovi lastni

spomini – dejavnosti v predvojni Jugoslaviji, v času okupacije do italijanske okupacije v Sloveniji, rimski časi, ZDA, izkušnje z jugoslovanskim režimom, srečanja s pomembnimi Slovenci, kot so bili npr. Anton Korošec, Lambert Ehrlich, Marko Natlačen, Miha Krek in drugi – in analize slovenske politične in gospodarske zgodovine ter aktualne situacije. Objavil je tudi različne dokumente, tako Ehrlichovo spomenico, svoj odgovor Kardelju, pa tudi pisma, ki jih je razpošiljal na različne naslove v tujini in v Sloveniji.

ZAKLJUČEK

Ekonomist Ciril Žebot je bil sodelavec Lamberta Ehrlicha in član Straže. Oboje ga je zaznamovalo za vse življenje. Ostal je zvest stališčem, ki jih je zastopal njegov mentor prof. Ehrlich, ki mu je ostal predan tudi potem, ko je ta umrl nasilne smrti. Zvest pa je ostal hkrati programu Straže. Zavzemal se je za samostojno zedinjeno Slovenijo, tako najprej v Sloveniji, potem v Rimu, kamor se je umaknil po italijanski okupaciji pred gestapom, po ustanovitvi AO in tudi potem, ko je leta 1947 pristal v ZDA, torej v sebi popolnoma tujem svetu.

V emigraciji so mu so očitali, da je svoja stališča spreminjal in opustil cilje Stražarjev, dejansko pa je bil njegov cilj od začetka do konca vpostavitve samostojne slovenske države. Taktizirati je moral, ker drugače na Zahodu ne bi uspel, upoštevati je moral celotno jugoslovansko vprašanje, ker je Zahod vztrajal pri kontinuiteti Jugoslavije, oz., kot je napisal Arnež:

In tja na jugoslovansko pozornico se je moral obrniti, če je hotel slediti slovenskim igralcem, ki so bili postavljeni v slovensko-jugoslovansko igro. [...] Popreje je na umišljenih razvalinah Jugoslavije hotel zgraditi slovensko državo. Ko pa se je zavedal, da ruševin ni in da Jugoslavija še stoji, se je moral zadovoljiti z upanjem, da bo po poti politične evolucije Slovenija v okviru Jugoslavije uživala vedno večjo svobodo za uveljavljanje svoje etične identitete na vseh področjih narodnega udejstvovanja (Arnež, 2006, 469).

V ZDA je bil profesor za primerjalno gospodarstvo na univerzah v Pittsburghu in Washingtonu. Ob svojem strokovnem delu je zelo natančno preučeval tudi politične in gospodarske razmere v Sloveniji oz. v Jugoslaviji in svoje izsledke redno publiciral. Poleg številnih predavanj po Združenih državah, pa delno tudi v Evropi (Berlin, Praga), je zapustil precej obsežno publicistično delo: razprave, knjige, politične in gospodarske komentarje, in to tudi v zelo prestižnih časopisih, kot sta *Washington Post* in *New York Times*. Najgloblje je posegel v slovenske zadeve s svojimi dvema knjigama *Slovenija, včeraj, danes jutri* in z monografijo *Neminljiva Slovenija*.

Budno ga je spremljala Udba, podobno kot njegovega sodobnika in znanca Branka Pistivška (Friš & Hazemali, 2017). Poleg Jeze je bil Žebot za komunistično oblast eden največjih nasprotnikov v emigraciji. Bil je odločen protikomunist od vsega začetka in je to tudi ostal. Stane Kavčič je spravil Kardelja in druge komuniste na vrhu v precejšnjo zadrego, ko mu je avgusta 1968 dovolil obisk v domovini. Prav to je tudi pripomoglu

Sl. 2: Naslovnica prve izdaje knjige *Neminljiva Slovenija* (1988).

k temu, da so ga odstavili. Posebno razburila pa je Kardelja Žebotova intervencija za slovenske ceste pri Mednarodni banki v zvezi s slovensko cestno afero.

Senator Lausche se je od Žebota poslovil na pogrebu. V njem je videl odločnega borca za človekove pravice in svobodo za Ameriko in Slovenijo (Slovenska država, 1989, 3).

CIRIL ŽEBOT. THE QUEST FOR INDEPENDENT SLOVENIA

Tamara GRIESSER-PEČAR

Study Centre for National Reconciliation, Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: tamara.griesser@gmx.at

ABSTRACT

Ciril Žebot was a member of the Academic Club Straža and a close associate of prof. Lambert Ehrlich. He stood up for a united and sovereign Slovenia. Secret police VOS made preparations for his “liquidation”. The Gestapo was following him since 1941, so after the Italian capitulation in 1943 he withdrew to Rome. He was general secretary of Intermarium. He founded the Action Committee for the United Slovenia. He was Professor of comparative economic systems at the universities of Pittsburgh and Washington. He was considered a leader of the movement for the independent Slovenia. In Canada and in the United States he organized the Movement for an Independent Slovenian State and helped to found the paper Slovenian State. Ciril Žebot had friendly relations with the Senator Lausche, who was of Slovenian origin. He forwarded a number of memoranda to the White House, the State Department and to Congress. In 1968 he was the first time in Slovenia again, he followed an invitation of Stane Kavčič. After the “road affair” he was subject of severe attacks by Edvard Kardelj. Žebot wrote a convincing answer to Kardelj’s attacks in the brochure The Answer to Edvard Kardelj. The Secret Police followed the political immigrants till the breakdown of the Communist regime, especially also Ciril Žebot, who was considered as one of the greatest opponents. He left quite numerous publications, a number of scientific books and political and economic contributions. He published two books entitled Slovenia Yesterday, Today and Tomorrow, in 1967 and 1969 and in 1988 the monograph Timeless Slovenia. Žebot’s books were prohibited in Slovenia.

Keywords: Ciril Žebot, Lambert Ehrlich, United Slovenia, Action Committee for the United Slovenia, Miha Krek, Intermarium, Stane Kavčič, Edvard Kardelj, Road Affair

VIRI IN LITERATURA

- Ameriška domovina.** Cleveland, 1919–2008.
- Arnež, J. A. (2004):** Akcijski odbor za zedinjeno in suvereno slovensko državo. Sejni zapisniki 1946–1947. Ljubljana, Washington, Studia Slovenica.
- ARS, AS 1660** – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), Osebna zbirka Izidorja Cankarja (AS 1660).
- ARS, AS 1931** – ARS, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004 (AS 1931).
- AS** – Arhiv Straže, Ljubljana.
- Kavčič, S. (1988):** Dnevnik in spomini (1980–1987). Bavčar, I. & J. Janša (ur.). Ljubljana Časopis za kritiko znanosti.
- Kocbek, E. (1972):** Tovarišija. V: Izbrano delo 1. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Rot, A. (ur.) (2009):** Bojevnik za svobodo in slovenstvo. France Dolinar in Ruda Jurčec. Epistolae 1947–1975. Viri 28–29. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Rus, V. (1992):** Zapiski iz življenja Josipa Rusa. Ljubljana, Društvo piscev NOB Slovenije.
- Slovenska država.** Rim, Akcijski odbor za zedinjeno in suvereno Slovensko državo, 1946.
- Slovenska država.** Toronto, 1967.
- Službeni list SFRJ.** Beograd, 21, 21. 6. 1967.
- Straža v viharju.** Ljubljana, 1934–1941.
- Šturm, L., Dornik Šubelj, L. & P. Čelik (ur.) (2003):** Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji. Viri 21. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Vodušek Starič, J. (1994):** »Dosje« Mačkovšek. Viri 7. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Vrečar, M. (2002):** Ehrlichova spomenica za Vatikan 14. aprila 1942. Acta ecclesiastica Sloveniae, 24, 619–634.
- Arnež, J. A. (2002):** SLS, Slovenska ljudska Stranka / Slovenian People's Party 1941–1945. Ljubljana, Washington, Studia Slovenica.
- Arnež, J. A. (2006):** Ciril Žebot in njegov politični nastop. Ljubljana, Washington, Studia Slovenica.
- Debeljak, T. (1968):** Dr. Tine Debeljak. Zbornik Svobodne Slovenije, Buenos Aires, 20, 179–194.
- Debeljak, T. (1975):** Trideset let zdomske emigracijske književnosti 1945–1975. Zbornik Svobodne Slovenije 1973–1975, Buenos Aires, 24, 381–437.
- Dežman, J. & H. Filipič (ur.) (2013):** Vroče sledi hladne vojne. Meja med Slovenijo in avstrijsko Koroško v letih 1945 do 1991. Celovec, Mohorjeva.
- Enciklopedija Slovenije (2001):** Enciklopedija Slovenije. 15. zvezek: Wi-Ž. Dermastia, A. (ur.). Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Filipič, H. (2013):** Načrtovana udbovska posega v Mohorjevi hiši v Celovcu. Koledar Mohorjeve družbe za leto 2013. Celovec, Mohorjeva, 87–102.
- Friš, D. (1995):** Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1928–1958). Viri 8. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.

- Friš, D. (2005):** Delovanje slovenskih frančiškanov v ZDA pred II. svetovno vojno: „Ljubi Bog je poslal Frančiškane v Ameriko“. *Studia Historica Slovenica*, 5, 1–3, 457–482.
- Friš, D. & D. Hazemali (2017):** *Slovenski glas* in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 27, 4, 807–822.
- Godeša, B. (1999):** Pobuda patra Kazimirja Zakrajška za ustanovitev samostojne slovenske države poleti 1941. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 39, 2, 103–122.
- Godeša, B. (2002):** Ehrlich in zasnova slovenske države. V: Škulj, E. (ur.): *Ehrlichov simpozij v Rimu. Celje, Mohorjeva družba*, 279–308.
- Griesser-Pečar, T. (2002):** Umor prof. Lamberta Ehrlicha. V: Škulj, E. (ur.): *Ehrlichov simpozij v Rimu. Celje, Mohorjeva družba*, 309–319.
- Griesser-Pečar, T. (2013):** Škof dr. Maksimiljan Držečnik. *Studia Historica Slovenica*, 13, 2–3, 585–601.
- Griesser-Pečar, T. (2015a):** Katoliška cerkev na Slovenskem leta 1945. *Studia Historica Slovenica*, 15, 399–418.
- Griesser-Pečar, T. (2015b):** Likvidacija Ehrlicha. V: Juhant, J. & M. Centa (ur.): *V zvestobi narodu in veri. Znanstvena knjižnica 13. Ljubljana, Teološka fakulteta*, 56–63.
- Griesser-Pečar, T. & F. M. Dolinar (1996):** Rožmanov proces. Ljubljana, Družina.
- Ivešič, T. (2013):** Delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in ključni dogodki pred vojno. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 84 = 49, 1, 83–118.
- Ivešič, T. (2015):** “Compared to Him the Prisoners are Innocent People”. *Fall of Milovan Djilas (1948–1954)*. *Studia Historica Slovenica*, 15, 2–3, 677–708.
- Jenuš, G. & Friš, D. (2017):** Specialna vojna. Prispevek o ukrepih jugoslovanskih organov za notranje zadeve pri nadzoru državne meje in v boju proti »zunanjim« in »notranjim sovražnikom«. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 27, 4, 777–792.
- Juhant, J. (2001):** Konformizem in odpor. Cerkev na Slovenskem med odporom režimu in konformizmom. V: Kvaternik, P. (ur.): *V prelomnih časih. Rezultati mednarodne raziskave Aufbruch (1995–2000)*. *Cerkev na Slovenskem v času komunizma in po njem. Ljubljana, Družina*, 257–276.
- Klemenčič, M. (2011):** Življenje in delo ameriškega politika slovenskega porekla Franka Lauscheta s posebnim ozirom na slovenske zadeve. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 735–761.
- Klemenčič M. (2013):** Jurij Trunk: duhovnik, narodni buditelj, publicist, izseljenec. *Studia Historica Slovenica*, 13, 2–3, 621–637.
- Kosmatin Fras, M. et al. (2011):** *Slovenika. Slovenska nacionalna enciklopedija*, P–Ž. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Kozlevčar, I. (2007):** Dopisovanje med Danielom Šerkom in Mirkom Javornikom II, *Riccione*, 29. 3. 1946. *Zaveza*, 65, 83–92.
- Levy, P. (2007):** *The Intermarium: Wilson, Madison, and East Central European Federalism*. Boca Ration, Florida, Diss.
- Osebnosti (2008a):** Veliki slovenski biografski leksikon. Zv. 1: A–L, Stanonik, T. (ur.). Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Osebnosti (2008b):** Veliki slovenski biografski leksikon. Zv. 2: M–Ž, Brenk, L. (ur.). Ljubljana, Mladinska knjiga.

- Maver, A. (2013):** Paradoks Vekoslava Grmiča. *Studia Historica Slovenica*, 13, 2–3, 603–620.
- Maver, A. & T. Ravnikar (2017):** Zastrta znamenja. Vprašanje desidentstva Katoliške cerkve v Sloveniji v obdobju »vzhodne politike« in revija *Znamenje*. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 27, 4, 793–806.
- Mičić, A. (2004):** Cenzura v tisku – Mladina in oblast od 1985 do osamosvojitve. Ljubljana dipl. Univerza Ljubljana. <http://www.dk.fdv.uni-lj.si/dela/Micic-Aleksander.pdf> (1. 1. 2015).
- Mlakar, B. (2002):** Delovanje stražarjev med drugo svetovno vojno. V: Škulj, E. (ur.): Ehrlichov simpozij v Rimu. Celje, Mohorjeva družba, 257–278.
- Mlakar, B. (2007):** O percepciji oziroma o odnosu do vprašanja demokracije pri akademskem društvu Straža. V: Pirjevec, J. & J. Pleterški (ur.): Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941: zbornik prispevkov na simpoziju 7. in 8. decembra 2006. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 279–290.
- Mlakar, B. (2013):** Žebot, Ciril (1914–1989). V: Slovenska biografija. Ljubljana. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi893138> (1. 1. 2015).
- Novak, B. (1995):** Geneza slovenske državne ideje med emigracijo. V: Grafenauer, B. et al. (ur.): Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 295–305.
- Perenič, U. (2013):** Beno Zupančič in njegova pripoved o med- in povojni Ljubljani. *Studia Historica Slovenica*, 13, 2–3, 767–778.
- Rahten, A. (2012):** »Zgodovinska vrnitev domov«. Obnova krščanske demokracije ob osamosvojitvi Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 12, 2–3, 293–309.
- Repe, B. (2011):** Kdo in kaj je bil Edvard Kardelj? *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 369–404.
- Ribičič, M. (1967):** Slovenski narod in skupnost jugoslovanskih narodov. Teorija in praksa, 4, 8–9, 1252–1267.
- Roter, Z. (2013):** Padle maske. Od partizanskih sanj do novih dni. Ljubljana, Sever & Sever.
- Roessmann, M. (1989):** Življenje in delo dr. Cirila Žebota. Slovenska država, Toronto, XL, 1–2, 5 in 7.
- Šaje, F. (1952):** Belogardizem. Ljubljana, Slovenski knjižni zavod.
- Štare, M. (1954):** Narodni odbor za Slovenijo. Namen naše narodne politike. Buenos Aires, Svobodni pogledi 3, Buenos Aires, Založba Svobodna Slovenija.
- Šela, A. & D. Friš (2017):** Nova revija v primežu Službe državne varnosti. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 27, 4, 823–836.
- Vidovič-Miklavčič, A. (2002):** Ehrlich – duhovni vodja stražarjev. V: Škulj, E. (ur.): Ehrlichov simpozij v Rimu. Celje, Mohorjeva družba, 197–207.
- Žebot, C. (1967):** Včeraj, danes, jutri. Celovec, samozaložba.
- Žebot, C. (1969a):** Odgovor Edvardu Kardelju. Celovec, samozaložba.
- Žebot, C. (1969b):** Včeraj, danes, jutri. Celovec, samozaložba.
- Žebot, C. (1988):** Neminljiva Slovenija. Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije. Celovec, samozaložba.

MIRKO JAVORNIK, KOT INTERES SLUŽBE DRŽAVNE VARNOSTI
SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE*Tomaž KLADNIK*Katedra vojaških ved Centra vojaških šol Slovenske vojske, Engelsova ulica 15, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: tomaz.kladnik@mors.si*IZVLEČEK*

Avtor na podlagi proučevanja in primerjave dokumentov iz Arhiva Republike Slovenije in izbrane literature, na primeru disidenta in političnega emigranta Mirka Javornika, obravnava delovanje Službe državne varnosti Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije v boju proti »peti in šesti koloni«, kot skupnemu nasprotniku jugoslovanskega komunističnega sistema. Zvezna in republiške službe državne varnosti so tako izdelovale analitične preglede delovanja posameznih nasprotnikov sistema živečih v Jugoslaviji, kot tudi političnih emigrantov, katerih delovanje je vplivalo na disidentstvo doma.

Ključne besede: Mirko Javornik, Služba državne varnosti, Socialistična republika Slovenija, peta in šesta kolona, disidenti, politična emigracija

MIRKO JAVORNIK COME INTERESSE DEL SERVIZIO DI SICUREZZA DI
STATO NELLA REPUBBLICA SOCIALISTA DELLA SLOVENIA*SINTESI*

Sulla base dello studio e della comparazione dei documenti conservati presso l'Archivio della Repubblica della Slovenia e della bibliografia scelta, prendendo in esame il caso del dissidente e emigrante politico Mirko Javornik, l'autore tratta l'operato del Servizio di sicurezza dello Stato (faceva parte del Secretariato degli interni) della Repubblica socialista di Slovenia nella lotta contro «la quinta e sesta colonna» come nemico comune del sistema comunista jugoslavo. I servizi di sicurezza a livello centrale e delle repubbliche avevano così prodotto analisi delle attività dei singoli avversari del sistema in Jugoslavia e pure tra gli emigrati politici i quali avevano avuto una certa influenza tra i dissidenti a casa.

Parole chiave: Mirko Javornik, Servizio di sicurezza dello Stato, Repubblica socialista di Slovenia, quinta e sesta colonna, dissidenti, emigrazione politica

UVOD

Vse do razpada Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) obsedenost z nasprotniki komunističnega sistema, poimenovanimi tudi kot notranji in zunanji sovražnik ali kot kontrarevolucija (Jenuš & Friš, 2017, 783–784; glede Katoliške cerkve s tem v zvezi prim. Maver & Ravnikar, 2017, predvsem 794–796), tudi kot sredstvo poenotenja jugoslovanskih narodov in narodnosti ni bila prisotna samo v medijih in strokovni literaturi. Tako na primer Milo Bošković v knjigi *Šesta kolona* sklene, da mednarodne reakcionarne sile, ki izvirajo iz »imperialističnih in hegemonističnih interesov velikih sil in blokovskih organizacij«, niso bile edini dejavnik, ki je ogrožal neodvisnost in suverenost države. S svojim položajem in usodo naj ne bi bile zadovoljne tudi sile »notranjega odpora«, ki naj bi izvirale iz »razrednih struktur, ter sile, ki so bile poražene v času socialističnega razvoja«. Tako naj bi se v povezavi obeh oblikovala skupna fronta sovražnega delovanja proti Jugoslaviji, in to na relaciji: tuje obveščevalne službe – ekstremna emigracija – notranji sovražnik (Bošković, 1985, 457–458). Podobno je o »sovražni emigraciji« z zahoda, ki naj bi si po drugi svetovni vojni prizadevala spodkopati ureditev Jugoslavije in ponovno uvesti kapitalistični sistem, zapisano v brošuri z naslovom *Boj proti kontrarevolucionarnemu delovanju*, ki se je uporabljala kot del učbenika za predmet socialistično samoupravljanje v Jugoslaviji, ta pa se je izvajal po programu političnega izobraževanja in vzgoje vojakov in mornarjev Jugoslovanske ljudske armade. V nadaljevanju brošure je zapisano, da naj bi te iste zahodne sile, predvsem NATO (North Atlantic Treaty Organization – Organizacija severnoatlantskega sporazuma), v mirnodobnih razmerah izkoriščale emigracijo za propagandno, obveščevalno in teroristično dejavnost, v vojni pa naj bi bila njihova vloga v sestavi »specialnih, diverzantskih in obveščevalnih skupin za organiziranje sil odpora, nadalje v aparatu za psihološko–propagandno delovanje in za udeležbo pri organiziranju in vzpostavljanju oblasti na začasno zasedenem območju« (Susić, 1985, 20).

Zelo resno in poglobljeno so to domnevno grožnjo obravnavali tudi organi oblasti SFRJ. Tako je Zvezni svet za zaščito ustavne ureditve SFRJ na svoji 16. seji dne 9. 7. 1976 obravnaval oceno sovražnih sil, ki naj bi delovale proti SFRJ. Čeprav naj bi bile skupine in posamezniki, ki so sodili med navedene sovražne sile, različnih ideoloških, nazorskih, verskih in nacionalnih opredelitev, so jih poimenovali in definirali pod skupnim pojmom peta in šesta kolona. V gradivu, ki so ga pod vodstvom Zveznega sekretariata za notranje zadeve pripravljali še sekretariati za notranje zadeve republik in pokrajin ter službe v Jugoslovanski ljudski armadi in v Zveznem sekretariatu za zunanje zadeve, so oba pojma poskušali tudi definirati (ARS, AS 1931, 1461, 1000-8).

Po njihovi definiciji naj bi peto kolono sestavljale skupine in posamezniki v državi, ki so, »kot razredni sovražniki in idejni nasprotniki socialističnega in samoupravnega sistema, aktivno in organizirano spodkopavali sistem z glavnim ciljem zrušitev le tega«. Pri tem naj bi bile sile pete kolone pripravljene, da možne krizne situacije v državi izkoristijo za poziv k zunanji intervenciji, oziroma, da se priključijo silam agresorja, v kolikor bi do agresije na SFRJ prišlo. V to skupino pa so hkrati vključevali posameznike, ki naj bi svojo protijugoslovansko delovanje aktivirali šele v času agresije. Po oceni

Zveznega sekretariata za notranje zadeve je ta skupina »*notranjih sovražnikov*« štela okoli 150.000 oseb (ARS, AS 1931, 1461, 1000-8).

S pojmom šesta kolona so po drugi strani označevali sovražne sile v tujini, ki naj bi jih oblikovali in podpirali tuji »*reakcionarni faktori*« in naj bi se rekrutirale predvsem iz delov jugoslovanske »*ekstremne emigracije*« in posameznikov, ki so bili po poreklu iz Jugoslavije. Le-ti naj bi v času krize oziroma agresije na državo izvajali diverzantsko teroristične, vohunske in druge oblike subverzivnega delovanja proti in v Jugoslaviji, oziroma naj bi se s svojimi silami vključili v oborožene sile agresorja in bili v njihovi sestavi zadolženi za zgoraj navedene in druge specialne naloge (ARS, AS 1931, 1461, 1000-8; Friš & Hazemali, 2017, 807–822).

Kot predstavnika obeh kolon bi lahko izpostavili dr. Jožeta Pučnika, ki je »*slovenski politični prostor zaznamoval že v 60-tih letih s svojo disidentsko vlogo, ko režimu ni dovolil, da bi ga utišal. Za to svojo upornost je plačal visoko ceno. Doletela ga je skoraj sedemletna zaporna kazen, zatem pa »izgon« iz domovine*« (Pesek, 2011, 439; prim. še Maver & Friš, 2013, 198–200; Šela & Friš, 2017, 825).

PRIMER MIRKA JAVORNIKA

Razen splošnih analiz in ocen delovanja, kot jih navajam v uvodu članka, so zvezna in republiške službe državne varnosti izdelovale analitične preglede delovanja posameznih nasprotnikov sistema, živečih v Jugoslaviji, kot tudi političnih emigrantov, katerih delovanje je vplivalo na disidentstvo doma (Friš & Hazemali, 2017). Tako so v uvodu v dokumentu, ki nosi naslov »*Aktivnosti slovenskega političnega emigranta Mirka Javornika*« (dalje: dokument), ki je datiran v Ljubljani februarja 1985, zapisali (ARS, AS 1931, 15-1985, 701):

Analitični pregled delovanja slovenskega političnega emigranta in vojnega zločinca Mirka Javornika je opravljen z namenom celovitejšega analitično – operativnega in širše varnostnega premisleka značilnosti delovanja nosilca obdelave in njegove vloge med slovensko politično emigracijo, predvsem med strukturo državarsko usmerjenih slovenskih političnih emigrantov. Posebna pozornost pa je bila namenjena opredelitvi narave Javornikovih stikov s somišljeniki, znanci in drugimi varnostno zanimivimi osebami v Sloveniji, zamejstvu in Evropi. Poudarek je bil namenjen predvsem identifikaciji možnih Javornikovih somišljenikov – zagovornikov intermariuma, samostojne in velike Slovenije ipd. – ki bi bili sposobni samostojno ali v spreji z notranjo oziroma zunanjo reakcijo tudi po smrti nosilca obdelave zastopati nacionalistične in srednjeevropske koncepcije nadaljnjega političnega razvoja slovenskega naroda.

Dokument je nastal na osnovi operativno zbranega dokumentarnega gradiva Službe državne varnosti Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (SDV) in na osnovi pregleda Javornikove publicistične dejavnosti v emigraciji in drugih zanj varnostno zanimivih gradiv. S prilogami obsega 86 strani in je razdeljen v pet poglavij. V prvem so obravnavani varnostni vidiki delovanja

Sl. 1: Mirko Javornik (*Pero in čas II.*, 1980, 521).

Mirka Javornika, in sicer: protikomunistično delovanje v času med obema vojnama; značilnosti »kolaborantske aktivnosti med NOB« (propagandno–publicistično dejavnost, mladi intelektualci Slovenske ljudske stranke (SLS), sodelovanje s stražarji in ostala protikomunistična dejavnost) in »sovražno« delovanje v emigraciji (splošne značilnosti delovanja, propagandna dejavnost proti SFRJ, »kot člankar«, publicist in propagandist ter obveščevalno – informativna dejavnost). V drugem poglavju, ki nosi naslov »Vprašanje politične usode Slovenskega naroda« obravnavajo Javornika v povezavi s stražarskim gibanjem in z idejo svobodne Slovenije ter zveze srednjeevropskih narodov. Tretje in četrto poglavje obravnavata operativno spremljanje Javornikovega delovanja in njegove zveze po letu 1965 na Tržaškem, Koroškem, med slovensko politično emigracijo ter njegove povezave v domovini. V prilogah so: program 15 točk SLS, slovenska izjava, spremno pismo, kritična analiza programa 15 točk Slovenske ljudske stranke ter mnenje mlajših intelektualcev SLS o odprtih vprašanjih (ARS, AS 1931, 15-1985, 701; o SLS v emigraciji gl. recimo Rahten, 2012, 293 ss.).

ŽIVLJENJE MIRKA JAVORNIKA

Pisatelj, urednik in prevajalec Mirko Javornik se je rodil v Cerknici 26. 9. 1909 in umrl v Washingtonu 1. 5. 1986 (Enciklopedija Slovenije 4, 1990, 276). Zelo podrobna predstavitev življenja in dela Mirka Javornika izpod peresa Tineta Debeljaka je bila objavljena leta 1980 v reviji *Meddobje* z naslovom *Mirko Javornik – pisatelj (za sedemdesetletnico ob izidu knjige Pero in čas II.)*, ki v uvodu, »da postavim pisatelja Mirka Javornika v njegov čas in prostor« zapiše njegove »življenjske podatke«, ki mu jih je posredoval univerzitetni profesor Martin Jevnikar iz Trsta (Debeljak, 1980, 289–290). Omenjeni članek je bil tudi eden od virov oziroma »drugih varnostno zanimivih gradiv«, ki so jih uporabili v dokumentu (ARS, AS 1931, 15-1985, 701). Mirko Javornik se je rodil v proletarski družini, oče je bil delavec v železarni v Škednju v Trstu, nato pa v Clevelandu v Združenih državah Amerike, od koder se ni več vrnil ter se je s sinom srečal šele tik pred smrtjo leta 1961. Šolal se je v ljudski šoli v Cerknici, nato obiskoval gimnazijo do končane šeste šole v zavodu Št. Vid pri Ljubljani, zadnji dve leti pa je bil gojenec Marijanišča v Ljubljani ter je leta 1929 maturiral na klasični gimnaziji. Nadaljeval je s študijem slavistike in nato prava, vendar nobenega ni dokončal in se je raje odločil za svobodni pisateljski poklic. Potoval je po Evropi, med drugim je bil v Kataloniji, na Kanarskih otokih, pa tudi v Palestini in Maroku. Decembra leta 1935 je postal glavni urednik novoustanovljenega popoldanskega dnevnika *Slovenski dom*, kar je ostal do odhoda v emigracijo 5. maja 1945 (Debeljak, 1980, 290; Perenič, 2013, 767–778).

Javornik se je tik pred napadom Nemčije na Jugoslavijo odločil, da z drugimi javnimi delavci, časniki in publicisti, skupaj z jugoslovansko vlado, zapusti domovino in se vključi v boj za njeno ponovno osvoboditev. Na Palah pri Sarajevu so dohteli vlado, pri Nikšiču pa so letala pobrala samo vladne ministre, ostale pa so napotili v Boko Kotorsko, kjer naj bi se vkrkali na angleško podmornico, ki naj bi prišla iskat diplomatske predstavnike zavezniških držav (gl. tudi Ivešić, 2013, zlasti 109–111). Vendar podmornice zaradi italijanskega letalskega napada ni bilo in iz Herceg Novega so se po kopnem vrnili v Ljubljano, kjer je Javornik ponovno prevzel urednikovanje Slovenskega doma (Debeljak, 1980, 323–324). V skupini politikov in intelektualcev, ki so nameravali zapustiti domovino in jim to zaradi pomanjkanja prevoznih sredstev ni uspelo, so bili ob Javorniku še: dr. Engelbert Besednjak, dr. Josip (tudi Jože) Bitežnik, dr. Milko Brezigar, dr. Lambert Ehrlich, dr. Albert Kramer, dr. Drago Marušič, dr. Otmar Pirkmajer in dr. Ciril Žebot (Bajc, 2002, 140). V dokumentu pa se navaja, da so skupino »časnikarjev«, ki so želeli skupaj z vlado pobegniti v tujino, sestavljali Erlich, Besednjak, Žebot, Slapšak, Krošelj, Jurčec in Debeljak (ARS, AS 1931, 15-1985, 701).

Že ko je prevzel uredništvo *Slovenskega doma*, posebej pa še med vojno, »se (je) s tem dokončno opredelil za katoliški tabor in postal s svojimi članki borec zoper komunistično vdiranje v slovensko kulturo. [...] Protikomunistično propagando je okreplil zlasti v času vojne. To obdobje opredeljuje na eni strani Javornikova odkrita kolaboracija z okupatorji in na drugi strani politikantski poskusi, da bi se uveljavil v vodstveni strukturi katoliškega tabora«. Javornikovo publicistično in drugo dejavnost med vojno pa so v dokumentu ocenili kot »skrajno sovražno do narodnoosvobodilnega gibanja, osvobodilne fronte in

Komunistične partije Slovenije, po njegovem mnenju bi pomenila prevlada komunistične partije uničenje sleherne individualnosti, katere dosledni zagovornik je bil.« Kot vrhunec Javornikove »kolaborantske« dejavnosti so v SDV ocenili objavo »Črnih bukev o delu komunistične OF proti slovenskemu narodu«, ki naj bi jih napisal po naročilu »domobranstva in podzemskega protiokupatorskega tajnega vodstva«. Kljub temu, da so Javorniku v dokumentu očitali vojno zločinstvo in kolaboracijo, je v dokumentu ob zaključku obravnave njegovega medvojnega delovanja zapisano, da »je bilo sodelovanje Javornika z okupatorjem zabeleženo predvsem v času nemške okupacije«. V času italijanske okupacije formalno naj ne bi bil član nobene organizacije, v času nemške pa je »poleg sodelovanja v različnih organizacijah, ki so bile bolj ali manj namenjene obveščevalnemu delovanju z Nemci, navezoval tudi osebne stike z okupatorjem.« Kot neposredni dokaz »kolaboracionističnega in protinarodnega delovanja je bilo zaslišanje Vita Kreigherja, ki sta ga med drugim izvajala tudi Javornik in Skoberne, ki sta skušala od Kreigherja izsiliti pristanek, da ju bo v primeru prihoda partizanov ščitil, na kar naj bi Kreigher tudi pristal« (ARS, AS 1931, 15-1985, 701).

Skupaj z drugimi znanimi publicisti, pisatelji in profesorji je Javornik sodeloval tudi pri usposabljanju častnikov Slovenskega domobranstva oziroma pri izvedbi njihove dvodnevne ideološke vzgoje (Mlakar, 2003, 222; prim. Kladnik, 2016). Sicer pa je imel odločilno vlogo pri ustanavljanju Slovenskega domobranstva general Leon Rupnik, ki je jeseni 1944 postal glavni inšpektor le-tega (Mlakar, 2011, 491). V *Slovenskem domu* so ob ustanovitvi Slovenskega domobranstva zapisali, da je »Slovensko domobranstvo edini, od vsega slovenskega naroda, kjer koli on prebiva, priznani zakoniti zaščitnik miru, reda in delovnega napredka« in v celostranskem članku z naslovom *Dokazila o izdajski zaroti slovenskih komunistov in Badoglijeve vojske proti slovenskemu narodu na Slovenskem* s podnaslovom *Kako je general Cerutti, poveljnik divizije Isonzo, izročil Novo mesto in vse orožje komunistom* partizanskemu gibanju očitali kolaboracijo z Italijani (Slovenski dom, 2. 10. 1943, 2; Kladnik, 2013, 569–583).

Tako bi lahko ocenili, da je bila glavna zamera Komunistične partije Slovenije Javorniku prav njegova publicistična dejavnost in javni nastopi, v katerih je nastopal proti načinu delovanja partije ter s tem izpodbijal njeno legitimnost delovanja, saj je v uvodni opombi v *Črnih bukvah*, ki jih je uredil, zapisano, da »pričujoča knjiga vsebuje izbor dejstev in dokumentov, katerih namen je neizpodbitno dokazati, da je tako imenovano »slovensko narodno-osvobodilno gibanje« ali »Osvobodilna fronta« kot del 'Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije' bilo in je docela komunistično ter istovetno s 'Komunistično partijo Slovenije' – in po njej s Kominterno – z njenimi načrti, njenimi cilji, torej istovetno s cilji sovjetskega imperializma v Evropi« (Črne bukve, 1944, 3; Griesser-Pečar, 2013, 585–601). Ob tem velja izpostaviti tudi stališče ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana, ki je »trdno stal na stališču papeževe okrožnice *Divini redemptoris* in odklanjal komunizem iz verskih razlogov. Med vojno pa se je pri okupatorju zavzemal za številne žrtve« (Griesser-Pečar, 2011, 613). Debeljak je ocenil, da so Črne bukve najpomembnejši del Javornikovega publicističnega ustvarjanja oziroma pravi »Zolajevski 'J'acusse!' OF-revolucije, nastale in vodene po Kominterni v Stalinovem imenu in z metodami zavestnega in najdoslednejšega stalinizma« (Debeljak,

1980, 324). Tudi Saje v svoji knjigi *Belogardizem* kot glavni očitek Javorniku izpostavlja to, da je skupaj s kaplanom Francem Glavačem v uredniških prostorih časnika *Slovenec* »marljivo pisal in tiskal razne letake tako imenovanega Slovenskega narodnega gibanja proti narodnoosvobodilni borbi« (Saje, 1952, 100).

Po drugi strani je v dokumentu SDV zapisano, da je »iz arhiva visokega komisariata v Ljubljani razvidno, da je bil Javornik agent Inteligent Service. Imel je zveze tudi s polkovnikom Ilijem Mikičem, šefom jugoslovanske obveščevalne službe. Aktiven je bil v razširjanju angloameriške propagande, imel je stike s profesorji navideznih krožkov angleškega jezika, ki so bili dejansko agenti angleškega Secret Service« (ARS, AS 1931, 15-1985, 701). Javornik naj bi imel povezave tudi s četniškim štabom generala Prezlja. Tako je sodeloval na konferenci v četniškem štabu na Polici, na katerem so razpravljali o usodi ameriških padalcev, ki so morali 25. decembra 1944 s padali odskočiti na območje Slovenije in so bili zbrani pri Notranjskem odredu (Griesser-Pečar, 2004, 243–245).

Na strankarskem političnem področju je v času vojne Javornik samostojno oziroma s somišljeniki, sodelavci v *Slovenskem domu*, in z nekaterimi stražarji nasprotoval politiki uradne SLS ter v uvodnikih tega časopisa kritiziral politiko »starih«. Skupaj s političnim vodstvom Straže je 13. junija 1943, podpisani kot skupina »več mlajših intelektualcev SLS«, s Slovensko izjavo odgovoril na 15 točk, s katerimi je SLS junija 1943 obrazložila svoj narodni in državni pravni program. V izjavi so avtorji poudarili potrebo po naslonitvi na zavezniške sile, po obrambi pred nemškim pritiskom s severa ter povezavi vseh Slovencev v Veliki Sloveniji (ARS, AS 1931, 15-1985, 701).

Maja 1945 se je Javornik umaknil na Koroško, kjer je bil tolmač angleških zasedbenih sil, kar je potem nadaljeval v Rimu do marca leta 1948. Maja istega leta je prišel v Trst, kamor so ga poklicali, da bi prevzel uredništvo *Demokracije*, tednika Slovenske demokratske zveze. Vendar je namesto tega prevzel mesto glavnega urednika poročil v slovenskem jeziku na zavezniškem *Radio Trst II*. Bil je politični komentator, napovedovalec, igravec in pevec pri radijskem zboru. Vodil je različne tematske radijske oddaje. Oktobra 1960 je iz Trsta odšel v Združene države Amerike (Debeljak, 1980, 290). V tem obdobju je Javornikova družina, žena s tremi otroki, po desetletju ločenega življenja, prišla k njemu v Trst, od koder so se vsi preselili v Združene države Amerike (Debeljak, 1980, 335). V Washingtonu je bil v službi na zunanjem ministrstvu. Bil je spremljevalec uradnih gostov iz tujine, največ iz SFRJ, in tolmač ter prevajalec iz južnoslovanskih jezikov in nemščine. Delal je tudi za Belo hišo, dokler ni bil leta 1976 upokojen. Žena pa je bila zaposlena v Kongresni knjižnici (Debeljak, 1980, 290).

O tem, kako se je družina združila, v knjigi *Pero in čas II*. Ignacio Augusti zapiše: »Njegova žena in otroci, ki so zaradi stališč in eksila svojega očeta prestali dosti hudih časov, so bili v vasici ob Bohinjskem jezeru prav tedaj, ko jo je obiskal Tito. [...] Javornikova žena je poslala dva otroka, tedaj deset in dvanajstletna, da sta šla k maršalu vsak s šopkom poljskega cvetja. Očetovsko ju je pobožal po licu in vprašal, čigava sta. Javornikovo ime mu je moralo imeti star, sumljiv zven. 'In kje je oče?' 'Ne vemo, ni ga doma.' Maršal je kar tam zapovedal, naj jim pospešijo izdajo potnih listov z izhodnim vizumom. In tako se je zaradi cenene Titove velikodušnosti Javornikova družina po desetih letih ločitve spet združila« (Javornik, 1980, 517).

Podobno je Služba državne varnosti aktivno spremljala tudi druge varnostno in obveščevalno zanimive in potencialno nevarne politične nasprotnike (Friš & Hazemali, 2017, 817–820). Na primer podpolkovnika Andreja Glušiča, ki je »med drugo svetovno vojno služboval v Beogradu, se v začetku marca 1942 vrnil v Slovenijo in bil decembra 1943 postavljen za načelnika štaba Komande Jugoslovanske vojske za Slovenijo. Junija 1944 so ga aretirale nemške okupacijske oblasti in internirale v taborišče Dachau. Po osvoboditvi taborišč se je najprej prebil v Italijo, avgusta 1945 pa je odšel v avstrijsko vojaško taborišče v bližini Salzburga. Ustanovil in vodil je Glavni obveščevalni center ter organiziral obveščevalne centre v begunskih taboriščih v Avstriji. Velja za voditelja t. i. Matjaževega gibanja, ki se je razširilo po koncu vojne, ko je v Sloveniji delovalo več oboroženih skupin« (Čoh, 2011, 501). Leta 1949 je odšel v Združene države Amerike, kjer je deloval kot pripadnik ameriške vojske, nazadnje kot pomočnik šefa geodezijskega oddelka s činom brigadnega generala. Aktiven pa je bil tudi v slovenskem javnem in kulturnem življenju v ZDA (Čoh, 2011, 518; Klemenčič, 2013, 621–637).

JAVORNIKOVA IDEJA SVOBODNE SLOVENIJE IN ZVEZE SREDNJEVROPSKIH NARODOV

Javornik je v svojem publicističnem delovanju »visoko postavil čistost slovenskega jezika« in »zapel slavospev slovenstvu kot takemu, ki ljubi domovino, hoče delati zanj in ga izpovedovati z vsem svojem življenjem in delom«. V svojem govoru v Trstu leta 1940 je v osrednje mesto slovenstva in vizije o Zedinjeni Sloveniji postavil Franceta Prešerna in naslednje leto, ponovno v Trstu izpostavi, da se mora »vsak Slovenec, naj živi v svobodi ali jarmu, najprej živo in nepreklicno zavedati, da je Slovenec [...] in da hiša raste iz temeljev, drevo iz korenin, narod pa iz svobode, katere edina stvarna in bodočnost dajajoča oblika je državna samostojnost« (Debeljak, 1980, 338). V dokumentu SDV povzemajo Debeljakove navedbe Javornikovih nastopov v Trstu in v nadaljevanju, ob analizi drugih Javornikovih nastopov, ocenjujejo, da je bil izhodiščni »motto« Javornikovega delovanja in razmišljanja o slovenskem narodu v misli, da »ima le-ta pravico do svobode in do vsega«, ter navajajo njegovo izjavo v navedku »kar mu po božji volji gre«, z opombo v oklepaju »slovenski narod smatra za najbolj katoliški narod v Evropi«. Sledi misel »slovenstvo pa je tisto, kar nas dela narod, je celota posebne duhovnosti in iz nje rastoče netvarne in tvarne omike ter samosvojega jezika«, ki je ponovno dobesedni Javornikov navedek. Tako je »po njegovem mnenju potrebno ljudi vzgajati k zdravi in koristni samozavesti, kajti dolga, napačna, duhovna in svetna vzgoja naj bi Slovencu vlila občutek majhnosti in nesposobnosti in ga narodno in politično jalovila« (ARS, AS 1931, 15-1985, 701).

S svojimi javnimi nastopi na temo slovenskega naroda je Javornik nadaljeval tudi v emigraciji. Leta 1950 je imel v Trstu govor z naslovom *Pot in smer*, objavljen tudi v njegovi knjigi *Pero in čas II*. Govoril ga je na zaključnem večeru Slovenske prosvete v dvorani služkinjskega doma na Ul. Risorta in v njem dejal, da slovenstvo od vseh Slovencev zahteva sprejem temeljnega in dokončnega programa za bodočnost narodne celote, v katerem bi le-ta zahteval: »čim večjo svobodo in samostojnost za ves slovenski narod; združitev čim več Slovencev pod lastno streho; čim več čim boljšega kruha;

napredka in osebne svobode za vse; in za vse Slovence popolno pravico, da o svoji usodi in svojem domu odločajo sami«. Po Javornikovih besedah je po tem govoru v dvorani, kjer so sedeli večinoma Primorci, vladalo navdušenje, v političnih krogih pa ogorčenje, češ »da si je drznil biti samo Slovenec, brez slehernega neslovenskega političnega okvira«, in od tedaj naj bi bil v zamejstvu do 1980 o slovenskem državnem gibanju zapovedan molk. (Neodvisna Slovenija, 1983, 39; o vprašanju alternativ obstoječemu državnemu in družbenemu modelu na katoliški sceni v matični Sloveniji prim. Maver & Ravnikar, 2017, pa tudi Maver, 2013).

O istem govoru v dokumentu SDV navajajo, da je Javornik v njem navedel štiri dejstva, ki so opredeljevala Slovence, in sicer: »*priznavati, da si po božji volji in naravnem redu pripadnik slovenske narodne skupnosti; da imaš svoj jezik, vero in gospodarstvo; da si samozavesten, ponosen in pogumen; da sprejemaš brez ozira na strankarsko ali ideološko pripadnost nekaj temeljnih resnic in načel, od katerih je odvisen obstanek vseh Slovencev*«. Javornik je te točke poimenoval »*Slovenski narodno-politični program*«, v katerem se je zavzemal za največjo možno svobodo in samostojnost slovenskega naroda, to je »*Združeno Slovenijo z razvito gospodarsko, osebno in politično svobodo*«, kar pa lahko uveljavi samo narod, ki ima lastno samostojno državo v katero bi se združili vsi oziroma čim večje število Slovencev« (ARS, AS 1931, 15-1985, 701; prim. za podoben program Friš & Hazemali, 2017, 811–813).

Javornik v uvodu knjige *Pero in čas II.* zapiše, da je knjiga literarna avtobiografija o vseh oblikah njegovega pisateljstva, razen političnega ter obsega »*petdeset let službe slovenski besedi in ustvarjanju lepote v njej*«. Kljub temu pa kot zapiše ob koncu uvoda, so v »epilogu« knjige tudi ocene njegovega ustvarjanja, s katerim, kot pravi, bi rad dokazal relativnost njegovih del, ki so pogosto izhajale iz njegovih osebnih in političnih »*nagnjenj*« (Javornik, 1980, 5–7). O njegovem delu oziroma delih so tako pisali: Ivo Brnčič, Edvard Kocbek, Tine Debeljak, Jože Peterlin, Vinko Beličič, Karel Mauser, Josip Vidmar, France Vodnik, Juš Kozak in Ignacio Augusti (Javornik, 1980, 451–519). V svojih ocenah pa se niso opredeljevali zgolj do Javornikovega literarnega ustvarjanja, ampak tudi do njega osebno. Edvard Kocbek, pri katerem so stališča, kot so »*čut za zemeljsko in doslednost do samega sebe ter zavzetost za človeka, vitalizem in upornost*« v temelju opredeljevala njegov pogled na svet ter podoba Boga utemeljevala s človečnostjo in pravičnostjo (Štuhec, 2011, 697; o Kocbeku gl. še Inkret, 2011; Prunk, 2011; Miklič, 2017), v uvodu ocene Javornikovih del, objavljenih v *Domu in svetu* leta 1935 zapiše: »*Najdragocenejši so pisatelji, ki zavračajo prijetne sheme, tradicionalne načine in tvegajo skok v popolno brezobličnost življenja, zanašujoč se pri tem na genialno korajžo in svariteljstvo iz negotovosti*«. (Javornik, 1980, 457). Vidmar v oceni Javornikove črtice *Osem ur življenja*, objavljeni v *Ljubljanskem zvonu* leta 1931, med drugim zapiše: »*[...] v njegovem pripovedovanju je neka moč, ki je določno in sveže predstavotvorna in plemenito sugestivna. Ne moremo je imenovati drugače kot umetniško*« (Javornik, 1980, 466).

Zavzemanje za samostojno in demokratično Slovenijo je nato zaznamovala celotno Javornikovo povojno delovanje. Pri tem je sebe označeval za »*pripadnika gibanja za samostojno slovensko državo in za popolno državno in demokratično svobodo Slovencev*«, vendar se pri tem ni hotel politično opredeljevati oziroma noče biti član nobene politične

stranke. V svoji publicistični dejavnosti pa je poudarjal »nujnost lastne države za obstanek slovenskega naroda kot duhovne, etnične, zgodovinske, kulturne in socialne skupnosti« (ARS, AS 1931, 15-1985, 701). Javornik je pri tem na posebno mesto postavil Prešerna. V eseju iz leta 1949, je pod naslovom *Sto let mrtvi, in živi, France Prešeren*, zapisal, da je Prešeren »živel in delal v pomembnem, za Slovence in Evropo usodnem času. Živel in delal, zlasti pa v bodočnost videl je tedaj med nami skoraj sam.« In tako naj ne bi bil samo ustvarjalec lepote, pri čemer izpostavi *Poezije*, ampak tudi »vodnik in prerok svojemu ljudstvu«. Z *Zdravljico*, pa tako Javornik, postane Prešeren »duhovni oče Zedinjene Slovenije«, ki je že v svojem času razmišljal o »Zedinjeni Evropi« (Javornik, 1980, 395–398).

V intervjuju z urednikom zbornika *Neodvisna Slovenija* Francem Jezo, ki je nastal 11. decembra 1982, je Javornik na vprašanje o bodočnosti slovenskega državnega gibanja, kar je poimenoval »tretja Slovenija«, odgovoril, da si »noben poedinec ali politično omizje kjer koli izven Republike danes ne upa več oholo zamahniti čez nas kot utopične sanjarje, kaj šele, da bi kak samozvani prvak razglašal samostojno državo kot največjo nesrečo, ki bi lahko zadela slovenski narod [...] in celo ljubljanska partijska znanost je v začetku leta 1982 morala kar tretjino dolgega simpozija posvetiti 'nevarnosti' slovenske državne misli in njeni zgodovini«. Intervju pa zaključí z besedami Tineta Debeljaka, ki jih je v svojem govoru na 23. slovenskem dnevu v Torontu, 25. junija 1982, ki se ga je udeležilo okoli 3.000 Slovencev iz Kanade, ZDA ter s Koroškega in Slovenije, povedal: »Ustvarimo slovensko domovino najprej v Canadi in drugod v svetu in razširimo jo pozneje na ves narod, a dozori v ideal [...] Slovenijo državo [...]« (Neodvisna Slovenija, 1983, 39–40).

Omenjeni intervju povzema tudi dokument SDV, in sicer z besedami, da slovensko državno gibanje nima le hipotetične prihodnosti »ampak vedno bolj realno podlago ter vedno večjo podporo med emigrantskimi strukturami ter se tako približuje prepričanju različnih emigrantskih struktur o potrebi po poenotenju delovanja in o vedno večjih možnostih za to, predvsem po izvolitvi novega predsednika Slovenske ljudske stranke – Slovenske krščanske demokracije Marka Kremžarja. Ta del slovenske politične emigracije naj bi vedno bolj težil k uveljavitvi zahteve po samostojni slovenski državi« (ARS, AS 1931, 15-1985, 701).

V Sloveniji je bil Javornik črtan iz vrst slovenskih pisateljev. Prva izdaja leta 1953 izdanega *Pregleda zgodovine južnoslovanskih književnosti* Stanka Janeža ga ne omenja niti z besedo. To potrjuje, da je bila SDV že v petdesetih letih izjemno aktivna na področju cenzure (Šela & Friš, 2017, 834). V drugi izdaji je imel pol strani, iz četrte izdaje leta 1971 pa so že pripravljene strani pred tiskom odstranili iz knjig, tako da je omemba njegovega imena ostala samo v imenskem kazalu z oznako strani, ki pa je v knjigi ni bilo, ter v drugih geslih, povezanih z njim (Debeljak, 1980, 339). Največje ogorčenje, poimenovano tudi afera Gorjup – Javornik, pa naj bi v Sloveniji povzročila omemba Javornikovega imena v časopisu *Delo*, uradnem glasilu Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, ki je v svoji dnevni rubriki tujih in domačih zgodovinskih dogodkov na ta dan, 26. 9. 1977, zapisal »1909 – rodil se je slovenski pisatelj, esejist, potopisec in prevajalec Mirko Javornik« (Delo, 26. 9. 1977, 2). »Zaradi te omembe je moral glavni urednik Dela, komaj 38-letni kritik Mitja Gorjup, objaviti v listu dolge, poniževalne samoobtožbe

in priznati svojo krivdo, urednikovo nepazljivost in za njim so se obtožili še vsi, ki so kakorkoli bili v zvezi s tiskom tega stavka.« Afero naj bi izkoristila beograjska *Politika* z objavo vesti iz Ljubljane pod naslovom »Rojstni dan Mirka Javornika, medvojnega urednika kolaboracijskega dnevnika *Slovenski dom*, zabeležen v *Ljubljanskem Delu* kot zgodovinski dan«. Za *Politiko* naj bi nato novico »povzel ves jugoslovanski tisk in afera je postala vsedržavna«. Gorjup naj bi zato moral odstopiti s funkcij v Zvezi novinarjev Jugoslavije in Socialistični zvezi delovnega ljudstva Slovenije, s čimer naj bi se končala njegova obetavna politična kariera. »Od tedaj je o Javorniku zapovedan popoln molk. Tudi za napade nanj. Novi (ne)kulturni molk« (Debeljak, 1980, 339–340). Vendar pa to ni veljalo za SDV.

Na drugi, literarno-umetniški strani, obračun slovenskih oblasti z Javornikom izhaja verjetno tudi iz njegovega odnosa do Josipa Vidmarja. V knjigi *Pero in čas*, ki jo v uvodu oziroma *Opombi*, kot ga imenuje sam, uvaja kot »retrospektivno razstavo mojega pisanja od leta 1931 do leta 1941«, Vidmarju niti malo ne prizanaša (Javornik, 1944, 5). Javornik v zadnjem poglavju knjige z naslovom *Ljudje in vprašanja* prav na koncu, v podpoglavju *List iz dnevnika (Barcelona, 22. maja 1939)*, zelo ostro obračuna z Vidmarjevo vlogo v slovenski kulturi: »Ni bilo dolgo, pa sem si bil na jasnem, zakaj se je Vidmar oklenil kritike in zakaj ji je skušal umetno ustvariti tako veljavo. Manjkalo mu je resnične umetniške tvornosti, ni bil umetnik«. Dokončno pa sta se razšla, ko naj bi Javornik z molkom zavrnil Vidmarjevo ponudbo: »Jaz sem pripravljen, biti vam vodnik«. Pri tem naj bi od Javornika za povračilo zahteval, da ne bo »literarno sodeloval pri nobeni skupini in pri nobenem listu razen tistih, kjer sodelujem in odločujem jaz.« Tako naj bi bilo tudi pri Mišku Kranjcu, kjer, kot naj bi dejal Vidmar, »pregledam in popravim vsako njegovo delo in Kranjec je danes priznan pisatelj, človek z imenom, vodilno pero med rodom, kateremu pripadate tudi vi.« Javornik je to ponudbo primerjal s »skušnjo hudiča« ter zaključil, da se zaveda posledic svojega zapisa o »velikem maliku« Vidmarju, vendar naj ne bi bil sam, saj naj bi imel dve orožji, s katerimi je lahko zmagal, »pero, ki mi ga lahko izbije iz rok samo Bog, in čas, ki bo peresu pomagal trgati krinke ter kazati ljudi in malike v njihovi resnični podobi in v njihovi pravi veljavi« (Javornik, 1944, 309–320; Šela & Friš, 2017, 823–836).

OPERATIVNO SPREMLJANJE JAVORNIKOVEGA DELOVANJA

Jugoslovanska oblast je Javornika nadzirala vse od njegove emigracije leta 1945, zelo intenzivno pa od leta 1965. V dokumentu je v posebni tabeli prikazano SDV-jevo spremljanje Javornika od leta 1974 do leta 1984. (Slika 2). Iz tabele je razvidno, kdaj in na kakšen način oziroma preko katerih virov so pridobivali informacije o njegovem gibanju, stikih in dejavnostih. Podatki o stikih oziroma informacijah, ki so jih o Javorniku pridobivali sodelavci SDV, drugi viri oziroma razgovor sodelavcev SDV z virom o nadzorovanem ter virov, ki so bili vidika SDV registrirani ali neregistrirani, so zabeleženi od 23. 12. 1974 do 4. 12. 1984. Nekateri izvori informacij so označeni z oznako »+«, ki je pomenila neposredni stik oziroma poznanstvo sodelavca ali drugega vira z Javornikom. Tako lahko ugotovimo, da je bilo neposrednih osebnih stikov sodelavcev SDV oziroma

- 36 -

Datum	I z v o r i n f o r m a c i j e				
	sodelavec	drugi viri (razgovor)	nereg. vir	regist. vir	operat. vir
11.6.1980	Kačur				
8.7.1980	Mojmir				
15.8.1980	Mojmir				
26.8.1981		Rebula-Tavčar Zora			
17.12.1980	Mojmir				
15.7.1980	Mojmir				
21.4.1981	Kačur				
11.8.1981	Mojmir				
3.2.1982		Žakelj Vinko			
16.8.1982		Vrabec Rudolf ⁺			
7.9.1982	Mojmir ⁺				
16.9.1982	Sabina ⁺				
23.9.1982	Miloš				
24.9.1982	Sabina ⁺				
30.9.1982	Črt				
4.10.1982	Pesnik ⁺				
15.10.1982					Grafik
20.10.1982				Frank	
26.10.1982	Nikola				
27.10.1982	Sabina ⁺				
29.10.1982	Nikola				
8.11.1982	Mojmir				
17.11.1982	Sabina ⁺				
19.11.1982	Trubar ⁺				
1.7.1983	Miha				
23.11.1983		Vojska Karel ⁺			
24.4.1984	Mojmir				
28.6.1984	Sabina ⁺				
25.7.1984		Vrabec Marija ⁺			
15.8.1984	Sabina ⁺				
4.12.1984	Gaučo ⁺				

Sl. 2: Tabelarični prikaz spremljanja Javornika s strani SDV, 2 (ARS, AS 1931, 15-1985, 701; objavljeno z dovoljenjem Arhiva Republike Slovenije).

ostalnih virov z njim razmeroma malo, tako da so informacije o njegovem delovanju lahko pridobivali le iz posrednih virov. Prav tako so bili viri informacij vezani predvsem na njegovo delovanje v zamejstvu, to je na Italijo, Avstrijo in deloma Nemčijo, medtem ko SDV delovanja Javornika v ZDA obveščevalno neposredno ni spremljala oziroma so ta nadzor vzpostaviti zelo pozno, šele leta 1984, saj so zapisali, da »*obstoji možnost tesnejšega stika sodelavca (»GAUČO«) z Javornikom, kar nakazujejo podatki o stiku v Washingtonu konec leta 1984«* (ARS, AS 1931, 15-1985, 701).

Zabeleženih je šest prihodov Mirka Javornika v Evropo. O prvem je zapisano, da je potekal med oktobrom in decembrom 1969 in je potekal na relaciji Alžirija, Rim, Trst, Gorica, Celovec, München, Zürich, Madrid, Barcelona, Sevilla, Lizbona in Trst. Namen tega prihoda naj bi bil obveščevalno-političnega značaja. »*Poslal naj bi ga State Department, da ugotovi trenutno politično stanje med slovensko politično emigracijo v Italiji in Avstriji ter oceniti odmev Žebotove koncepcije narodne sprave.*« Kot znana dejavnost je zapisano, da je redno obiskoval *Radio Trst A* in »*kontaktiral svoje zveze.*« Med slednjimi so naštetih za Rim F. Dolinar, I. Kunstelj, M. Jezernik, R. Rus, Vodeb in V. Strgar; za Trst T. Simčič, Adolf Lapornik, Aleksander Martelanc, S. Bandelj, Branko Agneletto, Matej Poštovan, Franc Jeza, M. Prepeluh in Francka Javornik; za Celovec V. Inzko, Lambert Muri, R. Trofenik, Helmut Hartman in Jože Hočevnar; za München J. Zdešar, B. Rozman in R. Trofenik; za Zürich K. Vojska; za Madrid M. Magister, J. Doganec, Drobnič in L. Lasič ter za Barcelono J. Gostinčar in S. Kregar.¹ Zanimivo je, da na tem seznamu ni Javornikovega kasnejšega prijatelja, v Münchnu živečega slovenskega političnega emigranta Branimirja Pistivška (Friš & Hazemali, 2017, 807–822; za pismo Javorniku gl. 812). Imenovani, pa tudi nekateri drugi posamezniki, so poimensko navedeni še ob drugih Javornikovih obiskih, saj naj bi se spremljanec pogosteje sestajal s svojimi somišljeniki oziroma »*tistimi, ki jih je hotel pridobiti za svoj koncept bodoče slovenske države.*« V Trstu se je srečeval tudi s Slovenci, živečimi v Sloveniji, predvsem s sestro Francko ter z Markom Prepeluhom in Cirilom (Čirom) Šoukalom (ARS, AS 1931, 15-1985, 701).

Med drugim obiskom v Evropi, v avgustu in septembru 1970, naj bi »*formalno spremljal ostarelega in bolnega J. Basaja na Koroško (sorodnik njegove žene). Glede na gibanje in kontakte je bil verjetno poslan kot pri prvem obisku, se pravi ugotoviti stanje oz. razmer med slovensko politično emigracijo v Evropi, predvsem pa naklonjenost teh struktur njegovim političnim konceptom.*« Za naslednja dva obiska, ki sta bila zabeležena v juniju in juliju 1973, ko obiše Celovec, München in Trst in je prišel na pogreb Jožeta Basaja, ter v septembru in oktobru 1975 v Trst, ni podatkov o njegovi dejavnosti, so pa zabeleženi stiki s posamezniki, večinoma istimi kot pri prejšnjih obiskih. Naslednji Javornikov obisk v Evropi je zabeležen v obdobju od septembra 1978 do marca 1980. Obiskal je Trst, Gorico, Celovec, Dunaj, Frankfurt, Pariz, Rim, München, Španijo. V tem času naj bi »*izdelal poročilo o stanju med opozicijo sedanji družbeni ureditvi v Sloveniji. Glavni namen obiska pa naj bi bilo tiskanje knjige Pero in Čas II. Poleg tega*

1 Pri nekaterih posameznikih sta v dokumentu navedena tako ime kot priimek, pri nekaterih samo začetna črka imena in priimek, pri nekaterih pa samo priimek.

pa je s prijatelji proslavil 70-letnico«. Kot znana dejavnost je zabeleženo Javornikovo sodelovanje na »Dragi 79«, kot prvo do tedaj, »udeležba na predavanju Beličiča ob 25-letnici SKA v DSI, kjer je komentiral prireditev na Dragi, ker po njegovem mnenju ni bila upoštevana četrta Slovenija (emigracija v prekomorskih državah)« ter udeležba na predstavitvi njegove knjige v Slovenski matici. Zadnji zabeleženi Javornikov obisk v Evropi datira iz septembra in oktobra 1982, v okviru katerega je bil v Trstu, Frankfurtu, Münchnu, Zürichu, Hamburgu, Helsinkih, Stockholmu, Barceloni, Celovcu, Rimu in Beljaku. O namenu obiska je v dokumentu zapisano le, da naj bi za Mohorjevo družbo »prevajal delo ameriškega avtorja o slovenski manjšini na Koroškem (šlo naj bi za knjigo *The Slovene Minority of Carinthia* avtorja T. M. Barkerja založbe Columbia University Press, soavtorja sta A. Moritsch, koroški Slovenec in V. Klemenčič iz Ljubljane). Izšla je jeseni 1984 v New Yorku.« Dodano je, da o drugih namenih njegovega potovanja nimajo podatkov. Je pa v rubriki znana dejavnost zapisano, da se je udeležil »Drage 82« in da naj bi bil »nad programom Drage razočaran, prav tako kot tudi nad celotnim delovanjem slovenske manjšine v Italiji«. Ob izidu svoje knjige *Pero in čas II.* se je udeležil tudi njene predstavitve v Slovenski prosvetni matici (ARS, AS 1931, 15-1985, 701). Na podlagi dognanj Darka Friša in Davida Hazemalija lahko sklepamo, da je ob obisku Münchna Javornik stopil v kontakt z že omenjenim slovenskim političnim emigrantom Branimirjem Pistivškom, ki ga je SDV natančno spremljala. Za slednjega je bil Javornik eden redkih ljudi, ki jih je štel za prijatelje (Friš & Hazemali, 2017, 812). Vrh vsega je Pistivšek prav v tem času postal zanimiv za SDV, saj se je s svojim glasilom *Slovenski glas* med letoma 1981 in 1982 izpostavil na mednarodnem knjižnem sejmu v Frankfurtu. O tem, da sta se Javornik in Pistivšek srečala na tem sejmu, ni nobenega dvoma, saj imamo ohranjene fotografije obeh v Pistivškovih spominih (Friš & Hazemali, 2017, 816–817).

V poglavju Javornikove zveze po letu 1965 so po abecednem vrstnem redu našteje njegove osebne zveze po letu 1965 na Tržaškem, Koroškem, med slovensko politično emigracijo in v domovini. Ob tem pa je potrebno ponovno poudariti, da SDV ni bila zmožna zagotoviti neposrednega Javornikovega obveščevalnega nadzora v ZDA in da so prvi »uspešni« poskusi njegovega spremljanja v ZDA zabeleženi šele leta 1984. Podatki poleg imena in priimka zajemajo tudi izobrazbo oseb, njihovo zaposlitev in bivališče, sodelovanje s tujimi oboroženimi silami, njihovo članstvo ali sodelovanje v zamejskih ali emigrantskih ter mednarodnih organizacijah. Zabeleženi so še Javornikovi stiki z njimi po letu 1965 (Slika 3). Skupaj je SDV zabeležila Javornikove povezave s 237 posamezniki. Pri večini je v opombah pod navedbo »stiki po letu 1965« zapisano, da podatek izhaja iz Javornikovega notesnika, oziroma, da je zabeleženo srečanje oziroma stik. Ponekod drugih podatkov razen tega, da je do stika prišlo, niso imeli. Pri nekaterih, verjetno tako personalno kot vsebinsko zanimivih stikih Javornika s posamezniki, ki jih je SDV nadzorovala zaradi podobnega razloga ali pa so bili nadzorovani zaradi stikov z Javornikom, so zapisi obširnejši in podrobnejši (ARS, AS 1931, 15-1985, 701).

V Trstu, kjer so zabeleženi stiki s 65 posamezniki, izstopa zapis o stikih s Francem Jezo, za katerega je zapisano, da sodeluje z oboroženimi silami ZDA, da je »član Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo ter Kluba tržaških študentov« ter da je prispeval referat na simpoziju »o uresničevanju človekovih pravic in samoodločbi narodov na območju

OSEBA	Izobr., zaposl. bivalitiže	TUJE OS	Članstvo ali sodelovanje v		STIKI PO LETU 1965	37
			zamejskih ali emigrantskih org.	mednarodnih organizacijah		
AGNELETO Branko	advokat - Trst	OS ZDA OS VB	preds. Slovenske demokratske zveze (SDZ)		Po letu 1965 sta zabeležena dva stika in sicer konca leta 1968 in 1.3.1980 (predstavitev JAVORNIKOVE knjige <i>Poročilo</i> in Glas II. v Slovenski prosvetni matiči). V dokumentaciji zabeležen kot JAVORNIKOVA zveza	
ANDREJ Slavko	generaščadnik major 6. vojske, nato polk. na Radiu Trst 1	OS VB povezav. z OS ZDA			Zabeleženo srečanje konca leta 1968 v Trstu.	
BAJČ					Stik na predstavitvi JAVORNIKOVE knjige <i>Poročilo</i> in Glas v Slovenski prosvetni matiči 1.3.1980	
BANDELIJ Sargej	učitelj Slovenske banke na Občinski pri Trstu		klub tržaških študentov		Zabeležena dva stika v Trstu in sicer konca leta 1968 in jesen 1970.	
BELIČIČ Vinko	roj. 10. 6. 1918 glavst. prof. in publicist - Trst		priladnik ostankov stražarske skupine		Zabeleženi so trije stiki in sicer 5. 11. 1978 (na predavanju V. BELIČIČA v Društvu slovenskih šolarjev), 1. 3. 1980 (na predstavitvi JAVORNIKOVE knjige v Slovenski matiči) in 1982. Letu na "Drugi" 82"	
BERUS Lojze	roj. 3. 7. 1906, Trst,				Zveza datirna iz posojnega obdobja v Trstu; v dokumentaciji je zabeležen kot JAVORNIKOVA zveza	
BITEŠNIK Mitja	Trst		Slovenska kulturno-narodna zveza (zveza je bila konca skupina)		Zabeležena sta dva stika in sicer konca leta 1968 v Trstu in jesen 1978 v neki gostilni v Trstu (bešen povetar o JAVORNIKOVEM potovanju po Evropi)	

Sl. 3: Tabelarni prikaz Javornikovih zvez po letu 1965, 1 (ARS, AS 1931, 15-1985, 701; objavljeno z dovoljenjem Arhiva Republike Slovenije).

Jadrana – Moldavije – Donave», nastalih na osnovi »Helsinških zaključnih sklepov«. SDV je med njima zabeležila tako osebne kot pisne stike. Osebne stike naj bi imela ob vsakem Javornikovem obisku Trsta. Vsebinsko izstopa zabeležka njenega pogovora 20. in 21. 9. 1982, kjer naj bi se na Radiu Trst 2 pogovarjala o stanju v zamejskem tisku, pri čemer naj bi bila oba mnenja, da »mora priti do tesnejše povezave vseh emigrantskih struktur, ki so za svobodno in samostojno Slovenijo«. SDV je nadzorovala tudi njuno pisno korespondenco, tako so zabeležili štiri pisma, eno razglednico in en paket. Očitno so pisma odpirali, saj je za pismo z dne 20. 8. 1980 zapisano, da je v njem zapisana »ocena situacije med slovensko politično emigracijo v ZDA in Kanadi ter ideja o združitvi stražarskih in separatističnih skupin« (ARS, AS 1931, 15-1985, 701).

Za Koroško so v tem obdobju navedenih stiki Javornika z enaindvajsetimi posamezniki. Med njimi izstopajo zapisi o štirih stikih Javornika z Lampretom Murijem, kmetom in urednikom *Našega tednika – Kronike*, pripadnikom »ostankov stražarskih skupin«, ki naj bi na njenem srečanju leta 1970 kritiziral »Javornikovo prepričanje« (ARS, AS 1931, 15-1985, 701).

Med zvezami med slovensko politično emigracijo je navedenih 75 Javornikovih osebnih povezav. Med obširneje opisanimi je bilo srečanje z že omenjenim Branimirjem

Pistivškom, urednikom *Slovenskega glasu*, ki je skupaj z Javornikom pripravljala razstavo slovenske emigrantske literature na frankfurtskem knjižnem sejmu leta 1982. Ta podatek predstavlja novost tudi za slovenski element na sejmu, saj je po doslej znanih podatkih, povzetih po trditvah sodelavca SDV »*Trubarja*«, Pistivšku uspel prodor s pomočjo hrvaške emigrantske skupine, medtem ko naj bi Javornik prispeval literaturo, ki jo je »*nabavil v ZDA*« (Friš & Hazemali, 2017, 817). Pri stiku z Milošem Vauhnikom je zapisano, da ga je Javornik zavračal, ker se je Vauhnik strinjal z obstankom jugoslovanske federacije, pri imenu Ciril Žebot pa je zapisano, da je »*pripadnik ostankov stražarske skupine, v socialnem odboru v Rimu, pristaš gibanja za samostojno slovensko državo*«. Dodano je, da naj bi z Javornikom stike po letu 1966 prekinila zaradi »*Žebotovih spravaških poskusov*« (ARS, AS 1931, 15-1985, 701).

Kot najboljši Javornikov vir informacij v domovini, s katerim je zvezo vzpostavil že pred vojno, je v dokumentu naveden Franc Dolenc, novinar iz Ljubljane, z opombo, »*da je bil njun zadnji stik verjetno leta 1958*«. Pri stikih v domovini sta v dokumentu med pomembnimi Javornikovimi zvezami navedena še Marko Prepeluh in Ciril (Čiro) Šoukal. Pri prvem je zapisano, da je bil zabeležen stik leta 1969 v Trstu v kavarni Forst, v katerem je Prepeluh Javornika obvestil o reakciji Josipa Vidmarja na knjigo Cirila Žebota, seznanil pa ga je še z zaupnim biltenom SDV o emigraciji ter z »*zanimanjem v Ljubljani za Jurčecove spomine*«. Z drugim je bil zabeležen stik jeseni leta 1970 v Trstu in zapis, da je Šoukal Javornikova zveza še izpred vojne. V dokumentu so kot Javornikovi stiki v domovini navedeni tudi predavatelj in študenti Akademije za gledališče, radio, film in televizijo (AGRFT). Leta 1967 je predavatelj na AGRFT Boris Grabnar vodil skupino šestih študentov na ekskurziji v ZDA, kjer so imeli 20 predstav in so se med drugim udeležili tudi sprejema, ki sta ga »*pod firmo slovenske sekcije ameriškega sprejemnega urada pripravila Žebot in Javornik*«. Omenjeno obenem zanika poprejšnjo navedbo v dokumentu, da naj bi Javornik in Žebot pretrgala stike. Med udeleženci tega srečanja so navedeni še Tone Kuntner, Matija Milčinski, Marko Simčič, Svetlana Makarovič in Zvone Šedlbauer. Pri zadnjih dveh je zapisano, da sta se podobnega srečanja udeležila tudi leta 1980 ob gostovanju AGRFT v Washingtonu (ARS, AS 1931, 15-1985, 701).

V zaključku dokumenta so v SDV zapisali, da je Mirko Javornik eden najstarejših slovenskih političnih emigrantov in da v prihodnosti od njega zaradi starosti in bolezni, razen morda objave spominov na preteklo in polpreteklo dogajanje, ki so bili »*vedno predmet zanimanja raznih propagandnih služnosti za iniciranje posameznih subverzivnih spekulacij zoper ustavno ureditev SFRJ oziroma SR Slovenije*«, niso pričakovali posebnih aktivnosti. Kot pomembno zapuščino Mirka Javornika, ki naj bi predstavljala nevarnost za ustavno ureditev države, pa so izpostavili Javornikovo »*velikoslovensko idejo v srednjeevropskem političnem kontekstu*« oziroma prevedeno v takratno uradno državno izrazoslovje, ki ga je uporabljala tudi SDV, da »*bodo prav Javornikove zveze nosilke določenih separatističnih in nacionalističnih koncepcij delovanja*«. Tako so njegove povezave v zamejstvu, izseljenstvu in v Sloveniji, preko katerih naj bi se ta ideja širila v sodelovanju s tujimi »*obveščevalnimi in informativnimi institucijami*«, predstavljala »*izvor sovražnega delovanja zoper SFRJ*«.

ZAKLJUČEK

Pisatelja, urednika in prevajalca Mirka Javornika je jugoslovanska oblast nadzirala že vse od njegove emigracije leta 1945, zelo intenzivno pa od leta 1965. Kot je razvidno iz proučevanja arhivskega gradiva iz Arhiva Republike Slovenije, so v Službi državne varnosti na osnovi operativno zbranega dokumentarnega gradiva in na osnovi pregleda Javornikove publicistične dejavnosti v emigraciji in drugih varnostno zanimivih gradiv njegovo delovanje zoper politično ureditev v Jugoslaviji in Sloveniji ocenili za nevarno predvsem zaradi njegovega prizadevanja za demokratično in samostojno Slovenijo, oziroma, kot so zapisali, zaradi njegove »ideološke zamejenosti velikoslovenske ideje v srednjeevropskem političnem kontekstu« iz česar je izhajala njegova pisateljska in politična avtoriteta, ki jo je zaradi tega užival med posamezniki in organizacijami v zamejstvu, izseljenstvu in v Sloveniji. Kot tak je postal sinonim za nasprotnika komunističnega sistema, v vrste katerih so v SFRJ prištevali tako dejanske kot namišljene nasprotnike v domovini ali tujini ter so jih poimenovali notranji in zunanji sovražnik oziroma peta in šesta kolona ali kar kontrarevolucija. Sovraštvo jugoslovanskih in še posebej slovenskih komunističnih oblastnikov do Javornika je izhajalo že iz njegovega političnega delovanja pred drugo svetovno vojno, predvsem od prevzema urednikovanja *Slovenskega doma*, se stopnjevalo v času druge svetovne vojne, kjer je doseglo vrh s *Črnimi bukvami*, in se nadaljevalo po letu 1945, ko je bil v emigraciji. Trajalo je vse do njegove smrti leta 1986. Pri tem ne gre zanemariti niti njegovega pisateljskega disidentstva.

MIRKO JAVORNIK, AS THE INTEREST OF STATE SECURITY SERVICE
OF THE SOCIALIST REPUBLIC OF SLOVENIA*Tomaž KLADNIK*

Military Science Chair, Military Schools Centre of the Slovenian Armed Forces, Engelsova ulica 15,
2000 Maribor, Slovenia
e-mail: tomaz.kladnik@mors.si

SUMMARY

The obsession with the opponents of the communist system, and the internal and external enemy in socialist Yugoslavia that was used as a slogan for homogenization of nations and nationalities, was widely spread not only in the media and professional literature, but also studied closely by Yugoslav authorities. In addition to general assessments, the federal and republic state security services carried out analytical reviews of activity of individual system opponents residing in Yugoslavia, as well as of political emigrants whose actions influenced the situation and dissident activity in the country. The writer, editor and translator Mirko Javornik came under control of Yugoslav authorities as early as 1945 following his emigration, and even more intensively after 1965. The findings collected from the archive material of the Archives of the Republic of Slovenia show that the State Security Service's assessments made on the basis of operationally gathered documentary material and analysis of Javornik's journalistic activity in emigration and other security-relevant material regarded his engagement against political regime in Yugoslavia and Slovenia as dangerous mostly because of his aspirations for democratic and independent Slovenia or, as it was noted, because of Javornik's »ideological limits of the great Slovenian idea within Central European political context«. This served as a source of his authority as a writer and a politician, which he enjoyed among Slovenian people and organizations in the neighbouring countries, in immigration, and in Slovenia.

Keywords: Mirko Javornik, State Security Service, Socialist Republic of Slovenia, fifth and sixth columns, dissidents, political emigration

VIRI IN LITERATURA

- ARS, AS 1931** – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004 (AS 1931).
- Črne bukve (1944):** Črne bukve. Ljubljana, Slovenski dom, tednik za politična in kulturna vprašanja.
- Delo.** Ljubljana, 1959 –.
- Neodvisna Slovenija (1983):** Trst, Franc Jeza.
- Slovenski dom.** Ljubljana, 1935–1945.
- Bajc, G. (2002):** Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper.
- Bošković, M. (1985):** Šesta kolona. Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije. Zagreb, Novi Sad, Birotehnika, Nišro Dnevnik.
- Čoh, M. (2011):** Dosje Andreja Glušiča. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 501–524.
- Debeljak, T. (1980):** Mirko Javornik – pisatelj (za sedemdesetletnico ob izidu knjige *Pero in čas II.*). *Meddobje*, XVII, 4, Buenos Aires, 289–341.
- Enciklopedija Slovenije (1990):** Enciklopedija Slovenije. 4. zvezek: Hac-Kare. Dermastia, A. (ur.). Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Friš, D. & D. Hazemali (2017):** *Slovenski glas* in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 27, 4, 807–822.
- Griesser-Pečar, T. (2004):** Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945. Okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Griesser-Pečar, T. (2011):** Dr. Gregorij Rožman, ljubljanski nadškof. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 613–640.
- Griesser-Pečar T. (2013):** Škof dr. Maksimiljan Držičnik. *Studia Historica Slovenica*. 2013, 2–3. Maribor, 585–601.
- Inkret, A. (2011):** In stoletje bo zardelo. Kocbek, življenje in delo. Ljubljana, Modrijan.
- Ivešič, T. (2013):** Delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in ključni dogodki pred vojno. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84 = 49, 1, 83–118.
- Javornik, M. (1944):** *Pero in čas*. Ljubljana, Založba Naša knjiga.
- Javornik, M. (1980):** *Pero in čas II*. Trst, Washington, Buenos Aires, Založba Tabor.
- Jenuš, G. & D. Friš (2017):** Specialna vojna. Prispevek o ukrepih jugoslovanskih organov za notranje zadeve pri nadzoru državne meje in v boju proti »zunanjim« in »notranjim sovražnikom«. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 27, 4, 777–792.
- Kladnik, T. (2013):** Podpolkovnik Ernest Peterlin. *Studia Historica Slovenica*, 2013, 2–3. Maribor, 569–583.
- Kladnik, T. (2016):** Slovensko domobranstvo v letu 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 349–366.
- Klemenčič, M. (2013):** Jurij Toplak: duhovnik, narodni buditelj, publicist, izseljenec. *Studia Historica Slovenica*, 2013, 2–3, 621–637.

- Maver, A. (2013):** Paradoks Vekoslava Grmiča. *Studia Historica Slovenica*, 13, 2–3, 603–620.
- Maver, A. & D. Friš (2013):** Historical development of the party landscape in Slovenia and Croatia between 1990 and 2007. *Studia Historica Slovenica*, 13, 1, 185–222.
- Maver, A. & T. Ravnikar (2017):** Zastrta znamenja. Vprašanje desidentstva Katoliške cerkve v Sloveniji v obdobju »vzhodne politike« in revija *Znamenje*. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 27, 4, 793–806.
- Miklič, M. B. (2017):** Sredi krute sile nežno trajam. Idejno-politična dediščina Edvarda Kocbeka in slovenski kristjani. Celovec, Mohorjeva.
- Mlakar, B. (2003):** Slovensko domobranstvo 1943–1945. Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje. Ljubljana, Slovenska matica v Ljubljani.
- Mlakar, B. (2011):** General Leon Rupnik. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 483–500.
- Perenič, U. (2013):** Beno Zupančič in njegova pripoved o med- in povojni Ljubljani. *Studia Historica Slovenica*, 2013, 2–3, 767–778.
- Pesek, R. (2011):** Jože Pučnik – dlje kot drugi. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 439–462.
- Prunk, J. (2011):** Mesto Edvarda Kocbeka v panoptikumu slovenskih osebnosti 20. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 347–368.
- Rahten, A. (2012):** »Zgodovinska vrnitev domov«: Obnova krščanske demokracije ob osamosvojitvi Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 12, 2–3, 293–309.
- Saje, F. (1952):** Belogardizem. Ljubljana, Slovenski knjižni zavod.
- Susić, M. et al. (1985):** Boj proti kontrarevolucionarnemu delovanju. Beograd, Vojnoizdavački zavod.
- Šela, A. & D. Friš (2017):** Nova revija v primežu Službe državne varnosti. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 27, 4, 823–836.
- Štuhec, M. (2011):** Edvard Kocbek – umetnik in mislec. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 697–708.

THE INTERPRETATION OF ARTICLES 2 AND 3 OF THE
CONVENTION ON THE PREVENTION AND PUNISHMENT
OF THE CRIME OF GENOCIDE (1948) IN THE LIGHT OF THE
JURISPRUDENCE OF INTERNATIONAL JUDICIAL AUTHORITIES

Bojana LAKIĆEVIĆ ĐURANOVIĆ

University of Montenegro, Faculty of Law, 13 jula 2, Podgorica, Montenegro
e-mail: bojanal@ac.me

ABSTRACT

Through the analysis of the sentences of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the International Court of Justice, the article proposes an interpretation of the second and third article of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide adopted by the United Nations in 1948. On one hand, the author takes into consideration the question of genocide in a socio-anthropological and historical perspective and in the international law, on the other, she highlights the issues of inconsistencies and contradictions that have distinguished other interpretations of the two articles of the Convention.

Keywords: genocide, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1948), International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, International Court of Justice

L'INTERPRETAZIONE DEGLI ARTICOLI 2 E 3 DELLA CONVENZIONE
SULLA PREVENZIONE E LA REPRESSIONE DEL CRIMINE DI GENOCIDIO
(1948) ALLA LUCE DELLA GIURISPRUDENZA DELLE AUTORITÀ
GIUDIZIARIE INTERNAZIONALI

SINTESI

Attraverso l'analisi delle sentenze del Tribunale penale internazionale per l'ex-Jugoslavia l'articolo si propone di interpretare il secondo e il terzo articolo della Convenzione sulla Prevenzione e la Repressione del Delitto di Genocidio del 1948 in seno all'Organizzazione delle Nazioni Unite. Da una parte l'autrice prende in considerazione la questione del genocidio in una prospettiva socio-antropologica e storica e in quella delle questioni del diritto internazionale, dall'altra pone in evidenza il problema delle inconsistenze e delle contraddizioni che hanno contraddistinto le altre interpretazioni dei due articoli della Convenzione.

Parole chiave: genocidio, Convenzione sulla Prevenzione e Punizione del Crimine di Genocidio (1948), Tribunale penale internazionale per la ex Jugoslavia, Corte internazionale di giustizia

INTRODUCTION

Articles 2 and 3 are *essentia legalis* of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, one of the most important legislative instruments in the history of the United Nations. The qualification that “*the principles underlying the Convention are principles which are recognized by civilized nations as binding on States, even without any conventional obligation*” (ICJ Reports, 1951, 23), given by the International Court of Justice in its advisory opinion on the admissibility of reservations to The Convention on Genocide, refers primarily to Articles 2 and 3 of the Convention.

The interpretation of Articles 2 and 3 of the Convention came to the fore only in the second half of the 20th century, before International Court of Justice and ad hoc Tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda.

These interpretations suffer, in general, from both inconsistency and contradiction, especially as regards the perception of “the protected group” and the meaning of the word “destruction” of the protected group or its part.

It is precisely this inconsistency that calls for an analysis of the relevant jurisprudence since “*consistency is the essence of judicial reasoning*” (ICJ Reports, 2004, 55, para. 3). It is especially so when it comes to a crime, which, as is stated in the Preamble to the Convention “*shocks the conscience of mankind*” as “*contrary to moral law and to the spirit and aims of the United Nations.*”

In this context, it seems adequate to consider the jurisprudence of both the International Court of Justice (ICJ), and the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). Several reasons support such an approach:

- (a) Under Article 9 of the Convention, the ICJ is a forum for “*interpretation, application and fulfilment [...] of the Convention*”.
- (b) The crime of genocide, due to its specific collective nature, entails cumulatively the responsibility of individuals and that of the State.
- (c) It enables interconnecting international jurisdictions relating to genocide for the purpose of “[u]nity of substantive law as a remedy for jurisdictional fragmentation” (Kreća, 2015, 3; Cannizzaro, 2007, 7).

GENOCIDE: SOCIO-ANTHROPOLOGICAL AND HISTORICAL PERSPECTIVE

Although our paper deals predominantly with the legislative framework of the crime of genocide and the analysis of the jurisprudence of international judicial bodies (ICTY and ICJ) specifically in relation to Articles 2 and 3 of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, we will first try to give an outline of the observed phenomenon from several other perspectives. First of all, we deem it necessary to provide the definition of genocide put forward by Raphaël Lemkin, American lawyer and historian (1900–1959), who coined the term itself to mark the most heinous phenomenon in human history, which, although occurred many times before did not have a name until after the Second World War. According to Lemkin:

By 'genocide' we mean the destruction of a nation or an ethnic group [...]. Generally speaking, genocide does not necessarily mean the immediate destruction of a nation, except when accomplished by mass killings of all members of a nation. It is intended rather to signify a coordinated plan of different actions aiming at the destruction of essential foundations of the life of national groups, with the aim of annihilating the groups themselves. The objectives of such a plan would be disintegration of the political and social institutions of culture, language, national feelings, religion, and the economic existence of national groups, and the destruction of the personal security, liberty, health, dignity, and even the lives of the individuals belonging to such groups. Genocide is directed against the national group as an entity, and the actions involved are directed against individuals, not in their individual capacity, but as members of the national group. (Lemkin, 2005, 78–79).

Following this first definition, from the second half of the 20th century on, experts on genocide from different walks of science have given other, more or less extensive, definitions of this phenomenon, some of which we will list here. Peter Drost (1959) defines genocide as “*the deliberate destruction of physical life of individual human beings by reason of their membership of any human collectivity as such.*” (Jones, 2010, 15).

Leo Kuper (1981) expresses his disagreement with the definition of genocide given in the UN Convention believing it should include political groups in the list of protected groups since “*in contemporary world, political differences are at the very least as significant a basis for massacre and annihilation as racial, national, ethnic or religious differences*” (Jones, 2010, 16). To further reinforce his argument, Kuper states that “*the genocides against racial, national, ethnic or religious groups are generally a consequence of, or intimately related to, political conflict.*” (Jones, 2010, 16). Isidor Wallimann and Michael N. Dobkowski (1987) define genocide as “*the deliberate, organized destruction, in whole or in large part, of racial or ethnic groups by a government or its agents. It can involve not only mass murder, but also forced deportation (ethnic cleansing), systematic rape, and economic and biological subjugation*” (Jones, 2010, 15–16), while Henry Huttenbach’s definition (1988) is, unlike most others, quite concise: “*Genocide is any act that puts the very existence of a group in jeopardy*” (Jones, 2010, 15–16).

Steven T. Katz (1994) sees genocide as “*the actualization of the intent, however successfully carried out, to murder in its totality any national, ethnic, racial, religious, political, social, gender or economic group, as these groups are defined by the perpetrator, by whatever means.*” (Jones, 2010, 18). He claims that only the Holocaust fits his definition, thus departing from the widely accepted UN definition by excluding the partial genocides: these were, in his opinion, tragedies, not genocide, since, according to Katz, in no other case was there an actual attempt at extermination of a group. However, other scholars have shown that genocides in Rwanda and Armenia alongside a number of genocides committed against Africans and Native-Americans were examples of extermination attempts. Although perhaps not equivalent to the Final Solution (*die Endlösung der Judenfrage*) in terms of intent and/or ideology, these instances of mass slaughter unfortunately bore sufficient similarity to the Holocaust in other dimensions.

(Shelton, 2005, 189). Barbara Harff's post-2000 definition (2003) reads: "*Genocides and politicicides are the promotion, execution, and/or implied consent of sustained policies by governing elites or their agents – or, in the case of civil war, either of the contending authorities – that are intended to destroy, in whole or part, a communal, political, or politicized ethnic group*" (Jones, 2010, 18).

One might notice that these definitions became more inclusive with time, so as to expand the definition of genocide beyond the destruction of what we might term "traditional" national-ethnic and religious groups to include other minority groups, primarily political, social and gender groups, which may be targeted to be destroyed. In *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, Dinah Shelton summarizes several theories on genocide relying on both the UN definition, which distinguishes between total and partial genocide, and Leo Kuper's distinction between domestic and foreign genocide, "*in respect to the geographical and social boundaries of the state*" and concludes that it is possible to distinguish between four basic types of genocide: (1) total domestic (Armenians under the Young Turks, the Tutsi in Rwanda); (2) total foreign (Polish Jews under Nazi occupation, the Herero under German colonialism, etc.); (3) partial domestic (the gassing of the Kurds in Iraq under the regime of Saddam Hussein); and (4) partial foreign (Poles and others under Nazi occupation) (Shelton, 2005, 188).¹ Shelton's research into genocide theories has not identified any general theory for the phenomenon apart from the fact that genocide indubitably entails the dehumanization of its victims.²

Regrettably, the history of mankind abounds in instances of destruction of entire or parts of ethnic or religious groups, and in not such distant past, throughout the entire 20th century, even in its second half, a large number of people were killed in bloody ethnic-religious conflicts in former Yugoslavia and Rwanda, only due to their ethnic or religious affiliation.

These recent events have contributed to a renewed interest in genocide of a large number of professionals of various profiles: historical (Docker, 2008), psychological and psycho-sociological (Hinton, 2005; Dutton, 2007; Waller, 2007), cultural-anthropological (Hinton, 2005; Hinton, 2009), and historiographic (Curthoys & Docker 2001; Weiss-Wendt et al., 2008).

In his comprehensive historiographic study of genocide, John Docker considers what he calls "*the sombre implications of Lemkin's reconceptualization of history*", that is, the sad fact that "*rather than violence being abnormal, it is 'an intrinsic characteristic of human activity'*" (Docker, 2008, 2). This not particularly optimistic view of Lemkin's was supported by the findings of the British primatologist, ethnologist and anthropologist Jane Goodall, who observed drastically different forms of behavior among lower primates (the Gombe chimpanzees: the Kasakela and the Kahama groups) towards members of one's own group (those perceived as belonging to the group) and members of another group

1 For sake of brevity and clarity only one or two examples have been given for each of the types. For more detailed information, see Shelton, 2005.

2 This is confirmed by research in social psychology.

of the same species (those perceived as not belonging): the same individuals are capable of extreme sacrifice and love towards members of the same group and the most violent aggression and cruelty towards members of the rival group (Goodall in: Docker, 2008, 27). Jared Diamond, ecologist, biologist and anthropologist, has a rather pessimistic view of the progress of human society, arguing that:

genocide amongst human groups probably began millions of years ago, when the human species was just another big mammal. He believes that perhaps the commonest motive for genocide in history occurs in disputes over lebensraum (Diamond in: Docker, 2008, 29).

Most studies of genocide are devoted to Holocaust research: scholars focused on the psychological structure of individuals, the concept of “authoritarian personality”, traditions of militarism, autocracy and anti-Semitism. In the early 1960s, the research turned from the psychological analysis of individuals and the special features of German history to the social psychological analysis of the behavior of certain groups (Pust, 2009, 635–636).

James Waller observes the phenomenon of genocide from the standpoint of social psychology:

As collectives, we engage in acts of extraordinary evil, with apparent moral calm and intensity of supposed purpose, which could only be described as insane where they committed by an individual. How do we explain the extraordinary evil that we perpetrate on each other in the name of our country, race, ethnicity, political party, or god? (Waller, 2007, xiii).

Waller approaches the answer to these questions by developing an explanatory model based on three elements: actor, context of the action and definition of the target, which can make us sensitive to the forces that shape our responses to authority and thus help in cultivating moral sensitivity so as to curb our capacity for extraordinary evil. This model defines two sets of dispositional influences most relevant to “*understanding perpetrators of extraordinary evil: the innate, evolutionary tendency for ethnocentrism, xenophobia and the desire for social dominance*” (Waller, 2007, 144), and “*cultural beliefs systems, moral disengagement and rational self-interest*” (Waller, 2007, 177). The context in which unimaginable crimes occur is *a culture of cruelty*, and the elements of the context are: “*professional socialization, binding factors of the group, and the merger of role and person*” (Waller, 2007, 203). In perpetrating extraordinary evils, it is also important to define the target: it involves a psychological and social construction of victims as “otherness” and their “social death”, whereby the victims are kept “*outside the perpetrator’s universe of moral obligation*” through three cognitive mechanisms: thinking in the categories of “us vs. them”, dehumanization of the victims, and blaming the victims (Waller, 2007, 234).

The paradoxical nature of attempts to “destroy” a particular group is especially pronounced in situations where differences between conflicting groups are small, or

barely existent. Thus, Christopher Hitchens, British and American writer, religious and literary critic and journalist observes the role of a phenomenon defined in psychology as “*narcissism of small differences in atrocities worldwide*”:

In numerous cases of apparently ethno-nationalist conflict, the deepest hatreds are manifested between people who—to most outward appearances—exhibit very few significant distinctions. It is one of the great contradictions of civilization and one of the great sources of its discontents, and Sigmund Freud even found a term for it: ‘the narcissism of the small difference.’ As he wrote, ‘It is precisely the minor differences in people who are otherwise alike that form the basis of feelings of hostility between them’ (Hitchens, 2010, 1).

In his article, Hitchens ponders over the examples of this phenomenon worldwide, emphasizing the essentially minor differences between the peoples/ethnic groups that are the subject of our paper. He draws on Michael Ignatieff’s *The Warrior’s Honor* (1998) where the author tries to elucidate

‘what it was that made soldiers in the Balkan Wars – physically indistinguishable from one another – so eager to inflict cruelty and contempt upon Serb or Croat or Bosnian, as the case might be. Very often, the expressed hatred took the form of extremely provincial and local rivalries, inflamed by jealousies over supposed small advantages possessed by the other. Of course, here again there are latent nationalist and confessional differences to act as a force multiplier once the nasty business gets started, but the main thing to strike the outsider would be the question of ‘How can they tell?’ In Rwanda and Burundi, even if it is true, as some colonial anthropologists used to claim, that Hutu and Tutsi vary in height and also in the delimitation of their hairlines, it still doesn’t seem enough of a difference upon which to base a genocide (Hitchens, 2010, 1).

D. G. Dutton reaches a similar conclusion specifically when it comes to conflicts in the territory of the former Yugoslavia. Examining the psychopathological aspects of this phenomenon, he concludes his discussion of the ethnic conflicts in the territory of Bosnia and Herzegovina on the following note:

After the hostilities were stopped and forensic tests done on the victims, DNA testing failed to find any genetic differences between Muslims, Serbs, and Croats.⁷⁰ The differences we construct amongst groups of human beings are largely symbolic (Dutton, 2007, 37).

GENOCIDE(S) IN HISTORY

For centuries, genocide has been a constant companion to war and destruction and entire nations and groups have been exterminated in military and revenge campaigns

or as part of the policy of “ethnic cleansing”. Some of the examples from the list of the historically recorded genocides are: the Roman destruction of the Carthage and the extermination of its population (146 BC) and the destruction of Jerusalem and subsequent displacement of the Jews by Emperor Titus (72 BC). During the conquest of Gaul, Caesar killed over a million Gauls.

In the Middle Ages, especially in Europe, dissenting religious groups were exterminated. In the Saint Bartholomew’s Day Massacre (August 23–24, 1572), an estimated 70,000 Protestants were murdered in France. The Spanish king and the Roman Pope praised the slaughter as the victory of “true faith” (Comerford & Pabel, 2001, 55). During the Thirty Years’ War (1618–1648), the population of Germany fell from seventeen million to ten. Entire nations perished at the hands of conquerors (Mayans, Aztecs and Incas, North American Indians).

Genocide is closely related and often inspired by imperialism (settler colonialism), which involves the occupation of the territory and displacement of indigenous population. Recently, attention of researchers, has been particularly focused on “genocide famines”, deliberate starvation of certain ethnic and other groups, which were also imperial in character (Britain, the USSR or China) (Conquest, 1986; Becker, 1998; Davis, 2001; Jones, 2010). The most such case that of the Great Hunger in Ireland in 1840.

In only one year (1897–1898), British imperial policy in India led to over 11 million deaths, the total death toll amounting to between 12 and 16 million casualties. The famine of 1899–1902 was even deadlier leading to the 1901 estimate of as many as 19 million deaths by famine in the preceding decade. *Holodomor* is the name for the excess starvation-related mortality in the territory of the Ukrainian SSR during 1932 and 1933. This great famine was due to food shortages caused by forced collectivization of food production and unfavorable weather conditions. However, according to Ukrainians, *Holodomor* was deliberately provoked by the Soviet government to reduce the political influence of Ukraine.

Belgian King Leopold’s brutal exploitation of the indigenous population in the Congo led to the death toll of 10 million people. Australian Aborigines were almost exterminated between 1788 and 1901, their number plummeting from 750,000 to only 31,000. The German genocide against the Herero people in Namibia (1904) is considered the first genocide committed in the 20th century: mass murders of men, women, and children and chasing survivors into the Kalahari reduced the Herero population by almost a half (45 %). The scope of the terrible massacre and deportation of one and a half million Armenian by the Young Turks, the Armenian genocide (1915–1923), has relatively recently begun to be recognized worldwide. Among the horrors of the Second World War the extermination of two thirds of European Jews in the Holocaust (1939–1945) is certainly one of the greatest. In the period 1975–1979, during the Khmer Rouge’s rule in Cambodia, around 1.5 million people – “class enemies” – perished, either by direct killings, or as a result of exhaustion from forced labor or starvation. This horrible list can be expanded by the massacre of nearly half a million Indonesians (1965–1966) and mass killings and genocide in Bangladesh (1971), Burundi (1972) and East Timor (1975–1979). It is estimated that the number of men, women and children victims of mass

murders and genocide in the last century amounted to a horrifying number of 60 million.

The bloody conflicts in the territory of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) and Rwanda in the 1990s left behind hundreds of thousands of dead and have been the most recent examples of the suffering of large proportions caused by ethnic conflicts. These two cases differ from other similar conflicts in that they led to the subsequent establishment of two international tribunals. Since this paper focuses on the legal aspects of genocide, the application of the existing legislation, i.e., an analysis of Articles 2 and 3 of the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the judicial practice of these two tribunals will be its essential part.

In his book *Becoming evil: How ordinary people commit genocide and mass killing*, James Waller calls the 21st century “*the age of genocide*” (Waller, 2007, xii). The twenty-first century brought about much controversy in scholarly circles as regards some “sensitive” cases whereby certain widely accepted notions and attitudes have been challenged. For certain scholars, this means the expansion of the term to many military or economic actions by mainly Western countries that have not been regarded genocidal so far. In his study *Genocide: A comprehensive introduction*, Adam Jones deals, among other things, with such cases (Jones, 2010, 50). Unlike Michael Ignatieff, Jones sees the institution of the Atlantic slavery as genocide, despite Ignatieff’s argument that the interest of slave owners was to keep slaves alive and not to exterminate them. Another controversial events are the bombing of German and Japanese cities by British and US air forces, and atomic bombs dropped on Hiroshima and Nagasaki at the very end of the war in 1945. The key question in both cases is when a “necessary” military action turns into genocide, given the fact that, for example, between 300,000 and 600,000 people were killed in the allied bombing of Germany. In the allied military actions close to the end of the war, 900,000 people were killed in Japan. Similar controversies exist about the sanctions imposed on Iraq after the Iraqi invasion and occupation of Kuwait.

The period since the 1960s has witnessed an increased interest in the phenomenon of “*structural violence*” (Johan Galtung). The question of to what extent destructive relations built into social and economic systems could be considered genocidal (since they often drive certain vulnerable groups to the verge of physical destruction either in whole or in part) has become ever more relevant. In 2005, Jean Ziegler, UN the Special Rapporteur on the Right to Food stated that “*Every child who dies of hunger in today’s world is the victim of assassination,*” referring to the daily death of hundreds of thousands as to “*the massacre of human beings due to malnutrition*” (Ziegler in: Jones, 2010, 27). According to Jones, the term genocide should be expanded so as to include infanticide and even high maternal mortality and names the phenomenon *gendercide* (Ziegler in: Jones, 2010, 27).

GENOCIDE IN INTERNATIONAL LAW

The prohibition of genocide is considered a peremptory norm of international law (Bassiouni, 1996, 68). From a legal point of view, this is an “*extremely serious offense, whereby it is necessary to examine the moral and legal issues of the general and special*

part of the criminal law, the relationship between international and domestic criminal law, the political inertia of the international community, and much more” (Korošec, 2006, 216).

The crime of genocide, which has been known as a phenomena since ancient times was legally regulated by the 1948 Convention for the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. The Convention determines “*that genocide whether committed in time of peace or in time of war, is a crime under international law which they undertake to prevent and to punish., consisting in the deliberate partial or complete destruction of a national, ethnic, racial or religious group as such*”. According to Korošec and Sancin (2012), even without detailed analyses of the contents of the Convention and international criminal law at the time of its adoption, at least the following is on the whole clear: the descriptions of the crime of genocide and other crimes within its framework are broad and vague – this especially refers to the boundaries between these crimes and individual crimes against humanity, which are not very clear not only in legislative technical terms, but above all in terms of criminal policy. Already at this point, it should be noted that some scholars observed that incompleteness and imperfection were to be expected, but not necessarily admissible consequences of the the concomitant development of the concept of crimes against humanity and the concept of crime of genocide and their partial overlapping in terms of content (Ambrož et al., 2012, 165–167).

It should also be noted that the prohibition of genocide also exists outside the Convention, since it belongs to the category of *jus cogens* norms, that is, fundamental principles of international law, from which derogation is not permitted and is, as such, compulsory for all states in the international community, including those which may not be signatories to the Convention (Ambrož et al., 2012, 165–167).

The first use of the term genocide in an official court document was recorded in the Basic Indictment of the Committee of Chief Prosecutors, which, inter alia, stated that the accused before the Nuremberg Tribunal “*conducted deliberate and systematic genocide, viz., the extermination of racial and national groups, against the civilian populations of certain occupied territories in order to destroy particular races and classes of people and national, racial, or religious groups, particularly Jews, Poles, and Gypsies and others*” (Nuremberg Trial Proceedings, 1948, 12). The conclusion of the indictment filed by Yugoslavia with the International Military Court in Nuremberg reads:

During the occupation itself, they unlawfully annexed and dismantled the territory and destroyed the state organization of Yugoslavia, in order to systematically prepare their criminal plan of ‘the Germanization of the land’ by destroying the population. The result of their aggression and occupation was the destruction of the identified one million and six hundred and fifty thousand, and most probably two million Yugoslavs, that is, for a relatively short period of four years, almost a seventh of the total population.³ This result came through their commonly known system and plan, which

3 The number of victims is subject to contesting claims of Serbian and Croatian scholars. For more detail, see Žerjavić, 1990; Kočević, 2005; Đorđević, 1997.

Fig. 1: A symbol of a fair trial (photo by Bojana Lakićević Đuranović).

begins with looting and ends with mass murders, camps and crematoria [...] (Report of the Yugoslav State Commission, 1947, 55).

In the judgment of the International Military Court, genocide is not explicitly mentioned as a special international crime. Despite much and convincing evidence, the Court refrained from explicitly mentioning genocide, for formal reasons, i.e. out of respect for the principle of legality, since the Statute of the Nuremberg Tribunal did not provide for the crime of genocide. The crime of genocide was, in fact, included in the crimes against humanity which encompassed:

namely, murder, extermination, enslavement, deportation, and other inhumane acts committed against any civilian population, before or during the war, or persecutions on political, racial or religious grounds in execution of or in connection with any crime within the jurisdiction of the Tribunal, whether or not in violation of the domestic law of the country where perpetrated (Nuremberg Trial Proceedings, 1948, 14).

Although the Nuremberg Tribunal did not include crimes of genocide in its judgment, it is beyond doubt that its judgment paved the way towards defining the crime of genocide and that it was the last stage in defining this crime in international law. The knowledge of the nature and techniques of genocide carried out by the leaders of Nazi Germany, alongside the abundance of clear and unequivocal evidence about it, contributed significantly in this respect .

The issue of genocide was also dealt with by *ad hoc tribunals*. In the last decade of the 20th century, two *ad hoc* criminal tribunals were established – the International Criminal

Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) and the International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR). The Tribunal for the former Yugoslavia was established in 1993 and is competent to punish those responsible for serious violations of international humanitarian law committed in the former SFRY since the beginning of 1991. The Tribunal's jurisdiction *ratione materiae*, among other crimes, relates to the crime of genocide. The Tribunal consists of the Trial Chamber and the Appeals Chamber.

AN ANALYSIS OF ARTICLE 2 OF THE GENOCIDE CONVENTION

Under Article 2 of The Convention for the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1948), genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such:

- (a) Killing members of the group.
- (b) Causing serious bodily or mental harm to members of the group.
- (c) Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part.
- (d) Imposing measures intended to prevent births within the group.
- (e) Forcibly transferring children of the group to another group.

Article 2 does not provide a general definition of genocide, but enumerative. Genocide, therefore, means any of the actions listed in paragraphs (a) to (e). The enumerative definition was chosen for practical reasons. Opting for a general definition could have led to different interpretations, in particular in terms of extending the notion of genocide to the acts covered by *jus in bello* (the law in waging war), or by the area of the protection of human rights or the rights of minorities. Therefore, it can be said that the absence of a general definition decreases the systematicity of the Convention, but it contributes to legal certainty and strict application of its rules.

Genocidal intent is what distinguishes the crime of genocide as a separate crime. It implies the intention to destroy a national, ethnic, racial or religious group as such, which is the differential element, that is *differentia specifica*, by which the crime of genocide differs from other international crimes with which it shares essentially the same material and objective elements (Robinson, 1949, 15).

Similar to Article 2 of the UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, the second paragraph of Article 4 of the Statute of the ICTY lists the protected groups as well as the acts legally defined as genocidal. The ICTY Statute does not distinguish between genocide in war and genocide outside of it, nor does it imply extensive or systematic destruction or other activities of such scope or content to be a condition for a crime to be defined as genocide (Ambrož et al., 2012, 164–165).

Killing members of the group

Among the actions referred to in Article 2, only the meaning of the phrase “*killing members of the group*” is clear in its own right and should not cause complications

in the application. Other actions listed are broadly formulated and allow for different interpretations.

Causing serious bodily or mental harm to members of the group

The Convention does not provide criteria to determine when a physical or mental harm is “serious”. Hence, there are great differences in the interpretation of the term “*serious harm*”. These differences are manifested not only in referring to various actions that inflict “*serious physical and mental harm*”, but also in attempts, incoherent and often opposed, to determine serious harm in a “*general, substantial sense*”. Rape is, beyond any doubt, a grave crime that, nevertheless, by its very nature belongs rather to war crimes and crimes against humanity. As with some other acts of execution, the insistence on their genocidal nature has been motivated by the noble intention to cause an appropriate reaction of the state and the international community.

It is obvious that the elements of subjectivism in the interpretation of the expression “*serious harm*” have their basis in an isolated and semantic interpretation of the word “serious” and are often under the influence of extralegal factors. It seems inevitable, in interpreting the term “serious harm”, to put emphasis on a targeted and systematic interpretation. Given that the Convention does not give the elements of “serious harm”, these two methods of interpretation appear to be the only acceptable. What does that mean? If the goal of the Convention is to prevent genocide and punish the perpetrators, then the means and methods that inflict physical and mental harm on members of the protected group are not automatically acts of committing genocide. Only those actions that can objectively lead to the destruction of a national, religious, racial or ethnic group can be qualified as such. Therefore, we believe the interpretation given by the United Nations International Law Commission to be correct, whereby “*to support a conviction for genocide, the bodily harm or the mental harm inflicted on members of a group must be of such a serious nature as to threaten its destruction in whole or in part*” (Report of the International Law Commission, 1996). In the Krstić case, the Trial Chamber of ICTY “*finds that serious bodily or mental harm [...] is an intentional act or omission causing serious bodily or mental suffering*” (Prosecutor v. Krstic, Case No. IT-98-33-T, para. 513). In this case, the Trial Chamber found that “*serious harm need not cause permanent and irremediable harm, but it must involve harm that goes beyond temporary unhappiness, embarrassment or humiliation. It must be harm that results in a grave and long-term disadvantage to a person’s ability to lead a normal and constructive life*” (Prosecutor v. Krstic, Case No. IT-98-33-T, para. 513).

Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part

It is impossible to define in advance the “*conditions of life*” that fall under the prohibition laid down in Article 2; “*the intent and probability of the ultimate goal can determine in each particular case whether the act of genocide was committed (and attempted) or not*” (Robinson, 1949, 64). In the dispute between Bosnia and Herzegovina and the Federal

Republic of Yugoslavia/Serbia⁴, Bosnia and Herzegovina cited alleged shelling and starvation, deportation and expulsion, and the destruction of historical, religious and cultural monuments as *deliberate infliction on the group conditions of life calculated to bring about its destruction* (The Memorial of Bosnia and Herzegovina of 15 April 1994, 40).

The International Court of Justice, in its judgment, expressly or tacitly took a stance whose basic elements are:

1) “Reserving the question whether such acts are in principle capable of falling within the scope of Article II, paragraph (c), of the Convention, the Court [did] not find sufficient evidence that the alleged acts were committed with the specific intent to destroy the protected group in whole or in part” (ICJ Reports, 2007, Judgment, para. 328). It referred to the Galić case where it was found that *the only reasonable conclusion in light of the evidence in the Trial Record is that the primary purpose of the campaign was to instil in the civilian population a state of extreme fear the primary purpose of the campaign was to instil in the civilian population a state of extreme fear* (Prosecutor v. Galic, Case No. IT-98-29-T, para. 593).

2) In relation to the deportation and expulsion, the position of the Court, also, is not unequivocal. The court says:

even assuming that deportations and expulsions may be categorized as falling within Article II, paragraph (c), of the Genocide Convention, the Court cannot find, on the basis of the evidence presented to it, that it is conclusively established that such deportations and expulsions were accompanied by the intent to destroy the protected group in whole or in part (Prosecutor v. Galic, Case No. IT-98-29-T, para. 334).

3) The Court’s position, however, is clear when it comes to the destruction of historical, cultural and religious heritage:

The Court concludes that the destruction of historical, religious and cultural heritage cannot be considered to be a genocidal act within the meaning of Article II of the Genocide Convention.

Since, as noted in the Krstić case, “*even in customary law*”, “*despite recent developments*”, (Prosecutor v. Krstic, Case no. IT-98-33-T, para. 580) the definition of acts of genocide is limited to those seeking “*the physical or biological destruction of a group*” (Prosecutor v. Krstic, Case no. IT-98-33-T, para. 344).

4 The case concerning Bosnia and Herzegovina and the FR of Yugoslavia / Serbia was the longest and, at the same time, one of the most complex cases decided before the International Court of Justice. The trial before the Court lasted for almost fifteen years. It was launched on March 20, 1993, and ended with the passing of the judgment on the merits on February 26, 2007. It was complex both in terms of the subject-matter and the procedural and substantive law which the Court had to apply in the proceedings. It was the first time that a lawsuit for genocide was lodged before the ICJ.

Unlike the acts of execution in paragraphs a) and b) of Article 2, the act of deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction does not require proof of the outcome or result.

Imposing measures intended to prevent births within the group

Prevention of birth within the group represents biological genocide. In the Krstić case, the ICTY includes in this form of genocide many killed and missing men who accounted for about a fifth of the Srebrenica community, which caused the disappearance of the Bosnian Muslim population in Srebrenica. The tribunal points out:

In the present case, General Krstic participated in a joint criminal enterprise to kill the military aged Bosnian Muslim men of Srebrenica with the awareness that such killings would lead to the annihilation of the entire Bosnian Muslim community at Srebrenica (Prosecutor v. Krstic, Case no. IT-98-33-T, para. 644).

Forcibly transferring children of the group to another group.

Considering the nature of the crime of genocide, as it is conceptualized in the Convention, the act of forcible transfer of children from one group to another may be the most controversial. The formulation of paragraph e) of Article 2 of the Convention, interpreted semantically, refers to cultural genocide. In practice, the implementation of such understanding of the concept of transferring children from one group to another is found in the opinion given by the Australian Commission on Human Rights and Equal Opportunities for Forced Transfer of Indigenous Children to Non-Indigenous Institutions and Families. The Australian Human Rights and Equal Opportunities Commission concluded that:

the predominant aim of Indigenous child removals was the absorption or assimilation of the children into the wider, non-Indigenous, community so that their unique cultural values and ethnic identities would disappear, giving way to models of Western culture [...]. Removal of children with this objective in mind is genocidal because it aims to destroy the ‘cultural unit’ which the Convention is concerned to preserve (Schabas, 2000, 178).

The Convention does not provide parameters as to what is meant by the “*part of the group*” under Article 2 of the Genocide Convention and on the basis of which criteria the “*part of the group*” should be determined. In *Axis Rule in Occupied Europe, Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress*, Lemkin states that the destruction of a national or ethnic group takes place in the form of killing *en masse* (Lemkin, 2005, 79). According to Lemkin, the crime of genocide should be qualified as a coordinated plan of various actions designed to destroy the essential foundations of life of national groups. Lemkin’s interest in this subject dated from his student days when he took a keen interest in the attempts to prosecute the perpetrators of the Armenian massacre (Schabas, 2000, 25).

Nehemiah Robinson, one of the first and most respected commentators of the Genocide Convention, says: “*the intent to destroy a multitude of persons of the same group because of their belonging to this group, must be classified as Genocide even if those persons constitute only part of a group either within a country or within a region or within a single community, provided the number is substantial.*” (Robinson, 1949, 63). Therefore, Robinson identifies “*part of a group*” with a substantial number of members of the group.

A number of objections can be made to the stigmatization criterion (ICJ Reports, 2007, Individual Opinion of Judge Kreca, para. 92–94). The main objection is that the criterion of stigmatisation of the group departs from the basic principle of criminal law, according to which the perpetrator of the crime cannot determine the protected group at their own will. This brings the instability and chaos in terms of determination of the protected group, which, according to the Convention and the general legal logic, is a matter of objective law. In the Krstić case, the Tribunal for the former Yugoslavia pointed out:

The number of individuals targeted should be evaluated not only in absolute terms, but also in relation to the overall size of the entire group. In addition to the numeric size of the targeted portion, its prominence within the group can be a useful consideration. If a specific part of the group is emblematic of the overall group, or is essential to its survival, that may support a finding that the part qualifies as substantial within the meaning of Article 4 (Prosecutor v. Krstić, Case no. IT-98-33-A, para. 12).

In addition, in the recent Judgment of the Trial Chamber in the Mladić case, the Tribunal confirms this interpretation by failing to declare the accused guilty on the first count of the indictment (genocide against Muslims in the municipalities of Sanski Most, Vlasenica, Foča, Kotor Varoš and Prijedor):

The Bosnian Muslims targeted in each individual municipality formed a relatively small part of the Bosnian-Muslim population in the Bosnian-Serb claimed territory or in Bosnia-Herzegovina as a whole. The Trial Chamber received insufficient evidence indicating why the Bosnian Muslims in each of the above municipalities or the municipalities themselves had a special significance or were emblematic in relation to the protected group as a whole. The Trial Chamber is, therefore, not satisfied, beyond reasonable doubt, that the only reasonable inference that can be drawn from the surrounding facts and circumstances is that the physical perpetrators possessed the intent to destroy the Bosnian Muslims in Sanski Most, Foča, Kotor Varoš, Prijedor, and Vlasenica Municipalities as a substantial part of the protected group (Prosecutor v. Mladić, Case no. IT-09-92-T, 3 of 5, para. 3535).

On the other hand, the Trial Chamber found:

that the Bosnian Muslims in Srebrenica constituted a substantial part of the Bosnian-Muslim population in Bosnia-Herzegovina [...] [and] that the physical perpetrators committed the prohibited acts with the intent to destroy the Bosnian Muslims

in Srebrenica, as a substantial part of the protected group of Bosnian Muslims in Bosnia-Herzegovina, which constituted the crime of genocide (Prosecutor v. Mladic, Case no. IT-09-92-T, 4 of 5, para. 5129).

The definition of the crime of genocide given in Article 2 of the Convention is based on a symbiosis of two elements: the material (*actus reus*) and the subjective (*mens rea*). As we pointed out above, genocidal intent is what distinguishes the crime of genocide as a special crime. It implies the intention to destroy a national, ethnic, racial or religious group as such – an element that is *differentia specifica*, according to which genocide differs from other international crimes with which it essentially shares the same material and objective element (Robinson, 1949). Namely, the acts of execution of the crimes of genocide overlap with the acts of execution of war crimes and crimes against humanity. In order to differentiate war crimes and crimes against humanity on the one side from the crime of genocide on the other, and, more specifically, in order to treat them as independent crimes, genocidal intent is required. Without genocidal intent, the acts listed in Article 2 of the Convention are simply punishable offenses that fall within the scope of other crimes.

In the Kupreškić case, the ICTY emphasized the importance of *dolus specialis* in the crimes of genocide. In this regard, the Tribunal, among other things, points out:

The mens rea requirement for persecution is higher than for ordinary crimes against humanity, although lower than for genocide. In this context the Trial Chamber wishes to stress that persecution as a crime against humanity is an offence belonging to the same genus as genocide. Both persecution and genocide are crimes perpetrated against persons that belong to a particular group and who are targeted because of such belonging. In both categories what matters is the intent to discriminate: to attack persons on account of their ethnic, racial, or religious characteristics (as well as, in the case of persecution, on account of their political affiliation). While in the case of persecution the discriminatory intent can take multifarious inhumane forms and manifest itself in a plurality of actions including murder, in the case of genocide that intent must be accompanied by the intention to destroy, in whole or in part, the group to which the victims of the genocide belong. Thus, it can be said that, from the viewpoint of mens rea, genocide is an extreme and most inhuman form of persecution. To put it differently, when persecution escalates to the extreme form of wilful and deliberate acts designed to destroy a group or part of a group, it can be held that such persecution amounts to genocide (Prosecutor v. Kupreskic et al., Case no. IT-95-16-T, para. 636).

In relation to the Kupreskic case, Slovenian law professors Damjan Korošec and Vasilka Sancin observe that the *cogent nature* of the prohibition of crimes of genocide was confirmed in this case, recalling also the judgement in the *Barcelona Traction* case when the International Court of Justice gave the prohibition of genocide the character of *erga omnes* norms, that is, obligations owed by states to the international community as a whole (Ambrož et al., 2012, 171–172).

AN ANALYSIS OF ARTICLE 3 OF THE GENOCIDE CONVENTION

The following acts are punishable:

- (a) Genocide.
- (b) Conspiracy to commit genocide.
- (c) Direct and public incitement to commit genocide.
- (d) Attempt to commit genocide.
- (e) Complicity in genocide.

Genocide

As we can see, the solution contained in Article 3 of the Convention is specific and deviates from the generally accepted standards in national criminal legislations. In other words, it does not distinguish between the committed crime of genocide and preparatory actions for the commission of the crime

In developed national criminal legislations, punishable acts, the so-called “incomplete crimes” are included in the general part of the criminal law, and the crime itself, as a rule, is criminalized in the special part. It should be noted that the practice of national criminal legislations is transposed into some instruments in the field of international criminal law. Thus, the *Rome Statute of the International Criminal Court*, as well as the *Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind* (Report of the International Law Commission, 1996: UN Doc. A/51/10, Art 17) include “*other punishable acts*” in the general provision dealing with the commission of the crime, applicable not only to genocide, but also to other crimes, such as crimes against humanity and war crimes. By contrast, the Statutes of the two ad hoc tribunals include the punishable actions in the definition of the crime of genocide.

The International Court of Justice dealt with the issue of genocide in the *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* initiated by Bosnia and Herzegovina against Serbia and Montenegro. The central question was whether a state could be held responsible for genocide, as was requested by Bosnia and Herzegovina. In its 2007 judgment, the International Court of Justice confirmed the case and stated unequivocally that a state could be held responsible for the commission of genocide, as well as for all other forms of execution and participation under Article 3 of the Convention. Moreover, it is stated that the obligation to prevent genocide is a completely independent legal obligation of states, which is separate from those in the following articles of the Convention (Ambrož et al., 2012, 170).

Conspiracy to commit genocide

Conspiracy to commit genocide was not the subject of specific discussions during the drafting of the Convention. The definition of conspiracy as a punishable act was relatively easy agreed upon, regardless of both the lack of general consent on what is

meant by “conspiracy” in the main legal systems of the world and the unbalanced practice of international tribunals.

The conspiracy in Article 3 of the Genocide Convention was shaped by the standards of the Anglo-Saxon law. The conspiracy thus understood was also provided for in the Charter of the International Military Tribunal in Nuremberg. Namely, Article 6 (a) of the Statute defines crimes against peace also as “*participation in a common plan or conspiracy for the accomplishment of planning, preparation, initiation or waging of a war of aggression*” (Nuremberg Trial Proceedings, 1948, 39–40). However, the concept of conspiracy defined in this way was not strictly followed in the jurisprudence of the Nuremberg Tribunal. The Tribunal abandoned the concept of conspiracy as an independent criminal offense approaching the idea that it is rather a form of participation in the crime itself.

The Statutes of the two ad hoc tribunals, although taking over the entire Article 3 of the Convention, did not build a consistent jurisprudence in that regard.

Direct and public incitement to commit genocide

Incitement is, by its very nature, a form of complicity by which another person is deliberately instructed to commit a criminal offense. Central to incitement is encouraging other person to commit a criminal offense. Therefore, incitement is sometimes also determined as a deliberate provocation or an assertion of a decision in a person encouraged to commit an unlawful act which will achieve characteristics of a criminal offense (Stojanović, 2006, 242; Srzentić & Stajić, 1968, 367). In its jurisprudence, the ICTY did not have indictments for incitement as a punishable act.

In his book *Genocide in Contemporary Criminal Law*, Korošec analyzes the Criminal Code of Slovenia in relation to the criminalization of genocide and explicitly states that the equal punishment of incitement and orders of genocide as its direct execution has been given explicitly in the very definition of genocide. He also referred to the specifics of the Slovenian legislation, adding that the punishment of complicity in genocide (Article 3 of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide and Count B of the third paragraph of Article 4 of the Statute for Yugoslavia) was achieved through the general criminalization of criminal association under Article 297 of the Criminal Code of Slovenia and criminal conspiracy under Article 298 of the Criminal Code (Korošec, 2006, 217).

Attempt to commit genocide

It is on *attempt to commit genocide* that the drafts preceding the Convention contain the least material. The Secretariat Draft and the Ad Hoc Committee Draft completely coincide. The provision of paragraph (c) of Article 3 of the Convention was accepted virtually without discussion. This state of affairs is explained by the nature of the judicial authorities which decided in cases of international crimes. The ICTY and the ICTR did not specifically deal with attempts to commit the crime. Without precisely determining

the notion of attempt, there is a danger of criminalizing preparatory actions that, by their nature, do not belong to punishable actions. Bearing in mind the jurisprudence of the two ad hoc tribunals in terms of *actus reus*, which is undeniably large and often goes beyond the letter and spirit of the Convention, the absence of a precise definition of “attempt” can have particularly dangerous consequences.

Unlike the Rome Statute of the International Criminal Court, the Slovenian Criminal Code provides for general punishability of criminal attempt (including the attempt at genocide). This different approach in the Slovenian legislation draws from the liability for offence committed by order, whereby, according to the Slovenian legislation, it is necessary to combine provisions of Article 283 of the Criminal Code concerning liability for offence committed by order of a superior in the course of military service and that committed outside the army – the general provision on mistake of law under Article 21 of the Criminal Code. According to their effects, both provisions are very similar (Korošec, 2006, 217).

Complicity in genocide

One of the features of international criminal law until the adoption of the Rome Statute of the International Criminal Court was the absence of a precise definition of complicity. In the provisions of the ad hoc Tribunal, the single notion of the perpetrator of the crime was applied. Article 7 (1) of the ICTY Statute treats equally a person who planned, instigated, ordered, committed or otherwise aided and abetted in the planning, preparation or execution of a crime

The ad hoc tribunals have made an effort to draw the distinction between execution and complicity, defining various forms of complicity. However, this difference did not have much effect since it was relativized by the fact that, regardless of a person’s role in the commission of the crime, the single notion of the perpetrator was applied. Despite the fact that the ICTY Statute does not concretize certain forms of complicity, it is immediately clear that it wants to include complicity in genocide precisely, potentially even to a wider extent than the Genocide Convention itself (Korošec, 2006, 206).

The ICTY has recognized several forms of complicity:

- a) ordering;
- b) planning;
- c) aiding and abetting;
- d) incitement.

Ordering implies an act whereby a person in the position of authority instructs another person to commit a criminal offense (Prosecutor v. Blaskic, Case no. IT-95-14-A, para. 42; Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Case no. IT-95-14/2, para. 28; Prosecutor v. Galic, Case No. IT-98-29-T and IT-98-29-T-A, para. 176). Ordering differs from instigating in that the person ordering the commission of a crime “*have authority over the person physically perpetrating the offence. A causal link is required between the act of ordering and the physical perpetration of a crime analogous to that which is required for ‘instigating’*”. (Prosecutor v. Strugar, Case no. IT-01-42-T, 332). “*The actus reus of ‘planning’ requires*

that one or more persons design the criminal conduct constituting one or more statutory crimes that are later perpetrated” (Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Case no. IT-95-14/2-A, para. 26). In the ICTY’s practice, in the Kordić i Čerkez case, “*it is sufficient to demonstrate that the planning was a factor substantially contributing to such criminal conduct*” (Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Case no. IT-95-14/2-A, para. 26).

The actus reus of ‘instigating’ means to prompt another person to commit an offence. While it is not necessary to prove that the crime would not have been perpetrated without the involvement of the accused, it is sufficient to demonstrate that the instigation was a factor substantially contributing to the conduct of another person committing the crime (Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Case no. IT-95-14/2-A, para. 27).

Aiding implies that a person resorting to aid undertakes actions aimed at helping, encouraging or providing moral support to the commission of a criminal offense, whereby this support must substantially influence the commission of a criminal offense.

The ICTY also defined a subjective element in the forms of complicity. As regards ordering, as a form of complicity, a direct intent is required although the person ordering was aware of the probability that in the execution of his order a criminal offense would be committed (Prosecutor v. Blaskic, Case no. IT-95-14-A, para. 42; Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Case no. IT-95-14/2-A, para. 30 and 112). With regard to planning, in the Brđanin case the Tribunal pointed out that “*Responsibility for ‘planning’ a crime could thus, according to the above definition, only incur if it was demonstrated that the Accused was substantially involved at the preparatory stage of that crime in the concrete form it took, which implies that he possessed sufficient knowledge thereof in advance*” (Prosecutor v. Brđanin, Case no. IT-99-36-T, para. 357). This was considered to be too high a standard, and in another case the Appeals Chamber held that ordering is also when a person who plans an act or omission is aware of the substantial likelihood that a crime will be committed in the execution of that plan (Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Case no. IT-95-14/2-A, para. 31).

With respect to “*instigating*”, the form of the subjective element is *dolus directus* if a person who instigates another person to commit an act or omission is aware of the substantial likelihood that a crime will be committed in the execution of that instigation (*dolus eventualis*) (Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Case no. IT-95-14/2-A, para. 32).

CONCLUSION

The jurisprudence of ICJ and the ICTY could hardly be called consistent and clear with regard to the interpretation of Articles 2 and 3 of the Genocide Convention.

Not only is the jurisprudence of the ICJ inconsistent with that of the ICTY, but the jurisprudence of the ICJ is inconsistent in itself, as is the jurisprudence of the ICTY.

What is particularly important is that this inconsistency is perceived in relation to the crucial elements of the Genocide Convention: the concept of destruction (Article 2 of the Convention) and punishable acts (Article 3 of the Convention). Thus, in its ruling

in the dispute between Croatia and Serbia, the ICJ emphasized that “the scope of the Convention is limited to the physical and biological destruction of the group” (Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia), para. 136).

However, in its judgement in Bosnia case the ICJ based the conclusion that genocide was committed on the ICTY judgement in Krstić and Blagojević case, whereby the ICTY understood destruction in social rather than in physical or biological terms. In the *Krstić* case the Trial Chamber found, inter alia, that the destruction of a sizeable number of military aged men “*would inevitably result in the physical disappearance of the Bosnian Muslim population at Srebrenica*” (Prosecutor v. Krstic, Case no. IT-98-33-T, para. 595) since “*their spouses are unable to remarry and, consequently, to have new children*” (Prosecutor v. Krstic, Case no. IT-98-33-A, para. 28). Such a conclusion, therefore, reflects the idea of a social destruction, rather than a physical or biological one. The perception of destruction in social terms is even more emphasized in the *Blagojević* case. The Trial Chamber applied “[a] *broader notion of the term ‘destroy’, encompassing also ‘acts which may fall short of causing death’*” (Prosecutor v. Blagojevic and Jokic, Case no. IT-02-60-T, para. 662).

In the jurisprudence of the Tribunal, the concept of joint criminal enterprise was widely used as a mode of principal liability. By April 2007, 64 % of the ICTY indictments were charged explicitly under the doctrine of joint criminal enterprise, including those of genocide, compared with 16 % of the indictments issued at ICTR (Danner & Martinez, 2005, 107–108; Damgaard, 2008, 164).

Joint criminal enterprise (JCE) is a legal doctrine to which the first reference was provided by the ICTY Appeals Chamber in the Tadić Judgment. It is unclear whether JCE is part of the customary law or *lex ferenda*. The Permanent International Criminal Court did not include an extended joint criminal enterprise either in its Statute or in Elements of Crimes and Rules of Procedure and Evidence. In addition, The Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia refused to apply extended joint criminal enterprise.

We are of the opinion that identifying ambiguities, inconsistencies and contradictions in the interpretation of Articles 2 and 3 of the Genocide Convention is a necessary condition for their consistent application. This is precisely where we see a possible contribution of our paper.

INTERPRETACIJA 2. IN 3. ČLENA KONVENCIJE O PREPREČEVANJU
IN KAZOVANJU ZLOČINA GENOCIDA (1948) V LUČI PRISTOJNOSTI
MEDNARODNIH SODNIH ORGANOV

Bojana LAKIĆEVIĆ ĐURANOVIĆ

Univerza Črne Gore, Pravna fakulteta, 13 jula 2, Podgorica, Črna Gora

e-mail: bojanal@ac.me

POVZETEK

S tolmačenjem oziroma interpretacijo 2. in 3. člena Konvencije o preprečevanju in kazovanju zločina genocida pridemo do sklepa, da so sodišča ad hoc bolj ali manj potrdila splošne razlage relevantnih odredb teh členov Konvencije o genocidu, zlasti v zvezi z bistvom uničenja – fizičnega ali biološkega, kot tudi specifične namere (dolus specialis) kot bistvene značilnosti genocida.

Genocidna namera ne pomeni le zavedanja njegovih posledic, ker je to le intelektualni element namere, ampak zahteva tudi dodaten, kvalifikacijski element: to je volja, da se dejanje izvrši.

Genocid se šteje za edinstven zločin ravno zaradi močne povezave med zavestjo in voljo. V zvezi s tem je Mednarodno sodišče za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije prispevalo k stabilizaciji zakona o genocidu. V obravnavani zadevi je Sodišče zavzelo stališče glede razlage 3. člena Konvencije, da gre za namerno izpostavljanje skupine pogojem, ki bi vodili do uničenja, domnevno granatiranje in shiranje ter izgon in deportacija prebivalstva, kakor tudi uničenja zgodovinskih, verskih in kulturnih spomenikov.

V 2. členu Konvencije o genocidu so posebej natančno navedena dejanja, ki se štejejo za genocidna, hkrati pa člen ne omogoča, da bi se tudi druga dejanja lahko štela za genocidna.

Ključne besede: genocid, Konvencija o preprečevanju in kazovanju zločina genocida (1948), Mednarodno sodišče za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije, Meddržavno sodišče

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro).** Judgment, I.C.J. Reports 2007. <http://www.icj-cij.org/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf>
- Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia).** <http://www.icj-cij.org/en/case/118>.
- ICJ Reports, 1951 – Reservations To The Convention On The Prevention And Punishment Of The Crime Of Genocide.** <http://www.icj-cij.org/files/case-related/12/012-19510528-ADV-01-00-EN.pdf>
- ICJ Reports, 2004 – Case Concerning Legality of Use of Force, Serbia and Montenegro v. Belgium, Judgement. Joint Declaration of Vice-President Ranjeva, Judges Guillaume, Higgins, Kooijmans, Al-Khasawneh, Buergenthal and Elaraby.** http://www.worldcourts.com/icj/eng/decisions/2004.12.15_use_of_force10.htm
- ICJ Reports, 2007 – International Court of Justice (ICJ), Individual Opinion of Judge Kreća, Judgment.** <http://www.icj-cij.org/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf>.
- Nuremberg Trial Proceedings (1948):** Nirnberška presuda. Beograd, Arhiv za pravne i društvene nauke.
- Prosecutor v. Blagojevic and Jokic, Case no. IT-02-60-T.** Judgement of 17 January, 2005. http://www.icty.org/x/cases/blagojevic_jokic/tjug/en/bla-050117e.pdf
- Prosecutor v. Blaskic, Case no. IT-95-14-A.** Judgment of July 29, 2004. <http://www.icty.org/case/blaskic/4>.
- Prosecutor v. Brdanin, Case no. IT-99-36-T.** Judgment of September 1, 2004. <http://www.icty.org/x/cases/brdanin/tjug/en/brd-tj040901e.pdf>.
- Prosecutor v. Galic, Case No. IT-98-29-T.** Judgment, of December 5, 2003, Case no. IT-98-29-T-A, Judgment, of November 30, 2006. <http://www.icty.org/case/galic/4>.
- Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Case no. IT-95-14/2.** Judgment, February 26, 2001, http://www.icty.org/case/kordic_cerkez/4
- Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Case no. IT-95-14/2-A.** Judgment of December 17, 2004. http://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/acjug/en/cer-aj041217e.pdf
- Prosecutor v. Kupreskic et al., Case no. IT-95-16-T.** Judgment of January 14, 2000, <http://www.icty.org/case/kupreskic/4>.
- Prosecutor v. Krstic, Case no. IT-98-33-A.** Judgment of April 19, 2004, <http://www.icty.org/case/krstic/4>.
- Prosecutor v. Krstic, Case no. IT-98-33-T.** Judgment of August 2, 2001. <http://www.icty.org/case/krstic/4>.
- Prosecutor v. Mladic, Case no. IT-09-92-T.** Judgment of Novembar 22, 2017, <http://www.icty.org/case/mladic/4>.
- Prosecutor v. Strugar, Case no. IT-01-42-T.** Judgment of January 31, 2005, <http://www.icty.org/case/strugar/4>.

- Report of the International Law Commission (1996):** on the Work of Its Forty-Eight Session, 6 May-26 July 1996 (UN Doc. A/51/10).
- Report of the Yugoslav State Commission (1947):** Izveštaj Jugoslovenske državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Međunarodnom vojnom sudu u Nürnbergu. Beograd, Federativna narodna republika Jugoslavija.
- The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.** <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%2078/volume-78-i-1021-english.pdf>.
- The Memorial of Bosnia and Herzegovina of 15 April 1994.** <http://www.icj-cij.org/files/case-related/91/8616.pdf>.
- Ambrož, A. et al. (2012):** Mednarodno kazensko pravo. Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije.
- Bassiouni, M. C. (1996):** International Crimes: Jus Cogens and Obligatio Erga Omnes. Law and Contemporary Problems, 59, 4, 63–74.
- Becker, J. (1998):** Hungry Ghosts: Mao's Secret Famine. New York, Holt.
- Cannizzaro, E. (2007):** Interconnecting International Jurisdictions: A Contribution from the Genocide Decision of the ICJ. European Journal of Legal Studies, 1, 1–18.
- Comerford, K. M. & H. M. Pabel (2001):** Early Modern Catholicism: Essays in Honour of John W. O'Malley, S. J. Toronto, University of Toronto Press.
- Conquest, R. (1986):** The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-famine. New York, Oxford University Press.
- Curthoys, A. & J. Docker (2001):** Introduction-Genocide: definitions, questions, settler-colonies. Aboriginal History 25, 1, 1–15.
- Danner, A. M. & J. S. Martinez (2005):** Guilty Associations: Joint Criminal Enterprise, Command Responsibility and the Development of International Criminal Law. California Law Review, 93, 75, 75–169.
- Damgaard, C. (2008):** Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes. Berlin, Springer.
- Davis, M. (2001):** Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World. London, Verso.
- Docker, J. (2008):** The origins of violence: religion, history and genocide. Chippenham and Eastbourne, Pluto Press.
- Dutton, D. G. (2007):** The psychology of genocide, massacres, and extreme violence: why "normal" people come to commit atrocities. Westport, Connecticut, London, Greenwood Publishing Group.
- Đorđević, Ž. (1997):** Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svetskom ratu, Beograd, ABC Grafika.
- Hinton, A. (ed.) (2002):** Genocide: an anthropological reader. Oxford, Wiley-Blackwell.
- Hinton, A. (2005):** Why Did They Kill? Cambodia in the Shadow of Genocide, Berkeley, University of California.
- Hinton, A., O'Neill, K. (ed.) (2009):** Genocide: Truth, Memory, and Representation, Durham & London, Duke University Press.

- Hitchens, C. (2010):** The Narcissism of the Small Difference. Fighting Words. http://www.slate.com/articles/news_and_politics/fighting_words/2010/06/the_narcissism_of_the_small_difference.html
- Ignatieff, M. (1998):** The Warrior's Honor: Ethnic War and the Modern Conscience. London, Macmillan.
- Jones, A. (2010):** Genocide: A comprehensive introduction. London, New York, Routledge.
- Kočević, B. (2005):** Sahrana jednog mita – žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji. Beograd, Otkrovenje.
- Korošec, D. (2006):** Genocid in sodobno kazensko pravo. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Kreća, M. (2015):** Relationship between the International Court of Justice and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia in Respect of the Adjudication of Genocide. Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 63, 3, 1–22.
- Kuper, L. (1981):** Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century. Harmondsworth, Penguin,
- Lemkin, R. (2005):** Axis Rule in Occupied Europe, Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress. New Jersey, The Lawbook Exchange.
- Pust, K. (2009):** A review of Leonard S. Newman, Ralph Erber (ur.): Understanding genocide. The Social Psychology of the Holocaust (2007). Acta Histriae, 13, 3, 635–638.
- Robinson, N. (1949):** The Genocide Convention – its Origins and Interpretation. New York, World Jewish Congress.
- Schabas, W. A. (2000):** Genocide in International Law. Cambridge, Cambridge University Press.
- Shelton, D. L. (ed.) (2005):** Encyclopedia of genocide and crimes against humanity. Detroit, Mitch., Thomson Gale.
- Srzentić, N., Stajić, A. (1968):** Krivično pravo, opšti i posebni deo. Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika.
- Stojanović, Z. (2006):** Krivično pravo. Beograd, Pravna knjiga.
- Waller, J. E. (2007):** Becoming evil: How ordinary people commit genocide and mass killing. Oxford, Oxford University Press.
- Weiss-Wendt, A. et al. (2008):** The historiography of genocide. Basingstoke, New York, Palgrave Macmillan.
- Žerjavić, V. (1990):** Stradanja Jugoslavena u drugom svjetskom ratu, Viktimologija, 1, 1–2, 39–48.

Marta Verginella a cura di: SLOVENKA. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani, 2017, 121 pagine.

Le vicende legate al periodico femminile sloveno *Slovenka* (slovena), avviato a Trieste a cavallo del diciannovesimo secolo, hanno dovuto attendere più di un secolo prima di ottenere il meritato riconoscimento attraverso un'opera che si caratterizza, di primo impatto, per una veste materiale particolarmente raffinata che recupera alcuni motivi grafici della rivista originale.

La storia della pionieristica rivista femminile in lingua slovena non ebbe infatti grande fortuna all'interno della storiografia e critica letteraria slovena e jugoslava, nelle quali venne menzionata in maniera per lo più episodica e non particolarmente generosa, come fece la critica letteraria Marja Boršnik che negli anni Sessanta, pur riconoscendo che “*con Slovenka [...] le nostre donne hanno superato la prima pubertà e raggiunto un livello di maturità che rende possibile incidere sul reale*” rilevava al contempo che la rivista fosse “*linguisticamente goffa, disordinata nell'esposizione e dal pensiero talvolta infantile ed illogico*” (pp. 9–10).

Per un recupero più organico del valore specifico di *Slovenka* era evidentemente necessario attendere una nuova sensibilità oltre la necessaria distanza di prospettiva.

Il libro, che si presenta come una raccolta di contributi tematici, si apre con un'introduzione della curatrice Marta Verginella, professoressa ordinaria di storia presso l'Università di Lubiana. Della stessa autrice sono i primi due saggi, dedicati rispettivamente al valore di *Slovenka* come specchio della società femminile a cavallo del diciannovesimo secolo e alla biografia di Marica Nadlišek Bartol, l'intellettuale triestina, prima redattrice della rivista che vide la luce come allegato quindicinale del periodico *Edinost*. Non priva di un certo timore iniziale, Marica Nadlišek si assunse l'onere di dirigere la rivista femminile ben sapendo che per molti versi il pubblico delle lettrici “*dovesse ancora essere formato, e che il ruolo di Slovenka fosse di rompere il ghiaccio*” (p. 25).

Seguono due contributi, anch'essi di natura essenzialmente biografica, di cui il primo, firmato da Irena Selišnik, è dedicato alla seconda redattrice di *Slovenka*, Ivanka Anžič Klemenčič, mentre il secondo, scritto da Katja Mihurko Poniž, ricostruisce il rapporto con la ri-

vista di Zofka Kveder, l'autrice e pubblicista femminista che proprio su *Slovenka* mosse i primi passi letterari e fu inoltre legata alla Anžič da un'amicizia profonda, prima che il rapporto tra le due entrasse in crisi.

Alle collaboratrici di *Slovenka*, e al posto occupato dalla rivista nella più ampia scena letteraria slovena, è dedicato il contributo di Vita Žerjal Pavlin. La rivista ospitava infatti numerosi testi poetici e letterari e funse da vivaio per una generazione di giovani autrici di cui alcune avrebbero proseguito la propria carriera su altre e più prestigiose testate.

Segue il saggio con cui Petra Testen ricostruisce il profilo degli uomini che collaborarono al periodico, nonché, in senso lato, l'importanza della solidarietà tra i generi nella genesi e per tutta la sua esistenza.

Il saggio firmato da Ana Cergol Paradiž è invece dedicato ai contenuti concreti del femminismo di *Slovenka*, tra cui nello specifico il diritto all'istruzione, le questioni legate al matrimonio e al divorzio, il superamento di canoni di vestiario e costume che si accanivano sul corpo della donna e ne limitavano il funzionamento sociale e la parità retributiva rispetto agli uomini.

Infine, Urška Strle dedica il proprio contributo ai rapporti tra *Slovenka* e le realtà che, all'estero, esprimevano un orientamento simile. I riferimenti principali erano individuati nei cechi, presso cui le donne avevano conquistato una posizione relativamente avanzata e il quale esempio, trattandosi di un popolo "fratello", sembrava estendibile al contesto sloveno, e nei russi, stante anche la predilezione di Marica Nadlišek Bartol per la loro letteratura. Il rapporto con le altre nazionalità slave, "fratelli per sangue e lingua" (p. 102), tra i quali vennero prediletti i croati fu naturalmente importante. La collaborazione con ambienti culturali italiani e tedeschi, dapprima marginale, venne comunque intensificandosi nell'ultimo periodo, quando le istanze femministe portate avanti da *Slovenka* divennero preminenti rispetto al carattere nazionale della rivista.

Numerosi sono nell'opera gli elementi di rilievo nell'ambito storiografico e delle scienze sociali. Anzitutto viene opportunamente evidenziato il fatto che la prima rivista femminile slovena sia nata a Trieste, città che nella celebre definizione di Ivan Cankar rappresentava il polmone della Slovenia, laddove Lubiana ne era invece il cuore. La raccolta offre una serie di spunti utili a chiarire l'importanza del porto, che, favorendo l'incontro tra culture diverse, ha dato un contributo importante per lo sviluppo della società slovena. Di particolare interesse le modalità attraverso cui la competizione in un'area mistilingue ha agevolato il recupero di un contributo specificamente femminile nella mobilitazione nazionale slovena. Questi spunti permettono di mettere a fuoco l'importanza delle questioni nazionali in un'ottica emancipatoria. Si tratta di una configurazione comune allo spazio ex austro-ungarico (è già stato menzionato l'esempio ceco) e che trova buona corrispondenza, ad esempio, nel percorso della celebre scrittrice croata Marija Jurić Zagorka, cui, in una Zagabria soggetta al dominio ungherese, fu l'afflato patriottico a spalancare le porte del giornalismo attraverso una raccomandazione del vescovo Josip Juraj Strossmayer. In seguito, nel 1925, la Jurić Zagorka avrebbe pure fondato la prima rivista femminile croata, *Ženski list*.

Merita attenzione la tensione, che nel testo emerge chiaramente, tra la duplice appartenenza di editrici e collaboratrici alla comunità nazionale slovena e alla collettività

femminile. Questa situazione sembrò dapprima privilegiare il programma nazionale sloveno, con una politica editoriale più propensa ai contributi letterari e a rivendicazioni per lo più timide. Quando, sotto l'influsso di Ivanka Anžič Klemenčič, la redazione impostò una linea più marcatamente femminista, fu invece il ruolo nazionale a venire sottomesso dalle istanze di genere, il che determinò una riduzione del pubblico dei lettori e, in un certo senso, l'esaurimento dell'esperienza editoriale. Si deve anche considerare che sebbene fossero passati soltanto sei anni dalla prima uscita di *Slovenka*, lo sviluppo delle istanze femministe avvenuto nel frattempo e la loro politicizzazione erano sfociati in una pluralità di gruppi femministi (nel 1901 ce n'erano ormai tre nel solo spazio culturale sloveno), mentre d'altra parte la relativa radicalizzazione delle rivendicazioni avanzate determinava il venir meno della disponibilità al dialogo degli ambienti politici che avevano offerto il proprio supporto nella prima ora, oltre che quella di molte donne di estrazione piccolo-borghese.

Oltre ai meriti di ricerca e dibattito, il saggio ha il pregio di offrire un vivo affresco della condizione femminile negli ambienti della Trieste slovena di inizio secolo – in cui, per citare un fatto eloquente, alcune collaboratrici e la maggioranza dei collaboratori della rivista facevano ricorso a pseudonimi per non essere pubblicamente riconoscibili. È forse anche grazie al senso di straniamento indotto dalla distanza culturale che separa i tempi descritti che il lettore saprà apprezzare i risultati conseguiti nel tempo da generazioni di attivisti per i diritti delle donne che discendono da pionieri come quelli le cui vite e imprese sono descritte nel libro.

Federico Tenca Montini

Dejan Jović: RAT I MIT. POLITIKA IDENTITETA U SUVREMENOJ HRVATSKOJ.
Zagreb, Fraktura, 2017, 416 pagine.

Pochi libri trovano immediato riscontro nella cronaca come l'ultimo lavoro di Dejan Jović, dedicato al ruolo della guerra combattuta negli anni Novanta nelle narrative ufficiali della Repubblica di Croazia, giunto alla seconda edizione in meno di tre mesi. Laddove una parte importante dell'opera consiste nella descrizione delle pressioni esercitate affinché il conflitto venga interpretato esclusivamente come difensivo, è di solo pochi giorni successivo all'uscita del libro il suicidio del generale croato Slobodan Praljak, compiuto nello sforzo estremo di evitare una sentenza che avrebbe acclarato il coinvolgimento dell'esercito croato nel conflitto in Bosnia.

In *Rat i mit* – “guerra e mito” un gioco di parole che in croato allude a *Rat i mir*, “guerra e pace” – l'autore porta a piena elaborazione una serie di temi affrontati sia nella precedente monografia *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974.–1990.)* che sulle pagine di *Politička misao*, la rivista trimestrale della Facoltà di Scienze politiche dell'Università di Zagabria di cui Jović è redattore capo.

Il testo trae l'abbrivio dalla nota tesi per cui la riforma costituzionale jugoslava del 1974 avrebbe innescato un processo di *nation building* nelle sei Repubbliche. La dinamica, agevolata dal fatto che la dottrina marxista dell'estinzione dello stato fosse stata in Jugoslavia interpretata in maniera più consistente che altrove – grazie alla prassi del decentramento politico, amministrativo e produttivo – ha portato le Leghe dei comunisti dei vari Stati a svolgere un ruolo sempre più di rappresentanza nazionale. Nel momento in cui la caduta del muro di Berlino e la conseguente riunificazione tedesca segnarono tanto la necessità del mondo ex comunista di adeguarsi alle forme dello stato democratico quanto la possibilità di una revisione degli assetti geopolitici della Guerra Fredda, la Jugoslavia entrò in crisi. Nella Federazione infatti, in virtù della mancata corrispondenza tra stato e nazione ovvero in presenza di significative minoranze in quasi tutte le Repubbliche, la prospettiva di un orientamento democratico fece temere alle repubbliche più piccole di trovarsi in minoranza rispetto al blocco serbo, e alle varie minoranze di trovarsi prive dei diritti concessi dal governo comunista. Un simile timore innescò la secessione tanto delle Repubbliche rispetto alla Jugoslavia quanto delle mino-

ranze nei confronti delle Repubbliche (vennero creati infatti territori secessionisti a base etnica quali la *Republika Srpska Krajina*, la *Herceg Bosna* e altri).

La guerra viene interpretata – in maniera convincente – come esito non scontato cui le varie *elites* ormai nazionali furono spinte dal mancato riconoscimento internazionale dei referendum di indipendenza svolti nel 1990/91 (pp. 181–183). Venendo allo specifico croato – l'autore stesso indica peraltro che i processi innescati in Serbia furono, almeno per gli anni Novanta, assai simili – Jović mette in evidenza il sostanziale debito della *leadership* nazionalista rispetto al precedente sistema politico marxista, di cui vengono conservate sia le strutture che, soprattutto, i metodi. È questa fondamentale continuità di sistema a permettere l'ingresso di 97.000 ex membri della Lega dei comunisti di Croazia nell'HDZ (nell'SDP ne sarebbero confluiti appena 46.000) (p. 240), partito che si può dunque considerare il vero successore di quello comunista. In perfetta coerenza con il principio stalinista dell'autodeterminazione, alla *leadership* croata, capeggiata da Tuđman (che ancora nel 1989 dichiarava di essere “croato, marxista e rivoluzionario”), non rimaneva che porre la nazione a obiettivo della palingenesi rivoluzionaria innescata dalla guerra, conflitto che in Croazia viene significativamente definito “Guerra patriottica” (*Domovinski rat*), lo stesso nome con cui la Seconda guerra mondiale era nota in Unione Sovietica (p. 189).

La guerra in Croazia si è risolta con il soddisfacimento di tutti gli obiettivi dell'*elite* croata, tra cui il riconoscimento internazionale del nuovo Stato e il reintegro dei territori secessionisti senza gran parte della popolazione serba che vi risiedeva. L'unico processo a rimanere incompiuto è quello che l'autore descrive come “transizione dalla guerra alla pace”, vale a dire la creazione di una società plurale e di un sistema politico effettivamente democratico. Anche il motivo di questa mancanza viene ricondotto nel saggio alla persistenza di schemi mentali autoritari nell'elite politica. Come nella Jugoslavia socialista l'*elite* al potere aveva avvocato a sé la funzione di arbitro, come conseguenza del ruolo svolto nella creazione dello Stato attraverso la guerra partigiana rivoluzionaria, così nella Croazia indipendente tale ruolo è stato assunto dall'HDZ e dai reduci (in croato *brani-telji*, letteralmente “difensori”), nella rispettiva funzione di forza politica che ha gestito il processo di indipendenza e di esecutori materiali della guerra vittoriosa, cui è garantito uno *status* privilegiato che ricorda per certi versi quello di cui godevano i partigiani nel periodo socialista.

Il risultato di simili premesse è quella che si può descrivere come una rivoluzione nazionale permanente (l'autore cita come affine l'esempio della Turchia kemalista), il cui obiettivo è l'illimitata omologazione ideologica e nazionale della popolazione, sia con misure destinate alla componente croata maggioritaria, come la promozione del conformismo e del purismo linguistico, sia attraverso politiche discriminatorie nei confronti delle minoranze (soprattutto quella serba) di cui è incentivata l'assimilazione o, attraverso politiche discriminatorie a vario livello, soprattutto nell'accesso al mercato del lavoro, l'espatrio.

L'importante lavoro di decodifica dei trend politici e sociali in atto nella Croazia contemporanea svolto da Jović offre una risposta convincente a dinamiche che ad un osservatore esterno risultano difficilmente comprensibili. In Croazia l'interpretazione della Guerra patriottica come esclusivamente difensiva e di liberazione (in croato ricorre la dicitura

čist kao suza, ovvero qualcosa di “puro come una lacrima”) è infatti tutelata da un atto parlamentare, la Dichiarazione sulla Guerra patriottica approvata nel 2000. A riprova del fatto che in tempi recenti la situazione non sia migliorata, ancora nel 2014 il segretario di HDZ e all’epoca *leader* dell’opposizione Tomislav Karamarko ha dichiarato che “*chiunque a casa sua potrà pensare ciò che vuole, ma pubblicamente dovrà rispettare i valori fondamentali dello Stato croato: la Guerra patriottica, i protettori, i nostri morti, Franjo Tuđman e Gojko Šušak*” (p. 213). Sempre nel 2014 proprio Jović è stato deposto dall’incarico di Consigliere capo della Presidenza della Repubblica croata dopo aver messo in discussione, in un articolo pubblicato su *Politička Misao* in occasione del referendum per l’indipendenza scozzese, il fatto che questo potesse essere paragonato a quello svoltosi nel 1991 in Croazia, con l’argomentazione che nel 1991 i cittadini croati fossero stati chiamati alle urne in un clima di forti pressioni e non completa libertà.

Ancora più recentemente, lo schema interpretativo descritto nel libro offre validi spunti di interpretazione sulla singolare protesta di un gruppo di veterani che, accampatisi illegalmente di fronte al Ministero dei reduci di guerra a Zagabria nell’ottobre 2014, vi rimasero per 555 giorni, ovvero fino alla formazione di un governo di centrodestra guidato da HDZ, dopo aver indebolito in vari modi la posizione del governo, proclamato “impopolare”. Una situazione che rientra appieno nell’interpretazione di Jović per cui i veterani in Croazia costituirebbero una forza “sovra politica” attraverso lo *status* loro accordato di creatori dello Stato, che li pone ad un livello superiore alle istituzioni democraticamente elette.

Infine, l’evidente recrudescenza di fenomeni di tipo autoritario all’indomani dell’ingresso della Croazia nell’Unione Europea nel 2013 trova un riscontro nella spiegazione per cui le politiche di omologazione nazionale ed ideologica connaturate alla *leadership* croata fossero state attenuate proprio con il fine di completare simbolicamente l’indipendenza nazionale con la partecipazione alla UE e alla NATO, che ha in qualche modo sancito l’allontanamento del paese dai Balcani. Poiché la valutazione della candidatura della Croazia includeva la verifica delle sue credenziali democratiche, è proprio all’indomani dell’adesione che le politiche descritte sono state perseguite con rinnovato vigore. Dal momento che il rapporto della Commissione europea sulla Croazia del 7 marzo 2018, nel criticare “*l’esistenza di categorie privilegiate come quella dei reduci di guerra*” sembra quasi recepire alcune delle critiche di Jović, sarà interessante vedere come evolverà la situazione.

Federico Tenca Montini

NAVODILA AVTORJEM

1. Revija ACTA HISTRIAE objavlja **izvirne** in **pregledne** znanstvene članke s humanistično vsebino, zlasti s področja zgodovinopisja. Temeljno geografsko območje, ki ga publikacija pokriva, je Istra in mediteranska Slovenija ter vsebine, ki se na podlagi interdisciplinarnih in primerjalnih preučevanj povezujejo s sredozemskimi deželami. Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek.
2. Sprejemamo članke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Avtorji morajo zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil.
3. Članki naj obsegajo do 36.000 znakov brez presledkov. Članek je mogoče oddati na e-naslov ActaHistoriae@gmail.com ali na elektronskem nosilcu (CD) po pošti na naslov uredništva.
Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
4. Naslovna stran članka naj vsebuje naslov in podnaslov članka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov inštitucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s poštno številko in naslovom elektronske pošte. Razen velikih začetnic in kratic pisati z malimi črkami.
5. Članek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (max. 100 besed) od povzetka (cca. 200 besed).
V *izvlečku* na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Izvleček naj ne vsebuje komentarjev in priporočil.
Povzetek vsebuje opis namena in metod dela ter povzame analizo oziroma interpretacijo rezultatov. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.
6. Avtorji naj pod izvleček članka pripišejo ustrezne **ključne besede (5–7)**. Potrebni so tudi **angleški (ali slovenski) in italijanski prevodi** izvlečka, povzetka, ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu.
7. Zaželeno je tudi (originalno) **slikovno gradivo**, ki ga avtor posreduje v ločenih datotekah (jpeg, tiff) z najmanj 300 dpi resolucije pri želeni velikosti. Največja velikost slikovnega gradiva je 12x15 cm. Vsa potrebna dovoljenja za objavo slikovnega in arhivskega gradiva (v skladu z Zakonom o avtorski in sorodnih pravicah) priskrbi avtor sam in jih predloži uredništvu pred objavo članka. Vse slike, tabele in grafične prikaze je potrebno tudi podnasloviti in zaporedno oštevilčiti.
8. **Vsebinske opombe**, ki besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo *pod črto*.
Bibliografske opombe, s čimer mislimo na citat – torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije, sestavljajo naslednji podatki: *avtor, leto izida* in – če citiramo točno določeni del besedila – tudi navedba *strani*. Bibliografske opombe vključimo v glavno besedilo. Primer: (Pirjevec, 2007, 219) ali (Pirjevec, 2007).

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Viri in literatura* (najprej navedemo vse vire, nato literaturo). Pri tem avtor navede izključno dela ter izdaje, ki jih je v članku citiral.

Popolni podatki o tem delu v poglavju Literatura pa se glasijo:

Pirjevec, J. (2007): "Trst je naš!" Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se navedbe med seboj razlikujejo. Primer: (Pirjevec, 2007a) in (Pirjevec, 2007b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Pirjevec, 2007a; Verginella, 2008).

- 9. Pri citiranju arhivskih virov med oklepaji** navajamo kratico arhiva, kratico arhivskega fonda / signaturo, številko tehnične enote in številko arhivske enote.

Primer: (ARS-1851, 67, 1808).

V primeru, da arhivska enota ni znana, se dokument citira po naslovu v *opombi pod črto*, in sicer z navedbo kratice arhiva, kratice arhivskega fonda / signature, številke tehnične enote in naslova dokumenta. Primer:

ARS-1589, 1562, Zapisnik seje Okrajnega komiteja ZKS Koper, 19. 12. 1955.

Kratice razložimo v poglavju o virih na koncu članka, kjer arhivske vire navajamo po abecednem vrstnem redu. Primer:

ARS-1589 – Arhiv republike Slovenije (ARS), Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (fond 1589).

- 10. Pri citiranju časopisnih virov** med tekstom navedemo ime časopisa, datum izdaje ter strani:

(Primorske novice, 11. 5. 2009, 26).

V primeru, da je znan tudi naslov članka, celotno bibliografsko opombo navedemo pod črto:

Primorske novice, 11. 5. 2009: Ali podjetja merijo učinkovitost?, 26.

V seznam virov in literature izpišemo ime časopisa / revije, kraj, založnika in periodo izhajanja:

Primorske novice. Koper, Primorske novice, 1963–.

- 11. Poglavje o virih in literaturi** je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote – knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Kraj, Založba. Npr.:

Šelih, A., Antić, G. M., Puhar, A., Renner, T., Šuklje, R., Verginella, M. & L. Tavčar (2007): Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana, Tuma - SAZU.

V zgornjem primeru, kjer je *avtorjev več kot dva*, je korekten tudi citat:

(Šelih et al., 2007)

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v **zaključeni publikaciji** – npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Darovec, D. (2011): Moderna štetja prebivalstva in slovensko-hrvaška etnična meja v Istri. V: Darovec, D. & Strčić, P. (ur.): Slovensko-hrvaško sosodstvo / Hrvatsko-slovensko susjedstvo. Koper, Univerzitetna založba Annales, 129-142.

- Opis članka v **reviji**:

Avtor (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, letnik, številka, strani od-do. Primer:

Čeč, D. (2007): Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve? Spreminjanje podobe detomora v 18. in začetku 19. stoletja. Acta Histriae, 15, 2, 415-440.

- opis ustnega vira:

Informator (leto pričevanja): Ime in priimek informatorja, leto rojstva, vloga, funkcija ali položaj. Način pričevanja. Oblika in kraj nahajanja zapisa. Primer:

Žigante, A. (2008): Alojz Žigante, r. 1930, župnik v Vižinadi. Ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.

- opis vira iz internetnih spletnih strani:

Če je mogoče, internetni vir zabeležimo enako kot članek in dodamo spletni naslov ter v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

Če avtor ni znan, navedemo nosilca spletne strani, leto objave, naslov in podnaslov besedila, spletni naslov in v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran.

12. **Kratice** v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.
13. Pri **ocenah publikacij** navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).
14. Prvi odtis člankov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v enem tednu. Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.
15. Za dodatna pojasnila v zvezi z objavo člankov je uredništvo na voljo.

UREDNIŠTVO

ISTRUZIONI PER GLI AUTORI

1. La rivista ACTA HISTRIAE pubblica **articoli scientifici originali e rassegne** relativi alla sfera degli studi umanistici, in particolare la storiografia. L'area geografica di base coperta dalla pubblicazione include l'Istria e la parte mediterranea della Slovenia, nonché tutti gli altri temi che si ricollegano al Mediterraneo in base a studi interdisciplinari e comparativi. Tutti gli articoli vengono recensiti. La recensione è completamente anonima.
2. La Redazione accetta articoli in lingua slovena, italiana, croata e inglese. Gli autori devono garantire l'ineccepibilità linguistica dei testi.
3. Gli articoli devono essere di lunghezza non superiore alle 36.000 caratteri senza spazi. Possono venir recapitati all'indirizzo di posta elettronica ActaHistriae@gmail.com oppure su supporto elettronico (CD) per posta ordinaria all'indirizzo della Redazione.
L'autore garantirà l'originalità dell'articolo e si impegnerà a non pubblicarlo altrove.
4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore, denominazione ed indirizzo dell'ente di appartenenza o, in alternativa, l'indirizzo di casa, nonché l'eventuale indirizzo di posta elettronica. Tranne sigle e acronimi scrivere in minuscolo.
5. I contributi devono essere corredati da un **riassunto** e da una **sintesi**. Quest'ultima sarà più breve (max. 100 parole) del riassunto (cca 200 parole).
Nella *sintesi* si descriveranno brevemente i metodi e i risultati delle ricerche e anche i motivi che le hanno determinate. La sintesi non conterrà commenti e segnalazioni.
Il *riassunto* riporterà in maniera sintetica i metodi delle ricerche, i motivi che le hanno determinate assieme all'analisi, cioè all'interpretazione, dei risultati raggiunti. Si eviterà di riportare conclusioni omesse nel testo del contributo.
6. Gli autori sono tenuti ad indicare le **(5–7) parole chiave** adeguate. Sono necessari anche le **traduzioni in inglese (o sloveno) e italiano** della sintesi, del riassunto, delle parole chiave, delle didascalie, delle fotografie e delle tabelle.
7. L'eventuale **materiale iconografico** (originale) va preparato in formato elettronico (jpeg. / tiff) e consegnato in file separati alla definizione di 300 dpi a grandezza desiderata, purché non ecceda i 12x15 cm. Prima della pubblicazione, l'autore provvederà a fornire alla Redazione tutte le autorizzazioni richieste per la riproduzione del materiale iconografico ed archivistico (in virtù della Legge sui diritti d'autore). Tutte le immagini, tabelle e grafici dovranno essere accompagnati da didascalie e numerati in successione.

8. Le **note a piè di pagina** sono destinate essenzialmente a fini esplicativi e di contenuto. I **riferimenti bibliografici** richiamano un'altra pubblicazione (articolo). La nota bibliografica, riportata nel testo, deve contenere i seguenti dati: *cognome dell'autore, anno di pubblicazione* e, se citiamo un determinato brano del testo, anche le *pagine*. Ad es.: (Isotton, 2006, 25) oppure (Isotton, 2006).

I riferimenti bibliografici completi delle fonti vanno quindi inseriti nel capitolo Fonti e bibliografia (saranno prima indicate le fonti e poi la bibliografia). L'autore indicherà esclusivamente i lavori e le edizioni citati nell'articolo.

I dati completi sulle pubblicazioni nel capitolo Fonti e bibliografia verranno riportati in questa maniera:

Isotton, R. (2006): Crimen in itinere. Profili della disciplina del tentativo dal diritto comune alle codificazioni moderne. Napoli, Jovene.

Se si citano *più lavori dello stesso autore* pubblicati nello stesso anno accanto al cognome va aggiunta una lettera in ordine alfabetico progressivo per distinguere i vari lavori. Ad es.:

(Isotton, 2006a) e (Isotton, 2006b).

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagina e va riportato nello stesso modo come sopra.

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. Per es.:

(Isotton, 2006; Massetto, 2005).

9. Le **fonti d'archivio** vengono citate nel testo, *tra parentesi*. Si indicherà: sigla dell'archivio - numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, numero del documento (non il suo titolo). Ad es.: (ASMI-SLV, 273, 7r).

Nel caso in cui un documento non fosse contraddistinto da un numero, ma solo da un titolo, la fonte d'archivio verrà citata *a piè di pagina*. In questo caso si indicherà: sigla dell'archivio - numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, titolo del documento. Ad es.:

ACS-CPC, 3285, Milanovich Natale. Richiesta della Prefettura di Trieste spedita al Ministero degli Interni del 15 giugno 1940.

Le sigle utilizzate verranno svolte per intero, in ordine alfabetico, nella sezione "Fonti" a fine testo. Ad es.:

ASMI-SLV – Archivio di Stato di Milano (ASMI), f. Senato Lombardo-Veneto (SLV).

10. Nel citare **fonti di giornale** nel testo andranno indicati il nome del giornale, la data di edizione e le pagine:

(Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009, 26)

Nel caso in cui è noto anche il titolo dell'articolo, l'intera indicazione bibliografica verrà indicata *a piè di pagina*:

Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009: Da Mestre all'Archivio segreto del Vaticano, 26. Nell'elenco Fonti e bibliografia scriviamo il nome del giornale. Il luogo di edizione, l'editore ed il periodo di pubblicazione.

Il Corriere della Sera. Milano, RCS Editoriale Quotidiani, 1876–.

11. Il capitolo **Fonti e bibliografia** è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

- Descrizione di un'opera compiuta:

autore/i (anno di edizione): Titolo. Luogo di edizione, casa editrice. Per es.:

Cozzi, G., Knapton, M. & G. Scarabello (1995): La Repubblica di Venezia nell'età moderna – dal 1517 alla fine della Repubblica. Torino, Utet.

Se *gli autori sono più di due*, la citazione è corretta anche nel modo seguente:

(Cozzi et al., 1995).

Se indichiamo una parte della pubblicazione, alla citazione vanno aggiunte le pagine di riferimento.

- Descrizione di un articolo che compare in un volume miscelaneo:

autore/i del contributo (anno di edizione): Titolo. In: autore/curatore del libro: titolo del libro. Luogo di edizione, casa editrice, pagine (da-a). Per es.:

Clemente, P. (2001): Il punto sul folklore. In: Clemente, P., Mugnaini, F. (eds.): Oltre il folklore. Roma, Carocci, 187–219.

- Descrizione di un articolo in una **pubblicazione periodica – rivista**:

autore/i (anno di edizione): Titolo del contributo. Titolo del periodico, annata, nro. del periodico, pagine (da-a). Per es.:

Miletti, M. N. (2007): La follia nel processo. Alienisti e procedura penale nell'Italia postunitaria. Acta Histriae, 15, 1, 321–342.

- Descrizione di una fonte orale:

informatore (anno della testimonianza): nome e cognome dell'informatore, anno di nascita, ruolo, posizione o stato sociale. Tipo di testimonianza. Forma e luogo di trascrizione della fonte. Per es.:

Predonzan, G. (1998): Giuseppe Predonzan, a. 1923, contadino di Parenzo. Testimonianza orale. Appunti dattiloscritti dell'intervista presso l'archivio personale dell'autore.

- Descrizione di una fonte tratta da pagina internet:

Se è possibile registriamo la fonte internet come un articolo e aggiungiamo l'indirizzo della pagina web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). (15. 9. 2008). [Http://www. trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf)

Se l'autore non è noto, si indichi il webmaster, anno della pubblicazione, titolo ed eventuale sottotitolo del testo, indirizzo web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso.

La bibliografia va compilata in ordine alfabetico secondo i cognomi degli autori ed anno di edizione, nel caso in cui ci siano più citazioni riferibili allo stesso autore.

12. Il significato delle **abbreviazioni** va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo. L'elenco delle abbreviazioni sarà riportato alla fine dell'articolo.
13. Per quanto riguarda le **recensioni**, nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 10, vale a dire autore, titolo, luogo di edizione, casa editrice, anno di edizione nonché il numero complessivo delle pagine dell'opera recensita.
14. Gli autori ricevono le **prime bozze** di stampa per la revisione. Le bozze corrette vanno quindi rispedite entro una settimana alla Redazione. In questa fase i testi corretti non possono essere più ampliati. La revisione delle bozze è svolta dalla Redazione.
15. La Redazione rimane a disposizione per eventuali chiarimenti.

LA REDAZIONE

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. The journal ACTA HISTRIAE publishes **original** and **review** scientific articles from the sphere of humanities, historiography in particular. The basic geographic areas covered by this publication are Istria and Mediterranean Slovenia, as well as other topics related to the Mediterranean on the basis of interdisciplinary and comparative studies. All articles are reviewed. The review process is entirely anonymous.
2. The articles submitted can be written in the Slovene, Italian, Croatian or English language. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.
3. The articles should be no longer than 36,000 characters (without spaces). They can be submitted via e-mail (ActaHistriae@gmail.com) or regular mail, with the electronic data carrier (CD) sent to the address of the editorial board. Submission of the article implies that it reports original unpublished work and that it will not be published elsewhere.
4. The front page should include the title and subtitle of the article, the author's name and surname, academic titles, affiliation (institutional name and address) or home address, including post code, and e-mail address. Except initials and acronyms type in lowercase.
5. The article should contain the **summary** and the **abstract**, with the former (max. 100 words) being longer than the latter (c. 200 words).
The *abstract* contains a brief description of the aim of the article, methods of work and results. It should contain no comments and recommendations.
The *summary* contains the description of the aim of the article and methods of work and a brief analysis or interpretation of results. It can contain only the information that appears in the text as well.
6. Beneath the abstract, the author should supply appropriate **(5–7) keywords**, as well as the **English (or Slovene) and Italian translation** of the abstract, summary, keywords, and captions to figures and tables.
7. If possible, the author should also supply (original) **illustrative matter** submitted as separate files (in jpeg or tiff format) and saved at a minimum resolution of 300 dpi per size preferred, with the maximum possible publication size being 12x15 cm. Prior to publication, the author should obtain all necessary authorizations (as stipulated by the Copyright and Related Rights Act) for the publication of the illustrative and archival matter and submit them to the editorial board. All figures, tables and diagrams should be captioned and numbered.
8. **Footnotes** providing additional explanation to the text should be written at *the foot of the page*. **Bibliographic notes** – i.e. references to other articles or publications – sho-

uld contain the following data: *author, year of publication* and – when citing an extract from another text – *page*. Bibliographic notes appear in the text. E.g.: (Friedman, 1993, 153) or (Friedman, 1993).

The entire list of sources cited and referred to should be published in the section *Sources and Bibliography* (starting with sources and ending with bibliography).

The author should list only the works and editions cited or referred to in their article.

In the section on *bibliography*, citations or references should be listed as follows:

Friedman, L. (1993): Crime and Punishment in American History. New York, Basic Books.

If you are listing *several works published by the same author in the same year*, they should be differentiated by adding a lower case letter after the year for each item.

E.g.:

(Friedman, 1993a) and (Friedman, 1993b).

If the bibliographic note appears in the footnote, it should be written in the same way.

If listed in the same bibliographic note, individual works should be separated by a semi-colon. E.g.:

(Friedman, 1993; Frost, 1997).

9. When **citing archival records** *within the parenthesis* in the text, the archive acronym should be listed first, followed by the record group acronym (or signature), number of the folder, and number of the document. E.g.:

(ASMI-SLV, 273, 7r).

If the number of the document could not be specified, the record should be cited *in the footnote*, listing the archive acronym and the record group acronym (or signature), number of the folder, and document title. E.g.:

TNA-HS 4, 31, Note on Interview between Colonel Fišera and Captain Wilkinson on December 16th 1939.

The abbreviations should be explained in the section on sources in the end of the article, with the archival records arranged in an alphabetical order. E.g.:

TNA-HS 4 – The National Archives, London-Kew (TNA), fond Special Operations Executive, series Eastern Europe (HS 4).

10. If referring to **newspaper sources** in the text, you should cite the name of the newspaper, date of publication and page:

(The New York Times, 16. 5. 2009, 3)

If the title of the article is also known, the whole reference should be stated *in the footnote*:

The New York Times, 16. 5. 2009: Two Studies tie Disaster Risk to Urban Growth, 3. In the list of sources and bibliography the name of the newspaper. Place, publisher, years of publication.

The New York Times. New York, H.J. Raymond & Co., 1857–.

11. The list of **sources and bibliography** is a mandatory part of the article. Bibliographical data should be cited as follows:

- Description of a non-serial publication – a book:

Author (year of publication): Title. Place, Publisher. E.g.:

Barth, F., Gingrich, A., Parkins, R. & S. Silverman (2005): *One Discipline, Four Ways*. Chicago, University of Chicago Press.

If there are *more than two authors*, you can also use et al.:

(Barth et al., 2005).

If citing an excerpt from a non-serial publication, you should also add the number of page from which the citation is taken after the year.

- Description of an article published in a **non-serial publication** – e.g. an article from a collection of papers:

Author (year of publication): Title of article. In: Author of publication: Title of publication. Place, Publisher, pages from-to. E.g.:

Rocke, M. (1998): *Gender and Sexual Culture in Renaissance Italy*. In: Brown, I. C., Davis, R. C. (eds.): *Gender and Society in Renaissance Italy*. New York, Longman, 150–170.

- Description of an article from a **serial publication**:

Author (year of publication): Title of article. Title of serial publication, yearbook, number, pages from-to. E.g.:

Faroqhi, S. (1986): *The Venetian Presence in the Ottoman Empire (1600–1630)*. *The Journal of European Economic History*, 15, 2, 345–384.

- Description of an oral source:

Informant (year of transmission): Name and surname of informant, year of birth, role, function or position. Manner of transmission. Form and place of data storage. E.g.:

Baf, A. (1998): *Alozjij Baf, born 1930, priest in Vižinada. Oral testimony. Audio recording held by the author.*

- Description of an internet source:

If possible, the internet source should be cited in the same manner as an article. What you should add is the website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis):

Young, M. A. (2008): *The victims movement: a confluence of forces*. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

If the author is unknown, you should cite the organization that set up the website, year of publication, title and subtitle of text, website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis).

If there are more citations by the same author(s), you should list them in the alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

12. The **abbreviations** should *be explained* when they first appear in the *text*. *You can also add a list of their explanations at the end of the article.*

13. The title of a **review article** should contain the following data: author of the publication reviewed, title of publication, address, place, publisher, year of publication and number of pages (or the appropriate description given in Item 10).
14. The authors are sent the **first page proofs**. They should be returned to the editorial board within a week. It is not allowed to lengthen the text during proof-reading. Second proof-reading is done by the editorial board.
15. For additional information regarding article publication contact the editorial board.

EDITORIAL BOARD

